

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

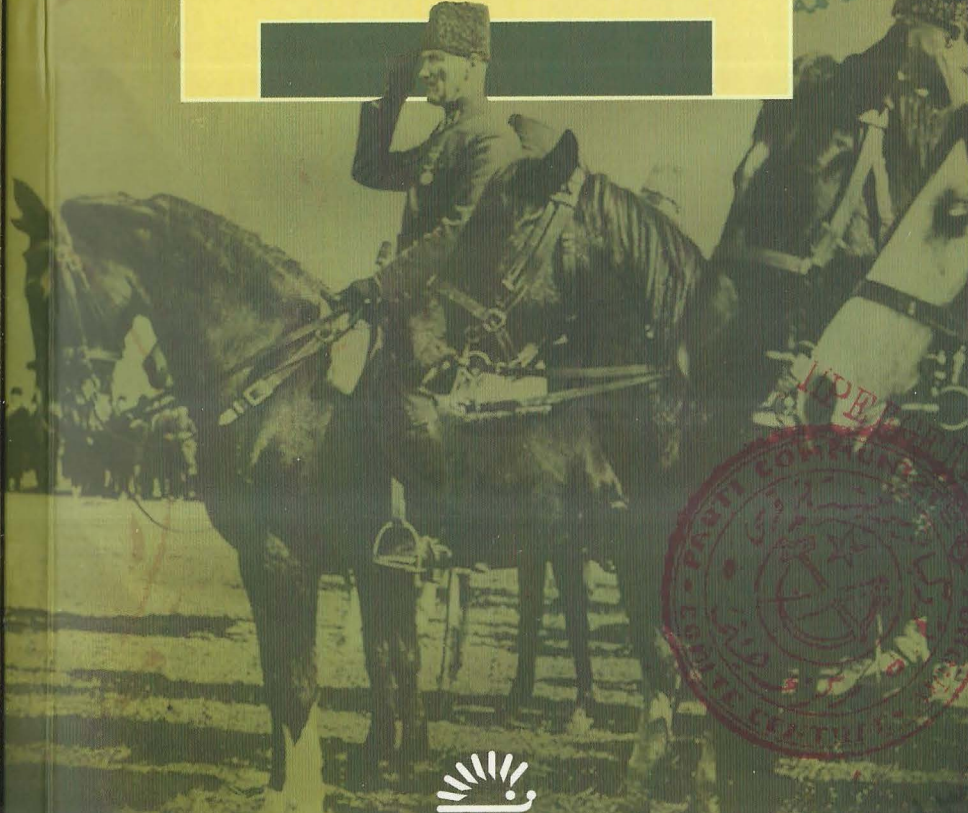
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Emel Akal

Milli Mücadelenin
Başlangıcında
**Mustafa Kemal,
İttihat Terakki
ve Bolşevizm**

EMEL AKAL

Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm

EMEL AKAL ilk-orta-lise öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nü bitirdi. 1970'li yıllarda aktif sol politikada yer aldı. İlerici Kadınlar Derneği'nin birçok ilde örgütlenme faaliyetinde bulundu. 1996'da ODTÜ'de sosyoloji yüksek lisansı, 2001'de Ankara Üniversitesi'nde siyasetbilimi doktorası yaptı. Boğaziçi, Muğla, Bilkent üniversitelerinde Türkiye tarihi üzerine dersler verdi, vermeye devam ediyor. Birçok makalesinin yanı sıra *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması* adında (İletişim, 2011) bir kitabı yayımlanmıştır.

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, 2002-2006-2008 (3 baskı)

İletişim Yayınları 1699 • Araştırma-İnceleme Dizisi 283

ISBN-13: 978-975-05-0992-6

© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1-2. BASKI 2012-2013, İstanbul

3. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK KOLAJI İttihat Terakki, Karakol Cemiyeti ve TKP mühürleri

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Tayfun Mater

DİZİN Melis Oflas

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212 516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranterey.org>

EMEL AKAL

Milli Mücadelenin Başlangıcında

Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

iletifim

İçindekiler

<i>İkinci Baskıya Önsöz</i>	11
<i>Birinci Baskıya Önsöz</i>	17
Giriş	21
BİRİNCİ BÖLÜM	
İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası (İTC/F)	37
İttihat ve Terakki'nin örgütsel özellikleri	37
İttihat ve Terakki:	
Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü örgütü	37
İttihat ve Terakki'nin kadroları	41
İttihat ve Terakki ve komitacılık	42
İttihat ve Terakki'de sol kanat	44
İttihat ve Terakki'de ütöpiſtler	49
Halka doğru	51
İttihat ve Terakki'de fraksiyonlar ve Talat Paſa'nın	
İlderliğinin Milli Mücadele politikalarına yansıması	53
Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki	60
Mustafa Kemal İttihat ve Terakki'ye üye olmuſtur	61

Mustafa Kemal ve Fethi Bey, Talat fraksiyonuna mensup	64
Mustafa Kemal, İttihat Terakki rüesasına çok yakın.....	66
Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'yi savunuyor.....	69
Mustafa Kemal ve Teşkilat-ı Mahsusa	72

İKİNCİ BÖLÜM

İttihat ve Terakki Erkanı ve Bolşevizm.....	81
İttihat ve Terakki rüesası Almanya'da	81
Radek'le görüşme.....	85
Talat Paşa umudunu doğuya bağlamış	90
Anadolu'da terminoloji değişikliği.....	91
Bolşevizmin Anadolu'daki yansımaları: Olgular.....	93
Spartakistler, Anadolu'da sosyalizm propagandası ve Nâzım Hikmet	103
Anadolu basını ve bolşevizm.....	106
Açıksöz gazetesi (Kastamonu).....	107
Albayrak gazetesi (Erzurum).....	108
İstikbal gazetesi (Trabzon).....	112
Öğüt gazetesi (Afyon, Konya).....	113
Yeni Adana gazetesi.....	115
Genel politikadan sapanlar:	
Muhittin Birgen, Dr. Fuat Sabit.....	116
Dr. Fuat Sabit	117
Talat-Enver ayrılığının mektuplara yansıması.....	119
Bazı değerlendirmeler	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mütareke Döneminde İstanbul:	
Siyasetin Merkezi	
(30 Ekim 1918 - 16 Mayıs 1919)	127
Teceddüt Fırkası.....	129
Teceddüt Fırkası kurucuları.....	133
İsmail Canbolat	134

<i>Dr. Tevfik Rüştü (Aras)</i>	135
<i>Yunus Nadi (Abalıoğlu)</i>	137
<i>Hüseyin Rauf Bey (Orbay)</i>	138
<i>Ali Fethi Bey (Okyar)</i>	141
Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası (OHAF)	143
Ali Fethi Bey gerçeklerin ne kadarını anlatıyor?	144
Minber gazetesi	148
İttihat ve Terakki'nin lider adayı kim?	151
Siyasi bir aktör olarak Mustafa Kemal	153
Milli Mücadele'nin bazı komutanları ve İttihat Terakki	158
Kâzım Karabekir	159
İsmet Bey (İnönü)	160
Refet Bey (Bele)	163

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Milli Mücadele'nin İstanbul Teşkilatı:

Karakol Cemiyeti	167
Karakol'un gerçek lideri kim?	170
Karakol'cular toparlanıyor	173
Kara Kemal	178
Kara Vasıf (Karakol)	180
Cavid Bey Anadolu'ya neden gidemedi?	182
Mustafa Kemal ve Karakol işbirliği	184
Karakol ve Bolşeviklerle ilişki	191
Karakol: Bir gizemli teşkilat	197
Kod adı Nuh	198
Halil Paşa'nın kaçırılması	202
İttihat Terakki ile Mustafa Kemal ittifakı	205
Mustafa Kemal ile Talat Paşa mektuplaşması	207
Mustafa Kemal ile Enver Paşa mektuplaşması	214

BEŞİNCİ BÖLÜM

Anadolu Örgütleniyor: Garp ve Şark Kongreleri	217
Ege teşkilatları: Redd-i İlhak Cemiyetleri	218
<i>Rauf Bey</i>	219
<i>Uşaklı İbrahim Tahtakılıç</i>	221
<i>Bekir Sami Bey (Günsav)</i>	223
<i>Yüzbaşı Selahattin</i>	226
<i>Kazım Bey (Özalp)</i>	227
<i>Mahmut Celalettin Bey (Bayar), Galip Hoca</i>	228
Hacim Muhittin'in günlüğünde Garp Cephesi	232
Doğu Cephesi'nde Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetleri	242
Erzurum Kongresi'nde Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol üyeleri	246
7-8 Temmuz: Erzurum'da gizli toplantı	250
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti	255
Küçük Talat ve Nail'in Mustafa Kemal'e raporu	257

ALTINCI BÖLÜM

"Umum Anadolu Kongresi"nden Büyük Millet Meclisi'ne	259
Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)	259
İttihatçılar ve Amerikan Mandası	264
Sivas Kongresi'nde İttihat ve Terakki'ye karşı yemin etme sorunu	266
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Heyet-i Temsiliyesi'nin oluşması	268
Sivas Kongresi sonrası	270
Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantısı	272
1920 İstanbul Meclis-i Mebusan'ında Felâh-ı Vatan Grubu	278
16 Mart 1920: Meclis-i Mebusan baskını	284
Karakol'a savaş ilanı	286
İstanbul'un işgali ve Karakolcular	290
Baha Sait ve Baki arivalı	292

Bakü Türk Komitesi veya	
Türk Komünist Fırkası / Gruppası	300
Erzurum'da halk hükümeti meselesi	307
16 Mart 1920: Mustafa Kemal inisiyatifi ele alıyor	310
Liderlik yolu	312
İttihatçıların yurt dışındaki liderlerle bağı	317
Enver Paşa'nın yaveri Yenibahçeli Şükrü'nün faaliyetleri	321

YEDİNCİ BÖLÜM

Cemiyetler, Ordular, Fırkalar:	
İslami Bolşevizm Örgütleniyor	325
Yeşil Ordu Cemiyeti	328
Yeşil bayraklı "Yeşil Ordu Müfrezesi"	332
Ebulhindili Köseoğlu Cafer kimdir?	336
Çerkez kardeşler: Tevfik, Reşit ve Ethem Beyler	340
Rahmi Bey'in oğlunun kaçırılması	343
Çerkez Ethem Bolşevizminin kaynakları	345
Mustafa Suphi ve hafi TKF'nin	
Ethem hakkındaki görüşleri	349
Çerkez kardeşler neden tasfiye edildi?	351
Enver Paşa ve Çerkez kardeşler	355
Bolşevik Taburu ve Komutanı Bolşevik İsmail Hakkı	361
Milis/çete ve düzenli ordu tartışmaları	366
"resmi/danışıklı" Türkiye Komünist Fırkası	370
Sonuç	377

EK I:

Milli Kahramanımızla Mülakat	383

EK II:

Moskova Sefir-i Kebiri	
Ali Fuat Paşa Hazretleriyle Mülakat	387

EK III:	
Şark İlleri Kurultayı Murahhaslarımızla	
Mülakat - I.....	391
EK IV:	
Şark İlleri Kurultayı Murahhaslarımızla	
Mülakat - II.....	401
EK V:	
Bakü’de Baha Sait Bey Tarafından İmzalanan	
Anlaşma Üzerine M. Kemal’in	
Karabekir, Rauf ve Vasıf Beylere	
Gönderdiği Telgraflar	413
KAYNAKÇA.....	417
DİZİN.....	431

Kitabın ikinci baskısı okuyucunun eline, “genişletilmiş ve gözden geçirilmiş” olarak geçecek. Çünkü tezin kabul edildiği tarihten dört, birinci baskısının üzerinden geçen üç yıl süresince konuyla ilgili olarak okumayı hiç kesmedim. İleri sürdüğüm hususlar hakkında, kendimi yanlışlamaya hazır olarak okumaya devam ettim. Bu okumalar beni 1917-1921 yılları arasında Sovyet topraklarındaki faaliyetlere yönlendirdi. Çünkü Milli Mücadele sürecinde Berlin’den İttihatçı şefler, İstanbul’dan Baha Sait ve Erzurum’dan Mustafa Kemal’in isteği ile Dr. Fuat Sabit, Halil Paşa gibi siyasi aktörler Sovyetlere gitmişlerdi. Araştırmalarım özellikle 1917-1921 tarihleri arasında Bolşevik Rusya’da Bakü, Taşkent, Kazan, Kırım ve Moskova’da o zaman kullanılan tabirle “Müslüman komünistlerin” faaliyetlerine ağırlık vererek devam etti. Bu süreçte bu kitapta hemen hemen hiç değinmediğim Mustafa Suphi ve TKP ile ilgili çeşitli makaleler yazdım (Akal, 2005, 2005a, 2001). Sonuçta yeni baskıdaki “gözden geçirme” kitabın ilk yazılışında yararlanılan kaynakların belki de iki mislisi taranarak yapıldı. Bütün bunlara rağmen bu yeni baskıda da ana hat tamamen aynı kaldı. Çünkü yaptığım bütün okumalarda sadece iddialarımı pekiştirecek olgularla karşılaştım ve bu da beni çok sevindirdi.

Bazı tarihçilere göre bu kitap arşive girilerek yeni belgelere ulaşılmadığı için eksikli bir kitaptır. Evet bu kitap temel olarak, şimdiye kadar yayımlanmış kaynakların bir yeniden okumasıdır. Yani bu kitap yazılırken arşivlere girilmedi ve yeni belgelere ulaşılmadı. Bu kitap piyasada bulunan, ama kimin okuyup yorumladığı belli olmayan temel kaynaklar incelenerek kaleme alındı. Örneğin, Mustafa Kemal'in yayımlanmış bütün eserleri ve *Nutuk*, bir yanıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün döneme bakışı açısını anlamak açısından olduğu kadar, sunduğu yüzlerce belgenin tekrar okunması ve yorumlanması açısından da çok önemlidir. Yine aynı şekilde Karabekir'in yazdığı kitapların sunduğu paha biçilmez değerdeki belgeler incelenmiştir. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un *Nutuk*'a yanıt olarak kaleme aldıkları hatıralarında, ellerindeki bütün belgeleri kendilerini haklı çıkartmak için yayımlamış olmaları bize pek çok belgeye ulaşma olanağı vermiştir. Ali Fuat Paşa'nın farklı dönemlerde kaleme aldığı hatıralarda da döneme ilişkin pek çok ipucunu sürmek mümkündür.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinin tutanakları, Heyet-i Temsiliye tutanakları, BMM tutanakları, Ege'deki Kongrelerin kayıt defterleri, *Harp Vesikaları Dergisi* ve *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Tarihi Mektuplar ve benzeri yayımlanmış belgeler tetkik edilmiştir. Belge sunan "hatıratlar" gözden geçirilmiştir. Dolayısıyla bu kitap başka yazarların yazdıklarının derlemesi değil, bu belgelerin tekrar incelenerek yorumlanması sonucunda ortaya çıktı. Ama daha da önemlisi şudur: Bu kitapta ileri sürülen tezler Kastamonu'da yayımlanan *Açıksöz*, Erzurum'da yayımlanan *Albayrak*, Trabzon'da yayımlanan *İstikbal* gazetesinin 1920-21 yıllarına ait nüshalarının okunması sonucunda oluşmuştur. Dönem gazetelerini okuduğum zaman önüme serilen panaromanın, beni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan önceki döneme döndürdüğünü ve çalışmalarımın kulvarını değiştirdiğini ilk baskıda anlatmıştım. Örneğin, kitabın *Ekler* bölümünde ilk kez gün ışığına çıkan, Bakü Kongresine katılan İttihatçı delegelerle yapılan röportajlar son derece önemlidir.

Tezin yazım sürecinde Milli Mücadele döneminde İttihatçılardan bu kadar önde, hatta bizzat örgütlenmeyi yapan ve savaşan kadrolar olduğunu görmek doğrusu beni şaşırtmıştı. Bu gerçeği dönemin uzmanları gayet iyi bilmekteydiler. Ama ideolojik nedenlerle bu gerçeği reddeden pek çok dönem uzmanı olduğunu görmek beni, tüm kitap boyunca döne döne milli mücadelede yer alan siyasi aktörlerin İttihatçı şeflerle, Teşkilat-ı Mahsusa'yla, Karakol Cemiyeti'yle bağlantılarını, ilişkilerini sergilemeye itti. Bu gerçeği, örneğin M. Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'uyla veya Kazım Karabekir'in sunduğu belgelerle adeta "kanıtlamaya" özen gösterdim. Her bölümde verilen onlarca alıntının nedeni, bu durumun benim "uydurmam" olmadığını kanıtlamak idi. "İşte doğuda da var, batıda da var. İşte Karakol, işte Teşkilat-ı Mahsusa, işte Talat Paşa ile mektuplaşma, işte Enver Paşa ile bağlantı" diye yorulmaksızın alıntı verdim. Bunun gerekli olduğunu doktora tez juri üyelerimden bir Profesörün bile: "Atatürk'ün İttihatçı olduğunu nereden çıkardın?" sorusunu sorduğunu bildiğim için, ikinci baskıda da aynen bıraktım.

Bu kitap aslında milli mücadelenin anlatıldığı bir kitap değildir. Bu kitap dönemi bildiği varsayılan okuyucuya ona şimdiye kadar söylenmemiş, gösterilmemiş yanların anlatılmasıdır. Dolayısıyla kitapta pek çok tarihçinin, örneğin Goloğlu, Tunçay, Akşin vb.nin titizlikle inceledikleri ve yorumladıkları pek çok olguyu anlatmadım ama meraklısına adres gösterdim. Yeni sorular sordum, araştırılması gereken alanlara işaret ettim.

Türkiye'de üniversite bünyesinde yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları incelendiğinde bunların çoğunun bölgesel çalışmalar olduğu görülecektir. Sadece bir il bazında yapılan incelemeler, o ilin diğer illerle ve diğer yörelerle bağlantısını elbette kurmamaktadır. Örneğin, doğuda toplanan kongrelerle batıda toplanan kongreler arasındaki bağlantılar kurulmamıştır. Bazı tarihçiler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan bu yana birlikte olmuş, daha sonra gözden düşmüş, bazıları asılmış siyasi aktörler arasındaki bağlantıyı görmemektedirler. O zaman da hem milli mücadele, hem de Cumhuriyet dönemi havada kalmakta, İttihatçı izi sürdürülememektedir.

Türkiye’de tarihçiler birbirlerinin yapıtlarına eleştiriler yöneltmiyorlar. Ciddi ve heyecanlı bir bilimsel tartışma atmosferi olmadığı gibi, ekoller birbirini önemsemiyor, hatta hissettiğim kadarıyla Kemalist, İslamcı, Marksist, Türkçü vb. tarihçiler birbirlerinin çalışmalarını okumuyorlar. Halbuki bu çalışmalardaki ideolojik öğeler elendikten sonra pek çok önemli bulguya ulaşılmaktadır.

Bu baskıda da, ilk baskıda olduğu gibi şu iddialar ileri sürülmektedir:

1. Milli mücadele, genelde İttihatçıların Anadolu’ya çekilerek verdikleri bir savaştır.

2. Bu mücadele Bülent Tanör’ün ileri sürdüğü gibi Milli Mücadele kendiliğinden, demokratik bir şekilde, aşağıdan yukarı olarak yan yana gelmiş bazı kişilerin topladığı kongreler sürecinin sonucunda değil, tamamen, eskiden devleti yönetmiş olan İttihatçılar tarafından örgütlenmiş, yukarıdan aşağı bir şekilde kurulmuş olan Cemiyetler aracılığı ile yapılmış olan bir mücadeledir. Hem Şark vilayetlerindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, hem de Garp vilayetlerindeki Redd-i İlhak Cemiyetleri, Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyeti üyeleri, eski komitacılar tarafından kurulmuştur. Ve elbette İttihatçı olmayan eşraf ve mütegalibeden de bu Cemiyetlere katılanlar olmuştur. Bu saptamaların bazılarını açık ve net bir şekilde ortaya koyanlar olduğu gibi, bütün olguları yan yana getirmelerine karşın bu yorumları yapmaktan ısrarla kaçınanlar da vardır. Bunun nedeninin şu olduğu kanısındayım: Bir kısmı milli mücadeleyi 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışı ile başlatarak ana kurgusu *Nutuk*’ta oluşturulan resmi tarih tezi doğrultusundan ayrılmayı reddetmektedir. Bazıları ise İttihatçı faktörünü hiç bilmemektedir. Merhum Bülent Tanör gibi değerli araştırmacılar ise, 1919 öncesindeki olguları hiç araştırmadan, tamamen farklı bir kurgu ile “kongrelerin” sivil, demokratik örgütlenmeler olduğuna ilişkin yanlış sonuçlara varmışlardır.

3. Benim asıl üstünde durduğum nokta ise Mustafa Kemal’in bu örgütlenmelerin üstünde, hatta dışında bir siyasi aktör olarak nasıl ve hangi koşullarda bu mücadelenin liderliğine yük-

seldiğidir. Zürcher'in iddiasına tamamen karşıyım. Bu iddia, Mustafa Kemal'in İttihatçılar tarafından "atanmış" biri olduğu iddiasıdır. Kendisine bu kitabı bizzat takdim etmemin üzerinden iki seneden fazla bir zaman geçmesine karşın hiç bir yorum gelmediğini belirtmeliyim.

Sayın Erol Şadi'nin kaynak gösterme hususunda yaptığı eleştirisini dikkate alarak bu baskıda mümkün olduğunca kitapların ilk baskılarına ulaşmaya çalıştım. Sayın Mete Tunçay'ın uyarıları doğrultusunda usluptaki kesinliği yumuşattım.

Bu kitap değerlendirilirken esas alınması gereken baskı ikinci baskı olmalıdır. Bu baskıda yapılanlar şunlardır:

1. Kitabın tamamı elden geçirilerek gözden kaçan cümle düşüklükleri, ifade bozuklukları düzeltildi.

2. Az da olsa bazı bölümler çıkartılıp bazı bölümlere de ekler yapıldı. Pek çok dip not, metin içine alındı.

3. Her çevirinin bir yeniden yazım, bir yorum olduğuna inananlardan olduğum için alıntılarda Türkçeleştirmeye gidilmedi. Ancak dilde sadeleştirme doğrultusunda gelen talepleri karşılamak için bu baskıda daha çok kelimenin yanına köşeli parantez içinde güncel kullanımlar yazıldı.

İlk baskıda belirttiğim şu hususun altını tekrar çizmekte yarar görüyorum: "Bu çalışma kendime yaptığım bir müsveddedir. Yani, bu çalışma Milli Mücadele öncesi ve sonrasında sorumluluklar üstlenmiş siyasi aktörlerin, kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini anlama çabasıdır. Cumhuriyeti kuran kadroların komitacılıkları, gizli örgüt tecrübeleri, birbirleriyle ilişki ve çelişkilerinin izi sürülmektedir. Kuramsal ve sınıfsal tahlillerden azami ölçülerde kaçınılmış, olguların aktarılmasına çalışılmıştır. Bu müsvedde karalanmadan yeni ve ciddi iddialarda bulunulamayacağı kanısındayım."

EMEL AKAL
Ağustos 2005

Bu kitap Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'na aynı adla doktora tezi olarak sunulan ve 2001 yılı Haziran ayında kabul edilen metni temel almaktadır.

Türk İnkılap tarihi yazıcılığı, baskın bir hat olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'unda sunduğu şemaya sadık kalmıştır. Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin büyük çoğunluğu Milli Mücadele'yi Mustafa Kemal eksenli olarak incelemişlerdir. Bunun nedeni ise Mustafa Kemal'in ünlü nutkuna "1919 senesi Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım" giriş cümlesi ile başlamasıdır. Böylece Milli Mücadele'nin başlangıç tarihi 19 Mayıs 1919 olarak kabul edilmiştir. Halbuki savaşın yitirileceğinin anlaşıldığı 1918 yılından itibaren, içine düşülmesi kaçınılmaz gözükken durum, yani bir yenilgi sonucunda İmparatorluğun topraklarının parçalanması nasıl engellenebilir sorusuna cevap aranmaktaydı. Bu soruya elbette farklı çıkar çevrelerinden farklı yanıtlar gelmiştir. Her farklı yanıt değişik bir toplumsal çıkar grubuna tekabül etmektedir. Saray, Damat Ferit, Hürriyet ve İtilaf, savaş yenik bitirmiş İttihat ve Terakki, komünistler, vb. çeşitli çevrelerin çözümleri farklı olmuştur. İşte bu çalışmanın konusu, Milli Mücadele'yi kazanarak Türkiye

Cumhuriyeti'ni kuran kadroların 1918 sonu ve 1921 başı arasında neler yaptıklarıdır.

Paul Dumont, Mustafa Kemal'in *Nutuk/Söylev*'i üzerine yazdığı bir makalede, Mustafa Kemal'in sessiz kaldığı kimi noktaları işaret ederek *Nutuk/Söylev*'deki "boşlukları" şöyle tanımlamaktadır:

Söylev'de, örneğin Mustafa Kemal'in yurtdışına sürgüne gitmiş İttihat ve Terakki liderleriyle yaptığı mektuplaşmalarla ilgili hiçbir şey yoktur; bunun gibi, Ankara Hükûmetiyle Sovyetler Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler hakkında da neredeyse bir şey görülmez, Fransa ile ilişkiler üstüne de pek büyük bir bilgiye rastlanmaz (Dumont, 1997, 23-26).

Dumont, Millî Mücadele döneminin kimi karanlık noktaları konusunda, ancak "*Söylev*'in çizdiği yoldan ayrılarak bunlara aydınlık getirilebileceğini" söylemektedir. Ben işte bunu yapmaya çalıştım.

Bu çalışma aynı zamanda Prof. Dr. Bülent Tanör'ün *Türkiye'de Kongre İktidarları* adlı çalışmasının tam tersine çubuğun bükülmesidir. Bu nedenle bazı yerlerde amacını aşan yorumlara sebep olacaktır, bunu doğal karşılıyorum. Sayın Tanör, *Kongreleri* ne kadar aşağıdan yukarı kurulan yapılar olarak görüyorsa, ben tam tersine yukardan aşağı kurulan, yani merkezi yapılar olduğunu iddia ediyorum.

Bu çalışmada bilerek ve isteyerek ihmal edilmiş pek çok husus bulunmaktadır. Örneğin İttihatçıların Bolşevizm'le flörtü açığa çıkarılmaya çalışılırken, Mustafa Kemal'in Bolşevizm'e ilişkin tutumuna çok az değinilmiştir. Yine İttihatçıların Bolşevikleşme maceraları takip edilmeye çalışılırken ne İstanbul merkezli Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası, ne Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Fırkası ve ne de Anadolu merkezli Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası takip edilmiştir. Öyle ki Yeşil Ordu bölümünde varlığı ve faaliyetleri es geçilen THİF'na karşı tutumum son okumada beni bile rahatsız etti. Ancak, bu çalışmada amaç, özellikle dikkatlerin üzerine toplandığı husus İttihatçılardır. Çubuk İttihatçılara doğru büküldüğünde sanki di-

ğer bütün akımlar yok sayılıyormuş gibi gözükmetedir ki bu da göze aldığım bir risk olmuştur. Ayrıca hem İttihatçı rüesânın, hem de Ankara Hükümeti'nin İstanbul Hükümetleriyle ilişkilerine yer verilmemiştir.

İhmal edilen bir başka husus Anadolu'da yaşanan iç savaş ortamıdır.

Yine bilerek ihmal edilmiş olan çok önemli bir diğer husus uluslararası ilişkilerdir. Bolşeviklerden bu kadar söz edilirken, Ankara-Moskova, Moskova-Ankara ilişkilerine değinilmemiştir bile. Bununla yetinilmemiş Ankara Hükümeti'nin de, Berlin'deki Talat Paşa'nın da, Moskova'daki Enver Paşa'nın da İngiliz, Fransız, İtalyan vb. devletlerle ilişkilerine değinilmemiştir.

Bu çalışma bir ölçüde kendime yaptığım bir müsveddedir. Milli Mücadele öncesi ve sonrasında sorumluluklar üstlenmiş siyasi aktörlerin, kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini anlama çabasıdır bu çalışma. Cumhuriyeti kuran kadroların komitacılıkları, gizli örgüt tecrübeleri, birbirleriyle ilişki ve çelişkilerinin izi sürülmektedir. Kuramsal ve sınıfsal tahlillerden azami ölçülerde kaçınılmış, olguların aktarılmasına çalışılmıştır. Bu müsvedde karalanmadan yeni ve ciddi iddialarda bulunulamayacağı kanısındayım.

Bu çalışma sırasında benden desteklerini esirgemeyenlere teşekkürlerimi sunarım. Otuz bir yıllık dostum Doç. Dr. Belkıs Kümbetoğlu'nun içten desteğini; Yücel Demirel ve Göksun Yazıcı'nın Osmanlıca'dan yaptığım çevrim yazıların kontrolünde verdiği emeği; Trabzon'a *İstikbal* gazetesinin nüshalarını almak üzere gittiğimde Veysel Usta'nın dönemle ilgili kaynakları sağlamada gösterdiği çabayı, arkadaşım Selmine Göker'in beni dinlemede gösterdiği sabrı unutmam mümkün değil. Neş'e-Aykut Göker, Sefer Berzeg, Sevinç Öztaş bana kütüphanelerini açtılar. TBMM Kütüphane Müdürü Ali Rıza Cihan ve tüm çalışanlar, başta Ömer İmamoğlu olmak üzere tüm mikrofilm bölümü görevlileri, Çeşme Kütüphanesi çalışanları bana bu kütüphanelerin tüm imkanlarını sundular. Dönemin en önemli uzmanlarından tez danışmanım Sina Akşin ve Mete Tun-

ay'dan teŖvik görmek beni tarihi olma yolunda, bu zor ve zahmetli yolda cesaretlendirdi.

Dostum ve hayat arkadaŖım Ali İhsan Akal olmasaydı bu kitap yazılmıŖ olmazdı. On sene önce beni tekrar niversiteye dönmeye ikna ettiği ve bu süreçte bana verdiği destek için hissettiklerimi ifade etmeye kelimeler yetmez. Japon'ların dediği gibi, memnuniyetimi teŖekkr sözcükleri ile glgelemeyeceğim.

EMEL AKAL

Nisan 2002

Giriş

...Kur'an-ı Kerim fukaraya, amele ve sai-i gayrete müteallik ve bizce malum olabilen ne kadar Bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor. ... Bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilat ve tahavvûlatı [değişme] ... peyderpey ve tedricen tatbiki başlayıp milleti ... hazım ve kabule alıştırarak tevsi etmelidir.
– KAZIM KARABEKİR (1960; 623).

Bu çalışmaya 1920 yılı Anadolu'sundaki Bolşevikleşmenin yaygınlığını görerek, bunu araştırmak için başladım. Anadolu'daki Bolşevikleşme İslami renkler alıyordu. İslami Bolşevizm Kastamonu'da, Erzurum'da, Eskişehir'de, Adana'da, Afyon'da, Trabzon'da yayımlanan gazetelerdeki yazılardan, Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmalara ve alınan kararlara, Yeşil Ordu'dan Mustafa Kemal'in resmi bir Türkiye Komünist Fırkası kurdurmasına kadar varıyordu. Ancak 1920'de iyice belirginleşen bu etkilene, 1921'de hemen hemen bıçakla kesilmiş gibi sona eriyordu (Güneş, 1997; 148).

Öyleyse Anadolu'da yaygınlaşan Bolşevizmin kökeni ve kaynakları nelerdi? Araştırmalarım beni Anadolu'da yaygınlaşan Bolşevizm akımının en önemli kaynağının, İttihat Terakki Ce-

miyeti/Fırkası üyeleri olduğu noktasına götürmüştür. Bu noktadan itibaren tez çalışmasının kulvarı da değişmiştir. Anadolu'da İslami renkleri alan Bolşevizm akımının, İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası incelenmeden kavranamayacağı kanısına varınca, İttihat ve Terakki üyelerinin sadece Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri konuya açıklık getirmeye yetmemiş ve çalışma ister istemez İttihat ve Terakki'nin tarih sahnesine çıktığı döneme kaymıştır. Böylece Milli Mücadele'de yer ve rol alan İttihat ve Terakki üyelerinin 1906-1918 yılları arasındaki faaliyetleri hakkında yaptığım çalışma, onların 1918-1921 tarihleri arasındaki faaliyetlerini kavramada büyük katkı sağlamıştır.

1919-20 yıllarında sadece Bolşeviklerle işbirliğini değil, zaman zaman Bolşevik olmayı da savunan Milli Mücadele'nin önünde gelen pek çok ismi, çok daha sonra kaleme aldıkları anılarında kendi kırmızı kalpaklarından hiç bahsetmezken, arkadaşlarını solculukla adeta itham etmişlerdir. Osmanlıca'dan Latin harflerine çevirdiğim mülakatında (EK II) Ali Fuat Cebesoy, "komünizmin insanlığın ulaştığı en mükemmel mertebeye" olduğuna ilişkin görüşlerinden, neden anılarında hiç bahsetmez? "Kur'an-ı Kerim fukaraya, amele ve sai-i gayrete müteallik ve bizce malum olabilen ne kadar Bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor", "Bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilat ve tahavvülatı [değişme] peyderpey ve tedricen tatbika başlayıp milleti ... hazım ve kabule alıştıran tevsi etmelidir" diyen Kazım Karabekir değil midir? (Karabekir, 1960; 623). Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya "Ben doğrusu bizim mevcudiyetimiz nokta-i nazarından bu komünist ve kapitalist mücadelesini aynı bir mevhibe-i ilâhiye [ilâhi bağış] addederim. ... Bence eğer Rusya'da komünistlik sönmek üzere olduğunu görürsek onu da ihya edecek yardımlardan geri durmamalıyız, kanaatindeyim" diye yazmamış mıdır? (Karabekir, 1967, 131). Süleyman Nazif gibi muhafazakâr bir adam bile, daha 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurasında şunları dile getirmektedir:

Oraları Rusya'nın sınır komşusudur ve Bolşevikliğin girmesi için bir gelişme alanı vardır. İyice bilsinler ki, orada bulunan

Müslümanlar, eğer onlar böyle bir şeye (Ermenistan yapmağa) kalkışılırsa, Rus Bolşeviklerinin öncüleri bile olurlar (Gökbilgin'den aktaran Avcıoğlu, 1974, 429).

Arı İnan, Yusuf Hikmet Bayur'la yaptığı söyleşide Bayur, "hepimiz [komünist partisine üye] olduk. İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras" (İnan, 1997; 300) dedikten sonra görüşmenin ilerleyen saatlerinde şunları ekliyor:

Başlangıçta o da [Karabekir] *komünistti*. Herkes başta *komünistlere taraftardı*. Herkes. Yani Atatürk, Karabekir, Yusuf Kemal –ki Türkçüdür–, Bekir Sami –ki Çerkez'dir– o yüzden Rusların aleyhindedir. *Hepsi komünizme taraftardır*, çünkü onlar mazlum milletlere istiklal vereceğiz teranesini söylüyorlardı. [...] Şevket Aziz Kansu *komünistti*, onun ağabeyi (Nafi Atıf), [...] Cevat Emre *komünistlerin* muteber adamıydı.[...]. Nurullah Sümer, o da *komünistti* (İnan, 1997; 342-43) (abç).

Ama bunların hepsi unutulmuştur. Çünkü aradan yıllar geçmiş, önce faşizm, sonra soğuk savaş rüzgarlarının estiği, sosyalizm ve Sovyetlerin gözden düştüğü 1930'lu, 40'lı, 50'li yıllarda kaleme alınan anılarda, anı sahipleri yaşamlarının bir dönemlerinde aldıkları pembeden kırmızıya uzanan renkleri hatırlamak bile istememişlerdir. İşte bu çalışma ile Türkiye'de unutulmak istenen bir dönemin aydınlatılmasına çalışılmaktadır. Toplumların tarihinde hatırlanmak istenmeyen dönemlerin bulunduğu bir vakiadır. Almanların faşizm dönemini hatırlamak istememeleri gibi, bence Türkler de 1919'da başlayıp, 1921 baharına kadar süren "Bolşeviklerle yapılan fiili ittifakın" bir ürünü olan ve çok geniş bir toplumsal yelpazeyi kapsayan "Bolşevikleşme"yi unutmak istiyor. Mete Tunçay bu konuda şunları söylüyor:

Aslında 1920, yakın tarihimizin en az aydınlatılmış yılı sayılabilir. Bunun nedeni, dış politikadaki Sovyetlere yaklaşma girişimlerine koşut olarak, içerde de (özellikle TBMM içinde) sola yatkın bir hava estirilmiş olmasıdır. Sonradan bunun hatırlanması pek istenmemiştir. ... Önceleri, Ankara Hükümeti Sovyet

yardımını sağlayabilmek için solcu olmak ya da olmuş ve oluyor görünmek gerektiğini sanmıştır (Tunçay, 1995; 70, 71).

Bu dönemde Bolşevik olan, Bolşevizme dikkat ve önem atfedilen kadrolar tamamen bir politik oyun içinde miydiler? Ne olmuş, nasıl olmuştu da başta Enver Paşa olmak üzere, neredeyse tüm İttihatçılar Bolşevizmle flört eder, onun propagandasını yapar hale gelmişlerdi? Sorunun yanıtı elbette tek değil. Kısaca şunlar söylenebilir: Enver Paşa ve İttihatçılar Anadolu'nun, bir dış güce dayanmadan başarılı olabileceğine inanmadıkları için, Sovyetler Birliği ile ittifak yapmayı zorunlu görmekteydiler. Geriye bıraktıkları mektuplarında bunu pek çok kez dile getirmişlerdir. 1919-1920 yıllarında ittifak elini uzatan tek ülke olan Sovyet Rusya ve Bolşevikler tarafından benimsenmenin, desteklenmenin en kolay yolu, kendilerinin de Bolşevizmi benimsediğini Sovyet yöneticilerine inandırmaktan geçmekteydi. Bu yaklaşım Mustafa Kemal tarafından da benimsenmiştir. İşte bu siyasi taktik sonucunda, İttihat ve Terakki rüesasının direktifleri doğrultusunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'daki üyeleri Bolşevizmin adeta savunucusu olmuşlardır. Daha sonra, Bolşevizme göz kırpan eski İttihatçılar, koşullar değişince anti-Bolşevik oldular. Buna ilişkin olarak 15 Aralık 1920 tarihli Küçük Talat'ın Yenibahçeli Şükrü'ye mektubu son derece nettir (Yenibahçeli Şükrü'nün (Oğuz) yayımlanmamış hatıraları).

Örgüt, o zamanki terminoloji ile *teşkilat*, kitleleri yönlendirmede ve bir hedefe yürütmede insanlığın bulduğu en güçlü araçtır. Bu araca sahip olan İttihat ve Terakki, bu propaganda-yı Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar ulaştırmada başarılı olmuştur. Karabekir bu konuda, 1919 yılı sonu 1920 yılının ilk ayları için şu yorumu yapmaktadır:

Henüz memlekette İttihat Terakki Teşkilatından maada kökleşmiş bir taazzuv [şekillenme-örgüt anlamında] tamamlanmamıştı, Mûdafaa-i Hukuklar İttihatçılar vasıtasile istenilen istikamete çekilebilirdi (Karabekir, 1967; 8).

Karabekir devam ediyor: "Berlin'den Enver'i Bakü'ye koşturan kuvvetin dahildeki İttihatçılar'ı da harekete getirdikleri ve yine memleketimiz dahilinde bu sefer de Enver eli ile Bolşeviklik tesisine çalışıldığını tahmin ettim" (Karabekir, 1967; 30). İttihatçılar'ın Bolşeviklerle flört ettiği konusunda hemen hemen herkes hemfikirdir. Karabekir, İttihat ve Terakki rüesasının o günlerdeki politikalarını hayata geçirmelerinden korkarak şu yorumu yapıyor: "Hususile Bolşeviklik ilanı gibi esasen hazırladıkları bir zemin üzerinde yürütmeleri meseleyi tamamlayabilirdi" (Karabekir, 1967; 8).

Anadolu'da görülen İslami Bolşevizm akımının arkasında İttihat ve Terakki vardır, çünkü Bolşevizmi korkusuzca savunan, yayan, örgütleyenlerin hemen hemen hepsi, İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleridir. Bu yaklaşımları en iyi açıklayan Enver Paşa'nın 4 Mart 1921 tarihli Moskova'dan Mustafa Kemal'e yazdığı mektuptur. Bu mektupta Enver Paşa komünizmin Anadolu hareketi açısından önemini şöyle açıklıyor:

... Bence bizi ezen kuvvetlerle mücadelede hayat ve mematle bize bağlı olan yegane kuvveti de burada [Rusya'da] görüyorum. Çünkü bizi ezen dünya emperyalistliğini icap eden dünya kapitalistlerinin yegane barışamayacak ve onu imha etmedikçe yaşayamayacak bir sınıf halk varsa, o da başta *komünistler olmak üzere sosyalistlerdir.*

... bence bu şimdiki idare herhalde sırf milli nokta-i nazarından da en müsait idaredir. Komünistler gidip de Menşevikler veya daha sağ bir idare gelirse herhalde İslamların daha ziyade naili serbesti olabilmeleri ihtimali yoktur. Ben doğrusu bizim mevcudiyetimiz nokta-i nazarından bu *komünist ve kapitalist mücadelesini aynı bir mevhibe-i ilahiye addederim.* Bütün dünya komünist olarak Üçüncü Enternasyonal etrafında toplanırsa o vakit biz de herhalde kendimize o kütlede muvafık bir şekil verecek surette kuvvetlenmiş oluruz ki bu da pek basit bir istikbaldir. İşte Rusya ve Rusya'daki komünizmin bize bu kadar büyük bir faidesi aşikar iken bence *eğer Rusya'da komünist-*

lik sönmek üzere olduğunu görürsek onu da ihya edecek yardımlardan geri durmamalıyız, kanaatindeyim.

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı... Dünya komünistleri ile tevhide mesai edecektir (Karabekir, 1967; 131).

Bu durumu Ekim 1920 tarihli bir raporunda TKP şöyle dile getirmiştir:

“Türkiye’de İslam Bolşevizmi propagandası yapılıyor. [...] Kendi propagandalarında başarılı olabilmek için onlar Bolşevizmin adını ve itibarını da kullanıyor. Enver Paşa ve taraftarlarının bu propagandacılarla sıkı bağlantı ve ilişki içinde olduğunu tahmin etmeliyiz” (Dönüş Belgeleri-1, 2004; 109-110).

Ancak 1920’de Anadolu’da Bolşeviklikle ilgili olumlu görüşler ileri süren Mebuslar, Vekiller ve Ordu Komutanlarının, Üçüncü Enternasyonal tarafından Türkiye proletaryasının temsilcisi olarak kabul edilen Mustafa Suphi’nin liderliğindeki “hafi” Türkiye Komünist Fırkası ile hiçbir alakası yoktur. İslami Bolşevizm akımı ile Mustafa Suphi’nin TKP’ sinin hiçbir ilişkisi olmadığı gibi, aralarında büyük bir çatışma ve rekabet vardır. Bakü’de 1920 baharında eski İttihatçılar’ca *Türk Komünist Fırkası/Gruppası*, Ankara’da 1920 Kasım’ında “resmi” *Türkiye Komünist Fırkası (TKF)* kurulmasına rağmen, Mustafa Suphi ve arkadaşları bu partiyi kuranlarca “serseriler” olarak adlandırılmakta ve Türkiye’ye gelmeleri engellenmeye çalışılmaktaydı. “Resmi” TKF Merkezi Umumisi adına Kasım 1920’de Hakkı Behiç imzası ile Dr. Fuat Sabit’e gönderilen mektup bu tutumu belgelemektedir:

[resmi] Türkiye Komünist Fırkası, tıpkı Rusya’da olduğu gibi, amiele ve rençber için bir ay, diğer mensuplar için üç ay namzetlik müddeti kabul etmiştir. Binaenaleyh, Mustafa Suphi Kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek serserilerden mürekkep manasız ve mahiyetsiz kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lazımdır. Bizim hakiki Komünist fırkamız müteşekkildir. Fırka halinde toplanıp kimsenin buraya gelmesine ne lüzum, ne de ihtiyaç vardır (Bozdağ, 1980; 195) (abc).

Uygur Kocabaşoğlu “Birinci TBMM’den ‘Sol’ Portreler!” isimli makalesinin girişinde “Sosyalist içerikten yoksun anti-empyralist çıkışların, ince siyasal çıkar ve hesapların, kişisel ihtiras ve arayışların, TBMM’deki ‘sol’u daha da karmaşıklaştırdığı açıktır” diye yazmakta ve haklı olarak şöyle devam etmektedir: “Milli Mücadele yıllarının Anadolu ‘sol’u, herhangi bir ciddi varlığı olmayan işçi sınıfının ya da yorgun ve bezgin köylülüğün sosyalist düşünceyle cihazlanmış *örgütlü mücadeleleri olmadığı gibi*, yalnızca önder kadronun düzenlediği bir ‘taktik’ ya da ‘aldatmaca’ da değildi” (abç) (Kocabaşoğlu, 1998; 165). Kocabaşoğlu bu eğilimin bir “arayış” olduğunun altını çizmektedir. Ben daha da ileri gideceğim. Bu dönemdeki Bolşevizm’den etkilenmeyi iki düzeyde ele almak gerektiği kanısındayım. İlki Bolşevizm, dağılmış ve işgal edilmiş bir imparatorluğu, siyasi ve askerî olarak en üst düzeyde yönetmiş İttihat ve Terakki erkanı için bile zaman zaman çaresizlikle de olsa sarılınan bir can simidi olmuştur. Bolşevizme İslami bir içerik, “İslam İttihadı” anlamı yükleyerek de olsa, Sovyet Bolşeviklerini kandırmak için yola çıkanların, zaman zaman kendilerini de kapırdıklarını düşünüyorum. İttihatçılar’ın Moskova’da, Bakü’de çaresiz, desteksiz, tek umudun Bolşevikler olduğu koşullarda kendilerini gerçekten “halkçı” ve “sol” sandıkları dönemler bulunduğu, bu çalışma boyunca ortaya çıkmıştır. Örneğin Enver Paşa Bolşeviklerle işbirliğinin altında yatan düşüncelerini, TBMM’nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat’la Moskova’da yaptığı görüşmede şöyle anlatmıştır:

Enver Paşa, [kendisini] Üçüncü Enternasyonal’e yaklaştıran sebepleri izah ederken demişti ki: “Yaptığımız, şimdiki muharebede kendimize yardım ve arka bulmak arzusu değildir. Siyasi ve içtimai akidelerimizin esasta birbirlerine yakın bulunması da büyük sebeptir. Biz inkılapçı kuvvetimizi daima halktan, halkın da mağdur ve yoksul kısmı olan köylü sınıfından alıyorduk” (Cebesoy, 1982; 208) (abç).

İktidarları süresince halkla yakından uzaktan alakası olmayan, Tahrir-i sükun yasaları ile işçi grevlerini yasaklayan İttihat

ve Terakki iktidarının Harbiye Nazırı, şimdi inkılapçı kuvvetlerini halktan aldıklarına inanmaktadır. Bu konuda bir başka örnek de Dr. Nazım'ın Sovyetlere gittikten sonra, gitmeden önceki görüşlerinde olan değişikliktir:

İnsan Rusya dahilinde Türk alemi arasında dolaştığı zaman, İttihat ve Terakki hükümetinin harbe girmesindeki isabet fikri daha ziyade takdir ediyor. Biz Rusya'yı cidden hiç bilmiyormuşuz. İnsan bu memleketi yakından gördükten sonra Çarlığın yıkılmasına hizmet eden Osmanlı fedakarlığının kıymetini anlıyor ve ne isabet olmuş. ... *Gözü doymaz, kahir ve muktedir Çarlığın yerine Bolşeviklerin kaim olması kadar büyük bir nimet tasavvur olunamaz.* Ben bu memleketi yakından gördükten sonra memlekete daha açık alınla gidebileceğimize kani oldum (Tanin, 1944; Tefrika 51).

İkincisi ise, Anadolu toprağına ayaklarını basan İttihat ve Terakki alt kademesi ve halk açısından Bolşevizm ne ifade etmiştir? Erzurum'da *Albayrak* ekibinin kısa bir dönem de olsa sosyalizmin erdemine inandıklarını, yayımladıkları yazılar ve tartışmalar ortaya koymaktadır. Ege'de ise, kitlelere yönelik sosyalizm propagandasının İttihat ve Terakki kanalı ile mi yoksa Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kanalı ile mi geldiğinin belli olmadığı dönemlerde, *Kuva-yı Seyyare* ve *Yeşil Ordu* tabanında sosyalizm prensiplerine, Bolşevizme samimiyetle inananlar olduğunu düşünüyorum. *Albayrak* gazetesinde yayımlanan aşağıdaki makalede yazar samimidir:

Yeşil ve Kızıl ... Biri ezanın yuvasından, diğeri makusun mevasından uçarak yeni bir mefkurenin ilhamı altında birleşen bu renkler, beşerin ufk-ı melûlüne sıcak bir ruhla yürüyorlar.... *İnsani prensipler, hak ve adalet düsturları yeni dünyadan, Amerikalı diplomatın ağzından değil, eski dünyadan ve insanlığın vicdanı necibinden doğuyor* (Akbulut, 1991; 33-34) (abç).

Ömür Sezgin "1920 yılındaki Bolşeviklik tartışmaları, daha sonraları, özellikle sol çevrelerce yanlış değerlendirilmiş" derken önemli bir noktanın altını çizmektedir (Sezgin, 1984; 27).

Çünkü döneme ilişkin yüzeysel bir bakış, özellikle 1920 yılının siyasi iklimine hakim olan Bolşevizm tartışmaları, yayımlanan gazeteler, kurulan örgütler (Yeşil Ordu, Halk Zümresi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Bakû Türk Komünist Grubpası, resmi Türkiye Komünist Fırkası, hafi Türkiye Komünist Fırkası, Halk Şuralar Fırkası, Mesai) ve tabandaki yansıması, “sol”un adeta iktidara aday olabilecek kadar güçlü olduğu izlenimini verebilmektedir. Halbuki durum böyle değildir.

Anadolu’da Bolşevikliğin yaygınlaşmasının nedenlerini araştırmak için başlanan bu çalışma, yaşanan hezimete rağmen İttihatçılığın hâlâ ne kadar güçlü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu kitap, bir yönüyle İttihatçılar’ın örgütlü gücünün 1918 sonu ile 1921 yılı başına nasıl yansıdığının da çalışmasıdır. Şu inkar edilemez bir olgudur ki, Milli Mücadele’ye eski İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Fırkası üye, kadro ve sempatizanlarının katkısı belirleyici öneme sahiptir. Bu tarihlerde en örgütlü hareket olan İttihat ve Terakki, son on beş sene içinde yetiştirdiği üye ve sempatizanları ile Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini örgütlemiştir. İşte bu kitapta Milli Mücadele sürecinde kurulan Cemiyet ve yapılan Kongrelerde, İttihat ve Terakki üyelerinin faaliyetleri de incelenmiştir.

Anadolu’da verilen Milli Mücadele’de başı asker ve sivil eski İttihat ve Terakki kadrolarının çektiği, bugün Türk tarih yazıcılığı için bir muamma değildir. Mustafa Kemal de eski bir İttihat ve Terakki üyesi olarak bu kadrolara dahildir. 1908 Meşrutiyeti’nin ilanından önce Balkanlar’da Sırp, Bulgar ve Rum çetelerini kovalayarak çete savaşlarında pişmiş bu kadrolar, 1908’de Meşrutiyet’in ilanını gerçekleştirmiş, Trablusgarp’ta çöl savaşlarında ve Edirne’nin geri alınmasında bizzat savaşmışlardır. 1918 yılına gelindiğinde, pek çoğu daha otuzlu kırklı yaşlarda olan bu kadrolar bireysel, sınıfsal, ulusal çeşitli çıkarlar ve hedefler doğrultusunda, pek çok farklı faktörün etkisi ve yönlendirmesiyle Milli Mücadele’yi başlatmışlar ve Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır.

1919-1920 yıllarında Saray, İstanbul Hükümetleri, İttihat ve Terakki’ye muhalif olanlar, İngiliz istihbaratı ve benzerlerinin

de Anadolu'da gelişmekte olan Kuva-yı Milliye'nin İttihat ve Terakki faaliyeti olduğu konusunda kuşkuları yoktur. Damat Ferit'e göre: İttihatçı liderler, özellikle Enver ve Cemal Paşalar, "cahilane emirler veren" "bolşeviklerdir" (Tunaya, 1986; 29). Bir İngiliz istihbaratçısı "milli hareketin temelinde İttihat ve Terakki vardır. Rastladığım liderlerin dörtte   e yakını, eski İttihat ve Terakki üyeleridir" (şimşir, 1973; 239) derken, bir başka İngiliz haber alma  rg t  raporu şu saptamayı yapmaktadır:

Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesi, açıkça, milliyet ı hareketin kendisinden çok, milliyet ı harekete bağlanan *İttihatçılar*'ın işbirliğine dayanmaktadır. ... 1919 şubatunda, İttihat ve Terakki  nderlerinin Bolşevizmle ilişkili olarak ve ... Alman  rg t n n yardımıyla harıl harıl Pan-İslamik bir hareket hazırladıkları ortaya  ıktı (Tunçay, 1991; 211) (ab ).

Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Milli Mücadele'ye karşı tavır almasının bir nedeni de, Anadolu hareketini bir İttihatçı hareketi saymalarından kaynaklanmaktadır. Türk İnkılap tarihçileri de bu konuda hemfikirdir. Sina Akşın bu konuda şunları yazmaktadır:

Geniş bir açıdan bakıldığında, İttihat ve Terakki ile ARMHC arasında önemli yakınlıklar olduğu doğruyd . Milli Mücadele hareketinin mensuplarından pek çoğu eski İttihat ve Terakki'li-lerdi. Üstelik İT ve ARMHC, Türk ulusçuluğunun, demokratikulus u hareketin örgütleri olarak aynı ideolojiye sahiptiler.  nder ve mensuplarının çoğu İttihat ve Terakki'liydi fakat İttihat ve Terakki, savaş yenilgisinin, yolsuzluklarının, sefaletinin ve balini tařıdđı için, *İttihat ve Terakki*'liliği red ve inkar etmeye  zen gösteriyorlardı (Akşın, 1998-II; 36-37).

Zaten pek çok saygın Türkiye Cumhuriyeti tarihçisi de Milli Mücadele'nin kadrolarının, İttihat ve Terakki'den geldiğini kabul etmektedirler.  nemli çalışmalardan bence ilkinin sahibi Tarık Zafer Tunaya: "İttihatçılar"ın büyük bir kısmı, M dafaa-i Hukuk  rg t kadrosunda, TBMM içinde ve dışında, 'Mil-

li Mücadele'ye katılmışlardır" saptamasını yapmaktadır (Tunaya, 1989; 565).

Mete Tunçay ise: "Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'leri geniş ölçüde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel örgütleriyle özdeşlik göstermektedir" derken, Sina Akşin ise "Kuva-yı Milliye Birinci Dünya Savaşı'ndaki (Turancı) Teşkilat-ı Mahsusa akıncılarının ve Anadolu eşkiyalık geleneklerinin bir bileşimi[dir]" (Akşin, 1995; 66) demektedir. Akşin, Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki yakınlaşmasını kabul etmektedir:

M. Kemal ve arkadaşlarının durumundaki bir özelliğe de işaret etmek gerekir. Şöyle ki, padişahın istemezliğinden ötürü iktidar olma ihtimalleri solduğu oranda, kökenleri olan İttihat ve Terakki'ye yaklaşma ve hatta onunla bütünleşme eğilimleri artmıştır (Akşin, 1998-I; 192).

Öte yandan, Kuva-yı Milliye örgütlenmesinin bir yandan Ege'deki efelik, eşkiyalık, varlıklılardan haraç almak, kısaca hükümete ve düzene kafa tutma geleneğiyle, öbür yandan İttihatçılığın komitecilik, Teşkilat-ı Mahsusacılık, 'aşırı' ulusçuluk, azınlıkları şu ya da bu yoldan yok etme yanı sıra Babıali için son derece tatsız yanları vardı (Akşin, 1998-I; 392).

Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* adlı eserini şu sözlerle bitirmektedir:

Böylece, İttihat ve Terakki son bulmuş oldu. Hemen eklemek gerekir ki, bu ancak hukuken bir son bulmadır. Zira *örgütün adı değişmekle, ya da yerine geçen Teceddüt Fırkası kapatılmakla, İttihatçılık son bulmazdı*. İttihat ve Terakki'nin ülkülerini benimsemiş olanlar, o program çerçevesinde davranmaya devam edeceklerdi. Nitekim, İtilaf devletlerinin Türkiye'yi ezmek amacıyla oldukları anlaşıncı, kurulan Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin esas itibarıyla İttihat ve Terakki'cilerce oluşturulduğunu biliyoruz. Ondan da önce, İzzet Paşa kabinesinde Cavid ve Hayri gibi İttihat ve Terakkililer Rauf ve Fethi gibi eski İttihat ve Terakkililer vardı. İzzet Paşa kabinesi, bir anlamda İttihat ve Terakki'nin eski denetleme iktidarı rolüne dönmesi demekti (Akşin, 1998-I; 439).

İttihat ve Terakki'ye gelince, onun Milli Mücadelenin kadrolarını oluşturduğunu gördük. Böylece, İttihat ve Terakki, zaman içinde eski CHP'ye dönüşmüş oldu. İttihat ve Terakki ile CHP arasındaki yakın ideolojik, sosyolojik bağlar ve hatta kadro bağları bu tarih birlikteliğinin önemli işaretlerindendir (Akşin, 1998-I; 440).

Akşin'e göre "Kemalciler İttihatçılığı reddediyorlardı, fakat İttihat ve Terakki'nin bazı eski mensupları kaçınılmaz olarak onlara katılmış olmalıydılar." Ve devam ediyor:

[...] başta Mustafa Kemal ARMHC kadrolarının pek çoğu bir zamanlar ya da yakın zamanlara kadar İttihat ve Terakki'nin saflarında çalışmış kimselerdi (Akşin, 1998-II; 327).

Bu konuda Hüseyin Cahit Yalçın şunları söylemektedir.

İttihat ve Terakki mensupları içinde harpten sonra Anadolu'nun milli mücahedesine muhalefet etmiş bir tek kimsenin mevcudiyetinden haberdar değilim. *Anadolu'da İttihat ve Terakki teşkilatı namına harpten sonra ne kalmışsa hepsi milli mücadeleye şeflerinin emri altına koşmuşlar* ve vatani kurtarma hareketinde halis bir vatan çocuğu sıfatı ile fedakarlıkta bulunmuşlardır.

[Daha sonra] Milli mücadele ile İttihat ve Terakki birbirini hazırlayan ve tamamlayan tek bir hamle gibi telakki edilmeyecek adeta ayrı ve bir dereceye kadar birbirine muhalif iki cereyan gibi düşünmek temayülleri göze çarptı (Yalçın, 1943, 6).

Peki İttihatçılar Kuva-yı Milliye'yi nasıl değerlendirmekteydiler? "İttihatçılar'ın ileri gelenlerinden" (Tunaya, 1988; 21-22), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı, İstanbul'da yayımlanan ünlü *Tanin* gazetesinin (Cemiyete ait ve bağlı) yazarı, Ankara'da "Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumiliği" görevini yapmış Muhittin Birgen, Karabekir'e gönderdiği ünlü mektubunda: "Netice itibarıyla İttihat ve Terakki'nin merkez ve *sol unsurlarından* başka bir şey olmayan Kuva-yı Milliyeciler" yorumunu yapmaktadır (Karabekir, 1967; 177).

Evet, Mustafa Kemal de tıpkı diğer yıldızlaşan Milli Mücadele önderleri gibi eski bir İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası üyesidir. Ancak daha sonra eski İttihat ve Terakki üyeleri arasında ortaya çıkan *iktidar savaşı* –ki ancak 1926 Suikast davası ile bir taraf tamamen hezimete uğradıktan sonra bitmiştir– denebilir, Türk tarih yazıcılığında ya İttihat ve Terakki düşmanlığına, ya da İttihat ve Terakki'yi yok sayma eğilimine dönüşmüştür. Türk İnkılap tarihçileri de bulundukları konum itibarıyla tarihe yanlı olarak yaklaşmışlardır. Hanioglu'na göre, Ahmet Bedevi Kuran ve Hikmet Bayur, İttihat ve Terakki hakkında aleyhte konumlanarak yazmışlardır (Hanioglu, 1986; 4).

Burada iktidar savaşından ne anladığımı açmak zorundayım: Yüzeysel biçimde sanki *kişilerin iktidar olmak için birbirlerini yok etmesi* biçiminde anlaşılan bu kavram, aslında *bireylerin kişiliklerinde somutlaşmış farklı politik taktik ve stratejilerin, farklı politik önermelerin savaşıdır*. Bu bütün dünyada verilen siyasi mücadelelerde böyle olmuştur. Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde 1920'li yıllarda Stalin ile Troçki arasındaki iktidar savaşı, o liderlerin kişiliklerinde somutlaşan farklı politik programların, taleplerin, önermelerin, farklı strateji ve taktiklerin savaşı idi. Bir toplumda farklı sınıfların, alt sınıfların, grupların (dinsel, etnik, mezhepsel) talepleri, ister istemez bireylerin isimlerinde somutlaşır, onların taleplerinde ifadesini bulur. Bu toplumsal gruplar, bir yandan kendi taleplerini hayata geçirmek için birbirleri ile mücadele ederlerken, diğer yandan hedefe ulaşmak için birbirleriyle görünür görünmez ittifaklar yaparlar. Bu ittifaklar değişen ve gelişen toplumsal ve siyasi konjonktürde kimi zaman çözülür, o zaman yeni ittifaklar kurulur. Bu süreçte elbette pek çok iç ve dış dinamik, iç ve dış çelişki, iç ve dış faktör iktidar savaşında yerini alır. Toplumsal güçler, savaş sahnesinde karşılıklı gelir ve vururlar. Bir taraf kazanır. Kazanan taraf her zaman en haklı veya en doğru olan değildir, ama o tarihsel konjonktürde en uygun olandır.

Karşısında liderleri yurtdışına kaçmak zorunda kalmış, yenilmiş, dağılmış, bölünmüş ve gözden düşmüş de olsa *örgütlü bir hareketin kadroları bulunan Mustafa Kemal'in yanında 1918*

Ekim'inde sadece üç kişi bulunmaktadır: Ali Fethi (Okyar), İsmail Canbolat ve Rauf (Orbay). Ancak bu üç kişi öyle bir üç kişidir ki, İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın tüm kalıntılarını kontrol etmektedirler. Bu husus kitapta işlenecektir. Mustafa Kemal, bu üç kişiden ilk ikisini (Ali Fethi'nin dışında diğer ikisinin ne kadar güvenilir olduğu tartışma götürse de), daha Milli Mücadele'nin çok başında (1919 Mart ve Mayıs), sonuncusunu ise 1920 Mart'ında İngilizlerin onu Malta adasına sürmesi sonucu kaybetmiştir. Böylece Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin o en zor günlerinde yoluna yalnız devam edecek, ancak süreç içinde etrafında yeni kadrolar toplanacaktır. İşte bu çalışmanın amaçladığı hususlardan bir diğeri de, bu dönemde kurulan, bozulan ve tekrar kurulan siyasi ittifakları inceleme ve yorumlama çabasıdır.

Bir eski başbakanın "siyasette bir hafta çok uzun zamandır" dediği bu ülkede, değil sosyal bilimciler ve tarihçiler, vatandaşlar bile siyasi gündemin ne kadar çabuk değiştiğinin farkındadırlar. Hele Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış bir imparatorlukta, o ülke topraklarını paylaşmaya kararlı olan "Düvel-i Muazzama"nın [Büyük Devletler] varlığında, yani 1918 sonrasında gündem çok daha hızlı değişmekteydi. Bir gün karşı kamplarda olduğu zannedilen siyasi aktörler, ertesi hafta yan yana ortak hedef doğrultusunda yürüyebiliyorlar, ama bir ay sonra yine karşı kamplarda yer alabiliyorlardı. Bu nedenle Milli Mücadele tarihini gün gün takip etmek, kurulan ve bozulan ittifakları yakalamaya çalışmak tam bir serüvendir. Bu ittifaklar, iç ve dış dinamikler arasındaki mücadelenin çeşitli aşamalarında kurulmuş, bozulmuş ve tekrar kurulmuştur. İttifak yapan taraflar birbirlerini dışlamaya, daha fazla gücü elinde toplamaya, diğerinin gücünü kendi politikalarını hayata geçirme doğrultusunda kullanmaya gayret etmişlerdir.

Bu çalışma 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden, Çerkez Ethem ve Mustafa Suphi'nin siyaset sahnesinin dışına çıkarıldığı 1921 yılı Ocak ayına kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşme sürecinin başlangıcındaki, iki yıl iki aylık bir dönemde yaşanan tarihi olgu-

lara yeni bir yorum getirme çabası içinde bir *mikro tarih* çalışmasıdır.

Bu çalışmada retrospektif bir bakışla, yani düne bugünden bakarak tarihi olgulara neden bulmaya çalışılmamış, tam tersine prospektiv bir bakış açısı ile tarihi olgulara o günün koşullarından bakarak *neden, niye, nasıl* sorularına yanıt aranmıştır.

Dil ve üslup: Bu çalışma süresince dil ve üslup konusunda pek çok sorunla karşılaşmıştır. Arap harfleri kullanılan Osmanlıca'dan Latin harflerine geçiş nedeniyle, özel isimlerde bile hemen hemen her kitapta farklı bir yazım biçimine rastlanmıştır. Örneğin Çerkez Ethem'in adı üç ayrı biçimde yazılmaktadır: Etem, Ethem, Edhem. Alıntılarda ana metne sadık kalınmaya çalışılmış, yazarların yazışına göre alıntılanmıştır. Örneğin: "sistemi ile" yerine "sistemile" yazıldığında düzeltme yapılmamıştır.

Alıntılarda günümüzde bilinmeyeceği düşünülen bazı kelimelerin anlamı köşeli parantez içinde verilmiştir.

Metin içindeki italik kelimelerin hemen hemen tamamı tarafımdan çizildiği için çoğunlukla (abç) notu düşülmemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası (İTC/F)

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Rumeli'den İstanbul'a taşınan Merkez-i Umumisi, uzun müddet, eski Alemdar Mustafa Paşa takımına benzer, şivesi tuhaf, adetleri iptidai, mizacı dağlı bir komitacılar ve fedayiler ocağı gibi yadırganmıştı.

– FALİH RİFKİ ATAY, 1969, 123

İttihat ve Terakki'nin örgütsel özellikleri

Bu kitap İttihat ve Terakki üzerine bir çalışma değildir. Ancak Milli Mücadele'nin başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar her aşama ve süreçte İttihatçı kadroların tartışılmaz varlığı, bu partinin kendi özelliklerinden ne kadarını Milli Mücadele'ye yansıttığını ve taşıdığını görmek açısından önem kazanmaktadır. Ayrıca Milli Mücadele döneminde İttihatçılar'ın tavır ve tutumlarını anlamak açısından, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası hakkında bazı saptamalar yapmak ve bazı bilgileri hatırlamak gerekmektedir.

İttihat ve Terakki:

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü örgütü

İttihat ve Terakki Cemiyeti Legale çıkmadan önce bile Osmanlı Devletinde kurulmuş en güçlü, en yaygın örgüttür. 1907'de

yurt içinde ve dışında 17 şubesi olan (Kansu, 1995; 62) İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1911'de artık İmparatorluk çapında örgütlüdür (Ahmad, 1995, 129). İmparatorluğun en sanayileşmiş kenti Selanik'te kök salan İttihat ve Terakki, Manastır, Üsküp, Girit, Kırım, Kafkasya, İzmir, Trabzon, Şam gibi yerler başta olmak üzere, çok yaygın bir örgütlenmeye gitmiştir. İmparatorluğun tüm yönetsel mekanizmasına hakimdir; öyle ki 1913'ten sonra, Nazım Paşa hariç bütün valiler İttihatçıdır (Ahmad, 1996; 53). İttihat ve Terakki'nin yan kuruluşlarından biri olan Türk Ocağı'nın 1918'de yalnızca İstanbul'da 2.743 üyesi ve 28 şubesi bulunmaktadır (Parlar, 1997; 87).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren hangi sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğine ilişkin, yani İttihat ve Terakki'nin sınıfsal kökeni konusunda derli toplu bir araştırma bulunmamaktadır. Bu konuda Aykut Kansu'nun (1995) çalışmasında kimi ipuçları yakalanmaktadır. İttihat ve Terakki iktidar olduktan sonra aldığı ekonomik önlemlerle Osmanlı burjuva sınıfının çıkarlarını koruduğu daha da netleşmiştir (Toprak, 1995). Bu çalışma İttihat ve Terakki üzerine bir inceleme olmadığı için ayrıntılara giremesek de, İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu döneme hakim olan savaş ortamı ve öne çıkan parlak asker üyeleri nedeniyle *gerçek köhlerinin* gözden kaçmakta olduğunu belirtmeliyiz. Önceleri gayri resmi başkan olarak bakılan Selanik'in güçlü adamı Rahmi ve yine Selanikli Talat, Cavit, Mithat Şükrü ve Emanuel Karasu gibileri, İttihat ve Terakki politikalarının gerçek sahipleri olsa gerek. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum ve Ermeni unsurları devreden çıktıktan veya çıkarıldıktan sonra, Müslüman elit, elinde sermaye biriken Yahudi ve Sebatayist cemaatlerle ittifak içine girerek 'liberal, entegrasyoncu, beynelmilelci', yani kapitalist bir ekonomi-politika stratejisi izlemiş, bu doğrultuda Türk burjuva yaratma konusunda çaba sarf etmiştir.

Talat Paşa: "İttihat ve Terakki, teşkilatı ile bütün memlekete yaygın, zannedildiğinden çok daha kuvvetli, köklü ve varlığına samimiyetle inanılmış bir kuruluştur. Veraseti vardır" (Okyar, 1980, 238) derken; Hüseyin Cahit Yalçın "İttihat ve Terakki

adeta bir nevi *tarikât*, *mezhep* ve *iman* halinde yaşadı. İttihat ve Terakki'ye ilk girmiş olanlar, ona imanlarını ve ideallerini hiçbir zaman kaybetmediler"; "İttihat ve Terakki'nin asıl kuvvetini ve temelini teşkil eden *hakiki* İttihatçılar arasında tesanüt [dayanışma], karşılıklı anlaşma ve kardeşlik mevcuttur ve aradan seneler geçtiği halde samimiyetini kaybetmemiştir" demektedir (Yalçın, 1943, 10-11) (abç).

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası en alt, taban birimleri olan "kulûpler" aracılığı ile kaza ve sancaklara kadar örgütlenmiştir. Kulûpler, vilayetlerdeki Heyet-i Merkeziyelere, bunlar da Merkez-i Umumi'ye bağlanırlar. Merkez-i Umumi en yüksek organdır. Merkez-i Umumi, Kongre tarafından seçilir. İlk kez adları ilan olunan MU üyeleri, 1909 Kongresi'nde seçilen üyelerdir. 1909'dan sonra *Tahlif*, yani ant içme törenine son verilmiştir (Tunaya, 1989; 201-202). 1911 Kongresi ile Umumi Kongre'ye parlamento grubundan katılacak üye sayısı, grubun onda birine çıkarılmıştır (Tunaya, 1989; 202). Bu önemli bir karardır; çünkü böylece mebuslar mensup oldukları partinin en yüksek karar organında temsil hakkı kazanmış olmaktadır. Cemiyet üyesi olan belediye reisleri ise, liva ve vilayet kongrelerinin doğal üyeleri sayılmıştır (Tunaya, 1989; 203). Böylece devletin idari kademelerinde görev alan bürokratlar da kongrede, yani parti politikalarında söz sahibi olmuşlardır.

İttihat ve Terakki'nin siyasi hattı, kongrelerinde belirlenmektedir. Örneğin 1912 Kongresi'nde "Trablusgarp ve Bingazi" eyaletlerinde Osmanlı hakimiyetinin "fiilen ve tamamen" sürdürülmesi yolunda bir kongre kararı alınmıştır (Tunaya, 1989; 234). İttihat ve Terakki üyeleri, Umumi Kongre'de alınan bu karara uymak zorundadırlar. İşte bütün üst düzey zabitelerin Trablusgarp'a akma sebebi bu karardır. Mustafa Kemal'in de dahil olduğu üyeler, bu kongre kararı doğrultusunda Trablusgarp'a gitmişlerdir.

İttihat ve Terakki 1913 Kongresi'nde, yani iktidara tamamen sahip olduktan sonra, "kendisini siyasal parti olarak ilan etmiş" (Tunaya, 1989; 203) ve Merkez-i Umumi'de bir reis-i umumi, bir de katib-i umumi postu ihdas edilmiştir. İttihat ve Terakki,

1913'ten sonra artık *esnaf, amele, spor, gençlik, kadın ve kültür dernekleri, paramiliter kuruluşları* aracılığı ile son derece yaygın ve kitlesel bağları olan bir örgüt haline gelmiştir.¹ Özellikle *Türk Ocakları* daha sonra Milli Mücadele'de de önemli görevler üstlenecek kadroların yetişmesinde bir okul işlevi görmüş, Türkçülüğün ve Turancılığın ideolojik olarak yaygınlaşmasına temel teşkil etmiştir.

İttihat ve Terakki, 1913 ile 1916 arasında kongre yapmamıştır. Bu son derece hızlı geçen üç yılda önemli olaylar yaşanmıştır: Babıali Baskını, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi, Balkanlar ve Trablusgarp'ın kaybedilmesi, 1914'te Dünya Savaşı'na girilmesi, yüzyıllardır birlikte oturan Osmanlı vatandaşlarından Ermeni ve Rumların tehcir hadisesi gibi. İttihat ve Terakki, bu süreçte ideolojik tavrını ve söylemini de netleştirmiş, artık Osmanlıcı (İttihad-ı anasırcı) ve ekonomide beynelmilelci, entegrasyoncu ve liberal değil, Türkçü (milliyetçi) ve ekonomide devletçi bir konum almıştır (Tunaya, 1989; 237).

1916'da yapılan kongrede Reis-i Umumi'nin yetkilerinin artırılması ve kalem-i umuminin kaldırılması (Tunaya, 1989; 205) bazı yorumcular tarafından Enver-Talat çatışması olarak yorumlanmıştır (Tunaya, 1989; 238 dn). Aslında merkezileşme olarak yorumlanmalıdır.

Kararlarını Merkez-i Umumi toplantılarında tartışarak alan İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası, 1918'de, İttihat ve Terakki rüesasının yurtdışına çıkmasını da örgütsel bir karar sonucunda almıştır:

İttihat ve Terakki erkanı (merkez-i umuminin ruhunu teşkil eden erkan) içtima ederek bu meseleyi müzakere ettiler. Uzun

1 İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası, Almanya'nın en büyük örgütü, "devlet içinde devlet" diye anılan Sosyal Demokrat Partisi'ni anımsatmaktadır. Zaten sürgündekiler, başta Dr. Nazım olmak üzere, Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin örgütlenmesini yakından biliyor olmalılar. Fethi Bey bile Paris'te Jean Jaures'e hayran olacak ve tanışacak kadar bu partilere yakın durmuştur. İttihat ve Terakki'nin sosyal demokrat partilerden esinlendiği, kurduğu yaygın yan örgütlerden de anlaşılmaktadır. İttihatçılar, mutlaki bir imparatorluğa karşı örgütlenirken evrensel deneyimlerden yararlanmışlardır: Masonik, sosyal demokratik. İttihat ve Terakki'nin kendi katkısı da 'ordu' içindeki örgütlenme olmuş olmalı. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

uzadıya devam eden müzakerelerden ve mubaheselerden sonra içtimada Talat ve Enver Paşaların Yurtdışına çıkmalarına ekseriyetle karar verildi (Cemil, 1992; 10).

İttihat ve Terakki rüesasının yurtdışına çıkma kararının bir toplantı sonucu alındığını ve kendilerinin bu karara uyduklarını Enver Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı "meydan okuma" mektubunda da tekrar etmiştir (Tanin, 1945; 138-139; Yamauchi, 1995; 206).

Milli Mücadele başlarken çok çeşitli nedenlerden dolayı Milli Mücadele saflarına katılanlar, bu mücadeleyi yöneten ve yönlendirenler, işte böyle örgütlü bir gücün üyeleridirler. İttihat ve Terakki'nin bu örgütlü ve hiyerarşik yapısının, Milli Mücadele'ye nasıl yansıdığı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir.

İttihat ve Terakki'nin kadroları

1906'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan bu teşkilatın kurucuları üçü asker, yedisi sivil olmak üzere on kişidir (Tunaya, 1989; 15): Mehmet Tahir, Naki, Talat, Rahmi, Mithat Şükrü, Kazım Nami, Hakkı Baha, Ömer Naci, İsmail Canbolat ve Edip Servet Beyler (Duru, 1957; 13). 1908'de yapılan kongrede seçilen Merkez-i Umumi üyeleri: Hüseyin Kadri, Mithat Şükrü, Hayri, Talat Paşa, Ahmet Rıza, Enver, Habib ve Hafız İbrahim Beyler'den müteşekkildir. İlk Merkez-i Umumi'si ilan edilen kongre 1909'da, Selanik'te yapılan kongredir. Merkez-i Umumi, Dr. Nazım, Ömer Naci ve İhsan Namık Beyler'den oluşmaktadır (Tunaya, 1989; 240).

Tunaya, Merkez-i Umumi içinde küçük bir *çekirdek* gruptan söz etmektedir. Talat Paşa, Dr. Nazım, Mithat Şükrü, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rusuhi ve Kara Kemal Beyler'den oluşan bu ekibin (Tunaya, 1989; 243) büyük çoğunluğu mütareke sonrası Talat Paşa ile birlikte yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştır. Hanioglu da, Dr. Bahaeddin Şakir'in *örgütçü*, Ziya Gökalp ve Hüseyinzade Ali Bey'in *ideolog* ve Mithat

Şükrü Bey'in de *umumi katip* olarak öne çıktığını söylemektedir (Hanioglu, 1989; 11). Merkez-i Umumi'ye, yani *örgüte* Talat Paşa hakim iken, Enver Paşa da *orduya* hakimdir.

Ünlü Teşkilat-ı Mahsusa ise *örgüt içinde örgüt, devlet içinde devlet* gibi çalışmaktadır. Teşkilat-ı Mahsusa yasal olarak Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan, asker kadroları aracılığı ile Enver Paşa'ya bağlı gibi gözükse de, Talat Paşa'nın en yakınındaki adamlar da Teşkilat-ı Mahsusa içinde çalışmışlardır – Dr. Bahaettin Şakir ve Dr. Nazım gibi.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucuları Süleyman Askeri, Atıf Kamçıl, Aziz Bey, Dr. Nazım ve Dr. Bahattin Şakir'dir² (Tunaya, 1989; 277). Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlıklarını ise: Süleyman Askeri, Halil Paşa, Cevat Paşa yapmışlardır. Üst düzey yönetici kadrosunda: Yakup Cemil, daha sonra Mustafa Kemal'in yaveri olan Rüsuhi Bey, Hüsamettin Ertürk, Eşref ve Hacı Sami Kuşçubaşı, Ömer Naci, Rıza, Nuri Paşa (Mataracı), Eyüp Sabri, Yusuf Şetvan, (Sapancalı) Hakkı ve İzmitli Mümtaz bulunmaktadır (Tunaya, 1989; 277-78).

İttihat ve Terakki ve komitacılık

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları ve Merkez-i Umumi üyeleri de dahil olmak üzere, onların vasfı gibi kullanılan “komitacı” tabiri, kimi zaman övgü, kimi zaman yergi olarak her zaman yöneltilmiştir. “Komitacılık nedir?” sorusunun yanıtını Balkanlar'da savaşan bir Teşkilatı Mahsusa üyesi olan Fuat Balkan vermektedir:

Vatanseverliğin en müfridine komitacılık denir! Ve komitacı, vatan davası karşısında her şeyini, hatta canını dahi feda eden; gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman *merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstünde taş, omuz üstünde kelle bırakmaz!!..* Kaç defa böyle vaziyet-

2 Celal Bayar'a göre Kuşçubaşı Eşref ve Cerkez Besir de kurucular arasındadır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Celal_Bayar

ler karşısında kaldık ve yapılması lazım olanı yaptık! (Balkan, 1998; 10)

Talat Paşa başta olmak üzere, İttihat ve Terakki erkanının hemen hemen tamamı eline silah almış ve gerek 1908 öncesinde, gerekse 1908 sonrasında “yakmak gerektiğinde yakmış, yıkmak gerektiğinde yıkmıştır” Hüseyin Cahit şunları yazmaktadır: “Hükümet heyulasını devirmek için bir Babıali bas-kını tertib edilmek lazım gelirse, Talat hiç tereddüt etmeden, tabancasını kapar ve bu tehlikeli isyan hareketinin önünde yürürdü” (Yalçın, 1943; 42). Bunlar kelimenin tam anlamı ile gözü kara insanlardır. Trablusgarp’ta, Edirne’nin alınması sırasında illegal örgütlenme ve dönemin geçerli kavramları ile çete/milis faaliyeti, yani gerillacılık yapmışlardır. Bu kadro, hedeflerine ulaşabilmek için, var olan bütün meşru zeminleri çiğnemiştir. Hapishaneler, karakollar boşaltılarak mahpuslardan çeteler, milis kuvvetleri kurmuşlar, danışıklı dövüş özerk devletler ilan etmişlerdir (Okyar, 1980; 199). Yahya Kemal Beyatlı bu konuda şunları söylemektedir:

İttihad ü Terakki’ye kadar okur yazar gençler ele tabanca almadılar. Güzelliğin bütün üslubunu devlet rütbelerinde, nişanlarda, hızlı veya yavaş aşılın bir silsile-i meratibde aradılar. *Fakat İttihad ü Terakki’nin zuhuriyle beraber, tüfek ve bıçakla oynar bir gençlik Mekteb-i Harbiyye’nin bir sınıfından taşıverdi.* Eski Yeniçerinin meydan *kabadayılığı*, bu defa *fedai ve komiteci* şeklinde uyanıverdi ve tekrar politika sahasında göründü. Gerçi İttihad ü Terakki, Temmuz İnkılabı’nı müteakıb, tulumbacılığa ve mahalle mütegalibeliğine münhasır kalan eski külhanbeyliği kaldırmakla, Sultan Mahmud’un bir taraftan eski eserini ihmal etti; fakat *silahlı politika kahramanını* tekrar uyandırmakla, onun zıddını vücuda getirdi ve nice kanlar bahasına zail olmuş bir unsur tekrar meydana çıkarıverdi. Nitekim bunun bizzat İttihad ü Terakki bile zararını gördü ve nihayet o da –Yakub Cemil vak’ası münasebetiyle– *fedailiği bertaraf etti.*

Fakat 1918 mağlubiyeti, Mütareke ve Kuva-yı Milliye hareketi, *şahsi kabadayılığın kıymetini bir daha tezahür ettir-*

di. İttihad ü Terakki'nin en mensi [unutulmuş] fedaileri ortaya atıldılar, milletçe alkışlanan kahramanlar oldular. Siroz'da o kadar kötü bir nam bırakan *Edib'den bir Sarı Efe* tipi, *Zenci Dayı Mesut'tan*, İstanbul civarının müdafii bir çete reisi; *Edhem'dan* ise adeta şerefli bir kumandan zuhur ediverdi (Beyatlı, 1975; 99-100).

Kurucu ve önde gelenlerinin Babıali baskınları düzenlediği bu kadro için Ahmet Refik şöyle yazmaktadır:

İttihatçı zihniyeti, Ocak gayreti, zaten bütün cinayetleri affetmiyor muydu? Onların nazarında *cinayet*, azm ve metaneti gösterecek en parlak fazilet değil miydi? Nezaret mevkiini işgal edenler arasında bile *katiller* vardı.

Selanik'ten İstanbul'a hürriyet getiren kahramanlar hep silahlı kabadayı gençlerdi. Çıkardıkları gazetelerin bile adlarını "Silah", "Top" ve "Hançer"di. Hatta gazetelerinin başlarına "Hançer" diye yazdırıyorlar, kenarına da şu tehdidi ilave ediyorlardı: "Müstehak olanlara" (Refik, 1999; 64-65).

İttihat ve Terakki'ye mensup sivillere bile komitacı denirken, Enver Bey'in (daha sonra Paşa) konumu daha da önem kazanmaktadır. Enver Bey bir kurmay subay olmasına rağmen çete savaşlarında pişmiştir. Askerî hayatı Makedonya dağlarında Sırp ve Bulgar çetelerini takip etmek ve onlara karşı gerilla savaşıyla başlamış olan Enver Bey, daha sonraki askerlik hayatında da Trablusgarp'tan Edirne'ye kadar bu yöntemle başarılar elde etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa ile başta Kafkaslar olmak üzere tüm cephelerde çete savaşını sürdürmüştür. Yine çete savaşlarında deneyim kazanmış olan kendisine bağlı kadroların, Milli Mücadele döneminde de çete savaşlarını sürdürmekteki ısrarları bu geçmişleriyle açıklanabilir.

İttihat ve Terakki'de sol kanat

Tunaya'ya göre "İttihatçılar sosyalist olmamakla beraber, sosyalizme ve sosyalistlere karşı kesin bir düşmanlık içinde olma-

miştir” (Tunaya, 1989; 323). Niyazi Berkes’e (1975; 231-232) göre Narodnizm/Halkçılık akımı Türkiye’ye ilk olarak Balkanlar’dan, özellikle Bulgar aydınları yoluyla; ikinci olarak İttihat ve Terakki’nin yakın ilişkide bulunduğu Ermeni aydınları kanalıyla gelmiştir.³ Ayrıca İttihat ve Terakki’nin kurucularından biri olan Bakülü Hüseyinzade Ali’nin Rusya’da Petersburg’da eğitim görmüş olması, İttihat ve Terakki’nin Narodnik görüşlerle tanışmasını ve yakınlaşmasını kolaylaştırmıştır (Toprak, 1984; 79). Tekeli ve Şaylan, “Türkiye’de ‘halkçılık’ akımı gelişirken, çeşitli dönemlerde, Rusya’daki hem ‘narodnik’, hem de ‘marksist’ akımla dolaylı-dolaysız ilişkileri olmuş ve ondan etkilenmiştir. Narodnik hareketinin Osmanlılar’daki etkilerini, İttihat ve Terakki akımı içinde buluyoruz” demektedirler (Tekeli ve Şaylan, 1978; 58). 1908’de Selanik’te çıkarılan *Genç Kalemler*, *Yeni Felsefe Mecmuası* ve *Yeni Hayat* adlı dergiler “sosyalist” görüşlerin de yansıtıldığı dergilerden sadece bazılarıdır (Tekeli ve Şaylan, 1978; 58).

Sadece Hüseyinzade Ali değil, o dönemde Çarlık Rusya’sından kaçan pek çok kişi, Rus topraklarında hayat bulan ideolojik görüşleri İstanbul’a taşımışlardır. Çok eskiden beri yakın ilişkiler içinde olunan Kırım, Azerbaycan, Kazan, Türkmenistan vb yerlerde Şubat devrimi ile gerçekleşen altüst oluş, İstanbul’a yansımakta gecikmemiştir. Rusya’daki Müslüman-Türk modernleşmesinin öncüleri olan Ceditçi⁴ elitlerin pek çoğu İstanbul’la doğrudan ilişki içindeydiler. Rusya’da 1905 Şubat Devrimi’nin 1906’da yenilmesinden sonra bu Müslüman Aydınlanmacı öncülerden pek çoğu estirilen terörden kaçmışlar, 1908 Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a gelmişler-

3 Bu konuda detaylı bilgi için Tunçay-Zürcher’in derlemesi olan *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik* kitabına bakılabilir (1995).

4 Rusya Müslümanları arasında Cedidçi/yenilikçi Müslüman çevreler ile gelecekçi molla, ahund, bay çevreleri arasındaki çelişkiler o kadar derindir ki, ulema takımı ceditçileri afaroz edip onlar hakkında ölüm fermanı bile çıkartmışlardır (hakkında idam fermanı çıkarılanlardan biri de Ahmet Ağaoğlu’dur). 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri sonrasında Ceditçiler, her türlü yenilik ve değişimin karşısında olan ulema takımına karşı Bolşevikler ve diğer sosyalist partilerle kaçınılmaz bir ittifak içine girmiş olmalı. Devrim sonrasında pek çok Ceditçi, Bolşevik ve Es-En partisine üye olmuştur.

dir. Bunların en önde gelenleri arasında Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu (Agayef), Mehmet Emin Resulzade, Abdürreşit İbrahimov, Ayaz İshaki, Halim Sabit, Yusuf Beyzade Nasip, Korkmazoğlu Celal gibi isimler Osmanlı siyasetinin önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Bu isimler *Türk Derneği*, *Türk Yurdu Cemiyeti* ve *Türk Ocağı*'nın kurucuları, *Türk Yurdu* Dergisinin yaratıcıları arasındadırlar. *Türk Yurdu* dergisini Orenburglu zenginler finanse ettikleri gibi (Georgeon, 1999; 68), aynı dergi Kırım'da İsmail Gaspirinski tarafından yayımlanmakta olan *Tercüman* gazetesinin küçük kardeşi olmakla övünmüştür.

Sosyalizme ilişkin bilgilerin bir diğer kaynağının da Avrupa sosyal demokrat ve sosyalistleri ile sürgün döneminde oldukları yakınlık olduğundan söz edilmişti. İttihat ve Terakki üye ve liderlerinin Batı'da büyük bir prestij kazanmış olan "sosyal demokrat" ve Marksist hareketten ne kadar etkilendiklerini anlamamıza yardımcı olması açısından, kendisi "müfrit" bir ittihatçı olmasa da İttihat ve Terakki üyelerinin çok yakınında bulunmuş olan Yahya Kemal'in Paris'te yaşadıkları, dönemin ruhuna ışık tutmaktadır:

1904 senesi Paris'te kilise ve din düşmanlığının azdığı ve sosyalist cereyanın sert bir rüzgar gibi estiği bir seneydi. Mitinglere ve nûmayişlere karışıyordum. Sokaklarda "*International*"i dinlerken kalbim geniş bir insanlık sevgisiyle doluyordu ve gözlerim yaşıyordu. Jaurés, Pressencé, Vaillant, Alman, anarşist Sébastien Faura ve Malato'nun nutuklarını hararetle dinliyordum. Dinsizlik ve ihtilalcilik heveslerim arta arta anarşist Jean Grave'nin ...gazetesinin ateşli ve kaari'i ve müfrit bir tilmizi oluverdim (Beyatlı, 1973; 81).

İttihatçıların ünlü Fransız sosyalisti Jaurés'yle kurdukları yakınlık üzerine de bağımsız bir çalışma yapılması zorunludur. Muhalefet yıllarında siyasi sürgün olarak yakın ilişkiler kurdukları Jaurés'yle, Dr. Nazım, Halil Menteşe ve Rahmi Bey'in Meşrutiyetin ilanından sonra 1909'da Paris'e giderek yaptıkları görüşme çok önemlidir (Bayur, 1990; 81. Dumont, 2000; 97-

117). Ali Fethi Bey de 1910'da Paris'e ataşe militer olarak gönderildiğinde Jean Jaurés'yle tanıştığını ve konuştuğunu anlatmaktadır (Okyar, 1980; 124). Hatta Trablus'a gitmek üzere Paris'ten ayrılırken, yine J. Jaurés'yle görüşmüş ve veda etmiştir (Okyar, 1980; 134). Mithat Şükrü Bleda'nın Cenevre'de, Tunalı Hilmi Bey'in İsviçre'de eğitim gördüğünü biliyoruz. Bu kuşağın İttihat ve Terakki üyeleri Avrupa'da moda olan akımlara yani Rus Nihilist ve Narodniklerine, Polonya İhtilalcilerine, İspanyol Anarşistlerine, Fransız Sosyalistlerine hem aşinadırlar, hem de kısa bir dönem de olsa sempati duymuşlardır. Bu sempati daha sonra, Bolşeviklerle ittifak yapmak zorunluluğu gündeme geldiğinde hatırlanmış olsa gerektir.

İttihatçıların sol kanadı konusundaki bilgilerimiz çok yetersizdir. Örneğin 1915'ten sonra İttihat ve Terakki içinde *Mutediller* adı ile, Ahmet Rıza Bey ve Kôr Ali İhsan Bey'in de içinde bulunduğu bir muhalefet grubundan söz edilmektedir (Tunçay, 1991c, 6). Öyle ki 1920'de BMM'de karşımıza çıkan *Mesleki Temsil Programı*'nın ilk versiyonunun, İttihat ve Terakki'nin 1916'da yapılan Kongresi'nde taraftar topladığını ve Kongre'de bu programın bazı maddelerinin kabul edildiğini, Azerice basılmış *Genç Türkler İnkılabı* isimli kitaptan öğrenmekteyiz:

İttihat ve Terakki dahilinde az-çok müterakki gruppaya sayılabilen *Sol İttihatçılar* bir sıra içtimai-iktisadi ıslahatların geçirilmesini de talep edirdiler.

Sonradan milli-azatlık [kurtuluş] hareketi zamanı, Kemal taraftarlarının mühim bir hissesini teşkil eden de mahz bu *Sol İttihatçılar* veya "azat düşünenler"dir. Onlar bu hükümeti bir çok sahada, o cümleden milli meselelerde düzgün siyaset yeritmemekle taksirlendirdiler [eleştirdiler] (Tunçay, 1991c; 7).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İttihat ve Terakki içinde Kôr Ali İhsan Bey'in etrafında esnaf odalarına, mesleki birliklere dayanan bir grup oluşmasını Abidin Nesimi, Kôr Ali İhsan Bey'in Ahi Teşkilatını inceleyerek, bu tür bir devlet yönetimi düşünmesi ile açıklamaktadır. Nesimi, bu sistemin İtalyan korporatizminden çok önce yaratılmış "kooperatifçi sosyalist devlet

düzeni" olduğunu savunmaktadır (Nesimi, 1977; 245-246). "Heyet-i Mahsusa-i Ticariye", Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un temel ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla Talat Paşa tarafından kurulmuş ve başına da mütareke dönemi ve sonrasında adı çokca geçecek olan 'Hammallar Kethüdası' Kara Kemal getirilmiştir (Çavdar, 1995; 380):

Mesleki temsilcilerin *sol kanadının* bir kısmı kendilerini dünya ihtilaline verdiler. Bunların solculuğu genel olarak Parvûs'cû bir komünistlik, diğer bir deyimle Türk ve İslamın önderliğinde bir dünya komünizmi hareketine eğilimlidir. Merkezi temsilcilerin merkezi ve ılımlı kanadı ise Türkiye Kurtuluş hareketinin çekirdeği oldu. Esendal⁵ bu gruba dahildir (Nesimi, 1977; 248).

Karabekir'e 1921'de Tiflis'ten yazdığı mektupta Muhittin Birgen'in söz ettiği "İttihat ve Terakkinin *merkez ve sol unsurlarından* başka bir şey olmayan Kuva-yı Milliyeciler"ın kökeni, demek ki, 1915'e kadar uzanmaktadır (Karabekir, 1967; 177). Birgen Karabekir'e yazdığı mektupta şöyle demektedir:

İçtimai hareket taraftarları ne Mustafa Suphi gibi serseri, ne de yeni mektepten çıkmış çocuklardan ibaret idiler. Hülya peşinde koşmuyorlar, hakikat muvacehesinde bulunduklarını zannediyorlardı. Bundan başka içtimai hareket fikri Rusya'dan ithal edilmiş bir metaı meşuk değil, 13 senelik bir mücahedenin yegane semeresi olarak İstanbul'dan taşınıp getirilmiş milli bir şeydi. Bununla beraber bila kaydüşart askerlik fikri ve eski Babialı diplomasisi usulleri galebe çaldı ve BMM'de fes ve puskül meseleleri üzerinde iki gün kıyamet koparken üç neticesiz zafer kazandık! İçtimai hareket taraftarları, hayati, iktisadi ve siyaseti ilmi anlayanlar on sene müddet zarfında ne zaman İstanbul merkezi umumisine müracaat ederek davalarını ifade etmişlerse daima "şimdi zamanı mı? Girit meselesi var" cevabını almışlardı (Karabekir, 1967; 178).

5 Memduh Şevket Esendal, 1920 yılında Bakü'ye BMM Murahhası olarak atanmıştır, kendisi *Teşkilat-ı Mahsusa-i Ticariyeciler* olarak da anılan "İaşeciler"e dahildir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat politikaları uygulanmaya başladığında "imece şirketleri", yani kooperatiflerin kurulmasını savunan Muhittin Birgen, bu doğrultuda *Halka Doğru* dergisinde dizi yazılar yayımlamıştır (Toprak, 1995; 129). Hilafet ve saltanata daha 1919'da karşı olan Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki içindeki renkli ve farklı kişiliklerden sadece biriydi.

Savaşın sonunda "Bizi ancak sosyalizm deta [devlet sosyalizmi] kurtarabilir" diyecek kadar ileri giden Talat Paşa (Tunaya, 1989, 325), aslında İttihat ve Terakki'nin ilk günlerindeki bir yaklaşımı, 1918'de tekrar mı etmektedir? Çünkü 6 Ağustos 1908'de Selanik'te yayınlanan İttihat ve Terakki'nin yayın organının daha ilk sayısında "devlet sosyalizmini kabul etmek" gerektiğine ilişkin bir makale yayınlanmıştır (Cerrahoğlu, 1975; 500-505).

20. yüzyılın başlangıcında şekillenen İttihat Terakki Cemiyeti'nin üyelerinin bir arayış içinde oldukları, İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın bir yandan pan-İslamist, diğer yanda pan-Türkist politikalar güderken, sosyal demokrat partileri de yakından izlediği görülmektedir. Bu dönemin en çarpıcı olgularından biri de Troçki'nin ustası Parvus'un 1910'da Türkiye'ye gelerek İstanbul'da yaşaması ve *Türk Ocağı* dergisine düzenli yazılar yazmış olmasıdır (Karaömerlioğlu, 2004).

Öyle ki İttihat ve Terakki, İkinci Enternasyonal'in 1917-Stockholm Kongresine delege bile göndermiştir (Tunçay, 1991; 37). Ayrıca Osmanlı'nın en fazla sanayileşmiş kenti olan Selanik ve en fazla sanayileşmiş yöresi olan Balkanlar'da ortaya çıkan İttihat ve Terakki, bu yörelerde son derece güçlü olan Bulgar, Sırp, Ermeni ve Musevi ayrılıkçı hareketlerinin sosyal demokrat partileri ile 1908'e kadar ittifak içinde olmuştur.

İttihat ve Terakki'de ütöplistler

İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Tanin* gazetesinin üç kurucusunun, yani Hüseyin Kazım Kadri, Hüseyin Cahit Yalçın ve Tevfik Fikret'in Abdülhamit'in baskısının en yoğun ol-

duğu yıllarda önce Yeni Zelanda'da (Nuvelzelanda), daha sonra Manisa'da bir komün kurma hayalleri (Kadri, 2000; 16-17) göz önüne alınırsa, İttihat ve Terakki'nin kendi içinde son derece ilginç şahsiyetleri bir araya getirmiş bir örgüt olduğu görülecektir. İttihat ve Terakki'nin soldan esen rüzgarlardan hayatlarının bir döneminde etkilenmiş bu üyeleri, daha sonra bu görüşlerinden vazgeçmiş, şovenizme varan bir milliyetçiliğe savrulmuş da olsalar, bu "gençlik hülyaları"nın incelenmeye değer olduğunu düşünüyorum. Bu eski hülyalar, Bolşeviklerle ittifak yapmak gündeme geldiğinde, onlarda Bolşevizm ideallerinden çok da uzak olmadıkları yanılsaması yaratmış olabilir.

O günleri şöyle anlatacaktır Hüseyin Cahit: "O zamanlarda ruhumda taşan hürriyet ve müsavat aşklarıyla komünist, sosyalist olmuştum. Kafası hayale müsaid her genç gibi bu cazip ve sihirli nazariyelerin uzun zaman meclubu olmuştum" (Özgül, 1988; 149). "Henüz yirmidört yaşında olan Mehmet Rauf, on dokuz yaşındaki Hüseyin Kazım Kadri, yirmi üç yaşındaki Hüseyin Cahit ve en yaşlıları otuz bir yaşındaki Tevfik Fikret" in Thomas More'un Utopia'sından, Campanella'nın Civitas Solis'inden etkilendiklerini Hüseyin Cahit anılarında yazmaktadır (Özgül, 1988; 138-139).

Hüseyin Kazım Kadri ve Tevfik Fikret, İttihat ve Terakki'nin İstanbul şubesinin ilk üyelerindendir. Hüseyin Kazım Kadri 1908 Kongresi'nde Merkez-i Umumi'ye seçilen sekiz kişiden biridir (Kadri, 2000; 21). Ancak İttihat ve Terakki, Hüseyin Kazım'ı da, Tevfik Fikret'i de bünyesinde tutamamıştır. Hüseyin Cahit o "tasavvurları" şöyle anlatmaktadır:

Memleketi terk edip Nuvelzelanda adasına hicret edecektik. Buraya herkes refikasıyla birlikte gelecekti. Bir sosyalist cemaat halinde yaşayacaktık. Aramızda *mülkiyet prensibi* değil, *uhuvvet prensibi* hüküm sürecekti.

Yol parası bulamamak bizim kanaatlerimizi kopardı. Fakat Hüseyin Kazım Nuvelzelanda teşebbüsünü daha küçük bir nisbette, daha hakikate yakın bir şekilde ihya etmek

imkanını bir gün buldu. Manisa yakınlarında Sarıçam isminde bir köy vardı. Orada küçük bir tepe, etekleri çam korusu. Tepenin üstünde küçük bir köşk yaptırılabilirdi. Buraya Fikret, Kazım ve ben gidip yerleşecektik. Fikret Sarıçam köyünün müstakbel köşküne “Yeşil Yurt” adını verdi. Yeşil Yurt’un resmini çizdi. İki cenahta birer kule bizim hususi dairelerimizi teşkil edecekti. Ortada müşterek bir salon, yemek, musiki ve sohbet zamanlarında bizleri bir araya toplayacaktı (Kadri, 2000; 17).

Görüldüğü gibi kurulan hayaller 1800’lü yılların ikinci yarısında, Engels’in “Ütopik Sosyalizm” olarak değerlendirdiği Saint Simon, Robert Owen ve Fourier’nin görüşlerini anımsatırsa da (Engels; 1975), Hüseyin Cahit bunların Campanella’dan esinlenilerek oluşturulduğunu yazmaktadır. Hüseyin Kazım, Tefvik Fikret ve Hüseyin Cahit’in bu hayali daha sonra, *Tanin* gazetesinin kuruluşunda gerçekleştirilmiştir.

Hüseyin Kazım satın aldığı arsanın tapusunu adı geçen üç kişi üzerine çıkartmış, bina ve makineler ortak mülkiyet olmuştur (Kadri, 2000; 19). Bej ketenden [bir örnek] diktirilen üniformalarla çalışmaya başlayan bu üç kişinin yolları kısa bir süre sonra ayrılrsa da, bir zamanlar gönül verdikleri fikirlerin “çınlanması” *Tanin* gazetesine ne kadar yansımıştır; araştırmaya değer.

Halka Doğru

İzmir’de kurulan “Halka Doğru Cemiyeti”nin yayımladığı, cemiyetle aynı adlı dergide İttihat ve Terakki İzmir Katib-i Mesulu Celal Bey, Turgut Alp⁶ adıyla (mahlasıyla) yazılar yazmıştır

6 Turgut Alp, Ahi tarikatının alperenlerinden olup, Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli yeri olan bir isimdir (Akyol, 1999; 13). İttihat ve Terakki üyeleri arasında ciddi bir ağırlığı olan Bektaşilik, Talat Paşa’nın en ünlülerinden biri olması, Bayar’ın bu ismi rastlantısal olarak almadığını hissettirmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin illegal döneminde örgüt toplantıları için de kullandığı Bektaşî-Alevi Tarikatlarının bu açıdan incelenmesinin, ilginç sonuçlar doğuracağı kanısındayım. 1826’da Yeniçeriliğin yok edilmesi ile birlikte çok zor zamanlar geçiren bu tarikatların, 1908’e kadar iktidara muhalif bir cemiyet olan İttihatçılara kapılarını açması, bizi ilginç bağlantılara ve sonuçlara götürecektir.

(Çukurova, 1991; 347). Meşrutiyetten sonra Sultan Abdülhamit'in Torbalı çiftliğini kamulaştırarak ahaliye dağıtılması için çalışmış olan Celal Bayar da anılarında, toprak reformunu köylülere nasıl anlattığını yazmaktadır⁷ (Bayar, 1967; 1854). Ancak Tekeli ve Şaylan 1913 Balkan Savaşı yenilgisinden sonra İttihat ve Terakki ideolojisinde önemli değişimler olduğundan söz ederler:

İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcı, İslamcı, Adem-i Merkeziyetçi özellikleri ağır basan ideolojisi birden dönüşüm geçirerek, Türkçü, Batıcı ve Merkeziyetçi özellikler kazandı. *Halkçılık akımı* da bu dönüşümden payını alarak, toplumcu içeriğinden kısmen uzaklaşarak Ziya Gökalp'in sentezciliği içinde Türkçü bir içerik kazandı, hatta onunla özdeşleşti. Böylece halkçılık, narodnikçi hareketin bir uzantısı olmaktan çok Fransız Sosyolojizminin bir uzantısı olan "dayanışmacılık" niteliğini kazandı (Tekeli ve Şaylan, 1978; 59).

1920 sonbaharında BMM'de önemli tartışmalara neden olan "Halk Zümresi", "halka gitme"⁸ eğilimlerinin temelinde böyle bir geri plan aramak haksızlık olmasa gerek.

7 Bayar gerek bu eski fikirlerin, gerekse 1920 yılındaki Bolşevizm propaganda-
larının etkisi altında olsa gerek, Bursa'nın Yunan tarafından işgalini de "Bursa
burjuvazisi"nin ihaneti olarak açıklamıştır:

İngilizleri, Yunanlıları Bursalılar çağırmıştır, deniliyor. Kesinlikle yanlıştır.
Bunu düşünen bir kuruldur. Bunu da açıklamak isterim ki, o kurul, Fran-
sızların *burjuvazi* dedikleri kesimdedir. Gözlerinde *mallarının*, *canlarının*
bizim gibi yoksul olanlardan pek büyük değeri vardır. Onlar savunma ola-
nağı görmedikleri zaman herhalde mal ve canlarının da boşa gitmemesini
istiyorlardı. Eğer bu kabahat ise, bundan o kurul sorumludur..." *burjuvazi*
kesiminden Bursalılar kabahatlidirler (Avcıoğlu, 1974; 468).

8 Bu dönemde Kastamonu'da yayımlanan *Açıksöz* gazetesinde "Halk Hakimiye-
ti", "Halk Doğru" (Nizamettin Nazif), "Halk Şuraları Nasıl Kurulacak", "Bü-
yük Millet Meclisinde Halk Zümresi", Halk Rücu" adlarıyla pek çok makale
yayınlanmıştır.

İttihat ve Terakki'de fraksiyonlar ve Talat Paşa'nın liderliğinin Milli Mücadele politikalarına yansımaları

*İttihad ve Terakki kırk mecnundan mürekkep bir
heyettir. Talat aklü'l-mecanindir, Hüseyin Cahit
kalemü'l-mecanin, [Kara] Kemal hesabü'l-mecanin, Ziya
Gökalp kitabü'l-mecanin, Enver seyfü'l-mecanin, Ben
lisnü'l-mecanin, Yakub Cemil de mecnunu'l-mecanini!*⁹
– ÖMER NACI'nın 1916'da Meclis-i Mebusan'da yaptığı
bir konuşmadan (Tevetoğlu, 1987, 143)

İttihat ve Terakki Cemiyeti de pek çok benzerleri gibi homojen bir bütün değildir. İttihat ve Terakki Cemiyeti de özellikle yasala/legale çıktıktan sonra iç bölünmelerle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İttihat ve Terakki'den doğmuştur. 1911'de İttihat ve Terakki içinde *Hizb-i Cedit* (yeni grup), *Hizb-i Atik* (eski grup), *Hizb-i Terakki* adları verilen çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır (Tunaya, 1989; 214. Yalçın, Yakın Tarihimiz, 1962). *Hizb-i Cedit* grubunun Karasu-Cavid grubuna karşı kurulduğunu Abidin Nesimi yazmaktadır (Nesimi, 1977; 195). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'ndan sonra, İttihat ve Terakki içinde çeşitli fraksiyonlar, 1918'e kadar, yani İttihat ve Terakki'nin iktidarda ve ülke savaş içinde olduğu sürede, Parti'yi bölecek boyutlara ulaşmamıştır.

İttihat ve Terakki'nin “bir şef partisi” olmadığını, yönetiminin “kolejyal”, yani tek kişilik olmayan, kolektif organlar halinde yönetim tarzını benimseyen bir parti olduğunu Tunaya söylemektedir (1989; 241). Ancak pek çok kaynak, Parti'yi bir arada tutanın Talat Paşa'nın kişiliği olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Emin Erişirgil şöyle demektedir:

9 Bilindiği gibi Ömer Naci'nin hitabeti çok ünlüdür. Yüksek bir mizah ve özeleştirici içeren bu sözleri Mecliste yaptığı bir konuşmasında söylemiştir. Bugünkü dile şöyle çevrilebilir: “İttihad ve Terakki kırk deliden oluşmuş bir kuruldur. Talat akıllı delidir, Hüseyin Cahit kalemlidir, [Kara] Kemal hesap delisidir, Ziya Gökalp kitaplı delidir, Enver kılıklı delidir, Ben konuşan deliyim, Yakub Cemil de zır delidir”.

Esasında oligarşik olan, yani bir başı olmayan İttihat ve Terakki'nin, tek lideri değil, liderleri vardı ama bunlar arasında bir tanesi zekasıyla, arkadaşlarını birbirine bağlamasını bilmesiyle, kendini cemiyet içindeki hiç bir zümreye mal etmemesiyle mümtaz vasıfta idi: Bu adam Talat Bey veya Talat Paşa idi (aktaran Tekeli ve İlkin, 1980; 302).

Bu kaniya H. Cahit Yalçın da katılmaktadır. "İttihat ve Terakki baş tanımıyordu" (Yalçın, 1943; 12) demesine rağmen, Talat Paşa'nın "İttihat ve Terakki'nin ruhu, mihveri, belkemiği ve bir nevi şefi haline" geldiğini de eklemektedir (Yalçın, 1943; 19).

Ölünceye kadar Talat Paşa'ya en yakın isimlerden biri olan Hüseyin Cahit, yorumlarında daha da ileri giderek: "Eğer Talat olmasaydı İttihat ve Terakki olmazdı. Talat İttihat ve Terakki'nin kubbe taşı, çimentosu ve temeli idi" (Yalçın, 1943; 39). "Talat hükümet ve devlet adamlığı sıfatını fırkacılık ve komitecilik sıfatı ile birleştirmek sırrını bulmuştu" (Yalçın, 1943; 46). "Talat bizde eski bir anane halinde devam eden ve kelimenin iyi manasıyla "kabadayılık" denilen meziyetleri kendinde toplamıştı" (Yalçın, 1943; 47) yorumlarını yapmıştır. 1908'de yapılan seçimlerle Meclis'e Edirne mebusu olarak giren Talat Bey, "Meclis-i Mebusan'ın reis-i saniliğine" seçilerek komitaçılıktan Meclis başkan yardımcılığına gelmiştir (Çavdar, 1995; 110-111). Yani İttihat ve Terakki'nin lideri Talat Paşa örgütçü, komitacı, kabadayı ve oportünist bir lider olarak adeta İttihat ve Terakki'nin de örgütsel niteliklerini taşımaktadır. H.C Yalçın şunları yazıyor.

Sonraları Talat, Enver, Cemal tesliyeti ağızda geziyordu. Enver'in de Cemal'in de büyük nüfuzları ve hükümet icraatında büyük tesirleri oldu. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyetinin ve Fırkasının mekanizmasında en ziyade Talat'ın nüfuzu hissedilmiş ve bu mekanizma sonuna kadar Talat'a sadık kalmıştır¹⁰ (Yalçın, 1943; 18).

10 Gerçekten ancak Talat Paşa öldükten sonra yurtdışında olan bazı önemli İttihat ve Terakki üyelerinin (Doktorlar grubu) Enver'le hareket ettiğini, yurt

İttihat ve Terakki Katibi Umumisi Mithat Şükrü Bey, Talat Paşa'nın ölümü üzerine şu yorumu yapmaktadır:

Talat hayata veda ettiği gün İttihat ve Terakki de son nefesini vermiş oldu. Sonradan onun dirildiğini iddia edenler boş bir kuruntuya düşmüşlerdir. Talat bu tarihi fırkanın düşünen beyni, gören gözü ve işleyen makinesi idi. O, ortadan kaybolunca ne beyni düşünür, ne gözü görür, ne de makine işleyebilirdi (Bleda, 1979; 151).

İttihat ve Terakki içinde Selanik ve Manastır ekiplerinin arasındaki rekabet, Selanik Merkez-i Umumi'sini zaman zaman zor durumda bırakmıştır (Çavdar, 1995; 67, 70, 81). Manastır şubesini kuranlar arasında Sadık Bey, Dr. Nazım ve Ömer Naci gibi önemli isimler bulunmaktadır (Okyar, 1980; 109). Meşrutiyetin ilanı sırasında Manastır şubesinin üyeleri olan Eyüp Sabri ve Niyazi Beyler, Selanik'teki merkezin onayını almadan dağa çıkmışlardır (Çavdar, 1995; 83). Enver Selanik'teki Merkez-i Umumi'nin üyesi olduğu halde, Manastır şubesini de kuran olduğu için, iki şube arasında arabuluculuk görevi de yapmıştır (Aydemir, 1966; 124). Abidin Nesimi, İttihat ve Terakki'nin fikir gücünü "Selanik Ocağından", vurucu gücünü de "Manastır Ocağından"¹¹ aldığını söylemektedir (Nesimi, 1977; 31). Mustafa Kemal'in de Selanik Ocağına bağlı olduğunu biliyoruz.

İttihat ve Terakki'de bir süre sonra başlıca iki grubun oluştuğunu yerli veya yabancı, o dönemi yaşamış veya araştırmış olan herkes dile getirmektedir. Bunlar Talat ve Enver fraksiyonlarıdır. Talat Paşa'nın "içe hakim, örgütü elinde tutan" kişi olduğunu, Enver Paşa'nın da ordu ve Teşkilat-ı Mahsusa'ya hakim olduğu için kabinenin onayı olmadan işler yapabildiğini daha önce belirtmiştik (Tunaya, 1989; 221). Alman Generali von Se-

içindekilerin ise Talat'ın destek verdiği Mustafa Kemal'in yanında yer aldığını tarih bize göstermiştir.

- 11 Manastır Ocağının, Meşrutiyet öncesindeki hafiyeleri temizleme operasyonlarının mimarı olduğu (vurulanlar arasında başta Manastır Müftüsü gelmektedir) (Bleda, 1979; 39); bunun da Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdeğini oluşturduğu söylenmektedir (Nesimi, 1977; 33).

eckt de bu fraksiyonların ayırımına varmıştır ve anılarında, Talat Paşa'nın kendi fraksiyonunun gücünü korumak için Kara Kemal'i devreye soktuğunu söylemektedir: "Enver'in (müste-bit) tahakküm emellerine karşı" [Talat'ın] "çok pis bir pazarlıkçı olan (Kara) Kemal'i yeniden vazifeye davet" [ettiğini], bu suretle "ihtilalci unsurları desteklediğini" kaydetmektedir (Kurat, 1966; 41).

Anca k; İttihat ve Terakki hakkında yazanlar ve araştırmacılar arasında Talat'ın mı, yoksa Enver'in mi Cemiyete/Fırkaya hakim olduğu konusunda anlaşmazlık vardır. Örneğin "Milli Mücadelede İttihatçılık" isimli kitabın yazarı Erik J. Zürcher (1987), kitabında Talat Paşa'dan son derece az söz etmektedir. Ana tema olarak Mustafa Kemal-Enver çatışmasını/rekabetini araştırdığı kitabından edinilen izlenim, Enver'in İttihat ve Terakki'de neredeyse tek lider olduğudur. Zürcher, Türk İnkılap tarihi yazıcılığında İttihatçılar'ın katkılarının yok sayılma eğilimine karşı, çubuğu İttihatçılar'a doğru büküğü çalışmasında, İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası mensuplarının Milli Mücadele'ye katkılarını incelemiştir. Yazarın bu çalışmadaki en büyük eksiği, Enver Paşa'yı bütün 1908-1918 döneminde öne çıkarması ve bir örgüt olarak İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası ve onun lideri Talat Paşa'yı neredeyse yok saymasıdır,¹² böylece Zürcher, Milli Mücadele'yi de Enver-Mustafa Kemal çatışması eksenine oturtmuştur.

Siyasi mücadeleyi sadece ordu mensuplarının tekeline bırakan bir anlayış, Enver Paşa'nın rakibi sayılabilecek, en az Enver kadar parlak bir subay olan Ali Fethi Bey'in askerlikten istifasını açıklayamaz. Enver askerî kanatta rakip tanımaz bir noktaya doğru yükselmektedirken, onun ordudaki rakibi Fethi Bey askerlikten istifa etmiş ve İttihat ve Terakki'nin katib-i umumiliği görevini üstlenmiştir. Demek ki ordunun dışında da bir siyaset

12 Bence Şevket Süreyya Aydemir'in üç ciltlik "Enver Paşa" adlı önemli kitabından sonra İttihat ve Terakki'ye ilişkin araştırmalarda Enver Paşa'nın Talat Paşa'dan daha önemli bir yere sahip olduğu izlenimi oluşmuştur. Savaşla geçen 1908-1918 arası dönem doğallıkla bir asker olarak Enver Paşa'yı öne çıkarmıştır. Tevfik Çavdar'ın Talat Paşa hakkındaki önemli çalışmasının bile bu yanlış kanıyı silemediğini düşünüyorum.

alanı vardır. İttihat ve Terakki'nin güçlü adamı Enver mi, yoksa Talat mı tartışmasında, Talat'ı değil de, Enver'i gösterenler, siyasi mücadelenin *örgüt, kitle bağı, sınıfsal aidiyet* gibi olmazsa olmaz bileşenlerini reddedip, siyasi mücadelenin sınıf savaşımı olduğu gerçeğini unutup, tek siyasi aktör olarak "ordu"yu işaret etme yanılığına düşmektedirler. 1908'den 1923'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşme süreci, her ne kadar savaşlarla dolu olsa da bir siyasi mücadeledir.

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı topraklarında daha önce benzeri görülmemiş bir örgütlülüğe ve kitleselliğe ulaşmasını, temsilcisi olduğu yeni Türk-İslam burjuvazisini, eşrafını milli iktisat politikaları ile desteklemesini Parti'nin doğrudan Türk-İslam burjuvazisine dayanarak gerçek bir parti olmasını sağlayan Talat'tır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Cemiyet-i Hafiye", "Cemiyet-i Mukaddese"den, gerçek bir partiye dönüşmesi, Talat'ın gayretleri ile olmuştur. Talat Paşa siyasi mücadele hayatında Meclis-i Mebusan Reisliği ve Dahiliye Nazırlığı ile başlayan ve Sadrazamlığa kadar gelişen İstanbul pratiğinde, Meclis-i Mebusan üyeleri ile, Padişahla, Nazırlarla muhatap olan kişidir. Enver Paşa'yı siyasetin lokomotifine haline getirenler, orduyu bütün bu güç ve kurumların, yani "parti-meclis-hükümet-saltanat"ın, önüne koymaktadırlar.

Zürcher "Milli Mücadele'nin bütün dayandığı malzeme Enver tarafından önceden hazırlanmıştı" (1987) derken, sadece Enver Paşa'yı öne çıkarmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, 1915'te İngiliz donanması Çanakkale'yi bombalamaya, Rus Ordusu Sarıkamış'tan içeri doğru yürümeye başladığında, olası bir yenilgi durumunda İstanbul işgal edilirse ne yapılacağına ilişkin planlar yapmış ve önlemler almışlardır. Bu önlemler sadece Enver Paşa'ya, onun ferasetine bağlanamaz.

İttihat ve Terakki üyelerinin anılarında da görülen genel yaklaşım, Talat Paşa'nın örgüte hakim olduğudur. Zaten Talat Paşa'nın asker kanadın ağırlığı karşısında tek var olma şansı, örgüte sahip olmak, buna dayanarak güç elde etmektir. İttihat ve Terakki'nin en önemli üyelerinden olan Doktorlar grubu

–Dr. Nazım, Dr. Bahaettin Şakir ve Dr. Rusuhi–, yayın organlarını elinde tutan Hüseyin Cahit, Merkez-i Umumi katibi Mithat Şükrü, Maliye’nin eline teslim edildiği Cavid Bey, kuruculardan ve İstanbul’da uzun süre önemli görevler üstlenen İsmail Canbolat, laşe Nazırı Kara Kemal, hep Talat fraksiyonuna dahildir ve bir kısmı asker kökenli de olsa İttihat Terakki’nin iktidarı sırasında artık sivildirler.

Görüldüğü kadarıyla, Talat Paşa örgüte hakim olduğu gibi, aynı zamanda da İttihat ve Terakki politikalarının *taktisye-ni* ve *stratejistidir*. Enver Paşa’ya mal edilen pek çok pan-İslamist ve pan-Türkist politikaların ve faaliyetlerin de fikir babasının Talat Paşa olması ihtimali yüksektir.¹³ Edirne’yi geri alma operasyonunun mimarı Talat Paşa olduğu gibi, Almanya ile ittifak kararını Enver’le Talat, Cemal Paşa’dan bile habersiz olarak birlikte almışlardır (Çavdar, 1995; 334-335). Bir faciayla biten Sarıkamış harekatı, aslında doğuda Ruslara karşı bir cephe açılması taktiği üzerine yapılmıştır. Askerî başarısızlık Enver Paşa’ya ait olmakla birlikte, İran ve Hindistan’a yönelik hareketlerin de Talat’ın stratejistliğinin ürünü olduğu kanısındayım.

Ermeni Tehciri kararını alan Hükümet, kararın uygulama sorumluluğunu o zaman Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa’ya bırakmıştır (Çavdar, 1995; 334-343). Talat, 1918’de Muhittin Birgen’e: “Biz bir yaşama veya ölme harbine tutuştuk. Yaşamak hakkımızı tahkim etmek bir vazife idi. Ben bu vazifeyi yaptım. ... Bu işte kimsenin mesuliyeti yoktur, bütün mesuliyet bana aittir.” “Tatbikattaki şiddetin bütün mesuliyeti bana aittir” demiştir (Son Posta, 20 Birinci Kanun 1936).

Daha sonra yurtdışında, Roma’da kurulan *Şark Mazlum Halkları İttihadı* (l’Union des peuples opprimés de l’Orient); Berlin’de kurulan *Şark Kulübü* (Orient Klub) ve Moskova’da *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* (League for the Liberation of Is-

13 Enver Paşa Mustafa Kemal’i Hindistan’a göndermek isteyip de, Mustafa Kemal bunu reddettiğinde ve bu görevi kabul etmediğini Talat Paşa’ya söylediğinde, Talat Mustafa Kemal’e “bu fedayiliği üstüne almalı idin” demiştir (Atay, 1969; 159). Bu yanıt Talat Paşa’nın Hindistan macerasını da onayladığını göstermektedir.

lam) da hep Talat Paşa'nın fikir babalığını ve organizatörlüğünü yaptığı teşkilatlardır (Toprak, 1997; 7).

Talat Paşa'nın Aralık 1919 tarihli mektubunda Mustafa Kemal'e yazdıkları da, 1918 sonrasında hem Enver, hem Cemal Paşa'nın faaliyetlerinin fikir babasının Talat Paşa olduğunu göstermektedir. Enver Paşa'nın Moskova'ya gidiş programı, Talat Paşa ile birlikte yapılmıştır. Talat, Mustafa Kemal'e "Türkiye'nin Avrupa'nın gayelerine set çekebilmek için hariçten bulunacak muavin kuvvetlere" gereksinim duyulduğunu yazdıktan sonra, stratejisini şöyle anlatmaktadır:

Bunu ben iki büyük muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilat yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri vasi *Türk alemi*, ikincisi de *İslam alemidir*. Türk aleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim için gayet esaslî bir sah-i mesaidir (Tekeli ve İlkin, 1980; 316).

Ben Enver Paşa'yı gerek İslam alemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısıyla o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telakki ediyorum (Tekeli ve İlkin, 1980; 316).

Talat Paşa, genellikle Enver Paşa ile anılan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın programını aynen Mustafa Kemal'e sunmaktadır:

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslamlık aleminde. Dahildeki teşkilat-ı millîye iktidarı tamamiyle ele almalı... Teşkilatı millîyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır (Tekeli ve İlkin, 1980; 317).

Bu kısa paragrafta pek çok şey anlatılmaktadır: 1) Enver'in yurtdışındaki faaliyetlerinin Talat Paşa'nın yönlendirmesi veya en azından onayı ile yapıldığı; 2) Dahilde, yani Türkiye'de iktidarın tamamen Mustafa Kemal'e bırakıldığı; 3) 1919 yılı boyunca Anadolu'da yapılan Kongrelerde alınan "İttihat ve Te-

rakki'nin canlandırılmayacağına ve Mûdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin fırkalar üstü olduğuna" ilişkin kararlara Talat Paşa'nın onay verdiği ve hatta bizzat bu fikrin sahibinin Talat Paşa olduğu.

Talat Paşa ile Enver Paşa arasındaki çelişkiler, Talat Paşa'nın anılarına da yansımıştır. Talat Paşa anılarında Birinci Dünya Savaşı sırasında çok şikayet edilen yolsuzluklardan Enver Paşa'yı sorumlu tutmakta, soruna çare bulunamadığını, çünkü eleştiriler Enver Paşa'ya iletildiğinde istifa ile tehdit ettiğini yazmaktadır (Kabacalı, 1994; 38). Dolayısıyla Talat ve Enver Paşa arasındaki çelişkiler 1918 öncesine kadar gitmektedir. Buna karşın yurtdışına çıktıktan sonra, örgütsel olarak birbirlerinden ayrı çalışmış olsalar da, Enver Paşa'nın Talat Paşa ölünceye kadar, onun çizdiği politik hattı takip ettiğine ilişkin güçlü bir izlenim doğmaktadır. Talat Paşa öldürüldükten sonra, onun politik yönlendiriciliği Enver Paşa'nın üstünden kalkmış ve Enver Paşa İngilizlere alet olacak kadar yanlış politikalar yürüterek sonunda Kızıl Ordu önünde bozgunla son bulan macerayı yaşamıştır.

Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki

Türk Tarih yazıcılığında Mustafa Kemal'in İttihatçı olup olmadığına henüz karar verilememiştir. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'ye mensup olmadığına veya İttihat ve Terakki üyeleri ile işbirliği içinde olmadığına ilişkin pek çok yorum bulunmaktadır. Dönemin yetkin uzmanlarından biri olan Sina Akşin bile kitabında Mustafa Kemal'in İttihatçılar'la ilişkilerini bir bir sayıp dökmesine rağmen şöyle bir dip not yazmıştır:

M. Kemal, Rauf, Fethi gibilerini İttihat ve Terakkili saymak *garipsenebilir*se de, artık İttihat ve Terakki'nin hukuken yok olduğu bir ortamda, kökence İttihat ve Terakkili olanları *geniş anlamda İttihat ve Terakkili saymakta*, aradaki ilişkilerin özelliğini belirtmek bakımından yarar olduğu söylenebilir (Akşin, 1998-1; 92).

Dolayısıyla Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki ile olan ilişkilerinin kısa bir değerlendirmesini yapmak yerinde olacaktır.

Mustafa Kemal İttihat ve Terakki'ye üye olmuştur

Mustafa Kemal, Hakkı Baha Pars'a göre İttihat ve Terakki'ye 29 Ekim 1907'de, Hakkı Baha'nın Selanik'teki evinde yemin ederek üye olmuştur. Üyelik numarası 322'dir (Tevetoğlu, 1987; 77). Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üyeliği konusunda Fethi Okyar şunları söylemektedir:

Benim cemiyete girişim (İttihat ve Terakki), Manastır Kolor-dusunda vazifeli İsmail Hakkı Bey aracılığı ile dir. Enver, Cemal Beyler'le daha sonra Şam'daki vazifesinden Selanik'e gelen kolağası Mustafa Kemal'in girişleri de aynı kanaldan oldu (Okyar, 1980; 20-21).

Mustafa Kemal İttihatçılığını hiçbir zaman inkar etmemiştir.¹⁴ Bu konuda asker kökenli akademisyenler olan E. Semih Yalçın ve Ali Güler şunları yazmaktadırlar: “[Mustafa Kemal] 1916 yılına kadar cemiyetin ileri gelenlerini ve cemiyeti eleştirmekle birlikte İttihat ve Terakki'den ayrıldığını hiçbir zaman ifade etmemiştir” (Yalçın-Güler, 2000; 156). Bayur ise daha ileri gitmekte ve Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Genel Merkez üyesi olduğunu yazmaktadır (Bayur, 1970; 27).

Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olması konusundaki tartışmalara burada girilmeyecektir. Bu tartışmalar Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan önce Şam'da kurduğu Cemiyetin bir şubesini Selanik'te açtığı, bunun İttihat ve Terakki'ye dönüştüğü doğrultusunda sürüp gitmektedir. İsmail Canbolat 30 Kanunusani 1922'de Cavid Bey'e yazdığı mektupta Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'ye üyeliğini şöyle anlatmaktadır:

14 Celal Bayar'ın anlattıklarına göre, Mustafa Kemal bir vesile ile “biliyorsunuz ben de bir İttihatçıyım” demiştir (Sorgun, 1997; 260.dn).

Mustafa Kemal'in entervüvünü¹⁵ okudum. Osmanlı Hürriyet ve Tevhidi Millet Cemiyeti teşekkül ettiği vakit Mustafa Kemal'in ismi hiç geçmedi ve kendisi de Selanik'te değildi. Sonraları mühür kısaca Osmanlı Hürriyet Cemiyeti diye kazdırılmıştı. Doktor Nazım geldikten sonra nizamnamede tadilat yapıldı ve azami beş kişi olmak üzere cemiyet azası bölük namı altında birbirlerini tanıyabiliyorlar ve görüşebiliyorlardı. O sırada Mustafa Kemal de geldi ve benim bölüğümde idi. Toplandığımız bir akşam bu cemiyetin Naci ile alakası var mıdır? diye bana sordu. Ben de ne gibi? dedim. Evvelce ben kendisile bir cemiyet teşkili için görüşmüştüm dedi. Ben de herkes birbiri ile görüşmüş olabilir dedimdi. Fazla bir izahat vermedi çünkü verilecek bir şey yoktu. Suriye'de bir cemiyet olduğundan falan bahsetmedi. Hatta o taraflarda teşkilat yapabilmek hususunda ümitvar bile bulunmuyordu. Sonra, filhakika, Nazım'ın teklifi üzerine, bütün bölüklerden, İttihat ve Terakki namı hakkınca rey toplandı. Ve ben, Rahmi şiddetle aleyhtar idik. Ekseriyetle kabul edildi. Hülâsaten mesele böyledir¹⁶ (Tanin, 1945, Tefrika 171).

1923 yılında, zaferin bütün şan ve şerefine İttihatçılara ait olduğuna ilişkin olarak İstanbul basınında yazılar yayımlanmaya başlaması üzerine, Mustafa Kemal bu iddialara cevap vermiş ve kendisinin de İttihat ve Terakki üyesi olduğunu kabul etmiştir. 15 Nisan 1923 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin birinci sayfasında "İttihat ve Terakki Fırkası Var mıdır?" başlığı ile yayımlanan yazıda Mustafa Kemal şunları söylemiştir:

İttihat ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek selahiyetine haiz değildir ki bana böyle ve bu nama bir müracaat vaki olabilsin.

15 "Entervüvü" [mülakat/röportaj] için bak: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V (Borak-Kocatürk, 1968; 89).

16 Hüseyin Cahit Yalçın "buradan iki satır çıkarılmıştır" demektedir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın sansürleyerek yayımladığı bu mektuplar O. S. Kocahanoglu tarafından kitaplaştırılmış, ancak sansürlenmiş bölümler orijinallerinden kontrol edilmeden aynen basılmıştır.

Çünkü herkesçe malum olduğu üzere mezkur Cemiyet, Mütareke'nin ferdasında o vakit ki İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin davetiyle merhum Talat Paşa'nın riyaseti altında akt edilen kongresi kararıyla Teceddüt Fırkası'na inkılab etmiş ve bütün hukuk mezkur fırkaya devredilerek İttihat ve Terakki namının tarihe tevdi edildiğini ilan etmişti. *Vaktiy-le zaten bir çoğumuz o Cemiyet'in müessisi veya azasından bulunurduk.* Son kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkur Cemiyet'in mensuplarıyla bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısmı küllisi büyük milletimizin yüksek azm-i bilendinden [yüksek kararlılığından] doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak veya iltihak etmiş ve bu Cemiyet'in programını kabul etmiştir¹⁷ (*Hakimiyet-i Milliye*, 15 Nisan 1923).

Mustafa Kemal, 1908 Hürriyet'in ilanında, 31 Mart'ın bastırılmasında aktif olarak yer almış olan bir İttihat ve Terakki üyesidir.

Mustafa Kemal 1909 İttihat ve Terakki Kongresi'ne, İttihat Terakki tarafından gönderildiği Trablusgarp'tan dönüşünde Bingazi delegesi olarak katılmıştır.¹⁸ Bu kongrede üç kişi öne çıkmıştır: Bunlar Mustafa Kemal, Ziya Gökalp ve Kara Kemal'dir¹⁹ (Atay, 1969; 59). Bayur da Mustafa Kemal'in "22 Eylül 1909'da Selanik'te yapılan bu kongreye Trablusgarp murahhası" olarak katıldığını söylemektedir (Bayur, 1970; 43).

Yine Ali Fethi Bey'in aktardığı bir anekdot Mustafa Kemal'in 1910'da İttihat ve Terakki rüesasına dahil olduğunun ipuçlarını vermektedir: 1910'da Mahmut Şevket Paşa tarafından Fethi

17 Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri* adlı kitabına bu mülakatı "esinlendiren" şu metni koymuştur: "Hepimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azası idik. O Teceddüt Fırkası'na inkılap etti. Mezkur Cemiyetin mensupları ile, son teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının büyük çoğunluğu milletimizin yüksek azminden doğan ARMHC'ne iştirak ve iltihak ve bu cemiyetin programını kabul etmişlerdir" (Aybars, 1995; 456).

18 Daha sonra M.Kemal ve İttihat-Terakki'nin en parlak subayları Trablusgarp'a savaşılmaya gideceklerdir.

19 Demek ki Mustafa Kemal ile Kara Kemal daha önce tanışmıyorlarsa, en azından 1909 kongresinden bu yana tanışmaktadırlar.

Bey Paris'e, Enver Bey Berlin'e ataşemiliter olarak gönderilmeye karar verildiğinde, İttihat ve Terakki erkânı, Talat Bey'in Sultanahmet'deki evinde bir toplantı yapar. Bu toplantı çok önemlidir, çünkü İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinin yurtdışına gidip gitmemesi tartışılacaktır. Bu toplantıya İttihat ve Terakki'nin en önemli isimlerinin yanında Mustafa Kemal'in de katılmış olması, kendisinin 1910 yılı sonunda İttihat ve Terakki'de üst düzey yönetici olduğu biçiminde yorumlanabilir. Toplantıya katılanlar şunlardır: Talat, Manyasizade Refik, Mithat Şükrü, Cavid, Hüseyin Cahit, Rahmi, Habib, Dr. Nazım, Bahaddin Şakir, Ömer Naci, Mustafa Necib, Enver, Hafız Hakkı, *Mustafa Kemal*, Ali Fuad, Remzi, Hüseyin Tosun, Nail Beyler (Okuyar, 1980; 120).

Ş.S.Aydemir (1966; 109) Mustafa Kemal'in Selanik'te cemiyetin merkez-i umumi azası olduğunu, Yusuf Hikmet Bayur ise Mustafa Kemal'in 1913'e kadar Selanik Merkez-i Umumi azası olduğunu iddia etmektedir (Bayur, 1970).

Mustafa Kemal ve Fethi Bey, Talat fraksiyonuna mensup

Mustafa Kemal ve Fethi Bey başından beri birlikte hareket etmiş çok yakın iki dostturlar. İsmet İnönü bu konuda şunları söylemektedir: "İttihat ve Terakki nüfuzluları içinde Atatürk, Fethi Bey'le beraber ayrı bir grup teşkil ederdi" (İnönü, 1985; 148). Fethi Bey'in istifa edip askerlikten ayrılincaya kadar İttihat Terakki ve ordu içinde Mustafa Kemal'den daha önde olduğunu düşündürecek bazı olgular bulunmaktadır.

Enver Bey ile Fethi ve Mustafa Kemal Beyler arasındaki sürüşme Trablusgarp'ta başlamış, Edirne'nin kaybedilmesi ve daha sonra geri alınması sırasında daha da büyümüştür. 1913 yılı Şubat başında Edirne'deki sürüşmeler nedeni ile Fethi ve Mustafa Kemal Beyler istifa etmek istemişlerdir (Mahmut Şevket Paşa, 1988; 21). Mahmut Şevket Paşa bu konuda şunları yazmaktadır:

Mustafa Kemal Bey'in, Trablus'ta Enver Bey'le geçinemediğini haber almıştım. Fethi Bey ise, iyi niyetli olmakla beraber biraz kıskançtı. Gazeteler Enver Bey'i daha fazla tutuyorlardı (Mahmut Şevket Paşa, 1988; 21).

Edirne'nin geri alınması sırasında Fethi ve Mustafa Kemal birliktedirler. Enver Paşa'nın ordunun Edirne'ye girişini beklemeden "Edirne Kahramanı" olabilmek için onlardan önce Edirne'ye girişi, Enver ile Mustafa Kemal arasındaki sürtüşmeyi büyüttüştür.

Tüm olgular, Mustafa Kemal ve Fethi'nin, İttihat ve Terakki içinde aynı fraksiyona dahil olduğu izlenimi yaratmaktadır. Fethi Bey'e göre, Mustafa Kemal 1913'te İttihat ve Terakki içindeki ana akıma aykırı düşüp askerlikten ayrılarak siyasete atılmaya niyetlenmiş, ancak Fethi Bey onu durdurmuştur (Okyar, 1980; 203). Mustafa Kemal'in askerlikten ayrılmak istemesi üzerine Fethi, Mustafa Kemal'e şöyle der: "Yakın arkadaşlarımız İttihat ve Terakki'nin fiili kadrosunun başındadırlar ve onlarla anlaşamıyoruz" (Okyar, 1980; 203). Fethi Bey'e göre anlaşamamalarına rağmen İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmek "mümkün değildir. Çünkü varlığında asgari bugün başta bulunanlar kadar emeğimiz olan İttihat ve Terakki'ye karşı çıkmış olacağız ki, mazimiz olduğu kadar şahsi ahlâkımız da buna yol vermez" (Okyar, 1980; 203). Bu ifade Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'ye katkılarını ve 1913'e kadar ki konumunu ortaya koymaktadır. Böylece Fethi ve Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'den "tamamen kopmamak için" yurtdışına gitmeyi tercih ederler. Mustafa Kemal, 27 Ekim 1913'te Sofya'ya ataşemiliter olarak gider (Borak, 1998; 49). Bu tarihten itibaren Mustafa Kemal, İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın "eski" bir üyesi olarak değerlendirilebilir. Yollar bu tarihten sonra ayrılmış olsa gerektir.²⁰

20 Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasına bu tarihten sonra mesafe girmiş olsa gerektir. Ancak Fethi Bey, 1917'de İttihat ve Terakki mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girecek, daha sonra Talat Paşa'nın ısrar ve önerisiyle Dahiliye Nazırı olacaktır.

Mustafa Kemal, İttihat Terakki rüesasına çok yakın

Mustafa Kemal'in Enver Bey'le i l kisinde en eski anıyı  .S. Aydemir anlatmaktadır: "Alenen ve silahl  olarak il n-ı isyan" eden Enver Bey'e, Tikve 'te "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Rumeli Müfettiş-i Umumisi" olarak tayin edildiğine i li kin belgeyi ulaştıran "aynı cemiyetin mensuplarından ve Sela-nik-Üsküp demiryolları m fetti li ini yapan Kola ası Mustafa Kemal'dir" (Aydemir, 1995; 521). "[Mustafa Kemal ve Enver] kar ıla ırlar,  p   rl r. Mustafa Kemal o gece Tikve 'te kalır. Ve gecenin kim bilir hangi saatlerine kadar, ba  ba a ve bütün meseleleri konuşurlar" (Aydemir, 1995; 530).

Mustafa Kemal ve Enver Paşa birbirinin rakibi miydiler? Bu konuda E. Semih Yalçın ve Ali Güler şunları söylemektedirler:

Mustafa Kemal, cemiyet içinde bilhassa 1912'den sonra Enver Paşa ile olan  atı ması ve Enver Paşa'nın cemiyet içindeki nüfuzundan dolayı devamlı ikinci planda kalmasına sebep olmuş, ancak liderlik vasıfları 1916'dan sonra ortaya çıkmaya ba lamı tır (Yalçın-Güler, 2000; 156).

Enver Bey'in siyasi ve asker  kariyeri, Mustafa Kemal'den parlak bir ge i me göstermiştir. "Seyf- l İslam-İslamın kılıcı" nitelemesi ile anılacak kadar g z  kara olan Enver, Harbiye'den Mustafa Kemal'den önce mezun olmuştur, rütbesi Mustafa Kemal'den  ndedir. İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasındadır ve 1908 Meşrutiyet hareketinde "Kahraman-ı Hürriyet" olarak lanse edilmiştir. Daha sonraki süreçte ise kimsenin yetişmesine olanak bırakmayacak kadar hızlı yükselmiştir. İki rütbe birden alarak Paşa, Padi aha yaver, Saraya damat, Harbiye Nazırı ve Ba kumandan Vekili olmuştur.

Mustafa Kemal ise rütbelerini savaşta gösterdiği başarılarla kazanmıştır. Savaşın başlangıcında Sofya'da bir tür gönüllü s rg ndedir. Ancak Birinci Dünya Savaşı başlayınca asker  görev i emi  ve Çanakkale'de gösterdiği başarıyla, kahramanla-

ra büyük ihtiyaç duyulan bir dönemde “Anafartalar Kahramanı” olarak anılmıştır.

Mustafa Kemal’in Enver Paşa’yı eleştirdiği için öldürülmesine karar verilmesi (Okyar, 1980; 205), onun İttihat ve Terakki içinde ne kadar ciddiye alındığının ve yukarıda sayılan unvanlara sahip birini eleştirmekten kaçınmayacak bir kişiliğe sahip olduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Enver, “Paşa, Padişah yaveri ve damadı, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili” olduktan sonra, elbette Mustafa Kemal bu unvanlarla yarışacak durumda değildir. Dolayısıyla 1913-18 arasında M.Kemal Enver’in rakibi olamaz. Zürcher’in Enver’in Mustafa Kemal’i kendisine rakip olarak görmediği, olsa olsa Mustafa Kemal’in Enver’i kendisine rakip görebileceğine ilişkin görüşlerine rağmen, 1918 sonrasında Milli Mücadele’nin başına Enver’den sonra tüm diğer asker adaylara rağmen Mustafa Kemal’in geçmesi, Enver’in alternatifinin, Enver’in politikalarına en fazla muhalif olan Mustafa Kemal olduğu kanısını güçlendirmektedir.²¹

Mustafa Kemal ve Enver, Trablusgarp’ta birlikte savaşır- lar, 31 Mart Ayaklanması’nın bastırılmasında İstanbul’a birlikte girerler, Edirne’ye giriş nedeni ile kavga ederler. Enver “Paşa” oluncaya kadar askerlik hayatlarının hemen hemen her adımı- nda karşılaşmışlardır. Enver Paşa ile Mustafa Kemal’in ne kadar teklifsiz olduğunun bir kanıtı da, Sofya dönüşü Sarıkamış yenilgisini yaşamış olan Enver Paşa ile arasında geçen konuşmadır. Mustafa Kemal Enver’e “Biraz yoruldu” diyebilecek kadar teklifsizdir (Atay, 1969; 85).

Mustafa Kemal, Enver’in planlarından, Teşkilat-ı Mahsus’a’nın düzenlediği Hindistan seferinden gayet yakından haberdardır. Bunun kanıtı, yine Mustafa Kemal’in kendi anlatımları-

21 Zürcher hem Mustafa Kemal Enver’in rakibi olamazdı demek ve Mustafa Kemal’i Cemal Paşa fraksiyonuna dahil etmektedir (1987; 114, 122, 123). Mustafa Kemal’in ordunun vazgeçemediği kıymetli bir elemanı olduğu, tüm dik başlılığına rağmen ordudan atılmaması ile de bellidir. Muhittin Birgen ise, Savaş sırasında Enver’in Mustafa Kemal’le ilgili haberleri sansür ettiğini söylemektedir. Eğer böyle bir durum yaşandıysa, savaşın son yıllarında Enver’in Mustafa Kemal’i rakip addettiğinden söz edilebilir (Arkan, 1997; 10).

dır: “Enver Paşa bana Hindistan’a doğru sefer yapmak isteyip istemediğimi sordu. Emrime üç alay vereceklerdi. İran’da halkı ayaklandırı ayaklandırı Hindistan’a gidecektim.”²² Mustafa Kemal bu görevi kabul etmemiştir. Bu reddediş, Mustafa Kemal’in, Harbiye Nazırı olan Enver’in önerdiği bir görevi reddedebilecek kadar güçlü olduğunun göstergesidir. Mustafa Kemal bu görevi kabul etmediğini Talat Paşa’ya aktarmış (Atay, 1969; 87), Talat Paşa da Mustafa Kemal’e, “bu fedayiliği üstüne almalı idin” demiştir. Bu konuşmalar, Mustafa Kemal’in, dönemin en güçlü adamları ve İttihat ve Terakki’nin şefleri ile ne kadar tek-lifsiz olduğunun kanıtıdır.

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki’nin üç paşasından Cemal Paşa’yla da yakından tanışmaktadır. O Cemal Paşa ki “Üskü-dar Mutasarrıfı”, “Adana’daki Ermeni mukatelelerini [karşılık-lı katl] bastırmak ve o vilayeti teskin ve ıslah etmek üzere vali” yapılan, “İttihad ü Terakki Babıali’yi bastığı vakit” İstanbul Ku-mandanı olan güçlü komutandır (Beyatlı, 1968; 134). Beyatlı, Cemal Paşa için “on sene en şedid bir siyasi hayata karışmış”, “Suriye’de bir iki sene bildiği gibi saltanat sürmüştü” (Beyatlı, 1968; 133) demektedir. Cemal Paşa’yı şöyle anlatıyor.

İstanbul’daki bütün muhalifleri yaka paça tevkif ettirmiş, hep-sinin evini bastırmış, hepsini Bekir Ağa Bölüğü’ne tıkmıştı. Er-tesi günü İstanbul’da tıss ses yoktu. “Merkez Kumandanı” un-vanı da, yanılmıyorsam, o günlerde “İstanbul Muhafızı” gibi daha büyücek ve daha şumullü bir unvana kalbedilmişti.

Maamafih Cemal Bey’in tedhiş faaliyeti şöhretine zaten ha-cet bırakmıyordu. Azmi Bey ve İstanbul polisi, Cemiyetin fedai teşkilatı, askerî inzibat, her şey, bütün İstanbul Cemal Paşa’nın eli ve avucu içinde olduğu aşıkardı (Beyatlı, 1968; 134-135).

Mustafa Kemal, Cemal Paşa hakkında şunları anlatıyor: “Merhum Cemal Paşa’nın bana ayrıca bir muhabbet ve mer-butiyeti [bağlılığı] olduğunu zikretmek de vazifemdir. Ben Ce-mal Paşa’yı, Cemal Paşa olduktan, yahut Cemal Paşa Mustafa

22 Bu görevi daha sonra Rauf (Orbay) kabul edecek ve tam bir fiyasko yaşana-caktır.

Kemal'i kendisiyle Halep'te konuşan ordu kumandanı Mustafa Kemal olarak bulduktan sonra tanışmış değildik" (Atay, 1955; 22). Mustafa Kemal ile yukarda anlattığımız İttihat ve Terakki'nin güçlü Paşası Cemal arasında, adeta eşitler arası bir ilişki olduğunun kanıtı, Cemal Paşa'nın bizzat kendi anlattıklarıdır; 1917 Teşrinevvel'inde Cemal Paşa İstanbul'dan Halep'e gittiği zaman Mustafa Kemal ile önemli sorunları "müzakere" ederler ve Cemal Paşa, Mustafa Kemal'i haklı bulur (Cemal Paşa, 1996; 201-202). Öyle ki Mustafa Kemal istifa eder ve peşinden Cemal Paşa da istifa edeceğine ilişkin Mustafa Kemal'e söz verir. Ancak Suriye'ye gelen Enver Paşa, Cemal'i ikna eder ve o da istifa etmez. "Mustafa Kemal Paşa bu hareketimden dolayı bana gücenmişti" (Cemal Paşa, 1996; 202-203) demektedir. Cemal Paşa'ya gücenmek o kadar kolay bir iş mi o zaman?

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'yi savunuyor

Milli Mücadele sırasında ve sonrasında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne söz söyletmemiş ve kendisinin İttihat ve Terakki içinde bulunduğunu her zaman kabul etmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin politikalarını da en zor zamanlarda bile savunmuştur. Buna ilişkin üç örnek sunacağım:

I) Mustafa Kemal Mütareke sırasında Mösyö Frew ile yaptığı bir görüşmede bu zatın Mustafa Kemal'e: "İttihat ve Terakki'nin cinayetlerini tasdik etmemelisiniz" deyişine şu yanıtı vererek İttihat ve Terakki'yi savunmuştur:

Ben İttihat ve Terakki'nin mümessili değilim! [...] fakat müsaadenizle söylemeliyim ki İttihat ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi. *Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir ama vatanperverliği münakaşaların üstündedir* (Atay, 1955; 99).

II) Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi, Anadolu ile ilişki kurduğunda ilk olarak Heyet-i Temsiliye'nin "İttihatçılık-

la münasebetinin bulunmadığı"nı açıklamasını istemiştir (Atatürk, 1967; 1078). Bu talep üzerine 10 Ekim 1919'da, Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına "Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya şifre ile gönderilen cevapta" önce Anadolu'daki girişimlerin ve örgütlenmenin İttihatçılıkla "hiçbir alakası olmadığı" ve Sivas'ta yapılan Umumi Kongre'de tüm murahhasların "İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışmayacağına dair" yemin ettiği belirtmiştir (Atatürk, 1967; 1079-1080). Ancak yanıtın devamında adeta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savunusu yapılmaktadır:

Biz anasırı gayrimüslime ile İtilaf Hükûmatının makasıdı siyasiye tahtında körükledikleri alelittlak ittihatçılık düşmanlığını esas itibarıyla doğru görmüyoruz. İttihatçılar'dan seyyiatı idare ve suiistimalleri ile memleketi harabiye sürükliyenlerden ibaret bir hizbi kalil vardır ki, işte asıl millet ve bizim nazarımızda müttehem olanlar bunlardır. Yoksa İttihat ve Terakki mensubinden olup muhafazai bitarafi etmiş, fenalığa alet olmamış eshabı namusun bu suretle suizan altında kalmasını ve bilhassa her millette olduğu gibi nikû bedi lüzumu derecede temyiz edemiyen alelumum avam kısmının duçarı töhmeti olmasını doğru görmedikten başka memleketin asayiş ve intizamı dahilisi ve atisi itibarıyla de tehlikeli addeyliyiyoruz. *Binanaleyh kabinenin bu maddeden ruhu maksadı ne olduğunu izah buyurmanızı hasseten istirham ederiz*²³ (Atatürk, 1967; 1080).

İstanbul hükûmetinin ikinci talebi ise şudur: "Devleti Osmaniye'nin Harbi Umumiye karışmasının doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde tayini esami suretiyle bazı neşriyet icrası ve haklarında takibat ve mücazâtı kanuniyenin tertibi" (Ata-

23 "Biz, Müslüman olmayan ögelerle İtilaf Hükûmetlerinin siyasi bir amaçla körükledikleri rastgele İttihatçılık düşmanlığını aslında doğru görmüyoruz. İttihatçılardan yönetimdeki kötülükleri ve yolsuzlukları ile ülkeyi yıkıma sürükleyenlerden oluşmuş bir küçük topluluk vardır ki işte asıl ulus[un] ve bizim görüşümüzde suçlananlar bunlardır. Yoksa İttihat ve Terakki'ye bağlı olanlardan yansızlığını korumuş, kötülüğe alet olmamış namuslu kişilerin böyle kötü sanı altında kalmasını ... ülkenin iç güvenlik ve düzeni ve geleceği açısından da tehlikeli sayıyoruz. Bundan dolayı hükûmetin bu maddeden ne amaçladığını açıklamamanızı özellikle rica ederiz" (Atatürk, 1999; 1537, 1539).

türk, 1967; 1078-1079). Bu talebe ise, yine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla uzun bir yanıt verilmiş ve ana hatları ile “Dünya Savaşı’na katılmamak olanaksızdı” yorumu yapılmıştır. Üçüncü madde olan “Harp esnasında yapılan her nevi cinayat faillerinin cezayı kanuniyeden kurtulamayacakları” talebi de geçiştirilmiştir. Yani ARMHC Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal imzalı uzun yanıtta ne İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Fırkası suçlanmış, ne savaşa girmenin yanlış olduğu beyan edilmiş ve ne de İttihat ve Terakki mensuplarının yargılanacaklarına ilişkin bir söz verilmiştir.

III) Mustafa Kemal, Talat Paşa’ya 1920 yılı Şubat ayında gönderdiği mektupta da, Birinci Dünya Savaşı’na girme konusunda aldığı tutumu açıklamakta ve savaşa girme politikasını savunmaktadır:

Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında *Harb-i umumi’ye duhulün zaruri olduğunu* ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zaruri olduğunu ve bundan dolayı *harb mes’ulü aramak mantıksız olduğunu* ...ifade ediyorum. ... benden, Harb-i Umumi’yi ilan eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükümete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim²⁴ (Tekeli ve İlkin, 1980; 327-328).

24 Bütün bu verilere karşın, Mustafa Kemal’in İttihatçı olmadığını iddia eden bazı yazarlar bulunmaktadır ki bunlardan biri de Tevetoglu’dur. Fethi Tevetoglu kendini İttihat ve Terakki’nin ne kadar “önemli” ve “Türk” bir örgüt olduğunu kanıtlamaya adanmış ırkçı, Türkçü, Turancı faşist bir yazardır. Yapıtlarında İttihat ve Terakki’yi yücelten yazar, *Atatürk - İttihat ve Terakki* adlı makalesinde şöyle yazmaktadır:

Mustafa Kemal İttihat ve Terakki’nin kurucusu değildir, kurucu ve liderlerden çok sonra cemiyetin saflarına katılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, asla kurucularından, Umumi Merkez üyelerinden, yönetici liderlerinden, mebus ve nazırlarından biri olmadığı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gizli kuruluş döneminde, Kolağası rütbesindeyken kısa bir süre üyesi bulunmuştur (Tevetoğlu, 1989; 613).

Yazar Mustafa Kemal’in önemli bir İttihat ve Terakki üyesi olmadığını kanıtlama çabasını, Mustafa Kemal’in İttihat ve Terakki’nin günahlarına ortak olmadığı iddiasının arkasına saklayarak sunmaktadır (Tevetoğlu, 1989a). Ancak esas yapmak istediği Mustafa Kemal’i, 1906’dan 1918’e kadar Osmanlı İmparatorluğunun en önemli siyasi aktörü olan İttihat ve Terakki’nin dışında tutarak

Mustafa Kemal ve Teşkilat-ı Mahsusa

Mustafa Kemal Teşkilat-ı Mahsusa üyesi midir? Mustafa Kemal'in Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olup olmadığının tartışılmasına geçmeden önce İttihat ve Terakki'deki "fedai" kavramına bakmak gerekmektedir.

Yemin ederek girilen, amaçları doğrultusunda silahlı mücadeleyle kabul eden, ihanet eden üyenin vurulacağı belirtilen İTC'nde bu görevleri kim yerine getirecekti?

İşte bu sorunların çözümü için *örgüt içinde yeni bir örgütün kurulmasına* karar verildi. Bu yeni örgüte cemiyetin "*fedai*"leri adı veriliyordu. Herkes fedai olamamaktaydı. Fedailer bizzat genel merkez ya da onun güvendiği üyeler tarafından seçilip görevlendirilmekteydi. Fedailerin kimliği konusunda daha da ketum davranılıyordu. Böylece illegal siyasal örgütün içinde, *gizli bir bölüm* daha kurulmuş oldu. Cemiyet legal olduğu günlerde bile *gizli bir yöne sahip olmağa başladı* (Çavdar, 1995; 66-67).

Fedailer "Cemiyet-i Hafiye" olarak da anılmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yerlerini böylece aldıktan sonra, bir de silahlı "milis"ler gündeme gelmiştir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinden, Trablusgarp savaşına ve Edirne'nin geri alınmasına kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı milisler görev yapmışlardır (Çavdar, 1995; 143). Bu milislerin doğrudan Enver Paşa'ya bağlı olduğunu zannetmek gibi bir yanılgıya sık sık düşülmektedir. Halbuki örneğin Edirne'nin geri alınma operasyonunu yöneten bizzat Talat Paşa'dır (Çavdar, 1995; 308). Talat Paşa'nın 1917'de sadrazam oluncaya kadar ve sonrasında Dahiliye Nazırlığını hep elinde tuttuğu da değerlendirilecek olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nda uçan kuştan haberi olan ve tüm operasyonlara imza atanın Talat Paşa olduğu görülecektir.

önemli biri olmadığını kanıtlamak. Tevetoğlu'nun bu makalesinde yazdıklarıyla Mustafa Kemal'i küçümsediğini düşünüyorum. Mustafa Kemal, Tevetoğlu'nun saydığı gibi İttihat ve Terakki'nin kurucusu, Merkez-i Umumi üyesi, mebus ve nazırlarından biri olmadığı halde, İttihat ve Terakki rüesası tarafından çok önemsenen bir siyasi aktör olmayı başaramamıştır.

İttihat ve Terakki'nin dünyanın son derece çalkantılı bir döneminde (1908-1918) faaliyette olması, onun illegal yöntemlerden vazgeçmemesi için yeter ve gerek şartı yaratmıştır. Önce 31 Mart, daha sonra İttihat ve Terakki'ye karşı yürütülen yok etme operasyonu (ki İttihat ve Terakki Cemiyeti ancak Babiali Baskını ile yok olmaktan kurtulmuştur denilebilir) örgütün ikili yapısının korunmasının önemini göstermiştir. Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikast sonrasında "yakın yerlerde bulunan başta Enver Bey ve Kuşçubaşı Eşref gibi cemiyetin güvendiği kişilerin kumandasındaki güçler" İstanbul'a getirilmiş, Mahmut Şevket Paşa'nın katillerini yakalama görevi Kuşçubaşı Eşref, Mümtaz, Yakup Cemil ve Hacı Sami tarafından gerçekleştirilmiş ve Edirne'nin geri alınmasında ve sonrasında bu milis güçlerinin faaliyetleri devam etmiştir (Çavdar, 1995; 277, 281, 288). Böylece iktidarın güvenliğinin bir ölçüde yasa dışı, İttihat ve Terakki'ye bağlı bu milis güçleriyle sağlanması, İttihat ve Terakki iktidarlarında bir gelenek halini almış, resmî ordu gücünün yanında, bir de gayrı resmi silahlı güçler bulundurulmuşlardır. İttihatçılar'ın bu alışkanlığı, Milli Mücadele döneminde de sürmüştür.

İşte daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa adıyla bilinen yapının temel taşları bu fedailer ve milis güçleri olsa gerektir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın ne zaman kurulduğuna ilişkin çeşitli söylemlerin bulunmasının sebebi de, İTC içinde çok erken bir tarihten itibaren ordu dışında silahlı kişi ve grupların bulunmasıdır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşuna dair en eski iddiaya göre, Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdeği, İttihat ve Terakki'nin vurucu gücünü oluşturan Manastır Ocağıdır ve bu Ocak, Meşrutiyet öncesindeki hafiyeleri temizleme operasyonları yapmıştır (Nesimi, 1977; 33).

İttihat ve Terakki'nin çete/milis ve fedai yapılanması, bugünkü popüler tabirle "terörist" bir örgütün yöntemleri ile çakışmaktadır. İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticileri resmi sıfatlarından, üniformalarından ve rütbelerinden hiç rahatsızlık duymadan nazırları ve devlet görevlilerini açık veya gizli ola-

rak öldürmekten hiç çekinmemişlerdir. Yukarıda “İttihat ve Terakki ve Komitacılık” bahsinde incelendiği gibi, gerekli olduğuna karar verdiklerinde “Babıali Baskını” ve suikastler düzenlemekten çekinmeyen bu kadrolar, iktidara geçtikten sonra da resmi olarak *Teşkilat-ı Mahsusa* adıyla adeta bir terör örgütü oluşturmuşlardır. Yöneticileri İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi’sine ve aynı zamanda Osmanlı Devletinin Dahiliye –sonra sadrazam– ve Harbiye Nazırına bağlı çalışan *Teşkilat-ı Mahsusa*, özellikle 1914’ten sonra hapisanelerin boşaltılmasıyla oluşturulan askerî kıtalarla İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası’nın, ki bunlar artık devleti yönetmektedirler, politikaları doğrultusunda içerde ve dışarıda düşman kabul edilenlere karşı terör estirmişlerdir. Hiçbir kurala, hiç bir yasaya uymayı taahhüt etmeyen *Teşkilat-ı Mahsusa* çeteleri, 1914-1918 arasında hesabı hâlâ verilemeyen katliamları “yurt ve memleket çıkarlarını korumak adına” gözlerini kırpmadan işlemişlerdir. Tekrar bahasına Fuat Balkan’ın söylediklerini buraya tekrar almakta fayda vardır:

[Komitacı] memleketinin ve milletin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstünde taş, omuz üstünde kelle bırakmaz!!.. Kaç defa böyle vaziyetler karşısında kaldık ve yapılması lazım olanı yaptık! (Balkan, 1998; 10)

İşte “memleketin ve milletin menfaati gerektirdiği zaman” faaliyete geçen komitacıların içinde olduğu *Teşkilat-ı Mahsusa*, bazı yazarlara göre Edirne’nin geri alınması sırasında, bazılarına göre ise Trablusgarp savaşında kurulmuştur. Tevfik Bıyıklıoğlu *Teşkilat-ı Mahsusa*’nın Süleyman Askeri Bey idaresinde 5 Ağustos 1914’te kurulduğunu söylemektedir: “*Teşkilat-ı Mahsusa* doğrudan doğruya Enver Paşa’nın şahsına bağlı idi. İttihat ve Terakki umumi merkezinde Bahaeddin Şakir ve Mithat Şükrü Beyler bu teşkilatın siyasi bürosunu idare ediyorlardı” (Bıyıklıoğlu, 1992; 88, 90). Feroz Ahmad ise: “1914’te İttihat ve Terakki Cemiyetince kurulan, ordudan ay-

rı, gizli bir örgüt olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın belli başlı görevlerinden biri de, Libya'da yerel bir gerilla hareketini örgütlemektir" (Ahmad, 1995; 187) demektedir. Libya, yani Trablusgarp hareketi daha önce olmasına rağmen Teşkilat-ı Mahsusa'nın Edirne'yi kurtarmak üzere oluşturulduğunu belirten pek çok kaynak bulunmaktadır. Ancak Fethi Okyar Trablusgarp'e giden ekibin Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk nüvesini oluşturduğunu söylemektedir:

burada, bir tarih hakikatini tesbit etmek vazifemizdir. Teşkilat-ı Mahsusa ilk olarak Sultan Hamid'e karşı mücadele eden ve daha çok Arap yarımadasına sürgün edilen *genç harbiye-tıbbiye-mülkiyelilerden kurulu gizli cemiyet* idi, başlarında da daha sonra bu teşkilatın reisliğini yapan *Eşref Sencer Kuşçubaşı* vardı. *Trablusgarp Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa'cılar kadro halinde vazife almışlardı* (Okyar, 1980; 199).

Trablusgarp Harbinde kadro halinde vazife aldıklarını ifade eden Ali Fethi Bey, bizzat oraya giden parlak subaylardan biridir. Mustafa Kemal de, tıpkı Enver ve Fethi Beyler gibi, Trablusgarp savaşının komutanlarından biridir. H. Ertürk, Mustafa Kemal'in de Trablusgarp'a koşan "gönüllü zabitan" arasında olduğunu söylemektedir (Tansu, 1957; 69).

Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdeğini teşkil eden bu "harbiye"lilerin 1911-1913 yılları arasındaki adları *Fedai Zabitan*'dır (Stoddard, 1994; 68) ve Mustafa Kemal de bir *Fedai Zabitan* üyesidir (Stoddard, 1994; 144). Trablus'a gidenler Fedai Zabitan üyeleridir. Derne'de Enver Bey başkomutan iken, Mustafa Kemal Derne komutanıdır. Mustafa Kemal'in Kurmay başkanı *Yüzbaşı Çerkez Reşit*, Bedevi çeteleri komutanı *Eşref Kuşçubaşı*'dır (Stoddard, 1994; 75-76). Milli Mücadele döneminde öne çıkacak bu isimler birbirini savaş ve ölüm ortamında görmüş ve tanımışlardır. Stoddard'ın Eşref Kuşçubaşı'ya dayanarak verdiği Fedai Zabitan üyeleri listesinde, daha sonra Milli Mücadele döneminde de izlediğimiz öne çıkan bazı isimler şunlardır:

Trablusgarp'a giden Fedai Zabitan Üyeleri
(Milli Mücadele döneminde adları öne çıkanlar)

Enver

Mustafa Kemal Ali Fethi (Okyar)

İbrahim Süreyya (Yiğit)

Ali (Çetinkaya)

Fuad (Bulca)

İzmitli Mümtaz (sonra Enver'in yaveri olur)

Cevat Abbas

Süleyman Askeri

Eşref Kuşçubaşı

İskeçeli Arif

Nuri (Kılılgil)

Atıf Kamçıl

Nuri (Conker)

Halil (Paşa)

Sapancalı Hakkı

Dr. İbrahim Tali

Ömer Naci

Dr. Refik Saydam

Çerkez Reşit

Yakup Cemil (Kutay, 1962; 24), (Stoddard, 1994; 187)

Ali Fethi Bey Teşkilat-ı Mahsusa hakkında şunları söylemektedir:

Enver Bey'i, iki derece terfi ile Harbiye Nazırı yapan onlardı. Asıl varlıklarını devrin tanınmış fikir adamlarını, şairleri, sanatkarları, kalem erbabını da alarak Birinci Dünya Savaşı içinde gösterdiler. Tuttukları yol, hatta benimsedikleri gayelerin tatbik kabiliyeti münakaşa edilebilir, fakat samimiyet ve fedakarlık olarak *Teşkilat-ı Mahsusa*'nın manevi mirası gelecek nesillere örnektir.

Edirne'nin kurtarılması devletimizin resmi karar ve hareketiyle değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde, faaliyet ve tesiri sanıldığından daha mühim ve hayati olan *Teşkilat-ı*

*Mahsusa fedailerinin cesareti, hükümetin resmi kararını beklemeden, hatta hiyerarşiyi dikkate almayan hareketi ile mümkün olmuştur*²⁵ (Okyar, 1980; 199).

Muhittin Birgen şunları söylemektedir:

Bir de Teşkilat-ı Mahsusa dedikleri teşkilat vardır: Gizli harici siyasetçiler. Bunlar içinde türlü türlü unsurlar vardır. Mesture tahsisatı [örtülü ödenek] ile oynarlar ve bunlar da Enver'i teşvik ederler. İşte Alibaş Hamba, işte Abdülaziz Çavuş... Bunlar İslam ihtilalcileridir. Bunlar gibi İran ve Turan mütehassısları da vardır (*Son Posta*, 6 İkinci Kanun. 1937).

Bu noktada tekrar sorumuzu sorabiliriz: Mustafa Kemal Teşkilat-ı Mahsusa üyesi midir? Stoddard Feda-i Zabitan listesine koymuştur Mustafa Kemal'in adını²⁶ (Stoddard, 1994;

25 Ali Fethi Bey, adeta özlemle yad ettiği, Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdeğini oluşturmuş olan fedailerle ilgili ilginç bilgiler de vermektedir. Fedailer o dönemde kendilerine bir de efsane uydurmuşlardır: "İslam dininin ilk çıkışında, şahsi fedakarlık ve gönül birlikleri dolayısıyla aşare-i mübeşşere, yani kutlanmış on kişi olarak adlandırılan öncülere benzetilerek bu adla adlandırılan on genç zabıt" (Okyar, 1980; 201). İşte kendilerine böylesine mistik vasıf ve görevler atfeden bu kadro, Enver Bey'in Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki emekleri dolayısıyla iki derece terfi ettirilerek mirliva (tümgeneral) rütbesi ile Harbiye Nazırı olmasını isterler. Fethi Okyar'ın söz ettiği bu on kişi ile Ş.S. Aydemir'in "Enver'in silahşörleri dediği kişiler aynı mıdır? (Aydemir, 1995-II; 118-119)

1. Ömer Naci: (ki Mustafa Kemal'e ilk propagandayı yapan İttihat ve Terakki'nin hatibidir).
2. Mehmet Emin Yurdakul
3. Abdülkadir (iki gazeteciyi vuran, 1925' te asılır)
4. Yakup Cemil (Mustafa Kemal Trablus'a birlikte gider)
5. Sapancalı Hakkı (Mustafa Kemal Trablus'a birlikte gider)
6. İzmitli Mümtaz (Enver'in yaveri)
7. Yenibahçeli Şükrü (attığını vuran keskin nişancı, Enver'in yaveri).
8. Erzurumlu Dadaş Salim
9. Kuşçubaşıoğlu Çerkez Eşref
10. Kuşçubaşıoğlu Hacı Sami (1925'te öldürülür)

26 Mustafa Kemal'in Trablusgarp'e giderken Teşkilat-ı Mahsusa saflarında olduğunu bir tek Tuncay Özkan telaffuz etmektedir (Özkan, 1999; 29). Halbuki Teşkilat-ı Mahsusa ismi Edirne'nin geri alınmasından sonra gündeme gelmiştir.

144). Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu olan veya üst düzey yöneticiliğini yapmış pek çok isim Mustafa Kemal'in yakın dostudur. Örneğin Mustafa Kemal daha Harbokulu öğrencisi iken Namık Kemal'in şiirlerini ilk kez kendisine veren Ömer Naci aracılığı ile okumuştur. O Ömer Naci daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu olduğu gibi Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden de biri olacaktır. Ömer Naci Mustafa Kemal'in o kadar güvendiği bir isimdir ki, Şam'da kurmuş olduğu *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin* Selanik şubesini Ömer Naci ve Hüsrev Beyler'le kurmuştur (Abadan, 1964; 26). Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin ünlü fedailerinden Hüsrev Sami Bey'e, gizli örgütüne alacak kadar güvenmektedir. Mustafa Kemal ile ünlü fedai Hacı Sami Kuşçubaşı'nın tanışıklıkları da çok eskilere dayanmaktadır. Daha sonraki yıllarda Teşkilat-ı Mahsusa kurucularından olacak olan Hacı Sami'ye yurtdışına seyahat edebilmesi için gereken evrakı, Şam'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal temin etmiştir (Kuşçubaşı, 1997; 226). Teşkilat-ı Mahsusa'nın en ünlü komutanlarından biri olan Süleyman Askeri'yi, Balkan Harbi'nin ilk safhasında, Osmanlı Ordusu yenildiğinde Balkanlar'da yapılacak "sevk ve idarenin başına" Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler getirmişlerdir (Balkan, 1998; 9).

1912'de Mustafa Kemal Trablusgarp'a Ömer Naci, Yakup Cemil ve Sapançalı Hakkı ile birlikte gitmiştir. Rauf Bey anlatıyor: "Ben Kahire' de bekliyordum ki, Mustafa Kemal Bey de, işte o sırada mütenekkiren [kıyafet değiştirmiş olarak] Mısır'a geldi. Yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hatibi unvanını alan Ömer Naci ile (Fedai) olarak tanınan Mülazım Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil Beyler vardı" (Orbay, 1993; 203). Rauf Bey bu birlikteliğe çok şaşırdığını ve fedai olarak anılan bu insanlarla birlikte görülmesini kendisine hiç yakıştıramadığını Mustafa Kemal'e söylediğini aktarmaktadır. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Rauf Bey'e şu yanıtı vermiştir: "Ömer Naci ile eski dostluğumuz var. Sohbetinden hoşlanırım. Ama hiç biri ile fikir birliğim yok. Ne yaparsınız, zorlayıcı haller beni yol arkadaşlığına mecbur etti" (Tevetoğlu, 1987; 132). Ancak çıkılan yolculuk

son derece önemli ve Harbiye nazırının onaylamadığı bir yolculuktur. Böyle bir yolculuğa İttihat ve Terakki'nin en ünlü fedaileri ve daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önemli komutanları olacak olan Yakup Cemil, Ömer Naci ve Sapançalı Hakkı sadece *zorunluluk* halleri gerekçesi ile bir araya gelmiş olamazlar. Bu husus Mustafa Kemal'in Salih Bozok'a yazdığı mektuptan da anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, Salih Bozok'a 17 Ekim 1911'de yazdığı mektupta, Harbiye Nazırının istememesine rağmen nasıl Trablusgarp'a gittiğini şöyle anlatır: "Ömer Naci ve daha bir iki kişi ile Mısır üzerinden hedefe yürümek üzere 2 Ekim 1911'de İstanbul'dan hareket olundu" (Abadan, 1964; 42; Atatürk, 1999a; 127).

Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin bu üç fedaisi tarafından sayılıp sevildiği ve karşılıklı bir güvenin olduğu başka verilerle de desteklenmektedir. Birinci Dünya Savaşı ortalarında (1916) Yakup Cemil'in tek taraflı bir barış anlaşması imzalayarak harpten çekilmek ve başa da Mustafa Kemal'i getirmek istediğine ilişkin iddialar bulunmaktadır (Atay, 1955; 14-16). Bu girişimi Yakup Cemil'in öldürülmesine sebep olacaktır.

Mustafa Kemal'in birlikte savaştığı, altında veya üstünde çalışan bu insanların Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönetici kadrolarına mensup olması, Mustafa Kemal'in Teşkilat-ı Mahsusa lider ve üyeleri tarafından önemsenen ve güvenilen bir asker olduğuna kuşku bırakmamaktadır. Ancak, Mustafa Kemal'in Fethi Bey'le birlikte hareket ettiği ve Fethi Bey'in de Babiali baskınına bile karşı çıkacak kadar yasa dışı yöntemleri onaylamayan bir tutuma sahip olduğu bilinmektedir (Çavdar; 1995; 244). Enver Paşa'nın Hindistan Misyonu'nu Rauf Bey'den önce Mustafa Kemal'e teklif etmesi ve Mustafa Kemal'in bu görevi reddetmesi, Teşkilat-ı Mahsusa misyonunu reddetmesi olarak yorumlanabilir mi?

Mustafa Kemal, olgulara bakılarak değerlendirilecek olursa, Fedai Zabitan Grubuna dahil olmuş, ancak Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olmamıştır. Çünkü fedai geleneği eski bile olsa, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak resmen kuruluşu 1914'tür ve Mustafa Kemal 1913'ten itibaren Sofya'da-

dır. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı süresince Ordu komutanı olarak çalışmış, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu, illegal eylemlerinin planlayıcısı, örgütleyicisi olmadığı gibi, Teşkilat-ı Mahsusa'ya yaptırılan işleri hayata geçiren mercilerde de bulunmamıştır.

İttihat ve Terakki Erkanı ve Bolşevizm

“Eğer Rusya’da komünistlik sönmek üzere olduğunu görürsek onu da ihya edecek yardımlardan geri durmamalıyız, kanaatindeyim.”

– ENVER PAŞA (Karabekir, 1967, 131)

“Ben ümidi atıyı güneşin doğduğu tarafta görüyorum. Bütün varlığımızla oralarda çalışmak ve kuvvetlenmek lazımdır.”

– TALAT PAŞA (Tanin, 1944, Tefrika 64)

İttihat ve Terakki rüesası Almanya’da

Kasım ayının ilk günlerinde yurtdışına çıkmak zorunda kalan İttihat ve Terakki liderleri, Almanya’ya vardıklarında kendilerini 1918 yılının Almanya’sında, ihtilal içinde bulmuşlardır. Enver Paşa ise, Kafkasya’da daha önceden organize ettiği ordunun başına geçmek niyeti ile yolda onlardan ayrılmıştır. Berlin’e varanlar kendilerini öyle bir ihtilal ortamı içine bulmuşlardır ki, 1917’de Çarlık Rusya’sında devrim yapmış olan Bolşevikler bile bütün umutlarını gerçekleştirmekte olduğunu sandıkları Alman devrimine bağlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı 1918'de Almanya'nın yenilgisi ile bitmiş, ülke ve toplumsal sınıflar alt üst olmuştur. Almanya'da grevler birbirini takip etmekte, ayaklanmalar olmakta ve "Sovyet"ler kurulmaktadır. Almanya'daki devrim 3 Kasım 1918'de donanma içindeki bir ayaklanma ile başlamış, 9 Kasım'da Spartakist'lerin çağrısıyla silahlı işçi ve askerler Berlin'in denetimini ele geçirmişler ve Kayzer rejimi çökmüştür (Sobolev, 1979; 48). İşte Talat ve arkadaşları, o günlerde Berlin'e gelmişlerdir. Talat Paşa ve İttihat ve Terakki rüesası 9 Kasım'da Almanya sınırına ulaştıklarının ertesi günü İmparator Hollanda'ya kaçmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir (Cemil, 1992; 17). Talat Paşa ölünceye kadar en yakınındakilerden biri olan Arif Cemil'e¹ göre Berlin'de meydanlardan geçilememektedir, Aleksandr Platz kurşun yağmuru altındadır ve işçiler "Polis Müdüriyet-i Umumisini" ele geçirmek için savaşmaktadırlar (Cemil, 1992; 17):

Onte Danlindin caddesinde iki günden beri ihtilalci efrad ve amele ellerinde kırmızı bayraklar olduğu halde yük otomobilleriyle bir aşağı bir yukarı dolaşıyorlar [...], arada sırada otomobilden tüfekleri veyahut mitralyözleri ile havaya doğru ateş açıyorlar[dı] (Cemil, 1992; 18).

Berlin polis müdürlüğü "mükerreren zabt ve gasb" edilmekte, "bazen amele ve asker, bazen de zabıta vaziyete hakim" olmaktaydı (Cemil, 1992; 19).

Talat Paşa ve arkadaşları bu durumda neler hissetmişlerdi acaba? Bir yanda koca Çarlığı devirmiş olan Bolşevikler, öte yanda koca Almanya'yı alt üst eden Spartakistler... Sadece Almanya'yı mı? Talat Paşa'ya göre tüm Avrupa'yı kasıp kavurmakta olan "ihtilalci amele efradı", yükselmekte olan bir sınıf ve ideolojiye, yeni bir iktidar odağını, hem de "düşmanımın düşmanı" olan bir iktidar odağını işaret etmekteydi.

1 Arif Cemil Talat Paşa'nın Berlin'de teşkil ettiği büroda çalışmış, Talat Paşa'ya en yakın olan kişilerden biridir. Talat Paşa Cavid Bey'e yazdığı 1 Mayıs 1920 tarihli mektupta bu konuda şunları yazmaktadır: "Biz buradayız. Bureau teşkil ettik. Matbuat bürosu Lahey, Lausanne ve Roma ile tesisi münasebet edeceklerdir. Arif Cemil daimi olarak büroda çalışacaktır" (1944, *Tanin*, Tefrika 54).

Almanya'daki karışıklık Berlin'deki Türk Kulübü'ne de yansımıştır. "Berlin'deki Türk Kulübü'nde yaptığı konuşmalarla Türk gençlerini komünist cereyanların yıkıcı tesirinden kısmen olsun korumaya çalış[an]" "Türk Kulübü riyasetinde Hamdullah Suphi" Bey (Tevetoğlu, 1986; 80), "Türk gençlerini kulüpte içtima-ı umumiye davet eylemişti" (Cemil, 1992; 19):

İçtima akşamı kulüp dairesi hıncahınç dolmuştu. Kil'de ve Filleburg Bahriye mektebinde tahsilde bulunan Türk bahriye efradı da ihtilalci Alman bahriye efradına iştirak ederek müsella-hen Berlin'e gelmişler ve içtimada hazır bulunuyorlardı.

Kulübün odaları o akşam süngülerle, mavzerlerle bahriyeli-lerimizin bellerinde asılı duran el bombalarıyla ihtilal günle-rinde olduğumuzu hatırlatmakta zahmet çekirtmiyordu (Cemil, 1992; 19) (abç).

Hamdullah Suphi'nin konuşması üzerine "heyecan-ı umu-mi ve bilhassa müsella-h efrad-ı bahriyenin galeyanı son dere-ce" artar. "Derhal süngüler mavzerlere takılmış, bellerden sar-kan el bombaları, sanki çocuk oyuncağı gibi öteye beriye sav-rulmaya başla"mıştır (Cemil, 1992, 21). Karadeniz'de öldürü-len TKF merkez komitesi üyesi Hilmioğlu Hakkı, TKF'nin ku-ruluş kongresinde bu toplantıdan şöyle söz etmektedir:

O devirde Berlin Türk Kulübü, başlarında kuvvetli bir çeneye malik nasyonalistlerden biri ile onun kuyruğu olan birkaç kişi-nin elinde idi. Bilahare, teşkilatçı birkaç arkadaşımızın etrafın-da toplanan amele gençler de kulübe iştirak ettiler. Kulübün Türk Kulübü olduğu ve nasyonalistlere ait bulunduğunu iddia edenlere karşı, biz onun Türkiye amele ve köylüsüne ait ola-bileceğini ve onun içinde ancak Türkiye sosyalist işçi ve çift-çilerinin mümessilleri içtima etmek hakkına malik olduğunu iddia ettik ve beylere kapıyı gösterdik (Tunçay, 1991b; 305).

Mete Tunçay bu toplantı ertesinde *Die Freiheit* gazetesin-de 19 Kasım 1918'de² çıkan makaleyi yayımlamıştır (Tunçay, 1991b; 467). İşte bu alt üst oluş günlerinde Almanya'da bulu-

2 Tunçay'ın kitabında tarih yanlışlıkla 1919 diye yazılmıştır.

nan:ve Türk Kulübü sekreteri Vehbi Sarıdal'la İnebolu ve Ankara'da karşılaşacak olan Nâzım Hikmet, Marksizmle ilgili ilk bilgilerini bu Spartakist ağabeylerinden öğrenecektir (Nurettin, 1965; 63, 97, 98).

Bu ortamda Avrupa'da yaşamaya başlayan Talat Paşa'nın, Hollanda'da toplanan II. Enternasyonal Kongresi sırasında "sosyalist rüesasıyla" görüşmek üzere gittiğini ve "Sosyalist Enternasyonal'in katibi umumisiyle" görüştüğü bilinmektedir³ (Cemil, 1992, 23-24). Anlaşıldığı kadarıyla "Talat Paşa Avrupa'daki bazı rical-i siyasiye ile icra ettiği bu mülakatlar neticesinde Avrupa kapitalizm ve emperyalizminin Türkiye hakkında beslediği gaddarane fikrin derecesini" anlar ve "Rusya'ya tevcihi nazar etmeye karar" verir. "Her ne kadar bütün cihan "Bolşevizm"e şiddetle aleyhdar bulunuyorsa da Talat Paşa Bolşeviklerle anlaşmak lüzumunu hissetmişti"[r] (Cemil, 1992; 24-25). Öyle ki Mustafa Kemal'e yazdığı ilk mektupta Talat Paşa Bolşeviklerden başka Avrupa'da Sosyalist Enternasyonal'le de ilişkilerini sürdürdüğünü "Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler katibi umumisi (Huysmans) ile mülakat ettim" (Tekeli ve İlkin, 1980; 318) diyerek bildirmektedir. Talat Paşa, Mustafa Kemal'e gönderdiği Aralık 1919 tarihli mektubunda, Refet Bey'in Sosyalist Enternasyonal ilişkilerini kurmak için yanına gönderilmesini istemiştir. "Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er-geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında fikir edinebilir"⁴ (Tekeli ve İlkin, 1980; 320).

Talat Paşa, "Avrupa muhitinde" "sosyalist cereyanların"

3 Bu İttihat ve Terakki'nin ilk katıldığı Enternasyonal Kongresi değildir. Beyatlı, İttihat ve Terakki "1908" de fikirler, unsurlar arasında en geniş liberallığı, 1913-1918 arasında en dar milliyetperverliği tatbik ettikten başka, 1917'de İstokholm Kongresine sosyalist azasını göndermediği unutmamıştır" demektedir (Beyatlı, 1973; 174).

4 Talat Paşa'nın Refet Bey'i yanına istemesi son derece ilginç. Ancak Mustafa Kemal, "Refet Bey'i pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik" diyerek göndermemiştir (Tekeli ve İlkin, 1980; 328). Bir siyasi aktör olarak Refet Bey'in Milli Mücadele dönemindeki yer rolünün de yeteri kadar incelenmediği kanısındayım.

“pek büyük bir rol” oynayacağından emindir (Tekeli ve İlkin, 1980; 320). İttihat ve Terakki İzmir mebusu olan ve Talat’ın yanında bulunan Nesim Mazliyah 1917’de Stokholm’de toplanan uluslararası kongreye katılmıştır ve Tekeli ve İlkin’e göre Sosyalist Enternasyonal’le ölünceye kadar ilişkisini kesmemiştir⁵ (Tekeli ve İlkin, 1980; 320).

Görülmektedir ki, yurtdışındaki İttihat ve Terakki liderleri, savaş öncesinden farklı bir atmosferle karşılaştıklarında yeni duruma ayak uydurmakta güçlük çekmemişlerdir.

Radek’le görüşme

Talat Paşa’nın Bolşeviklerle temas etmeye karar vermesinde en büyük etken, Türkiye’nin içinde bulunduğu ümitsiz durumdan çıkış için çare ararken İngiliz ve Fransız temsilcileri ile yapılan görüşmelerden sonuç çıkmaması olsa gerektir. “Düşmanımın düşmanı dostumdur” yaklaşımı ile olsa gerek, Alman yetkilileri aracılığı ile o sırada Berlin’e hapiste olan Radek’le görüşmüş-tür⁶ (Cemil, 1992; 26). Carr görüşme tarihini Eylül 1919 olarak vermektedir (Carr, 1952; 419). Tekeli ve İlkin’e göre bu buluşma: “Bolşevikler, Alman milliyetçi subaylar ve eski İttihat ve Terakki önderleri arasındaki ilginç bir işbirliğinin sonucudur” (Tekeli ve İlkin, 1980; 334).

Radek kimdir? Radek, 1919 yılı Ocak ayında yapılacak olan Alman Komünist Partisi’nin kuruluş kongresine katılmak üzere Berlin Sovyeti tarafından davet edilmiştir (Tunçay, 1995; 175). Alman sınırını yasadışı olarak Avusturyalı kılığına girerek geçen ve Berlin’e ulaşan Bolşevik Partisi Merkez Komite-

5 Bütün bu faaliyetlerle tutarlı olarak 1919 yılında yapılan Meclisi Mebusan seçimlerinde İttihat ve Terakki sosyalist adaylar göstermiştir. 30 Ekim 1919 tarihli telgrafında Kara Vasıf Mustafa Kemal’e şöyle yazıyor: “Seçimlerde en seçkin insanları çıkarmak, lekeli veya tanınmış İttihatçıları bir yana bırakmak, olabilirse sosyalist ve birkaç temiz Hürriyet İtilafçı ve benzerini çıkarmak”(Atatürk, 1985; 186). Gerçekten Numan Usta İttihatçıların desteği ile Osmanlı Mesai Fırkası’ndan mebus seçilmiştir.

6 Tunçay’a göre bu görüşmede aracılık eden Parvus’tur. Bu tarihe kadar İstanbul’da İttihat ve Terakki’ye çok yakın durmuş ve *Türk Ocağı* dergisinde yazılar yazmış olan Parvus’un aracılık yapması ihtimali çok güçlüdür.

si üyesidir ve daha sonra, kurulacak olan III. Enternasyonal-Komintern'in Başkanı olacaktır. Ancak 12 Şubat 1919'da Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in katledildikleri olaylar sonucunda Radek de Berlin'de tutuklanmıştır (Carr, 1952; 411. Yılmaz, 1987; 43).

Radek Ağustos ayında tutuklu bulunduğu hapisanede özel bir bölüme alınmış ve ziyaretçi kabul etmesine izin verilmiştir. Ziyaretçileri arasında Reichswehr'in liderlerinden biri olan Secekt de vardır ki, bu şahıs savaş sırasında Enver Paşa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur (Carr, 1952; 413). Yani Talat ve Enver, Alman Genel Kurmayının gözetim ve denetiminde Radek'le ilişki kurmuşlardır. Savaştan yenik çıkan üç dev imparatorluk, Almanya-Rusya-Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya karşı kendilerini doğal bir ittifak içinde bulmuşlardır. Radek'le ilişki kuranlardan biri olan Köstring, daha sonra Moskova'da Alman Askeri Ataşesi olarak görev yapacaktır ve Enver Paşa'ya Moskova'ya gitmesi için uçak temin eden kişidir⁷ (Aydemir, 1992; 517).

Talat ve Enver Paşaların Bolşeviklerle işbirliği yapma kararında ve Radek'le yapılan görüşmelerde, Lenin'in 3 Aralık 1917'de yaptığı "Rusya'nın ve Doğunun Tüm Müslüman Emekçilerine" ismiyle bilinen konuşmasında, İstanbul'un Türklerde kalmasını savunması etkili olmuş olsa gerektir (Yerasimos, 1979; 35). Birbirlerini Brest-Litovsk görüşmelerinden de tanıyan Talat Paşa ve Radek, şimdi Radek'in hapisanedeki "Siyaset Salonu"⁸ adını verdiği yeni koğuşunda tekrar yan yana gelmişlerdir ve bu kez yanlarında Enver Paşa da bulunmaktadır:

Misafirlerimden ilk ikisi Jön Türk Hükümetinin başı Başbakan Talat Paşa ile onun Harbiye Nazırı, Trablusgarp savunması kahramanı Enver Paşa idi. Türkiye'nin bozgununun ardından, yarı-yasadışı olarak Berlin'de yaşadıkları dönemde –Müttefikler onların sınır dışı edilmelerini istiyordu– Türkiye'nin bun-

7 Eğer Alman Genel Kurmayı Bolşevik Rusya'ya gitmesi için uçak temin etmemiş olsaydı, sürekli kazaya uğrayan bu uçakları Enver başka türlü elbette temin edemezdi.

8 Carr'ın aynı adlı makalesini bana Amerika'dan gönderen Emrah Göker'e teşekkür ederim.

dan sonra savunmasını nasıl yürüteceğini planlıyorlardı. Boz-
gundan sonra Sovyet Rusya üzerinden yasa dışı biçimde Al-
manya'ya kaçan Enver, Sovyet Rusya'nın yeni, gelişmekte olan
ve Müttefiklere karşı mücadele ederken dikkate alınması gere-
ken bir dünya kuvveti olduğu konusunda Alman askerî çevre-
lerinin dikkatini ilk çeken kişidir.

Talat'ı Brest-Litovsk sürecinden tanıyordum. Orada onu za-
fer kazananların masasında görmüştüm. Berlin hapishanesin-
de ise, bir posta memurunun oğlu olduğunu anımsayan ve
kendisi de eski bir posta memuru olan, kırılmış bir adam, dur-
madan Müslüman Doğu'nun kendisini esaretten ancak Sovyet
Rusya'nın ittifakı ile ve halkların desteğini alarak özgür olabi-
leceğini tekrarlamaktaydı.

Türkiye'nin dünya savaşı yenilgisinden sonra savunmasını
yürüten Kemal Paşa ile ilişkilerini, Kemal kendini düşük Genç
Türkler rejiminden iddia edildiğinin tersine ayrı tutarken, on-
lar aralarında önemli bir fark bulunmadığı ve ona yurtdışın-
dan yardım organize etmekte oldukları şeklinde açıklıyorlar-
dı. Ben onları Rusya'ya gitmeleri için iknaya çalıştım, aslında
Enver Paşa daha sonra gitti.

Talat'ın doğuştan gelen zekası ve irade gücünün beni çok et-
kilediğini ifade etmeliyim; bozuk bir Fransızca ve Almanca ile
konuşuyordu. Almanca ve Fransızca ile kendisini rahatça ifa-
de edebilen Enver Paşa ise, yapı olarak sinirli, dengesini büt-
tünüyle kaybetmiş ve ülkesinden ziyade kendi pozisyonu için
mücadele eden dengesiz bir insan görünümünü vermişti (Carr,
1952; 419-420).

Radek'le yapılan görüşmeden Arif Cemil de söz etmekte-
dir. Paşalar Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik)'nin
Merkez Komitesi üyesi olan Radek'le birkaç kez görüşmüş-
ler, ilkeler kararlaştırılmış ve Moskova'ya adam gönderilme-
sine karar verilmiştir (Cemil, 1992; 26). Talat Paşa, Musta-
fa Kemal'e yazdığı 22 Aralık 1919 tarihli mektubunda (ki Ra-
dek'le Eylül ayında görüşmeye başlamışlardır) durumu şöy-
le anlatmaktadır:

Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulunan (Radek) ile defeat ile görüştüm. Ve balada zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere Lenin'in tasdikine ta'likan anlaştım. Radek'n tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı Radek ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. Radek Bolşevik'ler hükümetinin şark mesaili mütehassısı olduğundan mukarreratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor (Tekeli ve İlkin, 1980; 316).

Talat Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı ve Radek'le yapılan görüşmelerden söz ettiği mektubunda, bu görüşmelerde Enver'in de bulunduğu söz etmezken, Bolşevik liderle yapılan görüşmenin başarısını kendine mal etmektedir. Aynı şekilde Enver de Radek'le yapılan görüşmelerde Talat Paşa'nın da bulunduğu söz etmemektedir. Enver Paşa, 1 Kanunevvel 1919'da Cemal Paşa'ya gönderdiği mektupta; kendisinin "hava tarikiyle" Moskova'ya gitmeye çalışacağından söz ederek, "Hapishanede ki R⁹ dostumuz ise belki öbür Çarşambaya gidecek" demektedir (Tanin, 1944, Tefrika I). Enver Paşa, yine Cemal Paşa'ya bir hafta sonra yazdığı 6 Kanunevvel 1335 tarihli mektupta; "Ben yarın, belki öbür gün mahbesten çıkan dostumuzla hareket ediyorum" demektedir (Tanin, 1944, Tefrika I). Tarihsiz¹⁰ bir mektubunda Enver Paşa Cemal Paşa'ya; "Burada Bolşevik arkadaşımız çıktı. Beraberce uçacaktık... Ben doktorla uçacağım..." dedikten sonra Radek ve Alman Komünistlerini kast ederek "Burada Bolşevik arkadaşlarla muhaberede her türlü fikrim dahilinde muaveneti (yardımı) kabul ediyorlar" demektedir. Enver Paşa aynı mektupta, altı maddelik bir programdan söz etmektedir. Bu maddelerden ikinci ve üçüncüsü şu şekilde formüle edilmiştir:

9 Hüseyin Cahit Yalçın ilk mektuptaki (R) için "bunun kim olduğunu bilmiyorum", ikinci mektuptaki için ise yine yanlış bir yorumla "Dr. Bahaettin Şakir'in müstear namı olan Rüstem'e delalet ettiği" notunu düşmektedir. Halbuki "R", Radek olmalı.

10 Aydemir'e göre 1919 Nisan olmalı (1992; 492-494).

1. Hedefim müştereken Avrupa'nın emperyalist kapitalizmi olduğuna göre, *sosyalistlerle teşrik-i mesai*.

2. Kurtarılan memleketler idare-i dahiliyesinde esasat ve bünyeye tevafuk ettirmek şartile *sosyalizm prensiplerini kabul*¹¹ (Tanin, 1944, Tefrika 3).

Radek'in daveti ile Sovyet Rusya'ya giden İttihat ve Terakki liderleri, Moskova'ya gittiklerinde Radek tarafından çok büyük bir hüsnü kabul görmüşlerdir. Bunu Cemal Paşa'nın 11 Haziran 1920 tarihli, Talat Paşa'ya yazdığı mektuptan anlamaktayız. Cemal Paşa: "Moskova istasyonuna Mayıs'ın 27. günü dahil olmuştuk" demektedir ve Dr. Baha ile birlikte Hariciye Nezaretine gittiklerinde yaşadıklarını anlatmaktadır:

Kamarad Radek'in katibi hususisi denilen Rozenberg isminde birisi tarafından kabul olunduk. Hakiki isimlerimizi verdik. Rozenberg'in üzerinde elektrik tesiri icra etti. Derakap telefon ile Kamarad Radek'e ihbarı keyfiyet eyledi. Bir çeyrek saat sonra Radek'in bir katibi bir otomobil ile Hariciye nezaretine gelerek bizi aldı. Ve Üçüncü Enternasyonal Bürosunda bulunan Radek'in nezdine götürdü. Radek şimdi ... Üçüncü Enternasyonal'in katibi Umumisi, yani reisidir. Nihayet Radek ile mülaki olur olmaz ilk işim sizin selamınızı ve maksadı seyahatimizi söylemek oldu (Tanin, 1944, Tefrika 74).

Zafer Toprak'a göre "İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı başkaldırıyı" örgütleyen İttihatçılar "1919 Şubat ayından itibaren pan-İslamik hareketi Bolşevizm ile birlikte yürütmeye koyuluyorlar" (Toprak, 1997; 7). İşte 1919'da Anadolu'da sosyalizm, bolşevizm ve komünizm eğilimlerinde, İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın rüesasının Sosyalist Enternasyonal ve Radek'le yaptıkları bu görüşmelerin belirleyici etkisi olsa gerektir.

11 Bu altı maddelik programı Yamauchi (1995; 25) Enver'in "İslam Sosyalizmi teorisi" olarak adlandırmaktadır. Ancak Enver'in bu maddelerini kuram/teori olarak değerlendirmek biraz zorlamadır. Enver'in tutumu tam bir real-politiklik örneğidir ve daha önemlisi özgün bir program değil, Talat Paşa'nın görüşlerinin tekrarıdır.

Talat Paşa umudunu doğuya bağlamış

1918-19 tarihlerinde İttihat ve Terakki erkanının başta Talat ve Enver Paşalar olmak üzere Avrupa'da gördükleri işçi ayaklanmaları, grevler, Sosyalist Enternasyonal ve Radek'le yapılan görüşmelerden sonra "Bolşevikleşme" maceraları/eğilimleri başlamaktadır.¹²

Bunu Talat Paşa'nın Cavid Bey'e yazdığı mektuplardan öğrenmekteyiz. Talat Paşa 21 Kanunuevvel/Aralık 1919'da Cavid Bey'e yazdığı mektupta "Ben ümidimi kamilen güneşin doğduğu tarafa bağladım. Bütün varlığımla o dairede çalışacağım" (Tanin, 1944, Tefrika 52) (abç); aynı gün Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta da, ki Cemal Paşa henüz Münih'tedir, "Ben ümidi atıyı güneşin doğduğu tarafta görüyorum. Bütün varlığımızla oralarda çalışmak ve kuvvetlenmek lazımdır" demektedir (Tanin, 1944, Tefrika 64) (abç). Yani 1919 Aralık'ında Talat Paşa Mustafa Kemal'e, Cemal Paşa'ya, Cavid Bey'e yazdığı mektuplarda hep aynı şeyi söylemektedir.

Bu yaklaşım doğrultusunda Talat Paşa Enver'in Moskova yolculuğunu da onaylamakta, hatta desteklemektedir. Talat Paşa 28 Kanunusani/Ocak 1920'de Cavid Bey'e yazdığı mektupta "Biz diğer tarafla teması katiyen kesmedik. Bu hafta arkadaşımız [Enver] yalnız olarak semti maluma [Moskova'ya] müteveccihen yine aynı vasıta ile seyahatine devam edecektir. İnşallah bu defa gider" (Tanin, 1944, Tefrika 53). Talat Paşa Cavid Bey'e Ocak 1920'de yazdığı mektupta: "Polonya yolu temin edilirse ben de Moskova'ya gitmek niyetindeyim" (Tanin, 1944, Tefrika 55) (abç) demektedir.

1920 Mayıs'ında Cemal Paşa, 1920 Temmuz'unda da Enver Paşa Sovyetler Birliği'ne gitmişlerdir. Talat Paşa Enver'in Moskova'ya gitmesini onaylamanın ötesinde bir süre kendisi de Moskova'ya gitmeyi düşünmüştür. On bir ay gibi uzun bir süre bu niyetini korumuş, ancak sonuçta bilinmeyen nedenlerle gidememiştir. Talat Paşa Moskova'ya gitmekte 1920 yazında o

12 Kitabın bu baskısında Talat Paşa'nın alıntılarını verdiğim sözlerinin daha çok Pan-Türkist içerikli olarak yorumlanması gerektiği kanısındayım.

kadar kararlıdır ki bunu Cemal Paşa'ya da yazmıştır. 23 Temmuz 1920 tarihli mektupta: "İslam teşkilatının ikmali ile beraber ben de Moskova'ya gideceğim. Orada tekrar buraya avdetim veya orada ve muhitinde çalışmaklığım muvafık olup olmayacağı kararlaştırılacaktır" (Tanin, 1944, Tefrika 65) (abç) demektedir. 9 Ağustos 1920 tarihli mektupta Cavid Bey'e: "Bir yolumuz vardır. İşte ben de o yoldan gitmek istiyorum" diyerek 15-20 gün sonra gitmeyi düşündüğünü yazmaktadır (Tanin, 1944, Tefrika 57). Ancak Kasım 1920'ye gelindiğinde hâlâ Moskova'ya gitmemiştir ve bu kez Cavid Bey'e, 5 Teşrinisani/Kasım 1920'de yazdığı mektupta artık gidip gitmemek konusunda kararsızdır: "Moskova'ya gidip gitmemek için de bir karar vermemiştim" (Tanin, 1944, Tefrika 52).

Anadolu'da terminoloji değişikliği

İttihatçılar 1917 Ekim Devrimini, yakın komşusu ve savaştığı bir düşman devletteki gelişmeleri mutlaka yakından izlemiş olmalılar. Bolşeviklerle ilk karşılaşma, Talat Paşa'nın Osmanlı Heyetinin başkanı olarak katıldığı 22 Aralık 1917'de başlayan Brest-Litovsk görüşmeleri nedeniyle (Potyemkin, 1979; 546). Bolşevik terminolojisi ile ilk karşılaşma burada olmuşsa da Moskova Büyükelçisi Galip Kemali Bey aracılığı ile bilgilendiklerini düşünmek yanlış olmaz. Kazan'da yapılacak olan İslam Kongresi'nde Yusuf Akçura'yı görevlendirdikleri bilinmektedir (Çavdar, 1995; 410). Ekim Devriminin rüzgarları ile Şuralar hükümetleri kuran Türk-Müslüman kökenliler de bu terminolojinin İttihatçılar'a ve Türkiye'ye taşınmasında aracılık etmiş olsalar gerek. Öyle ki 1919-1920 yıllarında Nahcivan müfrezesi kumandanı Erkanıharp binbaşı Veysel Bey'in unvanı şudur: *Türkiye İnkılap Kızıl Müfreme K[umandanı] Veysel* (Karabekir, 1967; 39).

1918 yılı Ekim ayında İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi'nin bir kongre düzenleyerek kendini fesh etmesinden sonra kurulan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nin programının bile değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Azmi Bey, 1926 Ankara İstik-

lal Mahkemesi sorgulamalarında şunları söylüyor: "Program Almanya'da tanzim edilmişti. Fakat Rusya'nın haleti ruhiyesine uymazdı. Bazı tabirleri değiştirmek lazım geliyordu. Mesele *kapitalist* gibi bazı tadilat yapmak lazım geliyordu" (Ilıkan, 2005; 88).

İttihatçılar'ın Bolşevikliği o kadar ileri gitmiştir ki, 1920 yılının baharında Bakü'de *Türk Komünist Fırkası*'nı kurmuşlardır. Ankara'dan Bolşeviklerle temas kurması için gönderilen Dr. Fuat Sabit (Akal, 2005), Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa (Kut) ve Küçük Talat bu partinin kurucuları arasındaki ünlü İttihatçılar'dan sadece birkaçıdır. Mustafa Kemal ile bu ekibin doğrudan bağlantısı vardır. Bu ekip hem Talat ve Enver Paşalarla ve hem de Mustafa Kemal'le yazışmaktadır. Tezin ilerleyen bölümlerinde bu konular incelenecektir.

Bolşevikler Moskova'ya gelen bütün İttihat ve Terakki erkânına çok büyük itibar göstermişlerdir. Gösterilen bu itibar İttihatçılar'ı psikolojik yönden de etkilemiş olsa gerektir. Örneğin Cemal Paşa'nın içinde olduğu İttihat ve Terakki rüesası Radek tarafından kabul edilmiş, Rusya'da açlığın ve iç savaşın yaşandığı koşullarda en lüks misafirhanelerde ağırlandı ve en kıdemli Bolşevik liderlerle, Troçki, Stalin, Çiçerin ve nihayet Lenin'le görüşmüşler, Enver Paşa Bakü'ye Zinoviye'v'in özel treni ile gitmiştir. Bu heyet Lenin'in mümessili olan İlyava ve Azerbaycan Şura (Sovyet) Cumhuriyeti reisi Nerimanof ve Moskova Komünist Fırkasının bir üyesi ve Dağıstan Cumhuriyeti Reisi Celal Korkmazof ile toplantılar yapmışlardır (Karabekir, 1967; 39-40). Öyle ki Enver, Bolşevik liderlerden gördüğü bu itibar ve kendisine vaat edilenlerle kendini tekrar Türkiye politikası üzerinde söz sahibi olduğunu zannetmeye başlamıştır.

1919 yılında ve sonrasında Anadolu'da bir terminoloji değişikliği görülmektedir. Artık *amele* ve *zahmetkeş* haklarından, *Şuralardan*, *halk idaresinden*, *bolşevizm* ve *komünizmden* söz edilmektedir. Örgütlerinin isimlerinde *ihtilal*, *inkılap* sözcükleri yer almakta, *tüm tahlillerde*, *cemiyet nizamnamelerinde*,¹³

13 Yeşil Ordu talimatnamesinden: "İslamiyet ve şer-i Muhammedi, bu esasları [bolşevikliği] 1300 yıl evvel, zekat, fitre, kurban gibi vecibelerle koymuş ve

programlarında *mektuplaşmalarda* sosyalizm olmazsa olmaz kavram haline gelmektedir. *Arkadaş*,¹⁴ *yoldaş* kelimeleri gündelik dile girmiştir. “İçtimai inkılap, ihtilal, yoldaş, arkadaş, sınıfı mübareze (sınıf savaşı), şura (Sovyet), mazlum milletler, azimiyun (Bolşevik), Şark Milel-i Mazlumesi (Doğu Ezilen Halkları), iştirakiyun (komünizm), hür ve azat, halk, sermaye ve toprak meselesi, beynelhalk, beynelmilel, bolşeviklik, komünizm, sosyalizm, emperyalizm, kapitalizm” gibi kavramlar Sovyet Rusya’daki Müslüman-Türk unsurlarının Rusça orijinallerinden Türkçeleştirerek kullandıkları kavramlardır ve Anadolu’ya da aynen yansımıştır.

Bolşevizmin Anadolu’daki yansımaları: Olgular

1919 sonu ve 1920 yılı Anadolu’da kuzey komşusundan estiğine hiç şüphe olmayan rüzgarlar nedeni ile komünizmin ideolojik etkisinin görüldüğü olgulara tanık olunmuştur. Bolşeviklerle işbirliği yapma, Anadolu’da Sovyet/Savet/Şura veya Halk Hükümeti kurma, Bolşevizmi kendi örf ve ananelerimize göre yorumlayıp uygulama çabaları görülmektedir. Bu bölümde Anadolu’da yaşanan çeşitli olgulardan kısa örnekler verilecektir.

OLGU I: Bolşevizmin ideolojik etkisi her yerde kendini düşünce sistemine yansıtmaya başlamış olsa gerek ki, “bedelli askerlik”, yani zenginlerin askere gitmeyip bedel vermesi Osmanlılarda bir gelenek iken, buna karşı tavırlar oluşmaya başlamıştır. Öyle ki, 9 Ağustos 1920’de BMM’de yapılan görüşmede, Ra-

terviç etmiş olduğundan, Müslümanlar bu alemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılaptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır”. Karakol Cemiyeti nizamnamesinden: “Karakol” kuvvetini, insaniyet aleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve *umum sosyalist ve amele gruplarının* müzeheret-i beynelmileliyesinden ve Türk, Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve cemiyetin muavenetinden alır” (Tevetoğlu, 1988; 8) (abc). 1920 Temmuzunda yayımlanan durum tahlili için bakın: (Akal, 2002).

14 Hacim Muhittin 27 Mayıs 1920’de günlüğüne düştüğü notta: “Bugün de ‘selam arkadaş’ modasını iştittik!...” demektedir (Çankı, 1967; 105). Halide Edip’in köpeğinin adı bile *Yoldaş*’tır. Demek ki o tarihlerde ‘yoldaş’ sözcüğü henüz Ege’ye ulaşmamış ama Ankara’ya ulaşmıştır.

sih Bey (Antalya): “Askerler, zenginlerin geri hizmette kalmalarından şikayet ediyorlar, bunların da cepheye gelmesini istiyorlar” derken; Meclis, 2 Eylül 1920’de “Bedelli Askerlik” yasasını görüşmeye başlamıştır. Mecliste teklife karşı çıkmayanlar olmasına karşın “savaşmanın zengin-fakir herkese farz olduğunu” savunanlar da bulunmaktadır (Sarıhan, 1995; 165, 195). Yasa, 24 Ekim günkü oturumda, sert tartışmalara rağmen 51’e karşı 63 oyla kabul edilir. “Halk Zümresine mensup bazı mebuslar, sonuca kızıp salonu terk” etmiş ve görüşmelerin devamını engellemişlerdir (Sarıhan, 1995, 257). Konu Ekim ayında hâlâ gazete manşetlerindedir: *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, 27 Ekim’de bu konuda şunları yazmaktadır: “Nakdi bedel kanunu çıkarmak, zenginler yaşasın, fakirler gebersin! demektir. Herkesin görevi cepheye gitmektir” (Sarıhan, 1995; 262). Meclis yasanın maddelerinin görüşüleceği 1 Kasım 1920 günü de bedelli askerlik yasasını görüşmemiş, “Zenginlerin de yoksullar gibi cepheye askerlik yapmasını isteyen bazı mebuslar, yasanın kaldığı yerden görüşülmesini” engellemişlerdir (Sarıhan, 1995; 266).

OLGU II: 28 Eylül 1920’de BMM’de “Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumisi” Galip Bahtiyar Bey, bazı gazetelere kağıt tahsis edildiğini ve “halkı aydınlatmak için barış şartları ve *Bolşevik Devrimi* konularında broşürler hazırlatıp bastırmakta olduklarını” söyler (Sarıhan, 1995; 227) (abç). Kağıt tahsis edilen gazeteler şunlardır: *Yeni Dünya*, *Öğüt*, *Açıksöz*, *İkaz*. Bu gazeteleri kısaca değerlendirecek olursak bunların bir şekilde “Bolşevizme” bulaşmış olduğunu görürüz: *Yeni Dünya* gazetesi bu tarihte Eskişehir’de “İslami Bolşevik Gazetesi” alt başlığı ile yayınlanmakta olan Çerkez Ethem’in desteklediği gazetedir. *Açıksöz* Kastamonu’da yayımlanmaktadır ve sayfalarında Bakü Doğu Halkları Kurultayı’na, Şuralar Hükümetinin nasıl kurulacağına ve Bolşeviklerin askerî ve politik hareketlerine yer vermektedir. Konya’da yayınlanan *Öğüt* gazetesinin (Coşar, tarihsiz; 135) yayımladığı yazıların içeriğine bakıldığında 1920’de İslami Bolşevizmi benimsemiş bir yayın organı olduğu anlaşılmaktadır. *İkaz* gazetesi ise Afyonkarahisar’da yayınlanmakta-

dır. Sahibi Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü'dür. 1922 Mart ayında tekrar açılmasına izin verilen THİF'nın genel merkezi bu gazetenin matbaasıdır (Harris, 1979; 158).

OLGU III: İbrahim Tali BMM adına katıldığı Bakû'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda Ankara Hükûmeti adına yaptığı konuşmada Anadolu'nun kaderini III. Enternasyonal'le birleştirdiğinden söz edebilmektedir:

Anadolu inkılapçıları *şevk ve samimiyetle* Üçüncü Enternasyonal'e *yüzlerini çevirmişler*, talihlerinin Üçüncü Enternasyonal'in talihine *paralel* olduğuna iman ediyorlar.

Yaşasınlar, bu yolda birlikte yürüyen inkılapçı Rusya ile inkılapçı Anadolu ve onların dayandığı şark inkılabı! (Cebesoy, 1982; 3539) (abç).

OLGU IV: 1920 yılı Eylül ayında hükûmetin sunduğu Halkçılık "beyanname"si veya "program"ının BMM'de tartışıldığı sırada yapılan konuşmalardaki üsluba ve vurgulara bakalım:

Ali Şükrü Bey: Ben Bolşevizm akımına *karşı değilim*. [...] bugün dünyanın geçirmekte olduğu *büyük devrimden* etkilenmeyeceğiz diye kimse konuşamaz. [...] Biliyorum ki, *Bolşeviklerin yöneldikleri erek, insancıldır* ve izledikleri amaç bizce bilinmektedir. Fakat zaten bizim din kurallarımız bunu emretmektedir... (Velidedeoğlu, 1990; 72).

Hamdullah Suphi: Memleketimiz kuşku yok ki, Bolşevizmin ne demek olduğunu, amaçları nelerdir, bunu açık ve seçik olarak bilmiyor. (Velidedeoğlu, 1990; 96-97). (Oriijinali: TBMM, Zabıt Ceridesi, I. Cilt, 256-266)

Besim Atalay: Biz Bolşeviklerle yakınlaşmakla *şeriatı daha fazla yaklaşıyoruz*... (Velidedeoğlu, 1990; 97).

Tunalı Hilmi: Bu bir nevi *aşırı sosyalistliktir*... (Velidedeoğlu, 1990; 98).

*Mehmet Şükrü: Az çok herkes emeği ile geçinir; bir çiftçi, bir doktor, bir esnaf emeği ile geçinir, kısacası şu gözünüzün önünde gördüğünüz sınıf hep emeğiyle geçinir. Bu emeğe dayanmak lazımdır. Memleketin bütün yükleri çalışanlar üzerine yüklenmiştir ve onların omuzları üzerindedir*¹⁵ (Velidedeoğlu, 1990; 116). (TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 5, 2. 411).

OLGU V: 1920 Anadolu'sunda Bolşevizmin ideolojik hegemonyası nedeni ile değişen bakış açıları, Mecliste özel alana müdahaleye kadar varan yasal önlemler almaya kadar gitmiştir. 10 Kasım 1920 günü BMM'de "düğünlerde savurganlık yapılmasını yasaklayan" kanun önerisi, ivedilikle ele alınarak, birinci maddesi kabul edilir. Buna göre "düğünlerde çeyiz gönderilmesi, iki giyimden fazla elbise konulması, düğün boyunca bir günden fazla çalgı çaldırılması ve ziyafet verilmesi, köçek oynatılması, nişan töreni, ağırlık, hediyeler verilmesi yasaklanıyor" (Sarıhan, 1995; 279). Yasanın görüşülmesi 25 Kasım'da tamamlanacak ve sünnet düğünlerine de kısıtlama gelecektir. Aykırı hareket edenler için 1-6 yıl hapis cezası vardır (Sarıhan, 1995; 298). Yasada zenginlerin gösteriş yapması engellenirken, köçek oynatılmasını engellemek gibi tutucu tavırlar da görülüyor.

OLGU VI: 15 Kasım 1920 günü, "Vazife ile muhtelif mahallere gönderilecek mebuslara verilecek tazminat" tartışılırken, bazı mebusların mebusluğunun kabul edilip edilmemesi hakkında verilen bir karar görüşülmeye başlanır. Siverek mebusu, muallim Mustafa Lütfi Bey, Petersburg Meclisi Mebusanı'nda üç sene bulunduğunu söyleyerek Kadri Efendinin mebusluğunun şu gerekçe ile reddedilmesi gerektiğini savunmaktadır:

15 Velidedeoğlu anılarında şunları belirtmektedir: Hamdullah Suphi Bey çok etkili, coşkulu bir konuşma yapmış ve bunun bir yerinde: "Evet arkadaşlar, bu vatani kurtarmak için gerekirse Bolşevik de olacağız, şeytan da olacağız" diye bağırıyordu. Sonra bizim büroya gelerek bu sözlerini tutanaktan çıkardığını sanıyorum. Fakat ben bu sözleri bugünkü gibi anımsıyorum (Velidedeoğlu, 1990; 135) (abç). Bu örnek bile tarihçilerin ne kadar büyük bir zorluk içinde çalışma yaptıklarının kanıtıdır. Öyle ki Meclis zabıtlarının bile tahrif edildiği belgelerle "gerçeğe" ulaşmak hiç kolay olmasa gerek.

Mademki *halka doğru* gidiyoruz ve Meclisimizi *halk meclisi* yapmaya çalışıyoruz. Bunlar müttegallibedir ... (gürültüler, sözünü geri al sadaları) Ben sözümü geri almam. Bu inkılabı ya-
raşmaz. *Ihtilal hükümetlerine kapitalist giremez* (TBMM Gizli Zabıt Cerideleri/1. Cilt/229) (abç).

OLGU VII: Mustafa Kemal, 1920 yılının Şubat ayında Talat Paşa'ya yazdığı mektupta çok zor durumda kaldığı takdirde Bolşevik prensiplerini tatbik etmekten söz etmektedir:

Bolşevikler ile prensip ve içtihatı ittihad hususunu bugün için sehil [kolay] görmemekle beraber zaruret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimali-i meş'umu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halas tahmin olunursa cihet-i tatbikiyyesindeki müşkülata rağmen bugün hakim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa tevessül etmek lazım gelebilir (Tekeli ve İlkin, 1980; 324-325).

OLGU VIII: İttihat Terakki'nin Merkez Komitesi üyesi Türkçü, Turancı Ziya Gökalp bile sosyalizan bir üslupla yazmaktadır:

İnsanlar arasındaki eşitsizlikleri inceleyiniz. Göreceksiniz ki bunların çoğu yapay (sun'i) eşitsizliklerdir, doğal eşitsizlikler değildir. Bir esirin efendisine, bir yarıcının ağasına, bir işçinin patronuna, okul görmemiş bir cahil kişinin bilgili bir kişiye eşit olmaması doğal eşitsizlikler midir? Yoksa insanların yapay olarak meydana getirdikleri esirlik, serflik, mülkiyet, miras gibi toplumsal kurumların sonuçları mıdır? (Avcıoğlu, 1974; 465).

Ziya Gökalp *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* adlı eserinde Marksist-Leninist görüşü ve proletarya diktatörlüğünü reddetmekte ama "yapay" eşitsizliklerin kaldırılmasını isteyen bir "halkçılık programının" uygulanmasını istemektedir. Gökalp, toplumun

üç çeşit nimetinden herkesin aynı ölçüde yararlandırılmasını ister. Yani, 1) siyasal haklar, 2) eğitim ve kültür olanakları ve 3) üretim araçları mülkiyetinde eşitlik olmalıdır. Şöyle yazar:

Üçüncüsü, ekonomik araçlar ve tekniklerdir. Bu araçlarla tekniklere sahip olanlar, büyük servetler kazanabilmektedirler.

İşte dünyaya gelen *bütün insan yavruları*, toplum tarafından bu üç bölüm toplumsal kuvvetlerle *eşit ölçüde donatılmalıdır*. Bir sınıfa bunlardan bazısını verip de, ötekilere vermemek *toplumsal uyumu bozar* (aktaran Avcıoğlu, 1974; 466) (abç).

Gökalp, 4 Kasım 1920'de kızı Hürriyet'e Malta'dan yazdığı mektupta:

Bahusus bu zaman *müşavat zamanıdır*. Bu asır kadın erkeğe, çocuk büyüğe, amele efendisine müşavilik iddia ettiği bir asırdır. Hakikaten, bütün insanlar bir ana ile babanın oğulları değil mi? Niçin birisi kendini ötekilerden aşağı görsün? (Tansel, 1989; 481) (abç).

diyebilmektedir. Ankara'da BMM'nin karşısındaki Kuyulu Kahve'deki sohbetleri sırasında Bolşeviklerin lafı açıldığı zaman lehte konuştuğuna tanıklık eden Vâlâ Nurettin, Ziya Gökalp'in bu tutumunu o dönemde Sovyetlerde mekan tutmuş olan İttihatçılar'la olan ilişkilerine bağlamaktadır (Nurettin, 1965; 180).

OLGU IX: Teşkilat-ı Mahsusa Üyesi Mehmet Akif Bolşevizme Göz Kırıyor: 1920'de Mehmet Akif ve pan-İslamist dergisi *Sebilürreşat* ve *İslam İttihadı Cemiyeti* bile Bolşevizme adeta göz kırpmaktadır. Lideri olduğu *İttihad-ı İslam* hareketi Teşkilat-ı Mahsusa tarafından idare edilmekte (Kutay, 1962; 104) olduğuna göre Mehmet Akif'in bu tutumunun nedeni Enver Paşa ile yakın ilişkileri olsa gerektir.

Mehmet Akif, Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucularından Kuşçubaşı Eşref, Enver Paşa'nın başyaveri Mümtaz Bey, Arap işleri Müşaviri Şeyh Şerif Salih el-Tu-

nusi ile birlikte Hicaz seferine çıkacak, Beyrut'a gidecek ve Beyrut dönüşü Kuşçubaşı Eşref'in çiftliğinde kalacak kadar önemli ve militan bir Teşkilat-ı Mahsusa'cıdır (Kutay, 1962; 10-11; Hiçyılmaz, 1996; 50). Mehmet Akif, yine çok önemli bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Şeyh Tunusi ile birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa'nın emriyle İngiliz, Fransız ve Rus ordularından esir alınan yüz bin Müslüman ere propaganda yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir (Kutay, 1962; 104. Sarıhan, 1996; 68). Bütün bu bağlantıların da açıkladığı gibi Mehmet Akif'in sahibi olduğu *Sebilürreşad* dergisi başından beri İttihatçı politikaları desteklemiştir. Sadece Akif değil, *Sebilürreşad*'ın yazarlarının da Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olduğunu görüyoruz. Örneğin:

Hindistan'da uzunca bir zaman bulunmuş ve ülke hakkında seri halinde yazıları yayınlanmış olan Tevfik Bey Teşkilat-ı Mahsusa mensubu[dur]. 1913 yılı baharında *Sebilürreşad*'da Mekatib kısmında "Hindistan Muhabir-i Mahsusamızdan" izahıyla iki ayrı sayıda (...) [yazılar yayınlar] (Keleşylmaz, 1999; 5-51).

Siyasi aktörlerin her zaman söylediklerinden değil, söylemediklerinden de bulundukları taraf açığa çıkmaktadır. 1920'de *Sebilürreşat* dergisinde Bolşevizme yönelik hiçbir eleştiri yayımlanmamıştır. Aksine *Sebilürreşat*'ın sorumlu yazı işleri müdürü olan Eşref Edip, Üçüncü Enternasyonal'in düzenlediği Bakü Doğu Halkları Kurultayı'na katılıp geri dönen Trabzon delegeleri Ali Kemal ve Abdülhalim Efendilerle bir röportaj yapmış ve bu uzun röportaj *Sebilürreşat*'ta yayımlanmıştır¹⁶ (EK III-IV). Bu röportaj ilk olarak *Açıksöz* gazetesinde, daha sonra *Dertli* (Aslan, 1997: 175), *Öğüt* ve *Sebilürreşat*'ta yayımlanmıştır (Sarıhan, 1996; 120). Yayımlanması iki gün süren mülakatta eski İttihatçı olan bu delegeler Enver Paşa'yı övmekte, Enver Paşa'nın Hindistan ve Azerbaycan politikasını – aslında hemen hemen tüm politikalarını– onaylayan fikirler beyan etmektedirler.

16 İlk kez tarafımdan transkripsiyonu yapılmıştır.

Mehmet Akif'in Bolşevizme ilişkin görüşlerini, *Açıksöz* gazetesinde yayınlanmış olan meşhur Nasrullah Camii konuşmasından öğreniyoruz. *Açıksöz* gazetesinde yayımlanan bu konuşmadaki Bolşevizm üzerine yorumlar, Mehmet Akif hakkında yapılan yayınların hemen hiç birine, (örneğin Ömer Rıza Doğrul, Ahmet Kabaklı, Mustafa Eski, Osman Nuri Ekiz, Erişirgil, Özalp) girmemiştir (Sarıhan, 1996; 129). Mehmet Akif'in sansür uygulanan sözleri aslında hiç de o kadar korkulacak sözler değildir. Transkripsiyonunu Zeki Sarıhan'ın yaptığı bölümler aşağıdadır:

Avrupa hükümetlerini titreten *Bolşeviklik tehlikesi*, bizler gözlerimizi açmak suretiyle alem-i İslam hakkında tehlikeli değil, *bilakis istifade olunacak bir fırsattır*.

... bütün hareketimizi, muamelatımızı tanzim eden şeriatımız sosyalistlerin, Bolşeviklerin bundan asırlarca sonra belki bulabilecekleri dusturların, esasların en insani, en ulvi, en fıtri, en şefik, en rahim şeklini ihtiva etmektedir. [...] *Bizim Bolşeviklerden korkmamıza mahal olmadığı gibi, Bolşevik olmaya da ihtiyacımız yoktur*.

Düşmanın düşmanı dost olmak itibariyle müşterek, müte-kabil, menafi dairesinde *Bolşeviklerle ittifak edebiliriz*. Garp'ın alemini beşeriyeti, bilhassa biz Müslümanları ezmek için kuvvet almakta oldukları o melun zulüm müesseselerini yıkmak hususunda *Bolşeviklere yardım da ederiz*. Artık bu ittifakın zamanını, zeminini, dairesini, bu muavenetin derecesini tayin etmek, tabiidir ki, selahiyet sahiplerine aittir. O cihetleri onlar düşünsünler, halletsinler (Sarıhan, 1996; 128).

Görüldüğü gibi pan-İslamist şair Mehmet Akif Ersoy bile Bolşeviklerle ittifak yapılmasını "caiz" görmektedir. Bu icazet aynı dönemde Enver Paşa'nın politikaları ile tamamen örtüşmektedir.

OLGU X: Celal Bayar, Bursa'nın işgalini "Bursa burjuvazisi"nin ihaneti ile açıklayacak kadar ideolojik etki altındadır:

İngilizleri, Yunanlıları Bursalılar çağırmıştır, deniliyor. Kesinlikle yanlıştır. Bunu düşünen bir kuruldur. Bunu da açıklamak isterim ki, o kurul, *Fransızların burjuvazi dedikleri* kesimden-
dir. Gözlerinde mallarının, canlarının bizim gibi yoksul olan-
lardan pek büyük değeri vardır. Onlar savunma olanağı gör-
medikleri zaman herhalde mal ve hayvanlarının da boşa git-
memesini istiyorlardı. Eğer bu kabahat ise, bundan o kurul
sorumludur... *burjuvazi kesiminden Bursalılar* kabahatlidirler
(Avcıoğlu, 1974; 468).

OLGU XI: Samsun'da "Umur-ı Hukukiye Müdürü" Selahat-
tin Nevzat, yayımladığı *Bolşeviklik* isimindeki, 96 sayfalık kitap-
ta: "Bolşevik Kızıl İhtilal Bayrağı artık her milletin sema-ı mu-
kadderatında dalgalanmaya başlamıştır" diye yazmaktadır (Ko-
cabaşoğlu ve Berge, 1994; 216-217).

OLGU XII: Kastamonu'da Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin
yaptığı çağrı ile "Cuma talimleri" yapılmaya başlanmıştır. İl-
ginç olan, binlerce kişinin katıldığı bu talim sırasında Kasta-
monu Vali vekilinin iki hamalın arasında safa girmesidir (Açık-
söz, 6 Ağustos 1336).

OLGU XIII: Doğu Cephesindeki ordunun apoletlerinin sö-
külmesi çok bilinen olgulardan biridir. Kızıl Ordu ile karşıla-
şan Türk Ordusunda da rütbe ve apolet kullanılmamıştır.

OLGU XIV: Cemal Paşa'nın Bakû Kongresi Hakkındaki görüş-
leri: Enver Paşa'dan önce Sovyetlere giden Cemal Paşa Sovyet-
ler ve Bolşevizm konusundaki görüşlerini Mustafa Kemal, Ta-
lat ve başkalarına yazdığı mektuplarla tarihe bırakmıştır. Ba-
kü'de yapılacak olan Doğu Halkları Kurultayı'nı çok önemse-
yen Cemal Paşa, bu Kurultaya Türkiye'nin katılması için Talat
Paşa'yı ikna etmeye çalışmaktadır:

Bu kongreye Türkiye köylü ve amele mümessillerinin vasi
miktarda iştirak etmesini ben münasip telakki ediyorum.

Türkiye kapitalist ve emperyalistlerinin zulüm ve kahrından kurtulmasına gelince: ... Türkiye'nin halis Türk kapitalistleri ve emperyalistlerinin, kahraman Türk köylü ve amelesinin arzu ve meramına kolaylıkla sefûrû [baş eğme] edeceklerini söylemeli ve Türkiye'de bir 'köylü ve amele' partisi vücuda getirildiğini ilan etmelidir (Tanin, 1944, Tefrika 80).

Cemal Paşa Kurultayın gündemini Radek'ten almıştır ve bu konular hakkında "en iyisini Berlin'de olan Mustafa Şeref ve Arif Cemil yazar" demektedir:

Arif Cemil Bey de bu meyanda Bakû'ye gitmeli ve elyevm dahilde bulunan zevattan Kôr Ali, Memduh Şevket, Hamal Ferit ve emsali zavatın kaffesi bir kütle-i muhteşem halinde bu Bakû içtimasına şitap edip *Türk ihtilalcilerinin* ne gibi şahsiyetlerden terekküp ettiğini Rusyalı, Avrupalı, Amerikalı ihtilalcilere göstermelidir. Bunlar gayet sade elbise giymeli ve fakat cerbezi nutkiyeleriyle hazirunu meptuh edecek [güzel nutukları ile katılanları etkileyecek] bir şiddeti zekaya malik olmalıdırlar (Tanin, 1944, Tefrika 80).

Cemal Paşa katılmasını istediği kişilerin yetişebilmesi için "Kamarad Radek"e toplantının 30 Eylül'e ertelenmesini önermektedir (Tanin, 1944, Tefrika 81). Cemal Paşa'nın 1 Ağustos 1920'de Taşkent'ten Talat Paşa'ya yazdığı mektup, maddeler halinde yine Bakû kongresi hakkındadır (Tanin, 1944, Tefrika 82).

7. Gerek şarkın ve gerek garbın halâsı için *komünizm mesleğinden başka çare bulunmadığı* Şark inkılapçıları tarafından tasdik olunmalı ve fakat komünizm şeklinde yine Şarkı taht-ı esarete atmak isteyen bazı maskeli komünistlerin entrikalarına meydan vermeyeceklerini ve Şark milletlerini her türlü vesayet-i siyasiye-i iktisadiyeden tahlis edinceye kadar terk-i silah etmeyeceklerini ve bu yolda haüsülfuad Garp komünistlerinin ve alelhusus Rus komünistlerinin kendilerine müzaheret edeceklerinden emin bulunduklarını ilan eylemelidirler.

9. III. Enternasyonalin icrai komitesinin Şark şubesi münhasıran Şarklılardan terekküp etmeli ve bütün Şarklı milletle-

rin komünistlerinin merkez komitelerile bu şube temasta bulunmalıdır (Tanin, 1944, Tefrika 83).

OLGU XIV: Anadolu'da esen bu rüzgarların nedenlerini anlamak için bence iyi bir örnek de son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu, Padişah Vahideddin'in damadı, Mustafa Kemal'in Samsun'a gittiği *Bandırma* vapurunun batırılabilceğine ilişkin bilgiyi ona Karakol aracılığı ile ulaştıran (İnan, 1997; 58), "Damad-ı Hazret-i Şehriyari" [Padişah damadı] ünvanını taşımasına rağmen 28 Ocak 1922'de Anadolu'ya geçen ve cephede görev alması ancak Mustafa Kemal'in izni ile gerçekleşen İsmail Hakkı Okday tarafından anlatılanlardır: "Bir süvari kolordusu, 5. süvari kolordusu tamamen Ruslar tarafından teçhiz edilmiş, hayvanlar, üniformalar, silahlar, toplar hepsi Ruslar tarafından hediye olarak Türkiye'ye gönderilmişti" (İnan, 1997; 33). Kolordu, Rus ve Azerbaycan Sefirleri önünde resmi geçit yapar. Milli Mücadelenin kazanılmasında Sovyet desteğinin anlam ve önemini gösteren bu örnek, Anadolu'da yaşanan Bolşevizme sempatinin de nedenlerini açıklamaktadır.

Bütün bu olgular 1920'de Anadolu'da esen güçlü Bolşevizm rüzgarlarını anlamak için ipuçlarıdır.

Spartakistler, Anadolu'da sosyalizm propagandası ve Nâzım Hikmet

Anadolu toprağına Marksizm ve Bolşevizm sadece İttihatçı ve Sovyet kanadından gelmemekteydi elbette. Özellikle Birinci Dünya savaşı sırasında, Osmanlı vatandaşları Avrupa'nın pek çok ülkesine dağılmışlardı. Ancak İttihat ve Terakki iktidarının Almanya ile yakın ilişkiler içinde olması, Birinci Dünya Savaşı süresince başta Almanya olmak üzere Avusturya ve Macaristan'a çok sayıda öğrenci, asker, işçi göndermesine neden olmuştu. İşte buralarda savaş sonrası karmaşayı, işçi hareketlerini gören ve yaşayan Osmanlı vatandaşları hem bunlardan etkilenecekler, hem de bu deneyimlerini Türkiye'ye taşıyacaktı.

Özellikle Berlin'de Marksist olanlar Anadolu'da da etkili olmuşlardır. Bu ekip Berlin'de 1 Mayıs 1919'da *Kurtuluş* dergisini yayımlayan ekiptir. Ethem Nejat, Mehmet Vehbi (Sarıdal), Ali Nizami, Vedat Nedim (Tör), Mustafa Nermi, İsmail Hakkı (Arap), İlhami Nafiz, Sadık Ahi, Mümtaz Fazlı (Taylan), Nurullah Esat (Sümer), Namık İsmail, Lem'i, Hamit Sadi (Selen) gibi isimlerdir¹⁷ (Baydar, 1982; 252). İşte Türkiye'ye dönen bu grubun bir kısmı İstanbul'da kalır ve Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurarken bazıları da Anadolu'ya geçmişlerdir. Vâlâ Nurettin'in anlatığına göre, Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin, Ocak 1921'de boynunda kırmızı boyun atkısı ile, Almanya'da Spartakist kalkışmasına elde mitralyöz, pencereden pencereye ateş ederek katılmış olan Spartakist Sadık Ahi (Mehmet Eti) ve arkadaşları ile Anadolu'ya geçmek için İnebolu'da beklerken karşılaşırlar (Nurettin, 1965; 63-71). Nâzım Hikmet'e komünizme ilişkin fikirleri ilk aşıl原因an "Spartakist ağabeyler arasındaki Sadık Ahi" olur (Nurettin, 1965; 63). Bu Spartakistler, yani Nafi Atuf Kansu, Vehbi Sarıdal, Bıdıbıdı Servet, Sadık Ahi, İnebolu'da bir yoksul otel odasında kalırlarken, Nâzım Hikmet'e Marks, Engels, Kautsky'den bahsederler (Nurettin, 1965; 66-67). Nafi Atuf Kansu (daha sonra CHP Genel Sekreteri), Vehbi Sarıdal (daha sonra İstanbul Ticaret Odası Umumi Katibi, profesör ve milletvekili), Bıdıbıdı Servet Bey de iktisat hocası olacaklardır.

İnebolu'dan Ankara'ya gelen bu ekip, BMM'nin karşısındaki Kuyulu Kahvede, bu kahve ki Mehmet Akiften Ziya Gökalp'e kadar pek çok ünlünün mekanı olmuştur, sosyalizm propagandası yapmışlardır (Kandemir, 1966). Bu anlatılanlar o dönemler Ankara'sının atmosferine iyi bir örnektir.

17 Bu çevre Almanya'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi kurmuştur. 19 Mayıs 1919'da bu grup İstanbul'a döner. Bu grup eğitimini Fransa'da yapmış olan Dr. Şefik Hüsnü ile tanışarak onun etkisi altında kalır. Aynı ekip 1919'un Eylül ayında *Kurtuluş* dergisini İstanbul'da "Sosyalizmden bahseder, İlim ve Sanat Mecmuası" olarak (aylık) yayınlamaya başlar. Hemen ardından, 22 Eylül 1919'da *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* resmen kurulur (Baydar, 1982; 253). TİÇSF'nin yöneticilerinin çoğunluğu Almanya grubundan olmasına karşın liderleri Dr. Şefik Hüsnü'dür.

1920 Ankara'sının komünizm ve Bolşevizmle flörtünün bir diğer göstergesini de, Nâzım Hikmet'in İstanbul'dan tanıdığı ve Anadolu'da evine gidip gelmeye başladığı, bir süre Ankara Hükümetinin Matbuat Müdürlüğünü yapmış olan İttihatçı Muhittin Birgen'in evinin de "Spartakistlerin uğrağı" olmuş olması teşkil eder (Nurettin, 1965; 104-105). Vâlâ Nurettin o günler için "İttihatçılar ciddi faaliyettedir, Muhittin Birgen "Mustafa Kemal'le İttihatçılar arasında 'tahtıravallı' gibiydi" demektedir (Nurettin, 1965; 105).

Muhittin Birgen İttihat Terakki Cemiyeti'nin gayri resmi yayın organı, İstanbul'da çıkan *Tanin* gazetesinin yazarıdır. Tunaya, Birgen için "İttihatçı ileri gelenlerinden" der (Tunaya, 1988; 21-22). Muhittin Birgen Ankara'da Spartakistler ve Sovyet sefiri Mdivani ile yakın ilişkiler kurmuştur. Vâlâ Nureddin "Resmi ve gayri resmi durumu onun Ankara'daki Sovyet sefaretiyle sıkı fıkı temaslarına imkan veriyordu" demektedir (Nurettin, 1965; 105). Ankara'daki yönetimle, Mustafa Kemal'le anlaşamayarak Gürcistan'a gönüllü sürgün giden ve oradan Karabekir'e uzun bir mektup yazan Birgen'e göre, Kuva-yı Milliyeciler İttihat ve Terakki'nin merkez ve sol unsurlarından başka bir şey değildir (Karabekir, 1967; 177).

Vâlâ Nurettin'in anlattığına göre Vehbi Sarıdal, Sadık Ahi, İktisat hocası Bıdı Bıdı Servet daha başkaları sık sık toplanıp, dünya ahvalini, iki memleket münasebetlerini, savaşın gelişmelerini, ilerde neler yapılması gerektiğini bir çay masası etrafında görüşmektedirler. Bu grup Sovyet sefaretinde de bir yandan votka içerek rahat rahat konuşturlarmış, "yahut da rahat rahat konuştuklarını sanıyorlarmış" (Nurettin, 1965; 105-106).

1920 Anadolu'sunda son derece ilginç karakterlere rastlamak mümkündür. Örneğin Bolu'ya öğretmen olarak tayin olan Nazım Hikmet ve Vâlâ Nurettin'in, orada tanıştıkları Ziya Hilmi isminde bir ağır ceza reisi Lenin'i, Paris Komününü, proletarya diktatörlüğünü bilen bir Marksisttir (Nurettin, 1965; 151).

Nâzım Hikmet'in ve Vâlâ Nurettin'in (Va-Nû) yolları daha

sonra Batum'da Halil Paşa'nın evine kadar varmıştır. Vâlâ, Halil Paşa hakkında şunları yazıyor:

Gayet neşeli, bol kahkahalı, yemesini, içmesini seven, misafirden hoşlanan bir zattı. Elli altmış kişiyi bol bol ağırlayacak kadar geniş salonunda, İttihatçılarla toplanıyorduk. Bunların arasında bilhassa Küçük Talat'ı [...] hatırlıyorum.

Biz edebiyat münakaşasıundayken, büyük salonun öteki köşesinde, yaşlı İttihatçılar, Mustafa Kemal hareketi hakkında nazariyeler yürütüyorlardı (Nurettin, 1965; 248-49).

Va-Nû anılarında, Batum'da Enver'in amcası Halil Paşa'nın evine ilişkin, tarihçiler açısından değerlendirilmesi gereken bilgiler vermektedir. 1921 yazıdır. Sakarya Savaşı öncesi Ankara Hükümetinin ordusu sürekli gerilediğine göre en curcunalı zamanlardır. Nâzım ve Va-Nû Batum'da bulundukları sırada Enver Paşa, amcası Halil Paşa'ya misafir gelir. Va-Nû, Mustafa Kemal hareketi başarılı olamazsa, Enver Paşa'nın ikinci dalga olarak Anadolu'ya girmeyi planladığını söylemektedir:

Bir sabah haber aldık ki, muhteşem konağında ötesini berisini toparlamış ve kaçmış Halil Paşa ... Nereye kaçır bu? Maiyetiyle birlikte Türk hududundan giriverdi, dediler. Enver Paşa ile birlikte!... Muazzam hareketlerin başlayacağını sandık. Fakat bu teşebbüs balon gibi söndü, yirmi dört saat içinde. Ertesi sabah haber aldık ki, Halil Paşa sınırı geçememiş; yine maiyetiyle birlikte konağına dönmüş. Eşyalarını da eskiden oldukları yerlere yerleştirmiş. Aynı akşam yine şerefe kadeh tokuşturuluyordu (Nurettin, 1965; 250-251).

Anadolu basını ve bolşevizm

Kastamonu'da Açıksöz, Erzurum'da Albayrak, Konya'da Öğüt, Adana'da Yeni Adana ve benzerleri hep İttihatçılar tarafından yayımlanmış ve 1920'de İslami Bolşevizm propagandası yapmış olan gazetelerdir.

Açıksöz gazetesi (Kastamonu)

Açıksöz gazetesi Milli Mücadele sürecinde Kastamonu'da yayınlanmıştır. Kastamonu, İttihat ve Terakki'nin ve onun paramiliter yan kuruluşu olan Türk Derneği'nin ilk üç şubesi nin açıldığı kentten biridir (Tevetoğlu, 1986; 90). Ayrıca ünlü komitacı ve İttihatçılar'ın Maarif Nazırı, 1926'da asılan Şükrü Bey'in de Kastamonulu olması, bu kentte İttihat ve Terakki mayasının güçlü olduğunun göstergeleridir.

Gazetenin adını, daha sonra soyadı olarak almış olan Hüs-nü Açıksöz'ün İttihatçı olduğunu ise, 2 Şubat 1919'da kurulan Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin 1919 mebus seçimlerinde Kastamonu'dan aday gösterdiği kişi olması ile anlamaktayız. Osmanlı Çiftçiler Derneği, 1910'da kurulan İttihat ve Terakki'nin çeşitli yan örgütlerinden biri olan Osmanlı Çiftçi Derneği' nin devamıdır (Atatürk, 2001; 101). Bu cemiyet, mütareke öncesinde toplantılarını İttihat ve Terakki Fırkası'nın merkezinde yapmaktadır (Tunaya, 1986; 364-65). İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Mehmet Akif'in çıkardığı, İttihat ve Terakki içinde pan-İslamik görüşlerin bayraktarı olan *Sebilürreşat* gazetesinin sahibi olan Eşref Edib Bey de bu cemiyet adına 1919 seçimlerinde aday gösterilmiştir (Tunaya, 1986; 365).

Açıksöz gazetesinde *Bakü Doğu Halkları Kurultayı* hakkındaki haberler, yorumlar, Kurultaya katılan delegelerle yapılan mülakat, Bakü'deki Kurultay'da yapılan konuşmalara (Bakü'de Enver Paşa adına okunan konuşma, İbrahim Tali Öngören tarafından yapılan konuşma, Türkistan Murahhasının konuşması, İngiliz Komünist Fırkası namına yapılan konuşma vb.) hep Açıksöz'de yayımlanmıştır.

Ayrıca Açıksöz gazetesinin yayımladığı bazı makalelerin adları ve içerikleri şunlardır: "Halk Hakimiyeti", "Bakü'de Mün-teşir Komünist Gazetesinin Baş Makalesi", Nizamettin Nazif'in "Halka Doğru" isimli bir makalesi, "Halk Şuraları Nasıl Kurulacak". Gazete, *Arkadaş* ve *Seyyare-Yeni Dünya* gazetelerinin kuruluş haberlerini çok sıcak ifadelerle duyurmuştur. Ayrıca "Bü-

yük Millet Meclisinde Halk Zümresi", "Türkiye İştirakiyun Komünist Teşkilatı Kongresi" hakkında yazılar yayımlamıştır.

"Arkadaş" Gazetesi

Eskişehir'de intişara başlayan "Arkadaş" arkadaşımızı Tebrik eder ve fukara-i kasibenin müdafaa-i hukuku uğrundaki mücadelesinde muvaffak olmasını samimiyetle temenni ederiz.

(Açıksöz, 30 Ağustos 336, numero: 74, sahife 1)

13 Eylül tarihli Açıksöz gazetesinde, Yeni Dünya gazetesinin yayın hayatına atılması ile ilgili bir haber yer almaktadır:

"Yeni Dünya"

Türk fukara-i kasibesinin neşir efkârı olarak Eskişehir'de yevmi "Yeni Dünya" gazetesini intişara başlamıştır. Arif Oruç Bey'in riyaset-i tahririyesinde intişar eden (Yeni Dünya) Arkadaş gazetesini ile birleşmiştir. Büyük ve mukaddes gayesinin istihsalı uğrundaki mücadelelerinde muvaffakiyetler diler ve muhterem arkadaşımızı samimiyetle tebrik ederiz.

(Açıksöz, 13 Eylül 336, numero: 78, sahife 4)

Açıksöz gazetesinin 1920 yılındaki yayın politikası yurtdışındaki İttihat ve Terakki erkanının politik yaklaşımlarının aynası olarak değerlendirilebilir.

Albayrak gazetesi (Erzurum)

Albayrak gazetesinin ilk yayımlanış tarihi 1 Mart 1329'dur (1913) ve Türkçü olarak tanımlanmaktadır (Akbulut, 1991; 3).

Albayrak gazetesi de, tıpkı Trabzon'daki *İstikbal* gazetesi gibi Teşkilat-ı Mahsusa'cılarının kararı ve emri ile yayımlanmaya başlamıştır¹⁸ (Kırzioğlu, 1960; 9). 19 Aralık 1918'de Erzurum'a gelen Teşkilat-ı Mahsusa kuryeleri, Enver Paşa'nın talimatını Miralay Halit Bey, Topçu Miralay Rüştü Bey ve Süleyman Necati (Güneri)'ye verirler (Akbulut, 1991; 2; Dayı, tarihsiz, 96). Bu talimat doğrultusunda 25 Aralık 1918'de "Türk Basımevi"

¹⁸ Bu konudaki geniş bilgi, kitabın Erzurum Kongresi ile ilgili Beşinci Bölümündedir.

kurulur (Kırzioğlu, 1960; 46). *Albayrak* gazetesi, 17/18 Ocak 1918'de Kars'ta toplanan II. Ardahan Kongresi kararı ile yayımlanmaya başlar ve bu görev "koyu İttihatçılar'dan olan Muallim Süleyman Necati" Bey'e verilir (Kırzioğlu, 1960, 46). İlk sayı 5 Mart 1919'da yayımlanır (Kırzioğlu, 1993; 15).

Gazetenin matbaası Ebulhindili Cafer Bey'in samanlığına saklanmış olan makinadır (Akbulut, 1991; 5). Cafer Bey 1926'da İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadede "334 (1918)'de bir matbaa teşkil ettik. Gerek matbaanın gerekse mektebin parasını bendeniz vermiştim," diyerek olayı doğrulamaktadır (Nedim, 1993; 183). Süleyman Necati ile Cafer Bey'in çok yakın oldukları Kırzioğlu'nun yayımladığı, birbirlerine gönderdikleri mektuplarla kanıtlanmıştır (Kırzioğlu, 1960; 46-47).

Albayrak gazetesinin "tahrir heyeti" şu kişilerden oluşmuştur: Süleyman Necati ve kardeşi Mithat, Dursunbeyzade Cevat¹⁹ ve kardeşi Müştak Sıtkı Beyler (Akbulut, 1991; 7). Zaten eski bir İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa'cı olduğu bilinen Süleyman Necati'nin adının Erzurum'da "gizli bir teşkilat"²⁰ ile birlikte anıldığını Cevat Bey anılarında belirtmektedir (Dursunoğlu, 1946; 27-28). Bu konuda Akbulut'un yorumu şudur: "Bu bir gerçeğin doğrulanması meselesidir ki o da Süleyman Necati Bey'in bu görevi eski İttihatçılar'dan ya da Teşkilat-ı Mahsusa'cılardan almış olduğudur" (Akbulut, 1991; 8).

1919 yılı sonunda Süleyman Necati Bey Erzurum mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a, Cevat Bey de Kars maarif müfettişi olarak Kars'a giderler ve gazeteyi 34 yaşındaki Midhat ve 24 yaşındaki Müştak Sıtkı Beyler çıkarmaya başlarlar (Akbulut, 1991; 8). Daha sonra gazetenin Bolşevizme sempati duymaya başlamasında Teşkilat-ı Mahsusa'cı Ağabeyleri ve Bakü'deki İttihatçı komünist grubu ile kurulan ilişkiler mutlaka etken olmuştur.

19 Abidin Nesimi Cevat Dursunoğlu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'da bulunup, Spartakist ekibin etkisi altında sosyalizme meylettğini yazmaktadır (Nesimi, 1977; 157). Ancak Cevat Bey anılarında Birinci Dünya Savaşı sırasında dört yıl cephelede savaştığını yazmıştır.

20 Bu gizli teşkilatın adı "İstihlası Vatan"dır. Aynı adla Ege'de de kurulan bir Cemiyet vardır. Bakınız: Beşinci Bölüm.

Süleyman Necati'nin Bolşevik olmadığı, İttihat ve Terakî'nin politik savrulmaları içinde bu düşünceyi kullandığı ben-
ce tartışma götürmez bir olgudur. Bu konuda Vakkas Ferit'in
Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken, Mustafa Kemal
Paşa ile görüştüğü ve ona Hakkı Behiç ve Erzurum Mebusu Ne-
cati'yi işaret ettiği, ancak Necati Bey'in sosyalist olmadığını söy-
lemesi bu kanıyı güçlendirmektedir (Tunçay, 1991; 125/dn 81;
Yakın Tarihimiz, sayı 7, 12 Nisan 1962, s. 216)

Albayrak gazetesinin yukarıda İttihatçılar'ın emri ile tekrar
yayımlanmaya başladığı söylenmişti. Ancak gazetenin yazarla-
rından Cevat Dursunoğlu ve Mithat Bey'in, kısa bir süre de olsa
gerçekten Bolşevik olduklarını düşündürecek olgular mevcut-
tur. 1920'de Bakû'de yapılan kongre ile kurulan Türkiye Ko-
münist Fırkası'nın çalışma raporunda şu ifadeler geçmektedir:
"Anadolu'nun Trabzon, Erzurum, Eskişehir gibi şehirlerinde
komünistliği müdafaa eden *Albayrak*, İşçi namlarıyla gazeteler
çıkarılmış [tır]" (Suphi, 1977; 109).

9 Ağustos 1920 tarihli *Albayrak*'ta Salih Zeki'nin bir ma-
kalesi yayımlanmıştır. Cevat Dursunoğlu, ki Kazım Karabe-
kir tarafından Bakû'ye, Doğu Halkları Kurultayı'na gönderil-
miştir, TKF'nin Bakû'deki Birinci Kuruluş Kongresi'nde Divan
Başkanlığında görev almış (İleri, 1994; 219) ve Kongre'de bir
konuşma yapmıştır. Bu konuşmada söylediklerine gerçekten
inanmakta mıydı yoksa kendini/İttihatçılığını gizlemek için mi
yapmıştı o konuşmayı, hâlâ bilinmemektedir:²¹

Erzurum'da çıkan *Albayrak* halkı inkılaba doğru götürüyor...
komünist fikir ve teşkilatlar gittikçe fikir buluyor. ... Anado-
lu, şimdiki hükümeti son ideal hükümet kabul etmiyor (As-
lan, 1997; 226).

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalini tel'in için Erzurum'da
yapılan mitingde yaptığı konuşmada Cevat Bey, "şimalden
akan ve 'Hak! Hak!' diyerek birçok kuvvetleri zir ü zeber [alt
üst] eden büyük bir seyl [sel]"den bahsetmektedir (*Albayrak*,

21 Cevat Dursunoğlu yıllar sonra yazdığı anılarında o günlerden, o konuşmadan
hiç bahsetmemiş, esrarını kendisi ile birlikte götürmüştür.

18 Mart 336, sayı 77). Kuzeyden esen Bolşevik ve komünist rüzgara bağlanan ümit açıktır. Müştak Sıtkı Bey 25 Mart 1920 tarihli, 79 sayılı *Albayrak*'ta, "Düнкü Moskofluk ki bugün harabesinden yeni ve insani bir emelin beşikleri sallanıyor, güneşleri doğuyor ve onun için Türk, bu yeni ufkun merd ve necib yollarına hürmetle arz-ı selam ediyor" diye yazmaktadır.

1920 yılının Eylül ayına kadar kendilerine halkçı, memleketçi diyecek olan *Albayrak* yazarları, 1 Nisan 1920 tarihli, 81. sayıda Müştak Sıtkı Bey –daha önce de söz ettiğimiz– "Yeşil ve Kızıl" adlı makalesinde İslami Bolşevizmin temellerini atacaktır.

Yeşil ve Kızıl... biri ezanın yuvasından, diğeri makusun mevasından uçarak yeni bir mefkurenin ilhamı altında birleşen bu renkler, beşerin ufk-ı melûlüne sıcak bir ruhla yürüyorlar.... Üç seneden beri kaynağından galgalalarını dinlediğimiz bu azim hareket eski yeni dünyaların bir kısmında korkunun, haşyetin menbainı derinleştirmekte, diğeri bir kısmında ümitlerin, emellerin sahasını genişletmekte... Kan ve matem, kin ve ihtiras senelerinin ıstıraplı günleri doğduğu gün, bir şihab-ı kazibe benzeyen bu ateş-pare kim derdi ki dünyaları kaplayacak bir heyecanın ilk cer'a-ı ziyası olsun? İnsani prensipler, hak ve adalet düsturları yeni dünyadan, Amerikalı diplomatın ağzından değil, eski dünyadan ve insanlığın vicdan-ı necibinden doğuyor (Akbulut, 1991, 33-34).

Artık *Albayrak* gazetesinde tıpkı Açığsöz'de olduğu gibi, Batı basınında Bolşevizm ve dünyadaki diğeri Marksist partiler hakkındaki yazılara ve haberlere önemli yer ayrılmaktadır. Örneğin Sovyet Milliyetler Komiserliği'nin ve V.I.Lenin'in 3 Aralık 1917 tarihli "Rusya'nın ve Şarkın Bütün Müslümanlarına" adlı açıklamasını *Albayrak*, 10 Mayıs 1920 tarihli 90 numaralı nüshasında yayımlamıştır.

Kurtuluş için gözlerini ve gönüllerini şarka ve dolayısıyla oradan gelmekte olan Bolşevizme çevirmiş olanlarla kıyaslandığında Mithat Bey'in bilinçli ve kuramı da bilen biri olduğunu gösteren makalesi 13 Mayıs 1920 tarihini taşımaktadır. "Halkçılık" başlığını verdiği bu makalede Mithat Bey yönetim, eği-

tim, aile, çocuk eğitimi ve benzeri konularda görüşlerini yazmaktadır (Akbulut, 1991; 39-40). Bakû'de yapılan Doğu Halkları Kurultayı'ndan Erzurum murahhaslarının dönüşünü haber veren yazıda ise:

Hafta içerisinde memleketimize bir kafil girdi. Bunlar iki ay evvel Bakû'de kurulan Şark Kongresine iştirak etmek üzere gönderdiğimiz murahhaslardı. Bize komünizm inkılabının esaslı hatlarından haber getiren bu kafilenin ardından da bir iki simanın şehrimize dahil olduğunu gördük.

... bu ikinci gruptan, onların [İttihatçı şeflerin] Rusya'da kalan arkadaşlarından bahisle, memleketi ateşler içinde bırakıp mütarekeyi müteakkip yurtdışına kaçtıklarını, binaenaleyh Anadolu adına söz söylemeye hakları olmadığını, Büyük Millet Meclisi'nin bu hususu dikkate alacağını ve alması gerektiğini ifade etmekteydi (Akbulut, 1991; 61).

Akbulut'un (1991; 62) yorumuna göre murahhaslarla birlikte girenler Küçük Talat ve Yenibahçeli Nail Beyler'dir. Eski İttihatçı ve Enver Paşa'nın yanında bulunan bu kişiler Mustafa Kemal'e 21 Ekim 1920 tarihli bir rapor sunmuşlardır.

25 Ekim 1920 tarihli Albayrak'ta "Anadolu'ya geçmek için uğraşan İttihatçılara karşı Rusya ve İslam dünyasını uyararak, bunların yurdu felakete sürüklediklerini, her dönemde baş olma-ya çalıştıkları" hakkında çıkan yazı yoruma muhtaçtır (Sarıhan, 1995; 259).

İstikbal gazetesi²² (Trabzon)

10 Aralık 1918 tarihinde yayımlanmaya başlayan gazetenin sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü İttihatçı Faik Ahmet'dir (Barutçu). Gazete Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin yayın organı gibi çalışmıştır. Enver Paşa'ya yakın olan bu çevre Bolşevizmle flört etmiştir. Kavram kargaşası içindeki haber uslubunu anlamak için aşağıya bir örnek haber aldım.

22 Barutçu ailesi tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesi Kütüphanesi'ne bir takım *İstikbal* gazetesi bağışlanmıştır. Ancak ilk 126 sayısı eksiktir.

Trabzon'da 1 Mayıs

Dünya işçilerinin bayram günü olan 1 Mayıs, Trabzon Amele ve işçileri içinde tesid edildi. O gün amele sınıfları tatil-i eşgal ederek şehirde nûmayişler yapmışlar ve belediye önünde amele ve sosyalizm hayatının dünyada açtığı cereyanlara dair nutuklar irad etmişlerdir. 1 Mayıs aynı zamanda düğün günüydü, İslamlar halifesi sevgili padişahımız 1 Mayıs'ın Anadolu için düğün günü olmasını ferman buyurmuşlardır. İptida-i mektep talebeleri de ilkbahar gezintileri yaptılar, böylece Trabzon mü-kemmel bir gün geçirdi.

(İstikbal, 4 Mayıs 1920, Salı, no. 135)

25 Ağustos 1920-15 Eylül 1920 tarihleri arasında, 167-172. sayılarda, yani altı sayı Bolşevik programı: Rus İnkılabı ve İdare-i cedidesi adı ile bir dizi yayımlanmıştır.

Öğüt gazetesi (Afyon, Konya)

Afyon'da haftalık olarak 96 sayı yayımlanmıştır. 97. sayısı, 1 Temmuz 1919'dan itibaren Konya'da beş yüz adet olarak basılmaya başlanmıştır (Özkaya, 1989; 16). Ancak 18 Ocak 1920'de İtalyanlar tarafından kapatılınca *Nasihât* adı ile, 17 Şubat 1920'ye kadar 23 sayı yayımlanmış, bu tarihten sonra tekrar *Öğüt* adı ile çıkmaya devam etmiştir (Özkaya, 1989; 17). Gazetenin politikasını anlamak için yayımladığı makalelerden bazılarının adları ve içerikleri şöyledir:

15 Mayıs 1920. *L'Humanité*'nin, İstanbul'un işgalini kınayan 28 Mart 1920 tarihli başyazısı (Sarıhan, 1995; 43).

26 Temmuz 1920: "Çin'de Bolşeviklik pek çok taraftar kazanıyor. Teşkilat tamamlanmıştır. Bolşeviklik, en çok Müslümanlar arasında yayılıyor ve yardım görüyor" (Sarıhan, 1995; 142).

11 Ağustos 1920: "Kızıl ve Yeşil Ordular Halil Paşa kumandasında" (Sarıhan, 1995; 167).

22 Ağustos 1920: Halk Hükûmeti. "Meclis'te yeni bir halk hükûmetinin teşkili için çalışan büyük bir grup tarafından tertip

olunarak yakında müzakere edilmesi muhtemel bulunan kanun" (Sarhan, 1995; 185).

8 Eylül 1920: "Kızıl Ordunun Kafkasya'ya gelmesinden beri ümitlerimiz yükseldi. Fakat biz Bolşevik olabilir miyiz? Türkiye'nin siyaseti kararlaştırılmıştır: Asya'ya dayanmak, Bolşevik Rusya ile beraber yürümek" (Sarhan, 1995; 205).

1 Kasım 1920: Birinci ve İkinci Enternasyonaller. Büyük Sosyalistler. Muhtelif memleketlerde içtimai inkılap mücadelesi (Sarhan, 1995; 267).

6 Kasım 1920: "Büyük Sosyalistler" yazı dizisi devam ediyor: Karl Marks ve Lenin (Sarhan, 1995; 274).

8 Kasım 1920: Şark Illeri Murahhasları ile Mülakat (Açık-söz'den) (Sarhan, 1995; 276).

23 Kasım 1920: "Teşkil edildiğini haber aldığımız Komünist Fırkası ve Tesanütçülere yalvarıyoruz. Aman fırka vücudunda getiriyoruz derken tefrika çıkarmayınız" (Sarhan, 1995; 295).

13 Aralık 1920: "Bizde halkçılığın anlaşılma biçimi. Halkçılığı selahiyetli bir ağızdan, Karl Marks'tan dinleyelim" (Sarhan, 1995; 326).

19 Aralık 1920: "Cihan Sabanla fetholunur. Taşkent'te, İştirakiyun yerine çıkan Kızıl Bayrak'ın ilk sayısı" (Sarhan, 1995; 334).

2 Ocak 1921: Fuhuş ve Bolşevizm. "Fuhuşun önüne, kadını sefaletten kurtaran komünizm geçti. Avrupalıların, komünizmde kadının bir mal olduğu yolundaki propagandası yalandır" (Sarhan, 1995; 350).

2 Şubat 1921: "Bolşevikliğin aradığı yüksek ilkeler, İslamlıkta mevcuttur. Biz de ancak o ilkelere dönerek adalet sağlayabiliriz" (Sarhan, 1995; 430).

Trabzon'da yayımlanan, inceleme fırsatı bulamadığım *İkbal* gazetesinin yayın politikası hakkında *Albayrak* gazetesinin, "*İkbal* gazetesinden iktibas ettiği" şu kısa haber bir fikir vermektedir.

...sermayedar ve mûteğallibelerin tahakkûmûnû izale, hal-
kın hakimiyetini temin maksadıyla Ankara'da seksen me-
bus tarafından bir Halk Fırkası'nın küşad edildiği" (Akbu-
lut, 1991, 61)

Yeni Adana gazetesi

Yeni Adana gazetesi, doğrudan İttihatçılar tarafından İstan-
bul hükûmeti taraftarı yayımlar yapan *Adana* gazetesine karşı
kurulmuştur. *Yeni Adana* gazetesini konu alan doktora tezinde
İslam, şu tespiti yapmaktadır:

Bolşeviklerle ilişkiler [çeşitli] gerekçelerle izah edilmiş olmak-
la beraber, ..., *Yeni Adana*'nın Bolşevik yönetime ilgi duyduğu
sonucuna varmak mümkündür. Örneğin, Bolşevikliğin her te-
mas ettiği noktayı derhal kendisine "cezb ve celb edecek" bir
kuvvete sahip olduğu, Rusya'dan bütün Asya'ya yayılan ko-
münistlik mefkuresinin İngiltere yönetimindeki bütün Müs-
lûmanları ayaklandırmakla kalmayıp, Avrupa'da da insanların
eşitliğine dayanan bir sistemin ortaya çıkmasına çalışacağı sa-
vunulmaktaydı (İslam, 1995; 91).

Söz konusu yazıların 1920 yılının Aralık ayında yayımlanan
nüshalarda yer alması da tezimizi pekiştirmektedir. 5 Aralık
1920'de 41. sayıda yayımlanan bir makalede "Bizim Bolşevik-
lerle teşriki mesai etmekteki maksadımız gayet açıktır ve bu da
düşmanın aynı olmasıdır..." diyerek Türkiye ile Sovyet Rusya
arasındaki işbirliğini savunmaktadır (İslam, 1995; 90).

1 Şubat 1921 tarihli, 51. sayısında yayınlanan makalede ise
şunlar yazılıdır:

İhtimal; dünyanın yeni ve büyük inkılabı olan Bolşeviklik beşe-
riyetin bu [kuvvetlinin zayıfı yenmesi] hastalığına çare bula-
caktır. Fakat görüyoruz ki o inkılap bile kuvvetle hasıl oluyor,
kuvvetle yürüyor (İslam, 1995; 171).

Genel politikadan sapanlar: Muhittin Birgen, Dr. Fuat Sabit

Genel olarak İttihatçılar politik bir manevra olarak Bolşevizmi savunmaya başlamışlarsa da, bu süreçte gerçekten Bolşevik olanlar ve komünizmden yürekten etkilenenler de görülmüştür. Bunlardan sadece iki örnek vereceğiz. Daha önce sözünü ettiğimiz İttihatçı Muhittin Birgen,²³ Kasım 1914'te *Tasvir-i Efkar* gazetesinde "Cihat" fikrini destekleyen, savaşı kışkırtan yazılar yazan bir gazeteci (Stoddard, 1994; 32) ve Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin (kuruluşu 1917) kurucusudur (Tunaya, 1988; 484). Ancak Birgen kendisinin İttihat ve Terakki'nin sol kanadına mensup olduğunu iddia ettiğinden söz edilmişti. 1920 yılında, *Yeni Gün* gazetesinde çıkan yazılarında "müdür [hakim] sınıfların tasfiyesini" istemekte, "dünyanın ... büyük bir parçasını tamamen ve şayan-ı hayret ve süratle değiştirmekte olan bir inkılap hududumuzdadır ve piştar fikirler hudutlarımızdan girerek her tarafa dağılmaya başlayalı hayli zaman olmuştur" dedikten sonra 11 Ekim 1920'de "Bir siyaset değil, bir hakikat, hakikatin ilan ve işâası [herkese duyurma] siyaseti, dahilde bir siyaset, hem bir siyaset, hem bir zaruret: *Türkiye sosyalisttir!*" diye yazmaktadır (Arıkan, 1997; 30).

13 Mart 1921'de yazdığı makalede ise üslubu değişmiştir: "*Komünizmin destani olan gayelerine tamamen ve hararetle taraftar olduğumuz için de Bolşevikliğin düşmanı değil dostuyuz; fakat bizim için Bolşeviklik yeri olmayan bir şeydir,*" demektedir (Arıkan, 1997; 30).

Muhittin Birgen Ankara'da Spartakistler ve Sovyet sefiri Mdivani ile yakın ilişkiler kurmuştur, Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin onun evine gidip gelenler arasındadır. Sosyalizme ilişkin olumlu düşünceleri bu süreçte oluşmuş olsa gerektir (Nurettin, 1965; 104-105). 1921 yılı Mayıs ayında Kleopatra vapuru ile önce Batum'a, oradan Tiflis'e "Ankara'dan Batum'a siyaseti terk

23 Teşkilat-ı Mahsusa kurucusu Eşref Kuşçubaşı, anılarında Muhittin Birgen'le Malta'da birlikte olduğunu ve anılarını ona dikte ettirdiğini yazmaktadır (Kuşçubaşı, 1977; 17). Ancak Birgen Malta'ya gitmemiştir. Anıları belki Mithat Şükrü Bleda'ya dikte etmiştir.

etmek ve yeni bir inkılabı yakından görüp tetkik etmek için gittim” diyen Muhittin Birgen (*Son Posta*, 10 Haziran 1937), 16 Ekim 1921’de Tiflis’ten Karabekir’e yazdığı mektupta:

İçtimai hareket taraftarları ne Mustafa Suphi gibi serseri, ne de yeni mektepten çıkmış çocuklardan ibaret idiler. Hülya peşinde koşmuyorlar, hakikat muvacehesinde bulunduklarını zannediyorlardı. Bundan başka içtimai hareket fikri Rusya’dan ithal edilmiş bir meta-ı meşuk değil, 13 senelik bir mücadele-nin yegane semeresi olarak İstanbul’dan taşınıp getirilmiş milli bir şeydi.

Bendeniz komünist değilim; belki komünist olabilirim, hissen (Karabekir, 1967; 178)

diye yazmıştır. 1924 yılına kadar Bakü’de kalır. KÖR Ali İhsan Bey’in “mesleki temsil programını” bir tür sosyalizm olarak yorumlamıştır ve buna sadık kalacaktır. Türkiyenin en ünlü kooperatifçisi olarak bu doğrultuda çok emek verecektir. Döndükten sonra yayımladığı ilk gazetenin adı *Meslek*, sonrakinin adı ise *Halk Gazetesi*’dir (Arıkan, 1997; 55). Bu gazetenin yazarları arasında Abidin Nesimi, Memduh Şevket, Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin)’in olması ilginçtir (Arıkan, 1997; 55). 1934’te F.Engels’in çok sonra *Ailenin, Devletin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adıyla çevrilen eserini *Cemiyetin Asılları, Aile, Hususi Mülkiyet ve Devlet* Hakkında Tetkikler adı altında çevirerek yayımlamış olması da belirtilmeye değer (Arıkan, 1997; 69).

Dr. Fuat Sabit²⁴

Türkçü ve Turancıların komünist; komünistlerin ise eski bir İttihat Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olduğu ve Mustafa

24 Bu kitabın yazımı sırasında ilgimi çeken siyasi aktörlerden biri de Dr. Fuat Sabit idi. TÜSTAV’ın yayımladığı belgeler ışığında iki makale yazdım. Meraklısına: “Türkiye Komünist Partisinde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü.” “Ankara Hükümetinin Temsilcisi Dr. Fuat Sabit’in, Mustafa Suphi’ye Moskova’daki Faaliyetleri Hakkındaki Raporu” *Mülkiye Dergisi*, Güz 2006, sayı 253.

Suphi ile ters düştüğü için sahip çıkmadığı adam: Dr. Fuat Sabit. İttihat Terakki Cemiyeti'nin yan kuruluşu Türk Ocağı'nın kurucularından biri, hatta isim babası ve ilk veznedarındır (Aslan, 1997; 362). Uzun süredir Doğu Anadolu'da faaliyet göstermekte olan Dr. Fuat Sabit Erzurum'da Askerî Hastane baştabibi iken, Erzurum Kongresi'nden hemen sonra Mustafa Kemal'in isteğiyle Bolşeviklerle bağlantı kurmak için Sovyetlere gönderilmiştir. Bolşeviklerle ittifak yapılması gerektiği konusunda gayet net fikirlere sahip olan Dr. Fuat Sabit bunu Karabekir'e yazdığı bir mektupta şöyle ifade etmiştir:

Binanaleyh ben Bolşeviklerle beraberim. *Türkiye haricindeki Müslümanların Bolşeviklerle beraber çalışmaları ve Sovyet esasını kabul etmeleri lazım geleceğini Dağıstan'da umumi içtimalarda söyledim* (Karabekir, 1960; 520).

1920 yılı baharında Bakü'de kurulan Türk Komünist Fırkası'nın Halil Paşa ve Küçük Talat ile birlikte kurucuları arasındadır. Bakü'ye Kızıl Ordu'nun girişi sırasında Azerbaycan hükümetinin tarafsızlaştırılmasında rol oynamış, bu nedenle Bolşevikler nezdinde önemli bir yeri olmuştur. Mustafa Suphi Bakü'ye gelip komünist faaliyetlerin başına geçince onunla ters düşmüştür. Suphi, Mustafa Kemal'e Kasım 1920'de yazdığı mektupta Dr. Fuat Sabit'ten şöyle söz etmektedir:

Buralarda komünist namı altında eskiden beri faaliyette bulunan Dr. Fuat Bey'in Anadolu hareketini milliyetçilikten muarra göstermek şartıyla – bir çoban hareketi olarak teşrihe çalışması ve esasen komünistlikle de alakası olmaması itibarıyla teşkilatımızla münasebeti kat'olunmuştur (Tunçay, 1991b; 340).

Karabekir Dr. Fuat'ın daha sonra Bolşevik olduğunu yazar (Karabekir, 1960; 794). Mustafa Suphi'lerden önce memlekette dönen Dr. Fuat bir müddet gözetim altında tutulmuş ve daha sonra Kars Hastanesi'ne tayin edilmiştir (Aslan, 1997; 363). Karabekir tarafından Sarıkamış'a gönderilerek nezarete alınan Dr. Fuat, Moskova'da yapılacak olan (22 Haziran-12 Temmuz

1921) Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Kongresine delegeler olarak seçilip, Sovyetler tarafından davet edilince, Karabekir 25 Mayıs 1921'de durumu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildirmiştir. Bolşevikler Dr. Fuat Sabit'in serbest bırakılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Hem Kars'taki 11. Kızıl Ordu'nun Şark Cephesi Kumandanlığındaki temsilcisi Dobrovski, hem de Bolşevik Parti merkez komitesi üyesi Orçonikidze, Karabekir Paşa'ya mektup yazarak Dr. Fuat'ın serbest bırakılmasını ve Kongreye katılmasının sağlanmasını istemiştir (Aslan, 1997; 364-368). Karabekir, Dr. Fuat'ı ve Rusya'da evlendiği eşini tutuklattırarak Kongreye katılmasına izin vermemiştir. Abidin Nesimi, Dr. Fuat Sabit'in "Dördüncü Enternasyonal'e eğilimi" olduğundan söz etmektedir (Nesimi, 1977; 15). Dr. Fuat Sabit 1938'de Cami Baykut ile birlikte anti-komünizm rüzgarlarının güçlendiği sırada tutuklanmıştır (Nesimi, 1977; 148).

Talat-Enver ayrılığının mektuplara yansımaları

Talat-Enver ayrılığının ne gibi bir önemi var? Bu hususun inceliklerine varmak çok önemlidir, çünkü bu ayrışma Anadolu'daki İttihat ve Terakki kadrolarına yansımıştır. Bu kadrolar kiminle bağlı hareket ediyorsa onun politikalarını ülke siyasetine yansıtmıştır. Örneğin; Karakol kimin direktifleri doğrultusunda çalışmaktadır? Anadolu'daki Kongreler kimin politikalarını savunmuştur? Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin hangi kanadı ile ittifak yapmıştır? gibi sorulara ancak bu ayrışma anlaşıldığı zaman yanıt verilebilir.

Enver ve Talat, Mütareke sonrasında *örgütsel* olarak birbirinden ayrı çalışmaya başladıkları halde, yine de birlikte *miş* gibi davranmışlardır. *Politik* olarak ise Enver, Talat ölünceye kadar onun çizdiği çizgide hareket etmiştir. Çünkü, Cemal Paşa'nın Talat'a yazdığı mektupta dediği gibi:

Enver Paşa böyle tesisin başında bulunarak bürokrat iş görececek bir zat değildir. Enver Paşa *İslamın süyufi meslulesinden*

[kınından sıyrılmış kılıç] bir zattır. Onun eline kaleminden ziyade kılıç yakışır (Tanin, 1944; Tefrika 86).

Enver, 1 Aralık 1919 tarihli Cemal Paşa'ya yazdığı mektubunda kendisi ile Talat arasındaki ayrılığı şu sözlerle dile getirmektedir: "Ve bir de şimdilik bence Talat'la *ayrı çalışılıyor*muş vaziyetini göstermemek iyi olacaktır ki *harice karşı kuvvetli görünmüş* olalım". Demek ki örgütsel olarak Talat'la tamamen kopmasına rağmen Enver bunu dışarıya yansıtmamaya gayret etmiştir (Tanin, 1944; Tefrika 1).

Enver'in yine Cemal Paşa'ya yazdığı 6 Aralık 1919 tarihli mektupta: "*İstanbul'dakilerin* Sai'nin [Talat Paşa'nın kod adı] talimatıyla hareket ettiklerini zannetmiyorum. Fakat bence onlara lüzumsuz ehemmiyet vermek de bilmem doğru mudur?" demektedir. Bu ifadeden İstanbul'un, yani *Karakol*'un Talat'a bağlı çalıştığından Enver'in haberdar olduğu, ama ihtimal vermediği sonucu çıkmaktadır (Tanin, 1944; Tefrika 1).

12 Aralık 1919'da Enver, Cavid Bey'e (Cavid Bey 30 Ağustos 1919'da ülkeyi terk etmiştir) yazdığı mektupta İstanbul'daki eşine para yardımı yapılmasını istemektedir. *Karakol*'un İstanbul'da en güçlü olduğu dönemde, çok müsrif olduğu bilinen Enver'in eşine yeterli maddi destekte bulunmadığı anlamına mı gelmektedir? Enver'in Talat'a en yakın adam olan Cavid'ten yardım istemesi de anlamlıdır (Tanin, 1944; Tefrika 2).

Ancak Talat'a da bağlı olsa, Kara Vasıf Bey ile Enver Paşa arasında haberleşmeler sürmektedir. Enver Paşa'nın Cemal Paşa'ya 18 Mart 1920'de Berlin'den yazdığı mektupta: "Kara Vasıf Bey'den bir mektup aldım. Yüzde doksan beş vaziyete hakim olduklarını, fakat bütün ümitlerinin pan-Islamizm, Turanizm hareketine bağlı olduğunu" yazdığını aktarmaktadır.²⁵ (Tanin, 17 Birinci Teşrin 1944, Tefrika 3).

25 Enver Paşa'nın, Kara Vasıf'ın İstanbul'a hakim olduğunu Cemal Paşa'ya bildirdiği tarihte, İngilizler Meclis'i basmış ve başta Rauf ve Kara Vasıf olmak üzere Galatalı Şevket de tutuklanmıştı. Yani bu "hakimiyet" paramparça olmuştu. Bu olay şunu göstermektedir, siyasi mücadelenin yapılmakta olduğu coğrafi mekana o zamanın ilkel haberleşme araçları ile dışarıdan müdahale etmek adeta olanaksızdır.

Bu ayrılığı bir diğer mektubunda Enver Paşa şöyle anlatmaktadır:

Talat Paşa'yı memlekete avdet edince *her şeyi ihtiva edecek bir fırka başında* bulmak emeline görünce arz ettiğim teşkilatı tamamiyle cidden birbirimizden şüphe etmeyerek ve mektuplarımızı sansüre lüzum görmeyerek çalışacak arkadaşlardan teşkile karar verdim (Tanin, 1944; Tefrika 12).

12 Şubat 1921 tarihli Talat Paşa'nın Cavid Bey'e yazdıklarında da iki eski Merkez-i Umumi azasının ilişkisinin koptuğu netlik kazanmaktadır:

[Enver'le] Münasebatımız şekli *zahirisini* muhafaza etmektedir ve belki muhafazasına o benden ziyade riayetkar görünüyor. Ben bugünkü şekilden memnunum. En hayırlısı budur. Şimdiye kadar o bildiği gibi hareket etti. Ben de daima kendimi mukayyed addettim. Şimdi *ona karşı ben de istiklal ve serbestimi* kazandım. Maamafih münasebatımız pek dostanedir (Tanin, 1944; Tefrika 61).

Enver Paşa, Talat Paşa'nın öldürülmesinden sonra yurtdışındaki örgütü kendi liderliğinde toplamak için çalışmıştır:

Hatta merhumun şehadetinden sonra Berlin'deki *Doktorlara*²⁶ da gelip birlikte çalışmalarını yazdık. Ve inşallah böylece *parçalanmağa yüz tutmuş olan birliğimiz* kuvvetleşir de, şehidin ziyaından İslamiyeye bir fayda hasıl olur. Belki de İslamın saadetini tehdit etmeye başlayan bir *tefrikanın* önünü bununla aldı (Tanin, 1944, Tefrika 15).

Enver Paşa'nın Talat'ın ölümünden sonra ona yakın adamları kazanma çabası başarıya ulaşmıştır. Bunu 7 Haziran 1921 tarihli Dr. Nazım'ın Cavid Bey'e yazdığı mektuptan anlamaktayız. Talat Paşa'nın ölümünden sonra Mustafa Kemal'e yurda girmek için yazmış, ancak yanıt bile alamamıştır:

26 Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım ve Dr. Rusuhi kastedilmektedir.

*Hemşehrimiz Sarı'nın*²⁷ cevabı muvafakatini almak şerefine nail olamadığım için hariçte çalışmaya ve Ali Bey'le teşriki mesaiye karar verdim.

Baha da, Rusuhi de Ali Bey'le teşriki mesaiye karar verdiler (*Tanin*, 1944, Tefrika 44).

Doktorlar böylece Enver'in taşkınlıklarını da kontrol edeceklerini düşünmektedirler. Malta'dan kurtulan Mustafa Kemal'in yakın dostu Fethi Bey'in de eski çizgisinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Dr. Nazım "Rahmi Fethi'den fevkalade müteneffir [nefret eden]" demektedir (*Tanin*, 1944, Tefrika 44).

Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki'nin yurtdışına çıkan liderleri birbirlerinden kopmuş gibi gözükseler de, örgütsel anlamda birlikte çalışmaktan geri durmamışlardır.

Bazı değerlendirmeler

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda hem siviller arasında taraftarları ve üyeleri bulunmaktaydı, hem de orduya adeta sinmişti. Enver Paşa'nın okullu olmayan ve yaşlı subayları temizleme operasyonundan sonra orduda neredeyse sadece İttihatçı subaylar kalmış ve bu subayların yükselme şansları da İttihatçılıklarına bağlı olmuştur denebilir. Dolayısıyla Mütareke öncesinde Anadolu'da, zaten disiplinli ve hiyerarşik bir yapıya sahip olan *ordu* ve tüm Anadolu'da örgütlü olan bir *İttihat ve Terakki*'den başka bir örgütlü yapıdan söz etmek mümkün değildir. Mütareke sonrasında İttihat ve Terakki'nin çok sayıda üst düzey yöneticisi yurtdışına çıkmış ve/veya Malta'ya sürülmüş olmakla birlikte, *ordu komutanları*, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin yöneticileri*, *katib-i umumileri*, *murahhasları*, *mebusları*, *valileri*, *zabitleri* vb. yurt içindedir ve ne yapmak gerektiğini tartışmaktadırlar.

Devleti yönetmiş ve halen devletin *ordu* başta olmak üzere askerî ve mülki yöneticiliğini üstlenmekte olan bu kadrolardan

27 Dr. Nazım, Mustafa Kemal'i kastetmektedir. Ali Bey ise Enver Paşa'nın müstear adıdır.

teslim olmalarını, sinmelerini, kaçmalarını beklemek mümkün değildi. Komitacı, Balkanlar'dan Kafkaslar'a, Kuzey Afrika'dan Arabistan'a kadar çetecilik yapmış ve savaşmış; Dağıstan'dan İran içlerine kadar dünyayı fethetmiş bu kadrolardan beklenecek en son şey teslim olmalarıydı. Yaş ortalamaları itibariyle otuzlu kırklı yaşlarda olan bu kadrolar hem bireysel, hem sınıfsal hem de ulusal çıkarları adına direnişi örgütlemeye başlamışlardır.

Bu kadroların savaş sonrasındaki konumları, psikolojileri doğrultusunda Milli Mücadeleye katılma gerekçeleri şöyle sıralanabilir: 1) *Bireysel Tehdit*: İttihatçılar'ı harekete geçiren önemli unsurlardan birinin kendi canlarına yönelik saldırı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ermeni tehciri başta olmak üzere pek çok iddia ile suçlanarak sanık sandalyesine oturtulmak istenen İttihatçılar'ı nelerin beklediğine en iyi örnek, Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in idamı, Diyarbakır Valisi Dr. Reşit'in intihar etmek zorunda kalışı ve Bekir Ağa Bölüğüne doldurulan İttihatçılar'ın durumudur. İttihatçılar'ı *idam, tutuklanma* ve *sürgün* beklemektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası üyeleri, milli mücadeleye girmeye mecburdu. Aksi takdirde devlet yönetmiş bir kuşak, İttihat ve Terakki mebusları, temsilcileri ve teşkilatın sorumlu sekreteri başta olmak üzere, kaymakam, vali, subay gibi üst düzey bürokratları ve taşradaki İttihat ve Terakki üyesi eşraf ve mütegalibe, teslim oldukları takdirde sürgüne gönderilmek hatta idam edilmek tehdidi ile karşı karşıyaydılar. Apak, bu insanların Mütareke sonrasında nelerle karşılaşıp ne tür bir psikoloji içinde Milli Mücadele'ye katıldıklarının güzel bir örneğini arkadaşının ağzından aktarmaktadır:

Mütarekeden sonra artık askerlikten çıkmaya karar verdim. Üç dört arkadaş birer miktar para koyarak Tophane'de bir un değirmeni işletmeye başladık. Unculuk ediyor, namusumuzla kazanarak geçinmeye çalışıyorduk. ... Rumlar ve Ermeniler bizi çekemediler. Aleyhimize İngiliz polisine bizi jurnal etmişler. Bir gün ansızın değirmenimiz basıldı. Dolu un çuvalları,

içlerinde dinamit veya bomba saklanmış diye müsadere yağma [edildi] veyahut çamurlar içine atıldı. Sermayemiz mahvoldu. Bir müddet de mevkuf kaldık. Elimizde avucumuzda kalanı da, hapisten kurtulmak için İngiliz Subaylarına rüşvet olarak yedirdik. İp ve sivri külahlı kaldık. *Hayatımızı, şerefimizi kurtarmak ve öç almak için hemen Anadolu'ya geçerek Milli hareket cephesine katıldık* (Apak, 1990; 45). (abç)

2) Silahlı direniş Anadolu'yu işgal eden Fransız, İngiliz ve İtalyan güçlerine karşı değil, Yunan ordusunun işgaline karşı başlamıştır. Çünkü 30 Ekim 1918'den hemen sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleri Anadolu ve Rumeli'nin hemen hemen her yerine asker çıkarmış²⁸ olmasına rağmen, bu tarihten 16 Mayıs 1919'a, yani İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgaline kadar, tam 6,5 ay silahlı bir direnişe rastlanmamıştır. Tam tersine "Düvel-i Muazzama"ya ait askerî güçler nerede ise saygıyla karşılanmış hatta çağrılmıştır.

Bu durum belgelerle kanıtlanmaktadır. İlk örnek olarak Ali Fuat'ın raporuna bakılabilir: "Kuva-yı Milliye İtilaf devletlerine karşı değil, bu zulme sebep olan zalim ve gaddar Yunanlılara karşıdır" (Karabekir, 1960; 146) Ünlü Türkçü ve İttihatçı Hamdullah Suphi, İzmir'in işgali üzerine Sultanahmed'te yapılan mitingdeki konuşmasında bugün için hayretle karşılanabilecek şu sözleri söylemektedir.

Ey şehit anaları, mazlum kardeşler; bizim için en büyük düşman Rusya değildir. Bizim için en büyük düşman Yunanistan'dır. ... Yunanlıları istemiyoruz. *Eğer mutlaka bir vatan parçasının alınması icab ediyorsa İngilizler, Amerikalılar alsınlar!* (Tevetoğlu, 1986; 131).

Ege teşkilatlarının İngiliz ve Fransızlara verdiği yazılı belgelerde de bu açıkça ifade edilmektedir. Ege'de Ağustos ayında

28 İşgal edilen yerlerden bazı örnekler: Musul, İskenderun, Seddülbahir ve Kunkale, 9 Kasım 1918'de, Çanakkale 10 Kasım, Belen 15 Kasım, Kilyos 21 Kasım, Antakya 3 Aralık, Kilis 6 Aralık, Antalya 7 Aralık, Dörtöy 11 Aralık, Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan, Misis ve Toprak Kale 17 Aralık; Pozantı 27 Aralık, Antep 1 Ocak 1919 ve devam ediyor (Tekeli ve İlkin, 1989; 35 dn).

Çerkez Ethem'in ağabeyi Tevfik Bey "her tarafa Amerikan bayrağı" çekmiştir (Çarıklı, 1967; 43). Aynı şahıslar Eylül ayında Sivas Kongresi'nde bunu açıkça savunacaklardır.

Balıkesir Kongresinin altıncı günü Hacim Muhittin şu konuşmayı yapmıştır. "Eğer bu işgal bir askerî lüzuma dayansa idi veya *Amerikalılar tarafından yapılmış olsaydı kimse sesini çıkarmayacaktı*. Şimdi madem ki işgalin sınırlandırılması ve kötülüklerin incelenip soruşturulması Barış Konferansında karara bağlanmıştır, kan dökülmesinin arkası alınmak isteniyorsa, Yunanlılar çekilsinler, *kendileri bir askeri kurul göndersinler*" (Goloğlu, 1969; 49). Doğudaki örgütlenmelerde de baş endişe bu toprakların Ermenilere verileceği endişesidir.

**Mütareke Döneminde İstanbul:
Siyasetin Merkezi
(30 Ekim 1918 - 16 Mayıs 1919)**

*Bizim için eslemen [en selametli] ve
enfa' [en faydalı] siyaset badema [bundan sonra]
yalnız Bolşeviklerle beraber çalışmaktır.*
– CEMAL PAŞA (Karabekir, 1960; 853)

İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası, Mütareke yapıldığı zaman İstanbul'daki en güçlü siyasi odaktır. Ancak mütarekeden topu topu bir ay sonra İttihat ve Terakki önce kendini kapatacak, sonra liderleri yurtdışına çıkmak zorunda kalacak, İttihat ve Terakki'nin küllerinden üç yeni siyasi odak doğacaktır. Zaten ülkede İttihat ve Terakki'den doğmasa da, eski üyelerinin içinde var olmadıkları veya kontrol etmedikleri siyasi hareket neredeyse yoktu. Bunu Kara Vasıf'ın bir telinden de anlamaktayız. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın şifresini kullanarak Mustafa Kemal'e seçimler hakkında bilgi veren Kara Vasıf, Sivas'a gönderdiği telde "Sulh Selamet'i tamamen kazandık, Milli Türk keza bizim, Milli Ahrar'ı yıkıyoruz, Milli Kongre yola gelecek" (Atatürk, 1967; 1138) diye yazmaktadır.

Kara Vasıf'ın "kazandıklarını" söylediği Sulh Selamet Fırkası kurucuları arasında İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Osman Nevres Bey dikkati çekmektedir (Tunaya, 1986; 237, 240).

Kara Vasıf'ın "keza bizim" dediği *Milli Türk Fırkası* içinde de İttihatçılara çok yakın isimler bulunmaktadır. Kurucularının arasında Mustafa Suphi'nin de bulunduğu *Milli Meşrutiyet Fırkası*'nın kadroları, Mütareke sonrasında (1919) *Milli Türk Fırkası*'nı kurarlar ve başkanı yine Ahmet Ferit Bey olur. Yusuf Akçura kurucular arasındadır. 1919 Aralık ayında yapılan seçimlerde bu partiden Hamdullah Suphi ve Ahmet Ferit mebus seçilir. Bu partinin listesinden seçime giren Dr. Adnan Bey de seçimi kazanmıştır. Bu parti "emperyalist temayülleri" reddetmekte, "beynelmilel sosyalizm fikirlerinin inkişafını" ve "devletin iktisadi hayata müdahalesini" savunan sosyalizan bir programa sahiptir (Tunaya, 1986; 532). Daha sonra bu üç isim de Mustafa Kemal'in hükümetinde yer alacaktır. Karakol Cemiyeti'nin vesikalarının Dr. Adnan Adıvar tarafından muhafaza edildiği (Tevetoğlu, 1988; 13); Hilal-i Ahmer [Kızılay] Cemiyeti'nin sekreteri olan Dr. Adnan Bey'in yurtdışındaki İttihatçılarla iletişim kurmak için özel şifre miftahı kullandığı (Şimşir, 1973; 321); ayrıca Hilal-i Ahmer Merkez Heyeti'nin, Anadolu'nun İstanbul'daki teşkilatı gibi çalıştığı (Yalman, 1970, cilt 2, 55) çeşitli yazarlar tarafından iddia edilmektedir.

Kara Vasıf'ın "yıkıklarını" söylediği *Milli Ahrar Fırkası*'nın kurucuları arasında İttihat ve Terakki'den istifa edenler olduğu gibi (Tunaya, 1986; 461), kuruculardan Dava Vekili Refik İsmail Bey'in adı Karakol'un ilk kurucuları arasında geçmektedir. *Milli Ahrar Fırkası*'nın en önemli isimleri *Milli Mücadele*'ye katılmış ve BMM hükümetlerinde Vekil olmuşlardır: Bekir Sami, Cami Bey, İsmail Suphi Bey gibi.

Doğrudan İttihat ve Terakkiden doğan partilerden birincisi *Teceddüt Fırkası*, diğeri *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* ve sonuncusu da her iki fırkaya da dahil olmayan, ancak her iki fırkanın da faaliyetlerine destek olduğu, belki de İttihat Terakki Cemiyeti'nin başından beri korumakta ısrar ettiği illegal yanının cisimleşmiş hali, *Karakol Cemiyetidir*.¹ Mustafa Kemal ise

1 Lekeli İttihatçılardan sayıldığı için *Teceddüt Fırkası*'na gir(e)meyen Kara Kemal'in *Teceddüt Fırkası*'nı gerektiği kadar desteklemediği, bu nedenle de "İttihat ve Terakki'nin İstanbul teşkilatının Kara Kemal'in elinde kaldığını" Ba-

bu üç siyasi odakla da yakın ilişkiler içinde olan bir siyasi aktördür. Şimdi bu siyasi oluşumları ve birbirleri ile olan yakın, hatta iç içe ilişkileri inceleyelim.

Teceddüt Fırkası

Teceddüt Fırkası (TF), hemen hemen bütün siyasi ve sosyal olgularda olduğu gibi, tek bir yanıtla açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Bir yanıyla İttihat ve Terakki'nin devamı iken, diğer yanıyla yeni bir partidir. Tarık Zafer Tunaya: "Tarihsel gerçek odur ki, İttihatçılar, İttihat ve Terakki'yi değişik isim altında sürdürmek amacıyla bu fırkayı kurmuşlardır" yorumunu yapmaktadır. İttihat ve Terakki'nin taşra teşkilatının tamamıyla aynı kalması ve "İttihat ve Terakki'nin mal varlığının Teceddüt Fırkası'na devredil[mesi]" (Yalçın, 1943; 49) bu yargıyı pekiştirmektedir. Hüseyin Cahit bu konuda şunları söylemektedir:

İttihat ve Terakki kabinesi istifa edince, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de devam edemeyeceği anlaşılmış idi. Fakat İttihat ve Terakki teşkilatı mahv edilemezdi. ... Harbin ilanında ve idaresinde rol oynamış ileri gelen şahsiyetleri hariçte bırakmak üzere, bir *Teceddüt Fırkası* teşkil etmeye karar verildi. Daha doğrusu, İttihat ve Terakki Fırkasının adı *Teceddüt Fırkası*na tahvil ediliyordu. İleri gelen İttihat ve Terakki azaları da bu yeni fırkadan dışarıda kalıyorlardı (Yalçın, 1943; 49).

Bence Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki yerine kurulmuştur ancak İttihat ve Terakki'nin o güne kadar ki politikalarına muhalif olan İttihatçılar, parti içi iktidarı ele geçirmişlerdir. İtti-

yur aktarmaktadır (Bayur, 1970; 199). İşte Kara Kemal'in elinde kalan İttihat ve Terakki İstanbul Teşkilatı, Karakol Cemiyeti'ne dönüşmüş olsa gerektir. Teceddüt Fırkası'na girmeyen önemli itttihatçıların var olduğunu, hele taşra teşkilatında daha yoğun olduğunu tahmin ediyorum. Bunun en önemli kanıtı 7 Kasım 1919'da Celal Bayar'ın yazdığı mektuptur. Bu mektupta Celal Bayar Teceddüt Fırkası'nı protesto ettiğini yazmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1989; 573-75) (Bkz. Beşinci Bölüm). İttihat ve Terakki Fırkası'nın tam devamı denebilecek bir durum olsaydı Celal Bey böylesine şiddetle reddetmezdi. Trabzon'da Faik Ahmet (Barutçu) de Teceddüt Fırkası'nı kabul etmemiştir.

hat ve Terakki içindeki fraksiyonlar, özellikle iktidar mercilerinden uzakta kalmış olanlar, İttihat ve Terakki'nin günahlarına ortak olmak istememekte ve savaş politikalarını eleştirmektedirler. Ali Fethi, anılarında, İttihat ve Terakki içindeki fraksiyonlardan şöyle söz etmektedir: 1917'de Kara Kemal, yanında oldukça kalabalık bir heyetle, Bulgaristan'la ticaret olanaklarını araştırmak üzere Ali Fethi'nin bulunduğu Sofya'ya gelmiştir (Okyar, 1980; 218). Kara Kemal ve Ali Fethi memlekette olup bitenleri konuşurlar. Bu görüşme sonrasında Ali Fethi'nin Kara Kemal'in anlattıkları doğrultusundaki yorumu şudur:

Kabinede, takip edilen politika üzerine *görüş ayrılıkları* vardı. Aralarında Maliye Nazırı Cavid Bey gibi, kendi sahasında büyük otorite sayılan kişilerin bulunduğu bir grup, Sadrazam Said Halim Paşa ile birlikte, Enver-Talat-Cemal Paşalar üçlüsünün *görünürde birlik arz eden*, gerçekte kendi aralarında da *ayrılıklar olan* tarz ve felsefelerine karşıydılar ve bu *gruplaşma* şeklen susmuş gözükten Meclisi Mebusan'da da *hiziplere* sebep oluyordu. Nitekim yenilgiyi takip eden günlerde, İttihat ve Terakki'nin bağrından çıkan *Teceddüt (Yenilik) Fırkası* karşı *grup* bun *bünyesinden oluştu* (Okyar, 1980; 218-219).

Bu yorum, mütarekeden sonra, yurtdışına kaçan eski İttihat ve Terakki liderlerinin yerine, partideki *muhalif kanadın iktidar olduğuna* ilişkin değerlendirmeyi güçlendirmektedir. Bu değerlendirmeden esinlenerek Mustafa Kemal'in de, ordu içindeki *muhalif* kanat olarak iktidarı aldığı biçiminde bir yorum yapılabilir. Yani orduda da Enver'in itibar kaybetmesinden sonra Mustafa Kemal iktidara geçmiştir ve buna eski İttihat ve Terakki liderlerinin somut koşullar nedeni ile alabilecekleri bir önlem yoktur.

Gözükütüğü kadarıyla Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki'nin Enver'e muhalif olan kanadının iktidarı ele geçirmesidir. Tefvik Rüştü bir yazısında şöyle demektedir: "Eski şeflerin yerlerini *parti içindeki hasımlarına* devretmek zorunda kaldıkları üç günlük acele bir kongre sonucu ... Teceddüt adını almıştı (Tunçay, 1991b; 241). Teceddüt Fırkası'nın kurucuları ara-

sında yer alan Yunus Nadi, Faik (Kaltakkıran), Galip Bahtiyar ve İsmail Canbolat gibi isimler, Zürcher'in iddiasına göre Enver Paşa'nın politikalarına uzun zamandan beri karşı olan insanlardır (Zürcher; 1987; 137). Muhittin Birgen de Teceddüt Fırkası'nın kuruluş amacını şöyle anlatmaktadır: "Radikal bir liberalizm bünyesi içinde *yeni bir fırka* kurmak; yahut İttihat ve Terakki'nin anarşik ve muhafazakar olan tarihinden, Osmanlı bünyesi içinden, *yeni fikirleri* kendisine bayrak yapmış radikal ve Türk bir fırka çıkarmak" (Arıkan, 1997; 20). Ağaoğlu Ahmet ve Yunus Nadi de bu görüşü paylaşmaktadırlar. Muhittin Birgen'e göre Fırkanın isminin Teceddüt olması da rastgele değil, özenle yapılmış bir seçimdir.

Bu kelime lügat kitabından rast gele beğenilip çıkarılmış bir lafz olarak gelmiş değildi. Türk ruhunun derinliklerine kadar sokulmuş bir ihtiyacın ifadesiydi (Arıkan, 1997; 20).

Cavid Bey'in günlüğünden öğrendiğimize göre, 1918 Ekim'inde yapılan, İttihat ve Terakki liderlerinin de katıldığı parti toplantısı ertesinde, bir kısım üyeler İttihat ve Terakki'den ayrılmıştır (Kocahanoğlu, 2000; 4). İsmail Canbolat da bu ekiple ayrılanlar içindedir. Canbolat, Cavid Bey'e Partiden, yapılacak olan Kongrede ayrılacağını söylemiştir ki, Canbolat'ın Kongreden önce partiden ayrılmasını Cavid Bey hayretle karşılamıştır (Kocahanoğlu, 2000; 4). Canbolat'ın Teceddüt Fırkası içindeki yerinin önemini Zekeriya Sertel şöyle vurgulamaktadır: "İttihatçılar, İsmail Canbolat'ın *başkanlığı altında* ayrı bir mukavemet hareketi yaratmaya çalışıyorlardı. Bir taraftan da ... doktor Esat Bey, İstanbul'da açıktan açığa çalışıyordu" (Sertel, 1977; 85).

Cavid Bey 21 Ekim tarihli notlarında da başka bir hususa açıklık getirmektedir. Talat Paşa "*cemiyetin*" kapatılması ve bütün "*faaliyet-i siyasiyenin kamilen [noksansız olarak] Fırkaya devredilmesi*" hakkında bir beyanda bulunmuş (Kocahanoğlu, 2000; 22). Cavid Bey ve Hüseyin Cahit de bu kanıdadırlar ve daha da ileri giderek "Fırkanın da isim değiştirmesini ve yahut *parçalanmasını* [isterler]" (Kocahanoğlu, 2000; 22). Talat Pa-

şa bu fikre itibar etmeyerek Merkez-i Umumi'yi toplayacağını ve bu görüşü parti toplantısına götürceğini söylemiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla fikir babalığı Cavid Bey'e ve Hüseyin Cahit Yalçın'a ait olan *partiyi parçalama* taktiği, İttihat ve Terakki'den kopan/doğan Teceddüt ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkalarını açıklamaktadır.

Cavid Bey 4 Kasım 1918 tarihli notlarında da “Teceddüt Fırkası teşekkül etmiş” demektedir. Demek ki kendisi toplantıya katılmamış. Daha sonra şu yorumları yapmaktadır:

Girmek istemediğimiz ve girmemek için içtimalarında hazır bulunmadığımız fırkadan ihraç edilmiş bulunuyoruz. Yalnız *Canbolat'ın bu fırkaya ne diye dahil olduğunu ve bilhassa heyet-i idaresine ne diye girdiğini anlayamadım.*

Fırkanın hayatı pek mahdud bir zaman içindi. İttihat ve Terakki'nin yeniden vaftiz olunmasından başka bir şey değil (Kocahanoglu, 2000; 4).

Cavid Bey'in bu hayreti temelsizdir. Çünkü İsmail Canbolat anlaşıldığı kadarıyla uzun bir süredir İttihat ve Terakki içinde Enver ve Cemal Paşaların ağırlığına karşı çıkmaktadır ve hat-ta onların fırkadan atılmasını istemiştir (Kocahanoglu, 1998; 422). Bunu Cavid Bey'in bilmemesine olanak yoktur. Mithat Şükrü Bleda da anılarında “Canbolat, Talat gibi uysal değildi; Sık sık Enver Paşa ile tartışmalara giriyor ve karakteri gereği sert ve haşin olan Enver ile anlaşamıyordu” demektedir (Bleda, 1979; 118).

İsmail Canbolat 18 Temmuz 1918'de Talat Paşa Kabinesi-ne Dahiliye Nazırı olmuş, ancak 2 ay 12 gün sonra, 30 Eylül 1918'de, yani mütarekeden çok kısa bir süre önce istifa etmiştir (Kocahanoglu, 1998; 629). İstifa mektubunu *Beşinci Şube* sorgulamalarında sorgu heyetine sunmuştur. Bu mektupta açık Enver Paşa'ya cephe aldığını kaleme dökmüş, Başkumandanlık vekaleti ve Erkan-ı Harbiye Riyasetinin aynı kişide yani Enver Paşa'da toplanmasının “meşrutiyete mugayir olduğunu” istifa gerekçelerinden biri olarak sunmuştur (Kocahanoglu, 1998; 433). Ayrıca *Beşinci Şube* sorgulamalarında, 27 Kasım

1918'de ülkenin içinde bulunduğu perişan halin müsebbiplerinin Cemal ve Enver Paşalar olduğunu sorgu heyetinin önünde de ifade etmiştir. Sorgulanması sırasında Talat Paşa'ya "Enver ve Cemal Paşa kabinenin kusurudur, bunları kabineden çıkarınız," (Kocahanoglu, 1998; 422) dediğini söyleyen Canbolat, demek ki uzun zamandır İttihat ve Terakki içinde Enver'e muhalefet eden grubun içinde yer almaktaydı. Dolayısıyla Teceddüt Fırkasının İttihat ve Terakki'nin *tam anlamı* ile devamı olduğunu iddia etmek zordur.

Yine Cavid Bey'in günlüğünden ortaya çıkan bir diğer husus *Teceddüt Fırkası*'nın Mustafa Kemal'in nazırlığına sıcak bakmadığıdır (Kocahanoglu, 2000: 85). Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından ve Teceddüt Fırkası kurucularından olan Tefvik Rüştü'nün, Mustafa Kemal'in Teceddüt Partisi idare meclisine girmesi, hatta başkan olması için çalıştığını ancak Kara Kemal ve İsmail Canbolat'ın² bu teklife karşı çıktığını ise Bayur yazmaktadır (Bayur, 1970; 196).

Teceddüt Fırkası kurucuları

Teceddüt Fırkası Kurucuları şu isimlerden oluşmaktadır: Reis Hüseyn Hüsnu Paşa, Reis-i Sani İsmail Canbolat, Şemsettin (Günaltay), azalar Faik (Kaltakkıran), Yunus Nadi, Dr. Tefvik Rüştü, Galip Bahtiyar, Babanzade Hikmet, Sabri (Toprak), Rahmi (İzmir Valisi). İttihat ve Terakki ile bağlantısı olan kurucuların bazıları kamuoyu baskısı ile istifa etmek zorunda kalmışlardır (Tunaya, 1986; 92-93). Canbolat, Yunus Nadi, Muhittin ve Dr. Tefvik Rüştü Beyler partinin kurulmasının üzerinden daha bir ay geçmeden Kasım ayı ortalarında istifa edenler arasındadır. Bu isimlerin pek çoğu daha sonra Mustafa Kemal'in yanında yer almıştır. Malta'ya sürgün edildiği için Milli Mücadele'de bulunamayan İsmail Canbolat ve Milli Mücadele'nin ünlü simalarından Yunus Nadi ve Dr. Tefvik Rüştü'ye daha yakından

2 Bayur'un sözleri doğruysa, Mütareke sürecinde Mustafa Kemal'le yakın işbirliği içinde bulunan Canbolat'ın, aslında Mustafa Kemal'e o kadar da yakın olmadığı anlaşılmaktadır.

İsmail Canbolat

Tunaya (1989; 210) kuruluşundan kapatılıncaya kadar en önemli İttihatçılar arasında saydığı İsmail Canbolat için "İttihat ve Terakki'nin kurucularından ve güzidelerindendir" demektedir. 1926'da Suikast Davasında asılmıştır. 1906 Eylül'ünde Selanik'te 3. Ordu subaylarının da içinde olduğu "Osmanlı Hürriyet Cemiyetini" kuran 10 kişiden biri olan Canbolat (Tunaya, 1988; 21-22), Selanik'te Merkez-i Umumi'nin 21-22 Temmuz 1908'de yaptığı olağanüstü toplantıda 24 Temmuz günü "genel kıyamın [isyan] başlaması" kararını alan heyettedir (Çavdar, 1995; 84). "Son güne kadar Talat Paşa'nın yakın ve candan dostlarından biri" (Orbay, 1993; 48) ve "Talat'ın siyasette ve idarede müsteşarı" olduğu söylenen (Refik, 1999; 27) Canbolat, Emniyet İstihbarat Müdürlüğü ve Emniyet Umum Müdürlüğü yapmıştır (Kocahanoglu, 1998; 629). Atay, Canbolat için "üçüncü harp yılında (1917) gizli milli emniyetin başındaydı" demektedir (Atay, 1969; 104). Yukarıda belirtildiği gibi 1918 yazında kısa bir süre Dahiliye Vekili olmuştur. Bu görevler İttihat ve Terakki'nin bütün gizli ve yasadışı örgütlenme ve faaliyetlerinden haberdar, hatta düzenleyicilerinden olduğu anlamına gelmektedir. Zaten Malta'ya "zulüm yapılmasına göz yummuş olmakla" suçlanarak sürgün edilmiştir (Şimşir, 1985; 218).

İttihat ve Terakki'de Talat Paşa fraksiyonuna mensuptur. Enver Paşa ile çatışmış, Cemal Paşa ile "ipek meselesi" nedeni ile ilişkileri bozulmuştur (Kuran, 2000; 429).

İsmail Canbolat ve Yunus Nadi'nin muhalefeti eskiye dayansa gerek ki, 1912' de her ikisi de kendi hükûmetine güvenoyu vermemiştir (Tunaya, 1988; 329).

İttihat ve Terakki Fırkası kendisini lağv edince kurulan Tecceddüt Fırkası'nın "Reisi Sani" yani başkan yardımcılığı görevine getirilmiştir (Tansu, 1957; 75).

Canbolat, Selanik'ten beri "Kolağası Mustafa Kemal Bey'in

arkadaşı ve dostu”dur (Orbay, 1993-II; 213). “Mütarekeyi takip eden günlerde Mustafa Kemal Paşa’nın evindeki devamlı içtimalarda, tevkif edildiği güne kadar, merhum Canbolat Bey de hazır bulunuyordu” (Orbay, 1993-II; 214). Canbolat, 30 Ocak 1919’da tutuklanmış ve çok erken bir tarihte Malta’ya gönderilerek Anadolu’da verilen Milli Mücadele’ye dahil olamamıştır (Akşin, 1998-I; 153).

Canbolat sürgün sonrasında, özellikle Talat Paşa vurulduktan sonra, yurtdışında çok zor günler geçirmiştir. Talat Paşa’nın vurulması ve Malta sürgünlerinin bırakılması sonrasında Enver Paşa’nın Berlin’de görüştükleri arasında Canbolat da vardır. 27 Mayıs 1921 tarihli mektubunda Enver şunları yazıyor:

Halil, Nesimi, Şükrü, Hacı Adil, İsmail Canbolat, Salah Cimcoz’la görüştüm. İlk dördü ile bütün meseleler hakkında görüştüm. İsmail’le çok daha tafsilatlı görüştük. Arkadaşlar şimdilik bir an evvel Anadolu’ya giderek, oradaki fırka ile birlikte çalışmak [...] hedefini takib edeceklerdir (Tanin, 31 Ekim 1944; Tefrika 16).

İttihat ve Terakki’nin önderleri arasında olan Canbolat, Akşin’e göre, Mustafa Kemal’in Mütareke devrinde en güvendiği üç kişiden biridir. Bunun göstergelerinden biri, Mustafa Kemal’in 1918’de önerdiği kabinede Canbolat’ın da bulunmasıdır (Akşin, 1998-I; 73). Mustafa Kemal’in bizzat kendisi “ihtilalci bir komite” kurduğunu ve bu komitede kendisinin, Rauf ve Fethi Beyler’in olduğunu, ama Canbolat’ın katılmadığını anlatmıştır (Atay, 1969; 159).

Dr. Tevfik Rüştü (Aras)

Teceddüt Fırkası’nın bir diğer kurucusu da Dr. Tevfik Rüştü’dür. Ünlü İttihatçı Dr. Nazım Bey’in bacanağı (Borak, 1998; 48) olan Dr. Tevfik Rüştü, Fethi ve Mustafa Kemal’in “sıkı ve daimi temas” içinde olduğu çok yakın arkadaşdır (Bayur, 1970; 53). Mustafa Kemal’in Dr. Tevfik Rüştü’ye yazdığı pek

çok mektup yayımlanmıştır (Borak, 1998; 45-49).

Kutay'a (1973; 41) göre Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Dr. Tevfik Rüştü, Mustafa Kemal'in Bingazi delegesi olarak katıldığı 1909 İttihat ve Terakki Kongresi'nde, kongre umumi katibi seçilmiştir (Atay, 1969; 58). Anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Kemal, Dr. Tevfik Rüştü kanalı ile Talat Paşa'ya ulaşmaktadır. Bayur, Mustafa Kemal'in Paşalık hak ve istegini, Dr. Tevfik Rüştü kanalı ile Dr. Nazım'a, dolayısıyla Talat Paşa'ya ulaştırdığını yazmaktadır (Bayur, 1970; 97).

Dr. Tevfik Rüştü'nün İttihat ve Terakki üst düzey yöneticileri ile yakın ilişkisini ortaya çıkaran bir olay da şudur: Zekeriya Sertel'in, bir Sabetay olan Sabiha Hanım'la evlenmeye karar vermesi üzerine bunu "dönmelik kastına indirilen yumruk olarak" nitelendiren İttihat ve Terakki merkezi, düğünü kendileri yapmış ve o zaman Sadrazam olan Talat Paşa, Sabiha Hanım'ın şahidi olurken, Dr. Tevfik Rüştü de Zekeriya Bey'in şahidi olmuştur (Sertel, 1977; 80-81).

Dr. Tevfik Rüştü 1918'de yapılan İttihat ve Terakki'nin son Kongresi'nde yeni bir adla partinin kurulmasını savunanlardandır, yani muhalefettedir (Tunaya, 1989; 553). Teceddüt Fırkası'nın kurucusu ve "idare encümen üyesi" olmuştur (Tunaya, 1989; 92-93).

Dr. Tevfik Rüştü, Ali Fuat'la birlikte 1920 yılı Aralık ayı başında Moskova'ya giden heyette "mümessil" sıfatı ile bulunmuştur (Cebesoy, 1982; 132). Enver Paşa 7 Mart 1921 tarihli bir mektubunda, ki mektubun yazıldığı tarihte Çerkez Ethem tasfiye edilmiş ve resmi TKP kapatılmış durumdadır, şunları yazıyor:

Tevfik Rüştü Moskova'da. Fuat Beyle [Carım] beraber. Mustafa Kemal'in aleyhinde ve Çerkez Etem'in lehinde (Aydemir, 1992; 553).

Dr. Tevfik Rüştü, Milli Mücadele döneminde Talat Paşa'yla mektuplaşmayı hiç kesmemiştir. 14 Temmuz 1920 tarihli mektubunda Talat Paşa Cavid Bey'e, *Tevfik Rüştü'nün* Ankara'da olduğunu ve kendisinden "tebligat" beklediğini yazmaktadır.

“Ben burada olan teşebbüsümüzden bir nebze bahsettim. Tasavvuratımızı da Nuri ve Edip Beyler vasıtasıyla bildirdiğimizi ve onlara bir an evvel cevap verilmesini yazdım” (Tanin, 1944, Tefrika 55). Yine Talat Paşa’nın Cavid Bey’e Temmuz 1920’de yazdığı mektuptan öğrendiğimize göre, Dr. Tevfik Rüştü, akrabası olan Dr. Nazım ile de yazışmaktadır (Tanin, 1944, Tefrika 55).

Dr. Tevfik Rüştü, Resmi TKF’nin kurucularındandır (Tevetoğlu, 1967; 313). Tevetoğlu aynen şöyle yazıyor: “Bolşevizme hayranlığı Millet Meclisinde, yerli ve yabancı basında tartışmalara sebep olmuş, kesilmeyen ilişiği 1947 Meclis açıklamasında ve günümüzdeki [1960’lar] Yön neşriyatında devam ede gelmiş Tevfik Rüştü Aras gibiler” (Tevetoğlu, 1967; 320-21). Dr. Tevfik Rüştü’nün komünizme yakınlığı, *Komintern* gazetesinin 8 Haziran 1921 tarihli sayısında Dr. Tevfik Rüştü imzası ile yayımlanan makalede de izlenmektedir (Tunçay, 1991b; 240-244). Dr. Tevfik Rüştü’nün 1922 yılı Mart’ında da aynı düşünceleri taşıdığı, 18 mart 1922’de İştirakiyuncular’ın çıkardığı *Yeni Hayat* dergisinde verilen bir haberden de anlaşılmaktadır: haberde Dr. Tevfik Rüştü’nün 1871 Paris Komünü’nün yıldönümü dolayısıyla Rus sefarethanesinde yapılan toplantıya katıldığı belirtilmektedir (Tevetoğlu, 1967; 195). Yahya Kemal Beyatlı, Dr. Tevfik Rüştü için “seciyesizliği temsil etmiş olan Doktor Tevfik Rüştü” derken (Beyatlı, 1973; 172), Samet Ağaoğlu “bazen sosyalist, bazen liberal, bir aralık da komünist” (Ağaoğlu, 1999; 225) demektedir.

Yunus Nadi (Abalıoğlu)

Teceddüt Fırkası’nın kurucularından Yunus Nadi, İttihat ve Terakki’nin Meşrutiyet ilanından sonra, 1910’da Selanik’te çıkardığı *Rumeli* adlı günlük gazetesinin başına İstanbul’dan getirildiğine göre, daha o tarihlerden itibaren İttihat ve Terakki’nin güvenilir adamları arasındadır. (Sertel 1977; 39) Selanik günlerini şöyle anlatıyor: “Yunus Nadi her gün İttihat ve Terakki merkezine gider, oradan aldığı ilham üzerine gelip yazılarını

yazardı.” Nadi, 1911’de Aydın Mebusu olarak Meclis’e girmiş-
tir. 1913’te ise *Tasvir-i Efkar*’da “İttihat ve Terakki yazarı” ola-
rak çalışmaktadır (Sertel, 1977; 50). Daha sonra Enver Paşa’nın
muhalifi olduğu söylene de, Kasım 1914’te *Tasviri Efkar* gaze-
tesinde “Cihat” fikrini destekleyen, kışkırtan yazılar yazmakta-
dır (Stoddard, 1994; 31).

Yeni Gün gazetesini 2 Eylül 1918’de kuran Yunus Nadi, Te-
ceddüt Fırkası’nın da kurucuları arasındadır. Ancak kısa bir
zaman sonra Canbolat, Muhittin Birgen ve Dr. Tefvik Rüştü
Beyler’le birlikte o da istifa etmek zorunda kalacaktır (Tuna-
ya, 1986; 92). Yunus Nadi, 6 Ekim 1919’da kurulan İstanbul
Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında arabuluculuk göre-
vi üstlenecek kadar (Akşin, 1998-II, 21) önemli birisi olsa ge-
rektir.

Talat Paşa ölünceye kadar onunla mektuplaşmıştır. 15 Ka-
sım 1920 tarihli Talat Paşa’nın Cavid Bey’e yazdığı mektup şöy-
ledir: “Ali Bey’in programından, Muhittin, Yunus Nadi’nin mül-
akatından komünist olmayarak Sovyet teşkilatını kabul etmek
istediklerini anlıyorum. Bunu en son ve en güzel idare tasavvur
ediyorlar. Halbuki onlar birbirine merbut [bağlı] ve zarureti
halden mütevellid rejimlerdir” (Tanin, 1944; Tefrika 58). Ölü-
münden bir hafta önce, 7 Mart 1921’de Talat Paşa Cavid Bey’e
yazdığı mektupta, Yunus Nadi’ye ayrıca yazacağını belirtmek-
tedir (Tanin, 1944, Tefrika 63). 1926 yılında yapılan İzmir Su-
ikaste teşebbüs davası sorgulamalarında Nail Bey, Yunus Na-
di’nin Talat Paşa ile “muhabere” ettiğini söylemektedir (Dünya
gazetesi, 20 Şubat 1957; tefrika 162).

Mustafa Kemal’in Mütareke döneminde yakın işbirliği için-
de olduğu İsmail Canbolat ve Ali Fethi’den sonraki isim, Ra-
uf Bey’dir.

Hüseyin Rauf Bey (Orbay)

Rauf Orbay, hakkında yeteri kadar inceleme yapılmamış bir
siyasi şahsiyettir. 1918, 1919 ve 1920 yıllarının en önde gelen
siyasi aktörlerindendir. 1917 Ekim Devrimi sonrasında Rus-

ya'yla Brest Litovsk Anlaşmasını imzalayan Osmanlı Heyetine Talat Paşa ile birlikte katılan, 1918'de Talat sonrasında kurulan hükümette Bahriye Nazırı olan, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf Bey, Talat, Enver ve Cemal Paşalar'a da çok yakın, onların güvenini kazanmış biridir. 1918-1920 arasında Mustafa Kemal'in de en yakın mesai arkadaşıdır.

Rauf Bey, İttihat ve Terakki'ye Karabekir tarafından üye yapılmıştır (Karabekir, 1960; 67). Trablusgarp Savaşı'nda denizden ikmal işlerini gerçekleştiren Rauf Bey, Trablusgarp'a Enver'le birlikte gitmiştir (Aydemir, 1995-II; 221):

Mustafa Kemal Bey'le, İtalya harbinin bidayetinde, Mısır'da buluştuk. Ben de Enver Paşa ile Mısır'a gitmiştim. Enver Bey'in, Bingazi bölgesinde teşkil edeceği milli kuvvetlerin muhtaç oldukları silah ve cephaneyi, hususi vasıtalarla denizden temine memurdum (Orbay, 1993; 203).

Balkan Savaşı'nda Hamidiye kahramanı olarak ün yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın düzenlediği Afganistan Heyeti'nin başındadır. Afganistan Heyet-i Seferiyesi "suret-i mahremanede teşkil" edilmiştir [gizli şekilde oluşturulmuş] ve Harbiye Nezareti'ndeki "Şark Şubesi mahsusasına" bağlı olarak faaliyet göstermiştir (Keleşyılmaz, 1999; 90). Teşkilat-ı Mahsusa belgelerinde Ömer Fevzi, Yüzbaşı Tevfik'in (Çerkez Ethem'in ağabeyi) ve Mösyö Von Vas Muss'un adlarının bulunduğu listede (Keleşyılmaz, 1999; 89), Rauf Bey'in adının bulunması gerek satırın boş olması, onun iyi bir konspiratör olduğunu gösterir. Bu heyette Rauf Bey'le birlikte olan *Afganlı Abdurrahman Nihat*, daha sonra, Rauf Bey Milli Mücadele sürecinde Anadolu'ya geçtiğinde de yanındadır (Orbay, 1993; 19). Enver Paşa'nın, Rauf'a "Cenubi İran Başkumandanısın" –bir denizcinin İran'da ne işi varsa– dediğini, kendisi de anılarında açıklamaktadır (Orbay, 1993; 21).

Rauf Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı olarak çalıştığını bildiğimiz bir komutandır. Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkisini Çerkez Ethem'i anlatırken itiraf etmektedir:

Ethem Bey'e gelince, ben zaten bu zatı şahsen tanıyordum. Harbin ilk yıllarında Irak'ta, İran hududunda vazife ile bulunduğum sırada bu zat da, yanında sekiz on arkadaşı ile gelip, gönüllü olarak kuvvetlerime katılmış, ben de kendisini yerlilerden jandarına teşkili ile ulaştırma hatlarının teminine me-mur etmiştim. Oradaki vazifem sona erince, kendilerini, *esas-en bağı bulundukları Başkumandanlık emrindeki – "Teşkilat-ı Mahsusa"ya iltihak etmek üzere, İstanbul'a göndermiştim* (Orbay, 1993, 78). (abç).

Celal Bayar şöyle yazıyor: "Rauf Orbay, Çerkez Ethem Bey'i ve ağabeyleri Yüzbaşı Tefvik ve Reşit Beyler'i eskiden, Birinci Dünya Savaşı'ndan "Teşkilat-ı Mahsusa"dan tanıyordu" (Bayar, 1967; 2509). Rauf Bey Kerkük üzerinden İstanbul'a gelmiş ve bizzat Enver Paşa tarafından Bahriye Nezareti Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne getirilmiştir (Orbay, 1993, 23). Bu sırada Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dır.

Talat Paşa'nın direktmesiyle 1918 Eylül'ünde Bahriye Nazırı olan Rauf Bey, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından biridir. Mustafa Kemal, Filistin Cephesi'ne giderken onu istasyondan uğurlayan yine Rauf Bey'dir (Orbay, 1993; 220). Mütareke sonrasında birlikte Tefvik Paşa kabinesini düşürmeğe karar vermişler ve "aralarında vazife taksimi yaparak" faaliyete geçmişlerdir (Orbay, 1993; 222-223).

Mustafa Kemal'in en yakın olduğu insanlar, kendi aralarında da yakın ilişkiler içindedirler. Canbolat ve Rauf Beyler'in dostluklarının ve karşılıklı güvenlerinin çok eskilere dayandığının bir kanıtı olarak Rauf Bey'in İsmail Canbolat'a en zor zamanında yazdığı mektup gösterilebilir. "Suret-i mahrem-nede teşkil edilen Rauf Bey kumandasındaki" ve Harbiye Nezareti'ndeki "Şark Şubesi Mahsusasına" bağlı olarak faaliyete devam eden Afganistan Heyet-i Seferiyyesi'ne (Keleşyılmaz, 1999; 90) dahil olan Rauf Bey, o zaman Emniyet Müdürü olan İsmail Canbolat'a 23 Haziran 1331'de samimi bir mektup göndermiştir. Rauf, "İstanbul'dan ne vazife ile ayrıldığımı [...] bilseniz gerekir" diye başlayan mektubunda Can-

bolat'a uzun uzun dert yanacak kadar yakındır (Keleşylmaz, 1999; 91).

Rauf Bey hakkında bildiklerimiz arasında tezin konusu açısından en önemli nokta, Karakol Cemiyeti'yle olan yakın ilişkileridir. Rauf Bey'in Karakol'un kurucusu Kara Vasıf Bey'le olan yakınlığı tekrar değerlendirmeye muhtaçtır. Kitabın Karakol ile ilgili bölümünde ayrıntılarıyla incelediğimiz Rauf-Kara Vasıf ilişkisinden (Bak Dördüncü Bölüm) çıkardığımız sonuç şudur: Mustafa Kemal'in Karakol Cemiyeti'yle ilişkisini ve ittifakını sağlayan Rauf Bey'dir. Mustafa Kemal'in Karakol'la temasa geçtiği nokta Rauf Bey'dir.

Ali Fethi Bey (Okyar)

Mustafa Kemal'in Trablusgarp'ta ve Edirne'de birlikte yaşadığı, Sofya'da birlikte olduğu, belki de kendisine en yakın kişi olan *Fethi Bey*, İttihat ve Terakki'nin önemli simalarından biridir. Fethi Bey Selanik'te Merkez-i Umumi'nin 21-22 Temmuz 1908'de yaptığı olağanüstü toplantıda 24 Temmuz günü "genel kıyamın [isyan] başlaması" kararını alan heyete dahildir ve Cemiyet'in Meşrutiyet'in ilanını isteyen bildirilerini kaleme alan kişidir (Çavdar, 1995; 84). Fethi Bey, İsmail Canbolat ile o günlerden tanışmaktadır. Kendi sözleri ile: "Ben, İkinci Meşrutiyet'in beyannamesini yazmış, İttihat ve Terakki'nin ilk yayılmasında emek vermiş, Sultan Abdülhamit kendisine teslim edilmiş, nihayet bu fırkanın umumi katipliğini yapmış [tım]" (Okyar, 1980; 157). 1908 Haziran'ında Enver dağa çıkarken, onu yolcu eden Ali Fethi'dir (Aydemir, 1995; 522).

Meşrutiyet sonrasında Merkez-i Umumi ile Selanik Şubesi birbirinden ayrıldığında, Selanik Merkez Heyeti'nin başkanlığına Fethi Bey getirilmiştir (Okyar, 1980; 27). Selanik şubesi İttihat ve Terakki için çok uzun süre önemini korumuştur. "Mehd-i Hürriyet" [özgürlük beşiği] olarak anılmaya başlanan bu kentteki İttihat ve Terakki şubesinin başkanlığı siyasi açıdan çok önemlidir.

Fethi Bey Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinde Selanik birliklerinin başında görev almıştır (Aydemir, 1992; 164).

Enver Bey'in ordudaki rakibi, çok parlak bir subay olan Ali Fethi Bey olsa gerek. Edirne'nin kaybı sırasında Fahri ve Hüsrev Paşalar arasında gibi görünen çatışmanın aslında, Enver ve Ali Fethi Bey arasında geçtiğini Mahmut Şevket Paşa belirtmektedir (Mahmut Şevket, 1988; 21). Bu çatışma Edirne'nin geri alınması sırasında iyice belirgin hale gelmiştir. Edirne'ye Fethi Bey girecekken (Mustafa Kemal de bu sırada Ali Fethi Bey'le aynı kolordudadır), Enver'in emrivaki yaparak daha önce girmesi ile aralarındaki sürtüşme iyice artmıştır (Bayur, 1970, 55).

1910'da İttihat ve Terakki gözden düştüğünde İstanbul'dan uzaklaştırılan birkaç subaydan biri de Ali Fethi Bey'dir. Bu subaylardan Enver Berlin'e, Hafız Hakkı Viyana'ya ve Ali Fethi de Paris'te ataşe militer olarak gönderilmiştir. Fethi Bey ordunun bütün parlak İttihatçı subaylarının katıldığı Trablusgarp Savaşı'na Paris'ten gitmiştir.

Ali Fethi Bey, Ocak 1913'te Babıali Baskını'nın yapılmasına karşı çıkmıştır. Bu nedenle Talat, Fethi'nin katılmadığı ikinci bir toplantı düzenlemiş ve hükümet darbesi kararı Ali Fethi Bey'in yokluğunda alınmıştır (Çavdar, 1995; 244).

1 Eylül 1913'te ordudan istifa eden Ali Fethi Bey, Talat Paşa'nın öneri ve onayı ile Manastır mebusu olarak Meclis'e girmiş ve "İttihat ve Terakki Umumi Katibi" olmuştur (Okyar-Seyitdanhöğlu, 1999; 16). Ali Fethi Bey, 20 Eylül 1913'te, İttihat ve Terakki'nin 5. Kongresi'nin açılış konuşmasını yapmıştır (Ahmad, 1995, 173). Ali Fethi Bey'i parti genel sekreterliğine getiren Talat Paşa olsa gerek. Örgüte büyük önem veren Talat, belki de orduyu Enver kadar iyi tanıyan ve parlak bir subay olarak Enver'e rakip olan Ali Fethi'yi teşkilatın başına geçirerek, orduyu da Fethi üzerinden kontrol etmek istemiş olabilir. Ali Fethi Bey, Talat Paşa'ya çok yakın bir simadır; anılarında mektuplaşmalar, görüşmeler ve dertleşmelerden söz etmektedir.

Ancak Ali Fethi Bey İttihat ve Terakki'nin genel sekreterliğinde sadece bir ay kalabilmiştir. İttihat ve Terakki Umumi

Katibi seçildikten çok kısa bir zaman sonra, 27 Ekim 1913'te Sofya'ya sefir olarak gönderilmiş, Mustafa Kemal de ataşe militer [askerî ateşe] olarak onunla birlikte gitmiştir. İddiaya göre Enver'in baskısı nedeniyle Talat ve Cemal Paşalar, onları Türkiye'den uzaklaştırmıştır (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1999; 17).

Ali Fethi Bey 1917'de siyasete dönmüş ve tekrar mebus seçilmiştir. Talat Paşa, Savaşı yenilgi ile kapatan hükûmetinin istifasından sonra kurulacak olan geçiş hükûmetine, Ali Fethi Bey'in girmesini şart koşturmuştur. Ali Fethi Bey Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı kurmadan önce, Talat Paşa'nın istifasından sonra kurulan İzzet Paşa Kabinesi'nde, Talat Paşa'nın ısrarıyla Dahiliye Nazırı olmuştur (Okyar, 1980; 249). Ali Fethi ve Rauf Beyler, İzzet Paşa Hükûmeti'nde, İttihat ve Terakkî Cavid ve Hayri Beyler'le birlikte, nazırlık yapacak kadar İttihatçılar'dır (Akşin, 1998-I; 28). İşin ilginç yanı şudur ki, Mustafa Kemal'in de daha cepheden İstanbul'a gelmeden önce önermiş olduğu kabinede kendisi, Ali Fethi, Rauf Orbay, İsmail Canbolat ve Hüseyin Hayri Efendi bulunmaktadır (Akşin, 1998-I; 86). Yani son Talat Paşa Kabinesi'nin istifasından sonra kurulan kabinedeki bazı isimler ile Mustafa Kemal'in önerdiği kabinedeki isimler örtüşmektedir.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası (OHAF)

Ali Fethi Bey İzzet Paşa Kabinesi'nde Dahiliye Nazırı olduğu sırada, İttihat ve Terakkî Fırkasından koparak 10-19 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Hürriyetperver Avam³ Fırkası'nı (OHAF) kurmuştur (Tunaya, 1986; 71). Demek ki Ali Fethi Bey, İttihat ve Terakkî'nin kapatılıp Teceddüt Fırkası'na dönüşmeden çok kısa bir süre önce kendi partisini kurmuştur. Eski İttihat ve Terakkî Katib-i Umumisi Fethi Bey'in kurduğu ve Mustafa Ke-

3 Ali Fethi Bey'in 1918'de kurduğu partiye "Hürriyetperver Avam" adını vermesi de ilginçtir. Avam, seçkinler anlamına gelen havas'ın (muhterem, saygın olanlar) karşısıdır. Kamus-ı Türki'de Şemsettin Sami (1996), "Avam (amm, umumi, genel): herkes, adi halk, aşağı takım, ayak takımı, havas mukabili" demektedir. Ferit Develioğlu (1998) bunlara "kaba ve cahil halk"ı eklemektedir.

mal'in desteklediği *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*⁴ hakkında ise Celal Bayar şu yorumu yapmaktadır:

Mecliste Fethi Bey'in reisliği altında harb sonlarına doğru kurulmuş *Terakkiperver Avam Partisi* vardı. Üyelerinin hemen hepsi *İttihat ve Terakki Partisi*'nden buraya geçmişlerdi (Bayar, 1967; 1428).

İttihat ve Terakki'nin devamı *Teceddüt Partisi* ile Fethi Bey'in *Osmanlı Hürriyetperver Avam Partisi* Meclisi Mebusan'da işbirliği yapmalarını Bayar şöyle değerlendirmektedir: "Zaten hepsi *bir asıldan* gelmişlerdi; sonunda birleştiler, Meclis'e beş imzalı bir gensoru verdiler" (Bayar, 1967; 1433-1434). Celal Bayar'ın gensoru verilmesi söz konusu olunca "bir asıldan" gelmiş olan bu partilerin ortak faaliyet göstermesinden söz etmesi, Mütareke sırasında ve sonrasında tüm İttihat ve Terakki kâhınlarının, artık farklı partiler olmalarına rağmen ittifak yaptıklarının bir kanıtıdır. Burada altının çizilmesi gereken husus, ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullarda, birbirinden doğmuş ve birbirini çok iyi tanıyan kadrolardan müteşekkil bu iki partinin tekrar *yakınlaştıkları* ve *ittifak* yaptıklarıdır. Sadece bu iki partinin değil, Teceddüt Fırkası'nın dışında kalmış eski İttihat ve Terakki lider kadrosuna dahil olanlardan yurtdışına çıkmayanlar da bu iki parti ile ittifak halindedirler. Günlüğünden anladığımız kadarıyla Cavid Bey, Fethi Bey'le 1918 yılı sonu ve 1919 yılı başında sürekli olarak görüşmüştür (Kocahanoglu, 2000; 35, 86, 112).

Ali Fethi Bey gerçeklerin ne kadarını anlatıyor?

Ali Fethi Bey gerçekten İttihat ve Terakki'den neden, nasıl ve ne zaman ayrılmıştır?

1918 Ekim'inde yapılan, İttihat ve Terakki liderlerinin de katıldığı İttihat ve Terakki'nin parti toplantısında, Meclis başkanlığına Halil Paşa'nın seçilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen, Ali Fethi Bey'e de 53 oy çıkması, İttihatçıların kendisine

4 Bayar yanlışlıkla "Terakkiperver" demektedir (Bayar, 1967; 1428 ve 1434).

olan güveninin göstergesidir. Yine aynı toplantıda 30-40 kişi İttihat olup Terakki Fırkası'nın aldığı karara ters oy kullanarak partiden ayrılmıştır (Kocahanoglu, 2000; 4). Ali Fethi Bey'in, İttihat ve Terakki'den ayrılması bu toplantı sonrasındadır.

Talat Paşa Ali Fethi Bey'e, kendisinden sonra İttihat ve Terakki'ye *Merkezi Umumi üyeliği*, hatta *Başkanlık* teklif etmiş, ancak Fethi Bey bu teklifi reddetmiştir:

Talat, İttihat ve Terakki'nin son kongresinden önce Sadrazam ve İttihat ve Terakki genel başkanı olarak "fırkanın yeni bir hüviyet alması halinde *aktif vazife* alıp alamayacağımı sordu" (Okyar, 1980; 249).

Ali Fethi Bey, Talat Paşa'ya önce kendisinin İttihat ve Terakki'nin reisliğinden istifa etmesini ve bir kongre yapılarak yeni dönemin idarecilerinin o kongre tarafından seçilmesi gerektiğini tavsiye ederek, önerilen bu görevleri kabul etmemiştir. Ancak anlatılanlar Fethi Bey'e Talat Paşa'nın ne kadar çok güvendiğinin göstergesidir.

Ali Fethi Bey'in anılarında yazdıkları ile 1918'de *Minber* gazetesinde yazılanlar birbirini adeta yalanlamaktadır. Anılarında Mustafa Kemal'in bir gazete çıkarma teklifi üzerine: "*Mensup olduğum İttihat ve Terakki için öylesine çirkin ve haksız bir neşriyat başlamıştı ki, bunları cevapsız bırakmak ve sükutla karşılamak mümkün değildi*" diyerek açıkladığı *Minber*'in çıkışını (Okyar, 1980; 268), o günlerde farklı açıklamaktadır. *Minber* gazetesinin ikinci sayısında İttihat ve Terakki Kongresi, Talat Paşa ve Ziya Gökalp'in istifaları ve yeni kurulan *Teceddüt Partisi*'nin programı hakkında haberler bulunmaktadır.

Minber gazetesi, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın (OHAF) İttihat ve Terakki kongresine katılmadığını kamuoyuna bir ilanla duyurmuştur:

Hürriyetperver Avam Fırkası azası *mükerrer* [tekrarlanan] *tekliflere* rağmen bu içtimada [toplantıda] hazır bulunmağa muvafakat etmemişler ve binaenaleyh kongreye iştirak eylememişlerdir (Tevetoğlu, 1988a; 187).

İttihat ve Terakki'nin bir başka partinin üyelerini "mükerrer tekliflerle" kendi kongresine çağırması, bu iki parti arasında bir fark görmediğinin kanıtıdır. Gazetede kongreye katılmadıklarını söyleyen Fethi Bey, anılarında kongreye katılmış gibi bir üslupla "kürsüye çıkıp konuşmayı istemedim" demektedir (Okyar, 1980; 50).

Paşaların kaçıışı konusunda da *Minber* gazetesinde yazılanlar ile Ali Fethi'nin anılarında anlattıkları birbirine uymamaktadır. Paşalar'ın yurtdışına kaçışları sırasında Dahiliye Nazırı [İçişleri Bakanı] olan Ali Fethi Bey, bu kaçışları sadece bilen değil, aynı zamanda organize eden kişidir. Ama Ali Fethi anılarında şöyle anlatmaktadır:

Tehcir ve taklitten, yani sürgünler ve ölümlere sebep olmaktan suçlanan şahısların firarını kolaylaştırmaktan mücrim (suçlu) görülü-yordum: *Kaçmalarını temin ettiğim* kimseler de, değil harp yıllarında, daha çok önceden çok yerde ve mevzuda *aramızda görüş ayrılıkları olan* ve bunu tutumumla ve yaşayışım-la ispatladığım, fakat *esasinda arkadaşım, aynı siyasi hareketin parçaları olduğumuz dostlarımdı*: Talat, Enver, Cemal Paşalar ve İttihat ve Terakki'nin diğer ön şahsiyetleri... Bu ayrılışları tek çare saymıştım (Okyar, 1980; 279).

İttihat ve Terakki ön şahsiyetlerinin başta Talat, Enver, Cemal Paşalar olarak vatani terk edeceklerini, en elverişli şeklin arandığını, sadrazam İzzet Paşa, *Rauf, Cavid⁵ ve ben biliyorduk* (Okyar, 1980; 251).

Fethi Bey, Dahiliye Nazırı ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Reisi ve İttihat ve Terakki muhalifidir, ancak İttihat ve Terakki erkânının yurtdışına kaçmalarını da sağlayabilmektedir. Daha ilginç, bir yandan Paşalar'ın kaçmasını sağlarken, *Minber*'de bu kaçıştan haberi yokmuş gibi onları eleştirmektedir.

5 Fethi Bey'in bu anlatımlarına rağmen Cavit Bey anılarında kaçışlardan hiç haberi olmadığını, duyduğu zaman hayret ettiğini yazmaktadır. Bu da, bu eski komitacı ve konspiratörlerin anılarında bile "ele geçerse" diyerek bazı gerçekleri yazmadıklarını göstermektedir (Kocahanoglu, 2000; 42-46).

Ancak Fethi'nin partisinin yayın organı olarak bilinen *Minber* gazetesi, Cavid ve Kara Kemal Beyler'le ittifak yapmadan önce, İttihat ve Terakki'ye muhalefet eder görünümündedir. Paşalar'ın kaçtıkları açığa çıktıktan sonra, 6 Kasım 1918 günlü *Minber* gazetesinde bu kaçış şöyle yorumlanmıştır:

Kaçmışlar, tahakkuk ediyor, kimden ve nereye? Adaletten şüphe etmek, kendinden şüphe etmek, memleketinden şüphe etmek bu, bir insanın nefsinden şüphe etmesine muadildir. Mahkeme var, kanun var, tarih var ve bunların hepsinin fevkinde Allah varken kimden ve nereye kaçarlarsa?

Zaman herkesin mahiyetini gösterdi ve gösterir. Her halde caniler için necat yoktur. Eyn-ül-meferr? [Kaçacak yer yok mu?] Memleket kabustan kurtuldu. Mecnun veya cani halk içinde daima muzırdır. Çare birinin zindana, birinin şifahane-ye isalidir [ulaştırılmasıdır]. Fakat bunlar intihar ederlerse yapacak bir şey kalmaz. Hayatta bulundukça bunlar er geç yine layık oldukları mevkilere tıklılırlar. Bundan şüphe etmeyelim (Tevetoğlu, 1988a; 188).

Ve yine Ali Fethi Bey *Minber* gazetesinde yayımlanan bir röportajında: "Ben firarileri hiçbir veçhile sahabet [sahip çıkma, koruma] etmedim. Onları kaçırmamak için tevkif etmekten başka çare yoktu. Bir mahkemeden sadır olmayan bir emirle her kim olursa olsun tevkif ettirmek hilaf-ı kanundur" (Tevetoğlu, 1988a; 191), diyerek tam bir demagojiyle kendini savunmaktadır.⁶

Paşalar'ın kaçışından sonra, Dahiliye Nazırı olan Fethi Bey'e, Ali Kemal başta olmak üzere, basında hücum edilmiş ve bu kaçıştan sorumlu tutulmuştur. Bunun üzerine *Minber* gazetesinde 30 Kasım 1918'de "Ali Fethi Bey'in Cevabı" başlıklı bir makale yayımlanmıştır.

6 Bu tarihte Moskova'da bulunan Mustafa Suphi, Yeni Dünya gazetesindeki makalesinde bu hükümet hakkında haklı olarak şu yorumu yapmaktadır: "İttihat ve Terakki'nin ordu kahramanları ... mahirane bir cambazlıkla ... kendi yerlerine ikinci sınıftan arkadaşlarını koyarak Avrupa'ya gitmişlerdir. İstanbul'daki hükümet nazırları ... İttihat ve Terakki Fırkasına mensup" (Tunçay, 1995, 164).

Firarilerin Ali Kemal Bey'in murat eylediği manada yar-ı kadimleri [eski dostları] değilim. Firarilerden Enver, Cemal, Talat ile Meşrutiyet'in istihsalı gibi mukaddes gayeler için bundan on sene evvel teşrik-i mesai [işbirliği] etmiştim. Sonradan bu zevatın millet nazarında adlarını kötüye çıkaran icratlarına hiçbir suretle katılmadığım gibi, ... mücadeleye atılan bendim.

Bu zevat içinde memlekete *en muzır bir unsur* olarak keşfelediğim Enver'e karşı mücadelem ise bundan pek kadimdir [eskidir] ve Trablusgarp Muharebesi'ne müsadiftir [rastlar] (Tevetoğlu, 1988a; 189-191).

Minber gazetesi

OHAF'dan iki hafta sonra, 1 Kasım 1918'de yayın hayatına atılan *Minber* gazetesinin Fırkanın "resmi" yayın organı olmasına gayret edilmiştir. Gazeteye *Minber* ismini Mustafa Kemal koymuştur (Okyar, 1980; 267-69). Mustafa Kemal ve Rauf Bey *Minber*'in yayınlanmasında maddi manevi katkılarda bulunmuşlardır (Borak, 1998a; 147). İttihatçı Paşalar yurtdışına çıktıktan sonra *Minber* gazetesi Cavid Bey ekibine açılmış ve Kara Kemal tarafından maddi destek sağlanmıştır. Bunu Cavid Bey'in, 21 Kasım 1918 tarihli notları açığa çıkarmaktadır:

Gazetenin *resmen fırka gazetesi olmamasına* Fethi Bey'ce muvafakat oldu. Karasu'dan ihtiyaç hissedilen meblağın bir kısmının tedarik olunmasını talep etmiştik. Bir kısmını da ben tedarik eylemeyi vaad ettim. Benim bulmayı vaad ettiğim parayı bazı tacirlerden şirkete iştirak suretiyle tedarik eylemesi için [Kara] Kemal'e söyledim (Kocahanoğlu, 2000-I; 71).

Bu ifadelerden gayet açık bir şekilde anlaşıldığı gibi, ayrı bir parti kurmuş olan Fethi Bey ve *Minber*'e mali destekte bulunmuş olan Mustafa Kemal, Kasım 1918 itibarıyla Cavid Bey ve Kara Kemal'le ilişki içindedirler. Anlaşılan Paşalar'ın yurtdışına çıkmasından sonra bu iki ekip arasında bir yakınlaşma olmuştur.

Bütün bunlardan sonra Meclis'te Teceddüt ile Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası arasında ortak hareket ettiklerini görmek kimseyi şaşırtmayacaktır. 18 Aralık 1918'de Teceddüt Fırkası'nın verdiği önergelerde Hüseyin Hayri'nin de imzası görülmektedir. *Minber* gazetesi Teceddüt Fırkası hakkında özenli haberler yayımlamıştır (Akşin, 1998-I; 126,134).

İttihat ve Terakki'nin iki hizbinin Kasım 1918'de iyice yakınlaşmaları, politikanın kaçınılmaz gereğidir. Savaş kaybedilmiştir, vatan işgal altındadır, İttihat ve Terakki'nin liderleri yurtdışına kaçmış, ana uyuşmazlık noktaları geçici olsa da yok olmuştur. İç ve dış faktörler aynı partiden kopan hiziplerin birlikte hareket etmesi için uygun, hatta kaçınılmazdır: İçerden Hürriyet ve İtilafçı'lar, dışarıdan İngilizler İttihatçılara saldırılmaktadır. Bu siyasi ortam, Teceddüt Fırkası ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı güçlerini birleştirmeye adeta mecbur bırakmıştır.

Ancak 30 Ocak 1919'da Canbolat, Hüseyin Kadri ve Kara Kemal, Mart 1919'da ise Ali Fethi tutuklanmıştır (Akşin, 1998-I; 153). Her iki partinin liderinin tutuklanması, her iki parti de aynı gün kapatılması -5 Mayıs 1919 (Akşin, 1998-I, 202) tesadüf müdür? İki partinin kadroları arasındaki işbirliği Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra da sürmüştür. 1919 Mayıs ayında bu dörtlüden sadece Mustafa Kemal ve Rauf Beyler kalmıştır. M. Kemal Samsun'a gitmeden önce, 14 Mayıs 1919'da Bekirağa Bölüğü'ne yine Rauf Bey'le birlikte gitmiştir (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1999; 23). Ali Fethi Okyar, anılarında, Mustafa Kemal'in Rauf Bey'le birlikte geldiklerini, kendisi ve "dostları"yla konuşup vedalaştığını yazmaktadır. Hüseyin Cahit ise, bu ziyareti şöyle anlatmaktadır: "Bekirağa Bölüğü'nde mevkuf [hapis]i dik. Bir gün Rahmi ile İsmail Canbolat fısıldadılar: 'Mustafa Kemal gelecek...' Geldi, görüştüler ve gitti" (Yakın Tarihimiz - III, 1962; 329). Mustafa Kemal de Falih Rıfkı'ya Bekirağa Bölüğü'nü ziyaret ettiğini anlatmıştır (Atay, 1955; 117-18).

İşte bu ziyaretten iki gün sonra, 16 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Samsun'a, on gün sonra, 24 Mayıs 1919'da da, Rauf Bey

Bandırma'ya doğru yola çıkarak İstanbul'dan ayrılırlar. Dört arkadaştan (Mustafa Kemal, Ali Fethi, Rauf Bey ve İsmail Canbolat) tutuklanmayan iki kişi faaliyete geçmişlerdir.

Türk tarih yazıcılığı milli mücadelenin örgütlenmesinde Rauf Bey'in katkısının ihmal etmiştir. Tekraralamakta sakınca yok: Mustafa Kemal 16 Mayıs'ta Samsun'a doğru, Rauf Bey 24 Mayıs'ta Bandırma üzerinden Balıkesir'e doğru yola çıkmıştır. Rauf Bey Ege teşkilatlarının örgütlenmesinin temelini attıktan sonra Ali Fuat Paşa ile buluşmuş ve birlikte önceden planlandığı gibi Mustafa Kemal'le Amasya'da buluşmuşlardır.

Gerçekten Teceddüt Fırkası 5 Mayıs 1919'da kapatıldıktan sonra da faaliyetlerine ve Mustafa Kemal'le ilişkiye devam etmiştir. Sivas Kongresi henüz devam ederken, 10 Eylül 1919'da İstanbul'dan "Teceddüt Fırkası" namına göz doktoru Esad Paşa'nın bir kuryeyle Trabzon yoluyla Mustafa Kemal'e mektup ve sair evrak göndermiştir (Karabekir, 1960; 188). Gönderilenler arasında: "Teceddüt Fırkası'nın resmi mührü, bir hususi mektup ve on büyük sayfeden ibaret teksir ile basılmış bütün ecnebi devlet ve milletlere verilmesi tasarlanan beyanname sureti" bulunmaktadır (Karabekir, 1960; 189). Karabekir bu konuda şu yorumu yapmaktadır:

Teceddüt Fırkası'nın mektubu Mustafa Kemal Paşa'yı kendi aralarında ve başlarında bulundurmakla müftehir addediyor ve seçimlerde muhakkak kazanılacağı kanaatini ileri sürmekle beraber İttihat ve Terakki'ye ruhen bağlı ve ahlakları metin ve fikir ve ilimlerinden istifade olunur kişileri namzet listesine ithal ettiklerini bildiriyor. Bazı livalarda ise namzetleri noksan bıraktıklarını ve Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamlanması rica olunuyor ve parti hakkında aydınlatıcı yardım ve uyarıları beklemekte bulunduğunu bildiriyorlar.

İttihat Terakki'nin ve Teceddüt Fırkası'nın önde gelenlerinden olan Esad Paşa, Mustafa Kemal'i Teceddüt'ün doğal lideri olarak gördüğünü ifade etmekte, seçimlerde Teceddüt Fırkası'nın bazı namzetlerini onun tayin etmesini istemekte ve fırka beyannamelerini göndermektedir. Bu kadar teklifsizlik ancak Mustafa Ke-

mal ile bir ittifak sonucunda olabilir. Karabekir bu duruma o kadar şaşmıştır ki, düşüncelerini şöyle kaleme almıştır:

[Esat] Paşa hususi imzalı mektubunda ise, [...] Mustafa Kemal Paşa'yı her türlü fırka hisleri fevkinde tanıdıklarını, tezahüratı milliyenin mümessili [milli görüşün temsilcisi] bilmekle beraber, bu mühim hadisata canla başla iştirak eden fırka mensubini [parti mensuplarını] zat-ı alilerini fırkanın reis-i tabiisi ve hakikisi [partinin hakiki ve tabii başkanı] telakki ettiklerini, parti tarafından res'en vaki olan müracaatı kabul buyurmalarını rica ve vazife-i riyasetleri hak ve sıfatıyla her türlü evamir ve tenvirat [uyarı] ve seçimler hakkındaki tebliğleri beklemekte bulunduklarını kaydediyor (Karabekir, 1960; 449-450)⁷

İttihat ve Terakki'nin lider adayı kim?

Siyasetten “geçici” de olsa ayrılmak zorunda kalacaklarının, hatta yurtdışına çıkmak zorunda kalabileceklerinin bilincinde olan İttihat ve Terakki yöneticileri, kendilerinden sonra yönetime gelecek kadroları kendileri seçmeyi mutlaka istemiş olmalılar. Talat Paşa'nın Ali Fethi Bey'e, yeni kurulacak partinin Merkez-i Umumi'sine girmesini ve hatta başkanlığını teklif etmesinin altında bence yerine bırakacağı adam olarak Fethi'yi görmesi yatmaktadır. Talat fraksiyonuna dahil İttihat ve Terakki yöneticileri, sivil bir şahsiyet olarak Ali Fethi Bey'in mücadelesinin başına geçmesi gerektiğini düşünmüş olabilirler.

Ali Fethi Bey'in 1918 sonu itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir siyasi aktör olduğunun bir kanıtı, siyaset yapmanın aracı olan bir partiyi, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı kurması ve bu partinin başkanı olmasıdır. Görüldüğü kadarıyla Ali Fethi Bey de kendini İttihat ve Terakki sonrasındaki iktidara hazırlamaktadır. Ancak çok erken bir tarihte, 10 Mart 1919'da tutuklanarak (Okyar, 1980, 278) Malta'ya sürülmesi, onu liderlik yarışının dışında bırakmıştır.

7 Kazım Karabekir'in bu önemli kitabı Emre Yayınevi tarafından da basılmıştır. Kitabevi pek çok yerde olduğu gibi bu bölümü de sansürlemiştir (1995, 450).

Enver fraksiyonunun adayının da Halil Paşa olduğu, kendisinin anlatımlarına dayanarak ileri sürülebilir (Sorgun, 1997; 256-259). Halil Paşa, İttihat ve Terakki erkanı yurtdışına çıktıktan sonra İstanbul'da kalan ve Enver'in amcası olan ünlü ve saygın bir İttihatçı subaydır. Lider olabilecek özelliklere sahiptir ve başa geçip mücadeleyi başlatmak niyetinde olduğunu bizzat kendisi anlatmaktadır:

Benim şahsen başlayacağım bir hareket, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki vazifelerimden ve Enver Paşa'nın amcası olmamdan ötürü pek yerinde olmazdı, çünkü yanlış propagandalar içinde kalan millet İttihatçılar'a karşı tahrik ediliyordu. Bunu önlemek gerekecekti. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki'ye bağlılığından çok, ateşli ve iyi bir kumandan olarak tanınıyordu (Sorgun, 1997; 258).

Halil Paşa, anılarında, Erzurum ve Ege'de teşkilatların başında İttihatçılar'ın bulunduğunu söyledikten sonra: "Yalnız dış devletlere karşı hareketin bir *İttihatçı hareketi olduğunu* gizlemek gerekiyordu" demektedir (Sorgun, 1997, 259). Halil Paşa hem kendi ifade ettiği gibi angaje bir İttihatçıydı, hem de çok eleştirilen Enver Paşa'nın amcasıydı. Onun da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne kapatılması fiili olarak siyaset yapmasına engel teşkil etmiştir.

Burada belirtilmesi önemli bir nokta şudur: 1918 kışında Anadolu'ya gitmek, henüz gündemde yoktur. Maçka Silahhanesi Hatıraları kitabının yazarı olan General Cemal Karabekir, Mütareke sonrasında adeta içgüdüsel olarak silah saklamaya başladıklarını anlatmaktadır:

O günlerde ve o sıralarda Anadolu'da ne hükümet var, ne hükümet kurulacağına dair bir emare var. Ne Kuva-yı Milliye var, ne Kuva-yı Milliye teşkil edeceğine dair bir şey var. Bu saklanan silahlarla kimler iş görecekti bunu saklayanlar da bilmiyordu" (Kazancıgil, 1991; 18). "Bu zamanlarda Anadolu'da ne hükümet var, ne hükümet kurulma teşebbüsü var, hatta buna dair bir emare bile yoktu. Evvelden şöyle düşünülmüş, böyle ko-

nuşulmuş, böyle kararlaştırılmış, şöyle olacakmış gibi sözler hep kavilden, hep laftan ibaret şeylerdir (Kazancıgil, 1991; 40).

1919 baharına, yani önemli İttihatçılar'ın tutuklanmasına kadar da Anadolu'ya çekilerek mücadeleyi oradan sürdürüleceği kesinlik kazanmamıştır. Çünkü henüz siyasetin yapıldığı zeminler –meclis, hükümet, partiler– tüketilmemiştir. Mustafa Kemal de dahil olmak üzere tüm siyaset odakları, Meclis-i Mebusan, Hükümet ve Saray, henüz İstanbul merkezli bir siyaset yapılması üzerine kafa yormaktadır. Karakol Nizamname-si'nde de Anadolu'nun merkez alındığına ilişkin bir ibare bulunmamaktadır.

21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın süresiz olarak feshedilmesiyle Meclis, siyasi mücadele platformu olmaktan çıkmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Kara Kemal'den Sadrazam Tefvik Paşa'yı kaçırmak için bir teklif aldığı gibi (Okyar, 1980; 275); “ihtilalci komite” kurarak “ihtilalci tedbirler” düşünerek, Vahdettin'i öldürmek, hükümeti düşürmek gibi İstanbul'da Hükümet ve Saray merkezli planlar da yapılmıştır (Atay, 1955; 94-95). Ancak bütün bu çabalar boşa çıkmıştır.

Meclisin kapatılmasından sonra siyasi aktörlerin de tutuklanmasıyla İstanbul, artık tehlikeli bir yer haline gelmiştir. Ali Fuat ve Karabekir'in 1919 Nisan'ında Anadolu'ya geçmeleri ile Anadolu, mücadelenin yürütüleceği alternatif alan haline gelmeye başlamıştır. Mustafa Kemal'in umumi müfettiş olarak atanması da Nisan sonuna rastlar. Hele hele 5 Mayıs 1919'da Teceddüt Fırkası'nın ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın kapatılması, İstanbul hükümetinin bütün meşru ve sivil zeminlere müdahalesi anlamını taşımaktadır ki artık Anadolu'ya geçmekten başka çare kalmamıştır.

Siyasi bir aktör olarak Mustafa Kemal

Mustafa Kemal, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a ayak bastığında kağıtlar baştan karılmış ve dağıtılmış durumdadır: Mütareke imzalanmış, İttihat ve Terakki kapatılmış, İttihat ve Terakki er-

kani yurtdışına kaçmış, Teceddüt Fırkası kurulmuş, Teşkilat-ı Mahsusa Karakol Cemiyeti'ne dönüştürülmüş ve faaliyete geçmiş, *Minber* gazetesi (1 Kasım) yayın hayatına atılmıştır.

Mustafa Kemal bu tarihte yapayalnız bir insan mıdır? Bir anlamda evet. Bu "yalnız adam"ın karşısında, ülkenin en iyi örgütlenmiş hareketi, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası bulunmaktadır. Ancak tarihsel konjonktür, öylesine bir seyir izlemiştir ki, bu yalnız adamın karşısındaki "ülkenin en iyi örgütlenmiş hareketi"nin, Merkez-i Umumi üyeleri kaçmış, fırkası bizzat kendi kurucu ve yöneticileri tarafından kapatılmak zorunda bırakılmış, içinden iki (hatta partisiz kalanlarla üç) yeni parti –Teceddüt, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve Karakol– doğmuştur. İttihatçılar yenik, lidersiz, moralsiz, karmakarışık bir topluluk halindedir.

Mustafa Kemal'in Mütareke'den sonra *Ali Fethi*, *İsmail Canbolat* ve *Rauf Beyler*'le yakın ilişki içinde olduğu yukarıda söylendi. Mustafa Kemal'in paramparça olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın küllerinden doğan iki partinin liderleri ve *Rauf Bey*'le olan ilişkisinin tahlili önem kazanmaktadır. *Rauf Orbay* bu dört kişinin mütareke sonrasındaki faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır:

Biz; *Mustafa Kemal Paşa*, *Ali Fethi* ve *İsmail Canbolat Beyler*'le ben *Ahmet İzzet Paşa*'nın konağında (Talat kabinesinin istifasından sonra ki, İttihat ve Terakkililerin de nazır verdikleri sadrazam) verdiğimiz karara uyarak, tam bir ümitle ... *gececi gündüzlü çalışmaya* koyulmuştuk (Orbay, 1993; 224).

En yakın ve mahrem arkadaşları olarak yine *Ali Fethi*, *İsmail Canbolat* ve ben vardım. Hemen her gün buluşur, toplanır, konuşur, daha doğrusu dertleşirdik (Orbay, 1993; 226-227).

Ali Fethi Bey ise, Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesini izleyen günlerdeki bu görüşmeler hakkında başka bir ayrıntıya değinmektedir. İstanbul'da *Kazım Karabekir*'in, *Ali Fuad*'ın, *Cafar Tayyar*'ın bulunduğu günlerde: "Rauf'la beraber, *bütün arkadaşların* da katıldığı *İsmail Canbolat*'ın evinde, arkası arkası-

na üç gece geç vakitlere kadar, *her an daha da kötüleşen vaziye-ti görüştük*" (Okyar, 1980; 257) (abç). Daha sonra bu görüşmeler, "ekseriyeti askerî şahsiyetlerin toplanarak hükümet aleyhine kararlar alındığı" yolunda kabineye ihbar edilmiştir (Okyar, 1980, 263). Bu toplantılara katılanların tam listesi hakkında maalesef bilgi bulunmamaktadır.

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'den 1913'te uzaklaşmış da olsa, İttihat ve Terakki yöneticilerinin en yakınında olmuş ve kaderlerini paylaşmış bir generaldir. Yurdu terk etmek zorunda kalan İttihat ve Terakki yöneticilerinin, Mustafa Kemal'i yurt içinde güvenilebilecek insanlar arasında görmeleri doğaldır. Hüseyin Cahit bu konuda şunları yazmaktadır:

Mağlubiyet tahakkuk etmişti. Harbi yapan Kabine, Hükümet mevkiini terk ediyordu. Zihinlerde ve ruhlarda endişe ve ıstırap vardı. *Enver'in sesi hâlâ kulaklarımdadır. Padişaha kabinesinin istifasını götürecek Talat Paşa'ya: "Harbiye Nezareti için Mustafa Kemal'i tavsiye et. Harbiyeye o gelmelidir. Ondan başka orduyu toparlayacak kimse yoktur"* diyordu (*Yakın Tarihimiz*, III, 329).

Bu ifadeye göre Enver, Mustafa Kemal'i ordunun başına geçecek şahıs olarak görmektedir, siyasi mücadelenin başına değil. Bayar da, anılarında, Mustafa Kemal'in *ordunun başına geçmesini* Enver'in onayladığını, hatta tek çare gördüğünü yazmaktadır:

Son günlerde Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında kendiliğinden doğma bir fikir birliği vücut bulmuştur. [Enver Paşa] Talat Paşa hükümetinin istifasını bir emrivaki olarak gördüğü zaman, Başkumandan vekili: "O halde, kuvvetli bir kabine lazımdır. *Orduyu Mustafa Kemal Paşa'dan başkası idare edemez*" demiştir (Bayar, 1967; 21).

İttihat ve Terakki'nin önde gelen bu isimlerinin, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra kaleme aldıkları *anılarındaki bu ifadeler tartışmalıdır*. Çünkü Talat Paşa kabinesinin istifası günde-me gelince ordunun başına, yani Harbiye Nazırlığı'na Musta-

fa Kemal'in gelmesini isteyebilirler, hatta bunu diğer nazırlıklara istediklerini getirdikleri gibi sağlayabilirlerdi. Ancak bunu yapmamışlardır. Ayrıca İttihat ve Terakki yöneticileri yurtdışına çıkmadan önce yaptıkları bir toplantıda sekiz kişinin yurtdışına çıkmasına; Karakol Cemiyeti'nin kurulmasına karar vermişler, ancak orduyu toparlayacak kişi olarak Mustafa Kemal'i işaret etmemişlerdir. Hatta, Teceddüt Fırkası kurulduktan sonra bile, Mustafa Kemal'in nazır olma ihtimaline sıcak bakmamışlardır (Kocahanoğlu, 2000; 85). Tefik Rüşdü'nün Mustafa Kemal'in Teceddüt Fırkası'na lider olması konusundaki çabalarının sonuçsuz kaldığına da değinilmişti. Ayrıca Mustafa Kemal'in Tefik Paşa Hükümeti'ne güvensizlik oyu verilmesi için çaba sarf ettiği, 19 Kasım'da Teceddüt Fırkası başkan vekili olan Şemsettin (Günaltay) ve Babanzade Hikmet'le hükümete güvenoyu verilmemesi için görüştüğü, ancak Teceddüt Fırkası'nın hükümete güvenoyu verdiği bilinmektedir (Bayur, 1970; 237-238). Bu iki olay, 1918 yılı sonunda Mustafa Kemal'in İttihatçılar tarafından sözü dinlenen bir lider olmadığı anlamına gelmektedir.

O günlerde "Anadolu'daki mücadelenin başına geçecek kişi"den söz bile edilemez, çünkü o tarihte henüz mücadeleye Anadolu'ya çekilerek başlanacağı tahmin edilmemektedir. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki erkanı tarafından lider tayin edilmediği kesindir. Ancak kendileri yurtdışına çıktıktan sonra *ordunun* başına kimin geçeceği konusu tartışıldığında Mustafa Kemal'in ismi mutlaka değerlendirilmiş olmalıdır. Bunu, Karakol bölümünde işleyeceğiz.

Enver Paşa'ya atfedilen sözler ne kadar inandırıcı değilse de, pratikte yaptıklarıyla Talat Paşa'nın yaklaşımları inandırıcıdır. Celal Bayar'a göre Talat Paşa memleketten ayrılırken şu fikirdeydi: "Gayretlerimizden beklediğimiz neticeyi alamadık, mağlup olduk. Bundan sonra, memleketin istikbaliyle uğraşmayı diğer evlatlarına bırakmalıyız" (Bayar, 1965; 124-125).

Peki ne olmuştur? Şu açık, Mustafa Kemal Mütareke sonrasında, İttihat ve Terakki örgütünün parçalanmasından ortaya çıkan tüm oluşumlarla işbirliği içine girdiği görülmektedir: Mustafa Kemal, İsmail Canbolat aracılığı ile Teceddüt Fırka-

sı, Ali Fethi Bey aracılığı ile Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Rauf Bey aracılığı ile İttihat ve Terakki'nin illegal kanadı, yani Karakol ile bağlantı kurmuştur. Mustafa Kemal Selaniklidir, "fedai-i zabitan"dır, İttihatçı olduğu kadar İttihatçı değildir. Mustafa Kemal 1908'den 1918'e kadar, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın on yıllık politika pratiğinden ve iktidar mekanizmalarının uzağında kalmış olması nedeniyle, İttihat ve Terakki'nin günahlarına bulaşmamıştır.

Burada altı çizilmesi gereken çok önemli bir nokta da şudur: 1918 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal, siyasetle genç yaşlarından beri ilgili, meslek hayatında başarılı, 37 yaşında genç bir general olarak siyasette bizatihi bir *özne* olarak, bir siyasal "fail" olarak vardır. 1918 öncesinde de alternatif fikirler üreten, Harbiye Nazırı'nı eleştirmekten çekinmeyen, Harbiye Nazırı'nın teklif ettiği görevleri reddeden, hükümetin politikalarına alternatifler üreten ve bunları yazılı olarak yetkili mercilere ileten ve bütün bunlara rağmen dışlanmamış bir generaldir.

Mustafa Kemal, cepheden İstanbul'a dönüş tarihi olan 1918 yılı Kasım ayından Samsun'a gitmek üzere yola çıktığı 16 Mayıs 1919'a kadar altı ay boyunca yoğun olarak politikanın içinde olmuş, kendi kendisini Harbiye Nazırlığı'na aday göstermiş, bir gazete çıkarılmasına katkıda bulunmuş; Padişah, Kabine, Meclis ve yabancı misyon şefleri ile ilişkiler kurmuş; Sadrazam'a yönelik komplolar içinde olmuştur. Bir Rus atasözünde söylendiği gibi, "yedi kere ölçüp, bir kere biçen" usta bir terzi sabrındadır. Ama çember daralmaktadır. 27 Şubat tarihinde Mustafa Kemal'in emrine verilen yaveri ve otomobili geri alınmıştır (Borak, 1998a; 210). Mustafa Kemal'in siyasete doğrudan müdahil olmak için İstanbul'da ürettiği çözüm yollarının hepsi tükenmiştir: Meclis ve partiler kapatılmıştır. Hükümet politikalarına karşı çıkanlar tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne kapatılmaya başlanmış ve tutukluların sürgüne gönderilecekleri belli olmuştur. İdam kararları alınmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Siyaset yapılacak yasal alanlar kapatılırsa siyaset yeraltına geçer. Türkiye'de de böyle olmuştur: 1920 yılı Baharında İstanbul'da yapılacak hiç bir şey kalmamıştır. Böylece siya-

si mücadeleye Anadolu'dan devam etmekten başka çare kalma-
yınca, siyasete Anadolu'yu merkez alarak devama karar vermiş
ve kararını hayata geçirmek üzere yola çıkmıştır.

Mütareke sonrasında Canbolat, Rauf, Kara Kemal gibi önde
gelen İttihatçılar'la olan yakın ilişkisi, Mustafa Kemal'in bu ev-
reler tarafından ciddiye alınan bir isim olduğunu göstermek-
tedir. Milli Mücadele sürecinde iyice ortaya çıktığı gibi Mus-
tafa Kemal, bir ordu komutanı olduğu kadar ve aynı zamanda
bir taktisyen ve stratejisttir. İttihatçılar yerel ve bölgesel çaba-
lar içinde iken Mustafa Kemal, merkezi ve ulusal çapta bir kur-
tuluş mücadelesi projesi peşindeydi.

İttihatçılar onu ciddiye almasalar da, Mustafa Kemal siyasi li-
der olma yolunda yürümekteydi. Karşısındaki siyasi odak, li-
der/örgüt merkezli bir odak iken Mustafa Kemal'e karar dik-
te eden bir siyasi odak olmamıştır. Mustafa Kemal olaylar kar-
şısında çok çabuk refleks veren bir siyasetçidir. Gz kara ve
korkusuzdur. Örneğin Karabekir siyasette ve insan ilişkilerin-
de orta yolcu, idare-i maslahatçı iken; Mustafa Kemal, karşı ik-
tidar odaklarının siyasi manevralarına hemen ve çok da sert
tepki verebilmektedir.

Mustafa Kemal'in bir başka göze çarpan özelliği de, İttihat
ve Terakki'nin komitacı yöntemlerini çok iyi bilmek ve uygu-
lamakla birlikte, yasallıkları da sonuna kadar değerlendirmesi-
dir. Örneğin Samsun'a çıkmak için tam yetkili "padişah yaveri
bir müfettiş" olmayı beklemiştir.

Bütün bu olgulara rağmen yine de Ali Fethi Bey'in Malta'ya
sürülerek, Halil Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye yönelik çok g-
l bir muhalefetin varlığı ile tutuklanarak gündemden düşme-
si, Mustafa Kemal'in liderlikte önünü açan faktörler olarak de-
ėerlendirilmelidir.

Milli Mücadele'nin bazı komutanları ve İttihat Terakki

Bu bölümde Mütareke sonrasında Mustafa Kemal'in en yakı-
nında olmuş bazı kişilerin birbirleri ve İttihat ve Terakki lider-

leri ile ilişkilerine değinilmiştir. Mustafa Kemal, Enver, Kazım Karabekir, Ali Fuat, İsmet, Refet gibi isimler, son on yılda birbirleri ile çeşitli vesilelerle yakınlıklar kurmuşlardır. Kimisi sınıf arkadaşıdır, kimisi akrabadır, kimisi İttihat ve Terakki'yle birlikte dost olmuştur, kimi cephelerden silah arkadaşıdır.

Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal ile Karabekir 1905'te kurmay mektebini birlikte bitirirler. Karabekir binbaşılığından beri Enver Paşa'yı tanımaktadır, 30 Aralık 1906'da, Manastır'da İttihat ve Terakki teşkilatına onu üye yapan Enver'dir (Karabekir, 1982; 131). Karabekir, Enver Paşa Harbiye Nazırı olduğu sırada "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye *İstihbarat* Şubesi Müdür-lüğü'nü yapmıştır (Karabekir, 1960; 75). Karabekir'in Rauf ve İsmet Beyler'le samimiyeti 1908 öncesinde başlamaktadır, çünkü Rauf'u İttihat ve Terakki'ye alan Karabekir'dir (Karabekir, 1960; 67).

Karabekir'in Milli Mücadele döneminde Enver Paşa ile yaşıttığını biliyoruz. Karabekir Bakü'deki Enver Paşa'ya 7 Eylül 1920'de şunları yazıyor:⁸

Vatanın hizmetinize en ziyade muhtaç olduğu bir sırada, Moskova'ya gelmeniz büyük bir meserret [sevinç] ve memnuniyetle karşılandı. ... Anadolu Hükümetini bu şekl-i vaziyetten kurtarmak ancak zat-ı alilerinin bizzat Bakü'deki mesai-i fevkaladenizle mümkün olacaktır. ... Vaziyet-i hal ve siyaset-i hazırımızda Ruslardan başka hiç bir nokta-i istinadımız [dayanak noktamız] kalmamış olduğu zat-ı Samilerince malumdur. En büyük hürmetlerimle de sizi der-aguş ederim [kucaklarım] ve samimiyet-i tamamıyla gözlerinizden mütehasseten öperim (Aslan, 1997; 167-168).

Milli Mücadele başlangıcında Mustafa Kemal'e verdiği inkar edilemez destekle göze çarpan Karabekir'in, çok kısa bir süre

⁸ Karabekir anılarını yazdığı altı cilt kitaba bu mektubu almak gereğini hissetmemiştir.

sonra Mustafa Kemal'i ilk bulduğu fırsatta saf dışı etmeye hazır olduğunun kanıtları Karabekir'in yapıtlarında bulunabilir.⁹

İsmet Bey (İnönü)

Mustafa Kemal'in "benim daima en iyi anlaştığım dostlarımdan biri İsmet olmuştur" (Atay, 1955; 96) dediği İsmet Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Refet Bey'in aracılığı ile Edirne'de girmiş, daha sonra İzmir'de Dr. Nazım'la yakın ilişkiler kurmuştur (İnönü, 1985; 40). Teşkilat-ı Mahsusa'nın ünlü başkanı Süleyman Askeri ile İzmir'den tanışmaktadır. Mustafa Kemal'i İsmet Bey'le Meşrutiyet öncesinde Selanik'te Fethi Bey tanıştırmıştır (İnönü, 1985; 41). İsmet Bey'in Talat ve Cemal Paşalarla da yakın ilişkileri olmuştur.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinde Binbaşı Enver ve İsmet Beyler aynı kurmay heyettedirler (Aydemir, 1995-II; 166-167). "1914-1915 kışından 1916 nihayetine kadar Çanakkale [ve] Irak Harbi esnasında, Enver Paşa'nın yanında Harekât Şubesi Müdürü olarak" bulunmuştur ve anılarında "[Enver Pa-

9 Karabekir İstiklal Harbimiz adlı kitabında son derece önemli bir itirafta bulunmaktadır. Sivas Kongresi süresince Mustafa Kemal, her an telgraf başında Karabekir'i bilgilendirmede, daha doğrusu her durumda Karabekir'e fikir sorup bütün iktidarı ona bırakmadığı için Karabekir, Mustafa Kemal'e iyice düşman hale gelmiştir (Karabekir, 1960; 193). Halbuki Mustafa Kemal Sivas'ta bir yandan kendisinin Kongre'ye başkan yapılmaması doğrultusunda Rauf'tan gelen teşebbüslerle; Sivas'ın Ali Galip tarafından basılma tehdidi ile; Kara Vasıf'ın bile üzerinde çok ısrarla durduğu Amerikan Mandası fikriyle uğraşmaktadır. Zaten Mustafa Kemal'in Karabekir'e fikir sormak gibi bir niyeti de yoktur. Ancak Karabekir her şeyin başlatıcısı ve her doğru fikrin tek sahibi olarak kendisini gördüğü için bir illüzyon içindedir ve bu bilgilendirmeme ve fikir sormama işi onu çok kızdırmıştır (Karabekir, 1960; 233,236). Öyle ki Trabzon'dan yükselen İzzet ve Servet Beylerin muhalefeti adeta kıskırtmakta, onları Mustafa Kemal'e karşı kullanmaktadır. Karabekir sayfalarca kendisine haksızlık edildiğine ilişkin şikayetlerini kaleme aldıktan sonra şunları yazar:

[...] Açıkça onlar [İzzet ve Servet Beyler], Mustafa Kemal Paşa'nın akli ettiği cihete hepimizi sürükleyeceklerinden korkuyorlar; ben de buna meydan vermeyeceğimi ve milli gayeye varıncaya kadar destek olacağım bir şahsiyetin Anadolu'ya gelmemesinden dolayı, Kemal Paşa'yı tutmak elzem olduğun[u] ... söyledim (Karabekir, 1960; 253).

Anadolu'ya gelmeyen, gelemeyen kimdir? Karabekir, Talat veya Enver Paşa'yı mı beklemektedir?

şa'nın] bana büyük itimadı vardı" demektedir (İnönü, 1985; 147). İsmet Bey'in Rauf Bey'le, 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu İstanbul'u işgal ettiği gün Karabekir tarafından tanıştırıldığını ve dostluklarının "en yüksek bir samimiyet ve vefa ile" sürüp gittiğini Rauf Bey yazmaktadır (Orbay, 1993; 158-159). İsmet Bey 1918'deki İzzet Paşa Hükümeti'nde Harbiye Nezareti Müsteşarı olduğu sırada Rauf Bey Bahriye Nazırı'dır (Orbay, 1993; 159).

Fuat Balkan'ın anılarından öğrendiğimize göre, İsmet Bey Karakol'un önde gelenleri ile birlikte "beş albaylar" diye anılacak kadar Karakol'un işlerine dahildir. Bu albaylar: Albay Çolak Kemal [Kemalettin Sami], Albay Seyfi, Albay Galatalı Şevket, Albay İsmet Bey ve Albay Kara Vasıf'tır (Balkan, 1998; 50). (Bkz. Dördüncü Bölüm)

Yenibahçeli Şükrü'nün anlattığı kadarıyla, Karakol, Mustafa Kemal'e "siyaset-i aliye"yi idare etme görevini uygun görürken, İsmet Bey'i de cephe kumandanlığına uygun görmüştür, ancak İsmet Bey bu teklifi reddetmiştir (Oğuz, 2000; 36).

Bu konuya açıklık getirmek için İsmet Bey'in günlüklerine baktığımızda, tıpkı diğer günlük sahiplerinin yaptığı gibi hemen hemen hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak yine de iki ayrı günde düştüğü notlar vardır ki bir isyan hareketine karşı olduğunun ipuçlarını vermektedir. Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmeye hazırlandığı Nisan ayında şunları yazar:

28 Nisan 1919 Pazar

Gece Fuat Beylere Cevat Bey çağırdı. M.Kemal Paşa tarafından yeni teklif ettikleri müfettiş memuriyetini görüştük. *Beraber gitmeyi kabul etmem. Ne diye! Mütemayıl olsam Erkan-ı Harbiye Riyasetini teklif edecek* (Demirel, 2001; 11).

Beş gün sonra İsmet Bey yasal olarak görevlendirilmeyi kabul eder gözükmektedir:

3 Mayıs 1919

Bugün dairede M.Kemal Paşa ile görüştük. Müfettişliği takarür etmiş [kararlaştırılmış]. ... Fahrettin Bey tebdil-i hava [ha-

va değişimi] istiyormuş. Beni III. Kolordudan istiyor. Muvafık bulundum. Akşam babam ile görüştüm. Muvafakat fikrindeyiz. İbrahim Tali Bey de gidiyor (Demirel, 2001; 12).

İsmet Bey 26 Mayıs günü daha önce başlamış olduğu İngilizce derslerine son verir. Anlaşılan gitmek için hazırlanmaktadır. Ancak bilindiği gibi Anadolu'ya bu kadar erken bir tarihte gitmemiş veya gidememiştir. Mustafa Kemal'in Amasya Tamimini yayımladığı günlerde, henüz İstanbul Hkmeti tarafından geri çağırılmamış ve yasal görevinin sürdüğü günlerde, ise İsmet Bey'in yazdıkları ilginçtir:

22 Haziran 1919

M.Kemal Paşa vazifesine devam ediyor imiş. *Garip vaziyet. İsyana mı edecek?* (Demirel, 2001; 14).

Bekir Sami Bey'in yaveri Yüzbaşı Selahaddin, Mustafa Kemal'in çok gizli olarak yayımladığı 9 Ocak 1920 tarihli, 55 sayılı emrini İstanbul'a götürüp çeşitli subayların onayını aldığında, İstanbul'daki Karakol evresinin İsmet Bey'e hiç gvenmediğine tanık olmuştur (nal, 1994; 291). 9 Ocak emirlerini İsmet Bey şöyle karşılar:

İsmet Bey: Hangi hesapla?

Selahattin: Hesap yok, şeref var, dedim bunun zerine.

İsmet Bey: Sen o *serserilere söyle, serseriliklerini* bıraksınlar ve İstanbul'a gelsinler (nal, 1994; 291).

İsmet Bey 1920 yılı Ocak ayının ilk haftasında Ankara'ya gitmiş, Ankara'da kısa bir süre kaldıktan sonra, şubat ortalarında İstanbul'a geri dnmştir. İsmet Bey, Mustafa Kemal tarafından adeta kendisinin beşinci kolu denebilecek bir güvenle 16 Mart'a kadar İstanbul'da bırakılmıştır.

İsmet Bey'in 16 Mart 1920 tarihli meclis-i mebusan baskınından sonra herkes Ankara'ya geçerken Anadolu'ya zorla götürüldüğüne ilişkin iddialar bulunmaktadır. Yenibahçeli şükrü, Anadolu'ya geçme teklifini İsmet Bey'in reddettiğini, bunun zerine İsmet Bey'i neredeyse zorla ikna ettiklerini anlatmak-

tadır. İsmet Bey'in eşi Mevhibe Hanım 19 Mart 1920'de Saffet Bey'in gelerek İsmet Beyi alıp gittiğini doğrular (Bilgehan, 1995; 57). Yenibahçeli Şükrü'ye göre, Kara Vasıf, Saffet (Arıkan), Fehmi (Danagöz) ve Bekir Efendi'nin (Yenibahçeli Şükrü'nün yaveri) İsmet Beyi üç gün bir eve hapsederek Anadolu'ya geçmeye ikna ettiklerini anlatmaktadır (Oğuz, 2000; 36).

İsmet Bey sonraki süreçte Karakol'un ısrarla ve inatla istediği ABD mandasının en ısrarlı savunucularından biri olmuştur.

İsmet Bey'in yayımlanmış günlüklerinde 9 Temmuz 1919'dan 6 Nisan 1922'ye kadar olan bölüm boştur.

Refet Bey (Bele)

Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğu ilk günlerden itibaren Talat Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri olmuştur (Yalçın, 1943; 13). İnönü'yü İttihat ve Terakki'ye alan kişidir. 1914'te 4. Orduya atanmış, Kanal ve Gazze Muharebeleri'ne, Suriye ve Filistin harekâtına katılmıştır. Cemal Paşa anılarında kendisinden söz etmektedir (Cemal Paşa, 1996; 204, 208).

"Talat Paşa Hükümeti 31 Temmuz 1918'de Jandarma Umum Kumandanlığı'na Refet Bey'i" tayin etmiştir (Özdemir, 1974; 124). Refet Bey'in *Karakol* üyesi olduğunu, kendisine çok yakın olan Hamit Bey hatıralarında anlatmaktadır (Meşhur Valiler, 1969; 428).

Refet Bey, Mustafa Kemal Samsun'a giderken aynı gemide Samsun'a çıkmıştır, ancak bazı kaynaklarda iddia edildiği gibi, Mustafa Kemal'in heyetine mensup değildir. 3. Kolordu Kumandanlığına atandığı için Mustafa Kemal'le birlikte aynı gemire Samsun'a gitmiştir.¹⁰ Refet Bey gemiye son anda ve kaçak olarak binmiştir. Bayar anlatıyor:

Gemide Üçüncü Kolordu Kumandanı sıfatı ile Albay Refet Bey de bulunuyordu. Kafileyse son dakikada katılmıştı. Onun hare-

10 Refet Bey'in 3. Kolordu'ya atanması 17 Mayıs'ta gerçekleşiyor (Süslü ve Balcıoğlu, 1999; 64). Halbuki o 16 Mayıs'ta gemi ile yola çıkmıştır. Karakol mensupları onu önce yola çıkarmış, daha sonra atamasını gerçekleştirmiş olsa gerek.

ket vizesi yoktu. Atlarını yükleme bahanesi ile gemiye girmişti. Gemide rütbe işaretlerini çıkarmış atlarının yanına gizlenmişti. Gemi Boğaz'dan çıkıncaya kadar bu halde kalacaktı (Bayer, 1967; 2573)

Refet Bey'in 19 Mayıs'tan Amasya Genelgesi'ne kadar nerede olduğu ve ne yaptığı bilinmemektedir (Özdemir, 1974; 125) Amasya Genelgesi'ni imzalarken de tereddüt göstermiştir.

Refet Bey Samsun'a çıkıştan kısa bir süre sonra İstanbul Hükümeti tarafından 3. Kolordu Komutanlığı görevinden alınması üzerine Mustafa Kemal'in karşı çıkmasına rağmen istifa etmiştir. Bu istifaya M.Kemal çok kızmış ve bu durumu *Nutuk*'ta uzun uzun işlemiştir (Atatürk, 1967; 49-52); (*Nutuk*'ta anılan Komutanların Biyografileri, 1981; 13). Refet'in yerine Karakol kurucularından olan Çolak Salahattin atanmıştır. Mustafa Kemal, Çolak Salahattin'i tanımıyor olmalı ki, bu atamadan büyük endişe duymuştur. Refet, 13 Temmuz 1919 tarihli telgrafında "Salahattin Bey maksat dahilinde çalışacak," diyerek Mustafa Kemal'e garanti vermiştir¹¹ (Atatürk, 1967; 49-52).

Mustafa Kemal Refet'i Sivas Kongresi'ne bizzat davet etmiştir ve Refet Kongreye Canik (Samsun) delegesi olarak katılmış, Amerikan mandası hakkında olumlu görüş belirten bir konuşma yapmıştır. Buna rağmen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'sine Mustafa Kemal tarafından koopte edilmiştir.

Refet Bey'in Milli Mücadele sürecinde çete usullerini kullandığını şu olaylarda aldığı tavırlardan anlamaktayız: Aydın Cephesi'nde Nazilli Mevki Komutanı Servet Bey kod adıyla çalışmıştır (Özdemir, 1974; 128). Buna neden gereksinim duyduğu incelenmeğe değer. Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Refet Bey'in Nazilli'de kumandayı alacağına, Demirci Mehmet Efe'nin maiyetin-

11 Bu süreçte açığa çıkmamış bazı olgular olsa gerek. Salahattin Bey'i İngiliz gemisi getirmiş, Refet Bey İngiliz'ler saldırırlarsa direnemeyeceğini söylemiş ve Sivas Kongresi'nin toplanmasına karşı çıkmıştır (Atatürk, 1967; 60). Bütün bunların arkasında Talat ve Enver'in İngiliz'lerle anlaşma manevralarının etkisi olabilir mi?

de “erkanıharp gibi ifayı vazife etmeyi” uygun gördüğünü çok alaylı bir şekilde anlatmaktadır (Atatürk, 1967; 283-284).

Refet Bey’in 1919 yılı içindeki faaliyetlerinin gizi halen devam etmektedir: Cepheyi gezmek üzere çıktığında izini kaybettirir ve kendisinden haber alınamaz. Refet, Teşkilat-ı Mahsusa’cı Kazım Özalp kanalı ile Fransızlarla görüşmek üzere 25 Kasım 1919’da Heyeti Temsiliye’nin haberi olmaksızın Balıkesir’e, oradan İstanbul üzerinden Bursa’ya gitmiştir (Özdemir, 1974; 124. Özalp, 1971; 75). İstanbul’a gittiği “gizli istihbarat” kanalı ile öğrenilir. Hüsrev Gerede anılarında İstanbul’da Deli Hamid’le buluştuğunu söylüyor (Önal, 2002; 139). Mustafa Kemal, *Nutuk*’ta “Nazilli-Balıkesir-Bursa” yolu İstanbul’dan mı geçmektedir?” diye alay etmektedir (Atatürk, 1967; 60). Refet’in Fransız’larla görüşme yetkisini nereden bulduğu ve kim adına görüşmeleri sürdürdüğü de açıklanmaya muhtaçtır (Atatürk, 1967; 283-285).

Daha önce de söz edildiği gibi, Refet Bey’in ismi, Talat Paşa’nın Mustafa Kemal’e yazdığı Aralık 1919 tarihli mektubunda Refet Bey’i yurtdışında Sosyalist Enternasyonal ile ilişkileri yürütmek için çağırmasıyla gündeme tekrar gelmiştir: “Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve ergeç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında fikir edinebilir” (Tekeli ve İlkin, 1980, 320). Ancak Mustafa Kemal, “Refet Bey’i pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik” diyerek göndermemiştir (Tekeli ve İlkin, 1980; 328).

Eski polis müdürü ve Beyrut Valisi Azmi Bey, 1919 sonu, 1920 başında Anadolu’ya geçmek üzere Antalya’ya gelmiş ve Refet Bey’e bir telgraf göndermiştir (Tekeli ve İlkin, 1980; 337). Ancak Refet Bey’in Azmi Bey’i içeri almaması ilginç bir tutumdur. Bu konuda Enver Paşa 1 Kanunevvel 1919 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır: “Azmi Konya’ya kadar otomobille girmiş. Karşılanmış. Refet ile görüşmüş. Kemal ile telgrafla anlaşmış” (Tanin, 1944; Tefrika 1).

Refet Bey 6 Eylül 1920’de istifa ettirilen Tokat Mebusu Na-

zım Bey'in yerine Mustafa Kemal'in adayı olarak Dahiliye Vekili olmuştur.¹²

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Refet Bey'i İnönü Savaşı'ndaki askerliğinden dolayı başarısız ve "yenilmiş" addetmiştir (Atatürk, 1999; 782-83). Refet Bey'in, Genel Kurmay Başkanlığını istediği, verilmeyince Kastamonu'ya dinlenmeye gittiği, bir ay sonra, 1921 yılı Mayıs ayında İçişleri Bakanı olduğu ve dört ay sonra da Savunma Bakanlığını da üstlendiği anlatılmaktadır (Özdemir, 1974; 133). Sakarya Savaşı sonrasında Mustafa Kemal'le çatışmış ve 13 Ocak 1922'de görevinden istifa etmiştir.

12 Milli Mücadele sürecinde düz mantıkla açıklanamayacak pek çok olgu vardır. Örneğin, Halk İştirakiyun Fırkası mensubu Tokat Mebusu Nazım, Halk Zümresi'nin de oyları ile seçilmiştir. Mecliste Halk Zümresi üyeleri Mustafa Kemal'in adayı olan Refet'e oy vermezler. Refet'in Mustafa Kemal'in adayı olması, Talat fraksiyonu ile Mustafa Kemal'in ittifakının bir göstergesi olabilir mi?

Milli Mücadele'nin İstanbul Teşkilatı: Karakol Cemiyeti

Vatanseverliğin en müfridine komitacılık denir! Ve komitacı, vatan davası karşısında her şeyini, hatta canını dahi feda eden; gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstünde taş, omuz üstünde kelle bırakmaz!.. Kaç defa böyle vaziyetler karşısında kaldık ve yapılması lazım olanı yaptık!
(Balkan, 1998; 10)

Milli Mücadele dönemini inceleyip de söz etmeden geçilmesi olanaksız olan *Karakol Cemiyeti* de, tıpkı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi faaliyetleri ya yerilen, ya da göklere çıkarılan örgütlerdendir. Karakol'un nasıl ve kimler tarafından kurulduğuna ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır. Hemen hemen bütün saygın inkılap tarihçileri Karakol Cemiyeti hakkında bilgi vermektedirler. Milli Mücadele'ye katılmış hemen hemen bütün komutanlar Karakol'dan söz etmektedir. Rauf Orbay, Fethi Okyar, Ali Fuat anılarında çeşitli vesilelerle Karakol Teşkilatı'nın faaliyetlerinden övgüyle söz etmişlerdir.¹ Varlığından kimsenin

1 Sadece Kazım Karabekir, o devasa eserlerinde (İstiklal Harbimiz ve Enver Paşa) Karakol'dan son derece az söz etmektedir. Bu söz etmeyişi aslında çok ma-

kuşkusuz olmadığı Karakol Teşkilatı'nın kim tarafından kurulduğu, kime bağlı çalıştığı hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Ancak kesin olan şey şudur ki, Karakol Cemiyeti, "Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup ve İttihatçılar'dan oluş[muştur]" (Pehlivanlı, 1992; 1). Karakol'u Talat Paşa'ya çok yakın olduğu bilinen "Kara"lar, Kara Kemal ve Kara Vasıf kurmuş olmasına rağmen, tıpkı Teşkilat-ı Mahsusa' da olduğu gibi, Talat ve Enver'e bağlı kadrolar birlikte çalışmışlardır.

Cemiyetin isim babası Baha Sait, kurucuları ise Kara Vasıf, Kara Kemal ve Galatalı Şevket Beyler'dir² (Pehlivanlı, 1992, 2). Halide Edip "reisi, Kara Vasıf Bey'di," demektedir (Adıvar, 1998; 26). Hüsamettin Ertürk'ün anlattıklarına göre Talat Bey ülkeyi terk ederken kendisine yakın olan *Kara Vasıf* ve *Kara Kemal*'e "İttihatçılıkta sebat ederek, gizli bir örgütle birbirlerine bağlanma" talimatını vermiştir (Tansu, 1957; 217). Onlar da "*Karakol*" teşkilatını kurmuşlardır³ (Tekeli ve İlkin, 1980, 308-309). Karakol'un kurucularından olduğu iddia edilen isimler, Milli Mücadele sürecinde aldıkları yer ve roller açısından önem taşımaktadır: Kara Vasıf, Kara Kemal, Baha Sait, Miralay Galatalı Şevket, Kemalettin Sami, Kaymakam Edip (Servet), Binbaşı Ali Rıza, Yüzbaşı Sait, Dava Vekili Refik İsmail, Dr. Adnan Adıvar, Çolak Salahattin, Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Reşit, Sapançalı Hakkı gibi isimler Tevetoglu, Hasene Ilgaz, Ertürk gibi konu ile ilgili yazarlarda bir eksik, bir fazla bulunmaktadır.

Halil Paşa anılarında "Karakol Cemiyeti İttihatçılar tarafın-

nıdar. Karabekir sustuğu bu noktada aslında konuşmaktadır. Karabekir'in ilgi alanı Doğu Cephesi de olsa, eski bir istihbaratçı olarak Karakol'u adeta yok sayan bir tutum içinde olması yoruma açıktır.

- 2 Karakol hakkında özellikle Bülent Çukurova'nın (1986) çalışması kaynak olarak gösterilmektedir. Ancak Çukurovada belgelere değil, Yerasimos, Tevetoglu, Ertürk'ün yapıtlarını ve *Nutuk'u* kaynak göstermektedir.
- 3 Enver Paşa da ülkeyi terk ederken, Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen üyelerinden Hüsamettin Bey'e [Ertürk], Teşkilat-ı Mahsusa'nın isminin "*Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı'na* değiştirilerek devam edeceğini, merkezinin Berlin olacağını, ülke içindeki örgütlenmesini yönetmesini söylemiştir (Tansu, 1957; 174-177). Ertürk'ten tartışmaksızın Tekeli ve İlkin tarafından aktarılan bu sözler doğru olabilir mi? İstanbul'dan ayrılırken Kafkaslara gitmeyi planlayan Enver Paşa, teşkilatın merkezinin Berlin olacağını söyleyebilir mi?

dan kurulmuştu. Erzurum'da işleri idare edenlerin başında, Aydın ve Ege'de halkı teşkilatlandıranların önünde *İttihatçılar vardı*" (Sorgun, 1997; 259) demek ve devam etmektedir: "İstanbul ve civarında Karakol Cemiyeti adı altında bir teşkilat kuruldu. İzmir, Aydın taraflarında da Müdafaayı-Hukuk adı altında yer yer faaliyetlere geçildi."

Karakol'un varlığının, İttihat ve Terakki yöneticileri açısından ne kadar önemli olduğunu Cemal Paşa'nın yazdıklarından da anlamaktayız:

Almanya'da ilk zamanlarda, *faal bir siyaset takip edemezdik*. Bu hal, Anadolu'daki milli hareketin, daha doğrusu *İstanbul'da Karakol teşkilatının* (Kara Vasıf Bey teşkilatı) zuhuruna [meydana çıkmasına] kadar sürdü. Anadolu milli hareketi vuzuh peyda edince, faal bir siyaset takip etmemiz lüzumlu oldu (Aydemir, 1992; 559).

Aynı saptamayı Moskova'daki Bedri Bey, Erzurum'daki Celaleddin Arif Bey'e 30 Ocak 1921'de yazdığı mektupta kaydetmektedir.

Almanya'da bulunduğumuz ilk müddet zarfındaki vaziyet bizim için halkı [hakiki olmalı] bir siyaset takibine müsait bulunmuyordu. O vakit bir tarafta bir müddet hali intizarda kalmak bir fayda telakki olunuyordu.

Bu hal *Anadolu'daki hareketi* milliyenin ve daha doğrusu ona *takaddüm eden "Karakol" teşkilatının* zuhuruna kadar devam etti. Anadolu hareketi tavazzuh ettikten sonra vaziyetimizdeki tereddüdü izale ederek, fiili bir siyaset takib edebilmek imkan ve lüzumu tahakkuk etmiş bulunuyordu.

Bunun için düşünülürdü, ibraz edilecek faaliyet-i siyasiyenin Anadolu hareketi milliyesiyle alakadar tutulması hususiyle Anadolu hareket-i milliyesine bir *İttihad ve Terakki* fiil ve hareketi mahiyeti isnad olunması her suretle muzır olacağından bu lüzum ve kanaat bütün hat ve hareketimize hakim bulunuyordu (Yamauchi, 1995; 138).

Karakol'un gerçek lideri kim?

Karakol cemiyetinin "reisi" olarak hemen hemen tüm kaynaklarda Kara Vasıf'ın adı geçmektedir. Ancak Rauf Bey'in de Karakol'un beyin takımı arasında olduğunu düşünüyorum. Karakol'un kurucusu ve reisi olan Kara Vasıf'ın, Rauf'a bağlı olarak çalıştığı kanısı, birbirleri ile çok yakın ilişki içinde olduğunu yazan Rauf Bey'in söylemlerine ve Meclisi Mebusan basıldığı zaman Kara Vasıf'ın hiç fikir yürütmeyerek, Rauf Bey'in aldığı teslim olma kararına uyması ile oluşmuştur.⁴ Yunus Nadi'nin Meclis-i Mebusan'ın basılmasından sonra Kara Vasıf'ın da Rauf Bey'le birlikte İngilizlere teslim olmasını anlatırken kullandığı dil, Rauf'un Kara Vasıf Bey'in üstünde olduğunu işaretlerini vermektedir:

Hakikati ifade etmek için itirafına mecburum ki Kara Vasıf Bey, *neticeye kerhen sürüklenmiştir*. Kulakları ağır işittiği için bahse karışmayan Kara Vasıf Bey, sabit bir heykel gibi sadece söylenen sözleri zeki gözleri ile ve merak ile takibe çalışıyordu. Vaziyetin siklet merkezi Rauf Bey üzerinde toplanmış olduğu için, *kendisi hiçbir fikir dermeyeran edemiyor, ikinci, bir tabi halinde ne denirse onu yapacak halde bulunuyordu*. ... Eğer hissimde aldanmıyorsam, onun itirazsız Rauf Bey'le beraber gidişinde bir kurbanlık koyun hali vardı (Nadi, 1955; 20-21).

Rauf Bey, bu tarihte son derece parlak bir askerî geçmişe sahip, kendi aralarında çelişkileri olan İttihat ve Terakki'nin üç paşasıyla da iyi ilişkiler kurmuş bir siyasi aktördür. Rauf Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında Kerkük üzerinden İstanbul'a gelmiş ve Cemal Paşa Bahriye Nazırı iken, bizzat Enver Paşa tarafından Bahriye Nezareti Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne getirilmiş-

4 Rauf Bey İngilizlere teslim olmasının gerekçesini kendisine göre açıklamaktadır. Hüsrev Gerede de Rauf Bey'in teslim oluşunu onaylamamıştır (Önal, 2002; 184). Ancak "İstanbul'daki Kuva-yı Milliye rüesasının tevki" edileceği 11 Mart'tan itibaren bilinmesine karşın (Atatürk, 1967; 408), Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı olan İstanbul'un en güçlü kişisi Galatalı Şevket'in de tutuklanması son derece ilginçtir. Meclise baskının yapılacağını Ankara'ya bildiren kişi olarak Şevket'in neden Anadolu'ya geçmek yerine tutuklanmayı seçtiği araştırılmaya değer bir olgudur.

tir (Orbay, 1993; 23). Brest-Litovsk Konferansı'nda (1918) Talat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Osmanlı Heyeti'nde Rauf Bey de bulunmaktadır. Bahriye Erkanı Harp Reisliği'nden 5 Haziran 1918'de istifa etmiştir (Orbay, 1993; 35). Talat Paşa'nın kendi kabinesinin istifasından sonra kurulacak yeni kabineye girmesi için pazarlık yaptığı üç bakandan biri de Rauf Bey'dir. Rauf Bey, Talat Paşa'nın istifasından sonra kurulan kabinede Bahriye Nazırı olduğunda, Cemal Paşa tayinin ertesi günü onu tebrik etmek için nezarete gelmiştir (Orbay, 1993; 165). Cemal Paşa ile yakınlığı o kadar ileridir ki, Cemal Paşa'nın yurtdışına çıkarken bıraktığı üç mektuptan biri Rauf Bey'dir (Orbay, 1993; 164).

30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi ve işgali anlamına gelecek olan Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya yetkili kılınan kişi de, "Bahriye Nazırı ve Osmanlı delegasyonu başkanı" Hüseyin Rauf Bey'dir ve Paşaların yurtdışına çıkışlarını bilen beş kişiden biridir (Kutay, 1992-I; 66).

Rauf Bey'in Enver Paşa hakkındaki görüşleri şöyledir:

Enver fevkalade dürüst, efendi, namuslu bir adamdı. Hele her şeyin üstündeki vatanseverliğine toz kondurmak imkanı yoktur. Onun hakkındaki tek itham da, memleketi umumi harbe sokmasıdır. Bence bu itham da varit değildir. Zira biz umumi harbe girmemiş olsaydık, o zaman İngilizlerin müttefiki olan Ruslar, Türkiye'ye girerlerdi (Orbay, 1993; 23).

Rauf Bey'in Enver Paşa'yla Mütareke sonrasında da ilişkisinin sürdüğüne ilişkin belge, Enver Paşa'nın Rauf Bey Malta'da iken gönderdiği 2 Haziran 1921 tarihli mektuptur ve bu mektupta da Rauf ve Kara Vasıf ismi birbirinden ayrılamamıştır (*Yakın Tarihimiz-III*, 306-307):

İki Gözüm Kardeşim Rauf,
İsmail'i [Canbolat], Rahmi'yi ve diğer gelen arkadaşları söyleterek seni görememekten mütehassıl teessürümü azalttım. Gönül isterdi ki bütün sevdiğimiz arkadaşlar, hasseten vatanın muhtaç olduğu böyle bir zamanda, sen ve Vasıf başlarında olduğunuz halde çıkmış bulunasınız. Ne ise inşallah bu intizar

da uzamaz. Ben Roma'da üç gün kaldıktan sonra avdet ettim ve geri seyahate devam ediyorum. Şimdilik senin ve Vasıfın gözlerinden öperek Allahın birliğine emanet eder ve diğer arkadaşlara ayrı ayrı hürmetler ederim Kardeşim. Evden gelen gazete haberlerinin hilafına ailenin afiyeti gün geçtikçe iyileşmektedir. Hele sizin pek yakında umduğunuz halâsınız sevincimizi arttıracaktır.

Ali [Enver Paşa'nın müstear adı]

Tunaya'ya göre Rauf Bey, Erzurum ve Sivas kongrelerine Karakol adına katılmıştır (Tevetoğlu, 1988; 16). Böyle bir kariyere sahip olan Rauf Bey, örgüt hiyerarşisinde Kara Vasıfın üstünde olmalıdır. Zaten Rauf Bey'in kendisi de 23 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılmadan önce Karakol Cemiyeti'nin kuruluşunda bulunduğunu ileri sürmektedir:

İstanbul'dan ayrılmadan evvelki asıl ve temel işim, çok yakın dostum, ahlak ve cesaretine mutlak itimadım olan Miralay Kara Vasıf Bey'le, İstanbul'daki faaliyeti mutlak lüzumlu ve hatta zaruri gizli bir teşkilat kurmaktır. Vasıf bey, Teşkilat-ı Mahsus'a'nın tecrübeli, istihbarat işlerinde melekesi olan bir şahsiyetti. Beni Dayı Mesut, Yenibahçeli Şükrü Oğuz, Şeyh Ata ... ve esnaf loncalarının mümessilleriyle tanıştırdı.

Milli Mücadele'nin bu ilk günlerinde saymaya çalıştığım çetin hizmetleri kucaklamış ve sonuna kadar mutlak muvaffakiyetle yürütmüş olan *Karakol Cemiyetinin ismi ile çekirdeği*, işte bu toplantıda Kara Vasıf Bey tarafından ele alındı (Kutay, 1992-IV; 350).

Rauf Bey'in Karakol Cemiyeti ile ilişkisini Feridun Kandemir şu sözlerle ifade etmektedir:

Rauf (Orbay) ile Ali Fuat Paşa'nın Amasya'da ilk buluştukları 19 Haziran 1919 gününden beri başladığı görülen bu olayları, bizzat rahmetli Orbay'dan zaman zaman dinleyerek not etmiş olduğum şekilde, yine kendi ifadesi ile anlatıyorum: Ben İstanbul'da iken öteden beri vatanseverliklerini, feragatle çalışmalarını takdir ile *daimi surette temasda bulunduğum Kara-*

kol Cemiyeti kurucuları Kara Vasıf Bey'le arkadaşları ... (Kandemir, 1966; 22).

İttihat ve Terakki üyeleri arasındaki bağlar, birbirlerine yazdıkları mektuplar sayesinde açığa çıkmaktadır. Ancak Rauf Bey'in İsmail Canbolat'a gönderdiği bir mektup dışında, ne ona gönderilen, ne de onun gönderdiği bir mektup henüz yayımlanmıştır. Ne kadar ilginçtir ki *Tarihi Mektuplar* serisinde yayımlanan yüzlerce mektup arasında ve Cavid Bey'in günlüğünde de Rauf Bey'in adı geçmemektedir. Rauf Bey'in ne kadar iyi bir konspiratör olduğunu bize gösteren iki örnek vardır. Daha önce söz ettiğimiz gibi ilk örnek, Afganistan misyonunun başı olmasına rağmen Teşkilat-ı Mahsusa belgelerinde bile adının bulunması gereken yerin boş bırakılmış olmasıdır. Teşkilat-ı Mahsusa belgelerinde Ömer Fevzi, Yüzbaşı Tevfik (Çerkez Ethem'in ağabeyi), "Mösyö Von Vas Muss"un adlarının bulunmasına rağmen, onların komutanı olan Rauf Bey'in ismi yoktur (Keleşyılmaz, 1999; 89). Rauf Bey'in konspiratörlüğüne ikinci örnek de 1919'da Ali Fuat Bey'le buluşarak Amasya'ya doğru yola çıktıklarına ilişkin Mustafa Kemal'e çekilen telgrafa adının konmasını engellemesidir. Anlaşılan Rauf Bey geride belge bırakmamak konusunda uzmandır.

Şimdi Kara Vasıf, Kara Kemal ve Rauf Bey gibi insanlar tarafından kurulan Karakol Cemiyetinin etkinliklerini inceleyebiliriz.

Karakol'cular toparlanıyor

Mondros mütarekesi sonrasında İttihat Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın son derece gözü kara ve kararlı, çete savaşlarından, gizli teşkilatlardan, Birinci Dünya Savaşı'nın cehenneminden geçmiş bu kadrolar, kimi zaman talimatla, kimi zaman kendi inisiyatifleriyle sivil veya silahlı örgütler kurmuşlar, kendi aralarında ilişkileri sürdürecekteler, kod adları⁵ ve gizli

5 Yenibahçeli Şükrü, yayımlanmamış anılarında bu "parola ve şifreleri" tek tek yazmaktadır. Bu hatıraları bana veren Faruk İlkan Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

haberleşmeyi sağlamak için şifre anahtarları düzenlemişlerdir. Bunlara en ilginç örneklerden biri de, Milli Mücadele döneminde bile *Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa Komutanı* diye imza atmayı sürdüren, Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönetici kadrolarından Nail Bey'in kardeşi, Enver Paşa'nın meşhur yaveri ve Karakol'un kurucularından *Yenibahçeli Şükrü'nün* eylemleridir.

Yenibahçeli Şükrü Bey'in üvey oğlu olarak soyadını taşıyan Burhan Oğuz'un anılarında anlattıkları Karakol'un nüvesinin nasıl oluştuğu hakkında fikir vermektedir: Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngilizler, Osmanlı ordusundaki tüfeklerin mekanizmalarını alarak sadece tüfekleri bırakmışlar; mekanizmalar ise Taşkılla, Maçka Kışlası gibi yerlere depo edilmiştir.⁶ "Osmanlı'nın elinde tek müsellah güç olarak Şükrü Bey'in Hücum Taburu kal[mıştır]" (Oğuz, 2000; 33). İngilizler Vahdetin'e bir fermanla bu taburu lağv ettirmişler ve tabur dağılınca Şükrü Bey Maltepe Endaht [Atış] Mektebi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Ancak Şükrü Bey taburunu dağıtmadan önce tabur zabitanına, haber geldiğinde toplanma yerinin Pendik'in ilerisinde Korno Köyü olduğu talimatını vermiştir (Oğuz, 2000, 33). Yani ne İngilizlerin çabası, ne işgal Şükrü Bey'in, eski taburunu istediği zaman toplamasını sağlayacak önlemleri almasına engel olabilmıştır. Yenibahçeli Şükrü'nün Mütareke sırasındaki bir eylemini Şapolyo şöyle anlatmaktadır:

Rumların Ayasofya Camii'nin minarelerine Yunan Bayrağı ve çan asmak üzere bir teşkilat kurdukları etrafa şayi oldu. Bu haber üzerine Galiçya'dan gelmiş olan hücum taburunu Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü Bey alarak, Beyoğlu'ndan bir geçit resmi yaparak Taksim kışlasına yerleştirdi (Şapolyo, tarihsiz, 123-124)

Yenibahçeli Şükrü Bey hakkında anlatılanlar Karakolcuların gözü karalığına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Suat Parlar'a göre, Karakol mensupları kendi aralarında liderlik meselesini tartıştıktan sonra, Mustafa Kemal'in yaveri ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Cevat Abbas aracılığı ile, lider-

6 Bu konuda Karakol'un faaliyetlerini Cemal Karabekir ayrıntıları ile anlatmaktadır (Kazancıgil; 1991).

liği üstlenmesi için Mustafa Kemal Paşa'yla temas kurmuşlardır (Parlar, 1997; 93). İşgal sonrasında eski İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa'cı kadroların bir araya gelerek yaptıkları toplantıyı Yenibahçeli Şükrü Bey'den bizzat dinleyen Burhan Oğuz şöyle anlatıyor:

Şükrü (Kod adı Oğuz), Kara Vasıf, Çerkez Reşit, Dayı Mesut (Siyahi), Konyalı Hüsnü Bey (Konay), Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya) bir araya gelip durum muhasebesi yapıyorlar ve kurtuluş için ne yapılması gerektiği hususunda karara varıyorlar. *Anadolu'ya geçip orada teşkilatlanmak*. Bekirağa Bölüğünde tutuklu Kara Kemal'i ziyaret ediyorlar (Oğuz, 2000; 34).

Kara Kemal 30 Ocak 1919'da tutuklanmıştır. Bu görüşme Şubat veya Mart ayı içinde yapılmış olmalı, çünkü Karakol'un Anadolu'ya geçmeyi ve mücadeleyi oradan sürdürmeyi kararlaştırması 1919 yılı bahar aylarına rastlamaktadır. Kara Kemal'in Karakol'culara Anadolu'ya geçmelerini söylemesi üzerine olayların nasıl geliştiğini yine Burhan Oğuz anlatmaktadır:

Sonra Ahmet İzzet Paşa'ya gidip kararlarını anlatıyorlar. O da "Başınıza kimi geçireceksiniz?" diye soruyor. "Mustafa Kemal'i" diyorlar. Arkadaşlar aralarında görev taksimatı yapıyorlar. Şükrü Bey Kocaeli ve Havalisi (İstanbul Dahil) kuva-i milliye kumandanı oluyor. Kara Vasıf Bey İstanbul'da gizli Karakol Teşkilatı'nı kuruyor. Reşit Bey İzmir-Söke bölgesine gidiyor. Ali Bey Ayvalık mıntukasını üstleniyor. Hüsnü Bey de Konya'ya gidiyor (Oğuz, 2000; 35).

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da (daha Samsun'a çıkmadan) Yenibahçeli Şükrü Bey'le temasa geçiyor. Hatta bir gün Tokatlıyan'dan Paşa'nın Osmanbey'de şimdi müze olan evine kadar yürüye yürüye gelip yolda konuşuyorlar (Oğuz, 2000; 35) (Yenibahçeli Şükrü'nün yayımlanmamış hatıraları).

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve Milli Mücadele döneminde Ege'de faaliyet göstermiş olan Ayıcı Arif de Yenibahçeli Şükrü'nün faaliyetlerine önem atfetmektedir:

Üsküdar'dan Anadolu'ya geçecek zevatin gidişlerini kolaylaştırmak maksadı ile başlangıç yeri Üsküdar olmak üzere bir menzil hattı teşkil edilmiş ve bu menzil hattının Anadolu içindeki vazifeyi yüzbaşı Dayı Mesut ve Yenibahçeli Şükrü Beyler üzerlerine almışlardır. Bu heyet bilahare Kocaeli Kuva-yı Milliye Teşkilatıyla da meşgul olarak 24. Tümen Komutanı Yarbey Atıf Bey'in emir ve talimatı dairesinde pek mühim hizmetler görmüşlerdir (Arif, 1970; 50-51).

Karakol'un kurulması ile ilgili bir başka anlatım da Kuşçubaşı Eşref'den gelmektedir. Her ne kadar Kuşçubaşı Eşref İstanbul'a geldiğinde Karakol'un kuruluşu tamamlanmış ise de, Eşref Bey kendisinin Karakol'un kurulmasında katkıları olduğunu söylemekten geri durmamaktadır. Eşref, Mütareke sonrasında Malta'dan serbest bırakılmış ve 17 Aralık 1919'da İstanbul'a yanan İngiliz harp gemisinden atlamış; "ele geçmemek için" Salacak'tan kıyıya yüzerek çıkmış ve Yenibahçeli Şükrü'yle ilişki kurmuştur (Kutay, 1973-I; 67). Eşref, "Karakol Cemiyeti" ve "Milli Mücadele Grubu" nüvesini "böyle kurmuş"tuk demektedir. Göz doktoru Esat Paşa'nın Kısıklı'daki çiftliğini kendilerine karargah yaptıklarını; burada Rauf, Kara Vasıf, Galatalı Şevket, Salih (Omurtak) Beyler'le buluştuklarını söylemektedir (Kutay, 1973-I, 67). Bu toplantılara katılanlardan İbrahim Süreyya, Mustafa Kemal'le; Osman Bey, Peşaverli Abdurrahman⁷ ve Aydın'lı Topçuoğlu Nazmi de Rauf'la Anadolu'ya geçmişlerdir (Kutay, 1973-I, 68). Kuşçubaşı Eşref'in Milli Mücadele döneminde Kuva-yı Milliye saflarına katıldığını biliyoruz.⁸

İsmet Bey'in [İnönü] de Karakol'la temasta olduğuna ilişkin verileri Fuat Balkan'ın anılarında bulmaktayız. Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen üyelerinden biri olan *Fuat Balkan* anılarının

7 Teşkilat-ı Mahsusa'ya "Hint ihtilalcilerinin delegesi" olarak Eşref Kuşçubaşı tarafından alınmıştır (Kutay, 1973-I; 22).

8 *Türk İstiklal Harbi* serisinin 2. Cildi olan *Batı Cephesi* adlı kitapta "Türk Kuvvetleri"nin 24-25 Haziran'dan sonra "Güney istasyonunda Eşref (Kuşçubaşı) Müfrezesine katıldıkları" yazmaktadır. İkinci Kuva-yı Seyyare Komutanı İbrahim Çolak anılarında Eşref Bey'den son derece olumsuz söz etmektedir (Çolak, 1996; 34, 37, 42, 51, 53).

da Karakol'la nasıl bağlantı kurduğunu ve gizli görevle Trakya'ya gönderildiğini anlatmaktadır (Balkan, 1998; 12).

Fuat Balkan Mondros Mütarekesi ertesinde "Teşkilat-ı Mahsusa, Umur-u Şarkıye Müdürlüğü "lağvedilerek bütün zabitan kadrosu ile birlikte" kendisinin de "17. Kolordu emrine tayin edil"diğini, (Balkan, 1998; 48) ve kendisinin Mayıs 1919' da tekrar göreve çağrıldığını yazmaktadır. Bunun üzerine İstanbul'da Harbiye Nezareti Müsteşarı olan Albay İsmet (İnönü) Bey'i ziyarete gider. "Kendisine Garbi Trakya'da gizli teşkilat yaparak çalışmak kararında olduğumuzu izah ile, muvafık gördüğü takdirde gereken talimatın verilmesini rica ettim" (Balkan, 1998; 49). İsmet Bey biraz düşündükten sonra ona Kara Vasıf Bey'in evinde üç gün sonrası için bir randevu verir. Randevuya gittiğinde Kara Vasıf'ın evinde Albay Çolak Kemal (Kemalettin Sami), Albay Seyfi, Albay Galatalı Şevket, Albay İsmet Bey ve Albay Kara Vasıf onu beklemektedirler (Balkan, 1998; 49-50). Fuat Balkan bu kadroya "Beş Albaylar" demektedir. İsmet Bey'in dışındaki dört albayın Karakol'un üst düzey yönetici kadrosu olduğu bilinmektedir. Toplantıda Teşkilat-ı Mahsusa'cı Albay Seyfi Bey, Birinci Dünya Savaşı süresince Fuat Balkan'ın nasıl Teşkilat-ı Mahsusa emrinde çalıştığını anlatır ve İsmet Bey'den "Garbi Trakya'da yapılacak vazifeye mümkün olan süratle sevkini ister". Seyfi Bey İsmet Bey'i ikna için şunları söyler: "Para sıkıntınız olamaz. Teşkilat-ı Mahsusa'nın mesture paralarını olduğu gibi size devrettim. Bir an evvel vazifeye gönderilmesi lazımdır" (Balkan, 1998; 50). Daha sonra Fuat Balkan Harbiye Nezaretinde Zat İşleri Müdürü Yarbay Muğlalı Mustafa'dan (o da Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakolcu) nakil işlerini yaptırır, İsmet Bey'den Cafer Tayyar'a yazılmış bir özel mektupla yola çıkar (Balkan, 1998; 52). Bu çalışma için gereken parayı da "tahsisat-ı mesturede"n Harbiye Nazırı olduğu dönemde Fevzi Paşa verir (Balkan, 1998; 90). Böylece Fevzi Çakmak'ın da Karakol'la bağı ortaya çıkmaktadır.⁹

9 Bu kitabın birinci baskısı yayımlandığında henüz basılmamış olan Nilüfer Hatemi'nin "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Günlükleri" adlı çalışması, 2002 tarihinde basılmıştır. Ancak Fevzi Paşa günlüklerinde hava durumuna ilişkin düzen-

Bu toplantı İsmet Bey'in 1919 Mayıs'ında, yani Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmak üzere olduğu günlerde Kara Vasıf'ın evinde randevu verecek ve Karakol'un üst düzey yöneticilerini toplayabilecek kadar Karakol'la bağlantı içinde olduğunun kanıtıdır.

Kara Kemal

Karakol Cemiyeti'nin ilk iki kurucusundan biri olan Kara Kemal, Mustafa Kemal ve Ziya Gökalp'le birlikte İttihat ve Terakki'nin 1909 kongresinde parlayan üç isimden biridir (Atay, 1969; 59). Hamallar Kethüdalığı'ndan 1913'te İttihat ve Terakki'nin İstanbul müfettişi, 1916'da Merkez-i Umumi üyesi (Tunaya, 1989; 205, 241), 1918'de İlahe Nazırı olan Kara Kemal, "İttihat ve Terakki içinde Talat Paşa grubunun en etkin eylemcisi" (Tekeli ve İlkin, 1980; 309) olup, Talat Paşa "Büyük Efendi" diye anılırken, Kara Kemal de "Küçük Efendi" diye anılacak kadar İttihat ve Terakki'nin önemli bir simasıdır. İttihat ve Terakki'nin sivil kanadının başını çeken Talat, İstanbul İttihat ve Terakki örgütüne dayanıyordu ve bu örgütü de kontrol eden Kara Kemal'dir (Akşin, 1998-I; 290). Tunaya, Merkez-i Umumi içinde değişmeyen bir çekirdek gruptan söz etmekte ve Kara Kemal'i bu gruba dahil etmektedir.

Kara Kemal'in Enver'in İttihat ve Terakki içindeki etkinliğini kırma ve onu denetleme gibi bir görevi olduğunu ise, General von Seeckt yazmaktadır: General von Seeckt, Talat Paşa'nın "Enver'in (müstebit) tahakküm emellerine karşı", "çok pis bir pazarlıkçı olan (Kara) Kemal'i yeniden vazifeye davet" ettiğini, bu suretle "ihtilalci unsurları desteklediğini" kaydetmektedir (Kurat, 1966; 41). "Talat Paşa, İsmail Hakkı Paşa ve ona bağlı olan Enver'e karşı (Kara) Kemal'i (İlahe Nazırı) buldu. Şayet umumi çöküntü gelmemiş olsa idi, (İsmail Hakkı Paşa) (umu-

li bilgi vermesine karşın Milli Mücadeleye ilişkin son derece az bilgi vermektedir. 15 Mayıs 1919 da Mustafa Kemal'le görüştüğünü (Hatemi, 2002; 650) yazan Çakmak, 1919 Kasım'ında Sivas'a gitmesine ve sekiz gün kalmış olmasına karşın bu görüşmelerden ve Mustafa Kemal'den defterine bir tek satır bile yazmamıştır (Hatemi, 2002; 676-77).

mi levazım reisi) bu (yeni) rakip karşısında bir kaç hafta içinde pes demeğe mecbur kalacaktı” (Kurat, 1966; 45).

Bayur şunları yazıyor: Savaş döneminde Enver’in darbe yapması ihtimali ortaya çıkınca, “Talat’ın tensibiyle Kara Kemal İstanbul’da bir sürü tedbir alır, birçok silahşor ve fedaiyi orada toplar, pek güvendiği bazı esnaf cemiyetleri üyelerini silahlandırır” (Bayur, 1970; 146).

Talat, Enver ve Cemal Paşa’nın yurttan çıkması konusunda birinci derecede sorumluluk taşıyan Kara Kemal, onların gidişinden sonra Karakol Cemiyeti ile özellikle İstanbul’da bütün siyasi inisiyatifi elinde tutmuştur. Eski iâşe Nazırı olarak kontrol ettiği büyük bir servet ve eski Hamallar Kethüdası olarak sahip olduğu çok yaygın ilişkiler ağı vardır. İşgal güçlerinin asla tam kontrol edemeyeceği bu ilişkiler ağında hamallar, bakkallar, sandalcılar vb İstanbul’daki direnişin dayandığı temel olmuştur.

Kara Kemal İttihat ve Terakki Fırkası’nın son kongresinde kapatılmasına karşı çıkmış ve “Bu kongreyi usul ve nizamına muvafık” bulmayarak “kongreyi kabul etmemiştir”. Yeni kurulan parti de, İttihat ve Terakki eski merkez-i umumi üyelerinin Teceddüt Fırkası’nda görev almaması doğrultusunda karar almıştır (İlkan ve İlkan, 2005; 71). İttihat Terakki’nin kapatılmasını da kabul etmeyen Kara Kemal, böylece ta başından itibaren kendisine bağlı olan İstanbul teşkilatını (İlkan ve İlkan, 2005; 11, 13) Teceddüt Fırkası’na devretmeyerek, İttihat Terakki’nin bu en güçlü şubesini Karakol teşkilatına bağlamıştır.

1919 yılının baharında Malta’ya sürgüne gönderildiği için Milli Mücadele sürecinde bulunamayan Kara Kemal, Talat Paşa öldürüldükten sonra, Enver Paşa’nın Ankara’ya müdahalesini engelleyici bir faaliyet göstermiştir. Hacı Adil Bey’in 15 Aralık 1921’de Cavid Bey’e yazdığı mektupta, Kara Kemal’in Enver’cilerin Ankara’ya müdahale etmemelerini temin için faaliyette olduğunu yazmaktadır:

Kemal’den mektup aldım.... Yazdığına göre, gerek Berlin’deki-lerin ve gerek hariçte bulunanların Anadolu ile iştilal etmemeleri ve Anadolu’da bulunan teşkilat ile alakalarını katetmeleri (Hüse-

yin Cahit Yalçın'ın notu: Bu teşkilat Enver Paşa'ya ait mektuplarda bahsi geçen gizli fırkadır. Ankara hükümeti değildir) ve *İttihat ve Terakki namına hiçbir sebep ve suretle hareket eylemeleri* ve şimdiye kadar aksi surette hareket edenlerin hareketinden sarfı nazar eylemelerinin kendilerine tefhimi [anlatma] ve bunu kabulden imtina edenler [kaçınanalar] olursa onların yalnız başına bırakılarak *ef'al* [fiiller] ve *harekatlarının mugayiri menafii vatan* [vatanın çıkarlarına aykırı] *olduğunun ilanı* gibi bazı mukarrerat [kararlar] ittihaz ve kabul ettirmiş. Anadolu'yu da tatninin ve hariçte bulunanlardan bir zarar gelmeyeceğini temin için çarelere tevessül etmiş. Allah muvaffak etsin, herhalde pek kıymetli bir saiydir [iştir] (Tanin, Tefrika 175, 1945).(abç)

Kara Vasıf (Karakol)¹⁰

Karakol'un reisi olduğu iddia edilen Kara Vasıf Bey ise, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde Teşkilat-ı Mahsusa adına çalışmıştır. Hilmi Bey 1914 sonlarında Dr. Bahaettin Şakir Bey'e şunları yazar: "Avni Paşa ve Kara Vasıf *Umumi* Teşkilat-ı Mahsusa'nın nizamiye gibi tanzimine ve sevk ve idaresine memur oldular. Bunların ikisi de şimdi Trabzon'dadırlar" (Cemil, 1997; 236). Birinci Dünya Savaşı'nda Avni Paşa Trabzon havalisinde Ordu Kumandanı, Kara Vasıf Bey de Erkan-ı Harp reisi iken, Teşkilat-ı Mahsusa çetelerinin dış düşmana karşı mücadeleyi bırakıp "dahili düşmanlara" yönelmesi söz konusu olmuştur (Cemil, 1997; 239-240). Söz konusu "dahili düşmanlar" elbette Ermeni'lerdir.

Dr. Adnan'ın yakın dostu olan Kara Vasıf, Sivas Kongresi'ne Karakol namına Antep delegesi olarak katılmıştır (Tevetoğlu, 1988; 30). Kara Vasıf Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'e gönderdiği uzun mektupta, Amerikan mandasını savunmuştur (Kırzioğlu, 1993; 270-282). Sivas Kongresi'nde yine Amerikan mandasını en ateşli savunan kişi olmuştur.

Kara Vasıf ve Karakol Cemiyeti'nin, Ege'deki cemiyetlerle ilişkisi, 16-25 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'nde

¹⁰ Ailesi ölümünden sonra *Karakol* soyadını almıştır (Nutuk, 1993; 172, Dizin).

Kara Vasıf'ın gıyabında, *Umum Cephe Kumandanı* seçilmesi ile kanıtlanmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1989; 200).

Milli Mücadele'nin başlangıcında en aktif siyasi aktörlerden biridir. Mustafa Kemal ile uzun telgraf görüşmeleri yapan Kurmay Tuğgeneral Abdülkerim, Kara Vasıf Bey'i "Harekâtı Milliye Dersaadet Murahhası [Milli Harekât İstanbul delegesi] Vasıf Beyefendi'ye" hitabıyla uzun bir tel gönderecek kadar ciddiye almıştır (Atatürk, 1967; 1040). Ali Rıza Paşa seçimler hakkında Vasıf'la görüşmüştür (Akşin, 1998-II, 75). İstanbul Hükümeti ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'sinin 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da imzaladıkları protokol görüşmelerine Kara Vasıf da katılmış ve İstanbul'a Salih Paşa ile birlikte dönmüştür (Akşin, 1998-II; 42). Görüldüğü gibi, Kara Vasıf, bu süreçte her taşın altından çıkmaktadır.

Milli Mücadele sürecinde Kara Vasıf'ın ne kadar tehlikeli görüldüğüne ilişkin bir gösterge de, İstanbul hükümetinin idam cezasına çarptırdığı ilk altı kişiden birincisi Mustafa Kemal iken, ikincisinin Kara Vasıf olmasıdır (Tansu, 1957; 353-54). İdamı istenen diğer dört kişi ise: Ali Fuat, Alfred Rüstem, Dr. Adnan ve Halide Edip'tir. Bir kadın olarak Halide Edip'in de adı idam listesindeyken başından beri bütün faaliyete katılmış olan Rauf Bey'in adının olmaması yoruma muhtaçtır.

Avcıoğlu Vasıf Bey hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Karakol örgütü kurucusu İttihatçı Kara Vasıf, 1919 sonbaharında Sivas Kongresinde Amerikan mandası olmanın en ateşli savunucusu iken, 1920 başında İslam dünyasına özgü bir *Bolşevik İhtilalciliğin* öncülüğünü yapmaktadır (Avcıoğlu 1974-II; 485).

Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplandıktan kısa bir süre sonra, 24 Ocak 1920'de Rauf, Kara Vasıf ve Bekir Sami, Sadrazamı ziyaret eden "Kuva-yı Milliye Murahhasları" arasındadır (Akşin, 1998-II; 319).

13 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edileceği kesinleşince Kara Vasıf'ın evinde toplantı yapılmış ve bu toplantıya Rauf, Mazhar Müfit, Yunus Nadi, Bekir Sami ve İbrahim Süreyya katılmışlardır (Akşin, 1998-II; 412).

Kara Vasıf Enver Paşa ile de haberleşmektedir: yukarıda söz edildiği gibi, 18 Mart 1920 tarihli mektubunda, Enver Paşa, Cemal Paşa'ya: "Kara Vasıf Bey'den bir mektup aldım. Yüzde doksanbeş vaziyete hakim olduklarını, fakat bütün ümitlerinin pan-İslamizm, Turanizm hareketine bağlı olduğunu" yazmaktadır (*Tanin*, 17 Birinciteşrin 1944, Tefrika 3). 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ın basılması ile tutuklanıp sürgüne gitmiştir. Yukarıda uzun uzun tartışıldığı gibi Rauf Bey'in verdiği teslim olma kararına hiç itiraz etmemesi, Rauf Bey'in Kara Vasıf'ın üstü olup olmadığı kuşkusunu uyandırmaktadır.

Cavid Bey Anadolu'ya neden gidemedi?

Halide Edip anılarında Karakol Cemiyeti'nden ve Kara Vasıf Bey'den övgüyle söz etmektedir. Halide Hanım, anılarında Karakol Cemiyeti ile nasıl "çok dikkatli ve gizli bir şekilde" irtibat kurduğunu anlatmıştır (Adıvar, 1998; 26). Halide Hanım, İstanbul'da saklandığı sırada, Talat Paşa'ya en yakın adamlardan biri, belki de birincisi olan Cavid Bey ile Karakol arasında kuryelik yapmıştır.

Cavid Bey günlüğünde bu görüşmelere değinmektedir. Önce Cavid Bey'in Anadolu'ya geçip, hem Amasya'daki toplantıya, hem de Kongrelere katılması hakkında Karakol Cemiyeti karar almışken, daha sonra bu karardan vazgeçilmiştir. Karakol Cavid Bey'in Anadolu'ya geçerek "İstanbul'u temsil etmesini" istemiştir. Cavid Bey'in Günlüğünden:

19 Haziran 1919: Halide Hanım geldi.... gerek vilayat-ı şarkiyede gerek İzmir cihetindeki teşkilatın pek iyi yürüdüğünü ... hikaye etti (Kocahanoglu, 2000-I; 204).

6 Temmuz 1919: Fazıl, Kemal Ömer'den¹¹ bir tezkere getirdi. Bir mesele-i vataniye için üç gün zarfında hareket etmek şartıyla Amasya'ya Mustafa Kemal nezdine ya Gemlik tarikiyle veya torpido ile Samsun'dan Amasya'da inikat edecek kongre-

11 Fazıl ve Kemal Ömer kod adı olsa gerek.

ye İstanbul namına gitmekliğimi münasip görmüşler (Kocahanoğlu, 2000-I; 224).

7 Temmuz 1919: Halide Hanımı davet edip Kemal Ömer tarafından yazılan bu meseleyi ve bilhassa nasıl gideceğimi tahkik etmesini rica ettim (Kocahanoğlu, 2000-I; 218-19).

14 Temmuz 1919: Halide Hanımdan tezkere aldım. Anadolu meselesiyle meşgul olanların benim Anadolu'ya gitmekliğime muarız olduklarını, saklı kalıp lazım olduğu zaman çıkmaklığıma taraftar olduklarını söylüyor (Kocahanoğlu, 2000-I; 224).

19 Temmuz 1919: Halide Hanım geldi. Adnan'ın Kemal Ömer'le görüştüğünü, benim burada kalmamı bu işlerle meşgul olanların münasip gördüklerini söyledi. Bu adamlar kim? Sözlerinden de Kemal Ömer'in Adnan'a açılmamış olduğunu istidlal eder gibi oldum. Kemal Ömer'e karşı da cevap veremediğim için mahcup bir mevkide kaldım (Kocahanoğlu, 2000-I; 224).

1 Teşrinisani 1920: Arif Bey vaktiyle benim [Ankara'ya] gitmekliğim için her şeyi ihzar etmiş oldukları halde sonra birden bire gidemeyeceğimi haber verdiklerini ve hayret etmiş olduklarını söyledi. Mesuliyet ... Hanıma ait gibi görülüyor. Çünkü [Anadolu'ya] gitmekten sarf-ı nazar ettiren o oldu (Kocahanoğlu, 2000-II; 41).

Halide Edip anılarında Cavid Bey'in Anadolu'ya geçmesine nasıl engel olduğunu şöyle anlatmaktadır:

İstanbul İttihatçılar'ı kendisini bu [Sivas] kongreye mümessil seçmek istiyorlardı. Bu hususta benim fikrimi sordu. Ben bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın fikrini almadan harekete geçmemesini tavsiye ettim. Ben Kemalettin Sami Bey vasıtasıyla Paşa'ya yazdım. Mustafa Kemal Paşa da nazik bir surette bunun olamayacağını bildirdi. Cavid Bey müteessir göründü ve o hafta İstanbul'dan uzaklaştı (Adıvar, 1998; 54 dn).

İstiklal Mahkemesi tutanaklarında Cavit Bey Halide Hanımın söylediklerini doğrulamaktadır:

Bir akşam Temmuz ortalarına doğru idi, bir tezkere aldım. “Yarın İstanbul murahhası olarak Sivas’a gider misiniz?” O zatı nihayet aradım, bulamadım. Nakiye Hanımı çağırdım. Dedim ki: “Şöyle bir tezkere aldım. Gideyim mi? Gidebilir miyim? Bu selahiyeti haiz miyim?” dedim. Bu işlerle meşgul Adnan Bey ve Halide Hanıma gönderdim. Aldığım cevapta “Bu işlerle meşgul mehafil sizin murahhas olarak gitmenize muvafakat etmemektedir” denildi. Ve iki gün sonra kaçtım (*Dünya* gazetesi. 24 Şubat 1957, tefrika 166).

Anlaşıldığı kadarıyla Karakol Cemiyeti Cavid Bey’in Anadolu’ya gitmesini istemiş, ama Mustafa Kemal bunu engellemiştir. Eğer Halide Edip’in anlattıkları doğru ise Cavid Bey’in Anadolu’ya gidişi Mustafa Kemal istemediği için engellenmiştir. “Kemal Ömer” isimli kişi Cavid’in Anadolu’ya gitmesini isteyen kanada mensup.

Mustafa Kemal ve Karakol işbirliği

Mustafa Kemal Mütareke döneminde Karakol Cemiyeti’nden haberdar mıdır? Kendisi *Nutuk*’ta tersine bir izlenim yaratsa da, kurulan ilişkilerden anlaşılmaktadır ki, Mustafa Kemal Samsun’a çıkmadan önce Karakol’un kurucularıyla görüşmüş, görüşmekle kalmayıp eylemler planlamıştır. Bunlara Ali Fethi ve Rauf Bey tanıklık ettiği gibi, Mustafa Kemal de Falih Rıfkı’ya bu görüşmeleri anlatmıştır.

“Mustafa Kemal, Rauf, Ali Fethi ve İsmail Canbolat’tan oluşan grup”, Vahdettin’i devirmek için karar almışlar ve işte bu süreçte Mustafa Kemal, Kara Kemal’le, yani Karakol’la bağlantı kurmuştur (Orbay, 1993; 232). Canbolat’ın bu işe kalkışmayı reddetmesi üzerine eylem gerçekleşmemiştir. Ancak Rauf Bey Mustafa Kemal’in Kara Kemal’le baş başa konuştuğuna şahit olduğunu anlatmaktadır¹² (Orbay, 1993-II; 232). Aynı olayı, çok

12 Aslında Rauf Bey, daha sonra İzmir Suikastıyla ilgisi olmadığını kanıtlamak için, Kara Kemal’i ilk kez Mustafa Kemal’in Şişli’deki evinde, “çok mahrem müzakereler” esnasında tanıdığını yazmaktadır. Ancak Kutay’ın Rauf Bey’in anılarına dayanarak kaleme aldığı “Yüzyılımızda Bir İnsanımız” adlı kitap-

daha ayrıntılı anlatan Ali Fethi Okyar'ın kaleminden takip edelim: Mustafa Kemal, Ali Fethi'ye gidiyor ve:

Bak Kara Kemal'den bir davet aldım. Sana da aynı çağrı gelecek. Biliyorsun İsmail Canbolat tevkif edildi ve Bekırağa bölüğünde. Evi boşmuş. Anahtarını almışlar. Hepimiz takip ediliyormuşuz. O boş evde toplanırsak dikkati çekmezmiş. Bu gece orada olacağız. Ben seni göreceğimi ve haberi vereceğimi söyledim. Zannederim, enteresan bir teklif dinleyeceğiz (Okyar, 1980, 274).

diyor. Boş evde "sımsıkı kapalı perdelerden ışık sızmayan bir odada Kara Kemal ve "arkadaşları", Sadrazam Tevfik Paşa'yı kaçırmayı teklif ederler (Okyar, 1980; 275). Mustafa Kemal, bu görüşmeyi kabul ederek, "ihtilalci bir komite" kurduklarını ve "ihtilalci tedbirler" düşündüklerini, Vahdettin'i öldürmeyi ve hükümeti düşürmeyi planladıklarını kabul etmektedir (Atay, 1955; 94-95).

Ali Fuat Paşa da, Rauf Bey gibi, anılarında Karakol'dan açık açık ve övgüyle bahsetmektedir. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas'ta iken İstanbul teşkilatıyla, yani Karakol'la bağlantıyı kendisinin sağladığını yazmaktadır (Cebesoy, 2000; 115). Amasya kararlarının dağıtımı da, Karakol başkanı olan Kara Vasıf tarafından yapılmıştır:

21 Haziran 1919 akşamı Amasya'da son defa olarak toplanmış-tık. Mustafa Kemal Paşa, Kazım (Dirik) Bey'e bazı emirler dik-te ettiriyordu. Bir taraftan da İstanbul'a yazılan mektuplar teb-yiz olunuyordu [temize çekiliyordu]. Bunları bizimle beraber gelen Maliye Müfettişi Arif Bey götürecekti, Kara Vasıf Bey'e vere-recekti. Tevziat onun vasıtasıyla yapılacaktı. *Bu fikri bize Rauf*

ta "Kara Kemal'i bir kaç kere Aksaray'daki evinde ziyaret etti"ğini söyleyerek kendi kendini yalanlamaktadır (Kutay, 1992; 267). Rauf Bey'in Talat Paşa'ya en yakın isim, İttihatçıların en önde gelenlerinden, meclis-i umumi azası, Nazır, Küçük Efendi olarak bilinen Kara Kemal'i tanımaması mümkün müdür? Ayrıca Rauf Bey, Kara Kemal'le kendisinin değil, Mustafa Kemal'in ilişki içinde olduğunu kanıtlamak için yazdığı satırlarda kendini ele vermektedir. Çünkü Mustafa Kemal, Rauf Bey'den gizli olarak Kara Kemal'le görüşüyor olsa, Rauf Bey'in geleceği gün ve saatte bu toplantıyı yapar mı?

Bey vermişti. [Alınacak cevaplar da yine onun kanalından bize bildirilecekti].¹³ Kara Vasıf Bey ve arkadaşları İstanbul'da gizlice faaliyette bulunuyorlar, muhitlerini gittikçe genişletiyorlardı. Bu teşkilattan Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi vardı. İstanbul'da bulunduğu sıralarda kendileri ile temas etmişti (Cebe-soy, 2000; 95).

Hem Mustafa Kemal'in Nutuk'ta vermiş olduğu listede, hem de Erzurum Kongresi Tutanakları'nda (Mustafa Kemal imzasıyla 21 Haziran 1919 tarihli bir belgede), Sivas'ta yapılacak kongreye davet edilen kişiler arasında Kara Vasıf ve Halide Edip'in isimleri bulunmaktadır (Atatürk, 1967; 35), (Kırzioğlu, 1993; 156-157). Belirtilmemekle birlikte Kara Vasıf Karakol Cemiyeti'nin lideri olarak çağrılmış olsa gerektir

Karakol ile Mustafa Kemal'in bağlantısının bir başka kanıtı ise, Kara Vasıf'ın Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'e manda meselesiyle ilgili gönderdiği mektuptur. "Pek Muhterem Paşam" hitabıyla başlayan ve "Cengiz (Bana daima bu isimle hitap ediniz)" diye biten (Kırzioğlu, 1993; 270-282) bu "mu-fassal" mektupta, Kara Vasıf Erzurum'daki Mustafa Kemal'e, Balıkesir ve Alaşehir'den bilgiler vererek, Garp Cephesi ile olan bağlarını da sergilemiş olmaktadır (Kırzioğlu, 1993; 279-280).

Mustafa Kemal, Anadolu'ya gittikten sonra, özellikle Sivas Kongresi ertesinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına İstanbul Şubesi olarak kabul edilmiş olan Karakol Cemiyeti yöneticileriyle Meclis-i Mebusan baskınına kadar görüşmelerini sürdürmüştür. Bu görüşmelerin belgelerinin büyük bir kısmı Nutuk'ta bizzat Mustafa Kemal tarafından yayımlanmıştır. Mustafa Kemal, yazışmalarda, Karakol için İstanbul'daki teşkilatımız diye söz etmektedir:

İstanbul'da teşkilat merkezimizden, Kara Vasıf Bey'in gizli ve Şevket Bey'in açık imzasıyla aldığımız ... şifrede (Atatürk, 1967, 267).

13 Tevetoglu'nun aktardığı bu cümle, Cebesoy'un anılarının son baskısında yoktur (2000, Temel Yayınları: İstanbul).

20 Teşrinisani 1919'da, *İstanbul'daki teşkilatımızdan*, Kara Vasıf ve Şevket Bey imzalı gelen şifrede... (Atatürk, 1967, 309).

İstanbul'daki teşkilatımız rüesasına bildirildi (Atatürk, 1967, 315).

Mustafa Kemal 16 Mart 1920'ye kadar Kara Vasıf'la yakın işbirliği içinde olmuştur. Öyle ki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesinin dağıtımı, Karakol tarafından yapılmıştır. Bunu Mustafa Kemal ile Cafer Tayyar Bey'in 5 Kasım 1919'da telgraf başında yaptıkları görüşmelerden anlamaktayız: Mustafa Kemal sormaktadır: "İstanbul'da Kara Vasıf Bey'le muhabere ediyor musunuz? Teşkilat nizamnamesi ve lahikası Vasıf Bey tarafından gönderilecekti" (Atatürk, 1967; 1272-73).

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Karakol Cemiyeti'nden, kendisi için bir muamma örgütmüş gibi söz etmektedir. Halbuki Karakol Teşkilatı'nın liderlerinden Kara Kemal'le işbirliği içinde olduğunu yukarıda gördük. Hüsamettin Ertürk, Mustafa Kemal'in Sivas'ta Kara Vasıf'la karşılaştığı zaman: "Ben Mondros Mütarekesi üzerine İstanbul'a gelince, kurulmuş olan bu Karakol Teşkilatı'nın hedefini çok iyi öğrendim" (Tansu, 1957; 344) dediğini iddia etmektedir. Bu ifadenin doğru olduğunu, yukarıda anlattığımız Mustafa Kemal ve Kara Kemal temaslariyla kabul edebiliriz.

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Karakol Cemiyeti'nden çok dikkatli bir üslupla söz etmektedir. Erzurum Kongresi sırasında Karakol Cemiyeti nizamname ve talimatnamesinin dağıtımının, etrafındaki kişiler üzerinde olumsuz izlenimler yarattığını söylemektedir:

Biz Erzurum'da "*Karakol Cemiyetinin Teşkilatı Umumiye Nizamnamesi*" ve "*Karakol Cemiyeti Vezaiî Umumiye Talimatnamesi*" diye matbu bir takım evrakın, bütün orduya, kumandan, zabıt, herkese tevzi olunduğundan haberdar edildik.

Bu talimatnameyi okuyan, bana en yakın kumandanlar dahi, bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddüt-

lere düşmüşler. Benim, bir taraftan kongrelerle aleni ve milli müşterek mesaide bulunurken, bir taraftan da *esrarengiz ve müthiş bir komite teşkiliyle* işgal etmekte olduğum zehabına düşmüşler.

Filhakika teşkilat ve teşebbüsatın failleri, ki İstanbul'da bulunuyorlarmış, *teşebbüslerini benim nam ve hesabıma yapmakta* imişler.

Sivas'a, muvasalatımdan sonra, oraya gelen Kara Vasıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı rûfekası imiş (Atatürk, 1967; 72-73) (abç).

Karabekir'in Karakol hakkındaki yorumu ise şöyledir:

Trabzon'dan bir "Karakol Cemiyeti Nizamnamesi" gelmişti. Bu İstanbul'daki *bazı kurmay subaylar* tarafından, ordunun çözülerek başsız kaldığına göre milli seferberlik ve milli ordu için bazı tedbirleri ihtiva ediyordu. Halbuki doğuda resmi bir ordu olduğu gibi, milli birlik de temin edildiğinden, bizce ehemmiyete değer bir şey görülmedi (Karabekir, 1960; 117).

Olayı Mazhar Müfit ve Hüsametdin Ertürk de anlatmaktadır. Mazhar Müfit'e göre, Karakol Cemiyeti'nin gündeme geliş 8 Ağustos 1919'da Erzurum'da Kongre'nin henüz bittiği gündededir (Kansu, 1997, 138). Karakol nizamnamesi ve talimatnamesini Kazım Dirik kolordudan getirmiştir. Nizamnamenin içeriğine çok kızan Mustafa Kemal "Karakol cemiyetiyle hiçbir ilgisi bulunmadığını, nizamname ve talimatnamelerde yazılanlara uyulmaması gerektiğini" içeren bir tamimi, telgrafla her tarafa bildirmiştir (Kansu, 1997; 139). Mazhar Müfit daha sonra Sivas Kongresi'nde Karakol'un kimler tarafından kurulduğunun açığa çıktığını yazmaktadır (Kansu, 1997; 254). Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal ile Kara Vasıf arasında geçen konuşmayı Hüsametdin Ertürk anlatıyor:

Mustafa Kemal, 4 Eylül Perşembe sabahı, Sivas'a girdiği zaman çok yakın arkadaşı Dr. İbrahim Tali Bey, Mustafa Kemal'e "K.G." parolalı *Karakol Teşkilatı*'nın Erkanıharp Miralayı Kara Vasıf Bey eliyle kaleme alınmış bir nizamnamesini uzatmış ve

kendilerine: “Paşam, ... Milli Mücadeleye hizmet eden ve gizli çeteleri, gizli kaptanları, gizli zabitleri, gizli erkanıharpleri sinesinde toplayan gizli mukavemetin bütün şubelerini kucaklayan *Karakol Teşkilatı*’nın bu nizamnamesini yazan Erkanıharp Miralayı Kara Vasıf bey de buradadır.

Kara Vasıf Bey Sivas Kongresine aza seçilmiş ve gelmişti. İşte o zaman bu iki mühim insan karşı karşıya gelmişlerdi. ... Paşa Vasıf Bey’e: “Kuzum Vasıf Bey, bu gizli mücahitler kimlerdir ve nerededirler? Bahusus bütün bu gizli teşekküllerin başkumandanı kimdir? Şunları biz de bilelim, öğrenelim!”

Miralay Vasıf Bey bütün bu gizli teşekkülleri anlatmaya başlayacağı sırada, Mustafa Kemal Paşa ona vakit bırakmadan devam etmişti: “Sizlerin maksadı mülga İttihat ve Terakki’yi ihya etmektir. Bu suretle iktidarı yeniden ele geçirmek istiyorsunuz. Bunların farkındayım. Sizin gizli Başkumandanınızın adını da söyleyeyim. Bu Enver Paşa’dır”. O zaman ... Kara Vasıf: “Hayır Paşam, yanılıyorsunuz, bizim Başkumandanımız sizsiniz! *Talat Paşa Berlin’den gönderdiği talimatta: “Bundan sonra Başkumandanınız Mustafa Kemal Paşa’dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz”* diye yazmıştır” dedi (Tansu, 1957; 344-345).

Bu görüşmenin tahlili yapılacak olursa en önemli nokta, 1919’un sonbaharında Kara Vasıf’ın Berlin’deki Talat Paşa’yla haberleştiği ve Talat Paşa’nın *talimat* gönderecek kadar İttihat ve Terakki’nin örgütsel hiyerarşinin korunduğu hususunu ele vermesidir. Mustafa Kemal ile Talat Paşa arasındaki yazışmalardan da ortaya çıktığı gibi, Talat kendi taraftarlarına Anadolu mücadelesinin başında Mustafa Kemal’i gördüğünü bildirmiş olmalıdır. Mustafa Kemal’in işine karışmamaya karar verdiğini Mustafa Kemal’e de yazmıştır. Ancak, Enver Paşa’nın taraftarlarının da, Enver Paşa’nın yurtiçinde olmadığı koşullarda Milli Mücadele’nin başına Mustafa Kemal’in geçmesini onayladıkları Burhan Oğuz’un anlattıklarından ve hayatın akışından ortaya çıkmaktadır.

Karakol’un başkumandanı gerçekten Mustafa Kemal midir yoksa Enver midir? Bu soruya Karakol Nizamnamesi’nin yazıl-

dığı ve dağıtılmaya başlandığı tarihi bilmek ışıık tutabilir. Eğer Karakol Nizamnamesi Tekeli ve İlkin'in Hüsamettin Ertürk'ten aktardığı gibi, 16 Mart 1919'dan önce yazılıp dağıtılmaya başlandıysa (Tekeli ve İlkin, 1989; 223) Mustafa Kemal sorunca "sizsiniz" denilen başkumandan, Mustafa Kemal olabilir mi? Çünkü bu tarihte henüz Mustafa Kemal'in bile Anadolu'ya çıkacağı kesin değildir, (Mustafa Kemal'in müfettişliğe atanma tarihi, 30 Nisan 1919'dır). Ancak, Yenibahçeli Şükrü'nün, Kara Kemal hapisteyken yaptığı görüşme doğrultusunda Anadolu'ya geçmek ve Mustafa Kemal'in etrafında toplanmak kararı çıktı ise, Yenibahçeli Şükrü'nün ve Kara Vasıf'ın söylemleri doğrudur ve Karakol, Mustafa Kemal'i başkumandan olarak ordunun veya Milli Mücadele'nin başına geçirmeye karar vermiştir. Enver Paşa'nın yurtdışında, memleketten uzak olduğu koşullar göz önüne alınırsa, Enver'in en yakın adamı olan Yenibahçeli Şükrü bile, Mustafa Kemal'i "başlarına geçirmekten" başka yapacak şey kalmadığına ikna olmuş olabilir.¹⁴ Askerî bir harekât olacağına inanılan Milli Mücadele'nin Anadolu ayağının başına Enver Paşa geçemiyeceğine göre Mustafa Kemal'in geçmesinden başka çareleri kalmamış olabilir.

Böylesine güçlü bir örgütün "başkumandan"lığına tayin (!) edilmiş olmaya Mustafa Kemal neden karşı çıkmaktadır? Mustafa Kemal, eğer Karakol Nizamnamesi'nde yazıldığı gibi, Karakol'un kendisinin emrine gireceği bir başkumandan ise, bunda karşı çıkılacak ne gibi bir husus vardır? Bu soruların yanıtı Mustafa Kemal'in siyasi sezış gücünü göstermektedir. Karakol Cemiyeti Mustafa Kemal'i kendisine bugün başkumandan "atadığı" gibi, yarın da "alacak" karar mekanizmalarını kendinde toplamaktadır. Bir "başkumandan" ki, ne Karakol Cemiyetinin

14 Ahmet İzzet Paşa da Hatıralarında: "Sedarettin istifamdan iki ay sonra gizli İttihat liderlerinden bir zat evime [geldi] ... Bana başkanlık vermek, ... tasarruf edip biriktirdikleri akçeyi emrime [vermek] niyetinde olduklarını ... açıkladılar." Ahmet İzzet Paşa bu teklifi reddetmiş, ancak daha sonra bunun büyük bir hata olduğunu yazmıştır (Ahmet İzzet, 1993; 60-61). Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in de kendisi ile teması hiç kesmediği, Kuva-yı Milliyeçilerin çok önemsedığı bir zattır. 1919 yılı sonunda Ankara'ya gelen heyette bulunan Ahmet İzzet Paşa bir süre "rehin" alınarak İstanbul'a gönderilmemiştir.

kuruluşunda, ne nizamname ve talimatnamelerin hazırlanması sürecinde vardır, ne de örgütsel işleyişin inceliklerini bilmektedir. Kendi dışında oluşturulmuş bir Cemiyet olan Karakol'un başkumandanlığını kabul etmemesi, onun ne derece hassas bir siyasetçi olduğunun da göstergesidir. İpleri başkalarının elindeki bir örgütün liderliğini kabul etmemiştir. Ancak Mustafa Kemal'in karşı çıkışında Karakol'un da, Teşkilat-ı Mahsusa gibi büyük ölçüde Enver Paşa tarafından kontrol edildiği kuşkusunun da payı olmalıdır.

Mustafa Kemal, bilgisi ve inisiyatifi dışında kurulan Karakol Cemiyeti'ni ve faaliyetlerini kerhen kabul etmiş olmalıdır. Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olduğu andan itibaren de Karakol'un kapatılmasını emretmiş, ancak bu emir 16 Mart 1920 tarihine kadar Karakol'cular tarafından hayata geçirilmemiştir. Bu süreç tezin ilerleyen bölümlerinde incelenecektir.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan ve Erzurum Kongresi'nin başkanı olduktan sonra Milli Mücadele'nin liderliğini, eski İttihatçılar'a rağmen aldığını düşünüyorum. Mustafa Kemal'in İttihatçılar'la ittifak yapmış olması, İttihatçılar'ın Mustafa Kemal'i siyasi lider olarak kabul ettikleri anlamına gelmemektedir. İttihat ve Terakki'nin çeşitli fraksiyonlarına mensup üyeleri, Mustafa Kemal'i, siyasetin tek söz söyleyen ve sözüne itaat edilecek bir aktörü olarak görmemekte ısrar etmişlerdir. Bu tutum ancak 1926 İzmir Suikastı davasıyla, düğüm "kesilecek" çözülmüştür.

Karakol ve Bolşeviklerle ilişki

Karakol Nizamnamesi'nin nasıl olup da "bütün sosyalist ve işçi gruplarının milletlerarası desteğinden" söz ediyor olması çözülmeye muhtaç bir başka muammadır. Bu muamma çözülmürse İttihatçılar'ın Bolşeviklerle ne zaman ittifak yapmaya karar verdiklerinin de açıklaması yapılabilir. İttihatçıların yurtdışına çıktıktan dört ay kadar sonra (Şubat 1919) Bolşeviklerle hareket etmeğe karar verdiklerini Zafer Toprak (1997) ileri sür-

mektedir. Talat ve Enver Paşalar Radek'le görüşmeye karar verdiklerinde, ki görüşme Eylül 1919'da gerçekleşmiştir,¹⁵ karar verilmiş olmalıdır. *Karakol Nizamnamesi ve Programı*'nın Mart 1919'da dağıtımına geçtiği söylenmektedir¹⁶ (Ertürk, 1975; 217). Biz de Haziran ayında Ege'de dağıtımının yapıldığını bilmekteyiz (Çarıklı, 1967; 20).

Rauf Bey Karakol Cemiyeti'nin, Amasya buluşmasından önce Bolşeviklerle ilişkisini şöyle anlatmıştır

Ben İstanbul'da iken –daimi surette– temasta bulunduğum *Karakol Cemiyeti* kurucuları *Kara Vasıf Bey*'le arkadaşlarının da *Bolşevizmin mahiyetini* tetkikten sonra, inkılapçı Rus'lardan istifade etmek çarelerini araştırdıklarını ve bu maksatla gizlice bazı *teşebbüslere* girişmiş olduklarını anlatmış, Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'ya geçtiğinden beri gerek Karabekir Paşa'dan, gerek sair yerlerden edindiği malumatla *Bolşevikler* hakkındaki kanaatinin, kendilerinden faydalanabileceği merkezinde olduğunu belirtmiş ve bunun üzerine epey uzun süren müzakereler ve münakaşalarımız sonunda vardığımız neticeyi ve bu neticeye göre neler yapmak istediğimizi tesbit ile hemen o gün Karabekir Paşa'ya şifre ile bildirmiştik (Kandemir, 1966; 22).

Bu “teşebbüsler” Hüsamettin Ertürk'ün anlattığı İstanbul'da 1917 Ekim Devrimi sonrasında Bolşevik Rusya'dan gelen Bolşeviklerle kurulan ilişkiler olsa gerektir:

Mütareke yıllarından başlayarak bağımızın sürdüğü yıllar içinde İstanbul'da gizlice etkinliklerini sürdürmüş olan Bolşevik örgütleri ile de kapalı şekilde olarak ilişkilerimiz olduğundan ... (Ertürk, 1975; 532-564).

15 Mustafa Kemal ve Rauf 1919 yılının Ağustos ayında Erzurum'da iken, İstanbul'dan (yani Karakol'dan) Ali Fuat kanalı ile sürekli raporlar gönderilmiştir. Bunları Karabekir yayımlamıştır. Bu raporların üslubu incelendiğinde, Avrupa'daki sosyalistlerin başarılarının ve Bolşevik hareketinin yakından ve sempati ile izlendiği görülecektir (Karabekir, 1960; 116-117).

16 Hüsamettin Ertürk. *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa* isimli yayımlanmamış metin. Genel Kurmay Arşivi. Bu çalışma Fevzi Çakmak tarafından okunarak notlar düşülmüş ve Em. Gen. Tevfik Apay tarafından Latince harflere çevrilmiştir.

Dolayısıyla Bolşeviklerle ilk temas İstanbul'da Karakol tarafından yapılmış olmalı. Amasya'da yapılan toplantıdan sonra yayımlanan *Amasya Tamimi*'nde de Bolşevizm rüzgarlarının estiği görülmektedir.¹⁷ Karabekir de, her zaman olduğu gibi kendisine pay çıkararak, Mustafa Kemal'den 23 Haziran 1919'da aldığı telgrafın 3. Maddesinde "Bolşevikliğe karar verdiklerini ve benim 17 Haziran şifremin, bu felaketli kararın önünü aldığını gösteriyor" demektedir. Mustafa Kemal'in şifresinin 3. Maddesi şudur:

3. *Bolşevizmin suret-i telakki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi ahali-yi İslamiyye bunu kabul ederek diyanet, an'ane gibi işlerle zaten alakadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olamayacağı düşünöldü* (Karabekir, 1960; 58).

Bu telgraftan on gün önce, Havza'dan 7 Haziran 1919'da Hüsrev Bey, Karabekir'e Mustafa Kemal'in karargahından bir mektup yazmıştır. Rauf Bey, Mustafa Kemal'le 19 Haziran'da buluştuğuna göre Bolşevizm tartışmaları onun Amasya'ya gitmesinden önce başlamıştır. Hüsrev Bey mektupta şunları yazmaktadır:¹⁸

Gerek Avrupa havadisleri, gerekse sizin kıymettar malumatınız *Bolşevikliğin kuvvetli olduğunu*, Almanların da bu sulhü katiyyen kabul etmeyeceğini tebşir ediyor. ... Bolşeviklik ... bugün itilaf kuvvetlerinin emperyalist istilasına, hırs ve tamahına, gadir ve itisafına [doğru yoldan çıkma] karşı bir ittihat vesilesi oldu.

Tam manasıyla bir şura-yı milli teşkili zannedersem zamanın darlığı cihetiyle mümkün değildir. ... *her şeyden evvel Bol-*

17 Amasya toplantısı başlı başına bir inceleme konusu teşkil edecek ilginç bir buluşmadır. Sina Akşin Amasya'da gizli bir *askeri örgüt* kurulduğu kanısındadır (Akşin, 1983; 71).

18 Hüsrev Gerede'nin anıları 2002 tarihinde, Sami Önal editörlüğünde yayımlandı. Ancak Amasya ve Havza günlerinden beklediğimiz bilgiler yerine, genel siyasi tahliller, hava durumu vs. bulunmaktadır (Önal, 2002). Ancak kitabın editörü bana, "gerekli gördüğü yerlerde sansür uyguladığını bizzat kendisi söylemiştir.

şeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılacak, ... tadilen nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak... lazımdır. Çünkü biz yalnız Bolşevik esasatını kabul eyledik ... demekle İngiliz, Rum, İtalyan kurşunlarına siper bulamayız. (Karabekir, 1960; 60-61).

Mehmet Perinçek kitabında Mustafa Kemal'in Havza'da Bolşevik temsilcileri ile görüşüp görüşmediği hususunu uzun uzun tartışmaktadır (Perinçek, 2005; 28-42). Benim için halen bu husus açığa çıkmamıştır. Mustafa Kemal'in hem Bolşevik temsilcileri ile hem de Mustafa Suphi'nin gönderdiği komünistlerle görüşmüş olma ihtimali çok yüksektir. Suphi TKF kuruluş Kongresi'nde şunları anlatıyor:

Teşkilatımız arkadaşların bir kısmı mühimmini Türkiye'ye nakletmek üzere Mayıs 1919'da Odesa'ya gidildiği zaman [...] beyannameler ve Üçüncü Enternasyonal Manifesti'ni neşredererek Türkiye'ye gönderdi. O zaman başlıca arkadaşlarımız, daha bir takım amele ve rençper esirlerle iki gemi içinde memlekete sevk olundular ki, bu meyanda merkezi heyet azasından iki arkadaş İstanbul'a gitmişler¹⁹ ve beni murahhas olarak Rusya'da bırakmışlardı (Suphi, 1977; 101) (Tunçay, 1991; 282).

Mustafa Suphi'nin yoldaşlarından bir grup komünistin 22 Ocak 1919'da Kırım'a vardıkları ve "Anadolu'ya yönelik komünist etkinlikleri koordine [ederek] Karadeniz üzerinden adam ve propaganda materyalleri göndermeye" başladıkları kaydedilmektedir (Gökay, 1997; 82) (Yerasimos, 1979; 109).. Anadolu'nun tüm kıyılarından komünistlerin Anadolu'ya çıktıklarını Mustafa Kemal de doğrulamaktadır (Arsan, 1964; 350). (Bkz. Yedinci Bölüm).

Nisan 1919'da Kırım'dan Anadolu'ya gönderilmeye başlayan *Yeni Dünya* gazetesi de, yayınlarında, ilk kez Türk işçi ve köylüsüne hitap etmeye başlar. Suphi'nin siyasi hayatında bir sıç-

19 Karabekir'in Temmuz başında İstanbul'dan aldığı bir telgrafta, Bahçesaray'da kurulan Umuru Şarkıye şubesinden bir kişinin geldiği, kendilerinden bir delege istedikleri, maddi yardımda bulunmayı vaad ettiklerine ilişkin bilgiler bu doğrultuda değerlendirilebilir (Karabekir, 1960; 74).

ramaya tekabül etmesi gereken yeni bir komite gündemdedir: *Türk Komünistleri İhtilal Komitesi* imzası ile yayımlanan bildiri-
de Anadolu'nun işgaline karşı çıkılmakta ve işçileri silah başı-
na çağırmaktadırlar:

Ey mazlum işçi ve köylü yoldaşlar!

Türk, Müslüman veyahut ecnebi her ne olursa olsun, büyük
ve küçük sermayedar ve zenginlerle birlik ve ittifak yapma!

İngiliz ve Fransız emperyalistlerine ve onların yardımcısı,
yardağı olan Yunan ordusuna bir karış yer verme! Onlara hiç
bir köy, hiç bir demiryolu, hiç bir fabrika, hiçbir liman, iske-
le terk etme!

Fakir ve işçi halk, silahını eline al! Tüfenk atmasını bilersen
kızıl inkılap ordusuna, bilmiyorsan talim bölüklerine yazıl!

Fakir ve işçi halk, tüfengini eline al! Bu tüfengi yalnız üs-
tümüze yürüyen düşmana değil, meydandan kaçarak inkılabı
hiyanet edenlere ve sermayedarların, zenginlerin işine fayda
getirenlere dahi kurşun at!

Fakir ve işçi halk, tüfengini eline al! Silah kullanmasını iyi
öğren, [...] fukara halkın işine, onun kurduğu ve kuracağı halk
hükûmetine karşı duranları karşına diz, işçi ve köylü meclisle-
rine karşı her el kaldırırsa on kurşunla cevap ver!

Fakir ve işçi Türk halkı, uyuduğun yetişir! Umum dünya
inkılabının arifesindesin. Haydi eline silahı al, ileri saflara yol-
lan! (Tunçay, 1995; 195-196).

Bu dönemde Anadolu'ya pek çok kişinin Karadeniz yolu ile
geldiği, İstanbul'da ve Batı cephesinde çeşitli görüşmeler yap-
tıkları bilinmektedir²⁰ (Çarıklı, 1967, 84). Mete Tunçay, Mus-

20 Hacim Muhittin anılarında İstanbul'a gelen Ruslardan uzun uzun söz etmekte-
dir. (Bu tarihte (Ekim 1919), Talat Paşa ve Enver Paşa Radek'le henüz görüş-
meye başlamışlardır. Enver henüz Rusya'ya gitmemiştir. Bu tarihte Halil Paşa
ve Küçük Talat 13 Eylül'de Erzurum'dan henüz ayrılmışlardı, Ekim ayı başın-
da kimse ile ilişki kurmuş olamazlar. Anlaşılan Bolşevikler kendi inisiyatifleri
ile birilerini göndermişler). Hacim Muhittin'e Esad Bey (Çınar) İstanbul'a Le-
nin ve Troçki'nin yedi kişi gönderdiğini, bunların Balıkesir'de Mustafa Kemal
ile temas edeceğini söyler (Çarıklı, 1967; 84). Abdullah isminde bir Tatar'ın
geldiğini, Hacim Muhittin'in anlatımıyla: "Bolşevik efkârıyla demokrasi fikirle-
rini meze ederek propaganda yapmak üzere bir gazete çıkarmak için 3000 lira

tafa Kemal'in bu tarihlerde Budiyyeni ile görüştüğüne ilişkin Hüsamettin Ertürk ve Tevetoglu'nun iddialarını çürütmektedir (Tunçay, 1983, 198-211). Bütün bu tartışmalar bir yana bırakılacak bile olursa, Amasya Tamimi'nin üçüncü maddesi, Bolşevizmin tartışmaya yer bırakmayacak kadar ciddiye alındığının kanıtıdır.

Büyük bir olasılıkla Bolşevikler, Anadolu'dakilerle ve yurtdışındaki Talat ve Enver Paşa'yla yakın zamanlarda ilişki kurmuştur. Kara Vasıf'ın Amasya'daki Mustafa Kemal ve Rauf Bey'e bildirdiğine göre, Mayıs veya Haziran 1919'da Bolşevikler İstanbul'a bir kurye göndermişler ve Karakol'dan iki murahhasın Kırım'a gönderilmesini istemektedirler, (Cebesoy, 2000; 119). Karabekir şöyle yazıyor:

Bolşeviklerin daha evvel İstanbul ile iş görmek istediklerini biliyorduk. Heyet-i Temsiliye'den de Kara Vasıf'ın bazı teşebbüsleri haber verilmişti (Karabekir, 1960; 5398)

Karakol Cemiyeti'nin Haziran ayında Ege'de dağıtılmaya başlanan nizamnamesinin 3. Maddesindeki *sosyalizm* sözcüğü ancak bu erken temaslarla açıklanabilir.

"Karakol" kuvvetini, insaniyet aleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve *umum sosyalist ve amele gruplarının* müzaheret-i beynelmileliyesinden ve Türk, Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve cemiyetin muavenetinden alır²¹ (Tevetoglu, 1988; 8). (abç)

dahi verecek olmuşlar" (Çarıklı, 1967; 85). Abdullah Efendi, beraberinde Salamon isminde birisi ile 19 Ekim tarihinde Balıkesir'e gelir. "Epey görüş"ülür. "Bolşeviklik namı altında bize muavenet edecekler!" (Çarıklı, 1967; 94). Bu kadar erken tarihte Balıkesir'e kadar gelerek çeşitli girişimlerde bulunan bu kişiler Karabekir'in bahs ettiği kişiler olsa gerektir. Karabekir 16/17 Mart 1920 tarihli raporda: "Teşkilat yapmak ve Bolşevikliğe mütemayıl cemiyet ve fırk-ı siyasiye ile anlaşmak üzere yedi ay evvel Lenin tarafından İstanbul'a gönderilen ... Kiyefli üç Bolşevikle görüştüm," demektedir (Karabekir, 1960; 539).

- 21 D.Avcioğlu'nun çevirisiyle: "Karakol, gücünü insanlık aleminin en soylusu bulunan barışsever kurulların ve *bütün sosyalist ve işçi gruplarının* milletlerarası desteğinden ve Türk Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her birey ve örgütün yardımından alır" (Avcioğlu, 1974; 486).

Tüm yabancı ajanların verdiği raporlarda daha 1919 Mayıs'ında Anadolu'daki Milli Mücadele Bolşeviklikle ilişkilendirilmektedir (Duru, 2001; 68, 84) (Jaeschke, 1991; 163248) (Akyüz, 1988; 85, 94, 99, 205). Ağustos 1919'da ise Nazilli'ye gelen "İngiliz Generali Hebri'nin yaverinin" Nazilli'de bulunan milli kuvvetlere sordukları sorular arasında şunlar vardır: "1) Harekat-ı milliyede bolşeviklik var mıdır? 2) Yapılan hareket münhasıran İttihat ve Terakki Cemiyeti namına mıdır?" (Çukurova, 1991; 358-359). Demek ki İngiliz istihbaratı da bu doğrultuda haberler almaktadır.

Bu bilgilerin ışığında Anadolu'daki hareketin çeşitli kanatları ile Bolşeviklerin 1919 yazından itibaren ilişkiler kurduğu saptaması yapılabilir.

Karakol: Bir gizemli teşkilat

Karabekir ve Ali Fuat'ın Ağustos 1919'da Karakol hakkında kuşku duyduklarına ilişkin verilere sahibiz. Görülüyor ki bu tarihlerde Karakol, bütün İstanbul'un ve Ege'nin kontrolünü elinde tutmaktadır ve Doğu Anadolu'yu önemsememektedir. Karakol Cemiyeti Nizamnamesi/Talimatnamesi, Ağustos 1919'da yurdun her yanına, kolordulara dağıtımına başlanmıştı. Ali Fuat ve Karabekir gibi komutanlar, bunları kuşkuyla karşılayıp dağıtımını engellemişlerdir. Erzurum'a ilk nizamname, Kongre ertesinde, 13 Ağustos 1919'da gelmiştir (Kırzioğlu, 1993-III; 262). Karabekir'in çeşitli kolordulara gönderdiği tammiminden anlaşılmaktadır ki, Karakol Cemiyeti Nizamname'sinin dağıtılmasına kuşkuyla yaklaşmaktadır. 16 Ağustos 1919 tarihli, yani Erzurum Kongresi'nden hemen sonra Karabekir tarafından kolordulara gönderilen ve Karabekir'in kendi kitabına almaya gerek duymadığı telgraf şöyledir:

Dersaadet'ten *Karakol Cemiyeti* namında bir talimat-ı mahremane buraya geldi, kolordunuza da geldi mi? Gelmiş ise mün-derecatının [içindekilerin] ehemmiyet-i mahsusasına [özel önemine] binaen bunun *hiçbir vechile intişarına* [yayımlan-

masına] *mahal verilmemesi* ve metnin mahiyeti hakkında bazı tetkikat-ı muhimme [önemli inceleme] ifası lazımdır. Gelmiş ise ona göre muhabere edilmek üzere keyfiyetin sureti mahremanede [gizli surette] inba [haber] buyrulması (Aydın, 1992; 26-27).

Karabekir'in bu telgrafına Ali Fuat Paşa 21-22 Ağustos 1919'da şu yanıtı vermektedir: "Karakol Cemiyeti talimatnamesinden *evvelce* birçok nüsha gelmişti. Tevzii [dağıtım] muvafık [uygun] görülmeyerek hıfzedilmiştir [saklanmıştır]"²² (Karabekir, 1960; 139).

Kod adı Nuh

Karakol Cemiyeti üyeleri işgal altındaki İstanbul'da son derece güç koşullarda ve gizlilik kurallarına uyarak faaliyette bulunmak zorundaydılar. İstanbul hükümetinin haklarında idam cezası çıkardığı komutanlarla iletişim içinde olan Karakol, Anadolu'daki komutanlara bugünkü tabiri ile kod adı, o günkü tabiri ile şifre vermişlerdir. Ancak bu şifrelerin Anadolu'ya bildirilmesinde bir sorun olmalı ki, Anadolu'daki komutanlar oluşan karışıklığı çözememişlerdir.

İstanbul'dan, yani Karakol'dan gelen bilgileri Ali Fuat Paşa, 21 Ağustos 1335 tarihli telgrafla "Nuh Bey"e ulaştırmaktadır. "Nuh Bey" Karakol tarafından Mustafa Kemal'e verilen kod adıdır, ancak Mustafa Kemal'in bundan haberi yoktur. Ali Fuat Paşa'nın gönderdiği telgraflarda geçen "Nuh Bey"le kimin kast edildiğini Heyet-i Temsiliye anlayamaz. Karabekir, Ali Fuat'a "Hüsrev, Hüseyin Rauf, M.Kemal" imzalı bir tel çekerek "Şimdiye kadar ki şifrelerde Nuh ismini Rauf zannediyorduk. ... Nuh Bey'in medlulü [gösterdiği] kimdir?" diye sorar (Karabekir, 1960; 141). Karabekir bu telgrafın yanıtını yayınlama-

²² Daha önce söz ettiğim gibi Karabekir'in Karakol hakkında belge yayımlamaktan kaçınmış olduğu kanısındayım. Örneğin İstiklal Harbimiz adlı devasa eserinde, Ali Fuat'a Heyet-i Temsiliye'nin Karakol hakkındaki bir telgrafın belgesini yayımlayacağını söylediği halde yayımlanmamıştır (Karabekir, 1960; 139). Ali Fuat'ın da cevabi bir telgrafı olmalı.

miştir. Ancak Hasene Ilgaz, Nuh'un Mustafa Kemal olduğunu yazmaktadır.

Verilen isimler ilginçtir: Mustafa Kemal'e verilen kod adı *Nuh*, Galatalı Şevket İsa, Ali Fuad Musa, Kara Vasıf Cengiz'dir²³ (Tevetoğlu, 1988; 14). Bu bilginin doğruluğu *Nutuk*'ta Mustafa Kemal'in yayımladığı bir belge ile kanıtlanmaktadır. 3 Mart 1920'de Rauf Bey'in Mustafa Kemal'e "Gayet aceledir, zata mahsustur. Gayet mahrem şahsa ait rapordur" notları ile çektiği, İngiliz işgalinin beklendiği günlerde Padişahın tutumunu Mustafa Kemal'e bildiren telgrafta, Karakol'un en yüksek kurulu toplanmışa benzemektedir. Rauf Bey telgrafını şu sözlerle bitirmektedir: "Şimdi Cengiz, İsa beraberiz, arzı tazimat eyleriz. (Rauf)" (Atatürk, 1967; 1215). Bu isimlerden Cengiz Kara Vasıf, İsa ise Galatalı Şevket'tir.

Karakol'un kullandığı kod adları, Sivas'ta yapılan Heyeti Temsiliye toplantılarında da sorun olmuştur. Tutanaklardan aynen:

19 tarihli, Mebusan'ın İstanbul'da içtimaidan ve Arabistan ahvalinden bahis *İsa* imzalı telgraf okundu.

Reis Paşa: Şimdi bunu yazan bir heyettir. Yalnız *Şevket Bey* değildir. *İsa* namı umumidir. Yani yalnız bir kişi değildir. Onu, kimler olduğunu *Vasıf Bey'den* öğreneceğiz. ... Bir şey var, Arabistan'a istiklal vermeyiz. Böyle şey olur mu? Yalnız bu, İstanbul Heyet-i merkeziyesinin mantık ve tasavvuratını gösterdiği için enteresandır (İğdemir, 1989; 88) (abç).

Görüldüğü gibi İstanbul Heyet-i Merkezi'si hem Mustafa Kemal'den, hem de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden bağımsız bir dükalık gibidir. Kullandığı kod adlarını

23 Bu nedenle *Harp Vesikaları Dergisi*'nde yayımlanan 518 nolu vesika yanlış yorumlanmıştır (Haziran 1957, sayı 20, sayfa 24). Dergi belgeyi "Harbiye Nazırı Cemal Paşa (İsa müstear adıyla) Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya (Nuh Bey müstear adıyla) verdiği karşılık" açıklaması ile basmıştır. Ancak Galatalı Şevket, Harbiye Nezaret'i'nin imkânlarını kullanarak Anadolu ile yazışmaktadır. Bu nedenle telgraf Harbiye Nazırı'ndan Cemal Paşa'dan değil, onun adını kullanan Galatalı Şevket Bey'den gelmektedir. Burada İsa imzası Galatalı Şevket'e aittir.

Anadolu çözemeyen, bir siyasi parti işlevi yüklenmiştir, devleti ilgilendiren iç ve dış tüm konularda görüş bildirmektedir. Arabistan'a bağımsızlık verilip verilmemesinde bile kendini yetkili görür.

Karakol'un istihbarat kanalları, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'nin adeta nefes borusu haline gelmiştir. Bunu Mustafa Kemal'in Sivas'tan 13 Ekim 1919'da, İstanbul hakkında bilgi almak için doğrudan Şevket Bey'e yazdığı mektuptan anlamaktayız:

Miralay Şevket Bey'e,

Bir buçuk aya kadar mebusan intihabı [milletvekili seçimi] hitam bulup [bitip] inşallah Meclis kûşat olunacaktır [açılacaktır]. Kuvvei teşriyenin [yasama gücünün] gerek ecnebi ve gerekse dahili düşmanlara karşı tahtı emniyet ve muhafazada olarak ifayı hizmet eylemesi bugünün şayanı teemmül [etraflica düşünülmesi gereken] ve pek mühim bir meselesidir. Dersaadette [İstanbul'da] bu noktai nazardan dahili vaziyeti nasıl görüyorsunuz? Mütelifin [İtilaf Devletleri] tarafından bir tecavüz ihtimali mevcut olabilir mi? Her iki ihtimale karşı hafi ve celi [gizli ve açık] ne gibi tertibatı tahaffuziye [korunma] ve tedafüye ittihazı [savunma önlemleri] düşünülmektedir? Zabıta, jandarma, milli ve hafi teşkilat ve askerî vaziyetimiz bugün ne haldedir ve ne yapılmak tasavvur buyrulmaktadır. İş'arını [bildirilmesini] rica ederiz (Atatürk, 1967; 1129-1130).

Mustafa Kemal'in bu mektubuna Galatalı Şevket Bey'in bir hafta sonra verdiği cevap Karakol'un gücü hakkında oldukça iyi fikir vermektedir:

İstanbul'da üç şubemiz vardır. Bunların azası kesirdir [çoktur]. Asker ve jandarma, sivillerin, memurinin kısmı küllisi, kıtaatın hemen kaffesi [birliklerin hemen tümü] elde edilmiş, fikri milli tezyit ve milli ahrarımızı Kongrece vahdeti milliye gibi tekmil milli gruplar ve namuslu zevatı meşhure ve münevvere maksada imale edilmişti [bütün ulusal gruplar, na-

muslu ünlü kişiler ve aydınlar amaca kazanılmıştı]. [...] Buradaki heyeti hafiyenin [gizli kurulun] taşradaki milli cemiyetlerin aleni vasıtai icraiye ve faaleleri haline getirilmiş ve hali hamiyette de aynı usul ile vazifelerine devam ettirilmekte bulunulmuştur. Hükümeti sabıka zamanında teşkilatı bir dereceye kadar ilerletilen ve *bilatefrik bütûn İslamlar dahil edilen*²⁴ ikmal edilmesine ve teşkilatımızın tevsiine ayrıca çalışılmakta ve Kuva-yı Milliye ilerledikçe aleni [açık] teşkilat yapılmakta ve düşünülmektedir. Fakat evvelce arzedilen mütaleattan [daha önce sunulan görüşlerden] dolayı berveçhibalâ kuvayı idare edecek heyetin hafi kalması [yukarıdaki güçleri yönetecek kurulun gizli] ve Anadolu'da sonuna kadar vazifesinde devam edecek olan Kuvayı Milliye istinat [dayanması] ve ayrıca hafi [gizli] teşkilat yapılmağa kalkışılmasının²⁵ muvafık olacağı fikrindeyiz (Atatürk, 1967; 1131).

Meclisi Mebusan açıldıktan sonra İstanbul'a giden Rauf Bey ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmeler genellikle Karakol'un kurucularından ve en üst sorumlularından olan Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Miralay Kemalettin Sami ve Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Miralay Galatalı Şevket aracılığıyla yapılmıştır (Atatürk, 1967; 1123, 1138, 1160, 119 vs).

Karakol 1920 yılı başında İstanbul'da oldukça verimli çalışmalar yapmıştır. Rıza Paşa kabinesinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'yle anlaşması, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti muhahhası olması, bu faaliyetlerinden bazılarıdır.

24 Akşin bu metinden örgütün isminin kullanıldığı yerdeki üç noktanın Mustafa Kemal tarafından ismin sansür edilmesi olarak yorumlanabileceğini yazmaktadır. Sansür edilen isim, bütün İslamların katılmasından söz edildiğine göre Talat ve Enver Paşaların *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı/İİCİ* veya *Karakol Cemiyeti* olabilir. Ancak M. Kemal *Nutuk*'ta 9 kez Karakol Cemiyeti'nin adını açıkça kullanmıştır. Dolayısıyla sansür edilenin İİCİ olması olasılığı daha yüksektir

25 Mektubun ilerleyen satırlarında Sina Akşin haklı olarak "kalkışılmamasının" olması gerektiği hakkında uyarıda bulunmaktadır (1998-II; 195). Yani kendileri gizli örgütleri kuranlar, Mustafa Kemal'e "gizli örgüt kurma" demektedirler.

Halil Paşa'nın kaçırılması

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın kaçırılması, Karakol'un eylemlerinden biridir. Enver Paşa'nın amcası, Teşkilat-ı Mahsusa'nın reislerinden, Şemsettin Paşa'nın katili bir komitacı (Atay, 1969; 59) olan Halil Paşa ve İttihatçı Küçük Talat, 8-9 Ağustos 1919 gecesi tutuklu bulundukları Bekirağa bölüğünden adeta ellerini kollarını sallayarak çıkmışlar, yani kaçırılmışlardır. Çolak İbrahim ve Yahya Kaptan bu kaçışın çeşitli aşamalarında görev almıştır (Sorgun, 1997; 280-283). Yenibahçeli Şükrü hatıralarında bu kaçırılmayı kendisinin örgütlediğini yazmaktadır. Bekir Sami Bey ise bu kaçışta Galatalı Şevket, Kara Vasıf ve Naim Cevat'ın etken olduğunu günlüğünde yazmaktadır (Ünal, 1994; 157). Küçük Talat ise kaçış hakkında şunları anlatmaktadır: Bekirağa bölüğünde tutuklu iken "İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey" gelerek kendisi de dahil bazı tutuklulara hapisneden kaçıp kaçmak istemediklerini sorar. Bazıları kabul etmez, ama Halil Paşa ve kendisi kabul eder (İlkan ve İlkan, 2005; 36).

Mustafa Kemal'in Halil Paşa'yla ilişkileri çok eskilere dayanmaktadır. Halil Paşa "Mustafa Kemal ile eski dosttuk. Ve arkadaşlığımız okul sıralarından başlardı" demektedir (Sorgun, 1997; 257). Halil Paşa, Mustafa Kemal ve Ali Fuat, Harbiye'den sınıf arkadaşlarıdır (Cebesoy, 1982; 166). Halil Paşa anılarında Mustafa Kemal'in mütarekeden sonra kendisiyle görüşmek istediğini ve Nuri Bey'i (polis komiseri) göndererek randevu aldığı yazmaktadır (Sorgun, 1997; 256).

Halil Paşa anılarında Mustafa Kemal'in emriyle kaçırıldığını söylemektedir ancak bu doğru olmasa gerek. Anılarında Halil Paşa'ya uzun bir bölüm ayıran Ali Fuat, Halil Paşa'nın kendisinin kaçmaya karar verdiğini anlatmakta ve Mustafa Kemal'in emrinden söz etmemektedir (Cebesoy, 1982; 166-177). Hüsamettin Ertürk, "Mustafa Kemal Paşa her ikisinin Anadolu'ya gelmesine şiddetle muhalifti" diye yazmıştır (Tansu, 1957; 204). Emri Mustafa Kemal'in verip vermediği kesin olmamakla birlikte Mustafa Kemal, Sivas'ta Halil ve Küçük Talat'la görüş-

müş ve onları Sovyetlere göndermiştir (Tunçay, 1991a; 73; Tevetoglu, 1988; 36, 50). Halil Paşa şöyle anlatıyor:

Anadolu'ya geçmiş bulunan Mustafa Kemal'den Milli Teşkilat vasıtası ile şu emri almış bulunuyordum: Hapishaneden çıkar çıkmaz Anadolu'ya geçiniz, *İzmir Cephesi Kumandanlığı* uhdenizde olacaktır. Bazı arkadaşlara gerekli talimat verilmiştir. Kaçmak için zamanın geldiğini Milli Teşkilata bildirdim... (Sorgun, 1997; 280).

Halil Paşa hapisten kaçtıktan sonra, bir hafta Yahya Kaptan çetesiyle kalmış, bu sırada Kara Vasıf onu ziyaret etmiştir. Bu ziyarette çeteye iase için para getirmiş ve Mustafa Kemal'in yeni emrini Halil Paşa'ya bildirmiştir: "Mustafa Kemal'den son bir emir aldık. Batı İstikametinde değil, Sivas istikametinde ilerleyerek kendisi ile buluacaksınız" (Sorgun, 1997; 285). Mustafa Kemal, Halil Paşa'nın Ege'ye gönderilmesinden neden vazgeçmiştir?

Halil Paşa'nın eski yaveri, şimdi Bekir Sami Bey'in yaverliğini yapan Yzb. Selahaddin, Halil Paşa'yı hapisteyken ziyaret etmiş ve Bursa'ya ulaşırsa kurtulacağını söylemiştir (Ünal, 1994; 157). Büyük olasılıkla onu Ege'ye çağırın Yzb. Selahaddin'dir. Bekir Sami, Halil Paşa'ya: "Bursa yöresinin şimdilik elverişli olmadığını, Ankara ve doğusuna gitmesinin daha doğru olacağını" bildirir (Ünal, 1994; 158).

Halil Paşa'yı Ankara yakınlarında Ali Fuat karşılamıştır ve Ankara'da da Ali Fuat'ın köşkünde kalmıştır (Sorgun, 1997; 285). Sivas-Çermik'te Mustafa Kemal, Halil'i bizzat almaya gelmiş ve Mustafa Kemal'in otomobiliyle Sivas Lisesi'ne gitmişlerdir (Sorgun, 1997; 302). Halil Paşa, "Mustafa Kemal ve Rauf Bey benim ve daha çok da beraberimde olan Küçük Talat'ın "Heyet-i Temsiliye" yanında görünmemizi istemiyorlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları Milli Harekete İstanbul'un ve dış devletlerin İttihat ve Terakki Partisi'nin bir hareketi zannını vermek istemiyorlardı ki, ben de bu konuda kendilerine hak veriyordum" (Sorgun, 1997; 305) demektedir. Halil Paşa, kendisine verilen talimat doğrultusunda Kafkaslara gitmek üzere Erzurum'a gider. Karabekir de Halil hakkında şunları yazıyor:

Bugün 23 Eylül'de [1919] eski ordu kumandanı Halil Paşa'yı (Enver Paşa'nın amcası) (Demirci Ali bey) namıyla ve Nahçıvanlı Büyükhân refakatiyle Erzurum'dan Nahçıvan'a yola çıkardım. Halil Paşa İstanbul'dan kaçtıktan sonra Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, vatan içinde bir vazife verilmesi mahzurlu olduğundan yardımımı doğuya gitmeye karar vermiş, bir kaç gün evvel Erzurum'a gelmişti (Karabekir, 1960; 299).

Halil Paşa Mustafa Kemal'in emrinde çalışıyor görünmekle birlikte hiçbir zaman Enver Paşa'ya olan bağlılığını yitirmemiştir. Erzurum'daki Halil Paşa'dan Moskova'daki Enver Paşa'ya 12 Eylül 1920'de yazılmış olan mektup Halil'in kayıtsız şartsız Enver'e olan bağlılığını kanıtlamaktadır:

Hayat tahammülsüz oldu. Fakat dayanıyoruz. Ve halas ü selamet [kurtuluş] müjdelerini Şarktan ve *hasseten [özellikle]* sizden bekliyoruz.

Bilhassa ben en büyük kuvveti ve metaneti sizden almış ve kazanmış olduğum için bu kanaati hiçbir zaman bırakmadım. Pek yakında muhterem elinizden bizzat öpeceğimi.... (Yamauchi, 1995; 100).

Halil Paşa'yla aynı gece, İngilizlerin kontrolünde olan Batum'daki Ardahan Kışlasından Nuri Paşa da kaçırılır²⁶ (Budak, 1998; 104). Enver Paşa'nın ikisi akrabası olmak üzere en güvendiği üç kişinin aynı gece kaçırılması, merkezi olarak alınmış bir karar izlenimini vermektedir. Heyet-i Temsiliye'nin o tarihteki politikasına tamamen ters bir tutum olan Bolşeviklerle savaşma fikri üzerine Karabekir, Halil ve Nuri Paşalar'ın aynı gece İngilizlerin kontrolü altındaki hapishanelerden kaçmalarında bir İngiliz parmağı görmüştür (Karabekir, 1960; 444). Bu kaçıştan bir ay sonra Nuri Paşa, Karabekir'e yazdığı 9 Eylül 1919 tarihli mektupta "Elviye-i selase (Üç ilin) ayrı bir cumhu-

26 Nuri Paşa Mütarekeden sonra Trabzon'dan İstanbul'a geldiğini, vapurdan inince tutuklanarak İngilizlere teslim edildiğini, İngilizlerin onu Batum'a götürdüğünü, 6 ay tutukluluktan sonra Azeriler tarafından kaçırıldığını, kaçış sırasında çıkan çatışmada dört kişinin öldüğünü anlatmaktadır (Budak, 1998).

riyet” olmasını teklif etmektedir (Karabekir, 1960; 185). Karabekir, Nuri Paşa’yı “nereden geldiği belli olmayan telkinlere açık bir insan” olarak değerlendirirken, Elviye-i Selase’yi kapsayan bir devlet kurma fikrinin Enver’den geldiğini ima etmektedir (Karabekir, 1960; 186).

Mustafa Kemal Halil Paşa’yla Sivas’ta görüştüğünü, Talat Paşa’ya Şubat 1920’de yazdığı mektupta yazmıştır:

Halil Paşa ile Sivas’ta ariz ve amik [uzun uzadıya] görüştükten sonra kendisini *Azerbaycan’a gönderdik*. Esareten kurtulan Nuri Paşa’nın da Kafkasya’da faaliyete geçmesi için *tedabir alındı*. Elyevm her ikisi ile *muhabere ve münasebet berdevamdır... Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz* (Tekeli ve İlkin, 1980; 323).

İttihat Terakki ile Mustafa Kemal ittifakı

Bütün bu gelişmelerden bir tek sonuç çıkmaktadır ki, o da, Mütareke sonrasında, bu Mütareke’nin yaptırımlarını onaylamayan tüm çevrelerin birbirleriyle ittifak içine girmiş olmalarıdır.²⁷

Önceki bölümde bu çevrelerin hangileri olduğu ayrıntılı olarak incelenmiştir. İstanbul’da kurulan Teceddüt Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Karakol teşkilatı üyeleri işbirliği yapmışlardır. Bunların hepsine aynı mesafede duran Mustafa Kemal ise, neredeyse hepsinin birleştiği tek aday olarak, tarihî olguların öne çıkardığı bir isim olmuştur. Birbirlerini çok eskiden beri tanıyan, her birinin ne kadar muktedir olduğunu gayet iyi bilen bu kadrolar, eşitler arası bir ilişki içinde Kongre’yi toplamışlardır.

27 *The Times* 13 Ekim 1919 tarihli sayısında verdiği bir haberde, “İttihat ve Terakki eğilimli gazetelerin Mustafa Kemal için gösterdikleri heyecana” değinmekte ve “*Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile müttefikti*” demektedir (Akşin, 1998-II; 34). Eğer İttihat ve Terakki eğilimli gazeteler Mustafa Kemal’i destekliyorlarsa bu da ittifakın bir göstergesidir. Falih Rıfkı da yazdığı bir mektupta: “Biz Kuva-yı Milliye taraftarları *Tasvir, Vakıf, İfham* (Ferit Bey’in gazetesi), *İkdam, Yeni gün, Tercüman, Türk Dünyası* vesaire birleşdik” demektedir (Tanin, 1945, Tefrika 136-137).

Mustafa Kemal Erzurum Kongresi sürecinde, tam da “*primus inter pares*” –eşitler içinde birinci– kavramıyla açıklanacak bir tanımla öne çıkmıştır. Sivas Kongresi ertesinde, Talat Paşa’nın Mustafa Kemal’e gönderdiği mektupla, Anadolu’da ve-rilecek mücadelenin Mustafa Kemal önderliğinde yürütülece-ği kesinleşmiştir.

Mustafa Kemal ile Talat Paşa’nın birbirlerine yazdıkları mektuplar İlhan Tekeli-Selim İlkin (1980) tarafından derlenmiştir. Mustafa Kemal-Cemal Paşa mektuplaşması ise Hülya Baykal (1989) tarafından derlenmiştir. Enver Paşa ile mektuplaşmalar dağınık bir şekilde Kazım Karabekir (1960 ve 1967) ve Ali Fa-uat Cebesoy’un (1982) kitaplarında bulunmaktadır.

Türkiye’de gelişen olayları yakından izlemeye çalışan Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Anadolu’yla ilişkiyi kopartmamak için Mustafa Kemal’e mektup göndermişlerdir. Mustafa Kemal’e ilk mektup gönderen Talat Paşa’dır. Cemal ve Enver Paşalar’ın Mustafa Kemal’e yazmaları ise, 1920 ortasına rastlamaktadır.

İttihat Terakki ile ittifakın *Mustafa Kemal tarafından dile ge-tirilişini* 26 Şubat 1920 tarihli Kara Vasıf’ın mektubuna verdiği cevapta bulmaktayız:

Eğer memleket ve milletin menafii aliyesi [yüksek çıkarları] müşterek ve müttehit çalışmamızı iktiza ettiriyorsa [birlikte ve ittifakla çalışmamızı gerektiriyorsa] ve müşareke-i efalimiz [ortak işlerimiz, emellerimiz] ancak amali milliye mutabakati fiilen sabit olmuş bulunan esasatı malume [bilinen esaslar] da-iresinde cereyan edebilir (Arsan, 1964; 297) (EK V).

1918 sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu’na Mondros Mü-tarekesi’nin dayattığı şartları değiştirebilmek için mücadele-ye giren pek çok siyasi aktör bulunmaktadır. İttihatçılar’ın bi-reysel ve dağınık girişimleri ancak Karakol Cemiyeti’nin ku-rulmasıyla sistematize olmuştur. Bunu en iyi Cemal Paşa ifa-de etmektedir: “Almanya’da ilk zamanlarda, *faal bir siyaset ta-kip edemezdik*. Bu hal, Anadolu’daki milli hareketin, daha doğ-rusu *İstanbul’da Karakol teşkilatının* (Kara Vasıf Bey teşkila-tı) zuhuruna kadar sürdü. Anadolu milli hareketi vuzuh pey-

da edince, faal bir siyaset takip etmemiz lüzumlu oldu" (Aydemir, 1992; 559).

Bu süreçte dağılmış ve mahvolmuş bir ordu bırakarak yurtdışına kaçmış olan Enver Paşa da Türkiye'deki etkisini yitirmiş olmalıdır. Enver'in ancak, dayanabileceği silahlı bir gücün varlığıyla siyasi bir özne olabildiği, kaçarken Kafkas Ordusu'nun başına gitmeyi planlamasıyla da bellidir. 1918 Kasım'ından 1920 Ağustos'una kadar Enver Paşa kaçmaktan kovalamaya vakit bulamamış, "o hapisane senin, bu uçak kazası benim" dolışmaktadır. Enver Paşa, ancak 1920 Ağustos'unda Moskova'ya vardıktan sonra siyaset sahnesine çıkmış ve tekrar siyasetin öznesi haline gelmiştir. Savaşan kadrolarla (Halil Paşa, Yenibahçeli Şükrü, Kazım Bey –eniştesi–, vs.) tekrar bağ kurmasından sonra Anadolu siyasetinde adının geçmeye başlaması da bunu göstermektedir. Enver Paşa, Moskova'ya varışından 7,5 ay sonra, 1921 Martı'nda Talat Paşa'nın öldürölmesi üzerine özellikle yurtdışındaki İttihat ve Terakki erkanını kendi etrafında toplamış, ancak siyasi bir lider değil, "İslamın kılıcı" olmaktan öteye gidemediği için Talat Paşa'nın politikalarından sapmış ve kaybeden taraf olmuştur.

Şurası açıktır ki, 1920 yılı yazına kadar Mustafa Kemal'le ve Türkiye'yle hemen hemen tüm ilişkileri kuran ve sürdüren Talat Paşa'dır. İletişim olanaklarının güçlüğü nedeniyle, genellikle elden gönderilen mektuplar, yazıldıkları tarihlerden çok sonra Mustafa Kemal'in eline ulaşmıştır. Bilinen ilk mektup Mustafa Kemal'e Talat Paşa tarafından gönderilen mektuptur.

Mustafa Kemal ile Talat Paşa mektuplaşması

Talat Paşa'nın Mustafa Kemal'e gönderdiği ilk mektubunun tarihi 22 Aralık 1919, yani Talat Paşa yurtdışına çıktıktan 14 ay sonradır. Bu 14 ayda; İzmir işgal edilmiş, Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmış, Anadolu'da seçimler yapılmış ama henüz Meclis-i Mebusan açılmamış ve Heyet-i Temsiliye'yle birlikte Mustafa Kemal Ankara'ya yeni taşınmıştır. Bu süreçte İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarla yurtdışında görüşme-

ler yapan Talat Paşa'nın, yavaş yavaş bu görüşmelerden bir sonuç alabileceğine ilişkin umudu kalmamış olmalıdır.

Yurtdışındaki İttihatçılar 1919 yılı Aralık başında Zürih'te bir kongre düzenlemişlerdir (Toprak, 1997; 8). Talat Paşa Mustafa Kemal'e ilk mektubunu bu kongreden sonra yazmış olmalı. Talat Paşa'nın Mustafa Kemal'e 22 Aralık 1919'da yazdığı ve güvenlik nedeniyle elden Asım Bey'le (Süreyya Iloğlu) gönderilen ve ancak 54 gün sonra Ankara'ya ulaşan bu ilk mektup, 15 Şubat'ta Mustafa Kemal'e teslim edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1980; 315). Talat Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı bu ilk mektuba, olan biten her şeyi unutup şimdi geniş bir güç birliği yapmamız gerekir diyerek başlamıştır:

Bugün üzerimize düşen vazife, *mazideki umumi ve hususi hatiy-yatı*²⁸ unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zami istifade ve bu suretle gaye-i umumiyi temine çalışmak olmalıdır (Tekeli ve İlkin, 1980; 316).

Ve hemen arkasından Enver Paşa hakkında: “uzun müddet memlekete avdetinin mümkün olmaması dolayısıyla” diyerek, Mustafa Kemal için bir tehdit unsuru olmayacağını sözünü vermekte ve Enver Paşa'nın Türkistan, Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'ya doğru hareket ettiğini söylemektedir.

Talat Paşa yapılacak ittifakta ilk olarak Anadolu'daki faaliyetlere hiç karışmayacaklarının sözünü vermektedir. Mektupta bunu şöyle ifade etmektedir: “Dahildekilerin müstakilen [kend-i başlarına] çalışmaları” (Tekeli ve İlkin, 1980; 318). Daha sonra da hariçtekilerin Türk ve Arap ittihadı için vücuda getireceği cemiyetlerin de Mustafa Kemal'e bağlanabileceğini söylemektedir. Mektubun bu bölümü tam bir anlaşma maddesi gibi formüle edilmiştir:

Bütün bu teşkilat ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir [bağlanabilir]. Harici teşkilatın nokta-i temasını ben teşkil

28 Orijinali böyledir. Ancak *hatayat*: hatalar olsa gerek. Sn. Uygur Kocabaşoğlu ve Sn. Sina Akşin'in uyarılarına teşekkür ederim.

edeceğimden işin ciddiyet ve safiyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir (Tekeli ve İlkin, 1980; 318).

Talat Paşa mektubunun ilerleyen bölümlerinde *Milli teşkilat rüesasının* kabineye girmesini, hükümeti elde etmesini tavsiye etmekte ve tekrar, Mustafa Kemal'in iktidar olmasını destekleyeceğini ifade etmektedir: "bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır" (Tekeli ve İlkin, 1980; 321). Mektubunu bitirirken seçtiği sözcükler ise ittifak teklifinin adeta mühürlenmesidir:

Bizlere gelince *istediğiniz şekle girmek*, *istediğiniz tarzda çalışmak*, *arzu ettiğiniz hususi ve umumi* her türlü fedakarlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakiyetinize bütün kalbimizle duamanız (Tekeli ve İlkin, 1980; 321).

Talat Paşa'nın bu mektupta Mustafa Kemal'e sunduğu öneriler şöyle sıralanabilir: 1) Hariçte sadece kendisinin muhatap alınmasını istemektedir; 2) Cavid Bey'i özellikle tavsiye ederek öne çıkarmaktadır; 3) Milli kuvvetler sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. 4) Meclise girilmeli ve Mustafa Kemal sadrazam olmalıdır; 5) Milli kuvvetlere dayanan homojen/mütecannis bir kabine kurulmalıdır. Görüldüğü gibi 1919 Aralık'ında Talat Paşa siyasetin merkezini İstanbul'da ve Meclis-i Mebusan'da görmekle birlikte Kuva-yı Milliye'nin de sulh sonuna kadar korunmasını önermektedir.

15 Şubat 1920'de eline geçen mektuba Mustafa Kemal, 20 Şubat 1920'de hiç geciktirmeden yanıt vermiştir. Talat Paşa'nın mektubunun yolda olduğu yedi haftada İstanbul'da Meclisi Mebusan açılmış, ancak Mustafa Kemal, Karakol'un da ısrarıyla İstanbul'a gitmemiştir (Atatürk, 1967; 267, 270, 1131). Talat Paşa'nın önerdiği gibi, Mustafa Kemal'in sadrazam olacağı bir hükümetin kurulma ortamı da bulunmamaktadır.

Mustafa Kemal'in Talat Paşa'nın mektubuna, eline geçer geçmez yazdığı uzun cevap, her bakımdan çok ilginçtir. Talat Paşa'ya adeta rapor vermektedir. Meclis-i Mebusan'daki çalışmalar da onaylıyormuş gibi davranmaktadır: "Sekseni mütecaviz

mebustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyet grubu vücuda getirdik" (Tekeli ve İlkin, 1980; 327). Sulhtan sonrası için planlarını da Talat Paşa'ya yazmaktadır:

Bir sulh akdinden sonra teşkilat-ı milliyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hakim olmağa çalışacağım (Tekeli ve İlkin, 1980; 327).

Mektupta Halil Paşa'ya verilen talimatlar anlatılırken Mustafa Kemal'in Enver Paşa'yla ilgili düşünceleri ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal, Halil Paşa'ya, Enver'le ilişki kur, o Türkistan'ın bağımsızlığını sağlamak üzere çalışsın, ancak oralardaki tüm çalışmalar Türkiye'nin çıkarları gözetilerek yapılsın ve bunun için benimle ilişki kursun demektedir. Halil Paşa'ya verilen talimatlar şunlardır:

Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklalini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek hareket ve faaliyeti Türkiye menafii-ne tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek (Tekeli ve İlkin, 1980; 323).

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, eski İttihat ve Terakki rüesasıyla 1920 yılı baharında yapılacak ittifakın şartlarını da belirlemiştir: 1) Benim onayım ve düşüncelerim haricindeki girişimlere karşıyım; 2) Türkiye'nin dışındaki ve ikincil önemi hâiz kararlarda da görüşüm dahilinde hareket edilmesini isterim; 3) Yabancılar da dahil, her türlü temas ve anlaşmada son söz ve karar buraya bırakılmalıdır; 4) Münasebet yalnız benimle olmalıdır; 5) Sulhtan sonraki ortak çalışma için daha esaslı projeler yapılabilir (Tekeli ve İlkin, 1980; 327). Bu ittifakın kanıtı aşağıdadır:

Sulhtan sonraki mesai-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim (Tekeli ve İlkin, 1980; 327).

Tekeli ve İlkin, Mustafa Kemal'in, Talat Paşa'nın taleplerini reddettiği, ittifak önerisini geri çevirdiği kanaatindedirler. Ancak ben o fikirde değilim. Mustafa Kemal, kendi şartlarını, şimdi ve sulhtan sonrası için görüşlerini bildirmiş, tüm yetki ve karar mekanizmasını kendi elinde toplamayı şart koştuğunu yazmıştır. Bu çalışmada benim incelediğim husus, İttihat ve Terakki kadrolarının Mustafa Kemal'i liderliğe nasıl ve neden kabul ettikleridir. Bu mektup, Talat Paşa'nın, en azından barış sağlanıncaya kadar Anadolu'da inisiyatifi tamamen Mustafa Kemal'e bırakmaya kararlı olduğunun kanıtıdır. Talat Paşa'nın ölümünden sonra, Talat fraksiyonunun Mustafa Kemal'in yanında yer almasının sebebi de, Talat Paşa'nın bu tavrı olsa gerektir. Talat Paşa'nın bu tavrından kuşku duymamıza bir neden yoktur, çünkü bu tavra başka şahitler de vardır. Örneğin Talat Paşa'nın Berlin'de son ana kadar yanında olan Arif Cemil'e göre, Talat Paşa "Anadolu'da bilakayd-ü şart Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanmalarını tavsiye" etmiştir (Cemil, 1992; 88).

Bu görüşü Muhittin (Birgen) Bey de tekrarlıyor: "Talat ölünceye kadar gerek onda, gerek arkadaşlarında Anadolu işlerine karşı kati bir ademi müdahale [müdahalesizlik] siyaseti fikri hakim olmuştu: Buna tamamen vakıf ve kaniim" (Karabekir, 1967; 174).

Dr. Nazım, Nisan 1921'de Münih'ten Cavid Bey'e yazdığı mektupta, Talat Paşa'nın İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'na karşı olmadığını, lakin Mustafa Kemal'le işbirliği yapmak konusunda net ve kararlı olduğunu yazmaktadır:

[Talat Paşa] *dahili politikada muhalif* vaziyet alıp Ali Bey'in tasavvur ettiği şekilde çalışmak cihetini düşünmüyordu. Sulh teessüs ettikten sonra Mustafa Kemal'in kendisine ve arkadaşlarına ihtiyaçtan vareste kalamayacağına ve er geç hükümeti kendi partisinin eline düşeceğine kani idi. Bu kanaatle idi ki Mustafa Kemal'e *teşriki mesai* [işbirliği] için mektup göndermişti (Tanin, 1944, Tefrika 37).

Mustafa Kemal'in Talat Paşa'ya 25 Ekim 1920 tarihli, Cami Bey eliyle gönderdiği ilk mektup ile ikinci mektup arasın-

da adeta bir nitelik farkı vardır. Birinci mektup uzun, tafsilatlı ve adeta eşitler arası bir ilişkiyi yansıtırken, ikinci mektup kısa, adeta talimat veren ve yukardan bir üslupla yazılmıştır (Tanin, 9 Şubat 1945). İki mektup arasında geçen sekiz ayda Mustafa Kemal İttihatçılarla eylem pratiğinden dersler çıkarmış olmalıdır. Mustafa Kemal'in bu tavrının nedenlerine bir iki örnek vermek gerekirse: 1) İttihat ve Terakki'nin doğrudan kontrolü altındaki Ege bölgesi ve Karakol'un tutumu; 2) Rauf'un ve Karakol'un İstanbul'da Meclis-i Mebusan dönemindeki Mustafa Kemal'i dışlayıcı ve hiçe indirgeyici pratiği; 3) Baha Sait'in imzaladığı ve Karakol'un Mustafa Kemal'e dayattığı anlaşma sayılabilir. Mustafa Kemal İttihatçılar'ın fırsatını buldukları ve iktidarı ellerine geçirdiklerinde kendisini nasıl dışarıda bıraktıklarını Meclis-i Mebusan çalışmaları sırasında görmüştür.

Ayrıca Talat Paşa'ya karşı üslubunun değişmesindeki en önemli faktör, İstanbul'un basılmasıyla Karakol örgütünün yok oluşu; Ankara'da Meclisin açılması, Mustafa Kemal'in meclis başkanı seçilmesiyle iktidarını pekiştirmesi olmalıdır. Onlar yurtdışında iktidar mekanizmalarına uzak mültecilere dönüşürken, Mustafa Kemal mücadelenin yapıldığı mekanda her geçen gün daha fazla fiili liderliği yakalamaktadır.

İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal arasında bir ittifakı yapılmasına rağmen, Mustafa Kemal yurtdışında onca İttihat ve Terakki üyesinden biri yerine 1920 Ekim'inde Roma'ya Anadolu'dan Murahhas olarak Cami Bey'i göndermiştir. Bu tutumu Avrupa'daki İttihatçılar'ın fonksiyonlarının sifıra indirilmesidir. Artık iktidar Mustafa Kemal'indir. Cami Bey Roma'dan 6 Aralık 1920'de Talat Paşa'ya gönderdiği mektupta çok saygılı bir dil kullanmaktadır: "Ankara hükümeti milliyesinin mümessili sıfatile 3 Kanunuevvel'de Roma'ya vasil oldum." (Tanin, 1945; Tefrika 123). 25 Ocak 1920 tarihli ikinci mektubunda Cami Bey'in Talat Paşa'ya yazdıklarından Mustafa Kemal'in, Paşalarla işbirliği talep ettiği anlaşılmaktadır:

Muhtelif aktarda ve fakat aynı gaye uğrunda bezli mesai buyurmakta olan zatı devletleri ve Enver ve Cemal Paşalar Haze-

ratile tesisi münasebat olunarak icraatı hariciyede temini ahenk ve vahdet olunmasındaki fevaidi azime Ankara hükümetince takdir edilmekte olduğu ve zatı samilerile icrayı temas ve idame-i münasebet hususuna sarfı gayret eylemekliğim luzumu vekaleti müşarünileyhadan telakki olunan son talimat cümlei muhteviyatındandır.

Lütfen vatanımızın kurtulmasına yönelik faaliyetlerinizden beni haberdar edin²⁹ (Tanin, 1945; Tefrika 123).

Mustafa Kemal'in, Enver ve Cemal Paşalarla da yazıştığını ve Halil Paşa'yla yakın ilişki içinde olduğunu Talat Paşa yakından izlemektedir. Talat Paşa 14 Temmuz 1920'de Cemal Paşa'ya gönderdiği mektupta şöyle yazıyor: "Halil Paşa'nın dahile ve Irak'a olan memuriyetinden de *arada tamamıyla bir ittifak hasıl olarak müştereken mesaiye karar verildiği hiss olunuyor*" (Tanin, 1944; Tefrika 65). Bu ifadede birbirinden habersiz, ama sürekli diğerini kontrol etmekte olan siyasi odakların hassasiyeti görülmektedir. Tüm aktörler, olgulardan kalkarak kendilerine söylenmeyen şeyleri çözmeye çalışmaktadırlar.

Talat Paşa'nın 1921 yılı başında, 30 Ocak 1921'de, Cavid Bey'e yazdığı mektuptan Enver'in kendisine memlekete girmesi için yaptığı tüm tahriklere karşı direndiğini anlıyoruz:

Ali Bey'le avdetimde uzun uzadıya görüştük. Bir dereceye kadar da anlaştık. O benim derhal *memlekete gitmekliğimi* teklif ediyor. Mütalaası da şudur: M.K.³⁰ hiçbir vakitte buna muvafakat etmeyecektir. Emri vakii kabule müsaittir.

Kendisi bu hafta avdet edecek *ve oradan dahile geçmek* niyetindedir. Ben zemin hazırlanmaksızın gerek kendim gerek kendisi için mahzur görüyorum (Tanin, 1944; Tefrika 60).

Talat Paşa'nın 15 Mart 1921'de öldürülmesi, İttihat ve Terakî'nin en önemli fraksiyonunun lidersiz kalmasına ve bu kad-

29 Hüseyin Cahit Yalçın 1944'te bu mektubun altına şunları eklemiştir: "Ankara ile Avrupa'dakiler arasında bu kadar iyi ve dostane başlayan münasebetlere ne gibi tezvirler dolayısıyla tereddüt ve şüphe girmiştir? Bunu kimler yapmıştır? Bunları bilmiyoruz".

30 Mektubun orijinali böyle kodlanmış.

roların Talat Paşa'nın takip ettiği hattı sürdürerek Mustafa Kemal'le siyasete devamını sağlamıştır.

Mustafa Kemal ile Enver Paşa mektuplaşması

Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'le gönderdiği, ancak eline geçmeyen ilk mektuptan, Enver'in eniştesi Kazım Bey (Orbay) sayesinde haberi olmuştur. İstanbul'da Meclisin kapatılmasından sonra Ankara üzerinden Enver Paşa'nın yanına gitmek üzere Erzurum'a gelen Kazım Bey bu mektuptan Karabekir'e söz etmiştir:

Enver Paşa'nın sekiz maddeli mektubu 15 Şubat'ta Kara Vasif Bey'e verilmiş, bu da Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş. Ayrıca Talat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış, Mustafa Kemal de cevap vermiş. Yani Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi altında Enver ve Talat Paşalar Moskova ile temasta olup Türkiye namına çalışıyorlarmış (Karabekir, 1960; 703).

Halbuki Enver Paşa'dan Mustafa Kemal'e gönderilen ilk mektup 26 Ağustos 1920 tarihlidir ve Enver'in Moskova'ya varışından on gün sonra kaleme alınmıştır. Bu mektubunda Enver, Mustafa Kemal'e adeta rapor vermekte, "memleket için faideli" olmaya çalıştığını söylemekte ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nı (İİCI) kurduğundan bahsetmektedir (Karabekir, 1967; 21-24).

Bu mektuba Mustafa Kemal 4 Ekim 1920'de yanıt vermiştir (Karabekir, 1967; 35-37). Mustafa Kemal verdiği cevapta Enver Paşa'nın kurduğunu söylediği İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nin merkezinin nerede olması gerektiğini tartışmakta ve pan-Islamizmden kaçınılması gerektiğini söylemektedir: "Oradaki teşkilatın buradaki mukarrerat [kararlar] ve icraat ile hem ahenk olması gerekir" dedikten sonra:

Şu halde Ankara Hükümeti tecelli [gerçekleşmesi] ve temadisi [devamını] ezcanı dil [canı yürekten] temenni ettiği muvafakiyatı devletlerine ait teşebbüsat ve icraat hakkında munta-

zam verilecek malumat ve tafsilata her zaman intizar edeceği gibi muhafazai mevcudiyeti millet [milletin varlığını koruma] ve muktezayı asra göre [asrın gerektirdiği] temdidi bünyanı devlet emrinde [devlet yapısının sürdürülmesi] buraca vaki olacak teşebbusat ve icraat hakkında da bilmukabele muntazaman itayı kasit [düzenli haber verme] ve mesai temin etmeyi pek münasip görürüm (Karabekir, 1967; 36-37).

Şunu saptamakta yarar var: Enver Paşa, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı Mustafa Kemal'e duyurarak biraz da gözdağı vermektedir. Bu mektup, Bakü Kurultayı ertesinde, Enver'in moralinin çok yüksek olduğu bir zamanda kaleme alınmıştır. Bu koşullarda Mustafa Kemal, Enver Paşa'ya gönderdiği cevapta şu hususların altını çizmektedir: 1) oradaki teşkilatın buradaki kararlar ve icraatla uyumlu olması gerekir; 2) her ne yaparsanız düzenli olarak bildirin, 3) biz de düzenli olarak sizi bilgilendiririz (Karabekir, 1967; 36). Ağdalı bir Osmanlıca ile ve son derece mesafeli bir üslupla kaleme aldığı mektupla M.Kemal Enver'le uzlaşmıştır. Diğer bir önemli nokta da Talat ve Cemal Paşa'larla da mektuplaştığını Enver'e yazarak; "Talat Paşa'yla da yazışıyorum, seninle özel ve gizli bir ilişki içinde değilim" demek istemektedir.

Bu mektuplardan anlaşıldığı gibi, 1920 yılı sonbaharında Mustafa Kemal'in Talat ve Enver'le uzlaşma ve ittifakı sürmektedir. Enver Paşa, bu tarihlerde Karabekir'le de yazışmaktadır. Enver'in 28 Eylül'de Karabekir'e yazdığı mektubu (ki kendisini görmeye gelme niyetinde olduğunu yazıyor) Karabekir 23 Ekim'de almış ve hemen aynı gün çok samimi bir cevap yazmıştır (Karabekir, 1967; 49).

Mustafa Kemal ile Enver Paşa kliğinin ittifakını, Enver Paşa'nın Berlin'den Halil Paşa'ya 28-Ocak 1921'de yazdığı mektupta görmekteyiz: "İstanbul'da teşkilat yaptık. Ben herhalde Mustafa Kemal Paşa ile çalışmayı, bizim eski klik ile çalışmaktan iyi buldum" (Cebesoy, 1982; 224). Cebesoy şunları yazıyor:

[Talat ve Enver grupları] aralarında ki siyasi farklarına rağmen kendilerini Anadolu'nun dostu ve hatta mümessili gibi göster-

meğe çalışıyorlardı. Talat Paşa ve arkadaşları her hareket ve teşebbüslerini Ankara ile *anlaşarak* yapmışlardı. Enver Paşa ise bazen *anlaşarak* ve bazen de *anlaşmaya lüzum görmeden* harekete geçmişti. Anadolu'da Halk Şuralar Fırkası'nın teşkiline Talat Paşa tamamıyla muhalifti (Cebesoy, 1982; 245).

Enver Paşa, Mustafa Kemal'e, Talat Paşa ölünceye kadar dostane mektuplar yazmış ve yanıtlarını da almıştır. Ancak Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine yurda girmeye karar vermiş ve içerdeki siyasi mücadeleyi yönlendirmek için İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Anadolu şubesi olarak adlandırılan *Halk Şuralar Fırkası*nı aktif kılmıştır. Mustafa Kemal ise, Enver Paşa'yı yurda sokmak istememiş ve gerekçe olarak sürmekte olan savaşı göstermiştir. İlginç olan husus, Enver Paşa'nın taraftarlarının bile onun yurda girmesi konusunda olumsuz görüş belirtmeleridir. Bunlara Halil Paşa bile dahildir. İttifak 1921 Nisan ayında bozulmuş, Halil Paşa yurda kabul edilmemiş, diğer Enver sempatizanlarına karşı çeşitli önlemler alınmış ve böylece eski müttefikler birbirine adeta savaş ilan etmişlerdir.

Anadolu Örgütleniyor: Garp ve Şark Kongreleri

“[Milli Mücadele] Kabine[si]nin nizamnamei dahilisi”:

1. Bütün yazı hokkaları bombadan,
 2. Kalemler tüfek harbisinden,
 3. Kağıt kesecekler keskin birer hançerden,
 4. Pencerelerde birer mitralyöz olacak ve sonra da Meclis-i vükelada [bakanlarda] ayaklarda çizme, bellerde birer kuşak ve üçer sıra mavzer ve bir sıra barebellom fişenkliği ile dörder bomba ve üste takılı uzun barebellom tabancaları ve fişenklik kayışları arasında sekizlik bahri sabis dürbünleri bulunacak ve kapıda on iki eğerli hayvan ve on sekiz adet seyrek basan hazır olacak, otomobile binmek kattiyen men edilecek, İstanbul'a çıkılırken ağızları kilitli birer yağcı bedir heybesi omuzlarda asılacak. Umumi Jandarma Kumandanı Vehbi Bey koltuğunda bir bohça ile girerken fotografisi alınacak.
- (Çarıklı, 1967; 78-79)

Milli Mücadele'nin örgütlenmesine, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin kurulmasına, Kongreler'in toplanmasına öncülük eden kadroların geçmişine bakmadan bu süreci algılamak kolay olmayacaktır. Milli Mücadele sürecinde teşkilatlar kuran ve kongreler toplayan, Kuva-yı Milliye güçleri ile ilk direniş odaklarını ateşleyen kişiler kimlerdi? 1919'a kadar, son on

yılda nerelerdeydiler, kimlerle beraberdiler? Ege ve Doğu Anadolu bölgelerinde bu bakış açısıyla bir gezinti yapacağız.

Ege teşkilatları: Redd-i İlhak Cemiyetleri

Ege Bölgesi Meşrutiyetin ilanından önce de, İttihat ve Terakki'nin en önemli kadroları tarafından örgütlenmiş bir yöredir. İzmir İttihat ve Terakki Şubesi'ni kuran bu kadrolar, Meşrutiyet sonrasında Trablusgarp, Balkanlar ve Kafkaslar'da verilen gerilla savaşlarında ün kazanacaklar ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın da kurucusu olacaklardır.

İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki ilk hücresi 1908 öncesinde bizzat *Kuşçubaşı Eşref*, *Hacı Sami*, *Çerkez Reşit* ve 12 arkadaşı tarafından kurulmuştur (Stoddard, 1994; 220). İttihat ve Terakki'nin en önemli liderlerinden biri olan *Dr. Nazım*, İzmir'de bir süre yasadışı olarak çalışmıştır. Yine İttihat ve Terakki'nin kurucusu ve güçlü adamlarından *Rahmi*, İzmir'de Valilik yapmıştır. İzmir'in ünlü Katib-i Umumisi ise *Celal* (Bayar) Bey'dir.

Çerkez kardeşler *Reşit*, *Tevfik* ve *Ethem* Beyler ve *Kuşçubaşı Eşref* Bey de bu yörede yerleşik olan, çiftlikleri, ilişkileri olan şahıslardır. Türk tarih yazıcılığında Çerkez Ethem'in çok fazla öne çıkması dolayısıyla ağabeyleri *Tevfik* ve *Reşit* Beylere yeteri kadar eğilinmemiştir. Halbuki bu kardeşlerden *Yüzbaşı Reşit Bey* Harbiye'den *Enver Paşa*'nın sınıf arkadaşıdır ve *Mustafa Kemal*'in Trablusgarp savaşında Kurmay başkanıdır. Yine *Reşit Bey*, *Enver Paşa*'nın Edirne'ye gönderdiği ilk kuvvetlerin arasındadır. *Rauf Bey*'le Hindistan misyonunda beraber olan *Tevfik Bey*, aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir. Bu kardeşler, Trablusgarp'ta, Balkanlar'da, Edirne'nin kurtarılmasında ve Birinci Dünya Savaşı'nda çok önemli misyonlar üstlenmiştir. İşte Milli Mücadele dönemine gelinceye kadar Ege bölgesinde İttihat ve Terakki böylesi güçlü adamlar tarafından örgütlenmiştir.

Mütarekeden hemen sonra 6 Kasım 1918'de İzmir'de kurulan Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Moralizede Halit ve Nail Beylerin bürosunda hem İttihatçıların hem de Hürriyet ve İtilafçıların katılmasıyla kurulmuştur (Moralı, 1973; 6). İz-

mir'in işgal edileceği haberi alınınca İttihat Terakki derhal faaliyetlere başlamış, 13 Mart 1919'da İzmir Tiyatrosu'nda bir toplantı düzenleyerek Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti adına işgal olasılığını protesto etmiş, 17 Mart 1919'da da Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresi yapılmıştır¹ (Bayar, 1967; 1628, 1630).

Aralık 1918'de kurulmuş olan İzmir Redd-i İlhak Heyeti-Milliyesi, Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ile birleşmiştir (Albayrak, 1998; 51).

Manisa'da 1918'de *İstihlâs-ı Vatan* [Vatanı Kurtarma] adında bir cemiyet kurulmuştur. İlginçtir ki 1919 baharında aynı isimle Erzurum'da da bir dernek kurulduğunu bilmekteyiz. Birbirleriyle ilişkili olma olasılığı güçlüdür. Yunan Ordusunun İzmir'e çıkarma yapması ve ileri yürüyüşünün başlaması üzerine Aydın, Denizli, Nazilli, Balıkesir, Alaşehir gibi merkezlerde ve daha pek çok ilçede kurulan Redd-i İlhak Cemiyetleri 1919 yazından itibaren kongreler toplayarak direnişin nasıl organize edileceğine ilişkin kararlar almışlardır.

Ege'de Milli Mücadele'nin örgütlenmesini başlatan Rauf Bey, Çerkez kardeşler, Celal Bey, Kuşçubaşı Eşref, Hacim Muhiddin, İbrahim Tahtakılıç vb gibi ünlü isimler başta olmak üzere, Redd-i İlhak Cemiyetlerini kuran, kongrelerini örgütleyen ve Garp Cephesi'nde komutanlıklar üstlenen kişilerin hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyetleriyle ilişkilidirler. Bu çalışmada bu kongrelerin nasıl kuruldukları ve faaliyetleri incelenmeyecektir. Sadece iddiamızı temellendirmek için, bu isimlerin İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyetleriyle bağlantıları deşifre edilmeye çalışılacaktır.

Rauf Bey

Milli Mücadele'ye kadar olan faaliyetlerini daha önce anlattığımız Rauf Bey, Garp Cephesi'nin örgütlenmesinin esas mi-

1 Celal Bayar Mustafa Kemal'e gönderdiği Raporda 15-18 Şubat 334 (1918) tarihini vermektedir ki yanlış hatırlıyor olsa gerektir (Çukurova, 1991; 349).

marı gibi gözükmetedir. Rauf Bey Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmasından bir hafta sonra İstanbul'dan ayrılmış, 24 Mayıs 1919 günü Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçmiş; Bandırma, Balıkesir, Salihli, Ödemiş, Aydın, Nazilli ve Afyon'da "gerekli görüşmeleri" yaparak 8 Haziran'da Ankara'ya varmıştır (Alkan, 1994; 59). İstanbul'dan ayrıldığında yanında Yenice Kaymakamı İbrahim Süreyya, Aydın'ın İttihatçı eşrafından Topçuoğlu Nazmi, İran seferinde de Rauf Bey'in yanında olan Yüzbaşı Osman Tufan, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Peşaverli Abdurrahman Bey² ve İzmirli Mansurizade Emin Bey³ bulunmaktadır (Karal, 1999; 491; Kutay, 1973-I, 68; Bayar, 1967; 1647). Rauf Bey'in heyetinde olan Osman Tufan da aynı isimleri vermektedir: "Gizlice vapurla Bandırma'ya çıktık. Heyetimizde Aydın Mebusu Nazmi Topçuoğlu, İzmir Mebusu İbrahim Süreyya, Zonguldak Mebusu Recep Zühtü ve Rauf ve birkaç arkadaş daha vardı. 24 Mayıs 1335" (Tufan, 1998; 8). Aşağıda daha ayrıntılı inceleneceği gibi, Bekir Sami (Günsav) da Rauf Bey tarafından Ege'ye gönderilmiştir.

Rauf Bey Çerkez Ethem ve ağabeyleri Yüzbaşı Tevfik ve Reşit Beyler'i, Birinci Dünya Savaşı'ndan "Teşkilat-ı Mahsusa"dan tanıyordu diyen Celal Bayar şöyle yazıyor: "Bu üç kardeş tecrübeli gerillacı idi" (Bayar, 1967; 2509). Çerkez kardeşler –Tevfik, Reşit ve Ethem–, Rauf Bey tarafından mücadeleye katılmaya ikna edilmişlerdir. Rauf Bey Ege'deki faaliyetleri sırasında İttihatçı Inceoğlu Şevket (Refik Şevket'in babası) ile de görüşmüştür. Inceoğlu Refik çok önemli bir şahsiyettir. 1908 öncesinde İttihat Terakki henüz illegal konumda iken Selanik Mason Loca-

2 Bayar ve Bekir Sami, Rauf'un yanında Peşaverli Abdurrahman Bey'in olduğunu yazmıyorlar. Halbuki Abdurrahman, Rauf'un İran seferinde yanında olan ve daha sonra da evinde kalacak kadar Rauf'a yakındır.

3 Anlaşıldığı kadarıyla Emin Bey Celal Beyle (Bayar) İstanbul'daki Karakol Cemiyeti arasında kuryelik yapmıştır: "[İttihat ve Terakki] İzmir mebusumuz Mansuri Zade Sait Bey'in oğlu tüccardan Emin Bey sık sık İstanbul'a giderdi. Emin Bey'in İttihat ve Terakki İstanbul Murahhası ve eski laşe Nazırı [Kara] Kemal Bey'le teması vardı, bana haber getirirdi. Son görüşmemizde Kemal Bey'in, serbest çalışabilmem için benim ele geçmememi tavsiye ettiğini söyledi" (Bayar, 1967; 1647)

sı üyesi olarak Talat, Emanuel Karasu, Cavit ve Rahmi Beyler'le birlikte adı geçmektedir (Iacovelle, 1999; 41)

Uşaklı İbrahim Tahtakılıç

Ege'deki kongrelerin toplanmasında ve faaliyetlerde büyük emeği geçen *İbrahim Tahtakılıç*, Meşrutiyet'ten önce, Bursa'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, Uşak Müftülüğü'ne atandıktan sonra da, İttihat ve Terakki'nin yörede örgütlenmesine büyük katkıları dokunmuş bir İttihatçı'dır (Tekeli ve İlkin, 1989; 366). 31 Mart Vakası üzerine İstanbul'a gitmek üzere teşkil edilen kuvvetlerin başında bulunan kişilerden biri de İbrahim Bey'dir (Tekeli ve İlkin, 1989; 366). Edirne'nin kurtarılmasında öncü rolü oynayan birliklerin arasında İbrahim Bey'in 300 kişilik gönüllü kuvveti de bulunmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1989; 367). İbrahim Tahtakılıç, 1913 yılında kurulan *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*'nin⁴ faaliyetleri sırasında, Çerkez Reşit Bey ve Kafkas gönüllü birliğinin başında bulunan İbrahim Cihangiroğlu Bey'le sıkı dostluklar kurmuştur (Tekeli ve İlkin, 1989; 367 ve 372).

1918 yılındaki seçimlerde Kütahya mebusu olan İbrahim Bey "İttihat ve Terakki'nin en önemli merkezlerinden biri olan Fatih Merkezinin Katib-i Mesul"üdür ve bu dönemde İstanbul Türk Ocağı'nda Türkcülük üzerine konferanslar vermiştir. İzmir'in işgali sonrasında Uşak'ta direnişin ilk tohumlarını atanlardandır (Tekeli ve İlkin, 1989; 367). İbrahim Bey Alaşehir Kongresi'nde (ki Alaşehir, Salihli, Kula, Demirci, Eşme, Uşak ve Ödemiş'i temsil etmektedir) kongre başkanlığı yapmıştır (Tekeli ve İlkin, 1989; 370).

İbrahim Bey, İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak Çerkez Reşit ve Çerkez Ethem'le yakın ilişkiler içinde- dir. Kimsenin, hatta Ankara'nın bile söz geçiremediği Çerkez Ethem, İbrahim Bey'in uyarılarını dinlemiştir (Tekeli ve İlkin, 1989; 373). Çerkez Ethem'in İbrahim Bey'e gösterdiği saygı ve

4 Görüldüğü gibi İttihatçılar bu kavramları 1913 tarihinde Edirne'nin kurtarılmasından itibaren kullanmaktadırlar.

İbrahim Bey'in emrinden çıkmamasının nedeni, ağabeyi Çerkez Reşit'le birlikte Balkanlar'daki komitacılık günleri ve İbrahim Bey'in de Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olması olsa gerek.

Doğrudan Rauf Bey'in girişimiyle örgütlenen Ege'de, Redd-i İlhak Cemiyeti Uşak Heyet-i Merkeziye'si, 1919 yılının Kasım ayında bile Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye karşı bağımsızlığını korumaya çalışmıştır (Tekeli ve İlkin, 1989; 375). Mayıs 1920'de de Ankara'nın emirlerini dinlemeyerek bağımsızlıklarını korumakta direnmişler ve yetkilerini Ankara hükûmetine devretmemiş ve göreve devam etmişlerdir (Tekeli ve İlkin, 1989; 374-375). Ankara hükûmetinin bu konuda gönderdiği tebligata verilen yanıt şudur:

Vaki olan tebligatın nazar-ı dikkate alınmaması, heyetimizce emir verilmedikçe hiçbir tarafa ne kasa mevcudu ve ne de defter ve sair hususatin bildirilmemesi (Tekeli ve İlkin, 1989; 540).

29 Ağustos 1920'de Uşak'ın işgalinden sonra İbrahim Tahtakılıç Bey'in Buhara Cumhuriyeti'ne temsilci olarak gönderilmek istenmesi (Tekeli ve İlkin, 1989; 376) ya onun Cemal veya Enver Paşa tarafından çağırıldığına ya da Anadolu'dan uzaklaştırılmak istendiği şeklinde yorumlanabilir.

Ankara Hükûmeti, Çerkez Ethem'le çatışmaya girmesinden daha bir ay kadar önce, 6 Aralık 1920'de İbrahim Bey'in, Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe ile birlikte bir ayaklanma girişiminde bulunacağından çekinmektedir. Bunu aşağıdaki telgraftan anlamaktayız (12. Kolordu Komutanına şunları yazmaktadır):

Demirci Mehmet Efe'nin durumu pek şüphelidir. Şimdi aldığım bir haberden, kaldırılmış olan Heyet-i Merkeziye'nin Burdur'daki bazı üyelerinin ve bunlar içinde *Uşaklı İbrahim Bey'in [Tahtakılıç]* Demirci ve Ethem kuvvetlerine dayanarak bir ayaklanma ile Ankara Hükûmetini devirmek düşüncesinde olduğu anlaşılıyor (Türk İstiklal Harbi, 1974; 206).

Bekir Sami Bey (Günsav)

Enver Paşa'yla Harp Okulu ve Akademi'den sınıf arkadaşı (Gürler, 1994; 9) olan Bekir Sami, bir süre Enver Paşa'nın "ser-yaverliğini" yapmıştır⁵ (Gürler, 1994; 11). Birinci Dünya Savaşı sırasında İran ve ötesi hareketine katılan, (Gürler, 1994; 14) ve Kafkas cephesinde bulunan Bekir Sami için Halil Paşa "yakın arkadaşım ve dostum" demektedir (Cebesoy, 1982; 170). Halil Paşa Bekiraga bölüğünden kaçtıktan sonra Bekir Sami'nin yanına gitmek istemiştir (Cebesoy, 1982; 171).

Kendisi de Rauf Bey gibi Çerkez olan Bekir Sami, Mütareke sırasında da Rauf Bey'le çok sıkı ilişki içindedir ve Rauf Bey'in İstanbul'daki evinde yapılan toplantılara katılmıştır. 18 Mayıs 1919'da Rauf Bey, Bekir Sami'nin Üsküdar'daki evine gider, "Ege'de başsız kalmış ordunun başına geçmesi"ni önerir ve tayinine yardımcı olacağını söyler (Ünal, 1994; 21). Ve Bekir Sami 20 Mayıs 1919'da 56. Tümen Komutanlığı'na asaleten, 17. Kolordu Komutanlığı'na vekaleten atanır (Gürler, 1994; 41). Rauf Bey'le Hindistan seferinden tanışmakta olan Bekir Sami, karargahını oluşturmadan, yazılı emrin çıkmasını beklemeden yola çıkar (Gürler, 1994; 42). Bu atamanın gerçekleşmesinde Karakol Cemiyeti'nin katkısı olduğu aşıkardır (16 Mart Meclis baskınından sonra Kafkaslara gidecek olan Naim Cevat bu tarihlerde Harbiye Nezareti Harbiye Dairesi Birinci Şube Müdürü'dür).

Ne büyük "tesadüftür" ki Bekir Sami Bey, Ödemişli Avukat İttihatçı *Hamit Şevket* (İnce) ve Turgutlu Askerlik Şubesi'ne atanan Teşkilatı Mahsusa üyesi Yüzbaşı *Süleyman Sururi*'yle aynı vapurda yolculuk etmişler ve Bekir Sami Bey onlardan "ulusal direniş örgütleri teşkil edilmesi konusunda yardım" istemiştir (Ünal, 1994; 24; Gürler, 1994; 51).

Bekir Sami Bey "eski Teşkilat-ı Mahsusa'cılardan *Süleyman Sururi*'yi Alaşehir irtibat zabıtlığıne" atamıştır (Tekeli ve İlkin, 1989; 96). Bayar, Sururi için şunları yazmaktadır: "*Süleyman*

5 Mahmut Şevket Paşa'nın da seryaveri olan Bekir Sami, Paşa'ya suikast düzenlendiğinde onun yanında değildir.

Sururi'yi şehir irtibat subaylığına atayan Bekir Sami Bey'dir. Süleyman Askeri Bey'in yanında ve meşhur Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış, milli işlerde, gerilla savaşlarında tecrübe sahibi olmuştur. Sonra, Süleyman Sururi, Alaşehir Mevki Kumandanı olmuştur" (Bayar, 1967; 2501). Uşak'ta direniş, Karakol ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Süleyman Sururi Bey'in Uşak'a gelmesinden sonra başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1989; 368). Aşağıda sunulan 16 haziran 1919 tarihinde Bekir Sami Bey'e gönderilen telgraf, Alaşehir Mevki Komutanı Süleyman Sururi'nin Ege'de nasıl örgütlenme yaptığına ilişkin bir örnektir:

1. Beyannamelerle halk vazifeye çağrıldı. Cami de yarı teşvik ve yarı tehdit içeren bir nutuk verdik. Sonunda da bir heyet teşkil ettik.

2. Köylülere haber gönderildi. Gönüllü-gönülsüz asker toplanacak.

3. Yedek subaylar göreve çağrıldı, tereddüt ediyorlar ama zorlayacağız.

6. Hıristiyanlara nasıl davranılacağını ilan ettik.

7. Kaymakam zayıf ve kararsız. Gerekirse devre dışı bırakacağız.

9. Devlete ait buğday ve zahireye el koyduk, satacağız (Ünal, 1994; 107).

Süleyman Sururi, Ekim 1919'da "Buradaki eşkiyanın yarattığı huzursuzluklarda, kimini kurşuna dizerek, kiminin kulağını, kiminin ayağını keserek hakimiyet" sağlamaktadır (Ünal, 1994; 179).

Bekir Sami Bey, 22 Mayıs 1919'da Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Çerkez Reşit'e haber göndermiş ve Rauf Bey de 26 Mayıs 1919'da Bekir Sami'ye elden mektup göndermiştir (Selçuk, 1987; 57. Gürler, 1994; 51). Görüldüğü gibi, Garp Cephesi'nde Milli Mücadele'nin örgütlenmesini doğrudan üstlenenler, eski Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol üyeleridir.

Pek çok kaynakta Anadolu halkının direnişe zorla katıldığı, Yunan işgali karşısında eşraf ve çetelerin teslim olmuş ve-

ya yılmış olduğundan söz edilir. Bu doğrudur. Karakol örgütlenme faaliyetine başlamadan önce yerli halkta direnişe yönelik hiç bir çaba yoktur. Örneğin 7 Haziran 1919 tarihinde Ali Rıza Bey'in Turgutlu'dan Bekir Sami Bey'e gönderdiği mektupta şunlar bulunmaktadır:

Zeybekler, kendilerinden beklenen hizmeti kesinlikle verememişlerdir. Savaşa, adeta seyirci gibi ilgisiz bir şekilde kalmışlardır. Bir bölümü çarpışmışsa da mağlup olmuşlardır.

Ödemiş bozuldu, biz burada bir şey yapamayız. Tüfekleri halka dağıtmak olmaz. O zaman hareketimiz ortaya çıkacaktır. Yunan da bizi yakalayacaktır. ... Dağ köylüleri ile konuştum. Gavur lafını işitmeye görsün, hemen kaçıyorlar. ... Çam yarması gibi köylüler ve zeybekler düşmana karşı zayıf. Fakir ve zavallılara karşı cesur, vurucu, kırıcı ve aslan kesiliyorlar (Ünal, 1994; 79-80).

Bekir Sami Bey, hem yörede oturanların çoğunluğu gibi Çerkes olması, hem de olağanüstü kararlı ve acımasız davranışlarıyla Ege'ye sinen yılgınlığı dağıtmıştır. 27 Mayıs'ta Akhisar Nahiyesinde Türk ve Rum ahaliyi toplamış ve onlara "Devlete karşı gelmeyiniz, aksi takdirde [burayı] halkı ile beraber yok eder, tarihe devrederim" demiştir (Ünal, 1994; 45). Kasabaya Rum bayrakları asılan Eşme'de, 4 Rum idam edilmiş, asılan bayraklar toplanarak yakılmıştır (Ünal, 1994; 73). Yunanlılarla Barış yapmaktan yana olduğu iddia edilen dört hocayı, 3 Haziran 1919 günü kendi beylik tabancası ile Kaymakamlık binasının önünde öldürdüğünü ve onlar yerde can çekişirken "Görevlerini yapmayanların sonu bu olacaktır" dediğini; bizzat yaveri anlatmaktadır (Selçuk, 1987; 95, 97). Bekir Sami Bey hatıralarında kimi zaman tehditle, kimi zaman teşvikle Ege'yi nasıl karış karış örgütlediğini anlatmaktadır (Ünal, 1994; 89, 92, 95, 104). Bekir Sami Bey'in yöntemlerine bir örnek olması açısından: "Kulaya geldim. ... Zengin çocuklarının askere gitmesine engel olan Şube Reisini tutuklattırdım. Nakden ve fiilen teşkilat kurulmasına yardım etmesi koşuluyla affettim. Ayrıca yöre eşrafından ve alimlerden de bir çok kişi toplayıp hap-

setmiştim. Onları da yine kaymakam Beyin aracılığı ile affettim” (Ünal, 1994; 116).

Dolayısıyla Bülent Tanör’ün aşağıdan yukarı doğru demokratik bir şekilde kurulduğunu iddia ettiği Kongreler, örneklerden de görüldüğü gibi tam tersine yukardan aşağı bir şekilde kurulmuştur.

Mustafa Kemal’in Bekir Sami Beyle ilişki kurma tarihi 13 Haziran 1919’dur (Ünal, 1994; 129). Bu ilk bağlantının kurulmasından sonra ordudaki emir-komuta zincirinin de gereği olarak, gerek Bekir Sami, gerekse Selahaddin Bey sonuna kadar Mustafa Kemal’e bağlı kalmışlardır. Ancak Bekir Sami’nin Kara Vasıf’la da haberleştiğini bilmekteyiz (Ünal, 1994; 210). İlerleyen zamanlarda Mustafa Kemal Ege’deki Redd-i ilhak Cemiyetlerini Bekir Sami aracılığı ile kontrol etmiştir (Ünal; 176). Mustafa Kemal Ege’de Bekir Sami Bey’i, Doğuda (Deli) Halit Bey’i⁶ kazanarak kendine bağlamış, bu iki komutanla bölgede ne olup bittiğinden haberdar olduğu gibi talimatlarını da bu muktedir komutanlar aracılığı ile hayata geçirmiştir.

Yüzbaşı Selahattin

Birinci Dünya Savaşı süresince, önce Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa’nın yaverliğini yapmış ve daha sonra Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa’yla birlikte çalışmış bir asker olan Yüzbaşı Selahattin’in anıları gazeteci İlhan Selçuk tarafından yayımlanmıştır. Milli mücadele döneminde Bekir Sami Bey’in yaveri olan Yüzbaşı Selahattin bu anılarında hiç telaffuz etmese de, kurduğu teklifsiz ilişkilerle Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olduğunu adeta itiraf etmektedir. Milli Mücadele’nin başlangıcında Bekir Sami Bey’le “kazara” “rastlaşan” Yüzbaşı Selahattin’e, Bekir Sami, yaveri olmasını teklifi etmiştir.

Yüzbaşı Selahattin pek çok önemli ve Teşkilat-ı Mahsusa’nın

6 İlginçtir, Nisan 1920 tarihinden ölümüne kadar yanında olan İsmail Tekçe’yi, Mustafa Kemal’e Halit Bey göndermiştir. O zaman Ardahan’da görevli olan İsmail Tekçe Halit Bey’in tavsiyesi üzerine Ankara’ya refakat subayı olarak gönderilmiştir (Pulur, 2000; 12).

sivrilmiş ismiyle birlikte savaşmıştır: 1) *Dayı Mesut*'la Irak savaşlarından tanışır ve "çok sevişirler"miş. 2) *Kazım Özalp*'le Bekir Sami'yi tanıştıran Selahattin'dir. 3) Yüzbaşı Selahattin'e 1919 yılı sonbaharında Bekirağa bölüğünden kaçarak Kafkasya'ya giden Halil Paşa, Yüzbaşı Selahattin'i yanına çağırmıştır (Selçuk, 1987; 33, 136).

Yüzbaşı Selahattin, 1920 yılı içinde çok önemli ve zor görevlerin üstesinden gelmiştir: Yzb. Selahattin çeşitli defalar, bazen M.Kemal'in talebiyle (Ünal, 1994; 288), İstanbul'a gitmiş ve Karakol'un şefleriyle görüşmeler yapmış ve raporunu yine M.Kemal'e iletmıştır: "İstanbul'a varınca *Galatalı Şevket Bey*'le görüştüm. Bundan sonra *Şişli'de Kara Vasıf, Kemalettin Sami, Naim Cevat ve Muğlalı Mustafa* ile ayrı ayrı işlerimiz vardı" (Selçuk, 1987; 117). Bu tarihte Kemalettin Sami 10. Kafkas Fırka Kumandanı, Naim Cevat ise Harbiye Nezareti Harbiye Dairesi Birinci Şube Müdürü'dür (Selçuk, 1987; 137).

Kazım Bey (Özalp)

Ege'nin efsane komutanı Kazım Özalp, İttihat Terakki'nin ünlü komitacı Maarif Nazırı Ahmet Şükrü'ye bağlı olarak çalışmış, İstanbul ve Rumeli'deki faili meçhul cinayetlere karışan İttihatçı fedai komitesi (Kocahanoglu, 1998; 633) ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir (Selek, 1976; 239-242).

"Köprülülü Kazım Bey", Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğu illerindeki faaliyetlerinde Ömer Naci ve Çerkez Reşit Bey'le birlikte, tam Ermeni tehciri sırasında "Van Jandarma Seyyar Fırkası Komutanı" olarak çalışmıştır (Özalp, 1971; xiv). Selek Kazım Bey için şunları söylemektedir: "Çerkez Ethem de dahil olduğu halde bütün Kuva-yı Milliye kumandanları üzerinde nüfuz tesis etmesini bilmiştir. Rumeli-li oluşu ve Balkan komitacıları ile geçirdiği uzun tecrübeleri bu İttihatçı ve Teşkilatı Mahsusacı subayın kuvvetli taraflarındır" (Özalp, 1971; xxiii). Kazım Beyde hatıralarında Karakol'un yöneticilerinden Galatalı Şevket'le yazıştığını anlatmaktadır (Özalp, 1971; 90).

İzmir'in işgali öncesinde İzmir'de bulunan Kazım Bey, 14 Mayıs'ta Türk Ocağı'nda toplanan gençlerin "ne yapmalı" sorusu üzerine, gençleri Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihat Terakki üyesi Celal Bey'in bulunduğu yere yönlendirmiştir (Bayar, 1967; 1786).

Mahmut Celalettin Bey (Bayar), Galip Hoca

Celal Bey, İttihat Terakki Bursa ve İzmir "Katib-i Mesulü" olarak görev yapmış bir İttihatçıdır. Talat Paşa'nın ekibindendir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ege'de gerçekleştirilmiş olan ve Türk tarih yazıcılığında pek işlenmemiş bir konu olan Rum tehciri, kendi sözleriyle Celal Bayar tarafından planlanmış ve "başarılmıştır". Anılarında 130 bin Rum'un Yunanistan'a göç etmesinde kendi faaliyetlerini anlatmaktadır (Bayar, 1967; 1579).

Celal Bey kendi hakkında tahkikat yapmak için İzmir'e özel olarak gönderilen Enver Paşa'nın mutemet (güvenilir) adamı Eşref Kuşçubaşı'nın güvenini daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında kazanmıştır (Bayar, 1967; 1567, 1571-1600).

Celal Bey 1919 yılı başında "Rum tehciri" nedeniyle Talat Paşa, Dr. Nazım ve Rahmi Bey'le birlikte sorguya çağırılmıştır (Bayar, 1967; 1568). Bu nedenle 18 Şubat 1919'da İzmir'den ayrılarak Anadolu'ya geçen Bayar, Mustafa Kemal'e sunduğu bir raporda bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Ben bu kongreyi bu safhasında terk etmeye mecbur oldum. Çünkü Balkan Muharebesini müteakip Ömer Naci Bey merhum ile İzmir Rumlarının tehcirinden dolayı bera-yı muhakeme [mahkeme için] divan-ı harbe celp ve ihzar olunmak üzere idim" (Çukurova, 1991; 351).

İttihat Terakki Fırkası kapatılıp Teceddüt Fırkası kurulduktan sonra, o sırada tutuklanmış olan Mithat Şükrü Bey, talimatlarını Celal Bey'e, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Şeref Bey aracılığıyla gönderdiği bir mektupla bildirmiştir (Tansu, 1957; 349).

Teceddüt Fırkası [eski İttihat ve Terakki] katib-i mesullerden bazılarını tasfiye etmişti. Bana, yeni parti namına yine İzmir'de çalışmamı bildirdi (Bayar, 1967; 1543).

Henüz İttihat Terakki'nin mahalle teşkilatı yerli yerinde idi. Muhtarların çoğu partimizdendi (Bayar, 1967; 1618).

Ancak Celal Bey bu tarihte Teceddüt Fırkası'nın kurulmasını onaylamamış, İttihat Terakki'nin devam ettiğini savunmuştur. Celal Bayar, 7 Kasım 1919 gibi geç bir tarihte bile (ki bu tarihte Sivas Kongresi yapılmış ve Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur) kendisini İttihat Terakki'nin katib-i mesulü addetmektedir. Yazdıkları İttihat Terakki katib-i mesullerinin psikolojilerine çok önemli bir örnek teşkil etmektedir:

henüz kendimi İttihat ve Terakki'nin katibi mesulü tanımaktayım. Usul ve nizamına tevfiğ edilmediği (uyulmadığı) içün suret-i teşekkülünü ve ismin tahmiline selahiyatdar olmadıklarını vaktiyle *protesto eylediğim bir kongrenin kararına tabi değilim.*

İttihat Terakki hakiki kongresini akd edip tarihi namı mukaddes mefkuresiyle milletin hakiki ve samimi hadimi olduğunu isbat ederek, çıkıncaya kadar *Teceddüt Fırkasına –iddia-yı nisbet etmeyerek– İttihat ve Terakki Katib-i mesulu sıfatıyla fahriyen hizmet ederim* (Tekeli ve İlkin, 1989; 575) (abç).

İzmir'in işgal edileceği haberi alınınca İttihat Terakki derhal faaliyete geçmiştir: "Bizim ve Türk Ocağı'nın yardımı ile Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti namına 13 Mart 1919 günü İzmir Tiyatrosunda bir miting yapıldı" Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresi ise 17 Mart 1919'da yapılmıştır (Bayar, 1967; 1628, 1630).

Meşrutiyet İnkılabından sonra *İttihat Terakki gayeleri* memleketin ileri gelenlerinin çoğu tarafından benimsenmişti. Kongreye gelenler içinde bunlar ekseriyeti teşkil ediyordu, hatta denilebilir ki, benim vilayet teşkilatımın mümessilleri umumiyetle kongrede delege bulunuyorlardı.⁷

7 Celal Bey Mustafa Kemal'e yazdığı raporunda ise farklı bir üslupla İzmir Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmani Cemiyeti (MHOC) hakkında farklı şeyler yazmış:

İzmir Mûdafaa-i Hukuk-ı Osmani Cemiyeti teşekkül etti. Her sınıf halk bu cemiyete dahil oldu. Fakat hüsn-ü idare edilemediği için içlerinde itilaf devletleri işgal kuvvetinin İzmir'deki mümessillerinden talimat alanlar-

Kongrede Türk Ocağını temsil eden Vasıf Bey (Çınar) ilk sözü aldı (Bayar, 1967; 1631).

Bu kongrede İttihat Terakki ağırlığı öylesine belirgindir ki, Hürriyet ve İtilaf Partisi, İzmir merkezli gazetelerde bir tebliğ yayımlamıştır.

Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin bugün akdettiği kongrede maksad-ı içtimadan inhiraf [toplantının amacından sapma] ile İttihat Terakki fikir ve kanaatini temsil ve ihya ve siyaset-i dahiliye [iç politika] ile iştigal istendiği [uğraşmak istedikleri] anlaşıldığından fırkamız aza ve efradı müzakerata [tartışmaya, konuşmaya] iştirak etmeyeceğini beyan eyler (Bayar, 1967; 1632).

Celal Bey anılarında Milli Mücadele'nin başlangıcında İstanbul'da Karakol kurucusu Kara Kemal'le nasıl irtibat kurduğunu anlatmaktadır. Bu irtibatı kuran, kurye görevi görenler Egeli İttihatçı eşraf temsilcileridir:

İzmir mebusumuz Mansuri Zade Sait Bey'in oğlu tüccardan Emin Bey sık sık İstanbul'a giderdi. Emin Bey'in İttihat Terakki İstanbul Murahhası ve eski İaşe Nazırı Kemal Bey'le teması vardı, *bana haber getirirdi*. Son görüşmemizde [Kara] Kemal Bey'in, serbest çalışabilmem için benim ele geçmememi tavsiye ettiğini söyledi (Bayar, 1967; 1647).

Bu tavsiye üzerine Galip Hoca ismiyle Kuva-yı Milliye'ye katılan Celal Bey'in yanıtını Kara Kemal'e yine Mansurizade Emin Bey iletmiştir (Bayar, 1967; 1647). Celal Bey Milli Mücadele sırasında, İsviçre'den gelen Şükrü Saraçoğlu ve Kazım Nuri birlikte çalışmıştır. Kazım Nuri, İstanbul'da Selahattin Adil'le irtibat kuran kişidir (Çukurova, 1991; 359).

la bilahare yüzellilik listeye dahil olan kimseler de mevki sahibi idi (Çukurova, 1991; 349).

Ve yine kendisi ile yapılan bir mülakatta: "Müdafaa-i Hukuk-i Osmani Cemiyeti'nin büyük Kongresi açıldığı zaman gittim oraya... Kendimi İttihat ve Terakki'nin kongresinde zannettim, hepsi benim adamlarım; yani o kadar yakınım var" demektedir (Kocatürk, 1986; 329).

Celal Bey, Ege'de Galip Hoca takma adıyla faaliyette bulunduğu sırada, Çerkez kardeşlerle de çok yakın olmuştur. Güner Kuban'ın anlattıklarına göre Çerkez Ethem Yunan tarafına geçtikten sonra ailesi Kayseri'ye sürülünce, Celal (Bayar) "atıyla Çerkez Ethem'in babası Ali Pişov'un bulunduğu yaylı arabanın yanında atıyla koşarak" yolcu edecek kadar bu aileye yakındır"⁸ (Hiçyılmaz, 1993, 105-106).

Ege'de çalışan kadroların hemen hemen tamamı Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir. Yarbay Edip (*Sarı Edip Efe*) için Miralay Mehmet (Ayıcı) Arif Bey, Karakol'un kurucularından demektir (Arif, 1970; 49). Zaten Celal Bey'in de yakın çalışma arkadaşı olan Sarı Edip Efe, başından itibaren Ege'nin örgütlenmesinde ve çete savaşlarında başı çekmiştir .

Milli Mücadele döneminde Ege'deki bu kadrolar Mustafa Kemal'e ve Sivas'a kafa tutacak kadar kendilerini bağımsız addetmektedirler. F.Rıfkı şunları yazıyor: "Batıda Yunanlılara karşı çete savaşına girişenler kendilerini milli kurtuluşun kurucu ve yöneticisi saymakta idiler" (Atay, 1969; 191). Rauf Bey ve Kara Vasıf'la bağlı olan bu örgütlenmeler, Mustafa Kemal'den bağımsız ve başına buyruk hareket etmişlerdir:

Balıkesir'deki "Karesi-Saruhan havalisi hareket-i milliye ve redd-i ilhak" cemiyeti kongre başkanı Hacı[m] Muhittin, Sivas'a delege yollamak daveti üzerine: "Ne kuvveti var bunların? Medeniyet alemini şantaj ve blöfle ne kadar aldatabiliriz?" diyordu.

Bu cephedekiler daha sonra Sivas'a: "Karşımızda seksen bin asker var. Biz komutanlarımızla ve teşkilatımızla bağımsız kalmalıyız, diye *kafa tutacaktı*" (Atay, 1969; 191).

Garp Cephesi'nin örgütlenmesinde ve Kongreler'in düzenlenmesinde büyük emeği geçmiş olan, İbrahim Tahtakılıç'ın

8 Celal Bey'in Mustafa Kemal'e muhalif olan gruba mensubiyeti hakkında İsmet İnönü'nün hatıralarında işaretler vardır: "Celal Bey'in böyle teşebbüslerden [Yeşil Ordu], Halk İştirakiyun Fırkası'ndan kurtulup, Atatürk'e itimat veren yeni bir hüviyetle ve gayretle sokulup çalışması ayrı bir merhaledir. Atatürk'ten bir mesaj aldım, bana diyordu ki 'Celal Bey vekil olacaktır, fakat kendisi bildiğin Celal Bey değildir. Bütün değişmiştir. Şimdi yakın arkadaşımızdır. Olup bitenler kapanmıştır" (İnönü, 1985; 225).

mesai arkadaşı *Hacim Muhittin'in*⁹ günlüğü özel bir önem arz etmektedir. Daha sonra yazılmış anılarda farklı olan, *günü gününe tutulmuş* bu hatıraların, Ege Kongreleri'nin Karakol bağlantısını kurmak açısından belgesel değeri olduğu için geniş bir özetinin yapılması uygun görülmüştür.

Hacim Muhittin'in günlüğünde Garp Cephesi

Ege Bölgesi'nde toplanan kongrelerin öncülüğünü yapan *Hacim Muhittin Bey*, Teşkilat-ı Mahsusa İzmir sorumlularındandır. Hacim Muhittin, 1914 yılında İzmir-Çeşme'ye Kaymakam olarak atanmış (Uran, tarihsiz; 3) ve İttihat ve Terakki iktidarı süresince İzmir Polis Müdürlüğü yapmıştır.

Hacim Muhittin Bey İzmir'in işgal tarihi olan 16 Mayıs 1919'da İstanbul'da bulunmaktadır. İşgalden dört gün sonra, 20 Mayıs 1919'da 300 kişinin katılmasıyla İstanbul'da İzmirli topları ve seçilen "heyet-i idare"de Hacim Muhittin'de bulunmaktadır. Hemen ertesi gün yapılan toplantıda cemiyetin ismini "Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti" koyarlar (14). İstanbul'daki İzmirli ve Egeliler'in İzmir'in işgali üzerine hemen bir araya gelerek bir örgüt kurmaları, onların ne kadar organize olduklarının kanıtıdır. Ancak Hacim Muhittin bir süre sonra cemiyet idare heyetinden istifa edecektir (15). Nedenleri hakkında bilgi vermemesine rağmen, kimi ifadelerinden idare heyetindekilerle anlaşamadıkları ortaya çıkmaktadır.

Hacim Muhittin, 3 Haziran 1919'da *Kara Vasıf Bey*'le görüşür (16). Görüşme 9 Haziran'da tekrarlanır ve Hacim Muhittin Bey bu görüşmelerden sonra Bandırma'ya döner (17). İzmir'in işgal edildiği bu günlerde günlük sahibinin Kara Vasıfla "hayli görüştük" demesinden, Anadolu'da teşkilatlanmaya ve direniş örgütlemeye karar verildiğini çıkarmak yanlış olmasa gerek. 11 Haziran'da Bandırma'ya dönen Hacim Muhittin, "fırka

9 Bu bölümdeki alıntıların pek çoğu Hacim Muhittin'in Günlüklerinden yapılmıştır. Bu nedenle sadece sayfa nosu verilen yerlerde kaynak: Hacim Muhittin Çarıklı, 1967, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin'in Kuva-yı Milliye Hatıraları*.

kumandanı Kazım Bey'i (Özalp) arar" (17). Teşkilat-ı Mahsusa'cı olduğunu bildiğimiz Kazım Bey'le görüşme 13 Haziran'da gerçekleşir.

22 Haziran'da Binbaşı Hüsnü "İstanbul'dan Vasıftan selam ve Karakol getirdi" diye bir not var. Demek ki binbaşı rütbeli subaylar, Kara Vasıftan aldıkları Karakol nizamnamesinin dağıtımını yapmaktadırlar. Hacim Muhittin'in İstanbul'dan ayrılmasından dokuz gün sonra Karakol belgeleri yerine ulaştırılmıştır. 1919 yılının Anadolu'sunda ulaşımın ne kadar zor olduğunu düşünürsek, teşkilatın son derece hızlı çalıştığını görürüz. Hacim Muhittin de hemen ertesi günü *Karakol nizamnamesinin dağıtımına başlamıştır* (20). Önce "Manisa ve Akhisar'a, Halil ve Hafız Sami Beyler'e, Pehlivan'a", dört gün sonra "Nasuh Bey'e" nizamname verilir, gönderilir. Ayrıca okuyanlar da dağıtıma devam etmektedirler (20-21). Demek ki Mustafa Kemal'in henüz Amasya Tamimi'ni yayınladığı günlerde Ege'de Karakol Nizamnamesi'nin dağıtımı ve örgütlenmesi yapılmaktadır. Hacim Muhittin'in "Reis-i Umumi" seçildiği Ege Kongreleri Temmuz başında başladığında, Mustafa Kemal daha Erzurum yolundadır.

Bu tarihlerde Hacim Muhittin örgütlenme faaliyetlerine devam etmektedir. Hacim Muhittin Bergamalılarla görüştüğünü belirttikten sonra, şu notu düşer: "bu civar biraz şiddet istiyor, o zaman çok iyi düzelecek" (21). Demek ki Bekir Sami ve Süleyman Sururi'nin yöntemleri Hacim Muhittin tarafından da onay görmektedir. Günlük, Hacim Muhittin'in kimleri görüp, kimlere "tebligat" [bildirim] yaptığını anlatmasıyla sürüp gitmektedir (21-22). Bu görüşmeler ve tebligatlar direnişin örgütlenmesine yöneliktir. Buradan şunu anlıyoruz ki, Milli Mücadele süresince Ege'de kurulan örgütler, eski İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri tarafından, Karakol nizamnamesi kanalıyla kurulmaktadır. Dolayısıyla Milli Mücadele'nin örgütlenmesinde önemli bir kaldıraç olan Kongreler, İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol organizasyonudur. Yukarıda da işaret ettiğim gibi, bu örgütlerin ve toplanan Kongrelerin "aşağıdan yukarı" bir çabayla kuruldukları ve "sivil" ol-

duklarına ilişkin kimi iddialara karşın, Ege Reddi İlhak Cemiyetleri ve Kongreleri de de tıpkı Doğudakiler gibi “yukardan”, “merkezi” ve “sivil olmayan” bir şekilde, eski Teşkilat-ı Mahsusa üyesi, yeni Karakol Cemiyeti üyeleri tarafından kurulmuş ve örgütlenmiştir.¹⁰

Hacim Muhittin, 9 Temmuz 1919’ da “Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti Reis-i Umumi”si seçilir (23) ve çok ciddi bir şekilde çalışmaya başlar, en yakınındaki arkadaşı İzmir Türk Ocağı Murahhası İttihatçı Vasıf (Çınar) Bey’dir. Hacim Muhittin her tarafa adamlar gönderir, “müzakerelerde bulunur”, telefonla görüşür, ilk çarpışmaları takip eder ve değerlendirmeler yapar, oraya buraya 30 kişi gönderir, moralleri bozulan, “panikleyen” “efrad”la [şahıslarla] “içtimalar yapar”, bütün Ege’yi kasaba kasaba gezer, “milli karargah”larda “içtimalar” [toplantılar] yapar. Kazım Bey (Özalp) en sık görüştüğü insandır (24-27). Bu arada da kongreler devam etmektedir. Aylardan Temmuz’dur, Ege örgütlenmektedir ve Mustafa Kemal artık Erzurum’dadır.

Hacim Muhittin ve çevresinin faaliyetleri, teşkilatlanma çabaları sürekli İttihatçılık, fırkacılık, komitacılık suçlaması getirdiğinden olsa gerek, Hatırat’da buna ilişkin yorumlar bulunmaktadır: “Eğer bizim şahsiyetlerimiz fırkacılıkla alakadar görünüyorsa derhal buradan ayrılıp gideceğimizi acı bir lisanla söyledim ve hepsi müteessir oldular” (27).

Hacim Muhittin’in faaliyetleri İstanbul Hükümeti’nin dikkatini çekmiş olsa gerek ki, Dahiliye Nezareti, 8 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafla Hacim Muhittin’in “ellerine kelepçe vurularak” “derhal tevkif ve derdest” edilmesini emreder (32). Ha-

10 Bu konuda Bülent Tanör’ün *Türkiye’de Kongre İktidarları* (1998) isimli önemli bir çalışması bulunmaktadır. Yazar siyaset bilimi kavram ve kategorilerine göre incelediği kongrelerin “örgütleyicilerinin çok büyük bir bölümünün eski İttihatçılardan ya da sempatizanlarından” oluştuğunu kabul etmektedir (1998; 137). Ancak yazar İttihatçıların artık “konspiratif, komplocu ve kapalı çalışma tarzı”nı bıraktıklarını ve yerel kongrelerde “çok farklı bir yapı ve anlayışa” dayanıldığını iddia etmektedir (1998; 139). İttihatçıların neden eski alışkanlıklarını bir anda bırakıp “farklı bir yapı ve anlayışa” geçtiği sorusu ise yanıtsız kalmaktadır. Yerel Kongreleri toplayanların “kimlik değiştirdiği” yaklaşımını ileri süren Taner Timur da, bu kimlik değiştirmenin nasıl ve neden birdenbire gerçekleştiğini açıklamamaktadır (Timur, 1994; 31).

cim Muhittin'in verdiği yanıt tam bir meydan okumadır ve attığı imza "Karesi ve Saruhan ve civarı Hareketi Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziye Reisi"dir (33).

16 Ağustos 1919'da Alaşehir'de başlayan Alaşehir Kongresi, 24 Ağustos tarihine kadar devam eder ve *Hareket-i Milliye Redd-i İlhak* adını alır. Doğu Anadolu'daki cemiyetler ise genellikle *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* adıyla kurulmuşlardır. Redd-i İlhak adında ısrar etmek, doğudaki örgütlenmelerden farklılığın altını çizmek anlamına gelmektedir.

Alaşehir Kongresi'nde Hacim Muhittin'in önerisiyle "fırkacılık ve çeteciliğin menfur [nefret edilen] addedilmesine ve esas gayenin "Yunanlılar'ın memleketimizden tardından ibaret bulunduğuna" ilişkin bir karar alınır (39). Kendisi bizzat fırkacı olan Hacim Muhittin ve diğer İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinin, olmayanlara garanti vermek için bu tür kararları almaları, "milli cephe" kurmanın gündemde olduğu günlerde son derece doğru bir taktiktir.

Bu arada Hacim Muhittin, Çerkez Reşit ve Tefvik Beyler'le sürekli ilişki halindedir (31). Komitacılar birbirini bulmaktadır: Kula'dan gönderilen murahhas Dramalı Hacı Fehmi Bey de "eski komitacılardanmış" (41). Bu tarihlerde her tarafa Amerikan bayrağı çekilmiş durumdadır ve Amerikan bayrağı çekenlerden biri de Çerkez Ethem'in ağabeyi Tefvik imiş ki "niçin her tarafa çekildiğini" izah etmiştir (43). Ege'de Ağustos ayında her yere Amerikan bayrağı çekenler, Eylül ayında Sivas Kongresi'nde Amerikan mandasını açık açık savunacaklardır.

Hacim Muhittin, 15 Eylül 1919 tarihli anılarında Cami ve İsmail Subhi Beyler'le görüştüğünden (57), onların "Balıkesir'de *Amerikan mandası* lehinde propaganda" yapmakta olduklarından söz etmektedir (58). Hacim Muhittin, İttihat ve Terakki aleyhinde bir kitap yazan ve *Milli Ahrar Fırkası*'nın Kati-bi Mesulü olan Cami Bey'in yeni bir kitap yazdığından ve kitabın "Amerikalıların muaveneti [yardımı]" hakkında olduğundan söz etmektedir (76). Hacim Muhittin günlüğünde sormaktadır: "Garip ve çirkin vaziyetler! [...] Bakalım bu gürültülerin neticesi ne olacak? ... en nihayet Cami'nin fikri gibi Ameri-

kalılara iltica mı [sığınma] hasil olacak? Ümit ve medet Allah-tan!..." (78).

Ağustos ayında yapılan Alaşehir Kongresi'nin işi bitmesine rağmen, Kongre bitirilmemiştir, çünkü Salihli'deki Ethem Bey'den bir tel gelmiş ve Kongre'nin *İstanbul'dan murahhas Ragıp Nureddin Bey* gelmeden "tatil-i faaliyet" etmemesi istenmiştir. Hacim Muhittin: "Biz İstanbul'dan murahhas istememiş idik, bu Ragıp Bey'i kim ve hangi grup gönderiyor acaba?" (44) diye sormaktadır. "Kim ve hangi grup" diye sorduna göre ortada grupların hem mücadelesi, hem de ittifakından söz edilebilir. Ragıp Nurettin, İzmir'in işgalini protesto etmek için 14 Mayıs'ta toplananlardan biri ve Halide Edip Hanım'la birlikte Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucularındandır (Tunaya, 1986; 245). Kara Vasıftan haber getiren Ragıp Bey, 26 Ağustos'ta Kongreye katılmış ve "kongrenin herhalde *tekrar içtimaı* [toplanması] lüzumundan ve çünkü kendisinin Dersaadet'ten *üç grup* namına gel"diğini söylemiştir (45). Bu üç grup, İttihat ve Terakki'nin Talat, Enver ve Cemal fraksiyonları mıdır? Yoksa Mustafa Kemal'i bir grup olarak kabul edersek Talat, Enver ve Mustafa Kemal'in grupları mı kast edilmektedir? Bu konuda günlükte maalesef açıklama yoktur. Ancak şu açıktır ki, üç grup tek murahhas gönderiyorsa, şartlar gereği *ittifak* yapılmış demektir.

Ragıp Bey kendisini ne kadar yetkili görüyor ki, Ege'deki "mesailerini tenkit ederek [çalışmaları eleştirerek]" "bu mesaiyi israfla itham edebiliyor" [bu çalışmayı boşunalıkla suçluyor] (45). Bizim günlükte hangi zor koşullarda ve ne büyük çabalar sonrasında oluştuğunu gördüğümüz bu "mesainin" neden hor görüldüğünü Hacim Muhittin maalesef yazmamaktadır.

Kongre sonunda şu kararlar alınır: 1) Kongre azaları kendilerini 17 Mart 1919'da ilk kongresini toplayan Müdafaa-i Hukukî Osmaniye Cemiyeti'nin azası kabul ederek cemiyet merkezini İzmir'den İstanbul'a naklederek. Böylece Müdafaa-i Hukuk adının alınması tekrar merkezileşmeyi işaret etmektedir. Hem de inisiyatif İstanbul'a, yani Karakol'a gitmektedir. 2) Yeni İdare Heyeti şu beş kişiden oluşmuştur: Cami Bey, Halide Edip

Hanım, Ragıp Nureddin, Aydınli Nazmi Bey ve Moralizade Halid Bey¹¹ (45). Böylece Alaşehir Kongresi idare heyeti *mandacı İttihatçılar*'dan oluşturulmuştur. Bu durum "aşağıdan yukarı doğru" "demokratik bir tarzda" kurulduğu ve "sivil örgütler" olduğu iddia edilen cemiyet ve kongrelerin durumuna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Cemiyet merkezi, İstanbul'dan gelen "biri"nin müdahalesiyle bir hamlede *İstanbul'a alınmış* ve beş kişilik yönetim kuruluna Ege'yle yakından uzaktan alakası olmayan Halide Edip Hanım adeta "atanmıştır". Bu, ancak merkezi bir örgütün çalışma tarzıdır. Daha sonra Ragıp Bey, Hareket-i Milliye'nin parasının Müdafaa-i Hukuki Osmaniye'ye aktarılmasını isteyecek, ama reddedilecektir.

Bu arada, Sivas Kongresi bitmiş olmasına rağmen, 19 Eylül 1919'da *Umum Anadolu Kongresi*'ne delege seçme sorunu yaşanmıştır (62-66). Sivas'a gönderilmek üzere önce 7, sonra 10 kişilik delege seçilmiş, herkes delege olmak için adeta birbirini yemiş, ancak sonra her ne olduysa, kongrenin siyasetle ilgilenmeyi reddettiğine ilişkin maddesine dayanarak "*Umum Anadolu Kongresi*'ne murahhas göndermeğe salahiyeti olmadığına" karar verilmiştir. Daha sonra Kongre tekrar az farkla da olsa murahhas göndermeye, sonra yine göndermemeye karar vermiştir. Bu tavır değişikliğinin sebebi kongredeki Hürriyet ve İtilafçıların Sivas'tan korkmalarının yanında, Karakol'un Mustafa Kemal'i öne çıkarmak istememesinin de etkisi olduğu, Hacim Muhittin'in daha sonra yazdıklarından ortaya çıkmaktadır (64-66).

Günlükten anladığımıza göre Hacim Muhittin ile Kara Vasıf arasındaki iletişim kesilmemiştir. Bunu, Hacim Muhittin'in günlüğünde Kara Vasıf'ın Eskişehir ve Ankara'ya doğru gittiğine ilişkin bir nottan anlıyoruz. Kara Vasıf o sırada Sivas Kongresi'ne katılmak üzere yoldadır.

11 Halide Edip Hanım İttihatçılarla işbirliği yapan, Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucusu; Aydınli Topçuoğlu Nazmi Bey Raufla Balıkesir'e çıkan İttihatçı; Moralizade Halid 6 Kasım 1918 tarihinde İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'nin kurucularından, İttihatçı (Bayar, 1967; 1633). Halid Bey Mütareke döneminin en aktif unsurlarından ve İzmir'in işgali üzerine İzmir Türk Ocağı'nda hazırlanan telgrafı Anadolu'ya çekenlerdendir.

Hacim Muhittin'in kimlerle mektuplaştığı günlükten anlaşılmaktadır: *Hacı Şükrü*, Eskişehir mıntika kumandanı *Atıf Bey* ve *Hakkı Behiç Bey*'den mektup almış ve cevaplamıştır (46-47). Demek ki Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne katılan Hakkı Behiç, Hacim Muhittin'le yazışmaktadır. Hacim Muhittin, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Süleyman Sururi ve Ömer Lutfi'yle de telgraf aracılığıyla haberleşmekte (47) ve Celal Bey'le [Bayar] de yakından tanışmaktadır.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifa etmek zorunda bırakılması üzerine çok mutlu olan Kazım [Özalp], Cami, Necati, İsmail Suphi ve Hacim Muhittin eğlenceli bir gece geçirirler ve kendi kendilerine Damat Ferit'in yerine geçecek olan bir "icraat kabinesi" kurarlar. Bu kabinede yer alan kişiler tam bir ittifak örneğidir: "*Mustafa Kemal* sadrazam, *Ali Fuat* Harbiye Nazırı, *Rauf Bey* Bahriye Nazırı, *Karabekir* Nafia Nazırı, *Hacim Muhittin* Dahiliye Nazırı, *Kara Vasıf* Ziraat Nazırı, Erzurumlu *Raif Efendi* Adliye Nazırı, *Celal Bey* Maliye Nazırı" (78). Kurdukları bu kabinenin bir de *nizamnamei dahilisini* [iç tüzük] yaparlar.¹²

Fransızların 2. Balıkesir Kongresi'ni izlemekle yetinmeyip Kongre'de konuşma bile yaptıklarını da günlükten öğreniyoruz: 16 Eylül 1920'de yapılan 2. Balıkesir Kongresi'nin ikinci günü, Cami ve *İsmail Suphi Beyler* yanlarında Fransız Yüzbaşı Leksa, tercümanı ve Mösyo Richard'la birlikte kongreyi dinlemeye gelmişler ve Fransız Yüzbaşı kongrede konuşmuş-

12 Savaşın ortasında, olağanüstü zor koşullar altında savaşmakta olan bu insanların mizah anlayışlarını da kaybetmediklerinin bir göstergesi olan bu nizamnamayı, dönemin psikolojisini çok iyi anlattığı için aynen aktarıyorum:

Kabinenin nizamnamei dahilisi:

1. Bütün yazı hokkaları bombadan,
2. Kalemler tüfek harbisinden
3. Kağıt kesecekler keskin birer hançerden

4. Pencerelerde birer mitralyöz olacak ve sonra da meclisi vükelada ayaklarda çizme, bellerde birer kuşak ve üçer sıra mavzer ve bir sıra barebellom fişenkligi ile dörder bomba ve üste takılı uzun barebellom tabancaları ve fişenklilik kayışları arasında sekizlik bahri sabis dürbünleri bulunacak ve kapıda on iki eğerli hayvan ve on sekiz adet seyrek basan hazır olacak, otomobile binmek kattiyen men edilecek, İstanbul'a çıkılırken ağızları kilitli birer yağcı bedir heybesi omuzlarda asılacak. Umumi Jandarma Kumandanı Vehbi Bey koltuğunda bir bohça ile girerken fotoğrafisi alınacak (Çanklı, 1967; 78-79).

tur (59). Batı Anadolu'da kurulan *Redd-i İlhak Cemiyetleri* ile *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* arasındaki ilişkiyi açıklayan en önemli belge, Hacim Muhittin'in 11 Ekim 1919 tarihli notlarıdır. Bu notlarda Hacim Muhittin, Sivas için “onlar”, batı için “biz” demek ve böylece aradaki farklılık ve çatışma iyice açığa çıkmaktadır:

Zaten bizimkilerin alelittlak Sivas Kongresi için *İbrahim Süreyya'yı* tevkil [vekil etme] etmeleri doğru değildi. Çünkü Mustafa Kemal'in *tab'ı mütehakkimi* [zorbalığı] belli idi. Nitekim yazdığı telgrafların birisinde mebus namzetleri meselesini bilahare hal edeceği yazılı idi. Halbuki ben daha üç ay evvelinden beri *şarktan gelen cereyana* mukabele etmek için *onların* kongrelerine kuvvetli olarak iştirakimizi söylediğim halde dinlettirememiştim. Zaman söylediklerimi isbat ediyor. Nasıl ki Sivas Kongresi'nin vekili olan *Heyet-i Temsiliye umum Anadolu namına* hareket ve hükümetle bu nokta-i nazara göre temas etmeye başladı. Halbuki *bizim ne teşkilat ve ne muhaberatımızdan Sivas'ın malumatı bile yoktur!* (Çarıklı, 1967; 84) (abç)

Bu notlardan iki gün sonra, 13 Ekim'de Sivas'a, “Karesi ve Saruhan Havalisi Hareketi Milliye Reddi İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hacim Muhittin” imzasıyla bir mektup yazılmış ve kuryeyle gönderilmiştir. Bu mektupta “vatan tehlikesi karşısında *her türlü ihtirasatı terk ederek sarsılmaz bir ittihad-ı mukaddes* [kutsal birlik] ile birleşen fedakar Türk evlatlarından” söz edilerek, “Ecnebi müdahalesine en çok maruz kalması muhtemel bir mevkide” olduğu için “Heyet-i Merkeziyemizin ve harekâtımızı idare eden kumandanlığımızın *müstakilen* [bağımsız] *hareketi*, menafi-i vatan icabatındandır [vatanın çıkarları gereğidir]” diyerek bağımsız davranmak niyet ve kararında olduklarını belirtmişlerdir (87-88). Arada “malumat” vereceklerini, kendilerinden de malumat beklediklerini bildirerek, gayet yukardan bir üslupla Sivas'a durumu adeta tebliğ etmektedirler.

Mustafa Kemal de *Nutuk*'ta: “*Redd-i İlhak ve Karakol* namı altında muhtelif milli cemiyetlerin teşkilat ve icraata devam eyledikleri”nden söz etmektedir (Atatürk, 1967; 1098). Bu ifa-

de Mustafa Kemal'in Karakol'ubildiğini, ama Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra faaliyete devamlarının hoş görülmediğini göstermektedir. Mustafa Kemal'in müdahalesine tepki gösteren Hacim Muhittin, Mustafa Kemal'e verdiği yanıtta konuyu evirip çeviriyor ve Karakol Nizamnamesi'nin Ege'de dağıtımını yapan kişi, Karakol'dan haberdar olmadığını söylüyor: "[Bursa'da] teşekkül eden veya etmeğe çalışan Nigehban ve *Karakol* gibi cemiyetlerden *kattiyen haberdar değilim*" (92). 1919 Haziran'ında Karakol nizamnamelerini Ege'de dağıtan Hacim Muhittin'in Bursa'daki faaliyetten haberdar olmamasına olanak yoktur.

Günlüğün ilerleyen sayfalarında ilişkilerin ne kadar girift olduğu görülmektedir. Cami Bey ve beraberinde Balıkesir'e gelen İsmail Suphi Bey mebus olmak isterler ve o sırada Sivas'ta olan Kara Vasıf'a bir telgraf yazarak namzet listesine adlarının yazılmasını isterler (84). Bu da 1919'da yapılan seçimlerde gösterilen adayların, kimin kontrolünden geçtiğinin, yani ya Karakol, ya da M.Kemal'in onayından geçmeden mebus olunamadığının bir göstergesidir. Sonuçta 1919 yılı sonunda yapılan seçimlerde Manisa Livası namına seçilen mebuslar şunlardır: Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu *Çerkez Reşit*, İttihat ve Terakki katibi mesulü ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi *Celal* ve Teşkilat-ı Mahsusa'cı *Hacim Muhittin* ve Alaşehirli Edhemzade *Ömer Bey* (95). Seçilen dört kişiden üçünün Teşkilat-ı Mahsusa'cı olması, seçimler hakkında yeterli fikir vermektedir.

Mustafa Kemal Hacim Muhittin'e mebus namzetlerini sormuş olsa gerek ki, 23 Ekim'de şu yorumu yapmaktadır: "İşte ihtilaf buradan başlayacak! Çünkü şimdi Sivas, Heyet-i Temsiliye namına ta oradan namzet gösterecek, hatta İbrahim Süreyya'yı İzmir için göstermiş" (96).

Hacim Muhittin'in Hatıratı maalesef İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan dönemini kapsamamaktadır. 20 Ocak 1920'de kesilen günlük, Hacim Muhittin'in Mustafa Kemal tarafından Bursa valiliğine atanmasından sonra, 13 Mayıs 1920 tarihinde tekrar başlamaktadır.

Hacim Muhittin artık Bursa valisidir. 16 Mayıs 1920'de Çer-

kez Ethem ve Tevfik Beyler'le, 18'inde de Şeyh Sunusi'yle görüşmüştür. 20 Mayıs 1920 notunda Şeyh Servet Efendi'yle (Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucusu) Bursa üzerinden Gemlik, Orhangazi ve Reşadiye'ye yolculuk yaptıklarını yazmaktadır. Şeyh Servet'le geç vakte kadar otururlar ve şu notu düşer: “Şeyh Efendi ile ile uzlaştık”. Bu tarihte Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuş ancak henüz Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nın gündeme gelmemiştir. Bu nedenle uzlaşılan konu Yeşil Ordu olsa gerek. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'cı Hacim Muhittin burada sansür uyguladığına göre (eğer transkripsiyon yapan uygulamadı ise) çok önemli ve gizli bir durum var demektir (103, 104).

27 Mayıs tarihli notta ise, aralarında fırka kumandanı Bekir Sami Bey, tabur kumandanı Nail, Muhittin Baha, Hakkı Baha'nın da bulunduğu bir grupta toplantı yaparak “ahvali hazırayı müzakere ettik. Bugün de ‘selam arkadaş’ modasını işittik”¹³ (Çarıklı, 1967; 105) demektedir. Dönemin ideolojik etkilenmeleri kendini dilde göstermeye başlamıştır. Ancak henüz yoldaş kelimesinden söz edilmemektedir.

Anılar 15 Haziran 1920'de kesilmektedir.

Suat Parlar da, Ege'de direnişe başlayanların “Ege'de İttihatçı yetiştirmesi milli tüccarlar”olduğunu yazmaktadır (Parlar, 1997; 90-91). Garp Cephesi'nin İttihatçılar tarafından örgütlendiği açıktır. Ancak önce Milli Mücadele sürecinde İstanbul hükümeti ve işgal kuvvetlerinin kovuşturması nedeniyle, 1926'dan sonra ise yeni kurulan Cumhuriyet'in politikaları nedeniyle, İttihat Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol üyeleri geçmişleri hakkında açıklamalarda bulunmamışlar, hatta çoğu zaman inkar etmişlerdir. Böylece bu husus karanlıkta kalmıştır.¹⁴

13 Yenibahçeli Şükrü anılarında “selam arkadaş”ın Bolşevik Partinin parolası olduğunu yazıyor.

14 Ağırlıklı olarak Celal Bayar'ın anılarına dayanarak, satır aralarında İttihatçı oldukları söylenen bazı isimlerin listesini aşağıya alıyorum: İncoğlu'lar: Refik ve Şevket Beyler başta olmak üzere (İnceoğulları aynı zamanda Sarı Edip Efe ile akraba); Denizli Müftüsü Ahmet, Nazillili Müftüsü; Nazillili Şeyh Nuri (Bayar, 1967; 2096); Hoca Esat Efendi Teceddüt Fırkası kurulduktan sonra bile ken-

Bu bölüme kadar İttihatçıların Milli Mücadele sürecinde İstanbul ve Ege bölgesindeki tutumları ve gönülsüz de olsa Mustafa Kemal'e yaptıkları işbirliği ve ittifak incelenmeye çalışıldı. Şimdi de Milli Mücadele döneminde bir köşe taşı olan Erzurum Kongresi'nin öncesi ve sonrasındaki olgular incelenecektir.

Doğu Cephesi'nde Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetleri

Trabzon ve Erzurum, İttihat Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin yoğun faaliyetlerinin 1914'te başladığı kentlerdir. Kuzeydoğu Anadolu'da mütareke sonrasında görülen faaliyetlerin tümü, oraya Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında gönderilen İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri tarafından örgütlenmiştir. Rusya'nın 1917 Ekim Devrimi sonrasında savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Ordusu Kafkaslar da ilerlemeye başlamış, önce Gence ve Bakü alınmış, Dağıstan'a kadar ilerlenmiştir. Ancak 1918 Ekim ayında Almanlarla birlikte savaştan yenik çıkınca imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince işgal edilen bütün topraklardan ayrılmak zorunda kalınmıştır. İşte bu sonuç üzerine Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın emriyle örgütlenme, gerilla birlikleri kurulma ve bunların techizi yapılmıştır. 1918 sonunda Ardahan ve Kars'ta yapılan bütün kongreler ve kurulan bütün Şura hükümetleri "Bolşevik" değil, Wilson Prensiplerine dayanarak elden kaybedilmeyeceği umulan topraklardadır. Doğrudan

disini İttihat ve Terakki üyesi görmektedir (Bayar, 1967; 2104). "Livanın başı Mutasarrıf Talat Bey" İttihat ve Terakki mebusu (Bayar, 1967; 2126). İttihat ve Terakki Partisinin *Karacasu ilçe başkanı* (Milletvekili Ekmel Çetiner'in babası) (Bayar, 1967; 2145). Nazilli'den *Ali Haydar Bey* (Tüccardan) (Bayar, 1967; 2214). Kuşadası Heyet-i Milliye reisi *Mahmut Esat* (Bayar, 1967; 2248). Kazım Nuri Umurlulu ve eski İttihat ve Terakki Aydın mebusu (Bayar, 1967; 2248). Eşme Müftüsü *Hacı Nafiz* (Bayar, 1967; 2282). Kula ileri gelenlerinden *Keleşzade Mehmet Ağa* (Bayar, 1967; 2463). Reji memuru *Ali Şerif* (Bayar, 1967; 2466). Karaosmanoğlu *Halit Paşa* (Bayar, 1967; 2481). *Sındırgılıoğlu Mehmet Bey* (Bayar, 1967; 2545). Sivas Kongresi'nde Bursa delegesi olan *Ahmet Nuri Bey*, ki manda teklifini reddetmiştir, Talat Paşa tarafından İran Azerbaycanı'nda bir sancağa mutasarrıf olarak gönderilmiş (İğdemir, 1999; 62).

Osmanlı ordusunun silah, cephane, para ve personel desteği ile kurulmuşlardır. Bütün bu faaliyetlerin en önde gelen ismi (Deli) Halid Beydir. Öyle ki, Ahıska Hükümet-i Muvakkatası (29 Ekim 1918), Aras Türk hükümeti (3 Kasım 1918), Kars İslam Şurası (5 Kasım 1918-18 Ocak 1919), I. Ve II. Kars Kongresi (15 ve 30 Kasım 1918), I. Ve II. Ardahan Kongresi (3-5 ve 7-9 Ocak 1919), Cenubi Kafkas Hükümeti (18 Ocak-13 Nisan 1919), Oltu Şura Hükümeti,¹⁵ Oltu İslam Terakki Fırkası (Budak, 2002; 31); Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi örneklerinde görüldüğü gibi, hepsinde başı çeken 1914'te İttihat ve Terakki erkanı tarafından bu yörelere gönderilen İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleridir. Birinci Dünya Savaşı öncesi faaliyetleri, Esin Dayı şöyle anlatmaktadır:

Savaştan önce Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e gönderilen Dr. Bahattin Şakir, Filibeli Hilmi, Kara Kemal, Yeni Bahçeli Nail, Yakub Cemil ve Artvinli Yusuf Rıza Beyler bölgede teşkilatlanmayı sağlamakla görevlendirilmişlerdi. Trabzon Valisi Cermal ve Erzurum Valisi Tahsin (Uzer) Beyler de, bu teşkilat ile temastaydılar. Hatta, ilk dönem Batum Mebusu olan Mehmet (Dinç) Bey'in de aralarında bulunduğu Artvin ve Batum ahalisi ileri gelenleri, 1912 yılından beri Teşkilat-ı Mahsusa'cılar arasına "yeminli-gönüllü" olarak katılmışlardı.

Bölgede, Teşkilat-ı Mahsusa'ya giren kişiler, kendilerine verilen "milis subaylık" rütbesi ve yetkili vesika ile "yeminli-gönüllüler" toplamaktaydılar.

Savaş öncesi Batum hududunda, Dr. Bahattin Şakir ve Yenibahçeli Nail ve Yakub Cemil Beyler, İstanbul'dan gelenler ile Rize ve Artvin çevresinden toplananlardan, 2000'er kişilik kuvvetler oluşturmuşlardır (Dayı, tarihsiz; 25).

Arif Cemil 1914'te kurulan Kafkas İhtilal Cemiyeti'ni ve örgütlenmesini şöyle anlatmaktadır: Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararı alınınca, Merkez-i Umumi herkesin silah altı-

15 Bütün bu şura hükümetleri Wilson Prensipleri uyarınca kurulmuştur.

na alınmasına karar verdiği için İttihat Terakki merkez azaları ve katib-i mesullerin de harbe iştiraki gündeme gelir (Cemil, 1997; 13). Merkez-i Umumi azalarından Dr. Bahaettin Şakir, Erzurum teşkilatını kurar. Kara Kemal Trabzon'a gider. Teşkilat-ı Mahsusa'nın nizamnamesine göre şark cephesi "Kafkas İhtilal Cemiyeti" adıyla anılacaktır (Cemil, 1997; 27). Daha sonra Teşkilatı Mahsusa çeteleri Erzurum'da Ömer Naci'nin, Trabzon'da Yenibahçeli Nail'in ve Artvin'de Rıza Bey'in komutasında savaşmışlardır (Cemil, 1997; 105). Teşkilat-ı Mahsusa'nın en ünlü isimlerinin, Yakup Cemil ve Çerkez Reşit Bey'in de görev aldığı Kafkas Cephesi'nde öne çıkan isimlerin hemen tamamı Ermeni tehciri sırasında bu bölgede faaliyettedirler (İlgaz, 2001).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Kafkaslar'daki Milli Teşkilatlanma doğrudan Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri tarafından yapılmıştır. Milli Şura Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey, Halit Bey, Server Atabek, hep Teşkilat-ı Mahsusa üyeleridir (Kırzioğlu, 1960; 5-7). İbrahim Bey hakkında Kırzioğlu şunları söylemektedir:

Balkan savaşından beri ordumuzda gönüllü atlı olarak çalışan ve Cihan Savaşında koyu İttihatçıların "*Teşkilatı Mahsusa*"sında Alay Komutanı olarak Güney-Azerbaycan ve İran Cephesinde yararlıklar gösterip, İlk-Kurtuluştan sonra Kars'a dönerek Kızılçakçak'ta "*Şüregel Kaymakamı*" olan Gümrülü/Karşlı Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Beğ, ordunun isteği ve vazifelen-dirilmesi ile getirildi (Kırzioğlu, 1960; 8).

Bu arada "Ermeni Tehcirinde Mezalim" töhmetiyle yakalanacak olan İttihatçılardan Filibeli Hilmi, Erzurumlu Köseoğlu Cafer (Erçikan)¹⁶ ve Yenibahçeli Nail Beğler, İstanbul'da Enver ve Talat Paşalar ile son yapılan gizli toplantıdaki kararları ve şifrelerle mektupları da alarak, Gülcemal vapuru ile savuşmuş ve Trabzon'a çıkarak oradan 19 Aralık 1918'de Erzurum'a gelmişlerdi. Gizli karara göre Erzurum'da çıkarıla-

16 Ebulhindili veya Köseoğlu lakaplarıyla bilinen Cafer Erçikan, son derece önemli bir Teşkilat-ı Mahsususa elemanıdır. Bu kitabın Yedinci Bölümü'nde kendisi hakkında daha detaylı bilgi verilmiştir.

cak olan “*Albayrak*” gazetesi için 25 Aralık 1918’de “Türk Basımevi” adıyla şu 5 ittihatçı bir şirket kurdu: emekli yüzbaşı *İsmail Hakkı, Süleyman Necati, Dr. Fuat Sabit* (sonradan komünist), *Filibeli Hilmi, Cafer* (Erçikan). Batum’da da “*Sadayi Millet*” adıyla milli bir gazete çıkarılması kararı gerçekleştiriliyordu. 31 Aralık 1918’de Oltu-Göle üzerinden Ardahan’a gelen “firari” ve eski “*Teşkilatı Mahsusa*”cı *Köseoğlu Cafer, Hilmi* ve Dr. Fuat Beğ ortaklar, burada 3. Tümen Komutanı *Deli Halid Bey*’in başkanlığında (Balıkesir’e sürgün) *Hemişoğlu Rasim* (Acar) Beğ’in konağında 3-5 Ocak 1919 günlerinde yapılan “*Ardahan Kongresi*”nin “Birinci İçtima”na katıldılar. Hilmi Beğ, İstanbul’dan *Bahaeddin Şakir Beğ* ve *Enver Paşa*’nın vaktiyle yazdığı mektupları Halid Beğ’e verdi. İçinde yazılanlar Karşı ve Batumlular ile Halid Paşa’nın ve çekilmekte olan ordumuzdan milliyetçi subayların karar verip gerçekleştirdiği “geçici yerli hükümet kurma” ve teferruatına aitti. İkinci İçtima 7-9 Ocakta yapıldı.

“Ardahan Kongresi”nin azası 1) *Deli-Halid*, 2) Dr. Hakkı Cenab, 3) Dr. Abidin, 4) Dr. *Fuat Sabit*, 5) Acaralı Ardahanlı *Hemişoğlu Rasim*, 6) İttihad Merkezi umumi Azasından *Filibeli Hilmi*, 7) Baytar Kaymakam *Arif* ve 8) Erzurumlu *Cafer* (Erçikan) gibi İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusacılar idi ve “Birinci- İçtima”ı, 3. Fırka Komutanı *Eyyüplü-Halid Beğ* başkanlığında yapılmıştı (Kırzioğlu, 1960; 9-11).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kafkaslar’a gitmek isteyen *Enver Paşa* işte bu kadrolara güvenmektedir. *Enver Paşa* savaşın bitmesine çok az kala “Amcası Halil Paşa’yı bütün Şark Orduları Grubu Kumandanlığına getirmişti. Diğer cephelerden asker çekilerek Kafkaslar’daki 9. Ordu güçlendirilmiş ve bu ordu mümkün mertebe çok silah ve teçhizatla takviye edilmiştir (Kurat, 1966; 572-73). *Enver Paşa*’nın kardeşi *Nuri Paşa*, Padişahın büyük bir *Fermanı* ile Güney ve Kuzey Kafkasya’ya kumandan ve Padişahın temsilcisi olarak atanmıştı; bu ferman *Nuri Paşa*’ya “adeta bir emirlik yetkisi” vermektedir (Aydemir, 1992; 366, 410). *Enver Paşa*’nın daha mütareke imzalanmadan

önce, 6 Ekim 1918'de Nuri Paşa'ya, "Azerbaycan'da bir hükûmdarlık mevkii ihdas etmesi" için gönderdiği telgraf, kendisinin Azerbaycan'a padişah olmayı düşündüğü biçiminde yorumlanabilir (Aydemir, 1992; 428). Enver Paşa Ali Fuat'a bu düşüncesini şöyle itiraf etmiştir: "Kafkaslardaki ordularımızın kuvvetine güvenerek merkezi Bakü'de olmak üzere, muvakkat bir hükûmet teşkil edecektim" (Kurat, 1966; 573).

Ayrıca Mütareke imzalandığında Halil Paşa'nın yaveri olarak Tebriz'de bulunan Yüzbaşı Selahattin, Enver Paşa'dan Halil Paşa'ya gönderilen bir şifreli telgraftan söz etmektedir: "Kendisinin Kafkasya'ya geleceğini, Asya Türklüğü için çalışacağını ve emelinden vazgeçmediğini bildiriyor ve Halil Paşa'nın fikrini soruyordu" (Selçuk, 1993; 296). Enver Paşa, onca zahmeti göze alarak gitmek istediği Kafkaslar'da gücünden emindi ve işte bu kadrolara güvenmekteydi.

Bayar şöyle anlatıyor:

Talat Paşa, Berlin'e gitmek istiyordu. Enver Paşa, *Adapazarı civarında bir müddet kaldıktan sonra hazırladığı çete ile Kafkasya'ya geçmek arzusundaydı. Eski Başkumandan vekili, [Kara] Kemal Bey ile görüştüktan sonra diğer arkadaşlarıyla beraber yolculuk etmeye razı olmuştu. Fakat Kafkasya'da kardeşi Nuri Paşa'nın kumandasındaki kuvvetleri ele alarak çalışmaktan vazgeçmiş değildi...*

Kafkasya'da iki tümenimiz vardı. Enver Paşa ... Kars'ta muvakkat bir hükûmet kurmayı tasarlamıştı (Bayar, 1965; 124).

Erzurum Kongresi'nde Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol üyeleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele'nin köşe taşlarından Erzurum Kongresi'ni toplayacak olan Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Mütareke'den sonra, 2 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştur:

Diyarbakır'lı ve eski Bağdat valisi edip Süleyman Nazif, eski Beyrut Valisi Müftizade İsmail Hakkı, Pirinççizade Feyzi, Zül-

fizade Zülfî ve Cavid (Ekin), Harputlu eski Hicaz Valisi Ahmed Nedim,¹⁷ Erzincanlı Sağıroğlu Sabit ve Halet, Vanlı eski mebus Münib, Sivaslı eski mebus Rasim ve Abdulmuttalib (Öker) Beyler'le birlikte, Erzurum temsilcisi olarak [Raif Hoca'nın] katıldığı toplantıda Vilayat-ı Şarkîye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti 'ni resmen kurarlar (Kırzioğlu, 1970; 82).

Vilayât-ı Şarkîye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ise, genel merkezden üç ay sonra, 10 Mart 1919'da kurulmuştur.

1918-1919 yıllarında doğu vilayetlerinde yapılan tüm kongrelerde Teşkilat-ı Mahsusa'nın damgası vardır. Erzurum'da ilk kurulan gizli cemiyet "İstihlas-ı Vatan"dır.¹⁸ Albayrak gazetesinin sahibi Süleyman Necati Bey anılarında Erzurum'da "gizli teşkilat" kurduklarını anlatmaktadır. 1918 Kasım'nda Batum'dan gelen Yüzbaşı İsmail, Mûtekait Binbaşı İdris ve Necati Bey "İstihlas-ı Vatan" isminde bir gizli cemiyet kurarlar (Güneri, 1999, 30). Süleyman Necati anlatıyor:

Ferit paşa hükûmetinin ilk icraatlarından biri de Trabzon Jandarma Alay Komutanı Küçük Kazım Beyi tekaüde sevk etmek olmuştur. [Erzurum'a gelen Kazım] inkılap hayatında başlı başına bir kuvvet, sarsılmaz bir kale idi. Derhal mesaimizi birleştirdik. Terhis edilen zabıtlardan vatan aşkını duymuş olanları Kazım bulup getiriyor, bizim evde *tahlif*¹⁹ ediyorduk (Güneri, 1999; 32).

17 Garp Cephesi komutanlarından, daha sonra Diyarbakır mebusu olan İttihatçı Hacı Şükrü Bey'in babasıdır. Bayar şunları söylüyor: "Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Hicaz valiliğinden emekli Ahmet Nedim beyin oğlu idi. Nedim Bey bu sırada Vilayat-ı Şarkîye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin reisi idi" (Bayar, 1967; 2264). Oğlu Ege'yi örgütlerken babası Şarkî örgütlemektedir.

18 "Bugünlerde şehirde Küçük Kazım'ın, Mûdafaa-i Hukuk dışında ve fakat Mûdafaa-i Hukuk adına gizli teşkilat yaptığı, teşkilata yeminli azalar aldığı yazdığı haberi alttan alta yayılmıştı" (Dursunoğlu, 1946; 57). Aynı isimle Aydın'da teşkilatlanmaya gidildiği (Albayrak, 1998; 52) daha önce belirtilmişti. Aynı adla doğuda ve batıda örgütlerin kurulması merkezi bir faaliyetin ürünü olarak değerlendirilebilir.

19 Yemin ettirme. İttihat Terakki Cemiyeti'ne üye olmak için de sadakat yemini edilirdi.

1918 sonu ve 1919 başındaki faaliyetleri anlatan Süleyman Necati (Güneri)'nin anıları duruma yeteri kadar ışık tutmaktadır. İstihlas-ı Vatan Cemiyeti, merkezi İstanbul'da olan Vilayat-ı Şarkıye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nden önce kurulmuştur. Kendilerini legalize etmek için İstihlas-ı Vatan Cemiyeti, Vilayat-ı Şarkıye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'ne katılmıştır. Bu Cemiyet İstanbul'dan kaçan İttihat ve Terakki merkezi umumi azası, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi, Karakol kurucusu Hilmi Bey'le, yine Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Ebulhindili Cafer'le ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Miralay Deli Halit²⁰ Bey'le ilişki kurmuştur. Albayrak gazetesini çıkarılmaya ve her yerde cemiyet teşkilatlanmaya başlamıştır. Kendi aralarında şifreler, müstear isimler belirlemişlerdir. Gizli Erzurum teşkilatını oluşturan isimler şunlardır (parantez içindeki isimler müstear adlarıdır): "Süleyman Necati (Durmuş, Abdüssettar), Hilmi Bey (İttihat Terakki Merkez azasından (Şemsettin), Cafer Bey (Salih Efendi), Dr Fuat Sabit (Demir), Rüştü Paşa (Sadık), Küçük Kazım (Tahsin)" (Güneri, 1999; 39). Karabekir'in Cemiyet ile ordunun ilişkilerini kurmakla görevlendirdiği kişi "Miralay Rüştü Bey (maslub)", 1916-1919 tarihleri arasında en kritik bölgede, Kafkaslar'da Kafkas Tümen Komutanı olarak görev yapmış bir subaydır (Dursunoğlu, 1946; 61).

Erzurum'da faaliyette olan ve daha sonra da Meclis'te karşımıza çıkacak olan avukat Erzurum'un yerlilerinden Kümbetli Genççağa'nın oğlu Hüseyin Avni Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında "Kafkas işgalinde bulunmuş, Ermeni komitelerinin hayatını tetkik ederek bunlardan bir çok dersler çıkarmış" biridir (Güneri, 1999; 51).

Vilayât-ı Şarkıye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Heyeti merkezinde şu isimler bulunmaktadır. Reis Raif (Dinç), Küçük Kazım²¹ (Yurdalan), Hüseyin Avni Ulaş (ay-

20 "Hükümetin Ermeni tehciri sırasında suçlu sayarak, hesap sormak için ihzarla İstanbul'a gönderilmesini emrettiği Eyyublu Deli lakaplı Kurmay Albay Halid Beğ" (Kırzioğlu, 1993; 121). Mustafa Kemal bu gözû kara subayı Erzurum'da kendine bağlamış ve Kazım Karabekir'i Deli Halid vasıtasıyla kontrol etmiştir.

21 Cevat Dursunoğlu anlatıyor: "Mart'ın sonlarına doğru (aşırı itttihatçıdır diye, Ferid Paşa Hükümetinin emekliye ayırdığı Hemşerimiz Binbaşı) Küçük Kazım

nı zamanda VŞMHM Cemiyeti 2 Numrolu Heyeti Faale Şubesi Reisi), *Süleyman Necati Güneri (İttihatçı)*, Baytar Ahmed Nedim Damar, Dursunbeğzade Mehmet Cevad Dursunoğlu, Hilmi (İttihat ve Terakki Genel Merkez üyesi) (Kırzioğlu, 1993; 19).

Mustafa Kemal, daha Havza'da iken Karabekir'e telgraf çekerek Erzurum'daki Cemiyet'in "umumi durumu ve idare heyetinde çalışanların hüviyeti[ni] sormuş ve sonra da bu "cemiyetin desteklenmesini rica [etmiştir]" (Dursunoğlu, 1946; 62). Mustafa Kemal kurucuların İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden oluşmuş kimliklerini öğrendikten sonra Cemiyet'in "güvenilir" olduğunu düşünmüş ve desteklenmesini istemiş olmalı. Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi'nin de Erzurum Şubesi'ne gönderdiği 24 Mayıs 1919 tarihli yazıyla "Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olunması"nın bildirilmesi (Kırzioğlu, 1993; 68), tez boyunca varlığı ileri sürülen İttihatçı-Mustafa Kemal ittifakının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Daha sonra M.Kemal-Erzurumlular ittifakı daha daha pekişmiştir. Erzurumluların hem İstanbul hükûmetine hem İngiliz işgalci güçlere karşı "tarafsız" görünme çabası içinde olan Kazım Karabekir'den umut kesip (Güneri, 1999; 60) M.Kemal'i desteklemeye karar vermeleri de bugünlerde gerçekleşir. 15 Haziran 1919 tarihinde M.Kemal'in Erzurumluları telgraf başına bizzat çağırarak "Memleketin halası [kurtuluşu] milletin tuttuğu yolda yürümekle mümkündür. Ben mukaddesatım namına yemin ederek bu teşkilata müzahereteye [yardım etmeğe karar verdim] Siz o surette hareket ediniz. Bu emrimi en küçük kıt'a kumandanlarına iblağ ediniz [ulaştırınız]." Böylece Karabekir'in reddettiği milli mücadelenin lideri olma fırsatını kararlı kişiliği ile Mustafa Kemal yakalamıştır (Güneri, 1999; 61, 79, 92).

Tırabuzon'dan Erzurum'a geldi. Erzurumlu Kazanasmazlar ailesinden olan Kazım Erzurum'un her sınıf halkını, yakından tanıdığı gibi; herkes de onu biliyordu. Ömer Naci ile birlikte İran İhtilalcilerine yardıma gitmiş, [daha sonra] Muş ve Van'da azgınlaşan [Ermeni] Taşnak komiteleriyle, çok keskin ve başarılı mücadelelerde bulunmuş[tur]. Kazım benimle konuştuğu gibi Raif Efendiyle, Süleyman ve Hüseyin Avni Beylerle de ayrı ayrı görüşüp onları da ikna etmişti" (Kırzioğlu, 1993, 16).

7-8 Temmuz: Erzurum'da gizli toplantı

Trabzon ve Erzurum Mûdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından Erzurum'da bir kongre düzenleme kararı 30 Mayıs 1919'da alındığında, Mustafa Kemal henüz Amasya Tamimi'ni bile yayımlamamıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Sivas'ta yapmaya karar verdiği Umum Kongre'den önce Erzurum'daki Kongreye katılmak üzere yolunu değiştirmiş ve Erzurum'a gelmiştir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlayan hareketin lideri olarak kabul edilmesi işte Mustafa Kemal'in önerisi ile Erzurum Kongresi öncesinde yapılan bu toplantıda olmuştur. Bu toplantıya sadece dokuz kişiyi çağırmıştır. 7 ve 8 Temmuz gecelerinde yapılan bu toplantı için Mustafa Kemal "müdavele-i efkar" demektedir [bir mesele üzerinde konuşma]. Bunlar Vali Mazhar Müfit ve Münir, Kazım Karabekir, Rauf, İbrahim Süreyya, Kazım (Dirik), Hüsrev (Gerede), Dr. Refik Beyler'dir.

Mustafa Kemal Nutuk'ta çok özenli bir dille görüşmeleri anlatmaktadır. "İşin başında benim bulunup devam etmemi ve kendilerinin *bana muin ve zahir* [yardımcı ve arka çıkan] olacaklarını beyan ettiler" (Atatürk, 1967; 43-45); "Ben şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandan imişim gibi *emirlerimin ifası*, muvaffakiyet için, şart esasi olduğunu zikrettim. Bu cihet, *tamamen, tasvip ve tasdik* olunduktan sonra içtimaa nihayet verildi" (Atatürk, 1967; 45) demektedir. Burada söylemek istediği bu kadronun kendisine söz verdiğidir.

Bu toplantıda bulunmuş olan Karabekir ve Rauf Bey'in anılarında bu toplantıdan söz bile etmemeleri ise, değerlendirmeye değer bir durumdur. Toplantıda bulunan Mazhar Müfit ise, hatıralarında bu toplantıya uzun bir yer ayırmıştır ve toplantıya büyük önem atfetmektedir (Kansu, 1997; 30-35). Mazhar Müfit: "Geceleyin adeta gizli bir cemiyet kurmuşçasına" yapılan toplantıda Mustafa Kemal'in kendisiyle "iş ortaklığı" yapıp yapmamak ve mücadeleyi "organize edecek şefi seçmek" görevlerini bu heyetin önüne koyduğunu ve kararlarını düşünerek almaları için bu noktada toplantıyı ertesi geceye ertelediğini anlatmaktadır (Kansu, 1997; 33). Ertesi gün toplanıldığında alı-

nan kararı şu sözlerle ifade etmektedir: “Paşa’yı her emrini kayıtsız şartsız ifa etmek üzere kendimize şef olarak kabul etmiş oluverdik” (Kansu, 1997; 34). Görüldüğü gibi toplantıya Erzurumlulardan katılan yoktur. Bu toplantıdan Erzurumlu Süleyman Necati ve arkadaşlarının, hatıralarda da hiç bahis olmadığına göre, haberi olmasa gerek.

Erzurum’dayken İstanbul’a çağırılması üzerine 10 Temmuz 1919’da Mustafa Kemal askerlikten istifa etmiştir. Erzurum Valiliği’ne sunduğu istifa mektubu şöyledir: “pek aşıkı bulunduğum Silk-i Cellil-i Askeriye [yüce askerlik mesleğine] bugün veda ve istifa ettim. ... Sine-i milletde bir ferdi mücahid suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim” (Arsan, 1964; 49). Aynı gün (10 Temmuz 1919) Rauf Bey de “bir ferdi aciz olarak çalışmak için Dersaadet’ten çıktım. Aydın tarikiyle gelerek, Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle bütün rüfekasının, Cihad-ı Millisine iştirak eyledim,” (Kırzioğlu, 1993; 140) diyerek durumunu Erzurum Valiliği’ne bildirmiştir. Vilayat-ı Şarkıye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin Mustafa Kemal’e desteği, Mustafa Kemal’in askerlikten istifa etmesinden sonra da sürmüştür. İstifalar üzerine Vilayat-ı Şarkıye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, Mustafa Kemal’e Cemiyet’in başkanlığını, Rauf Bey’e başkan yardımcılığını teklif etmiştir. Bu teklif, Mustafa Kemal’in Erzurumlular tarafından Rauf Bey’den daha fazla önemsendiğinin göstergesidir.

Albayrak gazetesi 14 Temmuz 1919 tarihli sayısında Mustafa Kemal’i överek “bu muhterem kumandanı, bugün de mücadele-i milliyein başında görmek mesut bir temaşadır. Kemali azm ü imanla ... Mustafa Kemal Paşa’nın etrafında Millet, pak, nezih, parlak bir hale teşkil etmektedir” demektedir (Kırzioğlu, 1993; 141). Erzurum Kongresi öncesinde hem Erzurum Vilayat-ı Şarkıye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti yöneticileri ve *Albayrak* gazetesi, yani doğudaki bütün İttihatçılar, Batı’daki örgütlenmelerin tersine, Mustafa Kemal’i lider olarak kabul etmişlerdir.

Mustafa Kemal ve Rauf Beyler Erzurum’a geldiklerinde Kongre’ye delege seçimleri neredeyse bitmiştir. Vilayat-ı Şarkı-

ye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in Erzurum Kongresi'nde delege olabilmesi için iki delegeyi istifa ettirmiştir. İstifa edenler, Cemiyet'in en önemli adamlarından Küçük Kazım ve Cevat Beyler'dir. Daha sonra bu iki kişi yerine de başka iki delege istifa ettirilmiş ve Kazım ve Cevat Beyler de Kongre'ye delege olarak katılmışlardır (Dursunoğlu, 1946; 98-99). Bu ancak örgütlü, disiplinli, merkezîyetçi bir yapıda olabilir. Dursunoğlu şöyle anlatıyor:

[istifaların] Ertesi gün toplanarak henüz kongreye kimleri seçtiğini bildirmemiş olan Tortum'a ve seçtiği azı Derviş Efendîzade Ahmet'in hastalığından dolayı gelemeyeceğini bildiren Hasankale'ye birer adam gönderdik. Kazım'ın ve benim seçimlerimizi sağladık (Dursunoğlu, 1946; 98-99).

Vilayat-ı Şarkîye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi reisi Raif Bey'in, 20 Temmuz 1919'da İstanbul'daki genel merkeze, "Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'de Cemiyetin Umumi Merkezi adına konuşabilmesi ve oy kullanabilmesi için telgrafla yetki vermesini" talep ettiğini görüyoruz:

Millet ve vatan uğrunda ibrazı fedakarı eden bu zatı alîye karşı, yine kendüsünü, bir hidmeti mübâcelei vataniyeye davet suretiyle, haklarında heyeti aliyeleri tarafından, *merkezi umumi heyeti aliyesi namına beyanı rey ve mutalea eylemek* vazife ve selahiyetinin Paşa'yı müşarûnileyhe verildiğinin telgrafla işar buyrulması, pek münasib olacağını arz ve istirham eylerim. İmza Kazım (Dirik) ve Raif Bey (Kırzıoğlu, 1993; 146).

Erzurum Kongresi'ne başkan seçilme sorunu anlaşıldığı kadarıyla çok zaman almıştır. Erzurumlular Kazım Karabekir'i yetersiz bulmakta, M.Kemal'i de içlerine sindirememektedirler. Ancak tüm nitelikleri ve istekli haliyle Mustafa Kemal tek adaydır ve onu seçmeye karar verirler (Güneri, 1999; 60-65).

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne başkan olarak seçilmesi de tarihçiler arasında tartışılan konular arasındadır. Mustafa Kemal, yakın zamana kadar iddia edildiği gibi Kongre'ye it-

tifakla başkan seçilmemiştir. 1993'te Kırzioğlu'nun yayımladığı Erzurum Kongresi tutanaklarına dayanan belgelere göre oy dağılımı şöyledir: Erzurum Kongresi'nde oylamaya katılan toplam 45 kişiden 38 kişi Mustafa Kemal'e, 2 kişi Raif Efendi'ye, 1 kişi Trabzonlu Servet Bey'e ve 4 kişi de "müstenkif" [çekimser] oy kullanmışlardır (Kırzioğlu, 1993-II; 14). İttihatçı kadro Mustafa Kemal'i desteklemiş, Trabzon'dan gelen delegeler çeşitli nedenlerle Mustafa Kemal'in başkanlığına onay vermemişlerdir.

Kongre'nin bitiminde Mustafa Kemal'in seçilecek Heyet-i Temsiliye'ye girip girmemesi hakkında da sorun çıkmıştır. Önceleri desteklenen Mustafa Kemal'in, kısa bir süre sonra Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'ne girmesine karşı olanlar kimlerdir ve neden? Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'in başkan seçilmesine karşı oy verenler Trabzon ekibidir, ancak Kongre'nin son günü Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye girmesini istemeyenler dokuz kişilik gizli komitedeki bazı şahıslardır. Bu tartışma da gizli komite içinde kalmıştır. Öyle ki Cemiyetin hem "idare heyeti", hem "heyeti faale" azası, hem de "katibi" olan Cevat Bey'in Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesi konusunda muhalefet olduğunu bile bilmemektedir (Dursunoğlu, 1946; 100).

Kongre'nin bitmesine bir kaç gün kala, M.Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye girmesini istemeyenlerin olduğuna ilişkin dedikodular M. Kemal'e kadar ulaşmıştır. 5 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal odasında yaptığı bir toplantıda, katılanlara kendisinin Heyet-i Temsiliye'ye girip girmemesi konusundaki fikirlerini sormuştur. Yanıtların yazılı verildiği toplantıda şu görüşler ileri sürülmüştür: *Kazım Dirik*: Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye girmemesini, *Raufun* girmesini savunuyor. *Hüsrev Gerede*: Heyet-i Temsiliye'ye hem Mustafa Kemal'in, hem *Raufun* girmesine karşı. *Mazhar Müfit*: Mustafa Kemal ve *Raufun* Heyet-i Temsiliye'ye girmesinden yana. *İbrahim Tali*: *Rauf Bey* ve *Süreyya Bey*'in Heyet-i Temsiliye'ye girmesinden, Mustafa Kemal'in girmemesinden yana. *İbrahim Süreyya*: Mus-

tafa Kemal'in ve Rauf'un Heyet-i Temsiliye'de olması gerektiğini en net savunan kişidir (Kansu; 1997; 107-112). Böylece tamamı İttihatçı olan bu beş kişiden üçü Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye girmemesini isterken, diğer ikisi girmesini istemektedir.

Bu konuda Karabekir: "M.Kemal hakkında aleyhte cereyanlar vardı, ben olmasam bir hiç olacaktı" demektedir. Ama "yârın bana karşı da vaziyetin bu olacağına acı bir örnek değil mi" diyerek endişelerini de belirtmektedir (Karabekir, 1960; 75).

Bu oylama 8 Temmuz'dan, 5 Ağustos'a kadar rûzgarın döndüğünü göstermektedir. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye girmemesi onun iktidar mercilerinden uzak tutulması anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal Milli Mücadele'nin daha ilk günlerinde bazılarını korku mu vermeye başlamıştır? M.Kemal'e yönelik bu muhalefete rağmen Mustafa Kemal, Rauf Bey'le birlikte en çok oyu (46) alarak Erzurum'da Heyet-i Temsiliye'ye girmiş (Kırzioğlu, 1993-I; 235) ve Cemiyet'in ismi de *Şarki Anadolu Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ne çevrilmiş, İstanbul'la bağı kesilmiştir. Ve artık Erzurum Kongresi ile Mustafa Kemal yeni bir unvan kazanmıştır: "Reis Paşa".

Heyet-i Temsiliye'ye şu isimler seçilmiştir: 1) Mustafa Kemal Paşa, 2) Rauf Bey, 3) İzzet Bey (eski İttihat Terakki Trabzon Mebusu), 4) Servet Bey (eski İttihat Terakki Trabzon mebusu), 5) Hoca Raif Efendi (eski İttihat Terakki Erzurum Mebusu), 6) Sadullah Efendi (eski İttihat Terakki Bitlis Mebusu), 7) Bekir Sami Bey (Eski Trabzon Valisi ve *Ahrar Fırkası* kurucu üyesi), 8) Şeyh Ahmet Fevzi Efendi (Erzincan'da Nakşibendi Tarikatı Şeyhi), 9) Hacı Musa Bey (Mutki Aşiret Reisi) ve resmi olmayan üye Kazım Karabekir (Atatürk, 1967; 933-934). Bu isimler tam bir ittifak örneğidir. Mustafa Kemal ve İttihatçılar kimlerle ittifak yapmışlardır: Kendi aralarında, *Ahrar Fırkası* ile, Nakşibendi Tarikatıyla, Kürt aşiretleriyle. Heyet-i Temsiliye'de Kürt ve Çerkez olduğunu bildiğimiz kimseler olduğu gibi, Trabzonlu olan, dolayısıyla da Laz (belki Gürcü) olması muhtemel kişiler de vardır.

Görüldüğü gibi İttihat Terakki ile ittifak yaparak Anadolu'ya çıkan Mustafa Kemal, bir yandan desteklenmekte öte yandan

da kösteklenmektedir. İttifak yapmış olmak, iktidar mücadelesinin bittiğine işaret etmemektedir.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı öncesi Kafkaslara yönelik faaliyetlerin önemli merkezlerinden biri de Trabzon'dur. Milli Mücadele döneminde isimleri öne çıkan pek çok kişi Trabzon'da faaliyet göstermiştir. Trabzon'da tümen komutanlığı ve vali vekilliği yapmış olan Albay Rüştü Bey (Özel, 1991; 52), Trabzon'da kurulan Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin temelini atan Küçük Kazım en önde gelenlerdendir (Güneri, 1999; 42).

"İttihatçılar'ın mütareke sonrasındaki faaliyetleri" Trabzon'da o kadar artmıştı ki, bu faaliyetler İstanbul basınında, *İkdam* gazetesinin 9 Şubat 1919 tarihli sayısında bir habere konu olmuştur. *Söz* gazetesi de bu konuda şu haberi yayımlamıştır: "Bizim de aldığımız malumata göre, İttihatçılar Trabzon'da büyük faaliyet göstermekteymişler. İttihat Terakki Erzurum muharrası Hilmi Bey, Trabzon'da iki aydan beri çalışmakta ve rüesa-i hükûmetle pek sıkı fıkı görüşerek, hatta mazhar-ı muavenet olmaktadır" (Özel, 1991; 52).

Erzurum Kongresi, Trabzon ve Erzurum Cemiyetleri tarafından ortak olarak toplanmıştır. Kongre'ye Erzurum dışından en ciddi katılım da doğal olarak Trabzon'dan gelmiştir. 12 Şubat 1919'da kurulan *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*, Trabzon'un güçlü İttihatçı eşrafı tarafından kurulmuştur (Çapa, 1998; 10). Trabzon ili uzun süre Mustafa Kemal'e muhalif kalmış ve Enver Paşa'ya en büyük destek bu ilden gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesine dayanan İttihat Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Enver Paşa yandaşlarının bu ildeki güçleri, Enver Paşa ölünceye kadar Trabzon'un Ankara'ya muhalif olarak kalması sonucunu vermiştir. Sınır ili olması, Sovyetler'de bulunan Enver Paşa ve yandaşlarının giriş çıkışını kolaylaştırmıştır. Halil Paşa, Küçük Talat, Yenibahçeli Nail, Naim Cevat, Kazım Bey [Enver paşanın Eniştesi], Seyfi, Ali Rıza ve Yah-

ya Kaptan, Enver Paşa'ya bağlı olanların en ünlüleridir. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı Barutçuza-
de Ahmet Efendi'nin, "İttihat Terakki döneminde Teşkilat-ı
Mahsusa'nın bölge temsilcisi" olması (Çapa, 1998; 11), bu şahısların Trabzon'daki faaliyetlerini kolaylaştırmış olsa gerektir. Erzurum'da yayımlanan *Albayrak* gazetesi gibi, *İstikbal* gazetesi de Trabzon'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın kararı neticesinde yayımlanmaya başlanmıştır. Barutçuzade Ahmet Bey'in sahibi olduğu, 10 Aralık 1918'de yayımlanmaya başlayan *İstikbal* gazetesi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin yayın organı gibi çalışmıştır (Çapa, 1993; 133).

Muhallif Trabzon'un ve BMM'nin ünlü simalarından, İkinci Grup'un liderlerinden, *Tan* gazetesi sahibi ve daha sonra Topal Osman tarafından öldürülecek olan Ali Şükrü Bey²² de Karakol üyesidir ve Trabzonludur.

Önce 10 Temmuz'da toplanmasına karar verilen Erzurum Kongresi çeşitli nedenlerden dolayı 24 Temmuz 1919 tarihinde toplanmıştır. 10 Temmuz İttihatçıların dağa çıkarak Padişaha baskı yapması ile Meşrutiyet'in tekrar ilan edildiği gündür. Daha sonra yapılan takvim düzenlenmesiyle Meşrutiyet'in ilanı 24 Temmuz'a tarihine denk düşmüş ve bu tarihte bayram

22 Karakol üyesi Kasımpaşalı Bahriyeli Yüzbaşı Şevket'in kardeşi olan Ali Şükrü (Tevetoğlu, 1988; 12), Trabzon'a 1919 yılı Haziran başında gelmiş olmalıdır (Goloğlu, 1981; 25). Ali Şükrü Bey Deniz Harb Okulunu 1904'te bitirmiş, Binbaşı iken sağlık nedenleri ile emekliye ayrılmıştır (Yüksel, 1993; 4). Muta-reke sırasında "İstanbul'daki matbaasında *Karakol Cemiyetinin neşriyatını gizli gizli tab*" etmiştir (Yüksel, 1993; 10). Her ne kadar Ali Şükrü Bey Erzurum Kongresi'ne katılmadı ise de, 1919 yılında yapılan seçimlerde mebus seçilerek önce İstanbul'a, daha sonra Ankara'ya gitmiştir. Son derece mutaassıp bir yapısı olan Ali Şükrü bu konuda Enver Paşa'yla uyumludur. BMM'de "Men'i Mükirat Kanunu"nun [içki yasağı] çıkmasında öncü rolü üstlenen kişidir. İttihat ve Terakki'nin pan-İslamist kanadının lideri ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Mehmet Akif Bey'in yayımladığı *Sebilürreşat* dergisinin 27 Eylül 1337/1921 günkü sayısında Ali Şükrü Bey'in Kayseri Ulu Cami'de yaptığı konuşma yayımlanmıştır (Yüksel, 1993; 160).

Yüksel bu kitabında yayımladığı bir fotoğrafta, Ali Şükrü Bey ve Enver Paşa'yı Batum'da yan yana göstermektedir (Yüksel, 1993; 169). Halbuki aynı fotoğrafı Şevket Süreyya Aydemir de yayımlamıştır (1992; 548). Bu fotoğrafta Ziya Hurşit, Azmi, Enver Paşa ve İbrahim Tali yan yanadır. Murat Yüksel'in Ali Şükrü olarak sunduğu kişi İbrahim Tali Öngören'dir.

olarak kutlanmaya başlamıştır. Erzurum Kongresi'nin toplanma tarihinin bu günlere rastlatılması tesadüf değil, bir yıldönümüne atıftır.

Gözüktüğü kadarıyla Trabzon ve Erzurum' da örgütlenen İttihatçılar, Mustafa Kemal'le Erzurum Kongresi günlerindeki işbirliğini ana hatlarıyla sürdürmüşler ama Enver Paşa'nın yurda girmesini de desteklemişlerdir. Herkes yerini ve zamanını beklemekte, iktidarı ele geçirmek için her türlü önlemi almaktaydı. 1920 yılı sonbaharında taraflar henüz bekleme aşamasında ve ittifak halindeydiler. Bunun bir göstergesi Bakü Kongresi bittikten sonra Anadolu'ya geçen Küçük Talat ve Nail'in, Mustafa Kemal'e "BMM ve Kuvva-yı İcraiye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlıklı bir rapor sunmalarıdır.

Küçük Talat ve Nail'in Mustafa Kemal'e raporu

20 Ekim 1920'de, Bolşevik Rusya'da yapılan Bakü *Şark Mille-i Mazlumesi* - Doğu Halkları Kongresi'ne katıldıktan sonra Anadolu'ya gelen Enver'in en güvenilir adamları Küçük Talat ve Nail Beyler Trabzon'a gelmiş ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni tam anlamıyla kontrollerine almışlardır (Özel, 1991; 149).

Küçük Talat 1912'den itibaren İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasıdır. Talat Paşa'yla karıştırılmamak için İttihatçılar arasında "Küçük Talat" olarak anılmıştır. Küçük Talat, 1926 Suikast Davasında kendisine verilen söz doğrultusunda adeta "itirafçı" gibi davranmış ve bu dönem faaliyetlerini en ince detaylarına kadar mahkemede anlatmıştır (İlkan ve İlkan, 2005; 9-59). Nail Bey ise Yenibahçeli Şükrü'nün Teşkilat-ı Mahsusa'cı ve Karakol kurucusu ağabeyidir. İttihat ve Terakki İstanbul katib-i mesulü iken, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Teşkilat-ı Mahsusa adına Trabzon'da teşkilat kurmaya gönderilmiştir (Cemil, 1997; 20, 35). 1926 Suikast Davası'nda asılmıştır.

Trabzon'da bastırılan *Mesai Fırkası*'nın programı (Tunçay, 1991a; 76) büyük bir ihtimalle *İstikbal*'in matbaasında basılmıştır. Enver Paşa'nın yurda girmesi ve iktidarı alması doğrul-

tusunda çaba sarf ettikleri belgelenmiş olan bu ikili, Mustafa Kemal'e Bakû Doğu Halkları Kurultayı hakkında uzun bir rapor göndermişlerdir (Karabekir, 1967; 41-47).

Nail ve Küçük Talat, 1920 yılı Ekim ayında Mustafa Kemal'e sundukları raporda komünizme tamamen muhalif olmalarına rağmen şöyle demektedirler: "... bugün Türkiye, bir *sol hareketi* vücuda getirmeye muhtaçtır. Ve bu maksatla bugünkü idareye nazaran daha geniş esaslar üzerinde *halkçı bir tarzı idare* tesis edilmekle temin olunabilir" (Karabekir, 1967; 41-47).

Trabzon'daki güçlerine güvenerek Halil Paşa'nın da 1921 yılı Şubat sonunda Trabzon'a gelmiştir. Halil Paşa'nın geri gönderilme emri üzerine Trabzon eşrafının nûmayiş yapmıştır (Özel, 1991; 150). Trabzon'daki İttihatçılar, Ankara hükûmetine ancak Enver Paşa öldürüldükten sonra biat etmişlerdir. Bu süreçte Anadolu'nun çeşitli kentleri, İstanbul'a rakip konumlara gelmiştir. Hele Meclis-i Mebusan baskınından sonra bu ağırlık iyice artmış, *Erzurum* ve *Trabzon* kentleri *Ankara* ile birlikte en önemli siyasi odaklar haline gelmiştir. İstanbul, 16 Mart 1920'den itibaren siyasi merkez olma özelliğini kaybetmiş, siyasetin merkezi Anadolu'ya kaymıştır. BMM ve hükûmetin Ankara'da olmasına rağmen, Trabzon ve Erzurum 1923'e kadar siyasi önemini korumuştur. 1920-1921 yıllarında Mustafa Kemal, bir yandan İstanbul hükûmetine, öte yandan Yunan ordularının silahlı yürümesine, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin isyanına karşı savaşıırken, bir yandan da 1921 baharından itibaren Enver Paşa ve onun yurt içindeki siyasi yoldaşlarına karşı da mücadelesi vermiştir.

"Umum Anadolu Kongresi"nden Büyük Millet Meclisi'ne

*Refet Bey: İngiltere'nin elinde oyuncak olmamak için
onun rakibi olan Amerika'nın mandasına muhtacız!*

*Kara Vasıf: Müstakil yaşamağa vaziyet-i maliyemiz
müsait değildir. Bize mandater olacak devlet hem
zengin, hem de memleketimizin menabi-i servetine vakıf
olmalıdır. Böyle iki devlet vardır: biri Amerika, diğeri
İngiltere. Fakat Amerika ehven-i şerdir, çünkü
ziraat memleketidir.*

Sivas Kongresi / 8 Eylül 1919

(İğdemir, 1999; 58, 70)

Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılmış, 19 Mayıs'ta yanındaki arkadaşları ile birlikte Samsun'a çıkmıştır. 24 Mayıs'ta Havza'ya, 13 Haziran'da Amasya'ya gidecektir. 8 Haziran tarihinde İstanbul'a geri çağrılan Mustafa Kemal, durumu görüşmek üzere Ali Fuat ve Raufu Havza'ya çağırır. Bu buluşma 19 Haziran'da Amasya'da gerçekleşir. İki günlük görüşmenin sonunda alınan kararlar 3. Ordu Müfettişi, Fahri Yaver-i Şehriyari Miriliva Mustafa Kemal, 20. Kolor-

du Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bahriye Eski Nazırı ve Hamidiye Kahramanı Rauf Bey, 3. Kolordu Kumandanı Albay Refet'in imzaları ile "Tamim" adı altında 22 Haziran'da duyurulur. Sivas'ta bir "genel" kongre düzenlemek kararı Amasya'da alınmıştır ve "Anadolu'nun bilvücu [her yönden] en emin mahalli olan Sivas'ta milli bir kongre" toplamak fikri tamamen Mustafa Kemal'e aittir. Bu kongrenin düzenlemelerini yapmak üzere İbrahim Tali Amasya'dan Sivas'a gönderilmiştir (Goloğlu, 1970; 61). Amasya Tamimi'ne zorla imza koyan Refet Bey, Erzurum Kongresi sonrasında Sivas Kongresi'nin yapılmasını istememiştir (Goloğlu, 1970; 13).

Mustafa Kemal'e göre Erzurum ve Batı illerinde olduğu gibi "yerel/bölgesel" cemiyetler ve kongrelerin ötesinde bir "Umum Anadolu Kongresi"ne gereksinim vardır. Mustafa Kemal'in daha Amasya'da iken Milli Mücadele'yi yerel/bölgesel girişimlerle değil, ulusal/merkezi bir platformla yönetmek gerektiğinin bilincinde olduğunun kanıtı olan bu girişimi, bir siyasetçi olarak öngörüsüne işaret etmektedir. Halbuki İttihatçılar bu sırada küçük ve yöresel, her bölgenin kendi kontrolünde tuttuğu teşkilat ve cemiyetler kurulmakta ve kongreler düzenlemektedirler. Erzurum Kongresi'nin önemli siması Süleyman Necati'nin anılarında Sivas Kongresi'ni küçümseyici yaklaşımları, bence önyargının ürünüdür (Güneri, 1999; 94-95). Ege yöresindeki Redd-i İlhak Heyet-i Milliye'leri kendi bağımsızlıklarını önemseyerek Erzurum Kongresi'yle ilgilenmemekte (Çarıklı, 1967; 179); Doğu yöresindekiler ise Batı'yı çok uzak ve işgal altında bir bölge olarak görmektedirler. Halbuki Mustafa Kemal, tüm engelleme çabalarına rağmen, sadece Doğu ve Batıyı değil, Trakya'yı da kapsayan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin, kuruluşunu Sivas'ta düzenlenen kongre sonrasında gerçekleştirmiştir.

Mustafa Kemal ve Rauf Bey hakkında İstanbul hükümetinin yakalanma kararı çıkarttığı, zor günlerdir bu günler.

Goloğlu, Sivas Kongresi'ne Erzurum ve Trabzon delegelelerinin katılmadığını, Rumeli ve Batı Anadolu illerinden delege gelmediğini, Sivas Kongresi'ne katılan delege sayısının Heyet-i

Temsiliye dahil 38 olduğunu belirterek “Sivas Kongresi’nin bir fiyasko” olduğu yorumunu yapmaktadır (Goloğlu, 1969; 18, 66). Ancak bu yorum doğru değildir, çünkü Nazilli Kongresi tarafından Başağazade Yusuf, Küçükağazade Necib Ali ve Dalamanlızade Mehmet Şükrü Beyler Sivas’a delege olarak gönderilmişlerdir (Goloğlu, 1969; 45, 69; Ulusal ve Yerel Kongreler Bibliyografyası, 1993; 58-59). Ayrıca Ege örgütlenmesinin ilk adımlarını atan Rauf Bey’in, Sivas Kongresi’ne Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye üyesi olarak doğal delege statüsünde katılmasına rağmen listelere “Alaşehir delegesi” olarak geçmesi (Goloğlu, 1969; 68), Ege’yle bağlantılarının sürdüğünün bir işareti ve Ege’nin temsil edilmesi olarak yorumlanmalıdır. Ayrıca Rauf Bey’in, Erzurum ve Sivas Kongreleri’ne *Karakol temsilcisi* olarak katıldığına ilişkin iddialar da bulunmaktadır (Tevetoğlu, 1988; 16). Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Sivas’a delege göndermezken, “nasılsa Rauf Bey Sivas’ta, bizim delege göndermemize gerek yok” diye düşünmüş olmaları olasılığı yüksektir. Sivas Kongresi delege listelerinde Hacim Muhittin’le mektuplaştığını bildiğimiz Hakkı Behiç Bey’in Denizli delegesi, Rauf Bey’le birlikte İstanbul’dan ayrılarak Ege örgütlenmesine katılan İbrahim Süreyya’nın ise, Saruhan/Manisa delegesi olarak gösterilmesi (Goloğlu, 1969; 71), Ege’nin temsilinin bu şahıslarla yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Sivas Kongresi’nde Ege illerinin temsil edilmediği iddiası temelsizdir.

Doğu illerinin delege göndermediği iddiasına gelince: Sivas’ta da bir kongrenin toplanacağı Erzurum Kongresi’nin son günü duyurulduğunda delegeler önce şaşırmış ve karşı çıkar gibi olmuşlarsa da, daha sonra, doğu illerinin Sivas Kongresi’nde Heyet-i Temsiliye’yle temsil edilmesini Kongre’de karar altına almışlardır. Bu karar, Erzurum Kongresi’nde Reis Paşa’nın oylamaya sunduğu “Demek ki [Sivas’a] gidecek Heyet-i Temsiliye’ye lazım gelen salahıyyeti [yetkiyi] verelim, öyle mi? Öyle sadaları[yla]” onaylamıştır (Kırzioğlu, 1993; 229). Böylece Doğu illeri Sivas Kongresi’nde Mustafa Kemal’in de içinde olduğu Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından temsil edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'ye seçilmiş olan eski İttihatçı mebuslar Mehmet İzzet (Eyüpoğlu) ve Servet Beyler, Mustafa Kemal'in "müteaddit davet ve ricalarına rağmen" Sivas'a gitmemişlerdir (Atatürk, 1967; 146. Karabekir, 1960; 142). Mustafa Kemal'in onları çok ısrarlı bir şekilde Sivas'a çağırması, Erzurum Kongresi'nde kendisine muhalefet yapan bu delegelerin varlığının Mustafa Kemal açısından bir sorun teşkil etmediği anlamına gelmektedir. Erzurum Kongresi'nde Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne seçilen İzzet ve Servet Beyler Sivas'ta düzenlenen kongreye gitmedikleri gibi, Sivas Kongresi sonrasında alınan kararları ve seçilen Heyet-i Temsiliye üyelerini de kabul etmemişler ve Sivas Kongresi'ni tanımadıklarını bildirmişlerdir. Karabekir de bu görüşlere katıldığını Mustafa Kemal'e bildirmiştir (Atatürk, 1967; 147). Trabzon delegelerinin bu muhalefetinin nedenlerini Goloğlu: "Sivas Kongresinin yapımında, yönetiminde, Erzurum Kongresi kararlarının uygulanmasında tutulan yol ve Heyet-i Temsiliye'ce alınan kararlar sebebiyle Mustafa Kemal ile aralarında anlaşmazlık baş göstermiş"; "Sivas Kongresinin ve Heyet-i Temsiliye'sinin kararlarına ve dolayısıyla Mustafa Kemal'e karşı olmuştur" diyerek açıklamaktadır (Goloğlu, 1969; 140-145). Ancak Trabzon delegeleri Sivas'a gitmeyi bile reddettiklerine göre muhalefetleri, Sivas Kongresi'nde alınan kararlardan önce başlamıştır.

Sivas Kongresi sırasında her gün gelişmelerden haberdar edilmemesi ve her adımda Mustafa Kemal'in ona danışmaması nedeniyle Karabekir, Mustafa Kemal'e muhalif konuma gelmiştir. Karabekir'in önce Trabzon heyetine sahip çıkarak başlayan muhalefeti, Sivas Kongresi ertesinde Mustafa Kemal'in İstanbul'la haberleşmenin kesilmesi kararıyla tepe noktasına varmıştır (Karabekir, 1960; 255). Mustafa Kemal Erzurum'daki *Albayrak* gazetesi matbaalarında "Ferit Paşa ile olan muhaberelelerinin broşür halinde basılmasını" istediğinde Karabekir, Kazım (Orbay) ve Hüsrev Sami'nin de onaylarını alarak Mustafa Kemal'e "zati ve şahsi olan muhaberat ve teşebbüsâtı"[n] neşriyatı[nın] zamanı değildir" cevabıyla basılmasını engellemiştir (Karabekir, 1960; 255-56).

Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'in Kongre Başkanlığına seçilmemesi için çaba sarf edilmiştir. Kongre'nin açılacağı sabah, Hüsrev Sami Mustafa Kemal'e "Rauf ve sair zevat, Bekir Sami Bey'in evinde hususi bir içtima akdetmişler [özel bir toplantı yapmışlar]" diyerek Mustafa Kemal'in reis yapılmamasına karar verildiğini haber vermiştir. Rauf Bey Kongre salonuna girmeden önce koridorda Mustafa Kemal'in "Kimi reis yapalım?" sorusuna "Sen reis olmamalısın!" diye yanıt vermiştir (Atatürk, 1967; 86). Bu tavrın sebebi Mustafa Kemal'i öne çıkarmak istememeleridir.

Bu konuda gayet örgütlü hareket edildiğinin kanıtı da Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'nın kongre başkanlığı hakkında verdiği tekliftir: "Başkanın birer gün veya birer hafta münavebeyle, alfabetik sıraya göre seçilmesi". Ancak teklif çoğunlukla reddedilmiş, gizli oyla yapılan seçimde Mustafa Kemal üç karşı oyla kongre başkanı olarak seçilmiştir. Bu oylama sonuçlarından da anlaşılmaktadır ki artık ok yaydan çıkmıştır, Mustafa Kemal'in liderleşmesini, öne çıkmasını engellemeye çalışanlar kaybetmişlerdir, Mustafa Kemal İttihatçıların çoğunlukta olduğu kongrede başkan seçilmiştir.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Mustafa Kemal'i reis seçtirmemek için başlayan, daha sonra Mustafa Kemal'i lider konumlarına çıkarmamak ve kontrol altında tutmak için devam eden savaş, kişisel, örgütsel, çok çeşitli nedenlerle olsa gerek. Karabekir, muhalif Trabzon delegelerini koruyup kollayarak Mustafa Kemal'i yıpratma, ehlileştirme, kendi kontrolü altına alma politikası gütmüştür. Karabekir başından bu yana ilk Anadolu'ya çıkanın, Erzurum'da kongrenin toplanmasını sağlayanın, Mustafa Kemal görevden alındığı halde onu komutan olarak kabul edenin kendisi olduğu iddiasıyla, Mustafa Kemal'in ona danışmadan iş yapmasını hiçbir zaman hazmedememiştir. Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal'in onu gelişmelerden haberdar etmemesini hiç affetmemiş ve bu tarihte başlayan sorunlar Karabekir açısından sonuna kadar sürmüştür.¹

1 Öyle ki Karabekir anılarında, Kasım 1919'da Fevzi Çakmak'la yaptığı konuşmayı aktararak, Milli Mücadele'nin bütün şeref ve başarısını kendisine çıkarır-

Sivas Kongresi'ni en çok meşgul eden ve belki de Erzurum kadar verimli olmamasının ve kısa kesilmesinin nedeni, Kongre'yi basmaya kalkan Ali Galip hadisesidir. Sivas'ın Ali Galip tarafından basılacağına ilişkin istihbarat Karakol teşkilatından gelmiştir (Tevetoğlu, 1988; 15-16)

Sivas Kongresi Karakol'cular tarafından çok ciddiye alınmış olsa gerek ki *Kara Vasıf* İstanbul'dan kalkıp Sivas'a gelmiştir. Rauf Bey zaten oradadır. Belki de bu nedenle Karakol kendi kontrolündeki Ege yöresinden başka delege gönderilmesine gerek duymamıştır. Karakol'un tezi olduğunu bildiğimiz ABD'den manda istenmesine ilişkin önerge, İstanbul delegeleri İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami ve Bekir Sami imzaları ile kongreye sunulmuştur (Goloğlu, 1969; 87). Kongre çoğunluğunun manda konusunda karar çıkarmaya kararlı oluşları, bu kararın Karakol tarafından alınmış bir tutum olduğuna kuşku bırakmamaktadır.

İttihatçılar ve Amerikan Mandası

Sadrazam Talat Paşa, ateşkes talebi ile 8 Ekim 1918'de (Almanya 4-5 Ekim 1918'de bu talepte bulunur) ABD'ye başvurur ve "Birleşik Amerika Devletleri Reisinden barışın yeniden kurulması işini üzerine almasını" rica ederek istifa eder (Bayar, 1965; 14). Almanya'da barış konusunda Amerika'yı göreve çağırmıştır. Sulh notasında aynen şu ifadeler geçmektedir:

Osmanlı Hükümetinin Cemahir-i Müttehide-i Amerika Reiscumhuru'ndan sulhun emr-i iadesini üzerine almasını ve bilcümle Hükumat-ı Muhasımayı bu talepten haberdar ederek kendilerini müzakerata başlamak üzere murahhaslar tayinine davet etmesini rica ettiğini Cemahir-i Müttehide-i Amerika Reiscumhuru Efendiye tebliğ etsin (Bayar, 1965; 14).

ken, Mustafa Kemal ve Ali Fuat'a, Fevzi Çakmak üzerinden eleştiriler yönetmektedir. Karabekir'e göre Fevzi Paşa şunları söylemiştir: "Mustafa Kemal Paşa muhteris ve menfaat düşkünüdür. Maksadı hükümet şeklini değiştirmek, diktatör olmaktır. Ahlakça herkesçe fena tanınan bu zat [...], Ali Fuat Paşa da muhterisin birdir" (Karabekir, 1960; 391).

Türkçe'si: Osmanlı Hükümetinin Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı'ndan sulhun yeniden kurulması işini üzerine almasını ve bütün birbirine hasım hükümetleri bu istekten haberdar ederek, kendilerini müzakerelere başlamak üzere delegeler tayinine davet etmesini rica ettiğini Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı'na bildirsin.

Karakol veya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi, manda meselesinde çok ısrarlı davranmıştır. İstanbul ile Mustafa Kemal arasındaki yazışmalar Ali Fuat kanalıyla sağlanmıştır. "Dersaadet'deki [İstanbul'daki] münevverler [aydınlar], mütefekkirler [düşünürler]" manda konusunda kararlı ve ısrarlıdır (Atatürk, 1967; 97,101). Kara Vasıf İstanbul'dan Ali Fuat aracılığı ile Sivas'taki Mustafa Kemal'e şu malumatı vermektedir:

Dersaadet'te büyük temaslar var. Anın için Mustafa Kemal Paşa umumi bir emir verir mi? Yoksa *Dersaadet'in karar ve mesaisine muvafık kalır mı?* Mesaideki gaye milletin vahdeti, mülkûn tamamisi, istiklal ve hakimiyetin temini! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya umumi bir emir vermezse ve kendisi de serian oradan Amerika ve İngiliz ve saireleriyle irtibat yapmazsa tabii burada da faaliyet devam edecektir. Belki muhalif bir şey olur. Buna nazarı dikkati celbederim (Atatürk, 1967; 102).

Tarih Ağustos ayı ortasıdır. Kara Vasıf Bey'in ve Halide Hanım'ın mektuplarının tarihi Ağustos 1919' dur. Erzurum Kongresi henüz bitmiş (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), Sivas Kongresi 4 Eylül'de başlayacaktır. Bu arada İstanbul Şubesi manda diye tutturmuştur.

Kara Vasıf Bey'in Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal'e gönderdiği uzun mektup, Halide Hanım'ın mektubu kadar bilinmemektedir. Kara Vasıf bu mektupta manda istemenin gerekçelerini anlatmıştır. İstanbul'da manda talebini destekleyen aydın ve düşünürlerin tek tek isimleri yazılmıştır. Raporda isimleri bulunanlardan Cevat (Çobanlı) Paşa, Cami (Baykurt) Bey, Reşat Hikmet, Halide Edip, Kara Vasıf, Dr. Esat Paşa en ta-

nınmışlarıdır. Kara Vasıfa göre manda talebi “bütün Fırkaların ve Cemiyetlerin de efkarı yoklandıktan sonra ekseriyeti azimeye göre” yazılmıştır (Kırzıoğlu, 1993; 281).

Bütün bu bilgiler Manda fikrinin arkasında İttihat ve Terakki yelerinin ve Karakol Cemiyeti’nin olduğunu işaret etmektedir. Mustafa Kemal Nutuk’da Rauf Bey’inde “Sivas’ta İstanbul’dan gelenlerle mülakattan sonra tebdil-i fikir” ettiğini [fikir değiştirdiğini] yazmaktadır (Atatürk, 1967; 113).

Bazıları (Karabekir’in yayımladığı mektupta Rauf başta gelmektedir) Mustafa Kemal’i de mandacı olarak göstermek istemektedir. Eğer Mustafa Kemal de manda talebini destekleseydi Kongre’den bu karar çıkardı. Ancak Mustafa Kemal açıkça manda fikrine karşı çıkmamış, ama kongre başkanı sıfatıyla yaptığı bir manevrayla karar alınmasını engellemiştir. Manda taraftarı İsmail Hakkı Danişmend’in Kırzıoğlu’na söyledikleri bunu kanıtlamaktadır: “Sivas’ta kabul edilmek üzere olan Amerika mandasına, celse arasındaki kulis sonunda Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarınca engel olun[muştur]” (Kırzıoğlu, 1993; 274). Karabekir de başından itibaren Mandaya karşı tavır almıştır.

Sivas Kongresi’ne Sivaslı İttihatçılar desteklerini esirgemişlerdir. Kongre’nin düzenlenmesinde İttihatçı ve Komitacı şekeroğlu İsmail Bey, Sivas eski mebusu Rasim Bey, Kolordu Komutanı olak Salahattin Bey ve Dr. İbrahim Tali alışmıştır (Goloğlu, 1969; 22).

Sivas Kongresi’nde İttihat ve Terakki’ye karşı yemin etme sorunu

Sivas Kongresi’nde “İttihatçı olmadıklarına ilişkin yemin” edilmesine karar verilmesi ve yemin metninin hazırlanması sürecinin incelenmesi son derece ilginç değerlendirmeler yapmaya olanak tanımaktadır. Öneriyi Ali Fuat Cebesoy’un babası İsmail Fazıl Paşa yapmış ve “İttihat Terakki Cemiyeti’nin ihyasına alışmayacağıma ve siyaset ve particilik yapmayacağıma” ifadeleri içerdiği için reddedilmiştir (İğdemir, 1999; 3-7).

Kongre'ye katılan herkes siyaset yaptığının farkındadır. Daha sonra başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı bir heyet (Teklif Encümeni) bir yemin metni hazırlamıştır. Bu metin açık açık İttihat ve Terakki'yi suçlamaktadır. İlginç olan Encümen üyesi Rauf, Raif, Hüsrev Sami gibi İttihatçıların da metni onaylamış olmalarıdır:

vatanın bugün duçar olduğu mesaib ve felaketin müsebbibi bulunan İttihat Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcut fırka-i siyasiyeden hiçbirisinin amal-i siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi, billahi (İğdemir, 1999; 18).

Karahisar mebusu Mehmet Şükrü Bey Encümen'in önerdiği yemin metnine itiraz etmiş ve kendisi öyle bir yemin metni önermiştir ki, İttihat ve Terakki'nin adı bile geçmemektedir (İğdemir, 1999; 18-19). Kara Vasıf Bey ise, bu tartışmalar da yemin edilmesinden yana olmuştur. "İttihat ve Terakki artık ölmüştür; fakat başka bir nam altında canlanabilir; bu tehlikeyi nazar-ı itibare alıp hiçbir fırka ve cemiyetle münasebetimiz olmadığına ve yalnız milletin selameti uğrunda çalışacağımıza yemin etmek daha muvafık olur"² (İğdemir, 1999; 19). Talat'ın en yakın ve İstanbul'un en kudretli adamının bu tavrı Talat Paşa fraksiyonunu temsil etmektedir.

Sonuçta Mustafa Kemal'in başkanı olduğu Encümen'in hazırladığı, doğrudan İttihat ve Terakki'yi suçlayan bölümlerinin "tadiline" ama "İttihat Terakki'yi canlandırmayacaklarına ilişkin yemine" *ekseriyetle* karar verilmiştir (İğdemir, 1999; 20). Kongre'de bu meselenin halli son derece uzun sürmüştür. Oylamalar, tartışmalar, yemin metinlerinin tekrar tekrar düzenlenmesi, İttihat ve Terakki'nin "vatanın inhidamına [yıkılmasına, harap olmasına] sebep olan" kaydının kaldırılması, buna rağmen Mazhar Müfit'in³ itirazı ve sonuçta delegelerin yemin etmesi gerçekleşmiştir (İğdemir, 1999; 20).

2 Sivas Kongresi'nin toplanmasından iki ay sonra Talat Paşa'nın Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta da İttihat ve Terakki'nin adının hiçbir yerde kullanılmaması gerektiğini onaylaması, son derece anlamlıdır (Tekeli ve İlkin, 1980).

3 Mazhar Müfit bu karara rağmen kendisinin yemin etmediğini, buna rağmen Kongre'den atılmadığını yazmaktadır (Kansu 1997; 219-220).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Heyet-i Temsiliyesi'nin oluşması

Erzurum'da Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin 9-16 kişiden oluşabileceği karar altına alınmıştır ve Sivas Kongresi'nde de bu madde aynen kabul edilmiştir. Erzurum'da seçilen dokuz Heyet-i Temsiliye üyesine ek olarak Refet Bey, Mustafa Kemal tarafından Heyet-i Temsiliye'ye alınmıştır (koopte edilmiştir). Kongre'ye Afyonkarahisar, Eskişehir, Denizli, Niğde, Nevşehir, Bor, Bursa, Alaşehir, Samsun ve Yozgat delegelerince verilen bir önerge ile: *Kara Vasıf Bey Afyonkarahisar adına, Hüsrev Sami*⁴ *Eskişehir adına, Hakkı Behiç*⁵ *Bursa adına, Kongre'ye bile katılmamış olan eski Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Ankara adına, Mazhar Müfit Denizli-Aydın adına, Ragıpzade Mustafa Bey Niğde adına yeni kurulan Anado-*

4 *Hüsrev Sami*: İttihat Terakki'nin fedailerinden. 1909'da yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'nde Mustafa Kemal'in askerin siyasete karışmaması konusundaki teklifi kabul edilince "orduyu bırakmak istemeyen komite"ye dahildir (Atay, 1969; 75). Hüsrev Sami, Yakub Cemil'in yakın dostudur. 13 Temmuz 1916'da ikinci Babıali baskını tertip etmeye kalkan Yakup Cemil'in telgrafla çağırıldığı arkadaşları arasında İzmit'ten Mümtaz Bey, Eskişehir'den Hüsrev Sami, Nail ve Sapançalı Hakkı bulunmaktadır (Hiçyılmaz, 1993; 58). Bu konuda Talat Paşa Kara Kemal'e: "Her suikast veya hükümeti devirme teşebbüsü, bir iktidar için hasımlarını temizlemenin ilk şartı ve mükemmel bahanesidir! O halde, Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Şükrü Beylerin, bütün bunların ekarte edilmesi için bundan büyük bir fırsat olamazdı" demiştir (Tunaya, 1989; 225). Hüsrev Sami Batı Trakya'da çalışan Süleyman Askeri, İzmitli Mümtaz, İskeçeli Arif, Eşref Kuşçubaşı gibi ünlü Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden biridir (Stoddard, 1994, 48). Garbi Trakya Hükümet-i İcraiyesi'nin Başkanı Süleyman Askeri Bey olurken Hüsrev Sami'de kendisine bağlanan cephe kumandanlarından biridir (Tunaya, 1989; 471).

Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı sırasında Mümtaz Bey (başkumandanlık yaveri), Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami'yi Kuşçubaşı Eşrefle buluşmak üzere Şam'a göndermiştir (Kutay, 1962; 115). Hüsrev Sami Birinci Dünya Savaşı'nın başında İttihat ve Terakki Trabzon Müfettişidir (Hiçyılmaz, 1993, 56).

Mustafa Kemal 1906'da Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ne, Hüsrev Sami'yi alacak kadar güvenmektedir. İddiaya göre Mustafa Kemal'in Enver'i eleştirdiği için vurulmasına karar verilmiş, bu görev "fedailerden" Yakup Cemil ile Hüsrev Sami'ye verilmiş, ancak her ikisi de bu görevi yerine getirmemişlerdir. Bu iddia gerçekse, Mustafa Kemal ve Hüsrev Sami arasındaki dostluk ve güven eskilere dayanmaktadır.

5 Resmi TKF Katib-i Umumisi. Tezin Yedinci Bölümü'nde geniş bilgi bulunmaktadır.

lu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne seçilmişlerdir (Atatürk, 1967; 992). Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye'nin dokuz kişilik kadrosu (artı Karabekir) aynen korunmuş, yeni seçilen altı kişi ile birlikte sayı onaltı kişiye çıkmıştır.

Sivas Kongresi görünüşte nicel/sayısal katılım olarak Erzurum'dan daha başarısız gözükse de, Milli Mücadele sürecinde *ittifak yapmış olan tarafların en önemli kadrolarının* katılımı ile gerçekleştiği için, niteliği son derece yüksek bir kongredir. Böylece Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele'de rol alan, ittifak yapan bütün tarafların içinde yer aldığı önemli bir kurul haline gelmiştir. Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, yani 1919 yılı Eylül ayında Anadolu'nun en önde gelen kadroları şu isimlerden oluşmaktadır:

1. *Mustafa Kemal Paşa*
2. *Rauf*
3. *Bekir Sami*
4. *Hacı Raif Efendi*
5. *İzzet Bey* (daha sonra heyet-i Temsiliye üyeliğinden düşmüştür).
6. *Servet Bey* (daha sonra heyet-i Temsiliye üyeliğinden düşmüştür).
7. *Şeyh Ahmet Fevzi Efendi*
8. *Sadullah Efendi*
9. *Hacı Musa*
10. *Kazım Karabekir* (asker olduğu için resmen seçilmiştir).
11. *Refet*
12. *Kara Vasıf*
13. *Hüsrev Sami*
14. *Ömer Mümtaz*
15. *Mazhar Müfit*
16. *Hakkı Behiç,*
17. *Ragıpzade Mustafa* (Atatürk, 1967; 992).

Heyet-i Temsiliye kendi içinde bir başkan seçmemiştir. Ancak seçilen Heyet-i Temsiliye üyeleri geldikleri yörelere döndükten sonra Sivas'ta kalan Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye namına imza atmaya başlamış ve "Reis Paşa" de facto Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığını üstlenmiştir. Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal'in "Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal" diye imza atmasına Karabekir karşı çıkmıştır. Karabekir Sivas Kongresi ertesinde 17 Eylül 1919 tarihli bir telle, Mustafa Kemal'in liderleşmesine mahal vermemek için olsa gerek, Albay Rüştü, Albay Manastırılı Kazım ve Albay İbrahim Tali'yle birlikte Mustafa Kemal'i "Heyet-i Temsiliye" adına imza kullanmaması için uyarmıştır (Karabekir, 1960; 253).

Karabekir'e Hüsrev, Refik ve Rauf imzalı bir mektupla yanıt verilmiştir: "Şahsiyeti tanınmış, hiç bir surette şaibedar olmamış zevatın ismini gizlemek değil, belki milletin içine karıştığını söylemek zamanı tamamen gelmiştir" (Karabekir, 1960; 281-282). Yani 1919 Eylül'ünde Rauf Bey Mustafa Kemal'e sahip çıkmıştır. Görüldüğü kadarıyla tüm rakipleri, hatta muhalifleri bile Mustafa Kemal'in yanındayken onun karizmasının etkisi altında kalmakta ve ikna olmaktaydılar.

Sivas'ta 2,5 ay faaliyet gösteren Heyet-i Temsiliye, bu süreçte İstanbul hükümetinin istifasını sağlama ve yeni hükümetle protokol imzalama başarısını da göstermiştir. Amasya'da İstanbul hükümetiyle yapılacak olan toplantıya Mustafa Kemal, Rauf ve Bekir Sami'yle birlikte Sivas'tan gitmiş, Kara Vasıf ise İstanbul'dan Salih Paşa'yla birlikte gelmiştir. Bu kadronun Milli Mücadele'nin en yetkili isimleri olduğuna kuşku yoktur.

Sivas Kongresi sonrası

Sivas Kongresinden bir süre sonra İstanbul Hükümetiyle anlaşılan Heyeti Temsiliye, bütün yurttan seçimlerin yapılmasına karar vermiştir. Seçimlerin yapılarak Meclis'in açılmasına karar verilince, Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'nin durumunun ve işlevinin ne olacağı, yanıtlanması gereken bir soru olarak günde-

me gelmiştir. Mustafa Kemal işgal altındaki İstanbul'da Meclis'in toplanmasını sakıncalı bulmuştur. Yine de Meclis Bursa veya Eskişehir gibi bir Anadolu ilinde değil de İstanbul'da toplanacak olursa, İstanbul'a gidecek Heyet-i Temsiliye üyelerinin güvenliğinin sağlanıp sağlanamayacağını İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, yani Karakol üyelerine sormuştur. Bu konularda M.Kemal ve Karakol Cemiyeti uzlaşmazlığa düşmüştür. Mustafa Kemal'in Meclisin toplanması hakkındaki endişelerini bildirdiği mektubuna Galatalı Şevket şu yanıtı vermiştir:

[İstanbul'da] Meb'usanın toplanmasında hiçbir mahzur ve tehlike yoktur. Ancak, ... zatu devletleri gibi zevatı marufeye [tanınmış zatlar] ... taarruz etmeğe ictisarları [cesaret etmeleri] muhtemeldir. ... Velhasıl her ihtimale karşı, zatu devletleri, *Ali Fuat, Rauf, Refet Paşa ve Beyler gibi Kuva-yı Milliyeyi alenen idare edenlerin, akdi sulhe kadar İstanbul'a ayak basmamaları* [uygundur] (Atatürk, 1967, 1130-1131).

Galatalı Şevket'in bu teli üzerine Mustafa Kemal, 1 Kasım 1919'da Vasıf Bey'e şunları yazmıştır: "benimle Rauf Beyefendi ve Refet Bey'in ve daha kimler varsa bu kişilerin *seyirci olarak kalmaları*, kesinlikle isteniyor ve özellikle ulusun esenliği bu noktada görülüyorsa, gereği düşünölmek üzere, bunun gerekçesiyle birlikte bildirilmesini özellikle rica ederiz" (Atatürk, 1985; 189).

Mustafa Kemal, "İstanbul ricaliyle", yani Karakol'la Meclis'in toplanma yeri konusunda anlaşılamayınca, Kasım ayında Sivas'ta geniş bir toplantı düzenlemiştir (Atatürk, 1967; 271). Bu bir anlamda Karakol'un ağırlığını kırma ve daha geniş bir heyete düşöncelerini kabul ettirme operasyonudur. *Nutuk*'ta o günleri şöyle anlatır:

Bizim, *seyirci mevkiinde kalmamız*, behemehal arzu buyuruyorsa esbabı mucibesiyle işarını [sebepleriyle bildirilmesini] talep ettik.

Efendiler, bizim İstanbul teşkilatımızın seramedanı [ileri gelenleri], hükümet ricalinin, şunun bunun mütalaa-

larına zebun [güçsüz] kalmışlar ve artık port parol [sözcü] olmaktan başka bir vazife ifa etmiyorlardı (Atatürk, 1967; 268-271).

Bu tarihlerde Mustafa Kemal, seçimlerin yapılp Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra siyasetin merkezi haline geleceği kaçınılmaz olan İstanbul'dan çok uzakta kalacağını iyice farkına varmış olmalıdır. Üstelik şimdi de Karakol onun mebus seçilse bile İstanbul'a gelmesini istememektedir. Kara Vasıf 19 Kasım 1919 tarihli telinde:

Meclisi Anadolu'da toplamak fikrinden feragat, bir farizai vataniyedir fikrindeyiz (Atatürk, 1967; 1139). [Mebuslar meclisini Anadolu'da toplamak düşüncesinden vazgeçmek bir *vatanseverlik görevidir* düşüncesindeyiz⁶ (Atatürk, 1985; 191)].

gibi ağır bir üslup kullanmaktadır.

Mustafa Kemal eğer Meclis'e gitmezse, siyasetin dışında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu elbette görmüştür. Bu nedenle sadece Heyet-i Temsiliye'yle değil, kolordu komutanlarını da çağırarak genişletilmiş bir toplantı yapmaya karar verirken, büyük bir ihtimalle kendi görüşlerini bu komutanlar aracılığıyla kabul ettirebileceğini ummuştur. Toplantı 16 Kasım-28 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta yapılmıştır.

Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantısı

Mustafa Kemal genişletilmiş bir Heyet-i Temsiliye toplantısı yapma kararını 29 Ekim 1919'da almış ve bu toplantıya kolordu komutanlarını da davet etmiştir. Sina Akşin (1998-II; 62), bu toplantının aslında Amasya'da kurulan askerî örgütün toplantısı olduğu kanısındadır. Ben bu görüşe katılmıyorum. Amasya gerçekten sadece askerler arasında gerçekleşmişken, Sivas'ta toplantıya katılan 19 kişiden 10'u sivildir (İğdemir,

6 Bu telgraf Kara Vasıf tarafından Sivas'ta Heyet-i Temsiliye toplantısı devam ederken gönderilmiştir.

1989; 1x). Üstelik toplantıya katılan siviller sıradan insanlar da değildirler: Bekir Sami, Hakkı Behiç, Ömer Mümtaz, Mazhar Müfit, Ragıpzade Mustafa, Haydar Bey, Ahmet Rüstem, Hilmi Bey, Hoca Raif, Reşit Paşa. Bu isimler toplantıda söz almış, sessiz de kalmamışlardır. Dolayısıyla bu toplantıya katılanlar askeri bir “heyet-i mahsusa” değildir.

Gündemin birinci maddesi “Meclis-i Mebusan’ın mahalli içtimai” olan bu toplantının ikinci maddesi de “Heyet-i Temsiliye ve teşkilat-ı milliyenin alacağı şekil ve tarz-ı faaliyeti”dir (Atatürk, 1967; 194). Mustafa Kemal, henüz seçimlerin bitmediği, Meclis’in açılmasına iki aydan fazla zaman varken, kendisinin İstanbul’a Meclis’e gitmesini uygun görmeyen Karakolcuların içtenliğinden kuşkuya düşmüş olmalıdır. Mustafa Kemal siyasetin merkezinin İstanbul’a ve Meclis’e kayacağını bilincindedir ve şu soruları sormakta ve cevaplarını da vermektedir: “Meclis-i Milli içtima ettiği gün biz [Heyet-i Temsiliye] ne hal alacağız?” “Heyet-i Temsiliye Mebusan’a mı girecek, hariçte mi kalacak? Hariçte olamaz. Tabii içerisine girecek” (İğdemir, 1989; 24, 26). Ne var ki, Karakol bu kanıda değildir.

Toplantıda Meclis’in *İstanbul dışında toplanması gerektiğini* savunanlar şunlardır: Trakya-Paşaeli ve Erzurum⁷ Heyet-i Merkeziye’leri, Cafer Tayyar, Bekir Sami, Süreyya Bey (Yiğit), Ömer Mümtaz Bey. Salahattin Bey kararsız kalırken, Mazhar Müfit ise Meclis-i Müessisan önermiştir. Meclis’in *İstanbul’da toplanmasını* savunanlar: Trabzon, Balıkesir, Karesi, Saruhan Heyet-i Merkeziye’leri, Ali Fuat, Rauf Bey, Kazım (Özalp) ve alâkadaranı, Hamit Bey (Samsun Mutasarrıfı), Mustafa Bey, Hakkı Behiç, Haydar Bey, Kazım Karabekir. Mustafa Kemal toplantıya girmeden önce Meclis’in İstanbul dışında toplanmasını savunurken, 16-17 Kasım’da ikna olmuştur.

Sonraki tartışma ise mebusların Meclis toplanmadan önce Heyet-i Temsiliye’yle görüşme yapması üzerine olmuştur. Heyet-i Temsiliye’nin “seçilen mebusların Ankara’ya gelerek Heyet-i Temsiliye ile görüşmesi” hakkındaki kararına bazı mebus-

7 Mustafa Kemal *Nutuk’ta* (Atatürk, 1967; 272) tersini söylemektedir ama Heyet-i Temsiliye tutanakları farklıdır.

lar karşı çıkmış ve Ankara'ya gidilmemesi doğrultusunda propaganda yapmışlardır. Bunlar: Hüseyin Kazım, Tahsin Uzer, Celaleddin Arif, Hamit Beylerdir. Bu karşı çıkışı Mustafa Kemal şöyle değerlendirmiştir: “Bu efendiler, benim, şahsen mebuslarla temasta bulunmamı arzu etmiyorlar”⁸ (Atatürk, 1967; 337, 342-344).

Toplantıda tartışılan bir diğer konu da Heyet-i Temsiliye üyelerinin Meclis'e katılıp katılmayacağı olmuştur. Rauf Bey Heyet-i Temsiliye'nin Meclis'e mebus olarak girmesini savunarak: “Heyet-i Temsiliye kalmasın, hariçte yalnız heyet-i faale kalsın” derken; Karabekir Heyeti Temsiliye'nin Meclis-i Mebusan'a girmesinin aleyhindedir (İğdemir, 1989; 34). Mustafa Kemal ise bir önceki oturumda Meclis'in İstanbul'da toplanması gerektiğine ikna olmasına rağmen, işgal altındaki İstanbul'da Meclis'in güvenlikte olacağından kuşku duymaya devam etmektedir. 17 Kasım günkü oturumun başında Mustafa Kemal “Heyet-i Temsiliye Mebusan'a mı girecek, hariçte mi kalacak? Hariçte olmaz. Tabii içerisine girecek” (İğdemir, 1989; 26) derken, oturum sonunda “Meclisi Milli'nin içtimайдan sonra murakabesini ve kemal-i serbesti ile vazifesini yapmak zamanına kadar Heyet-i Temsiliye hariçte kalacaktır,” kararına onay vermiştir (İğdemir, 1989; 35). Toplantı başında Meclis'e gitmek kararındaki Mustafa Kemal, hâlâ bu görüşü savunan Bekir Sami, Mazhar Müfit ve Alfred/Ahmet Rüstem'e “hariçte kalıp devam edeceğiz, sulh akdedilinceye kadar” demektedir.

Bu toplantının tutanakları o dönemde Milli Mücadele'nin önderleri, kadroları arasındaki ilişkileri anlamak açısından çok önemli ipuçları vermektedir. Toplantı eşitler arasında geçmekte, herkes düşündüğünü söylemekte, herkes iknaya açık bir ko-

8 Ancak Heyet-i Temsiliye'yle görüşmek üzere Ankara'ya gelen mebuslar da olmuştur ve bunlardan biri de Hacim Muhittin'dir. 1 Ocak'ta Balıkesir'den yola çıkmış, Çerkez Reşit ve Hüsrev Sami'yle birleşerek 12 Ocak 1920'de Ankara'ya gelmişlerdir. 15 Ocak'ta Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa, Ahmet Rüstem ve Mazhar Beyler'le görüşmüşler ve 20 Ocak'ta Meclise katılmak üzere İstanbul'a hareket etmişlerdir. (Çarıklı, 1967; 102). Rauf Bey'in bu teklife karşı çıkmasının altında, gerçekten Mustafa Kemal'le mebusları görüştürmemek düşüncesi yatıyor olabilir mi? (İğdemir, 1989; 42).

numdadır. Mustafa Kemal, toplantıya girerken savunduğu iki görüşü de tartışmalar sonucunda değiştirmiştir.

Bu toplantının önemli noktalarından biri de, İstanbul Şu-besi, yani Karakol hakkında yapılan görüşmelerdir. Heyet-i Temsiliye üyesi Kara Vasıf toplantıya ancak son günlerde katılabildiği. İstanbul'un ve İstanbul örgütünün durumu, yapılan tüm "içtimalarda" konuşulan bir konu olmuştur. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki örgüt hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmediğini ve kuşku içinde olduğunu şu sözlerden anlamaktayız:

İstanbul'da yalnız üç kişimiz var. Başka imkan-ı maddi yoktur. Her şeyi yaptık, diyorlar. *Fakat ne yaptılar bilmiyoruz ...* Arkadaşlar her şeyi yaptık diyorlar, gelsinler anlarız. Yapılacak şey maddi olacaktır. İstanbul'da vesaitimiz *Cemal, Şevket, Vasıf* Beyler'den başka bir kuvvet yoktur (İğdemir, 1989; 25).

Mustafa Kemal'in Karakol'un gücünden şüpheli olduğunu ifade ettiği bu sözleri üzerine Ali Fuat:

İstanbul'da *Şevket Bey*, Trakya'da *Cafer Tayyar Bey* bizim teşkilatımız vardır. Sizi biraz tenvir edeyim: İstanbul ve civar tertibatı: İstanbul'da yevmiyeli ve müsellağ 3000 kişi mevcuttur. Zabit ve efrat mükemmel. Yalnız Anadolu cihetinde *Kartal*'da bir aydan beri teşkilat-ı İslamiye yapıyoruz. Benim itikadımca İstanbul ve civarı bizim zannettiğimiz gibi değil, uyumuyor (İğdemir, 1989; 25).

Görüldüğü gibi Ali Fuat, İstanbul örgütünün faaliyetlerinden bahsederken kendini de katarak çoğul kullanmaktadır. Mustafa Kemal'den daha fazla bilgi sahibi olduğu ve İstanbul örgütüne güvendiği de ortadadır. Yani Mustafa Kemal'in en önemli komutanları Ali Fuat, Karabekir⁹ ve Rauf Bey'in, Kara-

9 Karabekir'in de Karakol ve Enver Paşa hakkında olumlu düşünceler içinde olduğunu, tutanaklar iyi tutulmamış olmasına rağmen şu sözlerinden anlamaktayız:

En namuslu adamlarımız iş başındadır. Bunlar aleyhte değil. Mesela *Enver Paşa*. *Vasıf Bey* İstanbul'da, *Enver Paşa*'nın Azerbaycan'da teşkilatla meşgul olduğundan bahsediyor (İğdemir, 1989; 123).

kol'la yakın ilişki içinde olup da Mustafa Kemal'in bilgi sahibi olmamasını anlamak mümkün değildir.

Kara Vasıf Bey, 16 Kasım 1919'da başlayan toplantının ancak son oturumlarına (27-28 Kasım) katılabildiği. Vasıf Bey, Mustafa Kemal'in "İstanbul vaziyeti hakkında bize malumat veriniz" demesi üzerine, önce politik durum hakkında uzun tahliller yapmıştır (İğdemir, 1989; 127-139). Konuşması İstanbul'da vaziyet, intihabat [seçim] işleri, teşkilat, İngiliz, Fransız, Amerikalı ve Ruslarla görüşmeler, Meclis-i Milli, mebusluk konularında iki celse sürmüştür. Ertesi günkü toplantı Mustafa Kemal'in "İstanbul'daki heyet kimlerdir? Biz sorduk, Vasıf Bey biliyor dediler. İştirak-ı fikir olursa İsa Cengiz, yoksa yalnız Cengiz imzası olacaktı," sözleri ile başlamıştır. Vasıf Bey'in bilgi vermek istememesi üzerine Mustafa Kemal:

İstanbul mühimdir. teşkilat ve heyetler hakkında tenevvür etmek için [aydınlanmak] sizi bekliyorduk. Hissiyatını bize nakleden zevatın kimler olduğunu bilmek lazımdır. Heyet-i Temsiliye de bilmek lazım gelmez mi? (İğdemir, 1989; 140)

diye sormuştur. Bu ısrar üzerine konspiratör Vasıf, gizli celse istemiştir. Zabıt katipleri dışarı çıkarılmış ve verdiği önemli bilgiler "hafi celse"de konuşulmuş, tutanak tutulmamış ve böylece konuşulanlar maalesef tarihin karanlıklarına gömülmüş ve bize ulaşamamıştır. Ancak tutanakların bu hali bile, İstanbul'un Mustafa Kemal'in *kontrolünün dışında*, tamamen Kara Vasıf'la – dolayısıyla Karakol'la– bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sivas'ta yapılan bu toplantıda başta Mustafa Kemal olmak üzere Ali Fuat, Karabekir gibi asker üyelerin ısrarı, Hakkı Be- hiç ve Alfred/Ahmet Rüstem gibi sivillerin de gönülden destek- lemesiyle Milli Mücadele'de ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetilmesinde ordunun yetkilerinin belirleyici olması kararlaştırılmıştır (İğdemir, 1989; 64-74). Karar şöyle kaleme alınmıştır: "Teşkilat-ı milliyeyi, *memurin-i as- keriyenin idaresi*, *memurin-i mülkiyeden de istifade* kararlaştırıldı" (İğdemir, 1989; 74). Bu karar seçimle gelmiş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Şubelerindeki He-

yet-i Merkeziye'lerin inisiyatifini tamamen kırmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Zaten Sivas Kongresi'nde, Ali Fuat Paşa'nın 15 Eylül 1335 tarihli önerisiyle alınan bir kararla, "20. Kolordu Kuva-yı Milliye'ye dönüştürülmüş" ve komutanlarının yetkisi artırılmıştı:

İşbu kumandanlara millet namına her nevi selahiyet bahşedilmiştir. Buradan tekml hükümet-i mülkiye ve askeriyeyi zir-i idarelerine alacak ve itaat etmeyenleri millet namına tevkif edecekler ve gayri kanuni ahval ile asayişsizliğe katiyyen meydan vermeyeceklerdir. ... her nevi dahili ve harici tecavüzata karşı hukuk-i milleti icabında silahla muhafaza edecekler[dir] (Karabekir, 1960; 244).

Bu karara Karabekir haklı olarak tepki göstermiştir:

Mustafa Kemal Paşa'nın orduyu Kuva-yı Milliye'ye dönüştürmeye başlaması, beni ve asker arkadaşları pek müteessir etti. Kuva-yı Milliye komutanlarına kanun üstü yetkiler veriliyor... Yarbay rütbesindeki asker, sivil hükümete amir oluyor ve itaat etmezse millet namına tevkif hakkına sahip bulunuyor. ... millet namına (!) diye neler olur bilinmez. (Karabekir, 1960; 244-45).

Bu son derece radikal kararın altında yatan şudur: İstanbul hükümetinin iktidarına karşı ikinci bir iktidar odağı kurulmuştur. Askerî otorite (Anadolu'nun o sırada doğrudan kendine bağlı başka hiçbir askerî gücü olmadığı için Kuva-yı Milliye) çoğu hâlâ İstanbul hükümetine bağlı olan sivil otoritenin görev ve yetkilerini kısıtlamakta ve siviller askere tabi kılınmaktadır. O sırada hâlâ Osmanlı ordusunun komutanı statüsünü taşımakta olan Karabekir gayri nizami birliklere verilen bu yetkiye yönelik olarak demokratik bir eleştiri yapmaktadır.

Sivas'ta alınan bir diğer önemli karar da, Heyet-i Temsiliye merkezinin Sivas'tan Ankara'ya taşınmasıdır. Güvenlik açısından tutanaklara Eskişehir olarak geçmesi uygun görülmüştür. Mustafa Kemal, 18 Kasım 1919'da alınmış olan bu kararı 27 Aralık 1919'da hayata geçirmiştir. Mustafa Kemal, İstanbul'a

daha yakın olma ve tüm Anadolu'yu daha iyi denetleme ve yönlendirme gereksinimiyle Ankara'ya, kış ortasında göçmüştür.

1920 İstanbul Meclis-i Mebusan'ında Felâh-ı Vatan Grubu

Meclis açıldığında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin ikinci plana düşeceği sürpriz değildir. Mustafa Kemal mebus seçilmesine rağmen, İstanbul'da güvenlik içinde çalışacağına inanmadığı için Meclis'e gitmemiştir. Kara Vasıf'ın Ekim ayında İstanbul'a ayak basmalarını uygun görmediği kişiler arasında bulunan Rauf Bey ise, Meclis-i Mebusan'a katılmıştır.

Ben bu dönemi Karakol'un, hareketin inisiyatifini Mustafa Kemal'den kaçırmak ve İstanbul Meclisi Mebusan'ına taşımak istedikleri ve bunu da büyük ölçüde başardıkları bir dönem olarak değerlendiriyorum. Mustafa Kemal'in hemen hiçbir sözünü dinlememiş, hiçbir isteğini yerine getirmemiştir.¹⁰ Örneğin Meclis'in açılışı nedeniyle Mustafa Kemal'in gönderdiği telgraf açılışta okunmamıştır (Akşin, 1998-II; 312). Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan'a başkan seçilmeyi istemiş ama bu gerçekleşmemiştir. Meclis'te Kuva-yı Milliyeciler'den oluşan gruba "Müdafaa-i Hukuk" yerine padişahın konuşmasından esinlenilerek "Felâh-ı Vatan" adı konulmuştur.¹¹ Meclis'te Rauf Bey başkanlığında Kara Vasıf, Bekir Sami, İbrahim Süreyya, Cami, Yunus Nadi ve Dr. Adnan Beyler'den oluşan *Felâh-ı Vatan İdare* Heyeti kurulmuştur (Cebesoy, 1953; 305).

Bütün bunların nedeni, grubun güçsüzlüğü mü, yoksa Mustafa Kemal'in liderleşmesini engelleme çabaları mıdır? Seçimlerde kendi yandaşlarının seçilmesi doğrultusunda gösterilen onca çabaya karşın, başını Rauf ve Kara Vasıf Beyler'in çektiği grup Meclis-i Mebusan'da aslında sadece seksen mebustan

10 Tülay Duran farklı bir liste vermektedir. Cebesoy'dan farklı olarak Hamit, Salihattin, Celaleddin Arif—hem de reis olarak—, Bahtiyar, Rauf Ahmet ve Abdullah Azmi isimleri bulunmaktadır (Akşin, 1998-II; 318).

11 Bu konuda Mete Tunçay'ın yorumları için: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*. 1999. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

oluşmaktadır. Görüldüğü kadarıyla 1919 seçimleri ile Meclis-i Mebusan'a giden mebusların büyük çoğunluğu, Anadolu'daki direnişi desteklememiştir.

Meclis'teki grubun isminin *Müdafaa-i Hukuk* değil de, *Felâh-ı Vatan* konulmasına Mustafa Kemal'in ne kadar kızdığının göstergesi, sekiz sene sonra okuduğu *Nutuk*'ta kullandığı ifadelerdir:

Istanbul Meclisinde 'Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu' diye bir grup iştmedik. Niçin?! Evet niçin? Buna bugün cevap isterim! Çünkü efendiler; bu grubu teşkil etmeyi, vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler imansız idiler... cebin [korkak] idiler... cahil idiler. ... Bundan başka nankör ve hodperest [bencil] idiler (Atatürk, 1967; 360-61).

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta bundan sonra kurulan grubun adını "Felâhı Vatan" değil "Fellâhı Vatan" diyerek aşağılamaktadır. Halbuki Talat Paşa'ya 1921 yılı Şubat ayında gönderdiği mektupta farklı bir uslubu vardır:

... sekseni mütecaviz mebustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında ekseriyet grubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyeti Temsiliye azasından olan mebus arkadaşları kamilen meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedir. Ben de mebusum. Fakat kuvva-i umumiyeyi muhafaza ve menfi ihtimalat karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziye azasıyla şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuva-yı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasıyla grup ile irtibat ve münasebetteyim (Tekeli ve İlkin, 1980; 325).

Rauf ve Kara Vasıf Beyler'in Meclis-i Mebusan'daki çalışmalarına ilişkin bazı bilgileri, İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan ve Mustafa Kemal'in İzzet Paşa'yla birlikte 3,5 ay Ankara'da tuttukları arasında bulunan Hüseyin Kazım Kadri'nin

anılarından öğrenmekteyiz. Hüseyin Kazım Kadri (2000; 164) şöyle diyor: “Anadolu’dan doksana balığ olan mebuslar arasınca elebaşları Rauf, Adnan, Bekir Sami, Kara Vasıf Beyler’di”. Hüseyin Kadri’ye (2000; 257) göre *Felâh-ı Vatan* Grubu 90 kişilik bir toplantı yapar ve “rey-i muvafakat” almak ister. Mustafa Kemal’in reis seçilmesi için grupta yapılan oylamada ancak 34 oy çıkmıştır. Doksan üyesi olduğu iddia edilen Felah-ı Vatan grubunun tüm üyeleri neden Mustafa Kemal’e oy vermemişlerdir? Kadri, “aralarında ittihat yoktu,” demektedir (Kadri, 2000, 165). Hüseyin Kadri, Mustafa Kemal’in Meclis başkanı seçilmemesine Rauf Bey’in çok kızdığını ve üzüldüğünü de eklemektedir. Bundan Karakol teşkilatının Mustafa Kemal’i seçtirmek istemedikleri gibi bir tutumun olmadığı sonucuna varılabilir mi? Gerçekten güçleri mi yetmiyor, yoksa Mustafa Kemal’i seçmek mi istemiyorlar?

Hüseyin Kazım Kadri, kitabının iki farklı yerinde Adnan Adıvar’ın kendisine İstanbul’daki Meclis-i Mebusan faaliyetleri sırasında şunları söylediğini yazmaktadır:

Mustafa Kemal son derece haris-i ikbal bir adamdır. Gözü bir şeyle doymaz ve hiçbir şeyle kanaat etmez. Bu adamı sadrazam yapamayız. Harbiye Nezaretine de o tenezzül etmez. En iyisi onu Meclis-i Mebusan riyasetine intihap etmektir. Bu unvan ile bir müddet oyalanır, o zamana kadar da ne olacağını hepimiz görürüz (Kadri, 2000; 164).

Mustafa Kemal’in nasıl bir adam olduğunu bilir misiniz? Onun ihtirasatına ve amalına payan olamaz; ve bunun nerede başlayıp nerede nihayet bulacağını kimse tasavvur edemez. Biz onun riyasete intihabını, bu ihtirasların önüne geçebilmek için istiyoruz. Bu adamı sadaret mevkiine getiremeyiz. Harbiye Nazırlığına o tenezzül etmez. Ayan riyasetini padişaha kabul ettiremeyiz. En iyisi onu Meclis-i Mebusana reis intihab etmek ve bu sayede ihtirasatını bir yerde durdurmaktır. Siz de buna muvafakat etmelisiniz! (Kadri, 2000, 257).

Mecliste yürütülen politika hakkında Mustafa Kemal ile İstanbul’dakilerin uyumsuzluk içinde oldukları açıktır. Örne-

ğin, *Felâh-ı Vatan* Grubu Ali Rıza Paşa'nın kabinesine 3-4 nazır sokmak isterken, Mustafa Kemal ise güvensizlik oyu verilmesini önermektedir. Ancak Hüseyin Kazım, anılarında, "Rauf Bey ve arkadaşları daha sonra Ali Rıza Paşa kabinesinin iskâtını [düşmesini] ve yerine mebuslardan bir kabine teşkilini istediler" demektedir (Kadri, 2000; 259). Yani Rauf, Mustafa Kemal'in arzularını yapmaya çabılıyor, ama başaramıyor gibi gözükmektedir. Mustafa Kemal'in bilmediği, yaşamadığı durumları, İstanbul'dakiler yaşamaktaydılar. Muhalefet öylesine yüklenmekteydi ki, gazetelerde "Enver ve Talat'ın ne günahı var ki diyar-ı ecnebiyede gurbet ve hasret çekiyorlar? Onlar da buyursunlar" türü yazılar yayınlanmaktaydı (Akşin, 1998-II; 354).

Meclis açıldıktan sonra Mustafa Kemal Ankara'da adeta siyasetin dışında kalmıştır. İstanbul'a giden Rauf ve eski İttihatçılar, artık Mustafa Kemal'e ne durumdan haber vermekte, ne herhangi bir konuda soru sormakta, ne de onun önerilerini kale almaktadırlar. Mustafa Kemal, her yeri telgraf bombardımına tutar, ama faydasız. Ve 22 Ocak 1920'de Mustafa Kemal'e Rauf, Vasıf ve Bekir Sami imzalı bir telgraf göndererek "siz, hareket ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz" bile demişlerdir (Atatürk, 1967; 373). Yani Mustafa Kemal'e, "Meclis açıldı, Heyet-i Temsiliye mebuslara karışmama sözü verdi, siz Ankara'dan müdahale etmeyiniz" demektedirler. Mustafa Kemal'in 7 Şubat 1920'de İstanbul'daki Rauf Bey'e çektiği telgraf, onun bu tarihteki psikolojisine ve düşüncelerine ışık tutmaktadır: "Meb'usan, İstanbul'un dahili ve harici tesirati ile sulhe matuf olan gayeyi ihmal ederek ubudiyet, ikbal, haset, vehim ve ila... gibi evamil ile iftiraka düşmüşlerdir"¹² (Atatürk, 1967; 1202).

Karabekir bu süreçte Rauf'un Kuva-yı Milliye'nin öneminin

12 "Mebuslar, İstanbul'un iç ve dış etkileriyle, barış konusundaki amacı bir yana bırakıp, dalkavukluk, mevki tutkusu, çekememezlik, kuruntu vb. gibi etkenlerle birbirinden ayrı düşmüşlerdir. ... Uysal olmak sevdasıyla hükümet ve belli çevreler üzerindeki etkinliğini yitirmiştir" (Atatürk, 1985-b; 240). Mustafa Kemal'in *Nutuk*'a aldığı bu belgeye ve ağır yorumlarına Karabekir beş ciltlik kitabında herhangi bir yorum yapmamıştır.

arttığını vurguladığı bir telgrafa Mustafa Kemal'in yazdığı yanıttan tam tersi bir yaklaşımla, 22 Şubat 1920'de, açıkça Heyet-i Temsiliye'nin dağılmasını öneren bir yazı yazmıştır: "İstanbul'da Meclis-i Milli'de mütehasıl cereyana [ortaya çıkan akıma] karşı Heyet-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye'nin makus ve mütehakkim [ters ve baskıcı] bir vaziyet almasını hiç muvafık bulmuyorum". Karabekir artık işlerin sorumluluğu ve durumun değerlendirilmesinin Mebuslar Meclisinin namuslu ve vatansever ellerine bırakılması ve Heyet-i Temsiliyenin dağılması görüşündedir (Atatürk, 1967; 1208).

Anlaşıldığı kadarıyla hem İstanbul'dakiler, hem de Karabekir, Mustafa Kemal'den kurtulmak istemektedir. Rauf ve Kara Vasıf Meclis'te, Karabekir ordusunun başındadır. Halbuki Mustafa Kemal, ordudan istifa etmiş, mebus seçildiği halde Meclis'e katılmamış, Ankara'da adeta kapana kısılmış bir durumdadır.

Rauf ve *Felâh-ı Vatan* grubu İstanbul'a gittikten sonra Hükûmete güvenoyu vermiş, Padişahla görüşmeler yapmış, radikalliklerini yitirmişlerdir. Bu konuda Mustafa Kemal bir öngöründe bulunmuştur. Kasım 1919'da, genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantısında Kara Vasıf için söyledikleri şimdi Rauf için söz konusudur: "Vasıf Bey en kuvvetli karakter sahibi bir arkadaşımız idi. Dersaadet'e gittikten sonra büyük bir tebeddül [değişme] gördük. Mebusan'da ihtiyari ve gayr-ı ihtiyari mümaşat [uysallık, yoluna gitme] edecekler. Oradaki hayat mühim tebeddülât [değişiklik] yapabilecektir (İğdemir, 1989; 17).

İktidar her zaman yumuşatır, uyumlulaştırır. Bir siyasi partinin davranış ve düşünüş biçiminin, muhalefet veya iktidarda olup olmadığına göre değiştiği bilinmektedir. Ankara'daki radikal Rauf, İstanbul'da uzlaşmacı Rauf olmuştur. Bütün incelememiz süresince Mustafa Kemal'in etrafındaki şahsiyetlerin, onun yanından ayrıldıktan sonra tavır ve görüş değiştirdikleri görülmüştür. Bundan Mustafa Kemal'in ikna kabiliyetinin yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir.

Ancak İstanbul'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Heyet-i Temsiliye üyesi mebusların tavrının değişmesini sadece “İstanbul’da radikalliklerini yitirme, Mustafa Kemal’in yanından uzaklaştıkları için onun fikirlerinden etkilenme olanaklarının azaldığı” yorumlarıyla açıklayamayız. Değişmelerindeki bir diğer önemli faktör de, yurtdışındaki İttihat ve Terakki yöneticilerinin etkisi olabilir. İttihatçıların İstanbul ve Ankara’yı karşı karşıya koyduğuna ilişkin bir veriyi, yurt dışında bulunan eski Hariciye Nazırlarından Rıfat Paşa’nın, Cavid Bey’e 14 Aralık 1920’de yazdığı mektupta bulmaktayız. Bu tarihte yurtdışındaki İttihatçılar Roma’da düzenledikleri kongreye Rıfat Paşa’yı da çağırmışlardır. Aralık ayında İttihat ve Terakki erkânının Mustafa Kemal’le arasındaki çelişkilerin varlığını bu mektuptan anlamaktayız:

Son on sene zarfında memleketimizin başına gelen felaketlerden az veya çok mesul olan zevatın müctemian [toplu bir halde] faaliyet göstermeleri, Roma mümessillerinin isimleri mektubunuzda muharrer [yazılmış] zevatla “ankadre” olması Mustafa Kemal Paşa tarafından dahi hoş görülme gerekir (Tanin, 1945; Tefrika 156).

Cavid Bey Rıfat Bey’i hemen yanıtlamış olmalı ki, 14 Ocak 1921’de Rıfat Bey bir mektup daha yazmıştır. Bu mektupta Cavid Bey “ikilikten” söz ediyor olmalı ki, Rıfat Paşa buna karşı çıkmaktadır:

İkinci lütufnamenizle aramızdaki ihtilâf maateessûf zail olmuyor. İkilik meselesinin ve anın izalesinin lüzumundan bahis bu yuruyorsunuz. Bendeniz bu ikiliği anlamıyorum. Birlik var, o da Ankara’da çalışanlar. Eğer bir zayıf ümidimiz kaldıysa o da onlarda. İstanbul’daki biçarelere ehemmiyet atfetmek safderunluk olmaz mı? Bunlardan ne ümit var ki, Anadolulularla aralarını bulmağa çalışalım?

İstanbul değişmedi. Halbuki Ankaralılarda bir tecedüt arzusu görülüyor. Son ümit onlarda. Uzaktan işlerine karışmak pek doğru olmaz zannındayım (Tanin, 1945; Tefrika 157).

16 Mart 1920: Meclis-i Mebusan baskını

İstanbul'daki işgalin sertleşeceğini ve Meclis'in basılacağını üç gün öncesinde haber alan, Meclis'in güvenliğini sağlamak konusunda güvence vermiş olan Karakol, neden direniş örgütlememiştir? Hem Karakol, hem de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi üyesi olmasına rağmen İngilizlere teslim olan Rauf ve Kara Vasıf'ın İstanbul'da bir direniş örgütlememeleri insanı şaşırtmaktadır. Ayrıca o sırada İstanbul'un askerî gücünün ve dolayısıyla istihbaratın da başında olan Galatalı Şevket'in de tutuklanması açıklanamaz bir durumdur. Bu ekip neden direnmemiştir? Neden Anadolu'ya geçmek yerine teslim olmayı seçmiştir? Diğer mebuslara Anadolu'ya kaçma yolunu gösteren bu kişiler, neden kendileri kaçmamışlardır? Bu tavırda Talat ve Enver Paşalar'ın yurt dışında İngilizlerle yaptıkları yoğun temasların etkisi olabilir mi?¹³

Meclis-i Mebusanın basılacağına ilişkin bilgi, İstanbul'dan Ankara'ya geldiği zaman Mustafa Kemal Rauf Bey'e şu telgrafı göndermiştir: “zatı âlinizle beraber vücutları teşebbüsât ve hareketi atiyemiz için elzem olan arkadaşların bize iltihakları şarttır” (Atatürk, 1967; 408-409). Bu yorum Mustafa Kemal'in mücadeleye Rauf ve Kara Vasıf'la birlikte devam etmek istediğini göstermektedir.

Mustafa Kemal Meclis basılmadan evvel uyardığı ve Ankara'ya geçmelerini istediği halde Rauf Bey neden İngilizlere teslim olmuştur? Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta “mahuf [korkunç] ve müthiş bir akibetle karşılaşmaktan” korktukları için teslim olduklarını ima etmektedir (Atatürk, 1967; 410). Rauf Bey, Sivas'ta yapılan Heyet-i Temsiliye toplantısında Meclis'in Anadolu'ya taşınması için gerekçe yaratabilmek için, Meclis'in basılması ve kendisinin tutuklanması gerekirse bunu seve seve sağlayacağını belirttiğini ve Karabekir de bu tutumu desteklediği-

13 5 Mart'ta Londra'da bir Konferans olduğu bilinmektedir. Cavit Bey 27 Şubat'ta günlüğüne Talat Paşa'nın “Misyondaki mahut İngiliz'le görüşmek için acele Berlin'e” gittiğini not etmiştir. 7 Mart notlarına göre ise “İngiliz misyon azasından biri Enver'le müzakere kapısını” açmaktadır (Kocahanoglu, 2000; 294).

ni biliyoruz (Karabekir, 1960; 519). Ancak bu açıklamalar beni ikna etmemekte. Saltanata son derece bağlı olduğu bilinen Rauf, Padişahla son görüşmesinden sonra umutsuzluğa mı kapılmıştır? İngilizler'in Ankara'ya yürüyeceğini mi düşünmüştür? Ama mücadele etmeden teslim oluşunun altındaki gerçek nedenin ne olduğunun henüz Türk tarih yazıcılığı açısından netliğe kavuşmadığını düşünüyorum.

Rauf Bey kendisi teslim olmaya karar vermişken mebus arkadaşlarına kaçış yoluyla ilgili bilgileri vermiştir. Hacim Muhittin bu konuda: "İstanbul'u İngilizlerin işgale karar verdikleri anlaşılınca Rauf Bey bize hangi parolayla kaçabileceğimizi söylemişti" diye yazmıştır (Çarıklı, 1967; 107).

Ayrıca Meclis'te mebuslara, yani *Felâh-ı Vatan* grubuna Mustafa Kemal'in direktiflerinin iletilmediğini Hacim Muhittin'den öğrenmekteyiz. 1927 yılında Mustafa Kemal'in *Nutuk*'taki eleştirilerinden çok etkilenen Hacim Muhittin günlüğüne şunları yazmıştır:

Bu vesile ile [*Nutuk*'un okunması] İstanbul'da mebuslara tebliğ edilmek üzere yazdığı telgraflardan ve Meclis ve İstanbul işgal edildiği zaman derhal Anadolu'ya iltihak için Rauf Bey'e verdiği emirden ve diğer tebligatlardan bahs ve bu tezyif [değersiz gösterme, alay etme] İstanbul Meclisinde bulunmuş olan arkadaşları çok müteessir etti. Çünkü bu tebliğlerin hiçbirinden hiçbir arkadaş haberdar değil idi. Hatta Rauf Bey bana işgalden bir kaç gün evvelsi ... kendilerinin teslim olacaklarını söylemiş, hem de bu halin daha muvafık olacağını ilave etmişti; ben de bunu Gazi ile istişare neticesi zan etmiştim (Çarıklı, 1967; 255).

Sonuç olarak İngilizler Meclis-i Mebusan'ın kapısına dayanmış, Rauf ve Kara Vasıf teslim olmuş, bazı *Felâh-ı Vatan* üyesi mebuslar, Karakol üyesi subaylar Ankara'ya doğru kaçmaya başlamışlardır. Bütün iktidarı elden kaçırmış gibi gözükten Mustafa Kemal, bir anda tekrar iktidar odağı haline gelmiştir. En önemlisi Karakol'un faaliyet alanı olan İstanbul'un işgali ve liderlerinin tutuklanması ile Karakol Cemiyeti fiilen bitmiştir.

Bu nedenle Meclis-i Mebusan'ın basılmasından sonraki dönemi incelemeden önce Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal arasındaki ilişkilere tekrar bakmakta yarar bulunmaktadır.

Karakol'a savaş ilanı

Mustafa Kemal Sivas Kongresi sırasında Kara Vasıf'a Karakol teşkilatının "ilga ve iptal" edildiğini söylemiştir:

Bu teşkilatınızın işgal edilmiş şehirlerde devam edip etmemesine karşı bir şey diyemem. Yalnız burada yani memleketin istiladan uzak kalmış şehirlerinde bir partizan siyasetine yer yoktur. Buradaki teşkilatın ismi "Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti"dir. Eğer bizimle çalışacaksanız bu nam altında hareket edeceksiniz. *Karakol teşkilatı rûmuziyle, talimatıyla, hatta şahıslarıyla tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir*¹⁴ (Tansu, 1957; 324).

Artık tüm vatani kapsayan Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur ve daha önce kurulan cemiyetlerin işlevi kalmamıştır. Mustafa Kemal'e göre Karakol artık kendini Anadolu ve Rumeli Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi'ne dönüştürmek zorundadır ve dönüştürmelidir. Buna rağmen Karakol'un "ilga ve iptal" edilmediğini, hem Hüsamettin Ertürk, hem de Mustafa Kemal belirtmiştir:

Ne Kara Vasıf Bey, ne de arkadaşları Karakol Teşkilatıyla kast ettikleri gayelerden, ne de bu teşekkülün nizamname ile azasına yüklediği vazifelerden vazgeçmişlerdir. Gene "K.G" parolalı mühür kullanılmış, gene el altından kendi prensipleri üzerinde durulmuştu (Tansu, 1957; 325).

Bu cemiyetin bilahare, hasseten İstanbul'da *muhafaza-i ünvan ederek idame-i faaliyete çalışmış* olduğu anlaşıldıktan sonra, teşkilinde ve buna dair bizzarure bize verilmiş olan malumatta, samimiyet bulunabileceği iddia olunamaz (Atatürk, 1967; 74).

14 Bu ifadelerin doğruluğu Mustafa Kemal'in Kara Vasıf'a gönderdiği mektupta da teyit edilmektedir. Mektup ekte sunulmuştur.

Mustafa Kemal, Karakol'un kesin kapatılma ve İstanbul Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesi'ne dönüştürülme talimatına rağmen kapatılmadığını, yani 1920 Mart'ına kadar İstanbul'da Kara Vasıf kanalıyla aslında Karakol'la çalıştığını bilmektedir.

Mustafa Kemal Sivas Kongresi ertesinde, 1919 yılının Ekim ayında, Karakol Cemiyeti'nin İstanbul'un dışında da örgütlendiğine ilişkin gelen bilgiler üzerine, Karakol'un inisiyatif-i Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bırakmaması karşısında ilk tereddüdü yaşamış olmalıdır. M.Kemal *Nutuk*'ta şöyle diyor: "Karakol Cemiyeti'nin de, İstanbul'dan maada, Bursa havalisinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı" (Atatürk, 1967; 241). Bunun üzerine Mustafa Kemal, Ali Fuat, Bekir Sami ve Kazım (Özalp) Bey'e, Reddi İlhak ve Karakol namı altında faaliyet gösteren teşkilatların hepsinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlanması talimatını vermiştir (Atatürk, 1967; 1098-1099). Bu emir Karakol'a yönelik en önemli ihtardır.

Mustafa Kemal ile Karakol'un bir diğer önemli çatışması Yahya Kaptan'ın öldürülmesiyle yaşanmıştır. Bu "mesele", 1919 yılı Kasım ayında başlamış ve 1920 yılı Şubat ayına kadar sürmüştür. Mustafa Kemal'in Yahya Kaptan meselesine verdiği önem, bu konuya *Nutuk*'ta ayırdığı yer ile de ölçülebilir.¹⁵ Bu olayda Mustafa Kemal doğrudan doğruya Kara Vasıfla karşı karşıya gelmiştir. Bu olay bir iktidar çatışmasının yansımasıdır. Karakol, Mustafa Kemal'e meydan okuyarak onun emir ve talimatlarını kaale almamış ve Yahya Kaptan öldürülmüştür.¹⁶ Yahya Kaptan'ın öldürülmesi Mustafa Kemal'e yerinin hiç de sağlam olmadığını göstermiş olmalı.

Böylece Mustafa Kemal, eskiden İstanbul'a bağlı olan yerleri kendisine bağlamaya çalışmaya başlamıştır. Bunun göstergesi Mustafa Kemal'in 18 Ocak 1920'de Şevket Bey'e gönderdiği tel-

15 *Nutuk*'ta tam 20 sayfa (1967; 308-328), Vesikalar bölümünde ise 15 vesikaya 11 sayfa ayırmıştır (vesika sayı: 197-212), (Atatürk, 967; 1157-1166).

16 Konu Sina Akşin'in eserinde enine boyuna incelenmiştir (Akşin, 1998-II; 198-203).

dir: Mustafa Kemal Gebze ve Kartal'ın evvelce Heyet-i Temsiliye'ye bağı olduğunu, şimdi neden "Dersaadet Heyet-i Merkeziyesi'nce" idare edilmeye başlandığını sormaktadır (Atatürk, 1967; 1166). Anlaşıldığı kadarıyla Ankara ve İstanbul arasında tam anlamıyla iktidar kullanma alanlarında (teritoriye) rekabet yaşanmaktadır. Mustafa Kemal Karakol'un iktidar alanlarını kısıtlamaya çalışırken, Karakol da kendi iktidar alanını genişletmek, aslında Mustafa Kemal'in iktidar alanını daraltma çabasındadır.

Ocak ayı sonunda Kara Vasıf ile Mustafa Kemal'in arasındaki iplerin iyice gerildiğini görmekteyiz. 26 Ocak 1920'de Kara Vasıf ile Mustafa Kemal, Trakya meselesiyle ilgili olarak görüş ayrılığına düşmüşlerdir.¹⁷ Kara Vasıf'ın Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafı, aradaki gerginliğin boyutlarını sergilemektedir:

Geçen gün bir şifrenizi almış, *pek müteessir olmuş* ve şifre ile istizah etmiştim. Cevap alamadım. Paşam; şahsi bir siyaset takibettiğimi mi zannediyorsunuz. Yoksa maksadı kavramayacak, vaziyeti ihata etmeyecek *humekadan* [ahmak] olduğumu mu tahmin ediyorsunuz? Her iki hali de *protesto ederim*. İman ve itikadım birdir. Bilainhira [sapmaksızın] yürüyorum. Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. *Sert ve tevbihamiz* [azarlama] sözlerle son derece müteessir olurum. Bu, beni mesaiden alıkoymaz. Beni *muhaletete sevk etmez*. Fakat, arada şahsiyet meselesini pekala tevli edebilir [doğurabilir]. Buna nazarı dikkatinizi celbeder ve bir hakikat tezahür etmeden ve benim neler çektiğimi takdir etmeden, teşebbüsatta bulunmanız, mevkiinizden beklenen ve hiç ihmal edilemeyecek olan nezaket ve itidal icabı olduğunu şuracıkta dermeyana müsaade buyurunuz (Atatürk, 1967; 405-406).

17 Kara Vasıf, Cafer Tayyar'la tamamen ters düşüp onun için "kör olası", "gaflet içinde", "hepimizi aldatmış" derken (Atatürk, 1967; 404-405), Mustafa Kemal Edirne'yi kendi kontrolüne almıştır. Şayanı hayrettir ki, Trakya-Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti hakkında kitap yazan Zekai Güner, Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta geniş yer verdiği Trakya nedeniyle yaşanan çatışmalar ve bu telgraf hakkında bir tek satırla bile söz etmemektedir (Güner, 1998).

Bu telgraf öncesi ve sonrası yazışmalar yayımlanmamıştır. Ocak ayı sonunda ilişkiler son derece gergin olmasına rağmen, Mustafa Kemal Karakol'un kapatılmasını ancak 1920 yılının Mart ayında emretmiştir. Mustafa Kemal 12 Mart 1920'de, yani tam da Meclisin basılacağına beklendiği günlerde Galatalı Şevket'e bir telgraf göndererek Karakol'u kapatma ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Şubesini kurma emri vermiştir.¹⁸ Kendisi bu konuda "ikazda bulunmak icabetti," demektedir. Son derece kibar bir üslupla yazılmış da olsa 12 Mart 1920 tarihli tel aslında bir kapatma emridir:

İstanbul'da mevcut teşkilatımızın, maksadı temine gayrikâfi olduğu anlaşılmaktadır. [Bu] ademi muvaffakiyetin sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatı namı altında Karakol nizamnamesinin tatbikatına çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır.

Karakol nizamnamesi, birçoklarını teşkilata temas etmekten tedhiş eylemiştir. Bu sebeple Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı Nizamnamesi esasına göre teşkilat taazzuf ettirmek, İstanbul için bilhassa kafidir (Atatürk, 1967; 407-408).

16 Mart'ta, yani bu yazışmadan 4 gün sonra Meclis basılıp, Rauf, Kara Vasıf ve Galatalı Şevket tutuklanınca Karakol üyeleri başıboş kalmış ve böylece inisiyatifin tamamı Mustafa Kemal'e geçmiş olmalıdır. Çünkü diğer İttihat ve Terakki ileri gelenleri de Ankara'ya geçmek zorunda kalmışlar, Enver Paşa'yla çalışmaya kararlı olanlar ise Kafkasya'ya gitmek için Erzurum'a gitmişlerdir.

18 Bu emrin verilmesinde 11 Ocak 1920' de imzalanmasına rağmen, Mustafa Kemal'in eline ancak 3 Mart'ta geçen Baha Sait'in Rusya'yla imzaladığı anlaşma belirleyici olsa gerek. Çünkü Karakol sadece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne paralel örgütlenme yapmakla kalmıyor, aynı zamanda dış ilişkilerde de tek merkez gibi hareket ediyor olması, bardağı taşıran son damla olmuş olmalı. Kitabın Yedinci Bölümü'nde incelenmektedir.

İstanbul'un işgali ve Karakolcular

16 Mart 1920, Meclisin basılması ve Rauf, Kara Vasıf ve Galatalı Şevket'in tutuklanması, bir dönüm noktasıdır. İstanbul'da faaliyet gösteren İttihatçılar çil yavrusu gibi dağılmış, Anadolu'ya doğru bir akın başlamıştır. Bunu Teşkilat-ı Mahsusa'cı fedai Ebulhindili Cafer'in, Cemal Paşa'ya yazdığı mektuptan da anlamaktayız: "Takibat ve tevkifat alabildiğine gidiyor"muş; "en nihayet, artık bizim için İstanbul'da durabilmenin imkanı kalmamış gibiydi. Bendeniz de ramazanda bu taraflara geçebildim" (Tanin, 1945; Tefrika 126-127).

İstanbul'dan ayrılıp Enver ve Cemal Paşalar'ın yanına gitmek üzere Erzurum'a gelenleri Karabekir anlatmaktadır: Albay Kazım (Orbay) (Enver Paşa'nın eniştesi), Yarbay Seyfi, Binbaşı Naim Cevat, Kaymakam Necmi ve meşhur Özbek Şeyhi 1920 yılının Mayıs ayında Erzurum'a varanlar arasındadır. Şeyh memleketi olan Özbekistan'a gidecektir (Karabekir, 1960; 696). Anılarında Karakol'dan çok az söz eden Karabekir, İstanbul'dan Sovyet topraklarına geçmek isteyen bu heyet için yazdıklarında Karakol'un ayrı bir merkez gibi çalıştığının ipuçlarını vermektedir:

Enver'in eniştesi Kazım ve Naim Cevat Beyler, Enver Paşa'ya mülaki olmak üzere [buluşmak üzere] Erzurum'a gelmişlerdi. Bunların *İstanbul'dan bir yerden bu hedefi aldıkları* aşıkardı. Naim Cevat gitmekte itaatsizliğe kadar varmış ve tahriren bana şunu yazmıştı: (İcab ediyorsa nisbeti askeriyemi kat'ediniz) [askerlikle bağımı kesiniz] Kazım Bey de [Orbay] hastalığından bahsederek Enver'in yanına gitmeye çalıştıysa da cep-hem karargahında Erkanı Harbiye Reisliği yapacak kimsem olmadığından ve Enver'in etrafında kuvvetli bir nüve yapmayı da memleketin zararına gördüğümünden bunu bırakmadım¹⁹ (Karabekir, 1967; 54).

19 Ancak Enver Paşa'nın, eniştesi olan Kazım Bey'i (Orbay), Karaköse'ye gelen Halil Paşa aracılığıyla 1920 yılı Ağustos ayında hâlâ yanına çağırılmaktadır. Halil Paşa, Kazım Bey'le yüz yüze görüşmüştür (Karabekir, 1960; 863).

Yukarıda adı geçen kişiler, kendilerini adı verilmeyen bir otoriteyle bağlı görmektedirler ki, Karabekir'e göre "itaatsizliğe varan" davranışlar içine girebilmektedirler. Sonuçta Naim Cevat, 26 Eylül'de Moskova'ya gitmiş; Teşkilat-ı Mahsusa'cı Fuat Balkan'ı Trakya'ya gönderen Seyfi Bey de, Karabekir'in onu İstihbarat Şubesi Müdürlüğünde çalıştıracağını belirtmesine rağmen Enver'in yanına gitmiştir (Karabekir, 1967; 65, 68). Yenibahçeli Şükrü de Meclis-i Mebusan baskınından sonra *Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı* olarak Trabzon'a gitmiş ve Enver Paşa'ya bağlı çalışmaya devam etmiştir.

Celal Bayar ise Kılıç Ali, Dayı Mesut ve Selim Bey'in İstanbul'dan kaçışı hakkında şunları anlatmaktadır.

İstanbul'dan üç efendi gelmiş. Gelenler sivil giyimli üç subaydı: Yüzbaşı *Asaf Bey* (Kılıç Ali) Enver Paşa'nın kardeşi Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa'nın Baş Yaveri, İnebolulu Yüzbaşı Selim Bey (*Yörük Selim*) Enver Paşa'nın yaverlerinden, üçüncüsü de *Dayı Mesut Bey*. İlerde milli mücadele tarihinde yer alacak bu üç genç, İstanbul'da barınmamışlar, kendileri için çalışacak ateşli bir saha arıyorlardı. Bu sırada *Kafkas'a geçtiği söylenmekte olan eski kumandanları Enver Paşa'nın yanına gitmeyi düşünmüşlerdi*²⁰ (Bayar, 1967; 2544).

Bu durum Karakol'un 16 Mart tutuklamalarından sonra nasıl çıktığını göstermektedir.

Şimdi Mustafa Kemal'in Karakol'un kapatılması için emir vermesinde bardağı taşıran son damla olan, Karakol Cemiyeti adına Sovyetler'e giden Baha Sait Bey'in Bolşeviklerle imzaladığı anlaşmanın yarattığı gerginliği inceleyelim.

20 Kılıç Ali ise hatıralarında İstanbul'dan Mustafa Kemal'e katılmak üzere ayrıldıklarını, önce Balıkesir'de Kazım (Özalp) Bey'in karargahına uğradıklarını, Marmaris'te Celal (Bayar) Bey'le sabaha kadar dertleştiklerini, Salihli'de Çerkez Ethem'in karargahında dört gün misafir olduklarını anlatmaktadır. Yanındakilerden sadece Yüzbaşı Salim Bey'den söz etmekte, Dayı Mesut'u anmamaktadır (Kılıç, 1955; 5-6). Ayrıca İstanbul'dan ayrılış tarihinin Ocak 1920 olduğunu söylemektedir.

Baha Sait Bey,²¹ *Karakol* ve *Uşak Kongresi* adına Bolşevikler'le 11 Ocak 1920'de bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşma ile ilgili bilgi Kara Vasıf tarafından 26 Şubat 1920'de Mustafa Kemal'e ulaştırılmıştır.²² Aslında Bolşeviklerle ilişki İstanbul, dolayısıyla Karakol tarafından sürdürülmektedir ve Ankara bunu bilmektedir.

Ancak Karakol, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına değil, kendi adına Bolşevikler'le kurduğu ilişki sonucunda 11 Ocak 1920'de "*Türkiye İhtilal Hareketi'ni temsil eden Karakol Örgütü ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi* namına hareket eyleyen Kafkasya'daki murahhas Baha Sait Bey'in Bolşevikler'le yaptığı bir muahede-i ittifakiye" imzalamıştır (Karabekir, 1960; 509). Vasıf Bey mektubunda anlaşmanın "*Türkiye hükümet-i muvakkate-i ihtilaliyesini* temsil eden *Uşak Kongresi heyet-*

21 Baha Sait hakkında bir çalışması bulunan Tevetoglu'ndan (1989; 208-221) naklen: Aslen Dağıstanlı olan *Baha Sait*, Türkiye'ye 16 yaşında iken gelmiş ve Harb Okulu'nda ve Harb Akademisi'nde okumuş, ancak kurmay binbaşı iken askerlikten emekli, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, Fransızca dillerini bilen, Urdu ve Çağatay lisanlarına da vakıf parlak bir şahsiyettir (Balcıoğlu, 2001; 71). İttihat ve Terakki'ye ne zaman, nerede ve nasıl girdiği bilinmemektedir. İttihat ve Terakki iktidarı sırasında resmi hiçbir görev almamıştır. Talat Paşa tarafından 1914-1915'te Tiflis'e gönderilmiş ve Rauf Bey'le birlikte Hindistan seferine katılmıştır. Trabzonlu Hacı Ahmet Barutçu, Teşkilat-ı Mahsusa'cı Cevat Abbas ve Fuat Bulca, Baha Sait'in yakın dostları arasındadır. İttihat ve Terakki, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türk Ocağı, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Milli Kongre ve Karakol Cemiyeti kurucusu olan Baha Sait, 14 Kasım 1918'de toplanan Milli Kongre'de Dr. Esat Paşa'nın yanındadır. Baha Sait Rusya'ya Karakol adına gönderilmiştir. 1920 yılının Mart ve Nisan aylarında Bakü'de kurulan Türk Komünist Fırkası'nın heyet-i merkeziye üyesidir (Karabekir, 1960; 610. Aydemir, 1992; 574).

Tevetoglu'na göre, Baha Sait Kafkaslar'daki faaliyeti sırasında rastladığı Enver'le birlikte hareket etmemiş ve Ankara'ya geri dönmüştür. Yunan Ordusu'nun Polatlı'ya ilerlemesi sırasında, Temmuz 1921'de halkın paniğe kapılması için kurulan İrşad Heyetleri'nde çalışmıştır. "Şair, ressam ve filozof" tur.

22 "Yoldaş Chalva Eliva ile görüşmeğe muvaffak olan Kara Vasıf Bey, Bolşeviklerin bu ilk gizli temsilcisi ile bir de anlaşma yapmış bulunuyordu". "Baha Sait Bey'den de tam bu sırada Bolşeviklerle yapılmış bir İttifak Muahedesi gelmiş olduğundan Kara Vasıf Bey, Yoldaş Eliva ile yaptığı anlaşmaya bu ittifak muahedesi taslağını da ekleyerek *görülüp tensip edildiği takdirde imzalanmak üzere Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya göndermişti*" (Kandemir, 1966; 32).

ti icraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilaliyesiyle Kızıl Orduya mensup olup elyevm Dersaadet'te bulunan Miralay İlyaçef" tarafından imzalandığını yazmaktadır. Görüldüğü gibi Sovyetlerle bir tüzel kişilik adına ilk kez Karakol anlaşma imzalamıştır. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına henüz murahhas göndermemiştir. Mustafa Kemal Sovyetler'e ancak BMM açıldıktan sonra Meclis adına yetkili bir heyet gönderecektir.

Bu ifadelerde çözümlenmesi gereken pek çok husus bulunmaktadır. Kimisi öze, kimisi biçime ilişkin bu hususlar şunlardır: 1) Anlaşmanın imzalanma tarihi Ocak ayıdır. Yani Mustafa Kemal'in Ankara'ya henüz geçtiği, Meclis-i Mebusan için yapılan seçimlerin bittiği bir dönemde Karakol kendisinde "Türkiye hükümet-i muvakkate-i ihtilaliyesi", yani *Türkiye Geçici İhtilal Hükümeti* olarak adlandırma hak ve yetkisini bulacak kadar pervasızdır. Açıktır ki Karakol Cemiyeti bu adı kullanırken kendisini Türkiye adına tek yetkili organ olarak görmektedir. Mustafa Kemal'i de çileden çıkaran bu üslup, Karakol'un Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ve dolayısıyla Mustafa Kemal'i kaale almadığının göstergesidir. 2) "Türkiye hükümet-i muvakkate-i ihtilaliyesi" kavramları Bolşevik devriminden esinlenerek kullanılan kavramlardır. Sivas ve Erzurum Kongreleri'nin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telaffuz etmediği bu kavramları, Karakol telaffuz etmekten hiç çekinmemektedir. Çünkü Bolşevikler'le işbirliği içinde çalışan eski İttihat ve Terakki kadroları bu kavramlarla çoktan tanışmıştır. 3) Unvana bir de *Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi* eklenmektedir ki Karakol teşkilatının esas iktidar alanının İstanbul ve Ege Bölgesi olduğu böylece kanıtlanmaktadır. Baha Sait, yapılıp yapılmadığına²³ ilişkin belge bile olmayan Uşak Kongresi namına anlaşma imzalamaya yetkili olabilmekte, "Uşak İc-

23 Uşak'ta kongre yapılıp yapılmadığı şüphelidir. Uşak'ta biri İbrahim Tahtakılıç'ın başkanı olduğu, diğeri Karakol'la bağlı iki cemiyetten söz edilmektedir ama Kongre hakkında bilgi yoktur (Tekeli ve İlkin, 1989; 222, 224). Sadece Kazım Özalp 19.11. 1919'da Balıkesir'de yapılan bir kongreden bahsetmektedir (Özalp, 1971; 75). Özalp'in Mustafa Kemal'in uyarısından sonra yapılan ve Redd-i İlhak adının yerine Müdafaa-i Hukuk adının alındığından söz ettiği bu kongre Uşak Kongresi olsa gerektir.

ra kurulu delegesi" unvanını taşıyabilmektedir; 4) Baha Sait'in yaptığı anlaşmanın Meclis-i Mebusan'da Felah-ı Vatan grubu idare heyeti üyesi Kara Vasıf tarafından Ankara'ya, Mustafa Kemal'e iletilmesi, anlaşmanın Karakol tarafından onaylandığını göstermektedir. Zaten Mustafa Kemal de itirazlarını içeren telgrafları Rauf ve Kara Vasıf Beyler'e göndermiştir (EK V).

Baha Sait'in imzaladığı, Kara Vasıf'ın onayladığı anlaşma metnini gören Mustafa Kemal'in adeta aklı başından gitmiştir ve Rauf Bey'e yazdığı mektup artık Kara Vasıf ve Karakol'la iplerin koptuğunun belgesidir. Mustafa Kemal'in karşı çıktığı Bolşeviklerle anlaşma yapılması değil, onu yapanların yetkisiz olmasıdır:

Vasıf Bey'in *dahi ve harice* karşı *Karakol Cemiyeti* namı altında *müstakil bir komitenin* heyet-i merkeziyesi olarak hareket ettiği ve Baha Sait Bey'n *Karakol Cemiyeti'nin* ve *Uşak Kongresinin* selahiyettar ve *müstakil* murahhası olarak Bolşeviklerle bütün memleketin muladderatına ait muahedat akdettiği sabit oluyor. Bizce bu muahedename mevaddında bir defa sahtelik vardır. Çünkü Türkiye hükümeti muvakkate-i ihtilaliyesini temsil eyleyen *Uşak Kongresi* heyet-i icraiyesi ve *Karakol Cemiyeti* ihtilaliyesi gibi ifadeler mugayir-i hakikattir.

Vasıf Bey ve rıfesiyle Karakol meselesi hakkında pek ciddi olarak görüşnenizi rica ederim. Eğer bu arkadaşlar bizim evvelce Karakol'ın intişar [yayılma] etmemesi hakkında verdiğimiz kararı yaptığımız tebligatı nazarı itibare almamışlar ise bize karşı doğru hareket etmemiş olurlar. Ve fi-mabad [bundan böyle] aynı tarz-ı harekete devamları takdirde kendileriyle *muamele ve irtibatı katetmek mecburiyetinde* kalacağımızı kendilerine anlatınız (Karabekir, 1960; 630-633).

Ekte Kara Vasıf Bey'e yazılan mektubu da sunduğumuz bu yazışmalardan çıkan sonuç şudur: Mustafa Kemal 26 Şubat'ta eline geçen Baha Sait'in imzaladığı antlaşma hakkında, çok kesin bir dille Mart başında Rauf ve Vasıf'ı şöyle uyarmaktadır: Memlekette tek egemen Heyet-i Temsiliye'dir, Karakol ve Uşak Kongresi diye bir şey tanımıyoruz. Ancak Mustafa Kemal, tari-

hi belirtilmemiş, Mart başında gönderilmiş olan bu telgraflarda henüz Karakol'un kapatılma talimatını vermemiştir. Yukarıda verildiği gibi, Karakol'un tamamen lağvedilip yerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesine uygun örgütler kurulması "ikazı" Mustafa Kemal tarafından ancak 12 Mart'ta yapılmıştır. Ancak Meclisin basılarak Karakol'un üst düzey yöneticilerinin tutuklanması, diğerlerinin Anadolu'ya geçmesi bu emri *de facto* hayata geçirmiştir.

Şimdi de bu gelişmeleri Milli Mücadele'nin önemli köşe taşlarından Doğu Cephesi komutanı Karabekir açısından inceleyelim. Mustafa Kemal, Baha Sait'in Bolşevikler'le anlaşma imzaladığını 3 Mart 1920 tarihli telgrafla Karabekir'e bildirmiş, fakat anlaşma metnini göndermemiştir. Mustafa Kemal'in Karabekir'e gönderdiği telgraftaki üslubundan, Karabekir'in kendisinin görüşlerini paylaşacağını umduğu anlaşılmaktadır:

Karakol cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen müstakil harekete mezun bir heyet-i merkeziyesini ve Baha Sait Bey'in sıfat ve salahiyetini tanımakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve salahiyette başlamış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasta mazur olduğumuzu bildirdik. Gerek Vasıf Bey'i gerek rûfekasını Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi olarak tanıdığımızı, yoksa siyaset-i dahiliye ve hariciyede ayrı ayrı iki komitenin itilaf etmiş şekline delalet edecek her türlü muamelat ve tezahüratı katiyyen reddettiğimizi, dahi- li, harici tedabir-i siyasiye ve icraiyyeden millete karşı dünyaya karşı, tarihe karşı Heyet-i Temsiliye'nin mesul olduğunu ve diğer taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair nokta-i nazarlarını istimzac etmeden ve mütalaalarını almadan cemiyetimizin hiçbir taahhüdatta bulunamayacağını se- rahaten ittiban ettik. Ve fimaabaad aynı tarz ve hareket devamları takdirinde kendileriyle muamele ve irtibatı kat'etmek mecburiye- tinde kalacağımızı yazdım (Karabekir, 1960; 509-511).

Karabekir, Mustafa Kemal'e 5 Mart'ta yanıt vermiştir ancak meseleye Mustafa Kemal'in bakış açısıyla bakmamış, duru-

mun vahametini anlamamış veya önemsememiştir. Daha doğrusu Karakol'a karşı Mustafa Kemal'den çok daha mûsamahakar davrandığının ipuçlarını bulmak mümkündür. Karabekir'in Mustafa Kemal'e verdiği yanıt, her zamanki gibi Karabekir'in orta yolculuğunun bir göstergesidir. Mektup, adeta Mustafa Kemal'i sakinleştirmek ve Kara Vasıf ile Mustafa Kemal'in arasında arabuluculuk yapma çabasıyla kaleme alınmıştır. Karabekir bu mektubu yazdığında henüz Baha Sait'in imzaladığı anlaşmanın içeriğini bilmemekte, ancak Karakol'un Bolşeviklerle anlaşma yapmasına karşı çıkmamaktadır. Onun karşı çıktığı tek şey bu konuda kendisinin çiğnenmiş olmasıdır: Anılarında "Baha Sait'i gönderenler kendisini uyarıp yetkisini geri almazlarsa dahi, Bolşevikler de biliyorlar ki, Türkiye'de bir Heyet-i Temsiliye vardır. Ve doğu işlerinde onun yürütme vasıtası Kazım Karabekir'dir" diye yazmaktadır (Karabekir, 1960; 509). Mustafa Kemal'e verdiği cevapta ise "Bolşevizmle kaderimizi birleştirmek kaçınılmazdır" ve "bu fikir adeta bir *esas* olarak kabul [edilmelidir]" ifadesi bulunmaktadır:

Bolşevizmin sari [bulaşıcı] olan kudret ve harekatı ... *er geç memleketimizi dahi sürûkleyecek ve yegane aman ve halasın [kurtuluşun] o kuvvetle beraber tevhid-i mukadderat olunmasını [kaderini birleştirmeyi] icap ettirecektir.*

Bolşevik ordularına da memleketimiz tarafından lakayit ve müstağni [çekingen, nazlı] *davranılmayarak* kendilerinin ümit ve emniyeti tesis ve muhafaza ve hudutlarımıza daha çabuk ve emniyetli *bilfiil gelmelerini tesri için de teşebbüsattan geri durmamak ... lazımdır*²⁴ (Karabekir, 1960; 509-511).

24 Kandemir'in yorumu ise şöyledir: "Karabekir Paşa düşünüyor; Karakol Cemiyeti gibi, onun Mütareke'nin ilk günlerinden beri her tehlikeye pervasızca göğüs gererek, bir fedakarlık örneği halinde yılmadan çalışarak Anadolu'ya pek muhtaç olduğu şeyleri, hiçbir menfaat beklemeden yetiştire yetiştire bitirememiş olan azasından Kara Vasıf ve Baha Sait Beyler'le arkadaşlarını muhakkak ki yine memlekete hizmet kaygusu ile yaptıkları bir işten dolayı bu suretle "sizinle alakayı keseriz" diye kırıp gücendirmenin hiç de zamanı değildir. Kaldı ki yapılan cürüm de sayılamaz" (Kandemir, 1966; 339).

Kısa bir süre önce, Amasya Tamimi'ndeki üçüncü maddeyi temel alarak, Bolşevik olduğu endişesiyle Mustafa Kemal'e ağır eleştiriler yönelten Karabekir, şimdi neden bu tavrı almaktadır? 1920 baharında Enver Paşa'nın bir Kızıl Ordu'yla doğu sınırına dayanacağı umulmaktadır²⁵. Dolayısıyla, Karabekir'in memlekete davet ettiği Kızıl Ordu aslında Enver'in başında olacağı, Halil ve Nuri Paşalar'ın komuta edecekleri ordudur. Yani Karabekir, Mustafa Kemal'in telgrafına karşı takındığı tutumla aslında Mustafa Kemal'e karşı İttihat ve Terakki rüesasını desteklemiş olmaktadır.

Karabekir, aynı mektubun devamında Kara Vasıf ve arkadaşlarını "red ve iğmaz [ayıplama] suretiyle meyus etmemek" gerekir ve "Baha Sait'in tekzip selahiyetini şimdilik muvafık görümiyorum," diyerek Karakol ile Mustafa Kemal arasındaki çatışmada, Karakol'un yanında yer almıştır. Üstelik mektubunda "Kara Vasıf rüfekasından bir iki zatın doğruca sırf bu işler hakkında görüşmek ve müştereken takip etmek üzere Erzurum'a gelmelerini" istemiştir (Karabekir, 1960; 511). Karabekir, Karakol'la doğrudan temas kurmak için "Kara Vasıf rüfekasından bir, iki zatı" Erzurum'a çağırıyor olsa gerek.

Karabekir tam da bu günlérde Fuat Sabit'ten 7 Mart 1920 tarihli bir rapor almıştır:

Ben Kafkasya Türklüğünü Gürcü ve Ermeni emperyalizmin-den kurtarmak için Sovyet esasının *kabulünü lazım görüyorum*. Ben Bolşeviklerle beraberim. Türkiye haricindeki Müslümanların Bolşeviklerle beraber çalışmalarını ve Sovyet esasatını kabul etmeleri lazım geleceğini Dağıstan'da umumi içtimalarda söyledim (Karabekir, 1960; 520).

Karabekir, yine aynı günlerde, 17 Mart 1920'de Halil ve Nuri Paşalar'a yazdığı mektupta, memleketimizin Bolşevizme zaten hazır olduğunu söylemektedir:

25 Enver Paşa'nın 1920 Mart'ında "Türkistan'da ordu kumandanı olduğu" dedikodusu, Lenin'in gönderdiği zannedilen üç Bolşevikle yapılan konuşmalardan yayılmıştır (Karabekir, 1960; 539, 543, 571, 572). Halbuki Enver o tarihte hâlâ yollardadır.

Bolşevizmin zaten müheyya [amade, hazır, hazırlanmış] olan memleketimize ve hudutlarımıza bilfiil dayanması için derhal Kafkas'ların istilası ve hatta Bolşevikler küçük bir kuvvetle Azerbaycan'a gelerek Azerbaycanlılarla beraber hududumuza doğru hareketi halinde temin-i maksada pek kafi gelecektir.

Azerbaycan ve Dağıstan'da Bolşeviklik fikrinin hakim olması ve icabında Batum Bolşeviklerine muavenet [yardım] edilebilmesinin ve Gürcistan'ın Bolşevik zümresine ithalinin temin buyrulması pek münasip olur (Karabekir, 1960; 539).

Mart ortalarında Karabekir'in tavır ve tutumu bu merkezdedir. Ancak Karabekir anılarında bu konuya, çok değil, iki yüz sayfa sonra tekrar dönmüştür.

Karabekir, bu sırada Karakol adına Bolşevikler'le anlaşma imzalayan Baha Sait'ten üslup olarak son derece yukardan yazılmış bir mektup almıştır. 1920 yılı baharında kurulan *Türk Komünist Fırkası*'nın *heyet-i merkeziye üyesi* olduğunu yazan Baha Sait (Karabekir, 1960; 610), 8 Nisan'da da Karabekir'e gönderdiği bir mektupta kendisini Anadolu'nun murahhas tayin etmesini talep ettikten sonra şunları yazmaktadır:

Kırmızı Ordunun bütün Kafkas umuru şimdilik benim mukaddesatıma bağlanmış haldedir. Nuri Paşa bir ahmak, hain gibi ... İngiliz taraftarı oldu. Artık o ihtilal kuvvetleri nazarında kirli bir nokta oldu. ... Artık burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de dahil olduğu teşkilat-ı umumiye vardır. Onun vasıtası da benim. Onun için muhaberatı olvechile tanzim etsin. Türk Komünist Fırkası adına olacaktır (Karabekir, 1960; 616-18).

Bu mektupta Baha Sait "Mustafa Kemal'in *tamimini* Nuri Paşa'ya tebliğ ettiklerinden"; ve "Radek Bolşevik murahhası ile *Mustafa Kemal namına* gönderilen" bir suretten söz etmektedir (Karabekir, 1960; 616-18). İşte Karabekir'i uyaran yine Mustafa Kemal'in kendisinden habersiz işler yaptığını düşünmesi olmuştur. Bu endişeyle derhal Mustafa Kemal'e 12 ve 13 Nisan tarihlerinde peş peşe gönderdiği telgraflarla bu anlaşmanın içeriğini sormuştur (Karabekir, 1960; 618-19).

Mustafa Kemal'in Baha Sait'in yapmış olduğu anlaşmaya gösterdiği tepkiyi, henüz anlaşmayı görmediği sırada yumuşatmaya çalışan, Mustafa Kemal'e "onları meyus etmemeyi" öneren Karabekir'in, Nisan ortalarında anlaşma metnini gördükten sonraki tepkisi çok şiddetli olmuştur. "Bu ne cürettir? Uşak Kongresi de kim oluyor? Kayıtsız şartsız felaketimize sebep olacak olan bu cinayeti nasıl işlemişler? Bu muahedeyi teyid edecek kuvveti nedir? Hususiyle ben doğunun kumandanıyım, *benden habersiz* neye muvaffak olunabilir?" (Karabekir, 1960; 630). Ertesi gün (17 Nisan 1920) Mustafa Kemal, Karabekir'e gönderdiği ikinci telgrafta "Katiyen imza etmedim. Rauf Bey de hiçbir muamele de bulunmadı. Baha Sait Bey yalan işaâ [haber yayma] ediyor," demiş ve Karabekir sakinleşmiştir (Karabekir, 1960; 630). Ancak bütün bu yazışmalar, Milli Mücadele'yi yürüten kadrolar arasındaki ittifakın nasıl bir dengeye bağlı olduğunu anlamakta yardımcı olmaktadır.

Karabekir, Mustafa Kemal'in Baha Sait'in imzaladığı anlaşma hakkında aldığı olumsuz tavrı Bakü'ye bildirmiştir. 28 Nisan 1920'de Bakü'ye gönderdiği Ali Rıza Bey'e verdiği talimatta TKF'nın gerçek gücünü anlama görevi vardır. Baha Sait'e iletilmek için şunları yazar:

Baha Sait Bey mektubunda kendisinin başkumandanlığından bahseylemişti. Bir fırkai siyasiyeden ibaret olan *mahdud zevat* arasında Başkumandanlık tabiri hüsnü tesir yapmadı. Bu cihetle Baha Sait beyin nazarı dikkatinin celb olunması ve İstanbul'a gönderildiği bahis olunan mukavelenamenin kendi namına imza edilmesinden Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar olmadığı, binanaleyh böyle bir mukavelename varsa muteber olmayacağı ve umum milletin karar ve iradesine istinaden Bolşeviklere karşı yapılan ilk teklifin bu kerre gönderilen teklifnameden ibaret olduğunun Baha Sait Bey'e anlatılması (Karabekir, 1960; 673. Tevetoğlu, 1967; 282).

Böylece Karabekir'in, Mustafa Kemal ile Bakü'deki "İttihatçı gruppâ" arasında ikili oynadığı görülmektedir. Karabekir, Ankara'da Meclis açıldıktan sonra bile, 28 Nisan 1920'de "Bakü'de

Türk Komünist Fırkası'na" hitabıyla hâlâ mektup yazmaktadır (Karabekir, 1960; 670).

Şimdi İttihatçılar'ın ve Baha Sait'in Kafkaslar'daki faaliyetlerini daha iyi kavramak için Baha Sait'i "başkomutan" atayan Bakü'deki "Türk Komünist Fırkası veya Gruppası"na bir göz atalım:

Bakü Türk Komitesi veya Türk Komünist Fırkası / Gruppası

1917 Ekim Devrimi'nden sonra 1918 yılı Ekim ayına kadar Birinci Dünya Savaşı devam etmiştir. Rusya'nın 1917 Ekim sonrasında savaştan çekilmesine ve ilhaksız, tazminatsız barış isteyerek bu doğrultuda Çarlık Rusya'sının ele geçirdiği üç vilayeti (Elviye-i Selâse) Osmanlı'ya geri verecek yolları açmasına rağmen, Osmanlı ve Almanya bununla yetinmemiş, Rusya topraklarındaki ileri yürüyüşe devam etmişler, bu yürüyüş Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıktıklarının ilan edildiği Kasım 1918'e kadar sürmüştür (Zenkovsky, 1960; 259).

Almanya ve Osmanlı Devletleri, 22 Nisan 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan 'Maverayı Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamışlar, sonra da Mayıs 1918'de bu devletin yerine bağımsız üç devletin, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin kurulmasına destek vermişlerdir.

40 yıldır Rusya tarafından ilhak edilmiş olan Elviye-i Selâse'nin Brest Litovsk muahedesi ile Osmanlıya geri verilmesi ile yetinmeyen İttihatçılar, 27 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Bakü'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Bakü'de Bolşeviklerin kontrolündeki Bakü Komünü'nün yıkılmasından çok kısa bir zaman sonra, 15 Ekim 1918'de Bakü'yü işgal eden Osmanlı Ordusu, kuzeye Dağıstan'a doğru yürümeye devam etmiştir. Ancak 30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleriyle mütareke imzalayarak yenilgiyi kabul etmesi üzerine Dağıstan'a kadar ilerlemiş olan Nuri Paşa ve Osmanlı ordusu Bakü de dahil olmak üzere Kafkaslardan çekilmek zorunda kalmış ve bu coğrafya bu sefer de

İngiliz ordusu tarafından işgal edilmiştir (Pipes, 1974). İngilizler 1919 yazından sonra Kafkaslardaki askerlerini çekmiş olsalar da bağımsız, anti-bolşevik devletler olan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerini desteklemişler ve bu devletleri Ankara ile Bolşevikler arasında bir sed olarak kullanmışlardır.

Kafkas seddi nedeniyle Anadolu'ya Sovyetlerden gelecek yardımın önü kapanmıştır. İngilizler Anadolu'yu Bolşeviklerden uzak tutmanın kendisi için yaşamsal öneme haiz olduğunu elbette biliyordu ve bu nedenle hem bağımsız Kafkas Cumhuriyetlerini hem de Beyaz Ordu'yu desteklemiştir. Bağımsız Azerbaycan Devleti'ni Müsavat Partisi yönetse de, Bolşeviklerin her geçen gün gücünü arttırması ve Kızıl Ordu'nun da kuzeyden güneye doğru yürüyüşünü hızlandırmasıyla dengeler değişmeye başlamıştır.

İşte 1920 yılı bahar ayında Halil Paşa, Baha Sait, Dr. Fuat Sabit ve daha pek subay Bakü'de bulunmaktadır. 1920 yılı Şubat ayından itibaren Ankara, Kafkas Seddinin yıkılması ve Bolşeviklerle ittifak yapılması doğrultusunda karara varmıştır. Bu nedenle Kuzeyden Bakü'ye doğru ilerlemekte olan Kızıl Ordu'ya karşı Müsavat Fırkası iktidarının silahlı bir direnişte bulunmasını engellemek Bakü'deki Türkiyeli subaylara düşmüştür. Bu subayların, Kızıl Ordu'nun önce Bakü'ye, daha sonra Ermenistan ve Gürcistan'a girişini kolaylaştırmalarının sebebi Sovyetlerden Anadolu'ya gelecek yardımın yolunu açmaktır.

Kafkasya'daki Türkiyelilerin siyasi faaliyetlerinin dönüm noktası 16 Mart 1920'de İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın basılmasıdır. Ankara'daki Mustafa Kemal ve arkadaşları açısından Meclisin basılması ve İstanbul'un kan dökerek adeta tekrar işgal edilmesi, İngilizlerle anlaşma umudunun sonu olmuştur. Bunun üzerine Bakü'ye özel kurye gönderilmiş ve Bolşeviklerle neredeyse kayıtsız şartsız ittifak aranması gereğinin altı çizilmiştir. Kurye ilk önce Halil Paşa ve ekibine gitmiş, onlardan kesin bir cevap alamayınca Dr Fuat Sabit'e gitmiştir. Dr Fuat Sabit haberleri alır almaz arkadaşlarını toplayarak "Türkiye'nin yeni vaziyetinin icabettirdiği şekil ve tarzda çalışılması-

na" karar vermiştir. "İttihat ve Terakki prensiplerine göre milliyetçi tarzda çalışan Halil Paşa ve arkadaşlarına da kendileri ile Bolşevik siyaseti dahilinde işbirliği yapmalarını" önermiştir. Yani Bakü'de Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşa ayrı iki ekip olarak çalışmaktadırlar.

İttihat ve Terakki prensiplerine göre milliyet düşturları dahilinde çalışan Azerbaycan hükümetiyle yoldaşlık etmekte olan Halil Paşa ve arkadaşlarına, "genel Bolşevik siyasetine göre işbirliği etmeleri gereğinin anlatılması" kararı alınmıştır (Karabekir, 1960; 609).

Bunun üzerine Dr. Fuat arkadaşlarını toplamış ve: "Gerek Rus ve gerek Türk Komitesinin muvafakati üzerine Halil Paşa'nın *ihtilal ordusunun* emir ve kumandasını deruhte etmesi münasip göröl[müştür]" (Karabekir, 1960; 610).

Bunun üzerine Bakü'deki bütün Türkiye kökenliler Türk Komünist Fırkası/Bakü Gruppası'nı kurmuşlar ve Anadolu'ya destek sağlamak için Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişini desteklemeye karar vermişlerdir. "İhtilal ordusu Halil Paşa'nın komutasına" verilmiş ve hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açık ve net bir şekilde Bakü'yü Kızıl Orduya teslim etme kararı alınmıştır (Karabekir, 1960; 608-612). Türk Komünist Fırkası da Bakü'de "Moskova Sovyeti ile uyuşacak, sollardan mürekkep bir hükümeti mevkii iktidara getirmek" istemektedir (Karabekir, 1960; 613).

Bolşeviklere direnen, İngiliz veya Amerikalılarla ittifak yaparak bağımsız bir devlet olma siyasetini gütmekte olan Azerbaycan Müsavat Partisi'nin direnişinin kırılmasında ve Kızıl Ordu'nun kan dökmeden Bakü'ye girmesinde Türk Komünist Fırkasının Anadolu'dan aldığı talimatlar doğrultusunda hareket etmesinin büyük payı vardır. Anlaşıldığı kadarıyla Bolşeviklerle bu doğrultuda işbirliği yapmak üzere harekete geçen Demir kod adlı Dr Fuat Sabit'tir (Karabekir, 1960; 615).

Ancak şu noktanın altının çizilmesi gerekmektedir: Bakü'de zaten en güçlü siyasi odak Bolşeviklerdir ve bu durumu Baha

Sait de Nisan 1920 de Karabekir'e gönderdiği mektubunda belirtmiştir: “[Bakü’de] Komünist partisi hepsinden daha kuvvetlidir. İntibahat [seçim] olursa ekseriyeti onlar kazanır” (Karabekir, 1960; 617).

Böylece Anadolu’yla Bolşevikler arasındaki Kafkas seddini kaldırmak amacıyla Bolşeviklerle işbirliği yaparak Kızıl Ordu’nun 27 Nisan 1920’de Bakü’ye girmesini kolaylaştıran Türkiyeli zabitlerden Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit, Türkiye’ye yapılacak yardımları temin etmek amacıyla Mayıs ayı başında Moskova’ya gitmişlerdir (Karabekir, 1960; 788-92).

Dr. Fuat Sabit “gayelerinin husulü için Bolşeviklerle teşriki mesaiyi elzem görmektedir” ve bu grup “Bolşevikler nezdinde pek ziyade mazhar-ı itimad olmuş ve olmaktadır”. Aradaki görüş ayrılıklarına rağmen iki grup ortak hareket etme kararı almış, ortak şubeler kurmuşlardır: Örneğin, Baha Sait Harekat şubesindeyken, Salih Zeki Propaganda şubesinde. Anadolu’ya da “şahıslarla değil, bu komiteyle yazışması” bildirilir. Artık *Bakü Türk Komünist Fırkası* kendini bir tüzel kişilik olarak sunmaktadır (Karabekir, 1960; 609-612). Böylece Denikin yenildiği ama Kızıl Ordu’nun henüz girmediği 27 Mart ile 29 Nisan tarihleri arasında bu partinin birinci görevi Azerbaycan’ın Bolşevikleştirilmesi için faaliyet göstermek olmuştur (Karabekir, 1960; 612-616). Bütün bu faaliyetler 29 Nisan 1920’ye kadar, yani Kızıl Ordu’nun Bakü’ye girişine kadar söz konusu olmuştur. Çünkü Kızıl Ordu’yla birlikte Bakü’ye gelen Mustafa Suphi, işlere ve bu partiye el koymuş, İttihatçılar’ın büyük bir kısmını partiden atmış ve bu kadrolarla arasında zaten var olan anlaşmazlıklar böylece daha da yüksek bir noktaya sıçramıştır.

İşte Baha Sait bu tarihte Bakü Türk Komünist Fırkası’nda önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır. Öyle ki Halil Paşa anılarında ondan, “Komünist Teşkilat liderlerinden Erkanıharp Binbaşı Baha Sait” diye söz etmektedir (Sorgun, 1997; 320). Baha Sait Dağıstan’da Beyaz Ordu’ya karşı savaşıırken Bolşeviklerin güvenini kazanmış ve Ocak ayında Mustafa Kemal’i ayağa kaldıran anlaşmayı o zaman yapmıştır. Halil Paşa anılarının

da Baha Sait'in kendisine "Kızıl Ordu'nun bir düşman gibi değil, bir dost gibi" Azerbaycan'a geleceğini söylediğini kaydeder. Baha Sait'e göre Halil Paşa: "şahsen Şimali Kafkasya'ya geçerse" "bu ordunun kumandası" ona "tevdi edilecektir"²⁶ (Sorgun, 1997; 320).

Anlaşıldığı kadarıyla Bakü Türk Komünist Fırkası döneminde, yani 1920 yılı Nisan ayı başında, Mustafa Kemal de, Karabekir de inisiyatifi Bakü'deki eski İttihatçılar'a bırakmış durumdadırlar. Bu durum, 1920 yılının Nisan ayında Karabekir-Mustafa Kemal-Bakü arasında gidip gelen mektuplardan anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal 11 Nisan 1920'de Karabekir'e şunları yazar: "*Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesis-i münasebet lüzumu malumdur*" (Karabekir, 1960; 620). Mustafa Kemal Karabekir'den bunu isterken, Karabekir de Bakü'yle yazışmaktadır. Öyle ki, Sovyetler'le kurulacak bütün ilişkilerin TKF kanalıyla yapılması Anadolu'ya adeta bir talimat olarak bildirilmiş ve Karabekir buna itiraz etmemiş, hatta desteklemiştir.

Karabekir, Mustafa Kemal'in 11 Nisan tarihli telgrafına 13 Nisan 1920'de, Bakü ile Ankara arasında arabulucu olmaktan ve iplerin kendi elinde olmasından çok memnun olduğu anlaşılan çok uzun bir mektup yazmıştır:

Bittabi bundan sonra Bakü'den hiçbir şahs-ı münferidin imza ve selahiyeti kabul edilmeyerek *daima komitenin* müşterek karar ve selahiyetli tebliğ olunmalı ve oradaki *Baha Sait* Bey'in de ancak o komitenin bir ferdi ve şayet intihaba mazhar olmuşsa [seçilme şerifi verilmişse] o *komitenin reisi* unvanını taşıması ve böyle iblağ buyurulması lazımdır (Karabekir, 1960; 621).

Karabekir, Mustafa Kemal'e gönderdiği uzun ve önemli mektubunda, "mütalaalarını", ki bu mütalaalara Dr. Albay İbrahim Tali ve Albay Manastırlı Kazım Bey'lerin de katıldığını kaydetmektedir, Bolşevizmin "neden kabulü ve nasıl uygulanması gerektiğine ilişkin düşüncelerini" yazmaktadır:

26 Talat Paşa anılarında Halil Paşa için: "O bir istisnaydı ve komünizme eğilimliydi" demektedir (Kabacalı, 1994; 175).

Memleketimiz kapitalist değildir. Zûrra [ziraatçiler/köylüler] memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. ... *Kur'an-ı Kerim fukaraya, ameleye ve sai-i gayrete müteallik ve bizce malum olabilen ne kadar Bolşevik prensipleri varsa hep ihtiva ediyor. Ondan dolayı da Müslümanlar Bolşevikliği kolay ve munis kabul ve telakki etmektedir.*

... Bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilat ve tahavvülâtı (değişme) peyderpey ve tedricen tatbika başlayıp milletin ... hazım ve kabule alıştıranak tevsi etmelidir (Karabekir, 1960; 623-24).

Dönemi tekrar hatırlayalım: Nisan 1920, İstanbul Meclis-i Mebusan'ı kapatılmış, henüz Ankara'da Meclis açılmamıştır. Ankara, Meclis-i Mebusan'ın basılmasıyla İngilizlerle anlaşma olanaklarının tamamen bittiği kanısına varmış olmalı ve dolayısıyla da Bolşeviklerle işbirliğinden başka tutunacak dal kalmamış durumda iken, komutanlar Bolşevizmin “peyderpey [yavaş yavaş] ve tedricen [azar azar]” memlekete uygulanmasının planlarını yapmaktadırlar.

İşte bu süreçte Bolşevikler'le yapılan ittifak sonucunda neler yaşandığını kavrayabilmek için bir kaç olaya göz atmakta yarar görüyorum: 1920 yılı yaz aylarında “Bolşevikliğin, kesin ve yakın bir felaketten kurtulmanın çaresi” olduğu telkin edilmektedir. İttihatçılar, Ankara hükümetinin vekillerinin yanında, orduya Bolşevik olmanın zorunlulukları hakkında propaganda yapacak kadar Ankara hükümetiyle iç içedirler. Ünüvar şunları anlatıyor:

1920 senesi yazında Dışişleri Bakanı ve arkadaşları Beyazıt'ta tümen karargahında bulunurken *Bahaettin Bey* namında bir eski İttihatçıyı saatlerce dinlemiştik.... *Bolşevik olmaktan başka çare bulunmadığını* söyleyerek sözlerini bitirmişti” (Ünüvar, 1997; 33).

Artık Bolşevizm her yerdedir, kavramlara yansımakta, davranışları değiştirmekte, toplumun tüm kurumlarına adeta sızmaktadır: 1 Ağustos 1920'de Türk birlikleri ile Bolşevik birli-

ğinin Nahçıvan'da birleşmesi üzerine Bolşevikler Enternasyonal marşını, Türkler ise "Aç bağrını biz geldik" marşını söylemişlerdir. Bu marşın ne olduğunu soran Ruslara, "*İnkılâb-i Türkiye Şark Cephesi Kızıl Müfreze K[umandanı]*" unvanını taşıyan Veysel Bey (Ünûvar), "*Türk İnkılâp Marşı*" olduğunu söylemiştir (Ünûvar, 1997; 57). Türk ordusunda Bolşevik subay işaretlerinin kullanılmasına başlanmıştır ve bu emri veren de Halil Paşa'dır (Ünûvar, 1997; 57). Cephe Komutanlığı'ndan gelen emirle, "Osmanlı müfrezesi" olan birliğin adı "*İnkılâb-ı Türkiye Şark Cephesi Kızıl Müfrezesi*" olarak değiştirilmiştir (Ünûvar, 1997; 51, 57). 27 Nisan 1920'de "Azerbaycan ahalisine" hitaben yayımlanan bir beyannamenin imzası şudur: "Rusya, Azerbaycan, Türkiye, Müttefik Sovyet Cumhuriyetleri ve Kızıl Orduları/Türk Komünist Fırkası Namına Halil Paşa" (Karabekir, 1967; 303).

13 Aralık 1920'de, Azerbaycan'a BMM adına, yani Ankara Hükümeti adına murahhas/temsilci olarak gönderilen Memduh Şevket'e Halil Paşa, "Bakü Türk İnkılâp Hükümeti Mümesili" sıfatını uygun görmektedir (Karabekir, 1967; 304).

Ve 1920 yılının Temmuz ayında Karabekir Paşa şu tür beyannameler yayımlamaktadır:

Nahçıvan, Şeril, Ordubat, Şahtahtı Mıntıkalarına ve Kaymakamlıklarına Kolordu Kumandanlığının beyannamesini aynen tebliğ ediyorum.

Ahaliye tebliğ edilecektir

İngiliz ve Fransızların şeriki olan hükümetler Türkiye'nin ve böylece İslamiyetin mahvı için uğraşıyorlar. Bu sebepten bizim ve alem-i İslamın halası ve necatı *ancak Bolşeviklerle uyuşmak ve irtibat yapmakla olur. Buna karar verilmiş, siyaseten de işe başlanmıştır.* Nahçıvan ve havalisinin bunu iyice anlayıp düşünmeleri ve Bolşeviklerle bir saat evvel birleşmeye çalışmaları lazımdır. [...] Nahçıvan'da bizimle Bolşeviklerin birleşmesine mani olacak kimse-lerin bulunmasını ve Bolşeviklere mukavemet etmek küstahlığına çalışıldığını işitmekle dil-hunum [içim kan ağlıyor].

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir
(Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 1998; 4)

Erzurum'da halk hükümeti meselesi

Şevket Süreyya Aydemir'in "Erzurum'da bir *Umumi Valilik kurulması* ve bu makama da Celalettin Arif'in getirilmesi Ankara'dan istenir. Neredeyse Anadolu'nun elde kalan kısmı da *ikiye bölünecekti*" (Aydemir, 1992; 558) (abç) yorumunu yaptığı, Erzurum'da *Halk Hükümeti* kurma meselesi de, bence Mustafa Kemal'e muhalif İttihatçıların kendilerine bir iktidar alanı açmak amacıyla gündeme getirdikleri bir meseledir.

Bu mesele patlak verdiğinde, yani 1920 yılının Eylül ayında içte ve dışta durum şudur: Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı toplanmış, Enver Bolşevikler'in itibarlı adamı, Ankara hükümetinin durumu kritik, Bursa düşmüş ve Çerkez Ethem kuvvetleri baş tacı, Yeşil Ordu Cemiyeti kapatılsa da hemen hemen aynı kadro 18 Ekim'de "resmi" TKF'yi kuracaktır ve Mecliste *Halk Zümresi* güçlü rüzgarlar estirmektedir. Anadolu'nun her yerinde *Şuralar* kurulmasından söz edilmesinin en güçlü gerekçesi henüz bitmiş olan Bakü Doğu Halkları Kurultayı –Şark Milel-i Mazlumesi Konferansı– olmalıdır. Bu "şura/Sovyet" kurma işi o tarihlerde o kadar ileri gitmiştir ki, valiler bile harekete geçmek için emir beklemektedirler. Van Vali Vekili Cavid Bey, 10 Eylül 1920'de "BMM Riyasetine, Dahiliye Vekaletine" ve Ordu Komutanı olan Karabekir'e "bir şura usulünün resmen kabulünü" öneren şu şifre telgrafını göndermiştir:

bu ayrılık ve yabancılık ve haksız itham hislerini izale için umuru idare-i mülkiyede mudii ve mutedil [sert olmayan] bir şura usulünün resmen kabulünü ve hükümetin emperyalizm istibdadından uzak ve halkın tehvin ve tevsii maişetine ve *fakir kısmın sefaletten tahlisine sai bir hükümeti müştereke olduğunu alenen ve resmen ilan ile iş bu halkın bila tefrik fakrû servet ve azade-i tesir hükümet intihab eyleyecekleri köy, nahiye, kaza, liva, vilayet ve daha büyük şura meclislerinde Büyük Şura Meclisi Heyeti İcraiyesinin de her ne isim tahtında olursa olsun bulunduracağı bir vekili resmi ile müştereken ve kardeşçe men-sup ve memur oldukları mıntıkanın menafi ve ırk ve itiyadına*

göre şura usulü ile tedviri umuru idare edebilmeleri ve umuru maliye ve adliye ve inzibatiyenin de işbu mudil ve mutedil şekilde basitleştirilmesini *en kısa ve en muvafık bir tarık olarak kati kanaatle görüyorum*.

şekli idare-i resmîyemize acilen bir tahavvül ve inkılap izharı ve natık propagandistler vasıtasile ve her taraflarda tenvirat ve irşadat yapılarak halkın hem bu şura usulünün menafiine alıştırılması ve hem de *komünizmin* bizim halkın zihniyetine uymayacak efaline karşı bu suretle bir siper teşkili mütalaasında bulunduğumu arz eylerim.

Van Vali Vekili Cavid (Karabekir, 1967; 26-27)

Karabekir, halk hükümeti kurmanın yolunun yerel insanların göreve getirilmesi olduğunu savunan Dr. Adnan'ın da, –ki o sırada Sıhhiye Vekili ve Meclis Reisi Sanisi'dir– halk hükümeti kurma görüşüne taraftar olduğu kanısındadır. Karabekir'in de aynı rüzgarlara kapıldığı görülmektedir ve bu konudaki fikri şudur: "Halk hükümeti yapılacaksa, bunu resmi şekle döküp bir kaide dahilinde tatbik etmek" gerekir (Karabekir, 1967; 27).

O süreçte Ankara'da, Erzurum'da olan biten hakkında dedikodular da almış başını gitmektedir. Karabekir bunları şöyle aktarıyor:

Halk hükümeti meselesinin Bolşevikliğin mukaddemesi [öncülü] olduğunu; 12. Fırkanın 34. Alayında Bolşevik teşkilatı yapılmakta olduğunu, Nuri Paşa'nın Hafi Şark Askeri Şura Cemiyeti Reisi intihab olunduğunu, ... güya benim de Bolşevik olup, ismimize Yoldaş dediğimiz hakkında bazı propagandalar yapıldığını [duyuyorduk]" (Karabekir, 1967; 34).

15 Ekim 1920'de eski Trabzon Valisi Hamit Bey²⁷ ve Fırka kumandanı Rüştü Bey'le (asılan) birlikte Erzurum'a gelirler; Hamit Bey Erzurum'a vali atanmıştır. Karabekir anlatıyor:

27 Vali Hamit Bey: Karakol üyesi ve Refet Bey'in adamıdır. Karabekir'in buradaki üslubundan Hamit Bey'in de halk hükümetinden yana olduğu izlenimi edinilmektedir. Ancak Hamit Bey o günleri hatıralarında şöyle anlatmaktadır: "Ey-lül'ün 26. günü Trabzon'daydım. Türlü yerlerden esen rüzgarlar Trabzon ha-

Hamit Bey Ankara'dan geliyordu, verdiği malumat da *Halk Hükümeti* meselesini *Meclis-i Milli arzu etmiş*, Erzurum mebusu Necati Bey *Halk Hükümeti katibi umumisi* imiş; ... Erzurum memurlarını yerlilerden yapmaya çalışan Necati Bey şifresini Sıhhiye Vekili Adnan Bey imzası ile yazıyordu (Karabekir, 1967; 37).

İşte halk hükümeti veya şuralar kurma modasının gündemde olduğu bugünlerde, BMM “reis-i sanisi” Celaleddin Arif²⁸ ve mebus Hüseyin Avni Beyler Erzurum’a giderler. Kazım Bey’in (Orbay) yolsuzluk yaptığına ilişkin dedikodular çıkmıştır ve Erzurum’a Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurucularından, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi, Erzurum Kongresi’nin aktif üyelerinden, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni vali atanmak ister. *Albayrak* gazetesinin “solcu” ekibi de halk hükümeti talep etmektedir. At iziyle it izinin karıştığı günlerdir. Kimin niye, kime karşı muhalefete geçtiğinin belirsiz olduğu dönemlerdir.

Karabekir, Mustafa Kemal’e geleneksel muhalefeti dolayısıyla önce Celalettin Arif ve Hüseyin Avni’nin “komplosuna” ortak olmuş gibi görünür. Ancak Eylül ayı sonunda Karabekir durumdan kuşkullanmış olsa gerektir ki, İsmet Bey’e Celalettin Arif ve Hüseyin Avni hakkındaki fikrini sorar. İsmet Bey’in bu kişilerin muhalefet yapmak için Karabekir’i de alet edeceklerine ilişkin görüşleri üzerine Karabekir saf değiştirerek Celalettin Arif ve Hüseyin Avni’nin Erzurum’dan ayrılmasını sağlar.

vasını zehirliyordu. Bir taraftan Bakü’ye gönderilen Kongre azasının söylentileri, diğer taraftan Yeşil Ordu’nun başlarında Enver Paşa olduğu halde geleceği haberleri beni üzüyordu” (Meşhur Valiler, 1969; 434). Hamit Bey’i, Trabzon’a gittikten bir hafta sonra, o sırada Dahiliye Vekili olan Refet Bey Erzurum’a atmıştır (Meşhur Valiler, 1969; 434). Hamit Bey’in alelacele –14 Ekim’de– Erzurum’a gönderilmesinin sebebi Celalettin Arif Bey’in Erzurum’da yarattığı problemler midir? Celaleddin Arif’in boş olan Erzurum Valiliği’ne önerdiği Hüseyin Avni’nin yerine Ankara hemen atama yapmış anlaşılan. Ancak Hamit Bey’in de o tarihlerde konumu net görünmüyor.

28 Celalettin Arif, 1919 da Beşinci Şube’de yargılanan İttihatçıların avukatlarından biri (Tunaya, 1989; 276) ve Meclis-i Mebusan’ın başkanıdır. Ankara’da BMM açıldığında başkan olmayı ister ancak 2. başkan olur. Malum başkanlığa Mustafa Kemal seçilir.

Albayrak gazetesi yazarlarının da içinde olduğu bu olaylarda Karabekir, Celaleddin Arif ve Hüseyn Avni'nin kendisini alet ederek bir komploya kurban etmeye çalışmalarını hiç affetmediğı ve unutmadiğı için 1921 yılı Mayıs'ında İbrahim Tali'nin raporu üzerine Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'ya yazdığı telgraf-ta şunları söylüyor:

Anlaşıyor ki, maksada varmak için *hükümeti halk eline vererek* inhilale uğratacaklar ve *orduyu milis yapacağız* diye dağıtacaklar. Badehu külliyetli para ile Enver Paşa'ya çapulculardan mürekkep bir *kızılordu* teşkil ettireceklerdir.

..... Bolşevikler Mustafa Suphi ve emsali ile yapamadığı Anadolu Kızıl inkılabını *Enver Paşa ve rüfekaşı vasıtası* ile yaptırmaya çalışacaklardır (Karabekir, 1967; 90-91).

Bütün bu olaylar 1920 yılı Ekim ve Kasım aylarında, Enver Paşa'nın has adamları Nail ve Küçük Talat Trabzon'da iken yaşanmıştır. Erzurum'da Halk Hükümeti kurma talebinin altında, Erzurum'un Ankara'dan bir tür özerklik elde etmesi niyeti olsa gerekir. Edirne'nin kurtarılışından bu yana "özerk" küçük devletler kurmaya yatkın olan Enver Paşa, bu girişimle kendine bir iktidar odağı yaratmak istemiş olabilir.

16 Mart 1920: Mustafa Kemal inisiyatifi ele alıyor

Tekrar İstanbul'da Meclis'in basılmasıyla gelişen olaylara dönersek: İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla inisiyatifi elinden kaçırmış gibi görünen Mustafa Kemal, Meclis'in basılıp Rauf, Kara Vasıf ve Galatalı Şevket'in tutuklanmasıyla Anadolu'da Milli Mücadele'nin rakipsiz lideri durumuna gelmiştir. İttihatçıların politik taktikleri bir kez daha iflas edip, İstanbul'daki Meclis pratiğı fiyaskoyla sonuçlanınca, Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakıncalarını dile getirmiş, Milli Mücadele'yi başsız bırakmamak için İstanbul'a gitmek öngörüsünü göstermiş bir siyasetçi olarak Mustafa Kemal'in prestiji tartışmasız hale gelmiştir. Falih Rıfkı bu saptamayı doğrulamaktadır: "16 Mart'tan [1920] sonra vatanse-

ver ve milliyetçilerden çoğu Mustafa Kemal'e bağlanmıştır" (Atay, 1969; 213).

İstanbul'dan herkesin kaçmasıyla Karakol'un fiilen yok olması, Karakol-Mustafa Kemal ittifakında Mustafa Kemal'in eli ni güçlendirmiştir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da BMM'nin açılmasıyla Mustafa Kemal, ittifakın eşit haklı tarafıyken, iktidar mevkiine geçmiş olmalıdır. Mustafa Kemal, Meclis baskını üzerine derhal siyasi refleks göstermiş, tüm mebusları Ankara'ya çağırması ve Milli Mücadele'yi Anadolu'dan yönetmeye başlamıştır.

1920 Mart'ında Karakol'un İstanbul'daki varlığı fiilen bitmiş olmasına karşın, yurtdışındaki İttihatçı liderlerden Talat ve Enver, iktidar odağı olmaya devam etmiştir. Her iki odakla da Mustafa Kemal'in ittifakı 1921 baharına kadar sürmüştür. Bu bir yıllık süre içinde Anadolu'da Enver ve Talat sempatisini olan İttihatçılar Milli Mücadele'nin liderliğini Mustafa Kemal'e bırakmakla birlikte, Mustafa Kemal'in onayıyla Anadolu'da Yeşil Ordu Cemiyeti, *resmi/danışıklı/sahte* Türkiye Komünist Fırkası/TKF gibi siyasi oluşumlar yaratmışlardır. Mustafa Kemal kontrolü elinden geçirir gibi olduğunu hissettiğinde bu odakların dağıtılması için emri vermiş, onlar da karşı çıkmamışlardır.

İttihat ve Terakki rüesasının düşüncelerini açık açık dile getiren kişi Karabekir'dir. Daha 5 Mayıs 1920'de Karabekir, Enver ve Talat'a karşı ilk uyarıyı yapmaktadır:

... mücadelata iştirak emeliyle Enver, Talat, Cemal Paşalar'la rüfeka ve keza Halil ve Nuri Paşalar gelirlerse bunlar nasıl telakki ve kabul olunacaktır?

Hariçteki Paşalarımız Bolşevik cereyanı diye memleketimize dahil olurlarsa ...

Paşaların şark alemindeki ünvan ve mesaisinden istifade etmek... fakat herhalde bugün Anadolu hududu mesaisini ve şekli idaresini yalnız Anadolu'da mevcut olan evlad-ı vatan terk ile bir tarz-ı hal bulmak ve bunu ilk fırsatta kendilerine iblağ eylemek lazım gelir (Karabekir, 1960; 702-705).

Mustafa Kemal'in liderliğini pekiştiren ikinci önemli olay, Talat Paşa'nın 15 Mart 1921'de Berlin'de vurulmasıdır. Talat Paşa'nın öldürülmesiyle "sulh yapıldıktan sonra" Mustafa Kemal'in en önemli rakibi olacak Talat Paşa, siyaset sahnesinden çıkmıştır. Böylece 1921 Mart'ından itibaren Talat fraksiyonuna bağlı olan İttihatçı milletvekilleri Anadolu'da Mustafa Kemal'in liderliği etrafında toplanmışlardır. Böylece Mustafa Kemal'e rakip bir olabilecek tek siyasi odak kalmıştır: Enver Paşa. O da Halk Şurular Fırkası'yla Anadolu'da ciddi olarak faaliyete geçmeye teşebbüs edince,²⁹ Mustafa Kemal bu ekiple yaptığı ittifakı bozmuştur. Şöyle de formüle edilebilir: İttifakın temel şartlarından biri olan Enver Paşa'nın yurda girmeme maddesini Enver Paşa ve ona bağlı ekip bozduğu için, ittifakı bozan taraf Enver'dir. Bu durumda Enver Paşa'nın taraftarlarına yönelik faaliyet başlamıştır: 16 Nisan 1921'de Halil Paşa yurt dışına çıkarılmış, Naim Cevat tutuklanmış, Yenibahçeli Şükrü kontrol altına alınmıştır. Karabekir şöyle formüle eder: "şüpheli İttihatçılar'ın tümü Halil Paşa, Küçük Talat, Nail memlekette çıkarılmış"tır (Karabekir, 1960; 952).

1921 baharına kadar Mustafa Kemal'in müttefiklerinden olan, şimdi muhalefete geçen Enver Paşa'ya bağlı İttihatçı odak da, önce Enver Paşa'nın Buhara'da 1922 Ağustos'unda öldürülmesiyle güç kaybetmiş olup, toparlananlar da 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e suikast düzenlenmesi suçlamasıyla tasfiye edilecektir.

Liderlik yolu

Görüldüğü gibi, Milli Mücadele sürecinde Mustafa Kemal bir yandan kendi iradesiyle liderliğe doğru yürürken, diğer yandan da koşullar onun liderliğini hazırlamıştır. Mustafa Kemal Anadolu'ya çıktığında *henüz* Milli Mücadele'nin tartışılmaz lideri

29 "5 Mayıs 1921: Enver Paşa, Bedri Bey, Naim Cevat Bey Moskova'da: 'Halk Şurular Programı' diyerek komünizm esası üzerine bir program bastırarak Anadolu'ya göndermeye başladılar. Seyfi Bey bu programları Moskova'da bastırılırken görmüş" (Karabekir, 1960; 954).

olmamasına rağmen, sadece İttihatçılar tarafından değil, milli mücadeleye katılan tüm taraflardan kabul ve onay görmüştür. Örneğin Erzurum'daki Kongre'ye İttihatçıların daveti üzerine gitmiştir ve delege olabilmesini oradaki yerel teşkilatın kendisine onay vermesine borçludur.

Ancak bu noktada şu hususun altının önemle çizilmesi gerekmektedir: İttihat ve Terakki Fırkası Kasım 1918 yılında bizzat kurucuları, dönemin terminolojisiyle söylenirse rüesaları, yani reisleri/liderleri tarafından kapatılmıştır. Partinin kapanması ile üyeleri darma dağınık olmuştur. İttihat Terakki her ne kadar kendi içinden Teceddüt Fırkası, Karakol Cemiyeti gibi parti ve cemiyetler doğurmuş olsa da, üyeler eskisi gibi hiyerarşik bir örgütün merkezinden talimat alma dönemlerini geride bırakmıştır. Böylece Anadolu yeni bir sürece geçmiştir: Kimi zaman şahıslar, kimi zaman yöreler kendi başlarına hareket etmişlerdir. Merkez kaç, yerel yapılar kendi başına buyruk dükalıklar gibi çalışmaya başlamıştır. Herkes şef, herkes reis, her grup parti, her çevre örgüt refleksi vermeye başlamıştır.

Bu yan yana gelişlerde belirleyici kıstas eski "İttihatçı" olmaktır. Güven ilişkisinin kesinlikle şart olduğu bu dönemde insanları yan yana getiren işte bu eski İttihatçılık veya Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olmaktır. Eski hiyerarşiler yıkılsa da yeni hiyerarşiler kurulmuştur. Hatta bu ordu için bile geçerli olmuştur. En erken zamanda Anadolu'ya geçip Kuvayı Milliye'de savaşmaya başlamış olan subaylar yeni bir hiyerarşi yaratmışlardır. Bütün bu dağınıklık içinde çeşitli grup ve çevrelere dahil olan eski İttihatçılar, Mustafa Kemal'le ittifak yapmak, onu lider olarak kabul etmek *zorunda* kalmışlardır. Çünkü Mustafa Kemal, kendi içinde parçalanmış ve birbirleriyle çelişki ve rekabet içinde olan İttihatçıları birleştirici tek faktör olmuştur.

Aynı şey ordunun durumu için de geçerlidir: Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgisi sonrasında yurt dışına çıkmak zorunda kalışı, ordunun başına Mustafa Kemal'in geçmesini kolaylaştırmıştır. Yani İttihat ve Terakki Fırkası'nın başına nasıl İttihat ve Terak-

ki içindeki Enver muhalifleri geçtiyse, ordunun başına da Enver muhalifi en güçlü aday olan Mustafa Kemal geçmiştir.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'da, tüm siyasi odakların kabul ettiği bir lider değildir. Falih Rıfkı Atay: "Mustafa Kemal'in şef tanınması hayli güç olmuştur" saptamasını yapmaktadır (Atay, 1969; 212). Amasya Tamimi'nde adları geçen kişiler arasında Mustafa Kemal'in içlerindeki en kıdemli asker/paşa olması ve liderliğe en istekli, İstanbul'daki iktidara başkaldırmaya en kararlı şahıs olması dışında bir ayrıcalığı olduğuna ilişkin ipucu bulunmamaktadır. Zaten henüz reislik gündeme gelmemiştir.

Ancak Amasya'da gizli bir askerî örgüt kurulmuştur: "Amasya antlaşmasının hiç açıklanmayan bir gizli maddesi vardır. Bu maddeye göre Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Fuad Paşa'larla Rauf Bey bir milli hükümetin ilk kadrosu olarak tesbit edilmiştir" (Atay, 1969; 182). Ve biliyoruz ki, Mustafa Kemal'in mimarı olduğu Amasya Tamimi'ne Rauf Bey ve Refet imza koymakta çekince göstermişler ve adeta kerhen imzalamışlardır:

Amasya toplantısında Rauf Bey, ben misafirim, diye Mustafa Kemal'in hazırladığı bildiri ve çağırış vesikasını imzalamaktan çekinmiş, sonra bir hatıra olarak imzalamıştı. Refet Bey önce reddetmiş, Ali Fuat Paşa'nın ısrarı üzerine belli belirsiz bir imza koymuştu (Atay, 1969; 191).

Mustafa Kemal'in Erzurum'a varışının hemen ertesinde, 7 ve 8 Temmuz geceleri yapılan toplantıda, bu toplantıya katılanlar Mustafa Kemal'e "yardımcı olacaklarını" beyan etmişlerdir. Bunlar Vali Mazhar Müfit ve Münir, Kazım Karabekir, Rauf, İbrahim Süreyya, Kazım (Dirik), Hüsrev (Gerede), Dr. Refik Beyler'dir (Atatürk, 1967; 43-45). İşte Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'nin emirlerine uyulacak lideri olarak ilk kez kabul edilmesi bu toplantıda olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin yurt dışına çıkan liderlerinin ise, ancak Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal'i lider kabul ettikleri görülmektedir. Yani fiili durumu onaylamışlardır. Talat Paşa'nın Aralık 1919 tarihli mektubu, Mustafa Kemal'in İttihat ve

Terakki liderleri tarafından Milli Mücadele'nin önderi olarak kabul edildiğinin kanıtıdır. Yani İttihat ve Terakki yöneticileri yurtdışına kaçtıktan on dört ay sonra Mustafa Kemal faktörü-nü kabul etmişlerdir.

Tekrar etmekte sakınca yok: Mustafa Kemal'in liderlik yolculuğunda 1920 ve 1921 Mart'ında gerçekleşen iki olay belirleyici önemi haizdir: Birincisi; 16 Mart 1920 yılında Meclis-i Mebusan'ın basılması ve siyasetin merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya kayması ve ikincisi; 15 Mart 1921'de Talat Paşa'nın Berlin'de öldürülmesi ile özellikle Anadolu'daki Talat fraksiyonuna mensup üyelerin Mustafa Kemal'in liderliğinde toplanması. 1919 yılı boyunca siyasetin merkezi Erzurum ve Sivas'a kaymışken, Meclis-i Mebusan'ın 1920 yılı Ocak ayında İstanbul'da açılmasıyla birlikte siyasetin odağı tekrar İstanbul olmuştur. Meclis kapatılıncaya kadar da siyasetin odağına Rauf ve Kara Vasıf Bey'ler yerleşmişlerdir. 16 Mart 1920'de Rauf ve Kara Vasıf Beyler tutuklanıp Malta'ya sürülünce ve İstanbul, İttihatçılar açısından yaşanmaz bir kent haline gelince Ankara'da yerleşmiş olan Mustafa Kemal kaçınılmaz olarak öne çıkmıştır. Siyasetin merkezi bu kez Ankara olmuştur.

Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan kapatıldıktan sonra doğrudan Rauf ve Kara Vasıf Bey'leri hedef alarak şunları söyleyecektir:

Aylarca ve muhtelif tarz ve suretlerle vuku bulan ikazlarımıza rağmen *bizim dediğimiz teşkilatı yapmayıp, Karakol Cemiyetinin vücut bulmasına çalışanların başları*, Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da, efradının hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı (Atatürk, 1967; 423).

23 Nisan 1920'de BMM'nin Ankara'da açılması ve Mustafa Kemal'in Meclis ve hükümet başkanı olmasıyla lider haline geldiği düşünülse bile, eski İttihatçı mebusların yurt dışındaki Talat ve Enver Paşa'yla ilişkisi sürmüştür. Mustafa Kemal'in liderliğini perçinleyen ikinci olay, Talat Paşa'nın 15 Mart 1921'de vurulmasıyla, bir lider olarak siyaset sahnesinden çekilmesidir. Böylece Ankara'da Talat fraksiyonuna dahil olan, dolayısıyla da

Talat Paşa'yla ilişkilerini sürdürmeye devam eden İttihatçılar, bu olaydan sonra Mustafa Kemal'in yanında saf tutmuşlar ve Enver fraksiyonuna karşı mücadelede başı çekmişlerdir. Talat fraksiyonunun Mustafa Kemal'in yanında yer almasında Talat Paşa'nın, en azından barış sağlanıncaya kadar Anadolu'da işleri Mustafa Kemal'e bırakma yaklaşımı etkili olmuştur. Talat Paşa'nın bu yaklaşımı nedeniyle, Kara Vasıf'ın Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal'e "Talat Paşa'dan aldığımız talimata göre başkomutanımız sizsiniz" deyişi gerçek olmalıdır.³⁰

Mustafa Kemal'in liderliğini yurt dışındakiler de kabul etmek zorunda kalmışlardır. 30 Mart 1921'de Moskova'daki Enver Paşa, Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta "teşkilatlanmanın önemi" öne çıkararak yaptığı değerlendirmede Mustafa Kemal'den söz etmeden geçememektedir:

Ben evvelce de arzettiğim gibi, eğer bize şahıslarımızla kalmayacak bir teşkilat vücuda getirmeye muvaffak olursak herhalde emelimizin husulünü görmüşüz demektir. Bence ordunun bu noktai nazardan yetiştirilmesi nasıl Anadolu'yu kurtardı, bir *Mustafa Kemal*, Kazım, ilah. vücuda getirdiyse eğer teşkilatımız her İslam memleketinde böyle gençliği hazırlarsa iş olur. Bunun için de hiçbir yere hiçbir şahsi amele bağlı olmayarak gayret lazımdır (*Tanin*, 1944, Tefrika 10).

23 Nisan 1921 tarihli Moskova'dan yazılmış diğer bir mektubunda Enver yine "teşkilatın" önemi üzerinde fikir yürütürken Mustafa Kemal'i anmaktadır:

ve tedricen yetiştirilecek gençler biz bıksak ta, ölsek de iş devam ederler. İşte bundan dolayı da tabii *hafiyen* olacak bu teşkilatın şahıslardan ziyade bir esasa raptı ve bu surette her mahalde kendi kendine işleyecek bir şekilde ihzarı taraftarıyım. İşte memleketimiz bu fikrime iyi bir misaldir. Biz orada olmamakla beraber yetişmiş genç arkadaşlar, başta *yine o mev-*

30 Jevakhoff'a göre Berlin'de yapılan "pan-İslamist Kongrede" Talat diktatör, Enver Avrupa için askerî yetkili, M. Kemal de "Talat tarafından yönetilen idarenin emrinde Türk Kuvvetleri Başkomutanı ilan edilmiş"tir (Jevakhoff, 1998; 137).

kie ihzar edilmiş [hazırlanmış] *Mustafa Kemal Paşa* olduğu halde harekatı idare ediyorlar ve ilerletiyorlar. Eminim ki *Mustafa Kemal Paşa* da bir suretle kaybedilse o iş herhalde devam eder (*Tanin*, 1944, Tefrika 10)

İttihatçıların yurt dışındaki liderlerle bağı

Şimdiye kadar görüldüğü gibi, *Mustafa Kemal Anadolu'da Milli Mücadele'ye* başlarken, eski İttihat ve Terakki üyeleriyle ittifak yapmıştır. Ancak İttihatçılar, *Mustafa Kemal'e* destek vermelerine karşın, en geç sulhtan sonra, yurt dışına çıkmış olan İttihatçı reislerin yurda dönüp yine siyasetin başına geçeceklerini ummaktadırlar. Bu nedenle bir yandan *Mustafa Kemal'le* birlikte Erzurum ve Sivas Kongrelerini toplamışlar, öte yandan *Mustafa Kemal'in* sivrilmesini, liderleşmesini engellemek için de ellerinden geleni ardlarına koymamışlardır. Bu süreçte Anadolu'dan yurt dışındaki İttihat ve Terakki liderlerine mektuplar gönderilmiş, talimatlar alınmıştır. Mektuplar kuryeyle gidip geldiği gibi, şifreli telgraflar da gidip gelmiştir.

Talat, Cemal, Enver Paşalar ve Cavid Bey başta olmak üzere, diğer yurtdışında bulunan İttihat ve Terakki liderleriyle bizat görüşmeye gidenler ve mektup yazanlar kimlerdir? Hali-de Edip, Hakkı Behiç, Celal (Bayar), Eyüp Sabri, Memduh Şevket, Dr. Tefvik Rüştü, Yunus Nadi, Nuri³¹ (Conker), Bekir Sami, Cami, Edip Servet, Alfred Rüstem, Karabekir, Yenibahçeli Şükrü, Ebulhindili Cafer başta olmak üzere pek çok isim sayılabilir.

Talat ve Enver Paşa'yı yurda girmeleri için en fazla teşvik eden Ohrili *Eyüp Sabri*, BMM'ne Eskişehir mebusu olarak girmiştir. Milli Mücadele döneminde Yeşil Ordu Cemiyeti ve resmi TKF kurucularından olan *Eyüp Sabri*, Enver ve Resneli Ni-yazi ve ilerde Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu olacak alan Kuşçubaşı Eşref ve Süleyman Askeri'yle birlikte 1907'de Makedonya'da faaliyete başlayan İttihat ve Terakki'nin önde ge-

31 Lahey ataşemiliterliğine atandığı sırada Talat Paşa'yla görüşmüş sonra yurda dönmüştür (Tarihi Mektuplar).

len üyelerindendir ve uzun yıllar Merkez-i Umumi üyeliği yapmıştır (Kuşçubaşı, 1997, 219). Eyüp Sabri, Enver ve Niyazi'yle birlikte "Kahraman-ı Hürriyet" diye anılır (Okyar, 1980; 201), çünkü Padişaha karşı Meşrutiyet'in ilanı talebiyle dağa çıkanlardan biri de odur (Ahmad, 1995; 22).

Eyüp Sabri, Mustafa Kemal'le de, ona kuryelik yapacak kadar yakındır. Mustafa Kemal Trablusgarb'ta iken Salih Bozok'a yazdığı bir mektupta "Eyüp Sabri sizi görecektir. Ona muhabere ederim ve borçlarım hakkında malumat verdim" demektedir (Abadan, 1964; 43).

Talat Paşa 2 Kasım 1918'de Almanya'ya giderken son mektubunu Eyüp Sabri'ye yazmıştır (Okyar, 1980; 292). Eyüp Sabri, Milli Mücadele sürecinde Talat ve Enver Paşa'yla mektuplaşan ve onları yurda çağırانların başında gelmektedir. 5 Teşrinisani/Kasım 1920 tarihli mektubunda Talat Paşa, Eyüp Sabri ve Celal Bey'den mektup aldığından söz ederek "Eyüp Sabri dahile girme zamanının geldiğine kani isek zemini ihzar etmek üzere yazmaklığımızı rica ediyor" demektedir (Tanin, 6-7 Birinci Kanun, 1944. Tefrika 57-58). Yani Eyüp Sabri 1920 yılının sonbaharında, Çerkez Ethem ve resmi TKF'nin en popüler olduğu zamanda Paşaları yurda çağırmaktadır. Yine aynı tarihte Enver Paşa'nın yaveri olan Yenibahçeli Şükrü'nün Karadeniz'de faaliyet göstermesini sağlayanın da Eyüp Sabri olduğunu Mustafa Kemal'in açıklamalarından öğreniyoruz:

Eyüp Sabri Bey ve rüfekaşı [arkadaşları] tarafından Şükrü Bey'in de Lazistan ve havalisinde emin bir kuvvet teşkili için İsmet Paşa'ya teklif edilmiş ve onun tarafından da kabul olunarak zaten gayrı kabili tehir olan seyahatine müsaade olunmuştur (Karabekir, 1967; 141).

Talat Paşa'yla bağlantı içinde olanlardan Celal Bey (Bayar), İzmir İttihat ve Terakki mektebi müdürü Enver Bey'i pul taltbettirmek üzere İtalya'ya, aslında Talat Paşa'yla görüşmek üzere göndermiştir. Talat Paşa, Cavid Bey'e 5 Teşrinisani 1920'de şunları yazıyor:

Eyüp Sabri Bey'den Celal Bey'den mektuplar getirdi. Bizim K r Ali Bey de bir program göndermiş. Teşkilatımızın tanzim ve ihyası [canlandırılması] düşünülüyor. Teşkilatın ihyasına dair fikirlerimi yazdım. Program için bir müddet sonra cevap vereceğimizi söyledim (Tanin, 1944, Tefrika 58-59).

Yurtdışındaki Paşalarla kurulan ilişkilere bir diğ r örnek de, Cemal Paşa'ya *Eyüp Sabri ve Hakkı Behiç'in* 8 Kasım 1920 tarihli mektubudur. *Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Umumi İcra Heyeti'nden Eyüp Sabri ve TKF Katibi Umumisi Hakkı Behiç* diye imzalanmış olan bu mektup gelecek bölümde incelenecektir. Eyüp Sabri'nin yurtdışındaki İttihat ve Terakki liderlerinin en önemli dayanak noktası olduğu görülmektedir. Hem Talat, hem Enver'le ilişkisi vardır. Enver'le haberleşmek için gizli şifre anahtarı vardır. Ebulhindili Cafer'in yurtdışından gönderilen mektupları ona gelmektedir. Celal Bey (Bayar), Talat Paşa'yla; Halide Edip Hanım, Cavid Bey'le mektuplaşmıştır. *Memduh şevket*, Enver ve Cemal Paşalara önemli saptamalar içeren uzun mektuplar göndermiştir.

Ancak her Paşalarla ilişki kuranın onların adamı olmadığı da İbrahim Tali örneğinden çıkmaktadır. *Dr. İbrahim Tali* Türkiye h k metinin temsilcisi olarak katıldığı Bak  Doğu Halkları Kongresi'nde locada Enver'le birlikte oturmuş ve Enver'in kurduğu illegal İslam İhtilali Cemiyetleri İttihadi'nin (İİCİ) veznedar  yesi olmuştur (Tunçay, 1991a; 81). Enver Paşa, TBMM h k metinin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'la yaptığı uzun görüşmede: "Avrupa ve Asya'nın muhtelif merkezlerinde şubeleri bulunan bir *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi*'ni kurdum... Türkiye'de de bir şubesinin bulunmasını faydalı gördüm. Noktai nazarlarımı BMM riyasetine bir mektupla ve İbrahim Tali Bey vasıtasıyla bildirdim" (Cebesoy, 1982; 233) demiştir. Görünüşte Enver Paşa'nın adamı olan Dr. İbrahim Tali'nin Anadolu'ya verdiği raporlar incelendiğinde, tam tersine Ankara h k metinin ajanı olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. 27 Aralık 1920'den itibaren Moskova'da olan ve Enver'le görüşen Dr. İbrahim Tali, 25 Ocak 1921'de Karabekir'e verdiği raporda Enver'in Ana-

dolu'da kimlerle haberleştğini istihbar etmektedir: "Sabık ya-ver Şükrü Efendi, Enişte Kazım Bey, Aptülhalim Efendi vs arasında şifre gelip gitti" (Karabekir, 1960; 933-36). İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nın veznedarı olan İbrahim Tali'nin, aynı zamanda Ankara hükümetinin ajanı olduğu da ortaya çıkmaktadır. Enver'in ne yaptığını Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'ya 22 Mart 1921'de yazdığı raporla detaylı bir şekilde bildirdiği gibi, Enver Paşa'nın yurda girmesini "bugünkü birliği ikiye ayırmaya sebep olacaksınız" diyerek engellediğini yazmaktadır (Karabekir, 1967; 84-85). "Anadolu'dan Moskova'ya gönderilen kuryelerin sırf ordu zabitanından ve bitaraf tanınmışlardan olması ve resmi kumandanlığın vereceği paketten başka şeyler nakl etmemesine dikkat olunması ve her arzu edenin Rusya'ya gitmesine müsaade edilmemesi lazımdır" diyerek alınması gereken önlemleri sıralamıştır. Ayrıca Küçük Talat, Nail ve Hacı Sami'yi de ihbar eden de Dr. İbrahim Tali'dir (Karabekir, 1967; 85). İbrahim Tali'nin yayımlanmış anılarında diğer benzerlerinde olduğu gibi bu döneme ilişkin hiç bir bilgi yoktur (Aydoğan ve Ortak; 2000).

Milli Mücadele döneminde öne çıkmış, Mustafa Kemal'in yakınında bulunmuş pek çok ismin yurtdışındaki İttihatçı liderlerle ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin, Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'e en yakın olanlardan biri olan Ahmet/Alfred Rüstem Bey, Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal'le ters düşerek Roma'ya gitmiştir ve Berlin'deki Enver Paşa'ya 21 Kasım 1920 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır:

10-15 güne kadar ... Anadolu'ya avdet edeceğim. Ziya Bey bir hukuk-i İslam Cemiyetinden bahs etti. Bendeniz zat-ı alinizin riyaseti tahtında bulunan bu cemiyete şimdiden dahil oluyorum. İsmimin kaydını rica ediyorum (Yamauchi, 1995; 121).

Görüldüğü gibi birbirlerini 1906'dan bu yana tanıyan bu kadroların kimden yana olduğu, kimin ikili oynadığı, çözülmesi son derece zor bir yumaktır.

Enver Paşa'nın yaveri Yenibahçeli Şükrü'nün faaliyetleri

Enver'in Anadolu'daki en sadık adamı eski yaveri, Karakol'un kurucularından, keskin nişancı, Çerkez Yenibahçeli Şükrü'dür. Kendi hatıralarında Kocaeli ve havalisini tıpkı Kazım (Orbay) Bey gibi 16 Mart 1920 sonrasında terk ettiğini, "iki yüz arabalık silah, mühimmat ve askerî malzeme ile [...] seksen yük cephaneyi Kuşçubaşı Eşref Bey çetesinin himayesine" verdiğini ve 26 Nisan 1920'de Ankara'ya geldiğini anlatmaktadır.

Enver Paşa'nın yanına gitmek isteği Mustafa Kemal tarafından hoş karşılanmaması üzerine 25 Mayıs'ta Eskişehir'e dönmüş ve orada Kuşçubaşı Eşref ve Çerkes Reşit'le yaptığı görüşmeler sonucunda hükümeti desteklemeye karar vermişlerdir. Ancak Haziran ayında İsmet Bey (İnönü) kanalı ile "Lazistan mıntıkasına" gitmesine izin verilmiştir. Karabekir hem Yenibahçeli Şükrü'nün Trabzon'a kendisinden habersiz olarak gönderildiğinden, hem de Küçük Talat'ın kendisinden habersiz Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezine atandığından şikayet etmiştir (Karabekir, 1967; 138). Karabekir, İsmet Paşa'ya yazdığı mektupta, "Şükrü, Enver'in yaveri idi. Lazistan'a gelmesi de şüphesiz Enver'le irtibat içindi. Emir altında sıkılan bu zat Enver'in vücudile nelere malik olmaz. Şayanı emniyet değildir. Enver'le irtibatı vardır" diye bilgi verdikten sonra "Şükrü'yü Lazistan'a teşkilat yapmaya saik olan sebep ve zat kim idi" sorusunu sormaktadır (Karabekir, 1967; 135). Yanıtı, 4 Haziran 1921 tarihli M. Kemal'in telgrafında bulmaktayız:

Geçen sene gayrı muntazam ve emin kuvvetlerle harekâtı dahiliyeyi mecburiyet sıralarında burada birçok yerde olduğu gibi Eyüp Sabri Bey ve rüfekası tarafından Şükrü Bey Lazistan havalisinde emin bir kuvvet teşkili için İsmet Paşa'ya teklif edilmiş ve onun tarafından da kabul olunarak zaten gayrı kabili tehir olan seyahatine müsaade olunmuştur (Karabekir, 1967; 141).

Yenibahçeli Şükrü yaz aylarında Enver'i Anadolu'ya davet etmiştir. 1 Ekim 1920'de Berlin'deki Hacı Sami'den Moskova'daki Enver'e şunları yazmaktadır:

Izmit cihetindeki Şükrü'nün davetine henüz icabet etmeyeceğinizi ve bir müddet intizar edeceğinizi, ... Afganistan'a gitmek fikrinde olduğunuzu yazıyorsunuz (Yamauchi, 1995; 108).

Trabzon'daki Yenibahçeli Şükrü, Berlin'deki Enver Paşa'ya 17 Ekim 1920 tarihli mektubuyla Anadolu'da olan biteni rapor etmektedir::

Trabzon civarı sahib-i nüfuz eşhası [sözü geçen şahıslar] umumen bizim elimizdedir. ... Topal Osman Ağa bize merbuttur [bağlıdır]. ... Emirlerinizi Ankara'da Eşref, Eyüp Sabri vesaireye yazdım. ... Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'dan da tamamıyla muavenet [yardım] göremiyoruz. Biraderle Küçük Talat bir gün evvel Sarıkamış'tan buraya hareket ettiklerini telgraf-la bildiriyorlar. ... Yaverim Bekir Efendiyi gönderiyorum. Nezdinde bir şifre var. Bu şifre Nuri Paşa, Kazım Bey ile Eyüp Sabri Beyler'den başka kimsede yoktur. emirlerinizi bu şifre ile telakki ederiz.

Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı Sabık Yaveriniz Şahin³² (Yamauchi, 1995; 116).

Böylece Nuri Paşa, Kazım Bey (Enver Paşa'nın Eniştesi Orbay) ve Eyüp Sabri'nin Enver'le gizli şifre anahtarı ile haberleştikleri kanıtlanmış oluyor. Karakol teşkilatında aktif görevler üstlenen ve Enver'le bağıni hiç kesmemiş olan, önce Kocaeli ve havalisi, daha sonra merkezi Trabzon olan Lazistan ve havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı veya Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı unvanlarını taşıyan Yenibahçeli Şükrü Bey'in³³, Trabzon'da iken, o sırada Moskova'da bulunan Enver Paşa ve İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Küçük Talat Bey'le

32 Yamauchi burada da yanlış okuma yapmış. Şahin değil, Şükrü olacak. Bu imzayı Enver'in meşhur yaveri Yenibahçeli Şükrü kullanmaktadır.

33 1914-15'lerde ağabeyi Nail Bey, Trabzon'da İttihat ve Terakki'nin mümessilligi ile görevlidir (Oğuz, 2000, 51). Şükrü Bey, Nail Bey'den kalmış İttihatçı çevreden faydalanmıştır (Oğuz, 2000; 51).

muhabereyi sürdürmüş olduğunun bilgisi son derece önemlidir. Çünkü Enver Paşa'nın eski seryaveri ve eniştesi olan Kazım Bey (Orbay), bu sırada Kars'ta, Karabekir'in kurmay başkanıdır ve Şükrü Bey, Kazım Orbay'la *özel bir şifre* ile muhabere etmektedir (Oğuz, 2000; 52-53). Enver Paşa özel şifresiyle hem cep-helerde, hem Ankara'da olanları öğrenmekte, hem de onlara talimatlar gönderebilmektedir. Demek ki Kazım Bey, özel şifreyle Enver'den aldığı talimatları Yenibahçeli Şükrü'ye, o da daha içerilere göndermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu yazışmaları Kazım Karabekir'e İbrahim Tali bildirmiştir: “[Enver'in] sabık yaver Şükrü Efendi, Enişte Kazım Bey, Aptülhalim Efendi vs arasında şifre gelip gitti” (Karabekir, 1960; 933). Karabekir bunun üzerine Kazım Bey'in özel şifreyle görüşmesini yasaklamıştır.

1921 Nisan'ından sonra, Enver Paşa'nın yurda girmesini engellemek üzere alınan önlemlere bağlı olarak, Ankara'nın emriyle Yenibahçeli Şükrü Trabzon'dan alayıyla birlikte Batı Cephesi'ne iltihak ettirilmiştir (Oğuz, 2000; 54).

Cemiyetler, Ordular, Fırkalar: İslami Bolşevizm Örgütleniyor

Bizim komünistler itraf etmelidirler ki, geçen sene hiç komünist değillerdi... Bu sekiz aylık bir komünistliktir.

– HÜSEYİN AVNİ BEY, Erzurum Mebusu, 22 Ocak 1921
(TBMM, GZC, 1. Cilt, sayfa 331)

*“Bu nasıl Bolşeviklik? Kumandan arabada gidiyor,
efrat ise yaya yürüyor!”*

Kuva-yı Seyyare'den bir er (Çolak, 1996; 47)

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Milli Mücadele'nin merkezi Anadolu'ya kaymış, inisiyatif Mustafa Kemal'e geçmiştir. Mustafa Kemal on bir ay önce, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan komutandan farklı bir konumdadır artık. Ankara'ya, BMM Reisliği'ne ve BMM Hükümeti'nin başkanlığına Erzurum'dan, Sivas'tan, gitmemiş olmasına rağmen İstanbul'dan da geçerek gelmiştir. 13 Kasım 1918'de cepheden işgal altındaki İstanbul'a ayak bastığında yanında olanlardan son mücadele arkadaşı Rauf Bey de artık yoktur. O da Ali Fethi Bey ve İsmail Canbulat gibi, ama onlardan bir yıl sonra, Malta'ya sürülmüştür.

Mustafa Kemal şimdi yepyeni kadrolarla çalışmaktadır. İttihatçılar'la, özellikle Talat Paşa fraksiyonuna dahil olanlarla, Ta-

lat Paşa'nın talimatıyla perçinlenmiş bir ittifak içindedir. Ancak mücadele daha da zor bir aşamaya sıçramıştır. 1920 Nisan'ında artık İstanbul barınılmaz hale gelmiştir, İzmir zaten işgal altındadır, bir süre sonra Bursa da kaybedilecek, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun en gelişmiş yöreleri milli mücadelenin dışına düştüğü gibi Ankara'nın kontrolünün dışına çıkacaktır. Hazindir, Osmanlı'nın en zengin yöreleri, vilayetleri, yani başta İstanbul, İzmir ve Bursa Milli Mücadele dönemi boyunca işgal altındadır. Milli mücadeleye bu kentlerin katkısı olamamıştır. Milli mücadelenin yükü, Anadolu'nun en yoksul yörelerinin omuzlarında kalmıştır. Anadolu, savaşıarak bu kentleri kurtaracaktır. Ankara hükümeti bir yandan Yunan kuvvetlerinin ileri yürüyüşleriyle uğraşırken, öte yandan bir iç savaş yaşayacaktır.

Ankara'da Kuva-yı Milliyeciler arasındaki siyasi mücadele ise, ittifak çerçevesinde olmakla beraber devam etmektedir. Yüzünü "tamamen doğuya dönmüş" bulunan Talat Paşa ve 1920 yılı Ağustos ayında nihayet Moskova'ya varacak olan Enver Paşa kanalıyla Anadolu'ya İslami Bolşevizm enjekte edilmektedir. İşte bu süreçte Mustafa Kemal'in onay verdiği iddia edilen *Yeşil Ordu Cemiyeti, resmi/danışıklı/sahte Türkiye Komünist Fırkası/TKF* denemeleri siyasi mücadelenin araçlarıdır ve tarafların inisiyatifi birbirinden almaya çalıştığı mücadele alanlarıdır. İsmet İnönü bu konuda şunları söylemektedir:

Yeşil Ordu hareketi evvela mebuslar arasında başlamış. Buna cemiyette yeni bir nizam kurma hareketi denilebilir, fakat açıkça söylemiyorlar. Yeşil Ordu gizli bir cemiyet olarak kurulmuş. Bizim haberimiz yok. Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi yok. Gerek Yeşil Ordu hareketinin, gerek İştirakiyun Fırkası teşekkülünün Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi altında olduğu zannedilmiştir ve böyle yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu'nun teşekkül ettiğini haber aldığı zaman, bunu behemahal [mutlaka] kaldırmak için çok uğraşmıştır (İnönü, 1985; 225).

O tarihte Garp Cephesi'nin güçlü komutanı olan Ali Fuat (Cebesoy) "Sivas Kongresi'nden beri düşünülen ve bazı yer-

lerde hücreleri bile teşekkül etmiş olan Yeşil Ordu Cemiyeti-
ni *müfritler*”in uygulamaya koyduklarını söylemektedir (Cebe-
soy, 1953; 464). Halbuki Hakkı Behiç, Ali Fuat’ın da Yeşil Or-
du Cemiyeti’ne dahil olduğunu yazmıştır (Tunçay, 1991; 233).

Mustafa Kemal Ali Fuat’a yazdığı mektupta, kendisinin
1920 yılında Anadolu’daki oluşumlara tutumunu net bir şekil-
de açıklamaktadır. Mustafa Kemal bu mektupta birinci tehlike
olarak Mustafa Suphi ve fırkasını gördüğünü yazmaktadır. El-
bette İttihatçılar tehdit sıralamasında Mustafa Suphi kadar ön-
de değildir. Mustafa Kemal, M. Suphi’ye karşı ittifak içinde ol-
duğu, yakından bildiği, “tanıdığı” ve vatanseverliklerinden hiç-
bir zaman şüphe etmediği İttihatçılarla resmi TKF’yi kurmak-
ta sakınca görmediği gibi, Mustafa Suphi tehlikesini başka tür-
lü bertaraf edemeyeceğini düşünmüş olmalı. Mustafa Kemal,
Ali Fuat’a yazdığı mektupta “dahilden yıkıma mani olmak ge-
rek” dedikten sonra:

Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkila-
tı vücuda getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. Ba-
kû’ye gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıy-
la Türkiye Komünist Merkezi Umumisi ihdas ettirdiler [kur-
durdular]. Tamamen Bolşevik efkarına kazanılan *saf* ve *gayri*
saf adamlardan *sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dahilen de*
Eskişehir ve Ankara’ya kadar göndermişlerdir. Bunların mak-
satları memlekette bir inkılabı içtimai vücuda getirmektir. ...

Bila kayd-ü şart Rus tabiyeti demek olan *dahildeki komü-*
nizm teşkilatı gaye itibarıyla tamamiyle *bizim aleyhimizdedir*.
Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif ve teb’it etmek
mecburiyetindeyiz. Mecliste ahiren [sonradan] meydana çı-
kan *halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır*. Bunlar mem-
lekette bir içtimai inkılabın kısmen olsun lüzumuna kani olanlar-
dır. Bu teşebbüsün mehalikini [tehlikesini] ihata edememek-
tedirler [kavrayamamaktadırlar]. Hükümetten ayrı bir züm-
re yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olmadı. Ha-
cı Şükrü Bey gibi bir çok arkadaşlar *hafi bir tarzda başladıkları*
Yeşil Ordu teşkilatı ile oynadılar. Bunu tevkif etmelerini ken-

dilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle terviç ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekarane bir surette komünizm vs teşkilatına taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Fakat yanlış. Vaziyetin arzettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılabattan içtinap etmek ve bilmünaseba *Mustafa Suphi yoldaşa* da yazdığım vechile ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi komünizm ve Bolşevizme *alenen aleyhdarlığı* muvafık görmem (Cebesoy, 1953; 473-475. Arsan, 1964; 351).

İttihat ve Terakki'nin yasal görünümünün dışında, yasal olmayan yapısını koruduğu önceki bölümlerde incelenmişti. İttihatçılar'ın İzmir ve İstanbul'un işgal edildiği savaş koşullarında en iyi bildikleri yöntemlerle gizli teşkilatlar kurmaları adeta inisiyaki refleksleri idi. Bu doğrultuda Anadolu'ya çekilmiş olan milli kuvvetler, BMM açıldıktan sonra Meclisin resmi ve yasal yaptırımlarının yanında, yapılması gerekenleri yapmak için yasa dışı bir örgüte ihtiyaç olduğuna karar vermiş ve Yeşil Ordu Cemiyeti'ni kurmuş olmalılar. Ancak 1920 Eylülünde, Enver Bakü'de ortaya çıkınca Yeşil Ordu'nun da rengi değişmiş ve Mustafa Kemal tarafından kapatılmıştır.

Türkiye Komünist Partisi Bakü'de kurulmadan önce Anadolu'ya giden Süleyman Sami'nin getirdiği bilgilere (Dönüş Belgeleri-1, 2004; 51-55) dayanarak hazırlanan raporlara göre Yeşil Ordu Cemiyeti şöyle tanımlanmaktadır:

Türkiye'deki yüksek memur ve subayların, hakim durumdaki tabakaların istek ve umutlarına uygun düşen bolşevizmin gerçekleştirilmesi için Yeşil Ordu adı altında son derece gizli bir teşkilat kurulmuş bulunuyor (Dönüş Belgeleri-1, 2004; 110).

Yeşil Ordu Cemiyeti

Yeşil Ordu'nun katibi umumisi Tokat Mebusu Nazım Bey Yeşil Ordu Cemiyeti kurucularının onbeş kişi olduğunu söylemesine rağmen (Tunçay, 1991), Hakkı Behiç, kurucuların 25 kişi olduğunu söylemiştir. Kurucularının hemen hemen tama-

minin önemli İttihatçı mebuslar olduğu görülmektedir. *Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi,¹ Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya Yiğit, Çerkez Reşit, Muhittin Baha, Sırrı Bey, Nazım Bey, Hacı Şükrü, Dr. Mustafa Bey, Şeyh Servet, Hamdi Bey, Dr. Adnan Adıvar.* Çoğunluğu İttihatçı mebus ve vekillerin kurduğu bir teşkilat olan Yeşil Ordu Cemiyeti'ne, ilk dönemlerde kısa bir zaman Hacıoğlu Salih ve Şerif Manatov gibi gerçek komünistler de üye olmuştur² (Harris, 1979; 99).

Yeşil Ordu Cemiyeti ilk kurulduğunda ordu teşkilatı yoktur. Daha sonra Erzurum'dan Cafer Bey'in komutasında yola çıkan müfrezeye "Yeşil Ordu" adını Karabekir vermiştir. Bu silahlı birlikle, Batı'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ne kadar kaynaştığı bilinmemektedir.

Cemal Paşa'nın Moskova'ya gittikten hemen sonra Talat Paşa'ya yazdığı 5 Temmuz 1920 tarihli mektupta söz ettiği "Anadolu'da teşekkül etmiş olan gizli ihtilalci İttihat ve Terakki" aslında Yeşil Ordu Cemiyeti midir?

İttihat ve Terakki namına Bakü'ye birisini göndermek lazım olduğuna ben de kaniim. Fakat bu zat İttihat ve Terakki'nin şimdiye kadar tanınmış şahsiyetlerinden biri olmamalı. El-yevm Anadolu'da teşekkül etmiş olan gizli ihtilalci İttihat ve Terakki'yi teşkil eden gençlerden biri olmalıdır. Şahsın intihabı size kalır (Tanin, 1944, Tefrika 79).

1 Yunus Nadi Yeşil Ordu'nun kapatılmasına karşı çıktığı gibi, Halk Zümresi Programı'nı da kaleme alan kişidir (Kandemir, 1966; 114).

2 Bu çalışmada odak noktası Yeşil Ordu'nun İttihatçı kanadının faaliyeti olduğu için "hafi/gerçek" Türkiye Komünist Fırkası ve Anadolu'da kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) üzerinde durulmamıştır. Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında Tokat mebusu Nazım ve Şeyh Servet'in olması Hacıoğlu Salih, Şerif Manatov gibi gerçek komünistlerin üye olması Marksistlerin Yeşil Ordu'ya sempatik bakmalarına yol açmıştır. Örneğin Dr. Hikmet Kıvılcımlı: "Yeşil Ordu yavaş yavaş halk ordusu haline geliyordu. Halk ordulaşırsa, tepe-dekilerin burjuvaziye özgü el çabukluklarına karşı kendi hedeflerini aramaya başlayabilirlerdi. Bunu sezen burjuvalar işi derhal kökünden çözmek için gizli program vb ile özel güç olan Yeşil Ordu'yu Gazi'ye ve hükümete şikayet ettiler" demektedir (Kıvılcımlı, 1992; 198). TKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri İsmail Bilen de 1975 yılında yaptığı bir konuşmada Yeşil Ordu Cemiyeti'nin "köklü toprak reformu, demokratik bir düzen, sosyal kurtuluş, halk egemenliği" için savaştığını ileri sürmektedir (Bilen).

Celal Bayar 102 yaşında iken kendisi ile yapılan bir mülakat-
ta *Yeşil Ordu Cemiyeti* hakkında şunları anlatmaktadır:

Bu Yeşil Ordu'yu *Hakkı Behiç* isminde, eski valilerden bir zat yapmıştır. Hakkı Behiç de çok münevver bir adamdı. Fransa inkılap tarihini mükemmel bilirdi. ... Onun eseridir bu Yeşil Ordu... Gayesi de... Askerler geliyor Rusya'dan; aşılannış-
lar Marksizm'le. Onları elde etmek lazım bunları... Yalnız Ku-
va-yı Milliye' ye değil, dış teşkilata da yardımcı yapmak bunla-
rı... (Kocatürk, 1986; 340).

Yeşil Ordu'nun kurucularından, Resmi TKF'nin Katibi-i Umumisi, Ankara'ya taşındıktan sonraki *Yeni Dünya* gazete-
sinin Mes'ul Müdürü *Hakkı Behiç* kimdir? Mekteb-i Mülkiye mezunu, Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilen Hakkı Behiç, Edirne kurtarıldıktan sonra oraya vali yapılacak kadar İttihat ve Terakki'nin mutemet adamıdır (Cerrahoğlu, 1975: 175; Avcıoğlu, 1986: 1199). Edirne Valiliği'nden önce, Cemal Paşa Adana Valisi olunca (1909), Hakkı Behiç, Hüseyin Cahit'in önerisiyle Cemal Paşa'nın mektupçusu olmuştur (*Tanin*, 1945, Tefrika 124). Ayrıca BMM hükümetinin ilk Maliye Vekili'dir. 15 gün kadar kısa bir süre de Dahiliye Vekilliği yapmıştır. Bir çeşit İslam komünizmi taraftarı olduğunu Samet Ağaoğlu ve Halide Edip yazmaktadır (Adıvar, 1998-II, 43; Ağaoğlu, 1999; 219). Hakkı Behiç 20 Kasım 1921'de Rauf Bey'e: "Benim gayem İslam aleminde bir inkılap davasıdır.

Er geç Sosyalist İslam Cumhuriyeti tezahür edecek ve eşya vahdetine amil olacaktır," diye yazmaktadır (Tunçay, 1991b: 230-235).

Hakkı Behiç, Ali Fuat'a Yeşil Ordu'yu kurarken "Türkistan'da, İran'da, Azerbaycan'da faaliyette bulunan *arkadaşları*"yla haberleştiklerini açık açık söylemiştir. Oralarda bulunan *arkadaşları* Enver Paşa ve diğer ileri gelen İttihatçılar'dır elbette. Hakkı Behiç, Rauf Bey'e yazdığı mektupta, "gizli bir teşkilat vücudunda getirdik" dedikten sonra, Enver ve diğer yurtdışında olan İttihatçılarını şöyle savunur:

Hariçte çalışan arkadaşlarımız, bu memleketin bu kadar hak sahibi evladı idi. Düşmanlarımızın takibat [kovuşturma] ve tazyikatından [baskı] firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet [yardım] imkanını bahşedecek ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktı. Reşit'in, Ethem'in, Fuat Paşa'nın dahil bulunduğu bu teşkilat bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın husumetini celbetti, dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyete devam ve sebat edenler de bir vesile ile mahkum edildi (Tunçay, 1991b: 233).

Avcıoğlu'nun (1974; 556-57) da altını çizdiği gibi, "dışarıdaki İttihatçılar'la birlikte İslam ülkelerinde çalışmayı amaçlayan bir örgüt" söz konusudur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulmasına göz yumduğu iddia edilen Mustafa Kemal daha sonra bu girişimi yasa dışı ilan etmiş ve kapatılmasını emretmiştir. Çünkü Mustafa Kemal için Yeşil Ordu Cemiyeti, Çerkez Ethem'in katılmasından sonra endişe verici bir boyuta sıçramış, Anadolu'nun en güçlü silahlı gücüne sahip olmuştur. Mustafa Kemal de *Nutuk*'ta "Etem ve Tefvik Bey müfrezelerinin tek mil efradı, Yeşil Ordu'nun adeta esasını teşkil eylemişlerdir" (Atatürk, 1967; 469) demektedir. Dolayısıyla Yeşil Ordu Cemiyeti'ni Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'yle birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Yeşil Ordu'nun o dönem Anadolu'sunda nasıl algılandığına en iyi örnek Rahmi Apak'ın anlattıklarıdır:

Bu *Yeşil Ordu*'ya daha Bursa'da iken, ne olduğunu bilmeden, ben de girmiştim. Kafkasya'da bulunan *Enver Paşa*'nın kurduğu ve Bolşeviklerin desteklediği bir teşebbüs olduğu fikrinde idim. Açık konuşuyorum. Benim, Milli Mücadele davamızın yüzde yüz muvaffak olacağı hakkında kanaatım yoktu. Fakat yüzde otuz bile olsa, mademki kurtuluş çaresi yoktu, bu mücadeleyi yapmak gerekti. [...] Sonuna kadar dövüşecektik. Düşman, bütün Anadolu'yu istila edecek olursa ve bütün vuruşmalarda ölmeyip sağ kalacak olursak Kafkaslara kadar çekile çekile çarpışacaktık. Türk Müslüman efsanesindeki KIZIL

ELMA belki de bu idi. Oralara kadar çekildikten sonra ise Yeşil Ordu ile işbirliği etmek zaruri olacaktı. İtiraf edeyim ki bu bizim için geride bir destek ve kuvvet idi. Yalnız benim değil, fakat birçoklarının ... (Apak, 1988; 212).

Yeşil bayraklı "Yeşil Ordu Müfrezesi"

Kazım Karabekir'in eline yeşil bayrak vererek Erzurum'dan yola çıkardığı ve adını "Yeşil Ordu koydum" dediği müfreze ise, Mustafa Kemal'in 18/19 Nisan 1920 tarihli telgrafında Karabekir'den güvenilir seyyar güçler istemesiyle oluşmuştur:

inzibatına ve azim ve imanına tamamen itimad edilebilecek ve herhangi bir yerde patlayacak bir kıyamı anında tepeleyebilmek üzere kavi bir yumruk gibi güvenilebilecek seyyar ihtiyatlara ihtiyaç görülmektedir. Bu maksadı temin etmek ve milli ihtiyat kıtasını teşkil etmek üzere emr-i alinizdeki fırkalardan intihab edilecek beş yüz ila bin mevcutlu güzide bir kıt'anın veyahut kıtaatın insicamı bozulmadan ayrıca gönüllü olarak bu tarzda teşkil edilecek bir müfrezenin Ankara'ya izamını [gönderilmesini] lüzumlu görmekteyiz (Karabekir, 1960; 645) (abç).

Karabekir bu isteği uygun görmemiş, üstelik anılarında Mustafa Kemal'in bu talebi üzerine Mustafa Kemal'i küçümseyici yorumlarda bulunmuştur (Karabekir, 1960; 645-46). Enver Paşa'nın istihbarat şube müdürlüğünü yapan, propaganda konusunda uzman Karabekir anılarında şunları yazar:

Hakikatte gönderebileceğim kuvvet Erzurum kabadayılarından Harbi Umumi faciasından sağ kalabilenlerden ufak atlı bir müfreze olabilecektir. Bunu manen büyütmek, fakat hareketlerinden evvel bu manevi kuvveti işaa edip [etrafa yayıp] vaktinden evvel küçültmemek de ihtiyatlı bir harekettir. Bu müfrezeye pekala kuvvetli bir isim verebilirim: Yeşil Ordu'dan bir müfreze! Rusya'da bir yeşil ordu'nun Denikin ordusu gerisinde bir çok işler yaptığını işitmiştik. Yeşil! Bunun milletimiz üzerindeki

tesiri de dehşetlidir. Kızıl ismi dahilen [içte] ve haricen [dışta] fena olabilir ve Bolşevikler geliyor diye büsbütün halkı ayaklandırabiliriz. *Yeşil Ordu! Bu nedir? Bilen yok, rengi şayanı ihtiram* [saygı değer]... İşte Ankara'ya hediye edebileceğim *Erzurum dadaşlarından atlı müfrezeciğin* ismi, buna bir de *büyücek bir yeşil bayrak*, mesele halledilmiştir. Bugün 20'de derhal bu müfrezeye kumanda edebilecek olan Erzurum civarında Ebulhindi köylü, *Cafer Bey'i* Erzurum'a istedim ve hazırlık için icab edenlere emir verdim (Karabekir, 1960; 646).

Karabekir'in sözünü ettiği, kimsenin ne olduğunu bilmediği Rusya'daki *Yeşil Ordu* nedir? Bu konuda Jevafkoff şunları yazmaktadır: "Rusya'nın güneyinde, köylülerin, Beyaz Ordu'ya asker yazılmayı reddederek ormana (ki yeşildir) sığındıklarında doğan *Yeşil Ordu*, Türkiye'ye Karabekir tarafından "ithal" edilmiştir" (Jevafkoff, 1998; 144). S. Yerasimos ise şu bilgileri vermektedir:

Rusya'daki *Yeşil Ordu* hareketi doğu Karadeniz kıyılarında Soci ve Suhumi bölgelerinde çıkan bir Rus Hıristiyan küçük köylü hareketidir. 1919 sonbaharında Denikin'e karşı patlayan fakat Bolşeviklere de karşı çıkan bu ayaklanma 1920 başlarında radikalleşmiş ve kuzeyden inen Kızılordu ile birleşmiştir. Sancağı kırmızı zemin üzerine yeşil bir haç olan bu hareketin ne İslamlıkla ne Dağıstan'daki hareketle ne de Anadolu ile bir ilgisi vardır. Ancak 1920 yılının başında Kızılordu ile Karadeniz kıyısında bağlantı kurmak umudunda olan Anadolu bu hareketle yakından ilgilenmiş, ancak bunun niteliğini propaganda amacıyla bir İslam hareketi olarak yansıtmıştır (Yerasimos, 1979; 114).

Karabekir *Yeşil Ordu Müfrezesini* 14 Mayıs'ta, demek ki, Mustafa Kemal'in talebinden 16 gün sonra, yola çıkarmıştır:

14 Mayıs'ta mutad Cuma günü Çocuklar Ordusu teftişinden sonra 36 atlıdan oluşan *Cafer Bey müfrezesini yeşil bayrağıyla* yola çıkardım. Kaçakları en yakın mülki hükümete veya müfrezeye teslim edecekler, benim kumandamda *Yeşil İslam Ordusu* geliyor diye propaganda yapacaklar.

Bu müfreze kumandanı *Cafer Bey'e* muarız olanlar teşyide bulunmadığı gibi çetecilere mevki veriyorlar diye dedikodu yaptıklarından ikinci bir müfrezeyi sevk için bu gibileri sıkıştırdım. Otuz atlı kadar bir müfreze daha göndermeye muvafak olduk (Karabekir, 1960; 729).

Bu tarihlerde Anadolu basınında Yeşil Ordu'yla ilgili haberler de çıkmaya başlamıştır: Trabzon'da, İttihat ve Terakki'nin aldığı kararla çıkmaya başlayan *İstikbal* gazetesinin 11 Temmuz 1920 tarihli, 154. sayısında, 8 Temmuz Ankara çıkışlı: "Yeşil Ordu hududumuzda" başlığıyla Türkiye'nin refah ve saadeti-ni temin maksadıyla şarktan hareket eden halâşkâr Yeşil Ordu'nun bir kısmı hududumuza dahil olduğu, kısm-ı külliyesi az fasıla ile geliyor," biçiminde bir haber görülmektedir (*İstikbal*, 11 Temmuz 1920, no 154).

Haberin altında yine Ankara mahreçli: "Üç bin mevcutlu süvari kuvveti", "Rusya'dan İslam kardeşlerimizde bize iltihak etmek üzere gelen Yeşil Ordunun üçbin kişilik süvari kuvveti daha memleket-i Osmaniyeye dahil olmuştur" diye asparagas bir haber bulunmaktadır (*İstikbal*, 2 Ağustos 1336, numero: 154). Haber tamamen propaganda amaçlıdır.

Afyon'da haftalık olarak yayımlanan, *Öğüt* gazetesi, 11 Ağustos 1920 tarihli sayısında: "Kızıl ve Yeşil Ordular Halil Paşa kumandasında" başlıklı bir haber vermekte (Sarıhan,1995, 167); Kastamonu'da yayımlanan *Açıksöz* gazetesinin 2 Ağustos 1920 tarihli 67. sayısında ise "Ankara'dan tebşir [müjdeleniyor] olunuyor: Yeşil Ordunun Hasan Kale'ye vürudu [varışı]" başlıklı, birinci sayfada bir haber bulunmaktadır:

Ankara'dan telgrafla tebşir [müjdeleme] olunduğuna göre rehakâr [kurtarıcı] Yeşil Ordu Hasan Kale'ye vasil olmuş ve orada emperyalist zulüm ordularıyla çarpışan mücahid ordumuzu ve Büyük Millet Meclisini selamlamışlardır.

Dolayısıyla 1920 yılı yaz aylarında bir Yeşil Ordu efsanesi dallanıp budaklanmıştır. Yeşil Ordu müfrezesinin Ankara'ya gelişini *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi de şöyle duyurmaktadır:

Erzurumlu Kardeşlerimiz, dün Erzurum'dan gelen kırk kişilik bir *Kuva-yı Milliye sūvari mūfrezesi* Ankara caddelerinde vatan perverane heyecanı yeniden yeşil bayrağı ile dalgalandırdı. *Erzurumlu Cafer Bey*'in kumandasında bulunan bu mūfreze bir pişdar makamındadır. Mūfreze Milli Meclis önünde selam vaziyeti aldı. ... Şeci [cesur, yiğit] Erzurumlulara hoş amedil! (Kandemir, 1966; 97).

Apak'ın sözünü ettiği Enver Paşa bağlantısını Karabekir'in kurmaması mümkün müdür? Yeşil Ordu Cemiyeti hakkında Karabekir şu yorumu yapmaktadır:

Ne gariptir. *Yeşil Ordu* ismi ve bayrağı tasavvurumdan fazla tesir yaptı. *Ankara'da bazı akıllılar "Yeşil Ordu" diye bir cemiyet bile teşkil etmek garabetini yapmışlar!* Yani bu açıkğöz efendiler, *Yeşil Ordu'nun* kuvveti karşısına müşekkel bir ubudiyet arz için tetik davranmak istemişler (Karabekir, 1960; 1347).

Yeşil Ordu'nun nasıl algılandığını yine Apak anlatıyor:

Bursa ve Balıkesir mağlubiyetlerinden sonra ... Etem ve kardeşlerinin şöhret ve nüfuzunu yeniden çok arttırdı. Bundan maada, muntazam ordunun, mecburi askerlik sistemile teşkil edilen kıtaların bir iş göremeyeceği, maaşlı asker, yani *çetecilik* usulünün umumi olarak tatbiki, tabur, alay ve tümenlerin lağvedilmesi hakkında öteden beri yapılmakta olan propagandaya bir kat daha kuvvet verildi. Artuk, Eskişehir sokaklarında, açıktan açığa subaylığın ve mecburi askerî hizmetinin kaldırılması lüzumu hakkında aklı eren veya ermeyen herkes bağırıp söylüyordu. *Şarktan gelen Yeşil Ordu* teşkilatına girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler (Apak, 1990; 195).

Apak orduya yönelik itimatsızlığa ek olarak "bir taraftan da bir *Yeşil Ordu* propagandası baş göstermişti," demekte ve eklemektedir:

Kafkasya mıntıkasından gelmiş olan *Enver Paşa'nın* oradan toplayacağı büyük kuvvetlerle Anadolu'ya yardıma geleceği,

Bolşeviklerle işbirliği yaptığı ve Yeşil Ordu teşkilatının, onun ve Bolşeviklerin arzularile ve Ankara'nın muvafakatile Anadolu'da yapılmakta olduğu söyleniyordu (Apak, 1990; 215).

Eski Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli fedailerinden biri olan Cafer Bey'in komutasındaki Yeşil Ordu müfrezesinin bu söylentileri pekiştirdiği, hatta yayılmasına ön ayak olduğu düşünülebilir.

Ebulhindili Köseoğlu Cafer kimdir?

Ebulhindili Köseoğlu Cafer Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kafkaslara çalışmak üzere gönderilmiş önde gelen bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlarından Dr. Bahaeddin Bey'in yanında savaşmıştır.³ İttihat ve Terakki erkanının güvenilir bir adamı olduğu için Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Talat ve Enver tarafından yine Kuzeydoğu Anadolu'ya görevli olarak gönderilmiştir. Bu konuda Erzurum Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluşunun anlatıldığı bölümde bilgi verilmiştir.

Cafer, Avcıoğlu tarafından "İttihatçı, kaba-dayı ve Ermeni sürgününden zenginleşen" biri olarak tanımlanmaktadır (Avcıoğlu, 1986; 1183). Cafer o dönemin en ünlü simalarından biridir, öyle ki 1944-1945 yıllarında *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın tefrika ettiği "Tarihi Mektuplar" da yayımlanan fotoğraflardan ikisi ona aittir ve resim altında 'Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı Cafer' ve '1334 senesinde Dağlar Kumandanı Erzurumlu Cafer' açıklamaları bulunmaktadır (*Tanin*, 1944, Tefrika 44 ve 92).

Pek çok İttihatçı gibi Cafer Bey de Birinci Dünya Savaşı bitiminde İstanbul hükümetince aranmakta olduğu için sınır dışına çıkmış ve Oltu'ya gitmiştir (Dursunoğlu, 1946; 59). Cafer Bey *Oltu Milli Şura Hükümeti*'yle ilişkiler kurmuş, ancak daha sonra oradakilerle arası açılmış ve Oltu'dan uzaklaştırılmıştır.

3 1926 yılında İstiklal Mahkemesinde yargılandığı sırada Reis Ali Çetinkaya Cafer'e şöyle hitap eder: "Bahaeddin Şakir Bey'in arkasına düştün, yapacağını yaptın, sonra yeni bir devreye dahil oldun" (Nedim, 1993; 195, 197).

Vilayat-ı Şarkîye Mûdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin kurucularından, *Albayrak* gazetesinin kurucu ortağı ve Erzurum Kongresi'nin örgütleyicilerinden biri olan Cafer Bey (İlgaz, 2001), daha sonra Oltu'dan Erzurum'a geldiği, ancak burada da Mûdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle uyuşmadığı Karabekir'in anlatımlarından ortaya çıkmaktadır. Öyle ki Cemiyet 26 Aralık 1919'da Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta Cafer Bey'den şöyle söz etmiştir: "... harekât-ı milliyeyi lekedare etmek üzere el altından çalıştığı, tehcir ve taktil (çok öldürme) fiilinden dolayı haklarında ahzûgirift [yakalama] müzekkeresi sadır olan Ebûlhindili Cafer" (Karabekir, 1960; 432). Karabekir konu hakkında şu yorumları yapıyor:

Bu adamların Erzurum'un kabadayı takımından olup İttihat ve Terakki zamanında çetecilikle bir çok servet topladıkları..., şimdi Heyeti Temsiliye'nin fedaisiyiz diye Mûdafaa-i Hukuk teşkilatına galip gelmeye yelteniyorlar (Karabekir, 1960; 432-33).

Karabekir, Mustafa Kemal'in 1919 yazında Erzurum'da bulunduğu sırada Cafer Bey'le görüştüğünü, "birini öldürmek [için] emrine hazır bulunmasını temin ettiğini ve daha o zaman ilk icraat olmak üzere [Sivas Kongresi sırasında] Elaziz Valisi Ali Galip'e saldırıldığını" iddia etmektedir (Karabekir, 1960; 433. Akşin, 1998-I; 541). Karabekir, Cafer ile Mustafa Kemal ilişkisi hakkında şunları yazmaktadır: "Harput Valisi Ali Galip'i öldürmek için Mustafa Kemal Paşa, Halit Bey'in tavsiye ettiği Ebûlhindili Cafer'i birkaç arkadaşı ile Erzurum'dan Harput'a yola çıkarıyor! Ben, tesadüfen bunu haber alır almaz geri dönmeleri için emir verdim" (Karabekir, 1960; 84). Cafer Bey de İstiklal Mahkemesi tutanaklarında "Gazi Paşa beni buraya [Ankara] istedi. Gazi Paşa hazretlerinin emirleri altında beş ay kaldım, 1920-1921 senelerinde" demektedir (Nedim, 1993; 183).

Sonuçta Dağlar Kumandanı Ebulhindili Cafer, elinde yeşil bir bayrakla Anadolu içlerine gönderilmiş ve Yenihan, Zile ve Tokat ayaklanmalarının bastırılmasında çalışmıştır (Tevetoglu, 1967; 134). Batı Anadolu'ya gitmeden önce, Sivas ve Yıldızeli'ndeki ayaklanmaları bastırmak üzere kullanılmıştır.

14 Mayıs 1920'de Karabekir'in Erzurum'dan yolcu ettiği Cafer Bey'in, 28 Mayıs'ta Sivas'a vardığını Binbaşı Zeki'nin raporundan öğrenmekteyiz: "Erzurum göçmenlerinden atlı olarak toplanan 35 kişi Yenihan (Yıldızeli)'a sevk edilecektir" (Türk İstiklal Harbi, 1974; 145). Cafer Bey iç savaş sırasında "yararlılıklarına" devam etmiştir:

18 Haziran 1920'de, Çiftlik Bucak Müdürü Hüseyin Hüsnü, Cafer Bey ile birlikte Bedirkale köyüne giderek asilerden, Aynacıoğulları'ndan Rüştü ve Muhtar Hancı Halil ve Jandarma Karamahmutoğlu Süleyman ve Bekir oğlu Süleyman'ın *evlerini eşyaları ile birlikte yakıp bütün aile fertlerini ve hayvanlarını* bucak merkezine getirdiler (Türk İstiklal Harbi, 1974; 155).

İkinci Düzce Ayaklanması'nın bastırılmasında (19 Temmuz 1920'de başlayan) Cafer Bey müfrezesi, Sarı Edip ve Kılıç Ali müfrezeleri yan yana savaşmıştır (Türk İstiklal Harbi, 1974; 117). Bu süreçte en yakınında bulunan kişiler arasında Çerkez Ethem de vardır.

Cafer Bey'in Cemal Paşa'ya yazdığı mektup, gerek yurt dışındaki İttihat ve Terakki erkanının Anadolu'yla ilişkileri, gerekse Anadolu'daki İttihatçılar'ın faaliyetleri hakkında son derece önemli bir belgedir (*Tanin*, 1945, Tefrika 126-127). Mektubun tarihi Kasım 1920'dir. Ankara'da resmi TKF kurulmuştur. Fırkanın başında Hakkı Behiç olmakla birlikte, dışarıdaki İttihat ve Terakki rüesasına göre resmi TKF: "Bizim komünist olduğumuz zannıyla teşekkül eden", "*bizim Eyüp Sabri'nin partisi*" dir (*Tanin*, 1944, Tefrika 20). Cafer, müfrezesiyle Kuva-yı Seyyare'ye katılmış ve yararlıklar göstermektedir. Cafer'in Cemal Paşa'ya mektubunda verdiği adres ise daha da ilginçtir: "Ankara'da Eskişehir mebusu *Eyüp Sabri vasıtası ile*" (*Tanin*, 1945, Tefrika 126-127). Bu adresten anlaşıldığına göre Cafer, Eyüp Sabri Bey'le adresini kullanacak kadar yakındır.

Mektubunda yazdığına göre Cafer, Cemal Paşa'ya 1919 yılının Şubat ayında Dr. Nazım'ın yeğeni Hamit Bey aracılığıyla 21 sayfalık bir mektup göndermiştir. Cemal Paşa'nın almadığı bu ilk mektupta yazdıklarından Cafer biraz söz etmektedir: "İstan-

bul'da durabilmenin imkanı kalmamış gibiydi. Bendeniz de Ramazanda bu taraflara geçebildim" (*Tanin*, 1945, Tefrika 126-127). Cafer bey bu girişten sonra numaralar halinde Cemal Paşa'ya rapor vermeye başlıyor: 1) "Anadolu'da vaziyet" başlığı altında Garp cephesinden bilgiler veriyor. Kasım ayında Çerkez Ethem'le Ankara'nın arası gerilmeye başlamış olmasına rağmen Cafer "Bugün askerî vaziyetimiz garp cephemizde çok emniyet-bahşır" diyor. İç savaştan, Yozgat ve Konya ayaklanmasından söz ediyor ve şu yorumu yapıyor: "ihtilal ve inkılap yumruğu tepelerine adamakıllı indirildi". Mektubun devamında "resmi" TKF hakkında bilgi vermektedir:

Burada ahvali siyasiyeye gelince: Bugün resmen teşekkül etmiş bir *Türk Komünist Fırkası* vardır ve merkezi umumisinde vaktiyle sizin *de refakatinizde bulunmuş olan Hakkı Behiç Bey*'le bizim *Eyüp Sabri Bey* başta olmak üzere daha pek çok *arkadaşlar* vardır ve dahildir. Ve Türkiye *bu yeni mezhepli siyasi ocağının* akaid [inançlarına] ve icabatına [gereklerine] tevfikân bir şekli idare ile ve *yeni bir Türkiye* şeklinde bir mevludu [yeni doğan] siyasi doğmak üzeredir (*Tanin*, 1945, 126-127).

Gelecekte ümitli olan Cafer, TKF'nin program ve nizamnamesinin henüz hazır olmadığını yazmaktadır. Cafer'in verdiği bir diğer bilgi ise, Cemal Paşa'nın yaveri İsmet Bey'in bütün bu evrak ve malumatla birlikte yola çıkmış olduğudur. Demek ki arada kuryeler gidip gelmektedir ve bu mektup da büyük bir ihtimalle elden gönderilmiştir. Bundan sonra Cafer'in yazdıklarından Talat Paşa'nın yurda "tebligat" yaparak ve "ajans" göndererek yandaşlarını yönlendirdiği ortaya çıkmaktadır.

Şimdi de akvamı mazlumenin alemdarları olan sizlerin vaziyetine gelelim. *Talat Paşa buraya arkadaşlarla tebliğ edilen son bir beyanatı* vardı ki, onda Talat Paşa şöyle diyordu: Sovyetler Şark ahvalinin idaresini bizlere terk etti. Ve Enver Paşa Şark milletleri başkumandanı oldu. Ve bunu müteakkip diğer bir *ajans* zatıalınızın Afganistan'a hareketini tebşir [müjde] ve ilan etti (*Tanin*, 1945, Tefrika 126-127).

Buradan sonra Cafer, üç paşanın görevlerinin önemini anlatarak Cemal Paşa'ya bazı uyarılarda bulunmaktadır: "yine... şeytan ve müfsit [fesat] bir takım insanlar peşinize takılmasın". Daha sonra Cafer iletişim kurabilmek için bazı şeyler istiyor ve yazdıklarından şunları anlıyoruz: bir sene önceden Cemal Paşa'nın Enver ve Talat'la yolları ayrılmış.

Geçen sene yukarıda gönderdiğimi arz ettiğim mektubumda istirhamatım veçhile, ne olursa olsun her şeyi unutarak tahatturu [hatırlama] bile inkisarı kalbe [kalp kırılması] vesile teşkil edecek herhangi bir müellim hatırayı kararı nisyana gömererek *Talat Paşa, Enver Paşa ve diğer rüfekayı mesai ve ikbal ve idbar [talih ve talihsizlik] arkadaşlarile daima elele vermek ve ölünceye kadar ayrılmamak* (Tanin, 1945, Tefrika 126-127).

Kasım 1920'de Cemal Paşa'ya nasihat edecek kadar kendinden emin bir üslupla mektup yazabilen Cafer Bey'in ismine, başka bir mektup nedeniyle de rastlamaktayız. Çeşitli tarihçiler, Mustafa Suphi'lerin Erzurum'da karşılaştığı protestoların nedenlerinden birinin Cafer tarafından yazılan *bir mektup* olduğunu iddia etmektedirler. Bu mektuptan verilen tek alıntı şudur:

... serian Bolşevik olun, kesiniz, kırmız, herkesi sizin seviyenize indiriniz (Bayur, 1971; 646).

Bu mektubu Yavuz Aslan, Dursun Akbulut'tan, Dursun Akbulut da Hikmet Bayur'dan aktarıyor. Mete Tunçay, Doğan Avcıoğlu (1974; 642) da aynı kaynakları kullanıyor. Halbuki ana kaynak olan Hikmet Bayur, söz konusu mektubu yazanın *ismi-nin okunamadığını*, Cafer "*olabileceğini*" yazmaktadır (Bayur, 1971; 646).

Cafer Bey 1926'da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve be-
raat etmiştir (Nedim, 1993; 293).

Çerkez kardeşler: Tevfik, Reşit ve Ethem Beyler

Türk İnkılap tarihi yazıcılığı Garp Cephesi'nin Kuva-yı Milliyesi'nde görevler almış, Kuva-yı Seyyare'de komutanlık, BMM'de

mebusluk yapmış bu kardeşlerden sadece Ethem'e ilgi göstermiş ve tartışma Ethem Bey'in kahraman mı, yoksa hain mi olduğu çerçevesinde sıkışmış kalmıştır. Halbuki bu kardeşler aslında Anadolu'daki bir iktidar mücadelesinin ortasında, kendileri de iktidar odağı olmuşlar, mücadele eden güçleri doğru tartamadıkları gibi eski alışkanlıklarını da Milli Mücadele'ye taşımışlar ve aktörleri olmadıkları bir oyunda harcanıp gitmişlerdir.

Reşit, Tevfik ve Ethem'in ailesi Büyük Çerkes sürgününde (1864) Kafkasya'dan Anadolu'ya göç ederek Bandırma yöresine yerleşmiştir (Berzeg, 1990; 13, 37). Çerkes kardeşler siyaset sahnesine çıkmadan çok önce babaları Pşevu Ali Bey siyasetin içindedir. Ali Bey 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti öncülüğünde ilan edilen 2. Meşrutiyet'ten önce İttihatçıların önde gelenlerinden, ünlü teşkilatçı Dr. Nazım'ın 'Yakup Ağa' adıyla kurduğu gizli örgüte girmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi çevresinde tutunmasını sağlamış eski bir İttihatçıdır (Kutay, 1973; 13).

Çerkes Ethem'in büyük ağabeyi 1877 doğumlu yüzbaşı Reşit Bey ise daha 1908 öncesinde İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki ilk hücrelerini kuran, Kuşçubaşı Eşref ve Hacı Sami'de dahil olduğu 12 kişiden biridir (Stoddard, 1997; 220). Yine Yüzbaşı Reşit, 1911-1912 yıllarında Trablusgarp'te yapılan savaşta Mustafa Kemal'in kurmay başkanıdır (Stoddard, 1994; 75). Reşit Bey 1913 yılında Edirne'nin geri alınışında Kuşçubaşı Eşrefle; İran ve Kafkas seferinde ise Ömer Naci ve Rauf Bey'lerle birlikte yer almıştır. Bu son seferde ortanca kardeş yüzbaşı Tevfik Bey de Reşit Beyle birlikte savaşmıştır. Büyük ağabey Reşit Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında ordunun yanında Teşkilat-ı Mahsusa adıyla kurulan gayri nizami kuvvetlere komuta etmiştir. Çerkez kardeşler Ermeni tehcirinde birinci derecede müdahil olmuş olmalı. Milli mücadelenin başlangıcında Karakol'un kurucuları arasında yer almıştır. Reşit Bey Saruhan milletvekili olarak İstanbul'da 1919 Ocak ayında toplanan son Meclis-i Mebusan'a katılmış ve 16 Mart 1920 meclis baskınından sonra Ankara'ya geçmiştir. 1920 yazında ise Anadolu'da kurulan önemli bir teşkilat olan Yeşil Ordu'nun kurucu mebuslarından. Reşit Bey Mebus ve

“genel politika”yı çizen konumda iken Ethem Bey Kuva-yı Seyyare’nin esas kumandanıdır (Selek, 1976; 367). Reşit ve Ethem Beyler gibi adı çok öne çıkmayan ortanca kardeş Tevfik Bey ise milli mücadele döneminde Ethem Bey’e vekaleten Kuva-yı Seyyare’ye komutanlık etmiştir. Çerkez Tevfik Bey’le Milli Mücadele öncesinden tanışan Hacim Muhittin anılarında şöyle yazmaktadır: “Tevfik Bey biraz daha yumuşamış, evvelce mağrur, çok mutazzım [büyüklük taslayan] idi” (Çarıklı, 1967; 43).

Bu aile Milli Mücadele öncesinde İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa ile bağları olan, ülke siyasetindeki sözlerini silah elde söylemiş, son on yılda Edirne’den, Bingazi’ye ve Kafkaslardan İran’a kadar İmparatorluğun dört bir yanında savaşmış, iktidardaki İttihat ve Terakki’nin en üst düzey yöneticilerine yakın olmuş, yasa dışı pek çok eyleme karışmış kimselerdir.

1886 doğumlu olan *Çerkes Ethem* ağabeyleri Harbokulu mezzunu olmalarına karşın, sağlık nedenleri ile askerî okula gönderilmemiştir.⁴ Türk tarih yazıcılığı Çerkes Ethem’in 1919 yılı öncesindeki faaliyetleri üzerinde durmamaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı başladığında 28 yaşında olan Ethem’in bir ara Enver Paşa’nın inzibat çavuşluğunu yaptığı iddia edilmektedir (Hiçyılmaz, 1993; 47). Ethem Bey, Rauf Bey’le birlikte Teşkilat-ı Mahsusa’nın üyesi olarak İran’da savaşmıştır (Orbay, 1993; 78; 126; Sarıhan, 1998; 15).

Çerkes Ethem Birinci Dünya Savaşı sırasında bir süre de Dr. Reşit Bey’in emrinde çalışmıştır (Berzek 1990; 38. Ünal 1996; 169). Dr. Reşit Diyarbakır valisi iken 1915 yılında gerçekleştirilen Ermeni tehcirini kıyıma dönüştürdüğü için Birinci Dünya Savaşı sonrasında hakkında dava açılarak idama mahkum edilen, tutuklu olduğu hapishaneden kaçırılmasına karşın, bir süre sonra yakalanacağını anlayınca 1919 yılı başlarında intihar

4 Çerkes Ethem’in gerçek hatıraları “Baki İlk Selam” adı altında Çerkes Ethem’in akrabası Emrah Cilasun tarafından 2004’te yayımlanmıştır. Kitabın 21-133. sayfaları Yazarın yorumlarıdır. 135-168. sayfaları 1946 veya 47 yıllarında Ethem’in kendi yazdığı iddia edilen bölümdür. Son derece sert ve hakaret hamiz bir üslupla kaleme alınmış olan bu hatıralar bilgi dağarcığınıza yeni bir bilgi eklememektedir. Ancak 169-240 sayfalar arasında yayımlanan belgeler dikkate değer belgelerdir.

eden ünlü Diyarbakır Valisidir. Ethem 1915 yılı Kasım ayında Teşkilat-ı Mahsusa kumandanı Ömer Naci ile birlikte Nasturi isyanını bastırmak üzere Midyat ve Çizre havalisinde “500 kişilik mücahitler grubu milis kumandanı” olarak da savaşmıştır (Sarısaman, 1995; 504).

Çerkes Ethem Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde Osmanlı İmparatorluğu’nun işgali sonrasında Bandırma ve Manyas taraflarında eşkiya Şevket’in yanında bulunmuştur (Altıntaş, 1995; 98).

Rahmi Bey’in oğlunun kaçırılması

Çerkes Ethem’in ilkses getiren vukuatı, 12 Şubat 1919’da İzmir eski valisi Rahmi Bey’in oğlunu kaçırıp 53.000 lira “kurtarmalık” almasıdır (Sarıhan, 1998; 15). Bir Yunan Belgesinde Reşit ve Ethem Beylerin Aydın civarındaki Rum Fotiadis’in topraklarına el koymaları üzerine o sırada İzmir Valisi olan Rahmi Beyle aralarının açıldığını, hatta Rahmi Bey’e bir suikast düzenlediklerini yazmaktadır (Cilasun, 2004; 211).

O Rahmi Bey ki Selaniklidir, İttihat ve Terakki’nin kurucularından ve en önde gelen isimlerinden biri olarak mali varlığını Selanik’te İttihat ve Terakki’nin örgütlenmesi yolunda harcamıştır (Erdeha, 1975; 371). Rahmi Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin genel sekreteri olan Mithat Şükrü Bey’in kayınbiraderidir (Bayar, 1967; 1579). Enver Paşa yurdu terk etmeden önce ondan üç bin lira borç almıştır (Bleda, 1979; 122). Ve oğlunun kaçırıldığı tarihte İstanbul’da tutukludur (Menteşe, 1986; 234). Rauf Bey Rahmi Beyi şöyle anlatmaktadır:

Selanik şehrinin eşrafından olan Rahmi Bey, Talat Paşa gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucularındandı. İttihat ve Terakki Merkezi Umumi üyesi [idi]. Rahmi Bey, Selanik’ten mebus seçildiğinden, devletin siyasetinde belli başlı söz ve tesir sahiplerinden biri idi (Orbay, 1993; 88).

Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Ethem, yanı başında Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol’un kurucusu olan ağabeylerinin bil-

gisi olmadan, Karakol'un kuruluşundan dört ay sonra İttihat ve Terakki rüesasından Rahmi Bey'in oğlunu tek başına kaçırabilir mi? Bu eylem Savaş sırasında zenginleştiği bilinen Rahmi Bey'den Karakol Cemiyeti'nin örgütlenmede kullanmak üzere zorla para alması olsa gerektir. Zaten Çerkes Ethem de bu parayı neden aldığını o tarihte yazdığı bir mektubunda şöyle açıklamaktadır: "Bornova hadisesinden maksat, tazminat, fidye-i necat almak değil, binlerce yetimin ve şehit oğullarının haklarından tereküp etmiş, tabii pek gayrı meşru toplanmış Rahmi'nin milyonlarını azaltmak[tır]" (Taçalan, 1970; 155). Çerkes Ethem, Rahmi Bey'in oğlunu kaçırdıktan sonra Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucularından, Enver Paşa'nın en güvendiği adamlarından Kuşçubaşı Eşref'in bağ kulesine götürmesi de yeteri kadar manidardır (Taçalan, 1970; 153). Dolayısıyla bu kaçırma olayı da Ethem'in tek başına yaptığı değil, Karakol'un talimatıyla yapılmış olmalıdır.

Milli Mücadele döneminin başlangıcında tüm savaş tecrübelerine ve "kahramanlıklarına" rağmen Ethem ve kardeşleri kendi inisiyatifleriyle Yunanlılara karşı savaşı başlatan taraf olmamıştır. Rauf Bey'in in 1919 yılı Mayıs sonunda bizzat gelip onlarla görüşmesinden sonra Milli Mücadele'ye katılmışlardır (Çarıklı, 1967; 43).

Kendisi de Çerkez olan Rauf Bey, 1918'de Mondros mütarekesini imzalamak için, kendi deyişi ile: "mütareke müzakeresine memur olarak İstanbul'dan ayrıldığı" zaman, Ethem'in "asilikleri hakkında görüşmek üzere" ağabeyi Reşit'le ilişki kurmuştur:

Bandırma'da oturduğunu bildiğim Ethem'in büyük kardeşi Reşit Bey'e, oranın liman reisi vasıtasıyla bir telgraf çektim. Kardeşi Ethem Bey'in yaptıklarını haber aldığımı, bunların vatan millet menfaatlerine son derece aykırı hareketler olduğunu izah ve bu yolda devam ederse de mutlaka aleyhlerine çıkacağından emin olmalarını beyan ile, derhal kardeşini bularak, uygunsuzluklarına nihayet verdirmesini ihtar ve teşebbüsünün neticesini bana bildirmesini ilave ettim (Orbay, 1993; 79).

Rauf Bey bundan sonra, daha Çerkez Reşit'in cevabı gelmeden Mütareke'nin imzası için yola çıkmış, "tuhaf bir tesadüfle" yolu Bandırma'dan geçiyormuş, Reşit Bey de iskelede onu bekliyormuş... Ethem hakkında konuşmuşlar (Orbay, 1993; 79). Yani Rauf Bey Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'le 1918 Ekim'inde Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya giderken iskelede buluşacak kadar yakındır. Bu buluşmada "General Townshend'in kaçırılması ile ilgili" bir bağlantı olduğu, Hasan Tahsin'in 8 Mart 1919 tarihli *Hukuk-u Beşer* gazetesinde Çerkez Ethem'i savunan makalesinden de ortaya çıkmaktadır (Taçalan, 1970; 157-158). Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra da Rauf Bey Bandırma'da kendisini bekleyen Reşit, Tefik ve Ethem Bey'lerle görüşmüştür (Kutay, 1992-IV; 356). Bunlar henüz maalesef iç yüzü bilinmeyen, ancak Rauf Bey'in Çerkez kardeşlere çok yakın olduğunun kanıtı olan ilişkilerdir.

Çerkez Ethem Bolşevizminin kaynakları

Ethem Bey'in Bolşevik olup olmadığı hakkında çeşitli çevrelerde tartışmalar sürmekte, Ethem Bey'in yayımladığı, *Seyyare/Yeni Dünya* gazetesi bu Bolşevikliğin kanıtı olarak gösterilmektedir.⁵

Çerkez Ethem'in Bolşeviklik konusundaki düşüncelerini içeren ve *Yeni Dünya* gazetesinde yayımlanan makaleden alınan bir paragraflık bir bölüm, konuyla ilgili bütün kitaplarda bulunmaktadır. Bu paragrafın ana kaynağı Ethem'in anılarıdır. Mete Tunçay, D. Avcioğlu, Cemal Şener ve G. Harris başta olmak üzere konu hakkında yazan tüm yazarlar tarafından aynen kullanılmıştır. Bu paragrafı da içeren mülakatın tam met-

5 Ben sadece resmi TKP'nin yayın organı haline getirilmiş 22 Kasım 1920 tarihli 58. sayısının tıpkı basımını gördüm. Bu sayıda logonun üstünde "Dünyanın Emekçileri Birleşiniz", altında "Türkiye Komünist Gazetesidir" ibaresi bulunmaktadır. İdarehanesinin "Ankara Komünist Fırkası Merkez-i Umumisi" olduğu belirtilmektedir. "Sahib-i imtiyaz" Arif Oruç, "Müdür-i Mesul ve Başmuharrir" Hakkı Behiç'tir (Güran, 1976; 7, 34). Bilindiği gibi Hakkı Behiç, Mustafa Kemal'in arzusu üzerine resmi TKP'nin genel sekreteri olmuştur.

ninin transkripsiyonunu Açıkşöz gazetesinden yaptım (EK-I). Zeki Sarıhan'ın da (1998; 131-133) büyük bölümünü yayımladığı bu mülakat çözümlendiğinde, Ethem'in siyasetle de, Bolşevizmle de pek de yakın olmadığı anlaşılmaktadır. *Yeni Dünya* muhabirinin tüm zorlamalarına rağmen Ethem Bey, muhabire tatmin edici cevaplar verememiştir. Aşağıda bu röportajın çözümlemesini bulacaksınız.

Yeni Dünya gazetesinin muhabiri Ethem Bey'e Ankara'ya niye gittiğini soruyor ve "sağlık nedenleriyle" yanıtını alıyor. Muhabirin "Büyük Millet Meclisi müzakeratı ne şekilde idi?" sorusuna Ethem Bey "Ben Büyük Millet Meclisi'ne gitmedim ki müzakeratı dinlemiş olayım. Çünkü rahatsız idim" yanıtını veriyor. Muhabir kararlı bir şekilde Ethem'i kendi istediği esas konuda konuşması için adeta yönlendiriyor: "*Rusya'dan gelen Süleyman Sami⁶ arkadaş Ankara'da bulunuyor mu idi?*" Ama yanıt yine menfi: "Süleyman Sami Bey'le maalesef görüşemedim. Kendisi Ankara'dan gitmiş bulunuyordu". Muhabir devam ediyor: "*Bolşeviklik ve Süleyman Sami'nin Ankara'da ne gibi tesiri olmuştu?*" Ethem cevap veriyor: "Tabii iyi ve hatta fevkalade." Ancak bir sonraki soruya verdiği cevaptan aslında bu meselelerle ilgisi olmadığı anlaşılıyor:

Mamafiye, ben fikren zihnen yorgun olduğum için bu mesele ile lüzumu kadar *alakadar olmağa vakit bulamadım*. Hatta, cepheden uzaklaştığım için, Ankara'da müteessir bile oldum ve görüyorsunuz ki hemen avdet ettim. Şimdi müsterihim, çünkü cepheye daha yakın bulunuyorum. Cephe ile daha ziyade *alakadar* olabiliyorum. Vicdanen çok muazzab olmuştum.

Muhabir bu kez araya Ethem'in komutanı olan Ali Fuat Paşa'yı sokarak sorusuna tatminkar bir cevap arıyor:

6 *Süleyman Sami*: Mustafa Suphi'nin kafilesiyle Anadolu'ya gelen, TKF Merkez Komitesi üyesi olup, kafileden Erzurum'a gitmeden ayrılan İttihatçı ajan (Aslan, 1997; 271). Rasih Nuri İleri *Atatürk ve Komünizm* adlı kitabında Selim Sami Kuşçubaşı ile Süleyman Sami'yi karıştırmıştır (İleri, 1994; 218. Dn). Ankara Hükümeti Yeşil Ordu yargılamalarında Süleyman Sami'yle görüşmeyi bir suç delili olarak göstermiştir. Süleyman Sami'nin tam bir ajan provakator olarak çalıştığı anlaşılmaktadır (Tunçay, 1991b; 355).

Bolşevikliğin cihanı istila edeceğini zat-ı alileri de Ali Fuat Paşa⁷ hazretleri gibi kani bulunuyor musunuz?

Böyle formüle edilmiş bir soruya Etem, kendisiyle ilgili tüm kitaplarda yer alan meşhur yanıtını verir:

Evet Bolşevizm cihanı istila edecektir. Biz onu layık olduğu hisle karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mesud olacaktır. Emin olunuz, Bolşevizm hali hazırda içinde yüzdüğümüz felaketten ziyade istikbalimiz için daha müsmir [verimli] ve daha nafi [faydalı] olacaktır. Şimdi memleketi kurtaracak, istikbalde hayat ve saadet-i beşeriyeti temin edecek.

Ancak Ethem'in aklı fikri savaştadır:

Bolşevikliği ilan etmezden evvel bu masum millete hain ve katil düşmanımız Yunanla nihayete kadar mücadele esasını kabul ettirmeli. Sonra hemen ilan etmeli fikrindeyim. Maafiye sadece Bolşevik olmakla iş bitmez. Çok propagandaya ihtiyaç vardır.

Muhabir sorularını yinelemektedir.

– Bolşevikliği memleket ve milletimiz için çare-i necat olarak mı kabul buyuruyorsunuz?

– Şüphesiz. *Bolşeviklik yegâne çare-i necat [tek kurtuluş çaresi] ve felâhımız [kurtuluş] olacaktır. Yine tekrar ederim ki yalnız ilan kafi değildir.*

Muhabir onu siyaset üzerine konuşturma çabasına girer: “Be-yefendi zatı aliniz *Halk Zümresi*’nin programını tetkik buyurdunuz mu?” Cevap yine olumsuzdur: “Hayır, tetkik etmedim.” Muhabir cephede neler olduğuna ilişkin soru yönelttiği zaman ise Ethem uzun uzun yanıtlar vermektedir (EK-I). Bu mülakat bence Ethem’in Ankara siyasetinin içinde olmadığını çok önemli ip uçlarını vermektedir. Bolşevizm öylesine modadır ki, herkes Bolşevikliğin iyi bir şey olduğu, ancak Türkiye’de uygulamaya geçmek için daha çok zaman olduğu düşüncesindedir.

7 Ali Fuat’ın Bolşevizm konusunda söylediklerini içeren mülakatın da Açısöz gazetesinden transkripsiyonu yapılmıştır. Bak: EK: II.

Çerkez Ethem'in Bolşevizme sempatisinin nereden kaynaklandığı, yani doğrudan İttihatçı kanaldan mı yoksa Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kanalından mı olduğu, yanıtlanması gereken bir sorudur: Hasan İzzettin Dinamo, romanında, Ethem'i Tokat mebusu Nazım'la konuşturmuştur. Ethem Bey'le, Nazım Bey gerçekten tanışmaktadırlar.

Anadolu'da Bolşevizmin yaygınlığı ve Çerkez Ethem'in saygınlığı hakkında Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun aktardıkları da fikir vermektedir:

Trenimiz Eskişehir'e yanaşırken ve ertesi günü Eskişehir'den sonra 'ihtiyat zabiti' (yedek subay) olduğunu söyleyen bir kişinin kompartımanımıza gelip bizlere Bolşeviklikten, Eskişehir'de yayımlanan *Yeni Dünya* gazetesinden, bu gazetenin başyazarı Arif Oruç'tan söz açması oldu. [...]

Ben Eskişehir'de yayımlanan ve adının altında "Türk bolşevik gazetesidir" cümlesini taşıyan "*Yeni Dünya*" gazetesini bir kaç kez Meclis'teki memurluğum sırasında da görmüş ve Arif Oruç adını da orada okumuştum. Fakat yanımızdaki yabancı adama, öteki arkadaşlarım gibi ne gazeteyi, ne de başyazarını tanımadığımı söyledim. Bayağı üzüldü. Sonra Çerkez Ethem'den söz açtı. Onun kahramanlığını, vatana hizmetini övdü ve *bunun hiç takdir edilmediğini* söyledi.[...] O Çerkez Etem'in adamlarından biriydi ve onun propagandasını yapıyordu (Velidedeoğlu, 1990; 173).

Ancak Ethem'in Bolşevizme sempati duymasının esas kaynağı İttihatçıların Bolşeviklerle flörtü olsa gerek. Trablusgarp ve Edirne'den Enver'in yakını olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu ağabeyi Reşit'in, Enver'le birlikte dövüşen *Hacı Sami*'nin ağabeyi *Kuşçubaşı Eşref* en yakınında olan insanlardır. Hacı Sami 1920 yılı sonbaharında Asya'dan dönünce Bakü'den BMM Riyaseti'ne bir rapor sunmuş ve Anadolu'ya geçmiştir. Hacı Sami 17 Eylül 1920 tarihli bu raporunda Bolşevikler'le yakın ilişkilerini övünerek anlatırken dünya ve Asya inkılabına olan inancını da tekrar etmektedir:

Dünya inkılabı için mücadelede atılmış alem-i İslam ve Türk milleti ile Bolşevikler ... büyük Asya inkılabını kuvveden fi ile çıkarabilecekler[dir]. ... Dünya inkılabı için çalışan Avrupa amelelerine kuvvetin geçeceği tabiidir (Karabekir, 1967; 69).

Ayrıca Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin önde gelenlerindendir. Yeşil Ordu'nun kapatılarak resmi TKF'yle birleştiğini bizzat İttihatçılar ilan etmişlerdir. Resmi TKF, Eyüp Sabri'nin ve Hakkı Behiç'in partisi olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Enver Paşa'nın Bolşevizmle flörtü, Bolşevikliği Pan-İslamist politikalarına uygun olduğu için savunması, Bolşevizmi Anadolu içlerine kadar taşımıştır.

Abidin Nesimi de Memduh Şevket'ten dinlediği kadarıyla "Ethem hareketinin Bolşevik Parti'yle bir ilişkisi olmadığını" yazmaktadır (Nesimi, 1977; 248). Bu konuda Reşit Bey imzasıyla yayımlanan aşağıdaki mektuba rağmen Çerkes Kardeşlerin Marksizmle yakından uzaktan ilişkisi olmamıştır (Altay, 1970; 248):

Fahrettin Beyefendi'ye,
Bilmem ki Bolşevik olacak mısınız? Olmasanız bile herhalde bir Bolşevik gazetesi olan *Yeni Dünya*'nın intişarını [yayımlanmasını] temin için abone olarak muavenetinizi istirham edirim efendim.

18.9.336

Reşit, Saruhan Mebusu⁸

Dolayısıyla Ethem ve Reşit kardeşlerin Bolşevikliğinin kaynağı, İttihatçılar'ın İslami Bolşevizme olan eğilimleri olmalıdır.

Mustafa Suphi ve hafi TKF'nin Ethem hakkındaki görüşleri

Çerkez Ethem'in *İslami Bolşevik Ceride* yayımlamasına rağmen hafi Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile hiçbir örgütsel bağlantısının bulunmadığı, biz-

⁸ Son derece baştan sağma ve milliyetçi bir üslupla kaleme alınmış Cemal Hafifbilek'in *Ankara 1920* adlı romanı, Çerkez Reşit'i gerçek bir Marksist gibi göstermeye çabalamıştır.

zat TKF'nin bir numaralı ismi Mustafa Suphi tarafından ifade edilmiştir.

Yeni Dünya gazetesinin 26 Kanunusani/Ocak 1921 tarihli 66. sayısında, Ankara'ya gelmek üzere yola çıkmış olan Mustafa Suphi ve diğer TKF Merkez Komitesi üyelerinin Kars'ta bulundukları sırada Çerkez Ethem'in "müdafaa-i milliye cephesini terk ederek Yunan tarafına firarı" haber alınmış ve bunun hakkında gazetede bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazı büyük bir olasılıkla Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'ya gönderdiği son yazıdır. Yazıda, TKF'nin başından beri Çerkez Ethem'le hiçbir münasebeti olmadığı belirtildikten sonra:

Güya bu gazeteye [Çerkez Ethem'in Yeni Dünya'sı] Mustafa Suphi yoldaş tarafından Süleyman Sami yoldaş vasıtasıyla inkılabın tesrii [hızlandırma, çabuklaştırması] için iki milyon lira gönderildiği zikr olunmuş imiş ... Biz Ethem ve hempalarını telin [lanetleme] ve binaenaleyh bu gibilerle hiçbir zaman münasebette bulunmamış olduğumuzu ve bulunmayacağımızı katiyyen ilan ederiz (Tunçay, 1995; 275).

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi henüz hayattayken Çerkez Ethem'le ilişkisinin olmadığını açıklamıştır. Ayrıca 1921 yılının Aralık ayında Türkiye'ye elçi olarak gelen Kızıl Ordu'nun kurucularından Frunze de, anılarında, Ethem'den şöyle söz etmektedir:

Köylü toplumunun sınıfsal içgüdüğü ve gereksinmelerinin sömürsüyle ün kazanan, oysa aslına bakılırsa su katılmamış bir demagog ve maceracıdan başka bir şey olmayan [Çerkez Ethem] (Frunze, 1999; 91).

Şamsutdinov (1999; 179) da Ethem'i eleştirmektedir. Ayrıca o günleri yaşamış olan komünistlerden, başta Nâzım Hikmet olmak üzere, şimdilerde "derebeyinden bir halk kahramanı"⁹ olarak yeniden yaratılmak istenen Çerkez Ethem'e,

9 Tabir *Çerkez Ethem* isimli Yüksek Lisans tezi çalışmasının sahibi olan Kenan Turan'a aittir. Turan, Mustafa Kemal ile Çerkez Ethem arasındaki çatışmanın siyasi mücadele boyutuna sığmadığını saptamakta ve Çerkez kardeşlerin siyasi

övgü ve savunma gelmemesi de ilginçtir. Tam tersine Nâzım Hikmet *Kuvayı Milliye Destanı* adlı eserinde Ethem'e "hain" diyebilmektedir:

Ve 29 Aralık Kütahya:

4 top

ve 1800 atlı bir ihanet

yani Çerkez Ethem,

bir gece vakti

kilim ve halı yüklü katırları,

koyun ve sığır sürülerini önüne katıp

düşmana geçti.

Yürekleri karanlık,

kemerleri ve kamçıları gümüşlüydü,

atları ve kendileri semizdiler.¹⁰

(Hikmet, 1974, 42)

Çerkez kardeşler neden tasfiye edildi?

Mustafa Kemal, 1920 yılı Kasım'ında Ali Fuat Moskova'ya tayin edildiğinde, Ethem'i de yanında götürmesini teklif etmiştir: "Etem ve biraderlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin menfaat ve selameti noktai nazarından muvafık idi. Fuat Paşa'ya, arzu ederlerse, bunları da beraber alıp münasip surette tanzif edebileceğini söylemiştim" (Atatürk, 1967; 511). Demek ki Ethem, daha bu tarihte Anadolu'dan uzaklaştırılmak istenmektedir.

Mustafa Kemal Çerkez kardeşlerin "doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler" verdiklerini, herkesi "idamla tehdit" ettiklerini söylemektedir (Atatürk, 1967; 470). Kuva-yı Seyyare, devlet içinde devlet gibi davranmıştır. Tam bu sırada gündeme gelen muntazam ordu ve milis tartışmalarının merkezin-

angajmanlarının "İslami Bolşevizm" olduğunu söylemektedir; fakat bu bağlantının odak noktasının Tokat mebusu Nazım olduğunu söylemektedir (Turan, 1995; 146), ki ben bu görüşe katılmıyorum.

¹⁰ Nazım Hikmet'in şiirindeki veriler Yunan kaynaklarından da doğrulanmaktadır (Cilasun, 2004; 205-210). Peyderpey bu sayıda atlı Yunan tarafına geçmiştir.

de de bu kardeşler yer almışlardır (Atatürk, 1967; 495). Memduh Şevket, Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta dönemi şöyle tanımlamaktadır:

Ankara ahvaline gelince: İsmet Bey bunların [gönüllü kıtalarının] kaldırılıp yerine muntazam askeriye ikame olunması lüzumunu ve olunabileceğini iddia etmiş. Ve bir takım zevat da bunun kabil olmayacağını ve bu çetelerin büyük hizmetler ifa etmiş olduklarını, menfaatleri mazarratlarına galip bulunduğunu tahmin ve beyan etmişlerdi (*Tanin*, 19 Şubat 1945, tefrika 132).

Bu çalışmada Kuva-yı Seyyare ve Ethem kuvvetlerinin nasıl dağıtıldığı ve bu süreçte yaşananlara girilmeyecektir. Bu konu hakkında pek çok kaynak bulunmaktadır. Ancak Ethem ve kardeşlerinin tasfiyesine neden olan gelişmelerin, *sadece* bu kardeşlerin kişisel hırs ve hataları, veya düzenli orduya geçiş konusunda direnmeleri nedeniyle değil, Anadolu'daki iktidar savaşında Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal'e karşı alternatif odak olduklarına ilişkin verilerin olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir.

Aralık 1920'ye gelindiğinde, artık Ankara hükümetinin Ethem ve kardeşlerine hiç güvenmediği ve Uşaklı İbrahim Bey'in [Tahtakılıç] Demirci ve Ethem kuvvetlerine dayanarak bir *ayaklanmayla Ankara Hükümetini devirmek* düşüncesinde olduğundan endişelenildiği, yazışmalarda görülmektedir. Ankara'nın 6 Aralık 1920 tarihli 12. Kolordu Komutanı'na yazdığı emirde şunlar var:

Demirci Mehmet Efenin durumu pek şüphelidir. Şimdi aldığım bir haberden, kaldırılmış olan Heyet-i Merkeziyenin Burdur'daki bazı üyelerinin ve bunlar içinde *Uşaklı İbrahim Bey'in [Tahtakılıç] Demirci ve Ethem kuvvetlerine dayanarak bir ayaklanma ile Ankara Hükümetini devirmek* düşüncesinde olduğu anlaşılıyor (Türk İstiklal Harbi, 1974; 206).

Ankara'ya gönderilen telgraflarda hükümetin devrilmesi konusu işlenmeye devam etmektedir. Refet Bey'in 10 Aralık 1920'de Ankara'ya çektiği telgrafda şunlar yazmaktadır:

Ethem ve taraftarlarının sizinle benim bir dakika yaşadığımızı istemediklerini ve hükümeti devirerek kendilerinin arzu ettikleri adamları başa geçireceklerini (Esengin, 1998; 267).

Ethem, Reşit ve Tefvik gibi Teşkilat-ı Mahsusa'cı olan İbrahim Bey'in, kendi adına Ankara hükümetine karşı ayaklanması ve onu devirmesi söz konusu olabilir mi? Ankara hükümetinin ordusuna karşı silahlı mücadeleyi göze alan ve bunun gereklerini yerine getiren Ethem, galip gelseydi Mustafa Kemal'in iktidarını kabul eder miydi? Kabul edecek olsa, onun ordusuna karşı savaşır mıydı? Ankara'nın aldığı istihbarat doğrultusunda gerçekten hükümeti devirmeye yönelik çabalar söz konusuysa, Ethem Bey Ankara hükümetinin yerine kimi iktidara getirecekti?

1920 yılı Kasım ayı sonunda, Ankara hükümetinin Demirci Mehmet Efe'nin de düzenli orduya katılmasını istemesi karşısında Efe, Ankara'yı bir ay oyalamıştır (Türk İstiklal Harbi, 1974; 205). Çerkez Ethem bu sırada eski erkânı harbi olan Sarı Efe, Gökbayrak Taburu ve Demirci Mehmet Efe'yle gizli olarak haberleşmeye başlamıştır (Türk İstiklal Harbi, 1974; 205). Çerkez Ethem 12 Aralık 1920 tarihli, Yörük Ali Efe'ye çekmiş olduğu telgrafta şunları yazmaktadır:

Anadolu hükümeti ... hareketlerine engel teşkil edeceklerini tahmin ettikleri Demirci ve Sarı Efeyi ... her ne şekilde olursa olsun, yok etmeye karar vermişlerdir (Türk İstiklal Harbi, 1974; 228).

Ankara hükümetinin Kuva-yı Seyyare'yle bozuştığı günlerde, Çerkez Reşit Bey'in İsmet Paşa'nın yerine Garp Cephesi'ne Kazım (Özalp) Bey'in atanmasını istemesinin altında, Teşkilat-ı Mahsusa'da birlikte çalışmış olmalarından doğan bir güven ve eski silah arkadaşlığı olsa gerektir. Reşit'in bu istemi üzerine, Kazım Bey üstü aranacak kadar şüpheliler sınıfına dahil edilmiştir (Kılıç, 1955; 51). Kazım Bey de anılarında Çerkez kardeşlerin kendisinin Refet Bey yerine komutan olmasını istediklerini anlatmaktadır. Kazım Bey Aralık ayının son günlerinde

Reşit'le birlikte Ethem'e gitmiş ve üç kardeşin de bulunduğu bir görüşme yapılmıştır:

Refet Bey'in Konya'dan alınmasında ısrar ediyor ve benim kendilerine kumandan olmamı istiyorlardı. Maiyetin talebiyle kumandanlık almak, onların emrine girmek demektir (Özalp, 1971; 169).

Kazım Bey'in, Ethem Bey'den aldığı cevabı Ankara'ya götürdüğü gün Grup Kumandanlığı'ndan uzaklaştırıldığı iddia edilmektedir. Kazım Özalp'in kumandanlıktan ayrılmasında (22 Ekim 1920) Çerkez kardeş kardeşlerle olan ilişkilerinin sebep olduğu söylenmektedir. İsmet Bey 19 Aralık 1920 tarihli mektubuyla, Kazım Özalp'in Ankara'dan ayrılmamasını istemiştir (Tunçay, 1991b; 403).

Aralık ayı sonlarında Çerkez Ethem'in düzenli orduya katılabilmesini sağlamak amacıyla Ankara'dan nasihat heyetleri gönderilmiştir (Hiçyılmaz, 1993; 37-39). Bu heyetlerde yer alanlar genellikle aynı kişilerdir: Eyüp Sabri, Celal (Bayar), Hacı Şükrü, Kazım (Özalp), Hakkı Behiç, Kılıç Ali (Kılıç, 1955; 47). Bu kişiler Çerkez kardeşlerin güvenini kazanmış, onlara en yakın kişilerdir. Kılıç Ali son görüşmede ekipte var olan Eyüp Sabri ve Vehbi Bey'in Çerkez kardeşleri savunduklarını söylemektedir (Kılıç, 1955; 56-57). Kılıç Ali, Ethem Bey'e gönderilecek son nasihat heyetinde Kazım Bey'in bulunmasını Reşit Bey'in çok istediğini, ancak Mustafa Kemal'in "Bu üç kardeşin Kazım Bey'i içlerine almak ve başlarına geçirmek meyillerini bildiği için" göndermediğini anlatmaktadır (Kılıç, 1955; 54).

İnönü, anılarında, 23 Aralık'ta Çerkez Ethem'le görüşmeye gidecek olan nasihat heyeti hakkında Mustafa Kemal'in kendisine "heyette bulunanların hepsi Çerkez Ethem taraftarıdır, seni de beraber götürmek isteyeceklerdir, sakın gitmeyesin, di-yordu. Heyetten hiçbir kimseye, hiçbir söze itimat etmemem hususunda beni uyarıyordu" (İnönü, 1985; 234). İnönü özellikle Vehbi Bey'in "bu silahları biz size memleketin evlatlarını birbirine vurdurmak için vermedik" dediğini söylemektedir (İnönü, 1985; 235).

Aralık ayı boyunca bir kaç kez gidip gelen bu heyet, sorunu neden çözememiştir? Yoksa çözmek mi istememiştir? Bu kişiler Çerkez Ethem ve ağabeylerine “Ankara size bir şey yapamaz, üzerinize yürümeye cesaret edemezler” kabilinden güvence mi veriyorlardı? Yani bu nasihat heyetleri Çerkez kardeşleri Ankara’ya karşı sakinleştireceklerine, tahrik mi etmekteydiler?

Ethem, Tevfik ve Reşit Bey’in pervasızlığının, Meclis’e ve Mustafa Kemal’e karşı hiç sakınmadan konuşmasının altında sadece kişisel talepler, sürtüşmeler yatıyor olamaz, doğrudan iktidar talebi vardır. Bunu Mustafa Kemal 29-30 Aralık 1920’de BMM’de yapılan gizli görüşmelerde bir kaç kez tekrarlamıştır “Ethem Bey ve rüfekaşı [arkadaşları] ve kardaşları bir *hükümet teşkiline* kattiyen karar vermişlerdir”; “bu talepleri ile maksat, *hükümeti ellerine alıp* tagallüp [zorbalık, hüküm sürme] etmekti” (TBMM, GZC, Cilt I, 286, 300).

Sonuçta Kuva-yı Seyyare’ye karşı önlemler önceden alınmaya başlamış da olsa “Çerkez Etem kuvvetleri hakkında lazım gelen tedbirlerin alınması” Meclis kararıyla gerçekleşmiştir (Özalp, 1971; 170. TBMM, GZC, Cilt I, 290).

Yunan Belgelerinden anlaşıldığına göre 16 Ocak 1921 de Reşit ve Tevfik Beyler Yunan tarafına geçmişler ve daha sonra Ethem Beyi kendilerine katılmaya ikna etmişlerdir (Cilasun, 2004; 206, 208).

Enver Paşa ve Çerkez kardeşler

Tekrar sormakta yarar var: Bu kardeşler galip gelseydi, iktidar kime verilecekti? Bütün işaretler yurtdışındaki İttihat ve Terakki erkanını, özellikle de Enver Paşa’yı¹¹ göstermektedir.

11 “*Milli Mücadelede Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasal Kökenleri*” isimli bir yüksek lisans tezi yazmış olan Ahmet Altıntaş (1995; 98), “Çerkez Ethem’in Milli Mücadele’ye el koyarak İttihat ve Terakki liderlerinin Milli Mücadele’nin başına geçmeleri ihtimali, Ankara’yı endişelendiriyordu” yorumunu yapmaktadır. Ancak Altıntaş maddi bir hata yaparak Tokat Mebusu Nazım ile İttihatçı şeflerden Dr. Nazım’ı birbirine karıştırmıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti’nin genel sekreterini İttihat ve Terakki’nin güçlü adamı Dr. Nazım’la karıştırıp tahlillerini de bu maddi hataya dayandırmaktadır (1995; 129).

Çünkü 1920 yılı sonbaharına kadar, Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'si ülkenin en önemli silahlı gücü haline gelmişti. Ankara Hükümeti düzenli orduya geçme kararı almasına karşın henüz bütün Kuva-yı Milli güçlerini bünyesine katamamıştır. Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Kuva-yı Seyyare ve benzerleri silahlı güçleri temsil etmektedir ve bunlar merkezkaç bir şekilde kuvvet kullanmaktadırlar. Silahlı bir güce sahip olmadan iktidar olunamayacağı siyaset biliminin en bilinen doğrularındandır. Gerçekten de o günlerde Ethem istese Meclis'i basabilecek, istediği herkesi de Meclis kapısına asabilecek güce sahiptir.

Çerkez kardeşler ile Enver Paşa'nın ilişki içinde olduğunu kanıtlayan olgulardan birincisi, Yenibahçeli Şükrü'nün yaveri olan Bekir Sıtkı Efendi'nin, 12 Kasım 1920'de Moskova'dan Berlin'deki Enver Paşa'ya yazdığı mektuptur. Bekir Efendi, Enver'le görüşmesi için Yenibahçeli Şükrü tarafından Moskova'ya gönderilmiş ancak Enver o sırada Berlin'de olduğu için görüşmemişlerdir. Bekir Efendi mektubunda Enver'e Garp cephesi hakkında bilgi vermektedir. Şükrü Bey Trabzon'da bulunmasına rağmen Garp cephesinde olan bitenden haberdardır. Bunu Kocaeli Menzil Kumandanı iken kendi emrinde savaşan şimdi Garp cephesinde bulunan Arslan Çetesi'yle bağını sürdürerek sağladığına ilişkin ipuçları bu mektupta bulunmaktadır. Böylece Yenibahçeli Şükrü Bursa'dan Uşak'a ve Denizli'ye kadar Garp cephesindeki bütün gelişmeleri takip etmektedir (Yamauchi, 1995; 120). Yenibahçeli Şükrü'nün yaveri Bekir Efendi'yi Enver Paşa'ya göndermesiyle ortaya çıkan gerçek, Enver'in Anadolu'yla irtibatını hiçbir zaman kaybetmediği, aralarındaki iletişimin sürdüğüdür.¹²

Enver Paşa'nın Ethem'le bağlantısının bir başka önemli kanıtı ise, 25 Ocak 1921 tarihli mektuptur: Berlin'den İstanbul'a *İttihadı İslam Cemiyeti İstanbul Bürosu*'na, "gayet mahrem" kaydıy-

12 Enver Paşa'nın Şükrü Bey'e yurtdışından para gönderdiği de bilinmektedir. 9 Ocak 1920'de Yenibahçeli Şükrü'ye 5.000 mark gönderildiğine ilişkin belge Ş.S. Aydemir tarafından yayımlanmıştır (Aydemir, 1992; 525). Ancak belgede "Paşabahçeli Şükrü" olarak belirtilmiştir.

la ve Ali, yani Enver Paşa imzalı raporla talimat gönderilmiştir. Bu mektup, Enver Paşa'nın Anadolu'da Çerkez Ethem ve Reşit Bey'le yakın ilişkide olduğunu kanıtlamaktadır:

Istanbul merkeziniz Trabzon'da Şükrü Bey ve Moskova'dan Anadolu'ya gelen Çerkez Sami Bey, sonra gönüllü kıta'atı kumandanı Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit Beyler'le daima münasebat-ı samimanede bulunmalıdır.

Trabzon'da Şükrü, Çerkez Reşid, Ethem Beyler'le mektuplaşarak buraya hemen haber gönderiniz (Yamauchi, 1995; 136-137).

Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa bu tarihte Ethem ve kardeşlerinin tasfiye edildiğinin haberini henüz almamıştır. Bir başka belge ise Küçük Talat'ın Enver Paşa'ya yazdığı mektuptur. Çerkez kardeşlerin Yunan tarafına geçmesinden dört ay sonra Enver Paşa Çerkez Ethem ve ağabeyleriyle ilgili neler yazmaktadır ki, Trabzon'daki Küçük Talat 12 Mayıs 1921'de¹³ Moskova'daki Enver Paşa'ya yazdığı mektupta onu uyarmak zorunda kalmıştır:

Bir de aklıma gelmişken şunu yazayım. Bir tamiminizde Ethem ve Reşit meselesinden bahsetmenizi muvafık bulmadım. Bu adamlar hakkında öyle propagandalar yapıldı, resmi tebliğlerde öyle acı şeyler yazıldı ki, hadd-i zatında az çok hizmetleri ile beraber *birer şaki olan*, Türk köylerini gaddarane bir suretle soyup soğana çeviren bu üç kardeş, bugün haklı haksız her ne ise halkın çok menfuru oldular. *Bence artık böyle adamlardan el etek çekilmeli* (Yamauchi, 1995; 204)

Enver'in Çerkez kardeşlerle ilişkisinin kesilmediğinin bir kanıtı da, Berlin'deki V. Mehmet Bey'den Moskova'daki Enver'e 12 Mart 1921'de yazılmış olan mektuptur. Enver, işgal altındaki İzmir'de bulunan Çerkez Reşit'e Mehmet Bey kanalı ile haber göndermektedir:

13 Bayur tarihi 16 mayıs olarak vermektedir. Mektup Milliyet gazetesinde Aydemir tarafından (21 Temmuz 1971) yayınlanmıştır.

İzmir'e giden bir arkadaşımızla *Reşid'e hitaben* ... mektup yazdım. Ve arzu ve emir-i devletlerinin ne merkezde bulunduğunu ilave eyledim (Yamauchi, 1995; 158).

Çerkez Reşit ve Ethem Beyler, yurdu terk ettikten sonra da Enver Paşa'yla ilişkiye devam etmişlerdir. 1921 yılı Eylül sonlarında, Sakarya Zaferi sonrasında Ethem, Berlin'de bulunan ağabeyi Reşit'ten, Enver Paşa'nın karısı Naciye Sultan'ı ziyaret etmesini ister ve bu süreçte Enver Paşa'nın Buhara'da olduğunu öğrenir. Ethem Bey anılarında "tek ümidim.... Enver Paşa'ya iltihak etmek idi" demektedir (Kutay, 1973; 300-302).

Ethem'in Teşkilat-ı Mahsusa'dan arkadaşı olan Mehmet Muhsin Billursoy'un¹⁴ anlattıklarına göre Ethem'i Almanya'ya Eşref [Kuşçubaşı] getirir (Kutay, 1973-II, 168; Cilasun, 2004; 235-237). Eşref ve Ethem, tam da Enver'in Buhara'da öldürüldüğü günlerde, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ı ziyaret etmişlerdir. 22 Ağustos'ta öldürülen Enver Paşa'nın ölüm haberinin ne kadar sonra Berlin'e ulaştığını bilmiyoruz. Bu haber geldiğinde Ethem "o kadar sarsılmıştır ki", "bir iki gün içinde ruh ve beden çökmüştür"; "Enver Paşa'nın ölüm haberi hiç kimseyi Ethem kadar kökten yıkmamıştır" (Kutay, 1973-II; 152, 168, 200, 216, 232, 248, 264, 280, 296). Ethem, Enver'e katılmakta çok geç kalmıştır.

Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare komutanı olduğu günlerde Enver Paşa'yla bağ kurmasını sağlayacak pek çok siyasi aktör çevresindeydi. Bunlardan en önemlileri *Kuşçubaşı Eşref* ve *Hacı Sami Sencer*'dir. 1920 yılı sonbaharında Hacı Sami Kafkasya'dan Anadolu'ya dönmüştü ve ağabeyi Eşref Bey de Garp Cephesi'nde bulunmaktaydı.¹⁵ Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde ge-

14 Billursoy, Selim Sami'nin (Kuşçubaşı) haberi üzerine gizlice Moskova'ya, Enver Paşa'nın yanına gidecek ve Berlin'de Naciye Sultan'ın evinin idaresini üstlenecek kadar Enver'e yakın biridir (Kutay, 1973; 200). Emrah Cilasun (2004; 78) Ethem'le Billursoy arasındaki bağlantıyı tamamen reddetmektedir, ama kendi yayımladığı belgelerde Alman istihbaratının bile Ethem'in Almanya'ya ne zaman girdiğine ilişkin zaaf içinde olduğu görülmektedir (Cilasun, 2004; 235-238).

15 Eşref Kuşçubaşı'nın Milli Mücadele öncesine ilişkin hatıraları yayımlanmış olmasına karşın, Milli Mücadele döneminin yayımlanmamış olması çok manidardır. Cemal Kutay hatıraların kendisinde olduğunu iddia etmektedir.

lenleri arasında bir bölünme yaşandığı görülmektedir. Aralarında Çerkez olan Eşref ve Selim Sami Kuşçubaşı ve Reşit, Tevfik ve Ethem kardeşler bir yanda Hüsamettin Ertürk ve arkadaşları diğer yanda, Mustafa Kemal'den yanadır (Özkan, 1999; 48). Lozan'dan sonra Eşref Kuşçubaşı ve kardeşinin "Çerkez Ethem ve Avanesi" olarak 150'likler listesine alınması ve vatandaşlıktan atılması bu dönem aldıkları rol sonucu olsa gerektir.

Çerkez Ethem ve ağabeyleri, Enver Paşa'nın yaveri ve üstelikte Çerkez olan Yenibahçeli Şükrü ve Nail'le, Teşkilat-ı Mahsusa'cı Ebülhindili *Cafer*, *Hacı Şükrü Bey* ve 1926 Suikast Davasında asılan *Sarı Edip Efe* ile de yakın ilişki içindeydiler (Hiçyılmaz, 1993; 32, 37). Ethem'in Enver Paşa'yla özel şifre miftahı bulunan eski yaveri Yenibahçeli Şükrü'yle de yazıştığı bilinmektedir (Kutay, 1973-II; 61). Çerkez'e gönderilen "tavsiye ve nasihat heyetindeki" *Eyüp Sabri* ve *Hakkı Behiç* de yurtdışındaki İttihatçı liderlerle ilişkileri olan insanlardı. (Hiçyılmaz, 1993; 41. Kutay, 1973; 145).

Bu hususları bilmelerine rağmen pek çok isim anılarında susmuştur. Ayıcı Arif, Kazım Özalp (ki kendisinin Ethem Bey'den aldığı cevabı Ankara'ya götürdüğü gün Grup Kumandanlığı'ndan uzaklaştırıldığı iddia edilmektedir), Celal Bayar bu konularda susmaktadırlar.

Çerkez Ethem'in zengin eşrafı vergilendirdiği (Galip Paşa'dan alınan 6.500 lira gibi) (Kutay, 1973-I; 247), bu nedenle eşrafın Ethem'e karşı olduğuna ilişkin pek çok yorum bulunmaktadır. Ethem'i belli bir sınıfın (yoksul köylülüğün) temsilcisi olarak, bir başka sınıfa (eşraf, mütegalibe) karşı mücadele veren bir kişi gibi göstermek için yapılmış zorlamalardır bunlar. Evet, Ethem tam bir eşkiya gibi davranarak eşrafla, dolayısıyla eşrafın temsilcisi olan BMM ile ters düşmüştür, ama bu ters düşme onun yoksul, topraksız köylülüğün temsilcisi olduğu iddiasını kanıtlamaz. Çünkü eşraftan alınanlar, Ethem'in gücünün kaynağını oluşturan Kuva-yı Seyyare'nin techiz ve iasesi için kullanılmıştır. Yoksa yoksul köylülük adına *kamulaştırma* söz konusu değildir.

Ayrıca Ethem'in kendisi bir toprak beyidir: "Ben *emlak* ve

arazi sahibi, mesut ve müreffeh yaşayan bir ailenin evladıyım. Babam *malikanesinin* bulunduğu Bursa vilayetinde şeref ve hay-siyeti ile tanınmış bir kimseydi” (Ethem, 1998; 7). Kendileri zaten geniş topraklara sahip Çerkez soylusu olan Reşit, Tevfik ve Ethem, Milli Mücadele sürecinde, Kuva-yı Seyyare’nin yer-leştiği yöreleri adeta ele geçirerek bağımsız feodal beyler gibi davranmışlardır.

Tarihçi Nejat Kaymaz bu konuda şu yorumu yapmaktadır: “Yeşil Ordu efsanesiyle ilgili olarak görülen ve gerek o zaman, gerekse daha sonra yerli ve yabancı yazarlarca *halk hareketi* ola-rak şişirilen gelişme, tam tersine, devrimci ulusçulara karşı, *İs-lamcı, Turancı, sahte ve sözde sosyalist karışımı* (çoğu eski li-beral İtilafçı ve *Enver Paşa yanlısı şöven İttihatçı*) bir muhale-fet grubunun hazırladığı bir komplodan başka bir şey değildir” (Tunçay, 1991a; 126) (abç).

Sadece Yeşil Ordu’da veya Kuva-yı Seyyare’de değil, Garp Cephesi’ndeki bütün çetelerde bir halk hareketi, köylü isya-nı, hatta 1960-70’ler gerillasını, partizanlarını arayan ve bu-lanlar da vardır. Yalçın Küçük Ethem hakkında şu yorumla-rı yapmaktadır: “Etem’i ‘maceracı’ olarak nitelemenin de, Çer-kez Etem’den erken gelişmiş bir ‘komünist’ bulmanın da hiç-bir inandırıcılığı yok” (1979; 640). Ancak daha sonra “Kurtu-luş Savaşı’nın burjuva ihtilalcileri, halkçı ve köylü tohumlar ta-şıyan bir gezginci kuvveti dağıttılar” (1979; 694) “Çerkez, bir ihtilalci köylü hareketini, bir devrimci demokrat hareketi, kişi-sel yeteneksizliği nedeni ile heba etmiştir” (1979; 711) diyerek birbiriyle çelişen tahlillerde bulunmaktadır. Ayrıca Yalçın Kü-çük *Türkiye Üzerine Tezler*2’de Yeşil Ordu’nun Kuva-yı Seyyare yerine 1920 sonbaharında kurulduğunu yazıyor (1979; 625). İkisi birbirinin yerine kurulmuş aynı nitelikte örgütler değildir.

Hem Teşkilat-ı Mahsusa geleneğini aynen sürdürerek hapis-hanelerden mahkumların boşaltılmasıyla kurulan, güçlendi-rilen bu çetelerden halk hareketi, köylü ayaklanması, hem de Çerkez Ethem’in şahsında bir solcu halk kahramanı yaratma isteği, zorlamadan başka bir şey değildir. Bu konuda Doğu Er-gil şunları söylemektedir: “Bir ara, “Anadolu Solu” diyebilece-

ğimiz örgütler, Kuva-yı Milliye çetelerinde, aradıkları halk hareketinin çekirdeğini görmek istemişlerdir. Ama bu kuvvetler, ne devrimci bir siyasal amaç taşıyorlardı, ne de kendi başlarına siyasallaşarak devrimci bir akımın öncüleri olabilecek ideolojik ve örgütsel niteliklere sahiptiler” (Ergil, 1981; 305).

Bolşevik Taburu ve Komutanı Bolşevik İsmail Hakkı

Bolşeviklik hakkında esen güçlü rüzgarlar nedeniyle olsa gerek Kuvayı Seyyare’de Çerkez Ethem’in maiyetinde resmi yazışmalarda bile *Bolşevik tabur komutanı* olarak anılan (Türk İstiklal Harbi, 1974; 236, 248) bir yüzbaşı İsmail Hakkı vardır.¹⁶ Komuta ettiği tabur ve kendisinin “*Bolşevik*” olarak anılması, Bolşevizmin ne kadar popüler olduğunu göstermektedir. Ancak araştırma derinleştikçe ne taburun, ne de komutanının Bolşeviklikle alakası olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Ethem Bey bu taburun komutanı olan Bolşevik İsmail Hakkı’dan *Anılarım*’da (1998; 122) “Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu savaş aleyhine teşvik yeteneğinde birisiydi” diye söz etmektedir. İsmail Hakkı Bey Ethem Bey’in Yunan tarafına geçmesi sırasında onunla birlikte hareket etmemiştir. 16 Ocak 1921 günü, 5 subay ve 261 eriyle Ankara hükümetinin kuvvetlerine teslim olmuştur (Türk İstiklal Harbi, 1974; 236, 248).

Ergun Hiçyılmaz, adı belgelere bile *Bolşevik Taburu* olarak geçen bu taburun aslında Eskişehir Müdafaa-i Milliye Teşkilatı tarafından kurulan, erleri *Karakeçili* aşiretinden oluşan bir bir-

16 Örneğin Cemal Şener, İsmail Hakkı’nın “gerçekten Bolşevik” olduğu kanısındadır (Şener, 2000-II; 20). Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan *Türk İstiklal Harbi* serisinde “Bolşevik (Milli Kuvvet)” olarak adlandırılan bir taburdan söz edilmektedir. Emirlerde ve krokilerde de kullanılan bu ad, 1920 Anadolu’su hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır: “Cephe komutanı ... aşağıdaki emri verdi:

d. Emet Milli Müfrezesi ile *Bolşevik (Milli Kuvvet) Taburu*, 23 Ekim 1920’de düşmanın batı yanını ve gerilerini tehdit etmek ve ... gelecek düşman kuvvetlerini durdurmakla görevlidir (Türk İstiklal Harbi, 1999; 432, ve Kroki 26).

lik olduğunu söylemektedir (Hiçyılmaz, 1993a; 162). Karakeçili aşiretinden Milli Mücadele sırasında ilk söz eden herhalde Arif Oruç'tur. Arif Oruç'un *Tasviri Efkar* gazetesinde yayımlanan bir dizi makalesinden, 7 Kanunuevvel 335 (Aralık 1919) "İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde" başlıklı 13. tefrikada şöyle söz etmektedir:

[Sandıklı] Kasaba pazarında çekik ayrı gözlü, uzun çehreli, mevzun ve mütenasib endamlı bir zümre gördüm. Simalarında kolaylıkla teşhis edilebilir bir asalet vardı. Pazarlık etmeleri, konuşmaları, tebessümleri bile başka. Sordum: "Karakeçili Aşireti" dediler. Asırların inkılâbatı bu asil insanlara nüfuz edememiş. Ertuğrul Gazi zamanından beri nesillerini idame ettirmişler. Konuşmaları başka, adetleri başka, hariçle münasebette bulunmamışlar. Bütün Türk terbiyesi,¹⁷ Türk örfü, Türk adabı ananesiyle muhafaza edilmiş (Özkaya 1989; 86)

Karakeçili müfrezesi'nin adına *Nutuk*'ta da rastlamaktayız:

Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı, Karacaşehir'de, kendine merbut olmak üzere gizlice *Karakeçili* namında bir müfreze teşkil etmişti. Bundan, Garp Cephesi Kumandanlığının malumatı yoktu. Bu müfrezenin mevcudiyeti, 17 Teşrinisani 1920'de tesadüfen öğrenildi. Cephe kumandanlığının, bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında malumat talebi ve kıtanın teftişe arz edilmesi emri, Etem Bey tarafından is'af olunmadı [kabul olunmadı] (Atatürk, 1967; 511).

Burada karşımıza bir başka rastlantı çıkıyor. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve Samsun'a çıkan ekibin içinde olan Ayıcı Arif Bey Karakeçili aşiretinden Yusuf Ziya Bey'in oğludur (Arif, 1970; 87). Ayıcı Arif, 1920 Nisan ayından 1921 Temmuz'una kadar Garp cephesindedir, yani Çerkez Ethem'e en yakın olanlardan biridir (Arif, 1970; 88). Mehmet Arif daha sonra Karakeçili aşiretinin mensup olduğu kentten, yani Eskişehir'den mebus olmuş, İzmir Suikastı sanığı olarak da

17 Abidin Nesimi Karakeçili aşiretinin Kürtleşmiş Türkmenler olduğunu yazmaktadır (Nesimi, 1977; 39).

1926'da asılmıştır. Söz konusu Karakeçili aşireti ile Dr. Reşit Bey'in de bağlantısının bulunması bizi başka noktalarda düşünmeye itmektedir. Dr Reşit Bey İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularındandır. Temmuz 1914'te (yani Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra) Talat Paşa tarafından "Van, Bitlis, Diyarbakir ve Maruretülaziz vilayetleri Umum Müfettişliği Katibi-i Umumiliği"ne ve 13 Ağustos 1914'te de Diyarbakir Valiliği'ne atanmıştır (Bilgi, 1997; 22-23). Dr. Reşit Diyarbakır Valiliği'nden Basra Valiliği'ne, sonra Bağdat Vali Vekilliği'ne, daha sonra Musul Valiliği'ne getirilmiş, 25 Mart 1915 tarihinde tekrar Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. Bu görevde 2 Mart 1916'ya kadar kalmıştır (Bilgi, 1997; 24). Çerkez olan Reşit Bey 1915 Ermeni tehcirindeki uygulamaları nedeniyle 1919'daki yargılamalarda mahkum edilmiş, bu nedenle kaçarken tutuklanacağını anlayınca intihar etmiştir.

Bir adı da Şahin Giray olan Dr. Reşit, 1908 öncesi faaliyetleri nedeniyle Trablusgarp'a sürülmüş ve orada sürgüne gönderilmiş olan Kürt Bedirhan Paşa'nın evinde yetişmiş ve Müslüman olmuş bir Rum kızının oğlu olan Ziya Bey'in kızı Mazlume ile evlenmiştir (Mehmetefendioğlu, 1993; 9)¹⁸. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Irak ve Doğu Anadolu'da Valilik görevinde bulunan Dr. Reşit, Çerkez'lerden bir seyyar jandarma ekibi kurmuştur. Abidin Nesimi, Çerkez Ethem'in Dr. Reşit'in bu ekibinde çalıştığını iddia etmektedir (Nesimi, 1977; 39). Nesimi ayrıca Dr. Reşit'in Bedirhanilere damat olduğu gerekçesiyle Kürt aşiretlerle arasının iyi olduğu iddiasını ortaya atmaktadır:

[Dr. Reşit] Kürt Bedirhan Paşa'nın damadı oluşu dolayısıyla Bedirhanilerden, *Millilerden*, *Karakeçili* aşiretinden bir Kürt milis teşkilatı da kurmuştur (Nesimi, 1977; 39).

Dr. Reşit Bey anılarında: "O vakte kadar hükümetten uzak duran, belki nefret de eden *Milli*, *Karakeçi*, *Miran* gibi aşiretler, sırf sözüme inanarak ordu hizmetine koşmuşlardır" ve "elimde güvenebileceğim tek kuvvet de, beraberimde getirmiş oldu-

18 Abidin Nesimi, Dr. Reşit'in Bedirhan Paşa'nın kızıyla evlendiğini yazmaktadır ki, bu bilgi Nejdett Bilgi tarafından yalanlanmaktadır (Bilgi, 1997; 17).

ğum [Çerkez] jandarmalardan ibaretti"; "elde bulunan kuvvet Çerkez jandarmalarla¹⁹ ikmal olunarak, işe yarar ancak elli altmış kişilik bir kuvvet meydana getirilebilmişti" diyerek bu aşiretlerle olan ilişkilerini ve Çerkez jandarmalarının varlığını kabul etmektedir (*Yakın Tarihimiz*, cilt 3; 333, 364).

Babası 1915 yılında Lice Kaymakamı iken Teşkilat-ı Mahsusa'nın Şahin Giray çetesi tarafından öldürüldüğünü²⁰ iddia eden Abidin Nesimi şunları yazmaktadır:

Bu Çerkez seyyar jandarma ekibi ve milis Kürtler olan *Bedirhani*, *Milli*, *Karakeçili* aşireti mensuplarıyla Ermeni tehcirini gerçekleştirmek imkansızdı. Çünkü bu kadro yağma ve talan kadrosudur. Bu yüzden bu kadro tehciri yapamamış, onu katliama dönüştürmüştür (Nesimi, 1977; 40).

Dr. Reşit kendisine Ermeni kıyımlarıyla ilgili olarak yöneltilecek tüm ithamları reddetmesine rağmen şunları eklemekten de geri kalmamaktadır: "İhtimal ki bu Çerkez jandarmaları gençlik ve cehalet saikasıyla ve muhitin temayülatına [eğilimine] kapılarak bazı mezmum [yerilmiş, ayıp] ahvalde bulunmuşlardır" (Bilgi, 1997; 113). Dr. Reşit'le birlikte savaştığını Çerkez yazarların da teslim ettiği (Berzek 1990, 38. Ünal 1996; 169) Çerkez Ethem hakkında yazarların, onun Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerinden söz etmemelerinin nedeni, yoksa onun da Ermeni tehcirini, kıyıma dönüştürenlerden biri olması mıdır?

Görüldüğü gibi Çerkez Ethem'in İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa bağlantıları son derece girifttir. Bir tarafta Enver Paşa'nın has adamı ünlü *Kuşçubaşı Eşref* ve kardeşi *Hacı Sami*, diğer yanda Siroz'da Rum tehcirini organize eden, Yahya Kemal'in "Siroz'da o kadar kötü bir nam bırakan Edib'den bir Sarı

19 Dr. Reşit'in Şahin Giray Çetesi'ne mensup olduğu iddia edilen Çerkez'lerden Ahmet ve Nazım'ın Ermeni kıyımının başta gelen sorumlularından olduğuna ilişkin bak: Ahmet Refik (1999; 49-52).

20 Dr. Reşit bu iddiaları reddetmekte, ancak Nesimi Bey hakkında öyle şeyler yazmaktadır ki, "öldürülmeye layıktı" sonucu çıkmaktadır: "Ermeni hanelerinde iş ü nuş [zevk, sefa, cümbüş] ile, kumarla vakit geçirip, bazı Ermenilerden para alarak bıraktığını..." (Mehmetefendioğlu, 1993; 48).

Efe tipi yarattılar” dediği *Sarı Edip Efe* (Beyatlı, 1975; 99-100), öbür yanda adı Ermeni kıyımına karışmış Milli ve Karakeçili aşiretleri ve Dr. Reşit Bey...

Tekrar “Bolşevik Taburu” komutanı “Bolşevik” İsmail Hakkı’ya dönersek: Bu kişinin kimliği hakkındaki esrar bir ölçüde de olsa Mete Tunçay’ın (1983; 109-115) bulduğu bir istihbarat belgesiyle aydınlanmaktadır:

İstanbul’a bu günlerde, Enver Paşa’nın yaverliğinde bulunmuş olan Çerkez²¹ Yüzbaşı İsmail Hakkı gelmiştir. Bu adam Çerkez Ethem ile teşrik-i mesai etmiş ve Bolşeviklerle alakadar olmakla o muhitte tanınmış bir şahsiyettir. Mütعاaddit defalar Rusya’ya azimet ve avdet ederek Çerkez Ethem ile Bolşeviklik münasebetini tesise teşebbüs eylemiş ve muvaffak olamamıştır (Tunçay, 1983; 113).

İsmail Hakkı Rusya’ya gidip gelirken, bu belgede yorumlandığı gibi “Bolşeviklerle münasebet tesisine” değil, büyük olasılıkla Enver Paşa ve yandaşlarıyla münasebet tesisine çalışmıştır. Ethem’in yenilgisinden sonra İsmail Hakkı’nın da Atina’ya gittiği, orada Çerkez Reşit Bey’le görüldüğü, “eski Yeşil Ordu (...) yoldaşlarını yok yere ihbar ettiği”, Atina’daki Türk Konsolosluğu’na başvurarak casusluk yapmayı önerdiği ve 1926 yılında, “iftira” suçlamasıyla idam edildiği Mete Tunçay tarafından yazılmaktadır (Tunçay, 1983; 114-115).

21 Soyadı olmadığı için bu döneme ilişkin olarak son derece büyük sorunlar yaşanmaktadır. Tekeli ve İlkin (1998; 323) İsmail Hakkı’nın Priştineli olduğunu yazmaktadır. 11 Aralık 1921 tarihli Karabekir imzalı bir telde geçen İsmail Hakkı ile burada sözünü ettiğimiz İsmail Hakkı aynı kişi midir?

İngilizlerin Enver ve Halil Paşalarla temasa gelmesine tavassut ettiği işar bu yurulan Hakkı ismindeki şahıs Batum’daki memurlarımız tarafından bahsedilen eşgale mutabık olarak teşhis ve tesbit edilmiştir. Mütareke’ye kadar İstanbul Muhafızı yaverliğinde bulunmuştur. Şimdi Halil Paşa ile çalışıyor. Ve Moskova ile Batum arasında seferler yapıyor (Karabekir, 1967; 331).

İsmail Hakkı’nın ismine İzmir Suikastı yargılamalarına ilişkin, 27-29 Temmuz 1926 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan bir yorumda tekrar rastlamaktayız: “İttihatçılar arasında M. Kemal Meselesi diye Gazi’ye ve hükûmete karşı girişilecek suikast ve darbe girişimlerinin kast edildiği ve Çerkez Ethem tarafından gönderilmiş ve Ankara’da asılmış olan *İsmail Hakkı’nın da bunlarla ilişkisi olduğu...*” (Aybars, 1995; 459). Kimin kim olduğu hakkında kesin hükme varabilmek için çok özenli çalışmalar gerekmektedir.

Milis/çete ve düzenli ordu tartışmaları

Özellikle Batı Anadolu'da gerek sivil, gerekse silahlı direniş 16 Mayıs 1919 tarihinde Yunanalıların İzmir'e asker çıkarmasıyla başlatılabilir. 16 Mayıs'tan itibaren Osmanlı ordusuna bağlı pek çok birlik Yunan askerlerini gördükleri yerde bu yürüyüşe direnmişlerse de, İstanbul hükümetinin baskısıyla Orduya bağlı birlikler resmi olarak direnemeyecekleri için ya çete, milis kuvvetleri örgütlemişler, ya da zaten var olan çeteleri, eşkiyaları ikna ederek, garanti vererek milli mücadelenin ilk direniş odakları yaratılmıştır. Bu düzensiz birliklere daha sonra Kuva-yı Milliye adı verilmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan BMM ve onun hükümetinin ilk aldığı kararlardan biri düzenli orduya geçiş kararıdır. Ancak direnişin başlamasından bu tarihe kadar geçen bir yıl içinde, Kuva-yı Milliye adını almış olan bu düzensiz birlikler, Batı Anadolu'da başlıca silahlı güç odağı olmuşlardır. Yunan Ordusunun ileri yürüyüşünü durduran tek direniş odağı olmuşlar, İstanbul hükümetinin organize ettiği isyanların bastırılmasında, yani iç savaşta Ankara'nın üstün gelmesinde belirleyici öneme haiz görevler üstlenmişlerdir. Bir süre sonra kendi aralarında, bulundukları yörelerin iktidarını ele geçirmek için de savaşan bu birlikler, Yunan ordusunun ileri yürüyüşünde vur kaç eylemleri gerçekleştirdilerse de düzenli Yunan ordusunun karşısında direnememiş ve sürekli geriye çekilmişlerdir.

Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde Teşkilat-ı Mahsusa geleneklerinden gelen bu kadrolar aynı yöntemleri izlemişlerdir: "[Ethem'in] bütün tatbikatı, kendisinin de sinesinde vazife aldığı Teşkilat-ı Mahsusa'nın usul ve formüllerinin tamamen aynı idi" (Kutay, 1973-II; 326).

Ethem Bey Kütahya'ya gelmiş ve ilk iş olarak, *Kütahya Hapishanesinden fiziki yapıları kuvvetli 400 kadar mahkum ile bölgeden sağladığı 150 kadar gönüllüyü silahlandırıp, ... Simav istikametine sevk etmişti. 11 Temmuz'da toplanan 4.500 atlı ve yayadan kurulu I. Kuvve-i Seyyare 550 mevcutlu cezalıları ta-*

buru (sonradan *katiller taburu* adı verilmiştir) (Türk İstiklal Harbi, 1999; 414).

Ethem Bey ... o gece, *katiller taburunu* da ileri hatlara yaklaştırdı (Türk İstiklal Harbi, 1999; 415).

Bu çetelerin, bulundukları yerlerde adeta “terör” estirdikleri bilinmektedir. Uluğ İğdemir’in günlüğüne göz attığımızda bu düzensiz birliklerin halkta yarattığı izlenimi algılamak daha kolay olacaktır:

Gavur İmam[ın] fişeklikleri belinden boğazına kadar. Kimisinde çakmaklı tüfekler, kimisinde çifteler, kimisinde de maverler. Kuva-yı Milliye’nin azmi çok müthiş. ‘Muhalefet eden köyü yakmak bizim için meşru bir vazifedir’ diyorlarmış. Bugün hükümet donanmış. Oh, hükümetin satveti ne tatlı şey! İnsana ne kadar munis görünüyorlar. Bunlar da silahlı. Hayır, bunlardan hiç korkmuyoruz. Çünkü amiri var, mesuliyeti var. Halbuki şakiler, heyhat! Vurduğu vurduk, kestiği kestik (İğdemir, 1989a; 33, 36)

Çerkez Reşit’in Teşkilat-ı Mahsusa geleneğinden gelişi, 1911’den 1920’ye kadar, yani dokuz senedir çoğunluğu mahpuslardan oluşturulmuş Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetleriyle çete savaşı yapması, onun düzenli orduya karşı milis kuvvetlerini savunmasında önemli bir faktör olmuştur sanıyorum.

10 Mayıs 1920’de yayımlanan BMM hükümetinin beyannamesinde: “Gerek Siyaset-i hariciye, gerek vaziyet-i dahiliyemizin istilzam edeceği [gerektirdiği] tedabir-i askeriye ve bir merra-yı salimde cerayan edebilmek için Kuva-yı Milliye, teşkilat-ı muntazamaya ilhak edilerek resmi bir mahiyete koymak üzere tedabir-i mukteziyeye [gerekli tedbirlere] tevessül edilmiştir” (Karabekir, 1960; 726). Karabekir’in bu konudaki yorumu şudur:

Hükümetin Kuva-yı Milliye teşkilatını kuva-yı muntazamaya [düzenli kuvvetlere] ilhak [bağlamak] kararı pek muvafık [uygun] bir karardır. Bugün değil, bir asır evvel bile harbi ancak

muntazam orduların görebileceği kat'i surette tesbit edilmiş bir düsturdur [prensiptir] (Karabekir, 1960; 726).

Bu tartışmada “düzenli ordu”ya geçişi savunmak ileri bir tutumdur. Kanun ve asker kaçaklarından oluşmuş, hapishaneler boşaltılarak büyümüş *çete/milis* yerine, *düzenli orduya* geçme kararı, son tahlilde savaşılan güçler arasında Teşkilat-ı Mahsusa geleneğinin temizlenmesi anlamına da gelmektedir. Yasalara uygun olarak faaliyet gösteren, hiyerarşik/ast-üst ilişkisine bağlı olmak zorunda olan, disiplinli ordu ile, bulunduğu yöreyi zengin yoksul demeden haraca kesen, hiçbir kural ve kaidesi olmayan, kıran, döken, yakan ve yıkan milis/çete organizasyonu karşılaştırıldığında, ordunun daha ileri, hatta demokratik bir organizasyon olduğu iddia edilebilir.

Milli Mücadele’de Kuva-yı Milliye saflarında dövüşen, hapis-teki mahkumlar ve asker kaçaklarının katılımıyla büyüyen *çeteler*, Marksist literatürdeki halkın silahlı direniş gücüne teka-bül eden “gerilla/partizan” a teka-bül etmemektedir. Mete Tun-çay bu konuda şunları söylemektedir:

Silahlı halk ne demek? Bir takım zorbalılar var, gelip para alıyorlar, asker alıyorlar senin çocuğunu götürüyorlar, direneni de öldürüyorlar. [...] Kuva-yı Seyyare’nin nizami ordudan daha iyi bir şey olduğunu düşünmüyorum (Cinemre-Çakır, 1991; 23).

Balkanlarda, Trablus ve Kafkaslarda çete savaşlarında pişmiş ve hiçbir yasa, kural, gelenek, insani kaygı duymaya gerek görmeyerek, amaca varmada her yolun mubah olduğu ön kabulüyle eski Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin örgütlediği, başına geçtiği, yönlendirdiği bu çeteler, *toplumsal artının eşit paylaşılması amacıyla ayaklanmış yoksul ve emekçi kesimin, topraksız köylünün ordusu, temsilcisi bir gerilla hareketi* değildir.

Bazı çeteler, efeler, zeybekler parayı kim verirse ona çalışmaktaydılar. “Şaki Koca Mustafa”, yerli Rumlardan para alarak adam öldürmektedir (Bayar, 1967; 1838). Bu çeteler, eşkiyalar, efeler *halk ordusu, gerilla veya partizan* olamazlar, çünkü

bizzat bulundukları yöre eşrafının desteklemesi, hatta çağırmasıyla Kuva-yı Milliye'ye katılmışlardır. Bu süreçte takip edilme sözü almışlardır. Bunu garantilemek için yörenin en büyük ağasının çocuklarını "rehin, esir" aldıkları durumlar vardır. Örneğin, Demirci Mehmet Efe, Nazillili Hacı Süleyman Efendi'nin kendisine gönderdiği "Suçu affedilmiştir, dağdan insin, [...] Yunan'a karşı çıksın," haberi üzerine 1909 Meclisinin Aydın mebusu olan Hacı'nın oğlunu rehin verirse, bu teklifi kabul edeceğini söylemiş ve ancak Hacı Süleyman küçük oğlu Ragıp'ı Efe'nin yanına gönderince Milli Mücadele'ye katılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1989; 162).

Bu kuvvetler Milli Mücadele sürecinde oluşan ikili iktidar sürecinde, önce yerel-bölgesel iktidarlara, daha sonra Ankara hükûmetine bağlı çalışmışlardır. Bu açıdan önce "Heyet-i Merkeziye"lere, daha sonra "Ankara" hükûmetine bağlı olmuşlardır. Böylece çeteler devletin desteklediği, örgütlenmesine katkıda bulunduğu, yasa dışı hareketlerine göz yumduğu ve çoğu zaman denetleyemediği "müsellâh kuvvetler" olmuşlardır. TBMM çeteleri kurulan düzenli orduya bağlamak istediğinde, bu kural dışı, disipline uymayan çetelerin reisleri orduya katılmayı reddetmişlerdir. Mustafa Kemal'in hem Teşkilat-ı Mahsusa geleneginden kopma, hem de Teşkilat-ı Mahsusa üyesi yöneticileri dolayısıyla Enver'e bağlı olmakta ısrar eden İttihatçılar'ı devre dışı bırakma operasyonu olarak da değerlendirilebilir. Tatlı su demokratları, militarizm karşıtı olmayı "ordu"nun adı geçtiği her yerde karşı olmak zannettikleri için, Milli Mücadele döneminde *düzenli ordu-çete/milis* tartışmalarında, çeteler yanında yer almayı demokrat olmanın gereği zannetmektedirler. Halbuki Lenin "*sosyal bir sorun çözümlenirken*, Marksist teorinin kategorik gereksinimi, bunun belirli *tarihsel sınırlar içinde* incelenmesi gerektiğidir; ve ayrıca yalnız bir ülke söz konusu ise, aynı tarihsel dönem içinde, bu ülkeyi başka ülkelerden ayırd eden *somut tarihsel özellikler* hesaba katılmalıdır" diye yazar (Lenin, 1974; 16). Dolayısıyla verili somut durumda ipten kazıktan kopma, askerden kaçarak dağlara çeşitli adi suçlardan dolayı çıkmış, adına "katiller taburu" konacak

kadar durumları yorum gerektirmeyen bu çetelerin yerine düzenli ordunun kurulması demokratik bir adımdır.

“resmi/danışıklı” Türkiye Komünist Fırkası

Bolşeviklik meselesi filan falan... Bu meseleleri kurcalamayalım. Çünkü bu zamanlarda Bolşevik olmayan adam görmüyorum.

– ALI ŞÜKRÜ BEY, Trabzon Mebusu
(GZC. 2. Cilt. 18 Nisan 1921; Sayfa 44)

1920 yılında üç adet komünist parti kurulmuştur. Birincisi Bakü’de, Mustafa Suphi’nin önderliğinde kurulan komünist partisi; ikincisi “Ankara” veya “Eskişehir” merkezli Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası; üçüncüsü ise Mustafa Kemal’in izni veya emriyle Ekim 1920’de genellikle “resmi” veya “danışıklı” olarak anılan sahte/pseudo bir parti olan Türkiye Komünist Fırkası’dır. Bu parti bir kaç amaca hizmet etmekteydi. *İlk olarak* Sovyetlerle ittifak yapma çabasında olan Ankara Hükümeti tarafından, Bakü’de 1-10 Eylül tarihleri arasında toplanan Doğu Halkları Kurultayı’nda konuşan Zinoviyev’in kurulmasını istediği parti böylece kurulmuş oldu (Ek. III). *İkinci olarak* bu parti sayesinde “komünistlik” Mustafa Suphi ve yoldaşlarının tekelinden hükümete kontrolüne alınmış olacaktı. *Üçüncü olarak* hem daha önce Yeşil Ordu Cemiyeti’nde yuvalanmış olan Talat ve Enver Paşa’ya bağlı İttihatçılar, hem de Anadolu’daki komünistlerin denetlenmesi mümkün olacaktı. Eğer Mustafa Kemal böyle bir parti kurdurmasaydı, Enver Paşa kurduğu partiyle Anadolu’da siyaseti ele geçirme girişiminde bulunacaktı. Böylece hem Sovyetler’e göz kırpılmakta, hem Mustafa Suphi’nin partisine geçit verilmemekte, hem Enver’in Halk Şuralar Fırkası işlevsiz bırakılmaktaydı.

Mustafa Kemal’in Ali Fuat’a “Sevgili Yoldaş” hitabıyla yazdığı: “Türk Komünist Fırkası teşkil edilerek ... 18 Teşrinivel [Ekim] 336 tarihli ilmühaberi hükümetçe tasdik edilmiştir” dediği mektup da, resmi TKF’nin kendi bilgisi ve onayı dahi-

linde kurulduğunu kanıtlamaktadır (Arsan, 1964; 358-59). 31 Teşrinievvel 1336 tarihli Mustafa Kemal'den Ali Fuat'a gönderilmiş olan telde:

Komünizmin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyeti tatbikiyesi [uygulanabilirliği] hakkında sarih kanaatler hasıl olamadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber *dahilden ve hariçten* muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet [birlik] ve sükununu muhil ahvalin hudusu da, dairei imkanda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak *aklı başında* arkadaşlardan hükümetin malumatı tahtında bir *Türkiye Komünist Fırkası teşekkül ettirmek olacağı* düşünüldü. ... Heyeti müteşebbiyesi [girişimci heyeti] ve otuz kişiden mürekkep bir merkezi umumisi meyanında *güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kazım Paşalar'la Refet ve İsmet Beyler'in* de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. *Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır.*

BMM Reisi Mustafa Kemal (Arsan, 1964; 360).

Önemli komutanların da kurucuları arasında bulunduğu bu partinin katib-i umumisi olan Hakkı Behiç ve İttihat ve Terakki'nin en önemli isimlerinden Ohrili Eyüp Sabri, resmi TKF'nın önde gelen isimlerindendir. Her ikisi de Cemal Paşa'ya 8 Kasım 1920'de "Muhterem Paşam, Aziz Yoldaşım" hitabıyla, Enver Paşa'ya 15 Ocak 1921'de "Muhterem Paşa'mız" hitabıyla "gayelerimizde sizi alemdar [bayrak taşıyan, önder] tanımakla müşerref [şerefli] ve müftehiriz [iftihar eden, övünen]" diye mektuplar yazmışlardır (Tanin, 1944; Tefrika 124).

Görüldüğü gibi, 1920 yılında Anadolu'da Bolşeviklikle ilgili olumlu görüşlere sahip olan mebuslar, vekiller ve ordu komutanlarının, Üçüncü Enternasyonal tarafından Türkiye proletaryasının temsilcisi olarak kabul edilen Mustafa Suphi'nin liderliğindeki "hafi" *Türkiye Komünist Fırkası*'yla hiçbir alakası yoktur. İslami Bolşevizm akımı ile Mustafa Suphi'nin TKF'sının hiçbir ilişkisi olmadığı gibi, büyük bir çatışma ve rekabet için-

deydiler. İttihatçılar önce 1919 Baharında *Bakü Türk Komünist Fırkası/Grubpası*, sonra 1919 sonbaharında Ankara'da "resmi" *Türkiye Komünist Fırkası (TKF)* kurmalarına rağmen, Mustafa Suphi ve arkadaşları bu partiyi kuranlarca "serseriler" olarak anılmakta ve Türkiye'ye gelmeleri engellenmeye çalışılmaktaydı. "Resmi" TKF Merkezi Umumisi adına Hakkı Behiç imzası ile Dr. Fuat Sabit'e 29 Kasım 1920'de gönderilen mektup bu tutumu belgelemektedir:

[Resmi] Türkiye Komünist Fırkası, tıpkı Rusya'da olduğu gibi, Amele ve Rençper için bir ay, diğer mensuplar için üç ay namzetlik müddeti kabul etmiştir. Binaenaleyh, *Mustafa Suphi* Kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek *serserilerden* mürekkep *manasız ve mahiyetsiz* kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lazımdır. Bizim hakiki Komünist fırkamız müteşekkildir. Fırka halinde toplanıp kimse-
nin buraya gelmesine ne lüzum, ne de ihtiyaç vardır (Bozdağ, 1980; 195) (abç).

Cemal Paşa'ya 8 Kasım 1920 tarihli ve *Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Umumi İcra Heyetinden Eyüp Sabri ve TKF Katibi Umumisi Hakkı Behiç* imzalarıyla gönderilen mektup da, Ankara'nın ve "İttihatçı komünistlerin" pozisyonunu çok iyi açıklamaktadır: Mektup İttihatçıların Ankara'daki Meclis ve Mustafa Kemal hakkında düşündüklerini sergilemesi açısından da ilginçtir. Meclis hakkında çok da övücü olmayan yorumlar yapan imza sahipleri, yurt dışındaki Paşa'larını bilgilendirmeye çalışmaktadırlar:

İlk zamanlarda benim de erkanı arasında bulunduğum bir millet hükümeti mevcut olduğunu bilirsiniz. Bu hükümet pek kuvvetli olmamakla beraber, az çok ikai tesire kabiliyetli bir meclise istinat ederek yürüyor (*Tanin*, 1945; Tefrika 125).

"*Umum Müslümanlıkla işbirliği* yapabilmek için Avrupa siyasetine kapıların tamamen kapatılması ve şarka dönülmesi gerekir" yorumunu yapan Cemal Paşa, Avrupa'yı kati bir hezimete uğratmak için "*muazzam bir Asya federasyonuna doğ-*

ru yürümek her şeyin, her fikrin ve her kuvvetin fevkinde bizi teshir eden gayelerdir” diyerek esas amacı ve politikayı belirliyor:

Bu gayelerin istilzam [gerektirdiği] ettiği hiçbir fedakarlıktan çekinmemek azmindeyiz. Bu azmin sevkiyledir ki Şarkta Rus siyasetiyle ve Rusların inkılap umdeleriyle beraber yürüyebilmek için burada bir *komünist fırkası teşekkül ettik* (Tanin, 1945, Tefrika 124).

İslam aleminin komünizm cereyanlarını Türkiye’de ve bizim idaremiz altında toplamak muvafıksa –ki biz buna çok ehemmiyet veriyoruz– oralarda vücuda getirilecek teşkilatı, *merkezi umumimize raptetmek* ve icabında Rusya’ya karşı bu teşkilata isnat etmek mümkündür. Bu suretle İslam aleminin inkılap cereyanları tevhit edilmiş olur (Tanin, 1945, Tefrika 125).

Hakkı Behiç anılan mektubunda M. Kemal’le aralarındaki farklardan da söz etmektedir:

Biz, komünist olarak kendimizi ilan için bütün inkılap aleminin garba karşı alacağı vaziyetten ayrılmamak, ve icab ederse Anadolu haricinde de mücahedatımıza devam etmek mecburiyetindeyiz. Bu itibarla *Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu hükümeti ile bizim aramızda vaziyet itibarile farklar da hasıl olmuştur.*

Mustafa Kemal Paşa inkılap ruhuyla mütehassis, fakat her şeyden evvel milli bir şekilde ortaya çıkan davasının müdafii-dir. Garp ile uzlaşmağa her zaman Şark ile münasebatı tercih eder (Tanin, 15 Şubat 1945).

23 Şubat 1921 tarihli, Enver Paşa’nın Cemal Paşa’ya gönderdiği mektupta yine resmi TKF’den söz etmektedir:

Ankara’da *Hakkı Behiç* ve *Eyüp Sabri* Beyler tarafından bir *komünist fırkası* teşkil edilmiştir. Büyük Millet Meclisinde otuz kadar azası vardır. Bunların içinden üç mebus [birisi Tefrik Rüştü Bey] komünizm esas ve tatbikatını tetkik için Mosko-

va'ya geldiler. Bunların ifadesine nazaran Anadolu'da işçi teşkilatını elde etmişler imiş²² (Tanin, 1944, Tefrika 6).

6 Mart 1921 Moskova tarihli, Enver Paşa'dan Cemal Paşa'ya gönderilmiş 5 nolu raporda da Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri'nin Enver Paşa'yla olan ilişkisi kanıtlanmaktadır: Enver Paşa, "[Halil Paşa] rahatsızlığına binaen berayi tebdili hava Trabzon'a hareket etmiştir. Kendisine *Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri* Beyler'le ve saireye verilmek üzere mektuplarla bazı gazeteler için mukaveleler verilmiştir" demektedir (Tanin, 1944, Tefrika 6).

BMM hükümeti tarafından Bakû'de Azerbaycan Mümessiliğine tayin edilen *Memduh Şevket*, Enver Paşa'ya yazdığı 1 Nisan 1921 tarihli mektubunda, ki artık hem Çerkez Ethem hem de Mustafa Suphi bertaraf edilmiştir, Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri'den eleştirel bir üslupla söz etmektedir:

Vaktiyle İttihat ve Terakki İstanbul merkezi katiplerinden iken, elyevm Ankara'da bulunan üç arkadaşımızın ehl ve vaziyetleri fena değil. İstanbul'da kalmalarını münasip gördüğünüz iki arkadaşımız ile İstanbul merkezi azaları ... bugün buhranlı vaziyettedirler. ... Ankara'dan aldığım bir mektubda bizim *Eyüp Sabri Bey'in Hakkı Behiç'in* elinde oyuncak olduğu ve *komünistlik* hevesi ile fena şeyler yapıldığı zikrolunuyor. Ve *Eyüp Sabri Bey'e* bizim arkadaşların söz geçiremedikleri anlaşılıyor (Yamauchi, 1995; 175).

Memduh Şevket 7 Mayıs 1921'de Bakû'den Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta ise Anadolu ahvalini, bu arada Bolşevik cereyanını ve Ankara'da Mustafa Kemal'in izniyle kurulan TKF'yi anlatmaktadır:

Diğer taraftan, *Anadolu'da bir takım zevat Bolşevizme karşı büyük bir meyalan ve teveccüh* gösteriyorlardı. Bunların içinde muhtelif telakkide bulunanlar vardı.

Bazıları Mustafa Kemal Paşa'ya mütemayil [eğilimli] görü-

22 Hüseyin Cahit Yalçın "buradan sonra bir satır çıkarılmıştır" demektedir. Mektubun yazılışından neredeyse bir çeyrek asır sonra yayımladığı bu tarihi belgeyi Hüseyin Cahit Yalçın sansüre tabi tutmaktan çekinmemektedir.

nüp meylediyor ve kuraldan ziyade kural taraftarı oluyor. Bir takım zenginlerin malı fukaraya verilecek! cazibesine kapılıyor. Bir takım yağma kokusu alıyor. Muhtelif vesilelerle yağmagirlikte bulunmuş olan bazı kimseler de buna Bolşevizm namı altında adeta bir şekli meşruiyet vermek hayalinde bulunuyor. Bazı zevat da ancak zaafınazar sebeble kuvveti o tarafta görüp meslekte kıdem kazanmış olmak endişesinde bulunuyor. Bir taraftan da muarızlara [muhaliflere] karşı ancak Rusya'dan gelen cereyanı karşılamak endişesile bu mesleği tercih edip çalışuklarının, yoksa hakiki endişe ve meslekleri bu olmadığını ifade ve ilan eyliyordu.

Heyeti umumiyesiyle çürük ve imansız olan bu cereyan bizim Eyüp Sabri Bey'i, Hakkı Behiçi, Edhem vesaireyi de dairesi dahiline aldı. Ancak bu esnada Garp cephesinde vukubulan bazı müsadematta [çarşımalarda] Ethem Bey çetesinin bözulmuş düşmanı takip etmemek gibi bazı hareketının zuhuru Erkânı Umumiye Reisine hak kazandırdığı ve onu takviye ettiği gibi, diğer cihetten de Bolşevizme pek mütemayil olan Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde Şark Şurası'na aza olarak gelip de memleketlerine avdet edenlerin Rusya'dan dönerken esirlerin ve Bakü'de Komünist olup da fakat şahsen rahmetli Mustafa Suphi'ye aleyhtar olduklarından bütün mesleğe aleyhtarlık eden bazı Bolşeviklerin tesirile, şedit bir aksülamel başladı.

O esnada Mustafa Suphi riyasetinde Ankara'ya azimet eden Türk Komünist Fırkası merkez heyeti Erzurum'da pek fena bir surette istikbal ve istiskal olundu. Heyet yoluna devam edemeyerek Trabzon'a teveccüh mecburiyetinde kaldı. Fakat Trabzon'da daha büyük bir nefret ve heyecan karşısında kaldı. Derhal bir motör kiralayıp denize açılmak mecburiyetinde kaldılar. Ondan sonra kendilerinden bir haber olmadığına bakılırsa yolda hepsi telef oldular.

Bu meselede, hasseten Rusya'dan avdet eden esirlerin büyük tesirleri olmuştur. Türkistan'da useraya [esirlere] fena muamele ettiği cihetle Mustafa Suphi'ye karşı pek çok ithamatta [suçlama] bulunmuşlar ve merkez heyetinden yalnız iki kişinin lehinde şahadet ederek onların Erzurum'da kalmaları-

na sebep olmuşlar, diğerlerini halka koğdurmışlardır. Bu vakanın *Ankara'da tesiri büyük olmuş ve Komünist partisini zaafa düşür* etmiştir. Hele *Edhem Bey'in* kendini emin görmeyip kardeşlerle birlikte Yunan tarafına firarı *efkârı hem kendi aleyhine hem de dolayısıyla fırka aleyhine çevirmiş* ve nihayet Komünist Partisinin feshine kadar işleri ileri götürmüştür (*Tanin*, 19-20 Şubat 1945, Tefrika 132 ve 133).

Enver Paşa Moskova'dan 5 Temmuz 1921'de Cavid Bey'e yazdığı mektupta resmi TKF'nin dağılmasından söz etmektedir:

Ankara'da arkadaşların hemen her birisi şiddetli tarassut altındaymış [gözetlenmekteymiş]. *Eyüp Sabri Bey'in* (Mustafa Kemal Paşa da dahil) *evvelce bizim komünist olduğumuz zannıyla teşekkül eden fırkası* dağılmıştır (*Tanin*, 3 Kasım 1944, Tefrika 22).

Anlaşıldığı kadarıyla Yeşil Ordu Cemiyeti dağıtıldıktan hemen sonra kurulan resmi TKF de, İttihatçıların kendilerine Mustafa Kemal'e rağmen alan açtıkları bir yapıya dönüşmüştür. Ancak 1921 yılı başında Mustafa Kemal ve arkadaşları muhalefet odaklarını teker teker saf dışı etmeye başlamıştır.

1921 yılının 28 Ocak'ı 29'una bağlayan soğuk bir kış gecesinde Mustafa Suphi ve yoldaşları öldürülerek Karadeniz'in derinliklerine gömüldüler. 16 Ocak 1921 tarihinde Çerkez Ethem Bey Batı cephesinden ayrılarak Yunan tarafına geçmiş; Ankara'ya nakledilip resmi TKF'nin yayın organı haline gelmiş olan Ethem'in "İslami Bolşevik Ceridesi" *Yeni Dünya* gazetesinin matbaası basılıp tarumar edilmiş; ağırlıklı olarak Eskişehir ve Ankara'da örgütlenmiş olan *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası/THİF*'na yönelik tutuklamalara girişilmiştir.

1921 yılında resmi TKF'nin adı duyulmayacaktır. THİF kurucu ve üyelerinin mahkum edilmelerinden sonra Paşalar eliyle örgütlenen "İslami Bolşevizm" veya "Müslüman Komünizmi" Anadolu'da tüm popülaritesini yitirecektir. Bunun bir göstergesi *Açıksöz* ve *Albayrak* gazetelerinde 1920'de yayımlanan Bolşevizm lehindeki yazıların benzerlerine 1921'de rastlanmamasıdır.

Bu çalışmada üç soruya cevap aranmıştır: *Birincisi*; Milli Mücadele sürecinde Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki'nin tüm kanatları neden ve nasıl ittifak yapmıştır ve bu ittifak ne zaman ve neden bozulmuştur? *İkincisi*: Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin liderliğini hangi aşamalardan geçerek almıştır? *Üçüncüsü*: Milli Mücadele döneminin başlangıcında, özellikle 1920 yılında Anadolu'da Bolşevizme yönelik sempatinin kökenleri nelerdir?

Birinci soruya yanıt aranırken kaçınılmaz olarak Milli Mücadele sürecinde İttihatçıların aldığı yer ve rol incelenmiştir. Bu çalışma bizi Milli Mücadele'nin İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa kadroları tarafından örgütlendiği, hemen hemen hiçbir şeyin, teşkilatların, kongrelerin bir tesadüf eseri olmadığı, altı yüz yıllık bir imparatorluğu yönetenlerin, imparatorluktan ulus devlete bilinçli bir mücadeleyle geçtiğini göstermiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında grupların olduğu kadar bireylerin de katıldığı bir *blok*, bir *cephenin* kurulduğundan söz edilebilir.

Eski bir İttihat ve Terakki üyesi Mustafa Kemal, İttihatçı kadrolar tarafından tanınan, bilinen ve sayılan bir kumandan olarak; yenilgi sonrasında bölünmüş, parçalanmış, siyasi ve bi-

reysel hırs ve srtmelerle olduğu kadar bireysel çıkar mca-
deleleri ile de yıpranmış olan İttihatçı kadroları birleştirici i-
mento işlevi görmüştür. İttihat ve Terakki'nin bölünmüş, par-
alanmı, rekabet içindeki kadrolarını, bir dış faktör, Musta-
fa Kemal birletirebilmitir. Aksi takdirde tek başına bir adam
olan Mustafa Kemal'in İttihatçıların çeşitli kanatlarından olu-
an gruplar arasında ne çıkması izah edilememektedir.

Türk tarih yazıcılığında retrospektifli, yani sondan geriye
doğru giden bir yaklaşımla tarihi inceleme eğilimine karşı, tari-
hi süreç içinde hangi tarihsel olguların Mustafa Kemal'i ne ı-
kardığı, Mustafa Kemal'in hangi taktik ve stratejileri güderek li-
derletiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Ermeni tehciri ve Teşkilat-ı
Mahsusa operasyonlarına karımamı temiz ismi, Mustafa Ke-
mal'in liderlemesinde önemli bir rol oynadığı gibi, siyasi ge-
limelerde hızlı refleks gösteren kişilik yapısı kadar, pan-İsla-
mist ve pan-Türkist politikalara yönelmemesi de etkili olmuş-
tur. Milli Mücadele sürecinde gerek içerdeki g odaklarıyla,
gerekse dışarıda Sovyetler Birliği ile yaptığı ittifaklarla başarı
sağlamıştır. Ancak Mustafa Kemal'i ne çıkaran iki tarihi olgu-
dan biri İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ile Mus-
tafa Kemal'in tekrar iktidarı ele geçirmesi, ikincisi de Talat Pa-
a'nın ldrlmesi ile Talat fraksiyonunun Mustafa Kemal'in
etrafında toplanmasıdır.

Kitap boyunca ayrıntılarıyla tartıılmı olan Milli Mcade-
le sürecinin nasıl baladığı ve geliştiği konusunda birkaç sap-
tama yapılacak olursa: I) Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki
reislerinin dışarı çıkmadan önce yaptıkları son toplantıda alı-
nan kararlarla kurulmuştur. Karakol Cemiyeti, İttihat ve Te-
rakki'nin iki ana kanadının, Talat ve Enver kanatlarının birlik-
te çalıştığı bir örgüt olmuştur. Örneğin Karakol'un başındaki
iki kişiden bir olan Kara Kemal Talat'a yakın iken, Enver'in en
sadık adamlarından biri olan Yenibahçeli kr de Karakol'un
içindedir. II) İttihat ve Terakki kapatıldıktan sonra, yurt için-
de kalan İttihat ve Terakki kadroları yurt dışına çıkan yöneti-
cileriyle ilişkilerini kesmemiler, taktik ve strateji oradan gel-
mitir, bu politkaların mimarı Talat Paşa'dır. Enver ile Talat

arasında çelişkiler olsa da, İttihat ve Terakki'nin iki ayrı fraksiyonu haline gelmiş olsalar da, Enver Paşa Talat Paşa'nın ürettiği politikalara o hayatta olduğu sürece sadık kalmıştır. III) Mustafa Kemal Anadolu'ya geçinceye kadar İttihat ve Terakki'den doğan Teceddüt Fırkası ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın liderleriyle yakın ilişki içinde olarak politika üretmiştir. IV) Mustafa Kemal İttihat ve Terakki'nin illegal/gizli/yeraltı rgt Karakol Cemiyeti'nin kurucularıyla İstanbul'a geldiği tarih olan 1918 Kasım'ından itibaren ilişki içinde olmuştur. V) Karakol, İstanbul'un dışında özellikle Ege'deki örgütlenmede söz sahibi olmuştur. Garp cephesindeki direniş örgütleyen Rauf Orbay, Bekir Sami, Celal (Bayar), Hacim Muhittin, İbrahim Tahtakılıç, Çerkez Reşit, Kazım zalp gibiler Teşkilat-ı Mahsusa'cı, Karakol'la yakın temas halinde bulunan insanlardır. VI) Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne kabul ve reis seçilmesi, doğudaki eski İttihat Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa yelerinin Mustafa Kemal'i Milli Mücadelede reis/lider olarak kabul etmeleri, İttihat ve Terakki-Mustafa Kemal ittifakının göstergelerinden biridir. VII) İttihat ve Terakki-Mustafa Kemal ittifakının bir diğer göstergesi, Talat, Enver ve Cemal Paşa'larla yapılan mektuplaşmalardır. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin üç paşası ve Anadolu'da kalan İttihatçılarla 1921 baharına kadar iyi ilişkiler kurmuş, mektuplaşmış, görüş alışverişinde bulunmuştur. VIII) Milli Mücadele'yi yürüten kadroların ve yurtdışındaki İttihat Terakki liderlerinin ortak tutumuyla Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkiler içine girilmiştir. Bu nedenle de 1919 ve 1920 yıllarında Anadolu'da Müslüman Komünizmi veya İslami Bolşevizm akımı güç kazanmıştır. Talat ve Enver Paşa'nın da Bolşevik Rusya'yla ittifak yapılmasından yana olmalarıyla ve Enver Paşa'nın Rusya'da faaliyet göstermesiyle yükselen bu akım, 1921 başında gücünü kaybetmiştir. IX) 15 Mart 1921'de Talat Paşa'nın öldürülmesiyle İttihat ve Terakki'nin Talat kanadı Mustafa Kemal'le bütünleşmiş, Enver kanadına karşı muhalefetin de başını çekmiştir. X) 1921 yılı ortalarında Enver Paşa'nın yurda girmesine izin verilmemiş, yandaşlarına karşı önlemler alınmıştır (Halil Paşa yurt

dışına çıkarılmış, Küçük Talat ve Nail tutuklanmış, Yenibahçeli Şükrü ve Rıza Trabzon'dan çekilmiş, Kazım Orbay çekilmeye çalışılmıştır).

İttihat ve Terakki kadroları Milli Mücadele'nin başlangıcından, (yani 16 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden itibaren) 16 Mart 1920, Meclis-i Mebusan'ın basılmasına ve Rauf ve Kara Vasıf Beyler'in tutuklanmasına kadar geçen on ayda Mustafa Kemal'le işbirliği yapmayı kabul etmiş olmasına rağmen, sürekli olarak bütün inisiyatifi ona kaptırmamaya, Mustafa Kemal'i liderleştirmemeye, yıldızlaştırmamaya azami çaba sarf etmişlerdir. 16 Mart 1920'ye İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın işgaline kadar süren bu dönem, Mustafa Kemal'in Meclis'in İstanbul dışında toplanması gerektiğine ilişkin öngörüsünün gerçekleşmesi ve Rauf, Kara Vasıf, Galatalı Şevket üçlüsünün tutuklanmasıyla sona ermiş ve inisiyatif tekrar Ankara'ya ve Mustafa Kemal'e geçmiştir.

Bu tarihten önce Mustafa Kemal'i liderleştirmemeye yönelik pek çok girişim bulunmaktadır: Rauf Bey Amasya Tamimi'ni ısrar üzerine imzalamıştır; Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye girmesine, Sivas Kongresi'nde reis seçilmesine engel olunmaya çalışılmıştır; Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal'in telgrafların altına imza atması engellenmeye çalışılmıştır; Ege'de kurulan teşkilatlar yani Redd-i İlhak Cemiyetleri, Mustafa Kemal ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kararlarını ciddiye almamış ve bağımsızlıklarını sürdürmüştür; Mustafa Kemal Meclis-i Mebusan sürecinde gelişmelere müdahale edemez halde atıl bir konumda tutulmuştur.

Mütarekeden sonraki 1918 Kasım ile 1919 Mayıs tarihleri arasındaki altı buçuk ay süresince, İstanbul'da faaliyette olan siyasi odakların hepsi Mustafa Kemal'le bir şekilde bağ kurmuştur. Tam tersi de söylenebilir: Mustafa Kemal bu siyasi odaklarla ilişki kurmuş olabilir. Ama sonuç değişmez. Mütareke döneminin en kritik ilk altı buçuk ayında koskoca İttihat ve Terakki'nin çeşitli kanatlarının ilişki kurmaktan kendini alamadığı isim Mustafa Kemal'dir. Zürcher'in kitabının dördün-

cü bölümünün başlığında¹ yazıldığı gibi Mustafa Kemal İttihat Terakki tarafından milli mücadelenin başına atanmamıştır. Bu başlıkta rahatsız edici olan taraf şudur: İnisiyatif tamamen İttihat ve Terakki'ye bırakılmış, Mustafa Kemal pasif bir uygulayıcı konumuna getirilmiştir. Halbuki iki taraf da kendi iradeleriyle ittifak yapmışlardır. Hatta şu bile söylenebilir: İttihat ve Terakki tüm gücüne rağmen hareketi toparlayacak başka kimse bulamadığı için, Kara Kemal'den Karabekir'e, Rauftan Yenibahçeli Şükrü'ye kadar herkesin üstünde birleştiği isim Mustafa Kemal olmuştur. O görkemli örgüt başka birini bulamamış mıdır, yoksa Mustafa Kemal'in bizatihi kendisi mi siyasi bir özne olarak bu konsensusu sağlamıştır? Önemli olan bu konsensusun sağlanması ve bu kadroların ittifak yaparak birlikte yürümeye başlamasıdır.

Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye Talat-Enver ikilisinden daha avantajlı konumda girmiştir. Bu avantajlardan *en önemlisi* mücadelenin yapıldığı *coğrafi mekanda*, yani yurt içinde olması ve mücadelenin başında bulunmasıdır. Ulaşım ve iletişimin bugünkü gençliğin kavrayamayacağı kadar zor olduğu 1920'li yıllarda, örneğin gönderilen bir mektubun ülkeye bazen iki ayda ulaşması gibi iletişim zorluklarının yaşandığı bir dönemde, neredeyse her gün konumların değiştiği, olağanüstü günler yaşayan Anadolu'ya yurt dışından gönderilecek politik taktiklerle mücadelede önderliği almak mümkün değildi. Hem doğuya, hem batıya uzanabilecek bir yerde, kurtarılmış bölge konumundaki Ankara'da konuşlanmış Mustafa Kemal, mücadeleyi yönetecek pozisyona daha yakındı. Mustafa Kemal'in *diğer bir avantajı*, yenilmiş, savaş kaybetmiş, yurt dışına kaçmak zorunda kalmış, en sadık üyeleri tarafından bile eleştirilen bir partinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın yıpranmış liderlerine karşı, siyasi hayatta hiç yıpranmamış bir "Çanakkale Kahramanı" olarak yola çıkmış olmasıdır. Ayrıca Halide Edip'in dediği gibi "sade sinir ve adaleden ibaret" olan Mustafa Kemal'in hırsı, iradesi, kararlılığı ve diğer yetenekleri bu çalışma boyunca olgularla sergilendiği için ayrıca üstünde durulmamıştır.

1 "Mustafa Kemal Hareketin Başına Getiriliyor" (Zürcher, 1987; 191).

Sonuçta “düvel-i muazzama” [büyük devletler] tarafından Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu coğrafiyasına ilişkin çizilen harita yırtılmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun küllerinden Türkiye Cumhuriyeti devletini yaratmaya kararlı bir kadro tüm çelişkilerine, srtşmelerine, çatışmalarına karşın yeni bir devlet kurmuştur. Bunu ne bir tek insanın becerisi sağlayabilirdi, ne de onun yokluğu engelleyebilirdi.

Milli Kahramanımızla Mülakat

Eskişehir’de münteşir “Yeni Dünya” refikimizden:
Açıksöz gazetesi: 27 Eylül 1336 numero: 81, sayfa 2

Ethem Beyefendi, iyi tatbik edebilmek şartıyla bu memleket ve bu millet için Bolşevikliğin kabul edilmesinden başka çaresi kalmadığını beyan etmişlerdir.

Evvelki gece Ankara’dan Eskişehir’e teşrif buyuran Ethem Beyefendi, dün lütfen bir muharririmizi kabul buyurmuşlar ve muharririmizin irad eylediği muhtelif suallere ber-vech-i ati cevaplar vermişlerdir.

• *Ankara’ya ne için teşrif buyurulmuştu?*

– Emin olun ki etıbbanın gösterdiği lüzum üzerine bir ay Ankara’ya gittim. Orada bir kaç gün rahat ettim. Mütemadi metaib beni pek ziyade yormuştu.

• *Büyük millet meclisi müzakeratı ne şekilde idi?*

– Ben Büyük millet meclisine gitmedim ki müzakeratı dinlemiş olayım. Çünkü rahatsız idim.

• *Rusya’dan gelen Süleyman Sami arkadaş Ankara’da bulunuyor mu idi?*

– Süleyman Sami Beyle maalesef görüşemedim. Kendisi Ankara’dan gitmiş bulunuyordu.

- *Bolşeviklik ve Süleyman Sami'nin Ankara'da ne gibi tesiri olmuştu?*
- Tabii iyi, ve hatta fevkalade.

• *Ankara'da temas ettiğiniz mebuslar üzerinde de hüsni-i tesir görül-müş mü?*

– Heyet-i mebusandan pek çokları üzerinde. Mamafi, ben fikren zihnen yorgun olduğum için bu mesele ile lüzumu kadar alakadar ol-mağa vakit bulamadım. Hatta, cepheden uzaklaştığım için, Ankara'da müteessir bile oldum ve görüyorsunuz ki hemen avdet ettim. Şimdi müsterihim, çünkü cepheye daha yakın bulunuyorum. Cephe ile da-ha ziyade alakadar olabiliyorum. Vicdanen çok muazzeb olmuşum.

• *Bolşevikliğin cihanı istila edeceğini zat-ı alileri de Ali Fuat Paşa haz-retleri gibi kani bulunuyor musunuz?*

– Evet Bolşevizm cihanı istila edecektir. Biz onu layık olduğu his-le karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mesut olacaktır. Emin olunuz, Bolşevizm hali hazırda içinde yūzdüğümüz felaketten ziya-de istikbalimiz için daha mūsmir ve daha nafi olacaktır. Şimdi mem-leketi kurtaracak istikbalde hayat ve saadet-i beşeriyeti temin edecek.

Bolşevikliği ilan etmezden evvel bu masum millete hain ve katil düşmanımız Yunanla nihayete kadar mūcadele esasını kabul ettirme-li. Sonra hemen ilan etmeli fikrindeyim. Mamafi sadece Bolşevik ol-makla iş bitmez. Çok propagandaya ihtiyaç vardır.

• *Bolşevikliği memleket ve milletimiz için çare-i necat olarak mı ka-bul buyuruyorsunuz?*

– Şūphesiz. Bolşeviklik yegane çare-i necat ve felahımız olacaktır. Yani tekrar ederim ki yalnız ilan kafi değildir.

(Bu esnada, muharririmiz, orada bulunan Diyarbakır mebusu Hacı Şūkrū Bey'e hitap etmiştir.)

• *Zatı aliniz hem mebus bulunuyorsunuz ve hem Mustafa Kemal Pa-şa'nın mukarribi. Acaba büyük millet meclisi reisi bu hususda ne düşü-nüyorlar?*

– Paşanın namına idare-i kelim selahiyetine haiz değilim. Kendi mūtalaamı söylemek lazım gelirse; Bolşeviklik bizim için bir halas-tır. Yalnız ilandan evvel memlekette esaslı tatbikat yapabilmek için de çok çalışmak ve iyi çalışabilmek elzemdir.

• *Vakit geçmez mi efendim?*

– Hayır, tatbik-i ilan derhal yapılabilir.

• *Millet meclisi azası bulunan diğer rûfekanız böyle düşünüyor mu efendim?*

– Onlarda düşünüyorlar ki yeni bir Halk Zümresi teşekkül etti.

• *Bu zümre millet meclisi reisi ile alakadar mıdır?*

– Şüphesiz, Mustafa Kemal Paşa halkçıdır.

• *Biz halk zümresinin bir grubunu kurduk. İhtiyacı tatmine kafi değildir.*

– Hali hazırda program yoktur, elde bir proje vardır. Bu proje mecliste müzakere ve tasvip edildikten sonra tabedilecektir.

• *Bize halk zümresinin teşkili siyasi bir manevra gibi geliyor.*

– Hayır bilakis memleketin hazmedeceği surette bir program yapılacaktır.

(Hacı Şükrü Beyi müteakkip muhterem Ethem Bey Efendiye hitap etmiştir.)

• *Beyefendi zatıalınız halk zümresinin programını tetkik buyurdunuz mu?*

– Hayır, tetkik etmedim.

• *Cephelerde vaziyet nasıldır?*

– Yalnız cephelerde değil her yerde vaziyet mükemmeldir. Şimdiye kadar elde edilen ihtiyacat takdir edildi. Ordu kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerinin bu hususta pek büyük himmetler gösterdiklerine ve göstereceklerine eminim. Şimdiye kadar biz Yunanlıların mecnunane bir surette ileri harekette bulunmaya cûret edeceklerine ihtimal vermemiştik mamafî badema o bile muvaffakiyet elde edemeyeceklerdir. Her türlü tedabir-i maniaya tevessül edilmiştir. Göreceksiniz ki bundan sonra her taraftaki Yunanlılar için mezardan başka bir şey olmayacaktır.

Muharririmiz Ethem Beyefendi'ye arz-ı teşekkür ile nezdlerinden müfareket eylemiştir.

Moskova Sefir-i Kebiri Ali Fuat Paşa Hazretleriyle Mülakat

Açıksöz gazetesi, 2 Kanunuevvel 1336 numero: 108, sayfa 2

Geçen gün müdir-i mesulumuz kolordu dairesinde misafiren ikamet buyuran Moskova Sefir-i Kebiri Ali Fuat Paşa hazretlerini ziyaret ederek müşârûn-ileyh [adı geçen] ile mülakat eylemiştir.

Paşa hazretleri mesâil ve ahval-i mûhime-i hazıra hakkında müdir-i mesulumuzün suallerine şu cevapları vermişlerdir.

- Paşa hazretleri, *bundan evvel kumandanı bulunduğunuz Garp cephesi hakkında bizi tenvire [aydınlatma] müsaade buyururlar mı?*
- Düzce ve Bolu kıyıamlarını Yozgat vakaini, Konya hadisatını bastırmak için kuvvetler sarf etmek mecburiyetinde kalmış idik. Bu fırsatlardan istifade eden Yunan ordusu 22 Haziran sene 336 da başlayan umumi taarruzla daha bir kısım vatanımızı işgale muvaffak olmuştur. Fakat lehülhamd millet hukukunu pek çabuk anlamış ve şu bir iki ay zarfında her taraftan silah altına koşarak Garp cephesinde mühim bir ordu vücuda getirmiştir. Bu ordu vazife-i tedafüyesini [savunma] ifa ettikten mada son günlerde daha ziyade kesb-i kuvvet ederek taarruzata başlamış ve Gediz, Yenişehir'i istirdat etmiş, her taraftan sarılmış olan Uşak'ın elde edilmesi kuva-i garbiyeye kalmıştır. Binanaleyh Garp cephesi milletin itimat ve iftiharına layık bir derece-i mükemmeliyettedir.

• *İstanbul hükûmeti ile Ankara arasındaki münasebet ne merkezdedir?*

– İstanbul ecnebi işgali altında bulundukça İstanbul hükûmeti namıyla bir şey tanımıyoruz. Millet bir meclis tensiplenmiş ve bu meclisin hükûmeti malum-u aliniz, aylardan beri vazifesini hüsnü tedvir etmekte bulunmuştur. Meclisin istihsalinden emin bulunduğum gaye sarîh ve katidir. İstanbul'da hükûmet nam altındaki heyet bu gayenin tesrî' istihsali emrinde bize muâvenetde bulunursa bittabi milletin haklı teşekkürüne kesb-i liyakat eder.

• *Rusya-Türkiye ittifakdan ne gibi istifadeler temini düşünülmüştür?*

– Rusya ittifakı bir emr-i tabiidir. Zira her iki milletin de hedefi emperyalizmi ezmek. Halkın, hakkın halas-ı katiyesini temin etmektir. Binanaleyh bu ittifakın istihdâf eylediği gaye-i mübeccel ve insaniyettir.

• *Rusya dahilinde arkadaşlarımızın vaziyet-i hazırısı hakkında malumat lütf buyurulur mu?*

– Rusya dahilindeki arkadaşlarımızın Çar idaresinin sukutundan sonra hür ve insani idarelere sahip olduklarını istibşar ettik.

• *Bolşeviklik ve bizim bu hususdaki temayulatımız ne merkezdedir?*

– Komünizm malum olduğu üzere bir meslek-i içtimaiyedir. Bu, cemiyet-i beşeriyenin, daha doğrusu beşeriyet-i haziranın en son bir merhale-i mükemmeliidir. Ve biz milletler arasında bu mükemmeliyeti en ziyade takdir edenler arasındayız. Yalnız malum-u aliniz komünizm bir prensip, daha doğrusu beşeriyet-i haziranın refahı için bir devadır. Halbuki mukadder deva hastanın bünyesine, hastalığın derecesine göre tebeddül eder: mesela Rusya ancak kanlı mesai ile komünizmi memleketinde tatbik edebildi. Bilfarz İtalya bu prensibi daha sakınane hazmedecek gibi görünüyor. İhtimal ki İngiltere ve Fransa'da da birer emri vaki halinde inkılap olacak, binanaleyh bu prensibin bizde kabiliyet-i tatbikiyesi ancak milletin bünye-i içtimaiyesine daha doğrusu kuvve-i hazmiyesine göre tayin edilebilecektir. Bunun derecesini takdir ve tayin etmek hakkı ve vazifesi de bittabii büyük millet meclisine aittir.

• *Heyet-i aliniz yalnız sefaret umuruyla mı iştigal edecektir?*

– Heyet bir sefaret heyetidir. Yalnız Rusya'nın usul-u idaresini ve cihet-i tatbikiyesini bizzat mahallinde görmek ve istifade etmek üzere

heyet-i sefarete meclis-i milli azalarından beş kişilik bir heyet de ilave edilmiştir.

- *Azerbaycan vesair Gürcistan gibi hükümetler nezdine heyet-i sefareti gönderilecek midir?*

- Gürcistan'da mümessilimiz vardır. Azerbaycan'a da ayrıca gönderilecektir.

- *Türkistan ve Afganistan ahval-i hazırısı ve Hindistan hareketi hakkında malumat lutf buyururlar mı paşa hazretleri?*

- Türkistan ve Afganistan ahval-i hazırısı hakkında ajans haberlerinden fazla bir malumatım yoktur. Bundan sonra müdir-i mesulümüz Paşa hazretlerine teşekkürle müfarekat etmiştir.

İrade-i Milliye

Şark İlleri Kurultayı Murahhaslarımızla Mülakat - I

Açıksöz gazetesi, 28 Teşrinievvel [Ekim] 1336,
numero: 90, sayfa 1

Şarktan esen şiddetli bir rüzgarın cereyanına kapılan yıldızlı bir motor dalgalar arasında yuvarlana yuvarlana dün Sinop limanına geldi. Karaya çıkan misafirlerin Bakû'de toplanan Üçüncü Enternasyonal Kongresine iştirak eden Trabzon murahhasları Abdülhalim ve Ali Kemal Efendilerle bir takım üseramızdan ibaret olduğu anlaşılınca şark milletlerinin bu mühim ictimaii hakkında biraz malumat almak üzere, bin türlü mehalike [tehlikelere] göğüs gererek dalgaları aşarak gelen bu fedakar kardeşlerimizle hayli görüşüp konuştuk. Sahil halkına mahsus fitri bir zekaya malik olan bu faal ve cevval adamlar tehlikeyi atlattıklarını anladıklarından şükranını Seyit Balel hazretleri Camii şerifinde önce namaz kılmak ve orada dua etmek suretiyle eda ettiler. Novrosiski de torpil hattını geçerek enginlere açıldıktan sonra uzaklarda bir yılan gibi sath-ı deryada sürünerek geçip giden, gittiği, gideceği yere şer ve mefsedet [fesatlık] götüren bir İngiliz zırhlısının tasalludundan azade kaldıkları için Allaha şükr ve sena ettiler. Muhataplarını anladıktan sonra bütün müşahedat ve ihtisasetlerini serbestçe söylemekten çekinmediler. Bolşeviklerin maksad-ı siyasiye ve içtimaiyeleri hakkında şayanı dikkat bazı muhakemat ve mütalaatta da bulundular. Abdülhalim Efendi verdiği malumat ve serd ettiği mütalaanın birçoklarını mahrem ve hususi kaydıyla takyid [şart koşma] etme-

yerek söyleseydi bende dinlediğimi eksiksiz olarak nakleder, pek ziyade nazarı dikkatini celp edecek daha bir takım hakiklerden kari'leri [okuyucu] haberdar ederdim. Fakat mademki Abdülhalim Efendi şimdi bazı şeylerin gazete sütunlarına geçmesini muvafık-ı maslahat ve siyaset görmüyor, ki ben bu hususta kısmen fikirlerine iştirak ediyorum, neşrine müsaade ettiği müşahadat ve ihtisasiyetiyle iktifa etmek mecburiyetindeyim.

Abdülhalim ve Kemal Efendi hayatlarında ilk defa olmak üzere gördükleri bu muazzam içtima-i beşeriyetin bir panoraması diye tavsif ediyorlar. Bütün Şark ve Garp akvamının nümayendelerinden murahhaslarından mürekkep olan ve türlü türlü kıyafet numunelerinin müşahidi bulunan bu konferans ruhları üzerinde öyle azim bir tesir icra etmiş ki şarkın ve bütün İslam aleminin reha ve halasını bir emr-i muhakkak telakki ediyorlar. Ve bu istihlas ve istikbal cereyanlarının önünde duracak hiçbir kuvvet mevcut olmadığı iman ve kanaatinde bulunuyorlar. Ciddi ve samimi bir alaka ile büyük bir neşe ve ümit ile anlatıyorlar:

– O ne azimetli, ne şayan-ı hayret bir içtima oldu. Türlü türlü şekil ve kıyafette insanlar. Bi-nihaye milletler. Heyet-i umumiyesi üçbin-beşyüz kişiden ibaretti. Fakat bunun üçbinikiyüzü İslam akvamının murahhaslarını teşkil ediyordu. Türkler, Araplar, Hintliler, Afganlar, İran, Hive, Buhara, Semerkand, Taşkent, Dağıstan, Çeçen, Kalmuk, Çerkez, Kırgız, Başkurd, Kaşgar, Çin, Sibiry, bütün Kafkas milletleri, bütün Tatar kavimleri. Hasılı şarkın, garbın milletleri ve murahhasları Rumlardan başka Macar, Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman, Bulgar, vesair bütün bilumum Müslüman millet ve akvamı, keza orada hazır idi. Bu beşeriyet kitlesinden yalnız Rumlar hariç idi. Rumlardan velev bir kişi olsun orada bulunmuyordu.

Konferansı Azerbaycan Şurası Reisi Neriman Nerimanof açtı, Azerbaycan Türkçe'si şivesi ile irat ettiği kısa bir nutuktan sonra Üçüncü Beynelmilel Konferans Reisi Zinoviye¹ söze başladı ve dört saat kadar devam eden uzun ve mühim bir nutuk irat etti. Bu uzun nutkun kaydettiğim esas noktaları hülasa şunlardı. Pek zeki ve ateşin bir hatip olan bu müthiş ihtilal re'isi dedi ki:

– Yoldaşlar! Bu Kongre Şark milletlerinin müracaatı üzerine burada inikad ediyor. Bugün burada Şark halkını kurtarmak hususundaki

1 Zinoviye denilen adam meşhur Rus Sefiri Zinoviye değildir. Onun sülalesinden de değildir. Bu Bolşevik mütefekkirlerinden bir zattır.

nokta-i nazarımızı izah edeceğiz. Bu maksatla bütün Şark nümayen-
delerini buraya topladık. Tarihte birinci defa olarak bütün Şark mil-
letleri böyle bir araya toplanıyor ve mukadderatını müzakere ediyor.
Öteden beri Şark milletlerinin badi-i felaketi olan şu iki şeydir.

1) Birbirine adavet [düşmanlık]

2) Yekdiğerini tanımamak

Artık bütün Şark milletleri yekdiğeri ile tanışacak. Anlaşarak dert-
leşerek bu husumetlere nihayet vermek zamanı gelmiştir. İşte yoldaş-
lar; bugün bu meseleleri halledeceksiniz.

Biz bu kurultayı Şark tarihinde demek ki cihan tarihinde azim bir
vaka diye telakki ediyoruz. Bu harekette Şarkın kıyam ve intibahını
görüyoruz. Şark milletleri kürre-i arzda yaşayan ahalinin ekseriyeti-
ni teşkil ediyor. Bu cihetle zahmet ile sermaye arasındaki mübarezeyi
halletmek iftikarını haiz bulunuyor. Yoldaşlar, buraya gelenlerin hep-
si komünist olmadığını takdir ederim. Görüyorum ki, murahhasla-
rın çoğu muhtelif fırkalara mensuptur. Bir haylisi de bi-taraf bulunur.
Fakat ne be'is var ? Biz bugün kimseye sormuyoruz: "Sen komünist
misin değil misin? Beynelmilel komünizme girdik mi girmedik mi?"
Hangi fırkaya mensup olursa olsun, biz bunu aramıyoruz. Bizim yaga-
ne aradığımız şey şudur: zahmetkeşler, alnının teriyle geçinenler! Bu
sınıfa mensup olduktan sonra artık hiçbir şey bunlardan bizi ayıramaz
ve biz bu zahmetkeş sınıf halka hitap ediyoruz:

Yoldaşlar aranızdaki bütün münazaaları terk ediniz. Birleşiniz, si-
zi ezenlere karşı mübareze kapılarını açınız. Mücadele teşkilatları vü-
cuda getiriniz. Ancak bu sayededir ki zalimlerin esaretinden kurtu-
lur, refah ve saadete muvaffak olursunuz. Yoldaşlar, sizden hiçbir fır-
ka pasaportu soran yoktur. Biz şimdi bütün dünya karşısında bulu-
nan meseleleri hal edeceğiz. Bu fırka meselesi değildir. Zahmet ile ser-
maye arasında mübarezedir. Öyle bir mübareze ki her zahmetkeş bu-
nunla alakadardır.

Bizde sizin gibi idik. Bütün köylülerimiz, işçilerimiz sermayenin
esiri olmuştu. Bütün mukadderatını burjuvanın eline terk etmiş, se-
fil ve miskin yaşıyordu. Köylülerimiz siyasi hayata ancak şimdi atılı-
yorlar. Ve bütün Rusya'da bu kongrenin içtimaini istemeyen, beğen-
meyen hiçbir köylü yoktur. Biz öyle istiyoruz ki bütün şark milletleri
de bu kurultayın şark ahalisini azat etmek için toplandığını bilsinler.
Ve iman ediyoruz ki bu idrak ve intiba bugün şarkta hasıl olmuştur.

Yoldaşlar, bu idrak ve intibadır ki zahmetkeşleri sermayenin zulüm
ve insafsız pençesinden kurtarmak meselesini ortaya koymuştur. Ha-

yat bütün zahmetkeşleri alınının teriyle geçinen bütün erbab-ı sayıyı bu meseleyi hal etmeye davet ediyor. Misal mi istersiniz? İşte yanı başımızda Gürcistan! Orada zahmetkeşlerin duçar olduğu esaret ve felaket cidden fecidir. Kanunlarında hürriyet-i şahsiye vardır, hürriyet-i say vardır, hürriyet-i fikriye vardır, hürriyet-i matbuat vardır. Fakat bütün bu hürriyetler yalnız burjuvaziye mahsustur. Avamın, köylünün, işçinin bu hürriyetlerden hiçbir nasibi yoktur. Milletin hakiki hürriyet rehberleri hep mevkuttur. Gürcistan hükümetinin başında bulunanlar, sahra köpekleri gibi Gürcistan'ın ağırlığını, muhafızlığını yaparlar. Gürcistan'ı o adamlar muhafaza ederler ki istedikleri vakit İngiliz sermayedarlarına takdim ederler. Gürcistan'ı o adamlar idare ederler ki Fransa, İtalya, İngiltere ceneralleri karşısında raksa amadedirler. Bize dostluktan bahsederler. Fakat bizi biraz zayıf görünce derhal Denikin'e dehalet ederler. Gürcüler istiklaliyet adı ile bu milletin menafi-i milliyesini muhafaza ettiklerini bildirmişlerdir. Fakat "Gagaçkori"² ve onun yoldaşları bülbül gibi istiklalden dem vurmakla millete ne menfaat hasıl oldu?

Hatip müthiş bir volkan gibi etrafa ateşler saçtı. Daha bazı meseleler getirdikten sonra bütün şark milletlerini zalim emperyalizm ve kapitalizm zincirlerini kırarak hakiki hürriyeti tesis için herkesi kemali serbesti ile fikirlerini izah etmeye davet etti.

Bunun üzerine sıra ile muhtelif akvam murahhasları tarafından mühim mühim nutuklar irat olundu. Herkes kendi lisanında söylüyor, bilahare Türkçe, Fransızca ve Rusça'ya tercüme olunuyordu. Bu üç lisan resmi olarak kabul edilmişti.

Şu nokta kemal-i ehemmiyetle herkesin nazarı dikkatini celp etti ki bütün İslam milletlerinin murahhasları Türkiye'nin başına gelen felaketleri yad ederek söze başlıyordu. Anlaşıyor ki herkesin her İslam kavminin en derin yaresi, kendilerinden ziyade, bizim duçar olduğumuz mağlubiyettir. Bize karşı kalplerde öyle bir muhabbet ve merbutiyet var ki insan tarif edemiyor. Bütün ümitlerini, bütün emellerini bizim mukadderatımıza rabt etmişler. Bizi hakikaten bir dimağ telakki ediyorlar. Bizim küçük bir galibiyet ve meserretimiz, dalgalana dalgalana ta Himalaya dağlarını aşıyor, bütün ruhlara bir neşe ve ümit bahşediyor. Bir musibete duçar olsak bizden ziyade kederleniyorlar. Nazarlarında Anadolu'da çarpışan insanlar mukaddes insanlardır. İslam aleminin fedaileridir. Mağlubiyetten sonra bu kıyamı

2 Gürcü Menşevik lider (yazarın notu).

milli Şark aleminde bizim kıymetimizi pek ziyade yükseltmiş ve ihtilal ve hareket tohumunu bütün gönüllere ekmış. Dertlerimiz müsterek. Bizi mahvetmek isteyen zalim kuvvet onların başında da hüküm ferma. İngilizler bütün milletler nazarında artık bir emsal-i zulüm olmuş. Onun bekasını beşeriyetin felah ve halası diye telakki ediyorlar, onun için bu zulüm kuvvetiyle çare-i bi çare milletlere tabii bir surette bir muhabbet ve merbutiyyet besliyorlar. Bolşeviklere karşı olan merbutiyyetlerinin sırrı da budur. Bolşevikler İngilizlerle anlaştığı dakikada İslam milletlerinin bu teveccüh ve muhabbetini kayıp edeceğine hiç şüphe yoktur. Bütün Asya hareketinin müsterek hedefi İngiliz zulmüdür. Ve bu hedefi muhafaza etmek bütün ihtilal rüesasının yegane umdesidir. İslam hareket ve kıyamı bu timsali ile neşv-ü nema buluyor. Hatta ve bu vaziyet ile Anadolu'nun İngilizlerle anlaştığını farz ediniz. O anda umum şarkta müthiş bir inkisar-ı hayal baş gösterir. Bizim hareketimizi ele almada bir kaç vilayet kavgası zan edenler çok aldanırlar. Biz Asya ümmetleriyle temas neticesinde bir hakikate agah olduk. Bizim Anadolu hareketimiz bütün şark ihtilal ve kıyamının pişedar hareketidir. Herkes, bütün beşeriyet-i mazlume bunu böyle telakki ediyor. Ve Asya kıyamı bütün gıdasını buradan alıyor. Doğrusu bizim hareketimizi evvelce biz bu kadar mühim ve azametli görmüyorduk. Şimdi hakkıyla anladık ki mücahedemizin kıymeti alemleri şumuludur. Ve hudutlarda çarpışan kahramanlarımız büyük ve müttehid Asya ordusunun pişedarlarıdır. Arkada yüzlerce milyon insan kütleleri vardır ki hepsi bizimle beraberdir. Bizim gibi düşünürler, bizim gibi ümit beslerler. Bizim gayemize müteveccih olmuşlar. Cihat sahalarına atılmışlar, hepsi feryat ediyorlar, hepsi İngiliz zulmünden el-aman diyor. Bu zalim kuvvet bir kabus gibi şark üzerine çökmüş. Bağırان sesler hep bu noktada birleşiyor. Bolşevikler şarkın bu haleti ruhiyesini keşfetmişler, bu saik ile onları bir araya topladılar. Onlarda bu cihetten Bolşeviklere minnettarlık beyan ediyorlar. Fakat bize karşı olan muhabbet ve merbutiyyetleri öyle derin ve esaslı ki her hususta daima bize bakıyorlar, bize iktida ediyorlar. Biz Bolşeviklerle müttetik olduğumuz için onlar da Bolşevikleri dost telakki ediyorlar. Ve bugün beraber çalışmayı muvafık bulurlar. Bolşevikler bunu gördükleri ve anladıkları için bize herkesten ziyade hürmet ve iltifatta bulunuyorlar. İngilizleri vurmak için mutlaka şark ile, İslam alemi ile anlaşmak ve birleşmek zaruridir. Almanya imparatoru bu hakikati anlamıştı. Fakat bundan hakkıyla istifadeye felek müsaade etmedi. Şimdi bu azim kuvveti Bolşevikler ele almak istiyor. Onu tevhit ve tensik et-

mek hareket ve faaliyete götürmek istiyorlar. Sonra Anadolu hareketinin  ark akvamı üzerindeki tesiratını da görüyorlar.  arkı ayaklandırmak için Anadolu'nun oynayacağı rolü herkesten ziyade iyi takdir ediyorlar. Onun için bize karşı muameleleri pek farklıdır. Diyebilirler mi ki bugün Rusya'da bir Türk kadar hiçbir millet mazhar-ı hürmet ve itibar değildir.

Bolşeviklerin bugün bizden bekledikleri nedir? Para mı, yoksa silah ve mühimmat mı? Tabii bunların hiçbiri değil. Onların bizden bekledikleri şey İngiltere'ye ve müttefiklerine karşı olan bu m barezede  ark alemine pi edar olmak,  arkı ayaklandırmaktır. Bolşevikler garp kapılarında m  k lata u radık a bize daha ziyade takarrüb eder ve samimiyet gösterirler zira biliyorlar ki bu büyük dava asıl  arkda hal olunacaktır. Bolşevikler azim bir mesele ortaya attılar. Öyle bir mesele ki bütün cihana  umulu vardır. Zaferyab olmak için mutlaka  arkı kazanmak lazım.  arkın hareketi ise herhalde Türkiye'nin vaziyetine tabidir. Bugün Bolşeviklerin dostluğu bize ne kadar lazımsa bizim dostlu umuz da onlar için o kadar kıymettardır. Düşman müşterek hepimizi birle tiriyor. Garip tecelliyat lisanları, ya ayı ları, adet ve tab yi'i hatta din ve mezhepleri muhtelif bu kadar akvam bir araya geliyor, tevhid-i mesai ediyor. Bu çok ibret alınacak bir haldir.

Sonra nazar-ı hayretimizi celbeden bir mesele daha vardır: Enver Paşa'nın Müslümanlar  zerindeki nufuz-u azamı! O ne cazibe, o ne kerametler? Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden locaların birinde Enver göründü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti. Kimi alnı öpüyor, kimi arkasını ok uyor, kimi elbisesine temas ediyor, kimi hayran hayran yüzüne bakıp duruyor. Onu adeta fevkal-beşer bir mahluk telakki etmek istiyorlar. Etrafını tavaf edip durdular. Görüp de hayretlere d  memek mümkün olmuyor. Yeti ip elini sıkamayanlar, onunla musafaha [tokala ma] edenleri yakalıyorlar, "Enver'le musafaha eden o mübarek ellerinizi veriniz öpeyim" diye görseniz ne muhabbet ve rabita gösteriyorlar. İslam alemini tahrik için öyle müessir bir şahsiyet ki! .. O kadar şöhret kazanmış ki İslam alemi arasında adeta bir timsal-i ittihad ve necat olmuş onu bilmeyen, i itmeyen zan etmem ki hiçbir Müslüman olsun. Müslümanlar onun hakkında hiçbir kelime-i tenkit dinlemek istemiyorlar, kusurlarını söylemek isteyenlere düşman oluyorlar ve bazı yerlerde katiyen s yletmezler, söylemek cesaretinde bulunanlar olursa öldürmeye kalk ırlar. Çok garip bir mazhariyet.

Enver Paşa kongrede resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mı-

sır, Arabistan, Hindistan ihtilal cemiyetleri vekili olarak bulundu. Ve bu namıyla mühim bir nutuk irat etti ve pek çok alkışlandı. Azerbaycan ordularını teşkil ve tensik edecekti. Fakat Bolşevikler bırakmadılar. Beraber olup Moskova'ya gittiler. Geçtiği yerlerde ihtilal ateşi saçarak geçiyor. Kendisine karşı Ermenilerin vaziyetini görseydiniz. Öyle hain hain bakıyorlardı ki o hiçbir şeyden aldırmayarak yalnız geziyordu. Fakat Müslümanlar onun haberi olmaksızın onun takip ve muhafazasını ihmal etmediler. İşittiği zaman sıkıldı, "ne hacet var?" dedi. Başında siyah kalpak, sırtında sivil haki ceket pantolon, ayağında çizme, pek sade bir halde. Bir gün evvel bir kaç arkadaş oturuyoruz. Geldi selam verdi. "Aranızda bulunmakla müftehirim" diye bizimle beraber konuşmaya başladı. İçimizden biri dedi ki:

– Paşa, senin hayatın çok tuhaf oldu. Bir aralık Meşrutiyeti ilan ettiniz. Sizi alkışladık. Sonra Trablus çöllerinde ordular vücuda getirdiniz. Sizi tebciil ettik. Bir aralık da baş kumandan oldunuz. Bizi harbe sürüklediniz. Harbi kayıp ettik. O vakit de sizi telin ettik. Fakat bu sefer de sizin için üçüncü bir perde açılıyor. İslam aleminin size olan teveccüh ve itimadını gözlerimizle gördük. Yeniden ümitlenmeye başlıyoruz...

Hafif tebessüm ederek cevap verdi:

– Evet, hakikaten benim hayatım pek gariptir. Bir aralık nefer olarak çalıştım, bir zaman oldu Trablusun kızgın çöllerinde uğraştım. Bir aralık da kader beni Osmanlı ordularının sevk ve idaresine memur etti. Hiç şüphe yoktur ki harbe girmenin en mühim ameli ben oldum. Sonunda mağlup olduk. Fakat mesele henüz bitmemiştir. İnşallah yakında üçüncü safha başlayacaktır ki bu da itilaf devletlerinin Asya ve Afrika'dan kovulmaları, bütün şark milletlerinin bütün İslam akvamının hürriyet ve istiklallerini kazanmalarıdır. Bizim harbe girmemiz cihan inkılabını temin etti. Sırası gelince gerek ben, gerek Talat mutlaka gelip hesap vereceğiz. İctihadımızı millet takdir etmezse bizi idam etsin. Hayatın nazarımızda o kadar kıymeti yoktur. Benim uğradığım felaketlere kim tahammül edebilirdi? Denizlerde fırtına hayatımızdan katı ümit ettirecek kadar gemimizi parçaladı. Tayyareden düştüm. Aylarca Riga hapishanelerinde kaldım. Yine yaşadım. Ecel gelmeyince, bir şey olmaz. Ölümünden korkacak hiçbir şey yoktur. Bugün ailem Berlin'dedir. Fakat görüyorsunuz, ben ailemin yanında oturmuyorum ve oturmayaacağım. Ben bu milletin mukadderatıyla oynadım. Bu gün nasıl kenara çekilebilirim? Ben bu milletin ve bütün İslam milletlerinin yükselmesi için hayatımın son dakikasına kadar çalışacağım. Bu

sulh değildir. Asıl sulh üçüncü sulh olacaktır. İngiliz tahakkümü yıkılacak, ıtilaf zülüm şebekesi parçalanacak, bütün mahkum milletler istiklallerini kazanacaklardır. Bütün dünya emin olsun ki bu olacaktır. Yalnız Anadolu'nun mukavemeti şarttır. Her şeyi yapabilecek olan Anadolu'nun bugünkü hareketidir. Mustafa Kemalın mesaisi pek kıymettardır. Anadolu bu mukavemetin devamını temin etsin, bu kafidir. Ruslar bizimle tesis-i muhadenet eylediler. Ellerinden gelen muaveneti yapmak istiyorlar. Şarkın kıyam ve hareketi için beraber çalışıyoruz. Müsterek düşmanımız bizi birleştiriyor. İnşallah milletimiz kurtulacak ve bütün mahkum milletler halas bulacaktır.

Enver Paşa ile çok görüştük, bize daha çok şeyler söyledi. Kalplerimize büyük kuvvet ve iman geldi, hakikaten bu üçüncü beynelmil konferans şark aleminde büyük bir vakıadır. Bu kadar milletlerin görüşüp tanışması, dertleşmesi müttehiden hareket için azmetmesi çok mühimdir. Vakıa orada garp milletleri de vardı. Fakat onlar pek ekaliyette idiler. Kongre Azerbaycan gazetelerinin dediği gibi tamamiyle "şark illerinin kurultayı" oldu. Ve zaten mevzu bahis olan şark meselesi, şark kıyam ve intibahı idi. Şarkın intibahı ki İslam intibahı demektir. İslam aleminde hakikaten çok mütefekkir siyasi adamlar varmış. Müslümanların bu faaliyet ve cevvaliyetlerini gördükçe bize çok ümit geldi. Hepsi feryat ediyor. Ve feryat etmenin yolunu biliyor. Hele Hindistanlı kardeşlerimiz çok yüksek adamlar gece gündüz çalışıyorlar. Hint ihtilal komiteleri için Taşkent'i merkez ittihaz etmişler. Hindistan ile daimi münasebette bulunuyorlar. Moskova'nın muavenetiyle Hindistan'ı karıştırıp duruyorlar, İngiltere'nin vaziyeti pek müşgülleştirmiştir. Şimdi bizim Türk zabitleri Afganistan ordusunu tanzim ve tensik ile iştigal ediyorlar. Bir gün oralarda kıyametin koptuğu işitilecektir. Hintliler bizim Anadolu hareketiyle pek çok alakadar oluyorlar. Ve buna fevkalade ehemmiyet veriyorlar.

Biz onlara:

– Siz Hindularla birleşmediğiniz için İngiliz zulmünden kurtulamadınız. Biz sizin Hindularla ittihadınızı münasip görüyoruz. Dediğimiz zaman, diyorlar ki:

– Siz onun için merak etmeyiniz. O ittihat bugün hasıl olmuştur. Siz Anadolu hareketini tanzim ve idameye gayret ediniz. Hepimizi, bütün Şarkı kurtaracak bu harekettir. Siz bizim başımızsınız. Sizin Anadolu'daki mukavemetinizin bütün Şark alemine tesiri vardır.

– İyi ama İngilizler Hint Askerleriyle bizi mağlup ettiler ve hala Hint efradıyla bizi tehdit ediyorlar.

– Ah, o yarayı deşme, o gaddar İngiliz halkımızı o kadar cahil bıraktı ki, hayvan gibi onu kendi menafii uğrunda kullandı. O efrat san-ki yaptığını yapacağını biliyor mu?

Hintli elini alnına koydu, derin derin tefekkürlere daldı. Baktım gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Biz de çok müteessir olduk.

– Ağlama birader, ağlama dedik. Biz sizi affettik. Bunun intikamını almak şartıyla. İngiliz'i artık Hindistan'dan kovmalı. Hintli artık bir arslan gibi kükremişti. Dişlerini gıcırdatarak, gözlerinden yaşlar dökülerek bağırıyordu:

– İngiliz, İngiliz!.. Seni parça parça etmedikçe bana hayat haram olsun. Senin zulüm ve kahrın altında kalacaksa bütün Hindistan mahvolsun.

Hintlinin bütün tüyleri dimdik olmuştu. Hayrette kaldık. Biz böyle adamlar görmedik. Ne müthiş ihtilalciler. Bunlar Hindistan içerisine girince kıyametleri koparacaklarına hiç şüphe olmasın. Oraya gelen murahhasların çoğu böyle. Her kimle görüştüyssek her şeyden evvel Anadolu hareketinden, Mustafa Kemal Paşa'dan bahsederler. Bu mukavemeti o kadar tahayyül ediyorlar ki insan şaşır kalıyor. Onlar öyle telakki ediyorlar ki bugün Anadolu'da hiçbir fert yoktur ki silahını alıp da cihat meydanlarına koşmuş olmasın. Onun için nazarlarında dünyanın en kahraman milleti Anadolu Türkleridir. Ve kendilerini kurtaracak münci de [kurtarıcı] bizden başkası değildir. Fakat maalesef gördük ki bu azim alemi biz asırlarca ihmal etmişiz. Zevk ve sefaya dalmış, bunlara arka çevirmiş, yabancı diyarlardan medet beklemişiz, kafamızı taştan taşa vurmuşuz. Ne olmuş? Zarardan başka hiçbir fayda hasıl olmamış. Bari şimdiki vaziyetten istifade etsek de Şark milletleriyle, oradaki kardeşlerimizle ciddi surette uğraşsak. Anadolu'da da böyle bütün Şark milletlerinden mürekkep bir kurultay teşkil etsek. Şarkın muhtelif mahallerinde propaganda merkezleri tesis eylesek. Bu propagandaya çok ehemmiyet vermek lazımdır. Bolşevikler bu sayede muvaffak olmuşlar, fikirlerini neşretmişler, halkın efkarını kazanmışlar. Şehirlerin her tarafı propaganda ocaklarıyla doludur. Ta köylere varıncaya kadar mutlaka bir istihbarat odası olacak, oraya türlü türlü gazeteler gelecek, hatipler koşacak, kalpleri fethedeceklerdir. Kahvede oturuyorsunuz, bir de bakıyorsunuz, biri kalkıyor, nutuk irad etmeye başlıyor. Hatipler var ki her nerede bir kalabalık görseler hemen yoldaşlar diye başlayarak fikirlerini neşrederler. Gazete, kitap, beyanname her taraf dolu. Her gün içtimalar, nutuklar kıyametler kopuyor. Herkes inkılap derdine düşmüş, mal, mülk hiç kıymeti

yok. Çoğunun ayakları ayakkabıdan mahrum, yalınayak koşuyorlar. Uğraşıyorlar. (Kazanacağız, bütün dünyayı kurtaracağız) diye bağırıyorlar. Öyle bir aşk ve neşe ki insan hayretlere düşüyor ve hakikaten muvaffak olacaklarına emniyet hasıl ediyor. Biz oradaki o müthiş propagandayı gördük de doğrusu gıpta ettik. Biz eğer onların yüzde biri gibi yapsak yine maksadımızı halka anlatabiliriz zannedirim. Halbuki burası (Sinop) koca bir liva merkezi bir istihbarat odası yok. Bir matbaası yok, küçük bir gazetesi yok. Hatta ajansları neşrecek küçük bir el makinası bile yok. Bir kaç yere ajans suretini yapıştırmakla maksat hasıl olur mu? Rusya'da her dükkanda, her sokak başında ajanslar açılıyor. O günkü hadiseleri işitmeyen bir fert kalmıyor. Onunla da iktifa etmiyorlar da kahvelerde, toplu mahallerde hemen birisi kalkıyor, o günün ajansını okuyor. Mutlaka herkese işittiriyorlar. Herkesi haberdar ediyorlar.

Onun için biz de hem Anadolu'da, hem Şark'ta bu propaganda hususuna çok ehemmiyet vermeliyiz. Kolaylıklar göstermeliyiz. Bolşevikler ordulardan ziyade propagandaya ehemmiyet veriyor. Ve hakikaten çok vakıalar olmuş ki propaganda sayesinde düşmanın kuvve-i maneviyesini kırmışlar, harbi kazanmışlar. Temenni ederim ki biz de bu propagandanın kıymetini takdir edelim.

14 Teşrinievvel 336 Sinop,
Eşref Edip

Şark İlleri Kurultayı Murahhaslarımızla Mülakat - II

Açıksöz gazetesi, 8 Teşrinisani [Kasım] 1336
numero: 93, sayfa 1

Arkadaşlarımızdan biri sordu:

– Siz bu Bolşeviklikten, yahut komünistlikten ne anladınız? Bunlar bizim işimize gelir şeyler mi?

Abdülhalim Efendi hemen cevap verdi: – Ha, o mesele başka. İşimize gelen cihetleri de var, işimize hiç gelmez cihetleri de var. Bu mesele hakikaten bizim zihnimizi çok işgal etti. Bu hususta söz söyleyecek adamlar mutlaka bir defa Rusya'ya gidip onların hayatlarını yakından görmeli, ondan sonra mütalaada bulunmalıdır. Her hastaya aynı ilaç verilemez. Hatta uyan neviden olan hastalara verilen aynı ilaç bile bir derecede olmaz. Hastanın bünyesi, ahvali hususiyesi mutlaka nazarı dikkate alır. Onlar için çok iyi olan bir şey bizim için de aynı neticeyi vereceğine hüküm olunamaz.

Bazı hususlarda dertlerimiz birleşiyor. Fakat birçok hususiyede de ayrılıyor. Onların hayatları, teşkilatları, adet ve tabâyi'i bizden bûsbütün başka. Bir kere oradaki fabrikalar, oradaki amele hayatı, amele teşkilatı bizde mevcut değil. Oradaki zenginler, milyonerler bizde nerede? Onların şehirleri, binaları, müesseseleri yanında bizim şehirlerimiz birer köy gibi kalır. Orada gördüğümüz bindoksaniki odalı ve yedi katlı bir bina bizim bir şehrimize muadildir. Bizde servet orada olduğu gibi işhas-ı mahdudenin elinde tecemmu' etmiş değil-

dir. Bizde herkesin iyi kötü başını sokacak bir kulübesi vardır. Fakat orada azim binalara sahip olmak herkesin kârı mıdır? Olan hep sermayedarların elindedir. Sonra orada iradı meselesi vardır ki bizdeki- nin aynı değildir. Orada bir adam milyonlarca dönüm araziye zaptetmiş, orada çalışan binlerce insan o adamın kölesi. Köylü arazisine sahip değil. Bizde ise az çok köylülerin birer miktar tarlası vardır. Ama çalışır çabalar da yine mesut olamaz. O başka. Bizim dertlerimiz de yok değil. Fakat onlarınkinden başka olduğunu arz etmek istiyorum. Yani bizim derdimiz mesela arazi taksim etmekle halledilmiş olmaz. Malum ya, bizde esasen arazinin rakabesi beyt-ül-mala aittir. Toprakta çalışanlar icar hükmündedir. Bir adam üç sene süreye bir yeri ekmezse tasarruf hakkı sakıt olur. Bizdeki kaideler güzeldir. Bolşeviklerin yapmak istediği adaleti bizim Peygamberimiz binüçyüz sene evvel tesis etmiştir. Ama biz o yoldan gitmiyoruz. O başka. Hadi Bolşeviklerin kaidelerini aynen kabul edelim. Hakkıyla tatbik etmedikten sonra ne faide var?

Sonra onlar diyanet meselesinde de bizden ayrılıyorlar, onların elinde batıl bir din vardır ki kendilerini batılane zelilane davet ederdi. Tabii onun kuyud-ı batıla neden sorulmak lazımdır. Müterakki mütefekkir bir adam Allahı hem bir hem üç nasıl kabul eder? Hiç şüphe yok ki bir gün gelecek, bunun batılını anlayacak ve hakikati taharrî edecektiler. Zaten Hıristiyanlık denilen şey bugün dinlikten çıkmış, papaların bir dalavere aleti olmuş. Bu kadar müterakki insanların hâla papaların batıl akidelerine mihlanıp kalmaları nasıl olur? Biz çoklarıyla görüştük. Allahı bizim ne surette telakki ettiğimizi söyledik. Derhal kabul ettiler. Yani bu adamlar bugün hakikat aşığı olmuşlar. O müthiş zulüm ve zillet sıyrılmışlar hürriyet-i mutlakeye çıkmışlar. Düne ait her ne varsa, hatta din de dahil olduğu halde, hiçbirisiyle kendilerini mukayyet addetmiyorlar. Tabii hakları vardır. Ve şimdiye kadar nasıl o kuyud-ı batılaya tahammül ettiklerine şaşmamak mümkün değildir. Şimdi onlar zulmetten sıyrılmışlar, kafesten kurtulan bir kuş safiyet ve hicabıyla sağ sol demeyerek gelişi güzel uçarlar, henüz bir tarafa konmak zamanı gelmemiştir. Mutlak bir boşluk içinde uçarlar. Ta ki kanatları yoruluncaya kadar bu hal devam edecektir. Bu halde artık onlar maziye ait hiçbir şeyi hatırlarına bile getirmek istemezler. Hakları da vardır. Manen zulümden manen zulmetten ibaret o hayat-ı maziyenin istenecek bir ciheti de yok ya. Hükümet deyince karşılarına çarlığın zalim hükümeti dikiliyor, nefret ediyorlar. Kanun deyince tazyik makinaları içine düşmüş gibi titriyorlar. İştirmek bile istemi-

yorlar. Din deyince papazların kendilerini içine çektiği zulmet ve kasvet çukurları hatırlarına geliyor, alabildiğine kaçıyorlar. Medeniyet denince binlerce vahşet ve şenâât [kötülük] levhaları gözlerinin önüne dikiliyor. Ondan da kaçıyorlar. Hürriyetlerini takyid edecek önlerine ne gelmişse yakmışlar, yıkmışlar. Başiboş bir hayat. Ve kendileri gibi olmayanları da aynıyle evvelce bulundukları zalim ve zulmet zindanlarında kalmış telakki ediyorlar, onları kurtarmak için feryat edip duruyorlar. Niyetleri güzeldir. Arzuları samimidir. Bütün beşeriyetin saadetini kendileri gibi harekette telakki ediyorlar. Bütün dünya onların kafilesine karışsın, hep beraber uçulsun istiyorlar.

Hakikat ve saadetin arkasında koşacaklarına nura kavuşmak istediklerine hiç şüphe yoktur. Fakat oraya vasıl olmuşlardır, denilirse hükümde istical edilmiş, hataya düşülmüş olur çünkü inkılap henüz devam ediyor ve nerede karar kılacağı belli değildir. Ve eskisini yıktılar; tarumar ettiler, yeni hayata ait bir takım esaslar da var ettiler. Fakat bugün orada her şey hal-i ifrattır. Bu hareket itidal dairesini bulmak için daha hayli zaman ister. Fakat anladığımıza göre oraları daha çok çalkalanacak, kanlı mücadelelere sahne olacak. Bizim 324 (1908) deki ilan-ı hürriyet devrini hatırlınıza getiriniz, oradaki heyecan-ı sermestinin küçük bir numunesini görmüş olursunuz. Onlarınkisi yalnız siyasi bir inkılaptan, adamların değişmesinden ibaret değil. Asırlardan beri tesis eden hayat-ı içtimaiyeyi değiştiriyorlar. Azamet-i dava ile ortaya atılmışlar. Bu hareket saiki endişe-i şahsi olduğunu delalet etmeyecek hiçbir şey yoktur. Fakat Kolçak, Denikin, Yudenic hareketleri temsili şahsi endişelerden mütevellit idi.

....¹ için onların imarı kısa olduğu Vrangeli de ötekileri gibi akıbet bir parçalanacak, dağılacaktır. Çünkü aşk ile değil, şahsi menfaatleri hareket ediyor. Ve kendilerinden ecnebilerin ale-ti oluyor.

Bolşevik böyle mi ya? Heriflerde öyle bir aşk ve neş'e var ki insan cidden hayret ediyor, aç kalıyor, siyah kuru ekmek yiyor, yalnız ayak geziyor, yine ızdırap duymuyor. Bilakis bu halden mütelezzez oluyor. Herkesin tüfeği duvarında asılıdır. Düşman geliyor! Denildi mi herkes tüfeğini kaparak seve seve koşuyor. Bakıyorsunuz bütün şehir halkı toplanmış, taburlar teşkil etmiş, öldürüyorlar, ölüyorlar. Düşmanı mutlaka tart ediyorlar. Bu kadar fedakarlık her halde bir ışıık ve kanaat meşalesidir.

1 Mikro filminden dolayı satır sonuna gelen kelimeler çıkmadığı için okunamamıştır.

Vakıa biz bugün sıkıntı çekiyoruz diyorlar. Fakat yarın rahat edeceğiz. Biz  lsek de evlatlarımız saadete kavuşacaktır. Biz bütün beşeri kurtaracağız. Yeryüzünde selah ve saadeti tesisi edeceğiz. Onun haline baksanız acırsınız:

– Hele sen, şu eski hayatı gel  p başına koy!.. diyeceğiniz geliyor. Fakat emin olunuz ki aldanıyorsunuz. Hayalinde doğan istikbal güneşi onun gözlerini öyle kamaştırmıştır ki onun için artık hiçbir şeyin kıymeti kalmamıştır. Bugün onun yegane zevki; yetişmek, uğraşmak, ızdırap çekmektir. Ve ızdırap çekmezse o zevkten mahrum kalacak diye rahat da istemiyor. Tabii siz buna güler, belki de inanmazsınız. Hakkınız var. Biz de şaşıp kalıyorduk. Fakat ne çare ki hakikat bu merkezde.

Ne olmuş, nasıl olmuş da bu adamlar bu cazibeye tutulmuşlar? Huzur ve rahatlarını bırakarak beşerin hürriyeti için yalın ayak koşuyorlar, uğraşıyorlar? Kendileri yemiyorlar, mesela Amerika’daki fukara-i kesibesinin hürriyetini temin için yüzbinlerce liralar gönderiyorlar, hayatlarını tehlikeye koyarak propagandacılığa gidiyorlar. Herhalde bu kadar fedakarlıklar şahsi endişe ile olmaz. Bu adamlarda bir iman ve kanaat olmasa bu kadar ızdıraba katlanamazlar, onların ideallerine bakılırsa mutlaka cihanın tavrı değişecek, bütün milletler esaretten kurtulacak, çalışan halk mesaisinin semeresini başkalarına kaptırmayacak, bütün insanlar saadete kavuşacaktır.

Çok iyi, çok ulvi emeller! Ama onu temin edebilecekler mi? Tabii o bir meseledir. Ve onun için zaman ister. Bir şeyi istemek temini için başkadır, onu yapmak, saha-i fiile getirmek de başkadır. Onlar iyi olmak istiyorlar. Hem kendileri için, hem bütün milletler için. Fakat bakalım tuttukları yollar nereye varacaktır? Nerede karar kılacaklar? Onlar tecrübe devirleri geçiriyorlar tabii bu tecrübeler ucuz mamul olmuyor. Bu uğurda feda edilen nüfus milyonları açtı. Heba edilen servet milyonları geçti. Bütün memleket baştan başa sarsıldı. Her şey alt üst oldu. Fabrikalar durdu. Tarlalar s r lmedi. Meşakkat ve ızdırap her tarafı kapladı. Ama yarın daha iyi olacak? İhtimal fakat ya beklenen gaye istihsal edilemezse? Bakalım bu tecrübeye her memleketin hal ve vaziyeti müsait midir?

Mesela bizim bugünkü halimiz böyle bir zelzele-i inkılabı kattiyen mütehammil değildir. O anda yıkılır gider: Çünkü biz çok sarsıntılar geçirdik. Sonra düşmanlar dört tarafımızı sarmıştır. Böyle iken bir de dahili gaile ihdas etmek k r-ı akıl olur mu?

Hem onların bazı şeyleri var ki bizim hayatımıza uymuyor. Onlar

bizim içtimaiyatımız, iktisadiyatımız, itikadımız, ahlakıyatımız... Her hususta onların mazisine benzeseydi, bugün o hareket-i inkılabiyenin aynıyla burada da tekevvün [meydana gelme] etmesi pek tabii olurdu. Nitekim o hayata az çok müşterek olan Avrupa milletleri arasında er geç o kıyamet kopacaktır. İsteseler de, istemeseler de orada kopacaktır. Çünkü aynı hastalık orada da vardır. Bu harekete sevk eden şeriat-ı iktisadiye mesela Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da, İngiltere'de, Amerika'da vesair yerlerde var. O tazyik mutlaka bir gün kazanı patlatacaktır. Ama bizde ki hastalık onların marazı gibi değildir. Bazı hususlarda müşabehet [benzemezlik] vardır. Fakat çok hususta da ayrılır, onun için aynı tarz-ı tedaviyi tatbika kalkışmak bence kattiyen doğru olmaz. Adi bir taklitçilik olur ki bizim çektiğimiz hep bu yüzdendir. Nasıl Garbı körü körüne taklit etmemiz faide vermemişse bu defa da müdebbirane hareket etmezsek yine zararlı çıkarız.

Ama maksadım yanlış anlaşılmasın. Bu azim inkılaba karşı bigane kalmak fikrinde değilim. Bu nakle ne kadar mümkünse o kadar büyük bir ehemmiyet ve ciddiyet ile alakadar olmalıyız. Ve bu alem-i şumul inkılabın bütün sefahatını takip etmeliyiz. Bundan ne surette istifade mümkünse katiyen ihmal etmemeliyiz. Zaten bizim en büyük kusurumuz odur. Hadisat-ı cihan ile, inkılab-ı efkar ile hiç alakadar olmuyoruz. Dünyalar alt üst oluyor. Beşeriyet türden türe gidiyor. İlimde büyük büyük inkılaplar vukua geliyor. Biz bu tahavvülata külliyyen bigane bir halde sedd-i Çin arkasında yumularak eski bildiklerimizle yaşamak, eski düşüncelerimizle kavrulmak istiyoruz. Fakat bir de bakıyoruz ki cihan başka cihan olmuş; ilimde, fende, sanaatda, fikirde azim terakkiler husule gelmiş: İnsanlar göklere çıkmış, kuşlar gibi uçuyorlar. Denizlerin dibine inmiş, balıklar gibi su altından gidiyorlar.. Bütün kuvve-i tabiiyeyi yed-i teshirlerine almışlar, bu arada bütün cihanla konuşuyorlar. Milletler ellerini kollarını bağlayan esaret zincirlerini kırmışlar, fertler etrafını ihata eden zülüm şebekelerini parçalamışlar, Allahın insanlara büyük bir nimeti olan hürriyetlerine kavuşmuşlar, insan gibi yaşıyorlar, Allahın insanlar için yaratmış olduğu bi-payan nimetlerden müstefid oluyorlar. Kendi memleketlerini imar ettikten, kendi hayat-ı içtimaiyeleri tanzim olduktan sonra bir seyl-i huruşan gibi etrafa taşıyorlar, yayılıyorlar. O zaman ayaklarımız suya erer. Hayretten elimiz böğrümüzde kalır. Dağları taşları devirip gelen o coşkun sulu çamuru durdurmak isteriz. Acı tecrübelerle aczimizi anlarız. O kuvvetin zebunu olarak ricaddan başka elimizden bir şey gelmiyor. Onlar semayı terakkide yükseldikçe biz ze-

min-i inhitatta alçalırız. Onlar asırlarca süren mesai neticesinde vasil oldukları dereceye biz bir hamlede fırlamak isteriz. Bittabi nasibimiz hüsrandan başka bir şey olmaz. Canbazın ip üstündeki hünerlerini yerde taklit eden soytarı gibi biz de onların şekillerini almakla kendimizi o dereceye vasil olmuş addediyoruz. Felaketten felakete yuvarlanıp gidiyoruz.

Beşeriyet için hayatta bir an bile tevkif yoktur. Alem-i insaniyet mütemadiyen devirden devire intikal ediyor. Bu tahvilata bigane kalan milletler için nasıl hak hayat olur? Bugün karşıdaki sahillerde aynı bir fikir inkılabı vukua gelmiş, biraz dikkat edilse tutuşan yangının alevleri görülebilecektir. Zan eder misiniz ki bu inkılap bütün cihana sirayet etmeyecektir? Bu bir tufandır ki bunun önünde duracak hiçbir kuvvet yoktur. Çok geçmeyecek, bu tufan bütün dünyayı kaplayacaktır. Bugün akli başında olan her millet Rusya'da infilak eden bu inkılap ile alakadardır. Aynı hastalığa duçar olan nice devlet tahtları bugün gıcırıyor. Her millet bu sarsıntıyı nasıl geçireceğim diye endişe edip duruyor. Vakıa biz onlar gibi değiliz. Bizim bünye-i içtimaiyemiz onlardan farklıdır. Bu sarsıntıdan onlar gibi bizim, biz Müslüman aleminin pervamız yoktur. Fakat böyle olmakla beraber, o hareketi karşılamalıyız. O coşkun selin memleketimizde tahribat ikana [yapma] meydan bulmaması için şimdiden bünye-i içtimaiimizin icabı vechile lazım gelen mecraları hazırlamalıyız. O vakit şarktaki bu inkılaptan beklediğimiz faideyi istihsal etmiş oluruz. Yoksa her zaman ki gibi bu inkılabı da iptidasında yabancı kalırsak sonra en ziyade ezilen yine biz oluruz.

Bugün biz her millettten ziyade bu inkılap ile alakadar olmalıyız. Muhtelif mesleklere mensup müteaddid heyetleri Rusya'ya göndermeliyiz. Bu hareket-i içtimaiyeyi yakından tetkik ve tettebbu' ettirmeliyiz.

Yalnız ricali siyasiyeden mürekkep heyetler göndermekle iktifa etmemeliyiz. Hukuk şinaslardan mürekkep bir heyet göndermeliyiz. Arkasından ulemadan mürekkep bir heyet göndermeliyiz. İktisadi yönden mürekkep bir heyet göndermeliyiz. Askerlerden mürekkep bir heyet göndermeliyiz. İlah... Bu inkılabın mahiyet-i hakikiyesine infaz-ı nazar için böyle ayrı ayrı heyetlerin gözüyle tetkik ettirmek lazımdır. Onların verecekleri raporları mezc ve tevhid ile esaslı bir fikir hasıl ettikten sonra ihtiyar olunacak hatt-ı hareket bittabi milletimiz için faideli olur.

Biz bugün iddia edebilir miyiz ki bu şekl-i siyasi ile münfesiğ garbın küflenmiş nazariyet ve kanunlarıyla hukuk, refah ve saadetini te-

min ederiz? Zannetmem ki bunu iddia edebilecek akıllı başında bir adam bulunabilsin. Tanzimat'dan beri bu kadar zaman geçti, bu sahte taklitçilikten zarardan başka ne faide hasil oldu? Şekilden şekle girdik. Yine adaleti temin edemedik. Halka refah ve saadet yüzü gösteremedik. Nice zamanlardan beridir hep müsellâh sıfatıyla halkı oradan oraya sürükleyip durduk. Maatteessüf sahil-i selamet ve saadete çıkarmaya muvaffak olamadık. Demek ki tuttuğumuz usullerden faide yoktur. Artık daha ziyade tecrübeye lüzum kalmamıştır, zannedirim. Biz başkalarını taklitçilikten vazgeçmeliyiz. Doğrudan doğruya halkın ihtiyacını nazarı dikkate almalı, halkın dertlerini dinlemeli, ona göre sade ve iv'icesiz bir şekl-i idare kararlaştırmalıyız. Şimdiye kadar halkı kendimize doğru çekip durduk. Hiç bir faide hasil olmadı. Şimdi biraz da halka doğru gidelim, bakalım ne netice hasil olur? Ama yine her zamanki gibi modaya tabi olarak taklitçilik hevesine kapılırsak tabii bu fırsattan da istifademiz olmaz. Meseleyi ciddi ve ilmi bir surette tetkik edelim. Rusya'ya göndereceğimiz adamlar hoppa züppe kimseler olmamalı. Akıllı başında, ağır ve mütefekkir, milletlerin ruhuna, içtimaiyatına vakıf zevat olmalı. Onlar halkın refahı ve saadeti için tutulan usulleri tetkik etmeliler. Sonra burada milletin ahval-i içtimaiye ve ruhiyesi nasıl hareket etmek icap ediyorsa o tarikten ayrılmayarak yürümeliler. Yoksa alayişe kapılarak orada her görülen şey burada aynen tatbiki kalkışılacak olursa zan ederim ki zarardan başka bir netice hasil olmaz.

Biz orada Türklerden bazı gençler gördük. Fikirlerini, hareketlerini hiç beğenmedik. Eğer onların kafasıyla hareket edecek olursak üç günde Anadolu'nun altı üstüne gelir. Bırakınız ki onların kafalarına uyacak Anadolu'da kimse bulunmaz. Biçareler. Kendi içimizden oldukları halde memleketimizin ahvaline o kadar yabancı görünce insan hayret ediyor.

Hasılı bu mesele çok öyle kolay kolay hüküm Bu hususda kati fikir yürütebilmeye bizim bıdaamız [bilgi] kafi değil kendi fikrimize göre bazı çok beğendik. Fakat ba'zı hafsalamız almadı. Zaten onlarda henüz tamamiyle tahrir etmediler. Kem kûm. Bazıları çok müfrit halis komünistler. Bunlar din bir şey tanımıyorlar. Bir kısmı daha mutedil ki bunlarda Bolşevikler herkes istediği bir dine mensup ve bulunduğu dinde serbest diyorlar. Tabii bunların arasında münakaşalar, mübarezeler vardır. Onlar tecrübe devri geçiriyorlar. Ve kendileri daha ziyade itidale meylediyorlar. Hiç münakaşa yokmuş, komünist Bolşeviklik hakkında hiç kimsenin söz söylemeye selahiyeti

yokmuş, en şedit cezaları tatbik ederlermiş fakat şimdi artık bu şed geçmişler. Aleyhlerinde söylenen dinliyorlar. Hatta bir gün Zinoviye kongrede kalkıp dedi ki:

– Her kim Bolşeviklerden bir işkence gördüyse açık söylesin. Hiç kimseden korkunuz olmasın. Biz kusurlarımızı ıslah ihtimal ki bazen hata ederiz. Fakat hatamızı tashih etmek vazifemizdir. şeyleri siz bizden daha iyi görebilirsiniz. Onun için herkesin ihtar-ı hayırhanane bulunmasını temenni ederiz.

Bunun üzerine Azerbaycanlı Bolşeviklerden uzun uzadıya bulundu.

– Filan yerde şöyle zulüm falan mahalde şöyle haksız ettiniz, filan hususunda yanlış harekette bulundunuz diye birer birer saydı. Hepsi zabıt ceridesine geçti. Eskisine göre şimdi hayli itidal vardır, zan ve gittikçe daha ziyade itidal dairesine geleceklerdir. Onun için oradaki inkılap henüz karar kılmamış bizim fikrimize göre orada efkar bir daha çalkandıktan sonra nihayet mutedil sosyalist hükümet tesis edi ve bu şekil bütün cihanda (tamim) cektir. Onun için mesele naziktir. Alayışe kapılmamak, ... ihtiyatlı, ve düşünür kafalı olmak lazımdır.

Meselenin bir de siyasi vardır ki bunu hüsn-ü idare etmek siyasiye için en mühim bir vazife Şarkı ve bütün İslam alemini emperyalist ve kapitalist garbın tahakküm ve esaretinden kurtulmak istersek mutlaka Bolşeviklerle beraber hareket etmek mecburiyetinde olduğumuzu anlamalıyız. Madem ki bugün Bolşevikler İngilizlerle ve müttefikleriyle hal-i muhasamadadırlar. Bizim için bu büyük bir fırsattır. Biz onlara muhtaç olduğumuz gibi onların da bize ihtiyaçları vardır. Kongrede bütün Şark akvamının bize karşı olan teveccüh ve rabitalarını gördük. Tabii Zinoviye gibi akıllı bir adamın nazarı dikkate almıştır. Şarkı kendileriyle beraber hareket ettirmek için mutlaka şarkın başında bizim olmamız zaruridir. İslam akvamının hissiyatı ihmal edilemez. Bugün Bolşeviklerin en büyük hasmı İngilizlerdir. Ve Asya'da İngiliz tahakkümünü kırmak Bolşeviklik için bir hayat memmat meselesidir. İngiliz'in ser-nigun [baş aşağı olmuş] olması ise mutlaka şark akvamının hareket ve kıyamına vabestedir. Enternasyonal'in Bakü'de toplanmasında büyük bir hikmet-i siyasiye vardır. Lehistan'da kazanamayan Bolşevikler bunun intikamını Şarkda, Hindistan'da alacaklardır. Onun için hem hudut olan Afganistan'a pek ehemmiyet veriyorlar. Afgan ordusunu tanzim ve tensik için ellerinden gelen muaveneti diriğ etmiyorlar. Şimdi de Azarbeycan'da seferberlik ilan etti-

ler. İran'da bulunan İngilizlere karşı bir sefer hazırlanıyor. Ahiren Re-meşat'ı işgal eden İngilizleri Enzeli'ye sokmamak, Bahr-i Hazer sahil-lerinden uzak bulundurmak lazımdır. Diğer taraftan Vrangeli ile Ak-say-ı Şarkdaki Simyanof ordularının da hesabı kesilmek zaruridir. Yi-ne Bolşevikler için hal olunacak daha hayli mesele vardır. Ve bütün bu mesaiyle de Müslümanların beraber hareketi lazımdır. Müslüman kavimlerin bazıları için dekaikine vakıftırlar. Bolşeviklerle anlaşarak istiklallerini temin etmek ve kuvvetlenmek istiyorlar. Zaten bugün şark akvamı için, yani mahkum milletler için bundan başka bir poli-tika takibi katiyen muvafık değildir. Bolşeviklere karşı hareket İngi-lizlerin ekmeğine yağ sürmektir. Bu ise mahkumiyetten kurtulmamak demektir. Nitekim Azerbaycan'daki Müsavat Fırkası her nasılsa böy-le bir hata irtikap ettiler. Bolşeviklere muarız bir vaziyet aldılar, vaz-iyeti layıkıyla ihata edemediler. Halbuki Bolşevikler için gaz meselesi hayat memmat meselesidir. Bakû'den Bolşevikler istifade etmezse yaşa-yamazlar, ne şimendiferleri işleyebilir, ne Bahr-i Hazer'deki vapurları. Azerbaycan hükümeti Rusya'nın bu ihtiyacını mutlaka nazarı dikka-te almak mecburiyetinde idi. Bu hususta ne kadar fedakarlık yapmak mümkünse yapacaktı. İş selahen tasfiye edecekti. Bolşevikleri bir dost sıfatıyla kabul edecekti. Halbuki maateessüf böyle olmadı. İngi-liz hile ve tesvilatı orada da kan dökülmesine sebep oldu. Gence hadi-sesinde binlerce Müslüman telef oldu. Ermeniler bu mesele de büyük bir rol çevirdiler. Her halde Bolşeviklerin Azerbaycan'a bu surette giri-şi iyi olmadı. Azerbaycan'ın ordusu dağıldı. Ermeniler bir müddet için bundan çok istifade ettiler. Vakıa şimdi mesele başka bir safhaya giri-yor. Fakat neye yaradı? Azerbaycan diplomatları sanki siyaset mi gös-terdiler! Her ne ise şimdi bu meselenin münakaşası zamanı değildir.

Maksadım bugün Şark akvamının Bolşeviklerle anlaşması mena-fi hayatiyeleri icabatından olduğunu arz etmektir. Nitekim bu haki-kati idrak edenlerin ekseriyeti teşkil ettiğini maal memnuniye gör-dük. (Şura) usulü idaresi Şark milletleri arasında günden güne teem-müm ediyor. Kongrenin dağılacağı sırada idi, Buhara'da da şura hü-kümeti ilan olundu.

Bütün İslam akvamının aynı şekl-i idareyi kabul etmeleri beynel-İs-lamın vahadeti temin nokta-i nazarından hakikaten şayanı hamiyettir. Eğer bu mesele bi-idrak ve ihata edecek mütefekkir İslam uleması ol-sa iş başka türlü olur. Hatta bazı müteassıb Hıristiyanlar İslam akya-mının intibahı bir ittihad-ı İslam meselesi ortaya çıkaracağını ileri sü-rerek Bolşevikleri Müslümanlarla beraber hareketten mani etmek is-

tiyorlar. Bunlara karşı böyle bir ittihada mümanaat olunacağına dair teminat veriliyor. Biz böyle bir teminat verilmesini doğru addederiz. Çünkü Müslümanların Bolşeviklere yardım etmesi de İslav ittiha-dını husule getirmek için değildir. Lenin İslam akvamının intibah ve kıyamını zaruri addediyor. Ve bir gün din meselesinin mevzuu bahis olmadığını ileri sürüyor. Fil hakika bugünkü mesele emperyalist kapitalist meselesidir. Yani zalimler ile mazlumlar mübarezesidir. Ruslar gibi Müslümanlarında bunu idrak etmeleri lazımdır. İleride ne olacak? O Müslümanların dirayet ve kıyasetine tabi bir meseledir. Bugün karşıımızdaki müşterek düşmanı tepelemek meselesi vardır. Bugün mahkumiyetten kurtularak Şark milletlerinin istiklallerini temin etmek meselesi vardır. Bunun neticesi ne olur? Gözümüzü açarsak herhalde bizim için zararlı olmaz, zannediyorum. Ruslar bile bugün bunun neticesinden korkmayarak Asya'yı ıslah ediyorlar. O halde Bolşeviklere karşı muarız bir vaziyet almak İslam'ın sınıfı aliyesi için katiyen muvafık değildir. Çünkü bugünkü mesele insaniyet meselesi, zalim-zulüm meselesidir. Mahkum milletleri esaretten halas etmek, şarkı garbın tahakkümünden kurtarmak, hepimizin düşmanı olan İngiliz ve müttefiklerini ser-nigun etmekten başka şeyleri düşünmek doğru değildir. Hele bir kere düşmanın başı eğilsinde artık Ruslarla dostluğumuzun devamına mani bir şey kalmasın. Onun için Bolşeviklerle münasebet-i hüsn tesisi etmek ve bunu esaslandırmak menafi-i aliy-i İslamiye icabatındandır.

Bu mesele çok ehemmiyetlidir. Bunun ehemmiyetini herkesden ziyade İslam ulemasının takdir etmesi lazımdır. Fakat ne çareki bizim ulemalarımız İslam akvamının hayat-ı siyasiyelerine aid bu gibi meselelerle hiç iştigal etmiyorlar. İslamı hizmetin yollarını bilmiyorlar.

Bazıları da maalesef adi fukaracılık cereyanlarına kaptırmışlar, bu kesin nazarla İslamın menafi-i aliyesini takdir edemiyorlar. Bugün Anadolu kıyam ve hareketinin, Anadolu kuva-yı milliyesinin Asya'daki ehemmiyet ve azametini görseler o vakit belki hakikati anarlardı. Bugün mazlumlara –ki bunların ekseriyetini teşkil eden Müslümanlardır– hizmet zamanıdır. Böyle bir fırsatın bir daha zuhur edeceği ne bellidir? Bundan istifade etmemek gūnahtır. Vakıa bu meseleler naziktir. İki taraflı kılıç gibidir. Ama hüsn-ü idare edilirse hiç şüphesiz menfaatten başka bir şey hasıl olmaz. Onun için istiyorum ki Rusya'ya, Asya'ya çok heyetler gönderilsin. Bilhassa ulema bu işin azamet ve ehemmiyetini takdir etsinler de bütūn mevcudiyetleriyle çalışsınlar. Mahkum milletlerin istiklali mübarezesinde ön saflara geçsinler;

halkı irşat ederek vahdeti temin etsinler. İstikbal biz mazlum milletlerindir. İngilizlerin ve müttefikleri olan zalimlerin yıkılacağı zaman tekarüb etmiştir. Kongreye iştirak eden üçbinbeşyüz murahhas hep bu kanaatle memleketlerine avdet ettiler. Allah cümlemizi mücahede-mizde muvaffak etsin.

17 Teşrinevvel 336 Sinop

Bakü'de Baha Sait Bey Tarafından İmzalanan Anlaşma Üzerine M. Kemal'in Karabekir, Rauf ve Vasıf Beylere Gönderdiği Telgraflar

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV,
Der. Nimet Arslan, A.Ü. Basımevi, 1964. s. 294-297

Ankara: 16/4/1336 15 Kolordu Kumandanı
Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine
C. 13/4/1336 şifreye:

İmza edilmek üzere Kara Vasıf Bey tarafından gönderilen itilafname suretini arzetmiştim. Buna verdiğim cevabı ve bu münasebetle Rauf Bey'e yazdığım telgrafı aynen âtide arz ediyorum. Kattiyen imza etmedim ve Rauf Bey de hiçbir muamelede bulunmadı. Baha Sait Bey yalan işaa ediyor. Kara Vasıf Bey Karakol Cemiyeti namına malumatımız hilafına imza etmiş ise bundan da malumatımız ve buna muvafakatimiz yoktur. Bu hususta ıtlılınız haricinde hiçbir muamele yapıladığına itimadı tam buyurarak arzu buyurulduğu gibi red ve tekzip ve Bolşevik ve Kafkas işlerinde vukubulacak tasavvurat ve teşebbüsâtımızı aynen zâtıalınıza arz etmedikçe bundan sonra da hiçbir şey yapılmayacağını arz ederim.

(Rauf Bey'e yazılan mektubun suretidir.)

Vasıf Bey'in tarafı âlinizden dahi mütalaa buyrulduğu beyan edilen 20 Şubat 1336 tarihli mektubu ve iki kıt'a melfufu alındı. Esas mesail hakkında serdi mütalaadan evvel şunu dikkati âlinize vaz ederiz. Vasıf Bey'in dahil ve harice karşı Karakol Cemiyeti namı altında mustakil bir komitenin Heyeti Merkeziyesi olarak hareket ettiği ve Baha Sait Bey'in Karakol Cemiyeti'nin ve Uşak Kongresi'nin selahiyattar ve mustakil murahhası olarak Bolşeviklerle bütûn memleketin mukadderatına ait muahedat aktettiği sabit oluyor. Vasıf Bey'e cevaben yazdığımız mektupta Karakol Cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen mustakil harekete mezun bir Heyeti Merkeziyesini ve Baha Sait Bey'in sıfat ve selahiyetini tanınamakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve selahiyette başlamış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasa mazur olduğumuzu bildirdik. Vasıf Bey ve rûfekasını sadece Anadolu ve Rumeli Mudafaai Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyeti Merkeziyesi olarak tanıdığımızdan böyle olduğu temin ve teyit edilmedikçe ve mühim mukarreratın sabık Heyeti Merkeziye azasından olup İstanbul'da bulunan rûfekanın müzakere ve münakaşasından geçtiği anlaşılmadıkça nazarı itibare alınmayacağı yazılmıştır. Vasıf Bey'in mektubunda İstanbul'a Bolşevik murahhası olarak Miralay İlyacef'in geldiği ve yapılacak ittifaknameyi mumaileyhin alıp götürceği mukayettir. Zatiâliniz bu zatla görüştünüz mü? Filhakika selahiyete malik midir? Ve bugün imzamız tahtında yedine bir vesika vermek hususundaki reyiniz nedir? Bundan başka Baha Sait Bey'in yaptığı 15 maddelik muahedenameyi gördünüz mü? Bizce bu muahedename mevaddında bir defa sahtekarlık vardır. Çünkü Türkiye Hükûmeti Muvakkatei İhtilaliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi ve Karakol Cemiyeti İhtilaliyesi gibi ifadeler mugayyiri hakikittir. Muahedename mevaddı umumiyetle bugünden ifasını deruhte edemeyeceğimiz hususâtı ihtiva ediyor. Zatiâliniz bizzat İlyacef ile görüşüp selâhiyetini anladıktan sonra bugün için deruhte edebileceğimiz noktalarını ihtiva etmek üzere kısa bir ittifakname esası hazırlar ve onu şifre ile bize bildirirsiniz. Biz de bir taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair noktai nazarlarını istimzac ederiz. Ancak ondan sonra taahhûdatta bulunabiliriz ve taahhûdatımızın Karakol Cemiyeti, Uşak Kongre-

si Heyeti icraiyesi gibi heyetler tarafından teyidine ve bu suretle hari-
ce karşı vahdeti tammeye malik olmadığımızı ishar ve işaaya meydan
vermeye de bittabi razı olmayız. Vasıf Bey ve rûfekaşile Karakol me-
selesi hakkında pek ciddi olarak görüşmenizi rica ederim. Eğer bu ar-
kadaşlar bizim evvelce Karakol'un intişar etmemesi hakkında verdiği-
miz kararlar yaptığımız tebligatı nazari itibara almamışlar ise bize kar-
şı doğru hareket etmemiş olurlar. Ve fimabaad aynı tarzı harekete de-
vamları takdirde kendilerile muamele ve irtibatı kat'etmek mecburi-
yetinde kalacağımızı kendilerine anlatınız. Halil ve Nuri Paşalara Er-
zurum üzerinden yeni talimat gönderilmiştir. İcap ederse delâleti âli-
nizle de göndeririz. Kafkasya'ya bir murahhas göndermek lazımsa Be-
kir Sami Bey'in gitmesi lüzumunda musirrim. İşte Baha Bey'in maks-
da ve gösterilen itimada karşı ne yolda muamele ettiği meydandadır.
Edip Bey ne maksatla ve ne vakit İtalya'ya gönderilmiştir? Miri mu-
maileyh için Vasıf Bey'in talep ettiği vesika ve talimatı verebilmek için
evvela bunun sıfat ve selahiyeti ve sebebi seyahatini bilmek lazımdır.

İkinci Suret

(Vasıf Bey biraderimize)

26 Şubat 1336 tarihli mektupları ve melfufatı buradaki rûfeka ile be-
raber kemali ehemmiyetle okuduk. Mektubunuz iki muhim mutalaa
hakkında izahat ve mutalâatı ihtiva ediyor. Melfufatta Türkiye ahval
ve hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heye-
ti İcraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasya'daki murahhas Baha Sait
Bey'in Bolşeviklerle yaptığı bir muahedename müsveddesi ile bunun
mevaddı hakkında tadilat ve izahatı havi bir mütalaanamedir. Bolşe-
viklerle irtibat ve vifak Anadolu vaziyeti atiyesi başlı başına mühim
ve umum milletin hayatına müteallik mesailendir. Mektubu alileri-
nin ve melfufatı muhteviyatında Türkiye Hükümeti muvakkatei ih-
tilaliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi ve Karakol
Cemiyeti İhtilaliyesi gibi ifadeler tesadüf edilmiştir. Bir de muahe-
denin tarafımızdan tebyiz ve imzasından sonra Karakol tarafından da
mühûrlettirileceği zikrediliyor. Karakol Cemiyeti Nizamnamesi tara-
fınızdan tanzim ve badettabı kıtaata gönderilmesini müteakip bunun
tatbikatında mazarrat gördüğümüz ve kongreler mukarreratıle tesbit
edilen esasata mutabık olmadıktan başka vahdeti umumiye ve milli-
yemizi ihlal edeceği mülâhazasile hiçbir tarafta tatbik edilmemesinin

tamim etmiştik. Ve zatıâlinizle Sivas'ta görüştüğümüzde bu cemiyeti izah ve Karakol Nizamnamesinde mevzuubahis büyük erkânı harbiyeden maksat ne olduğu izah edilmiştir. Zatıâliniz Anadolu'daki teşebbusattan malumattar olmadığınız bir sırada böyle bir nizamname kaleme aldığınızı ve bu cemiyet teşekkül ve taazuf ettiği taktirde büyük erkânı harbiyenin Heyeti Temsiliye olacağını ifade buyurmuşunuz. Biz bütün rufekanın Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin esasatı dahilinde çalıştığı dahili ve harici tedabiri siyasiye ve icraiye den millete karşı, dünyaya karşı ve tarihe karşı Heyeti Temsiliyenin mes'ul bulunduğu kanaatindeyiz. Baha Sait Bey'in kullandığı sıfat ve selâhiyetten haberdar olmadığımızdan ve İstanbul'da harice karşı müstakil bir mevcudiyet izharından ve harekâtunda müstakil olan bir Heyet Merkeziyenin vücudunu bilmediğimizden Baha Sait Bey'in kabiliyeti icraiyesi muhtacı tetkik görülen taahhüdatı üzerine Karakol Cemiyeti Heyeti Merkeziyesile beraber vaz'ı imza etmekte maruz olduğumuz gibi arkadaşlarımızın bu tarzda hareketi de ezheri cihet menafii memlekete mugayir görürüz. Gerek zatıâlinizi ve gerek zatıâlinizle beraber çalışan arkadaşımızı Heyeti Temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Heyeti Merkeziyesi olarak tanımaktadır. Yoksa siyaseti dahiliye ve hariciye de ayrı ayrı komitenin itilaf etmiş şekline delalet edecek her türlü muamelat ve tezahüratı kat'iyen red ederiz. Eğer memleket ve milletin menafii âliyesi müşterek ve müttehit çalışmamızı iktiza gerektiriyorsa müşarekei efâliniz [ortak işleriniz] ancak âmalı milliye mutabakatı fiilen sabit olmuş bulunan esasatı malume dairesinde cereyan edebilir. Ahval ve hadisat şekli hazrın ve esasatı mesrudenin [söylenmiş esasların] tadil ve tebdilini iktiza ettirirse yine bilcümle alakadarının malumat ve mutalaatı inzimam etmek ve orduyu binnetice anarşiye duçar etmekten tevakki edilerek olabilir. Binaenaleyh gerek Bolşeviklerle irtibat ve ittifak meselesinde ve gerek tedabiri atiyenin itihazında Müdafaai Hukuk İstanbul Heyeti Merkeziyesile muhabere ve muamelede bulunduğumuzun teyit ve temin edildiği ve bu gibi muhim mukarreratın orada bulunan Heyeti Temsiliye azasından netice müzakeratına iktiran ettiğine dair izahata intizar ederiz. Bitti.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Dergi ve Gazeteler

Açıksöz. 1920. Kastamonu.

İstikbal. 1920. Trabzon.

Albayrak. 1920. Erzurum.

Dünya Gazetesi. 1956-57. İstanbul.

Hakimiyet-i Milliye. 15 Nisan 1923. Ankara.

Son Posta. 1. İnciteşrin 1936-Mayıs 1937. İstanbul.

Tanin, Tarihi Mektuplar. 1944-1945. İstanbul.

Harp Vesikaları Dergisi. 1957. Haziran. Sayı: 20. Ankara.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. 1998, Haziran. Sayı: 106. Yıl 47. Ankara.

Yakın Tarihimiz. 1962. Cilt I-II-III-IV. İstanbul.

Kitap ve Makaleler

Abadan, Yavuz., 1964, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*. Varlık Yayınevi: İstanbul.

Adivar, Halide E., 1998, *Ateşten Gömlek*. Cumhuriyet Yayınları: İstanbul.

Adivar, Halide E., 1998-I-II-III, *Türkün Ateşle İmtahanı*. Cumhuriyet Yayınları: İstanbul.

Ahmad, Feroz., 1995, *İttihat ve Terakki. 1908-1914*. Kaynak Yayınları: İstanbul.

Ahmad, Feroz., 1996, *İttihatçılıktan Kemalizme*. 3. Baskı. Kaynak Yayınları: İstanbul.

Ahmet İzzet Paşa., 1993, *Feryadım*. 2 Cilt. Edit. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar. Nehir Yayınları: İstanbul.

Ağaoğlu, Samet., 1999, *Kuvayı Milliye Ruhu*. Kaynak Yayınları: İstanbul.

Akal, Emel., 2005, *Türkiye Komünist Partisinde Dr Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü*. TUSTAV Yayınları: İstanbul.

- Akal, Emel., 2005a, "Feminizmin Yetmediği Yer. Stasova, Sultangaligef, Zeki Velidov ve Mustafa Suphi". *Tarih ve Toplum Dergisi*. 2005 Bahar. Sayı: 1.
- Akal, Emel., 2002, "Mebuslara ve İcra Vekillerine Sunulan Raporlara Göre Bolşevizm Nasıl İlerliyor?". *Tarih ve Toplum Dergisi*. Eylül 2002. Cilt 38. Sayı 225. s. 7-16.
- Akal, Emel., 2001, "Dr. Ş. Hüsnü'nün Bir Konuşmasında ve İttihat Terakki Ekranının Yazışmalarında M. Suphi". *Toplumsal Tarih Dergisi*. Ekim 2001. No. 94. s. 6-12.
- Akal, Emel., 2006. "Ankara Hükümetinin Temsilcisi Dr Fuat Sabit'in, Mustafa Suphi'ye Moskova'daki Faaliyetleri Hakkındaki Raporu". *Mülkiye Dergisi*, Güz 2006, sayı 253.
- Akbulut, Dursun Ali., 1991, *Albayrak Olayı*. (Yayınevi yok) Erzurum.
- Akşin, Sina., 1998, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Akşin, Sina., 1998-I-II, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. İki Cilt. Türkiye İş Bankası Yayınları: Ankara.
- Akşin, Sina., 1995, (Der). *Türkiye Tarihi. Çağdaş Türkiye*. 4. Cilt. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Akşin, Sina., 1983, "Mustafa Kemal Atatürk'ün İktidar Yolu". Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk. Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Akyüz, Yahya., 1988, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*. TTK Basımevi: Ankara.
- Akyol, Taha., 1999, *Mezhep ve Devlet*. Milliyet Yayınları: Ankara.
- Albayrak, Hüseyin., 1994, *Trabzon Basın Tarihi*. Ankara.
- Albayrak, Mustafa., 1998, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: Ankara.
- Alkan, Mustafa., 1994, "Milli Mücadelenin Büyük Şahsiyeti Hüseyin Rauf Orbay". *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*. Gazi Üniversitesi Yay: Ankara.
- Altay, Fahrettin., 1970, *10 Yıl Savaş 1912-22 ve Sonrası*. İnsel Yayınları: İstanbul.
- Altıntaş, Ahmet., 1995, *Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasi Kökenleri*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası. 1993.T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: Ankara.
- Apak, Rahmi., 1990, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Apak, Rahmi., 1988, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Araz, Nezihe., 1998, *Mustafa Kemal'in Devlet Paşası*. Dünya Yayınları: İstanbul.
- Arıburnu, Kemal., 1997. *Sivas Kongresi*. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Arıkan, Zeki., 1997, *Tarihimiz ve Cumhuriyet. Muhittin Birgen (18851951)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Arif, Mehmet., 1970, *Miralay Arif'in Hatıratı 1919-1923*. Yeni İstanbul Yayınları: İstanbul.
- Arsan, Nimet., 1964, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. IV. Cilt. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: Ankara.

- Aslan, Yavuz., 2001, *TBMM Hükümeti. Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu. Yeni Türkiye Yayınları*: Ankara.
- Aslan, Yavuz., 1997, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi. Türk Tarih Kurumu*: Ankara.
- Atatürk, Mustafa Kemal., 2001, *Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt V. Kaynak Yayınları*: İstanbul.
- Atatürk, Mustafa Kemal., 1999, *Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt I. Kaynak Yayınları*: İstanbul.
- Atatürk, Mustafa Kemal., 1999a, *Nutuk. IV Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları*: Ankara.
- Atatürk, Mustafa Kemal., 1985, *Söylev. 1985-b Belgeler. İki Cilt. Edit. Hıfzı Velet Velidedeoğlu. Çağdaş Yayınları*: İstanbul.
- Atatürk, Mustafa Kemal., 1967, *Nutuk. 3 Cilt. Milli Eğitim Basımevi*: İstanbul.
- Atay, Falih Rıfkı., 1969, *Çankaya. Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi*: İstanbul.
- Atay, Falih Rıfkı., 1964, *Zeytindağı. Varlık Yayınevi*: İstanbul.
- Atay, Falih Rıfkı., 1955, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları. Sel Yayınları*: İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan., 1986, *Milli Kurtuluş Tarihi. III. ve IV. Cilt. Tekin Yayınları*: İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan., 1974, *Milli Kurtuluş Tarihi. I. ve II. Cilt. İstanbul Matbaası*: İstanbul.
- Aybars, Ergün., 1995, *İstiklal Mahkemeleri. İleri Kitabevi Yayınları*: İzmir.
- Aydemir, Şevket Süreyya., 1995-I-II, *Enver Paşa. Remzi Kitapevi*: İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya., 1992, *Enver Paşa. III. Cilt. Remzi Kitapevi*: İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya., 1966, *Tek Adam. Üç Cilt. Remzi Kitapevi*: İstanbul.
- Aydın, Mesut., 1992, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri. Boğaziçi Yayınları*: İstanbul.
- Aydinel, Sıtkı., 2002, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları*: Ankara.
- Aydoğan, Erdal ve Şaban Ortak., 2000, *Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü. Arba Yayınları*: İstanbul.
- Balcıoğlu, Mustafa., 2001, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete. Nobel Yayın Dağıtım*: Ankara.
- Balkan, Fuat., 1998, *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları. Arma Yayınları*: İstanbul.
- Banarlı, Nihat Sami., 1960, *Yahya Kemal'in Hatıraları. Yahya Kemal Enstitüsü ve İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları*: İstanbul.
- Bayar, Celal., 1967, *Ben de Yazdım. Sekiz Cilt. Baha Matbaası*: İstanbul.
- Baydar, Oya., 1982, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (1). Infograph: Frankfurt*.
- Baykal, Bekir Sıtkı., 1989, *Heyet-i Temsiliye Kararları. TTK Basımevi*: Ankara.
- Baykal, Hülya., 1989, *Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Mart, sayı: 14. Sayfa: 379-439*.
- Bayur, Hikmet., 1990, *Ermeni Meselesi-I. Cumhuriyet Yayınları*: İstanbul.

- Bayur, Hikmet., 1971, *Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı dışarıda Akımlar. Belleten. Sayı:XXXV/140, Sayfa: 587-654.*
- Bayur, Hikmet., 1970, *Atatürk Hayatı ve Eseri.* Güven Basımevi: Ankara.
- Berkes; Niyazi., 1975, *Türk Düşününde Batı Sorunu.* Bilgi yayınevi: Ankara.
- Berzeg; Sefer., 1990, *Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkes Göçmenleri.* Nart Yayıncılık: İstanbul.
- Beyatlı, Yahya Kemal., 1975. *Tarih Musahabeleri.* Yahya Kemal Enstitüsü ve İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları: İstanbul.
- Beyatlı, Yahya Kemal., 1973, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım.* Yahya Kemal Enstitüsü ve İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları: İstanbul.
- Beyatlı, Yahya Kemal., 1968, *Siyasi ve Edebi Portreler.* Yahya Kemal Enstitüsü: İstanbul.
- Bıyıklıoğlu, Tefik., 1992, *Trakya'da Milli Mücadele.* TTK: Ankara.
- Bilen, İsmail. <http://www.tustav.org/arsivler/1975> 1. doc
- Bilgehan, Gülsün., 1995, *Mevhibe.* Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Bilgi, Nejd., 1997, *Dr. Mehmet Reşit Şahingiray Hayatı ve Hatıraları.* Akademi Kitabevi: İzmir.
- Bleda, Mithat Şükrü., 1979, *İmparatorluğun Çöküşü.* Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Borak, Sadi., 1998, *Atatürk'ün Özel Mektupları.* Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Borak, Sadi., 1998a, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları.* Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Borak, Sadi ve Utkan Kocatürk., 1968, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Bozdağ, İsmet., 1992, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü.* Emre Yayınları: İstanbul.
- Bozdağ, İsmet., 1980, *Kemal Tahir'in Sohbetleri.* Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Budak, Mustafa., 2002, *İdealden Gerçeğe.* Küre yayınları: İstanbul.
- Budak, Mustafa., 1998, "Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu." Edit. Mehmet Saray. *Kafkas Araştırmaları IV.* İstanbul.
- Carr, E.H. 1952., Radek's 'Political Salon' in Berlin 1919. *Soviet Studies.* III/4. S. 411-430.
- Cebesoy, Ali Fuat., 2002a, *Siyasi Hatıralar.* 2 Cilt. Edit. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınlar: İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat., 2002, *Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü.* Edit. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınlar: İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat., 2001, *Bilinmeyen Hatıralar. Kuva-yı Milliye'den Cumhuriyet Devrimlerine.* Edit. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınlar: İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat., 2000, *Milli Mücadele Hatıraları.* Temel Yayınları: İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat., 1982, *Moskova Hatıraları.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Çelik, Muammer., 1996, *Hüseyin Avni Ulaş.* Erzurum Kitaplığı: İstanbul.
- Cemal Paşa., 1996, *Hatırat.* 5. Baskı. Arma Yayınları: İstanbul.
- Cemil, Arif., 1992, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları.* Arma Yayınları: İstanbul.
- Cemil, Arif., 1997, *I. Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa.* Arba Yayınları: İstanbul.

- Cerrahoglu, A., 1975, *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. May Yayınları: İstanbul.
- Cilasun, Emrah. 2004, “*Baki İlk Selam*”. Belge Yayınevi: İstanbul.
- Cinemre, Levent ve Ruşen Çakır., 1991, *Sol Kemalizme Bakıyor*. Metis Yayınları: İstanbul.
- Coşar, Ö. Sami., Tarihsiz, *Milli Mücadele Basını*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No.5.
- Çapa, Mesut., 1998, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*. Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: Trabzon.
- Çapa, Mesut., 1993, *Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi*. Ankara Üniversitesi, TİTE Dergisi: Ankara. Aynı Basım.
- Çarıklı, Hacim Muhittin., 1967, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1921)*. Edit. Şerafettin Turan. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Çavdar, Tevfik., 1995, *Talat Paşa*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Çerkes Ethem., 1998, *Anılarım*. 3. Baskı. Berfin Yayınları: İstanbul
- Çetinkaya, Ali., 1993, *Ali Çetinkaya’nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara.
- Çolak, İbrahim., 1996, *Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım*. Emre Yayınları: İstanbul.
- Çukurova, Bülent., 1991, “Celal Bayar’ın Batı Anadolu’daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt VII, Mart 1991, Sayı 20. S 347-365.
- Çukurova, Bülent., 1986, *Kurtuluş Savaşı’nda İstanbul Gizli Grupları*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt 2. Mart, sayı: 5. Ankara.
- Dayı, Esin., Tarihsiz, *Elviye-i Selase’de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*. Kültür Eğitim Vakfı Yayınları: Erzurum.
- Demirel, Ahmet., 2001, *İsmet İnönü 1919-1973*. Defterler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Develioglu, Ferit., 1998, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Aydın Kitabevi Yayınları: Ankara.
- Dönüş Belgeleri 1*. 2004, TUSTAV Yayınları: İstanbul.
- Dönüş Belgeleri 2*. 2004, TUSTAV Yayınları: İstanbul.
- Dumont, Paul., 1997, *Atatürk’ün Yazdığı Tarih: Söylev*. Çev. Server Taninli. Cumhuriyet Yayınları: İstanbul.
- Dumont, Paul., 2000, *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*. YKB Yayınları: İstanbul.
- Dursunoğlu, Cevat., 1946, *Milli Mücadelede Erzurum*. Yayınevi Yok: Erzurum.
- Duru, Kazım Nami., 1957, *İttihat ve Terakki” Hatıralarım*. Sucuoğlu Matbaası: İstanbul.
- Duru, Orhan., 2001, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*. Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- Engels, Friedrich., 1975, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. Sol Yayınları: Ankara.

- Erdeha, Kamil., 1975, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Ergil, Doğu., 1981, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*. Turhan Kitabevi: Ankara.
- Ertürk, Hüsamettin., 1975, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*. Basılmış daktilo metin. Çevrim yazı: Em. Gen. Tevfik Apay.
- Esengin, Kenan., 1998, *Milli Mücadelede Ayaklanmalar*. Kamer Yayınları: İstanbul.
- Frunze'nin Türkiye Anıları., 1996, Düşün Yayıncılık: İstanbul.
- Georgeon, François., 1999, *Türk milliyetçiliğinin kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)* İstanbul: Yurt, 1999
- Gökay, Bülent., 1997, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Gökdemir, Ahmet Ender., 1998, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Goloğlu, Mahmut., 1981, *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları: Trabzon.
- Goloğlu, Mahmut., 1971, *Cumhuriyete Doğru*. Başnur Matbaası: Ankara.
- Goloğlu, Mahmut., 1970, *Üçüncü Meşrutiyet*. Başnur Matbaası: Ankara.
- Goloğlu, Mahmut., 1969, *Sivas Kongresi*. Başnur Matbaası: Ankara.
- Goloğlu, Mahmut., 1968, *Erzurum Kongresi*. Nüve Matbaası: Ankara.
- Gülmez, Nurettin., 1999, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Güner, Zekai., 1998, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Güneri, Süleyman Necati., 1999, *Süleyman Necati Güneri-Hatıra Defteri*. Edit. Ali Birinci. Erzurum Kitaplığı: İstanbul.
- Güneş, İhsan., 1997, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. Türkiye İş Bankası Yayınları: Ankara.
- Güran, Ali Engin., 1976, *Kuvvay-ı Seyyare'den Kuvvay-i Milliye'ye Yeni Dünya*. Katkı Yayınları: İstanbul.
- Gürler, Hamdi., 1994, *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami -Günsav-*. Genel Kurmay Basımevi: Ankara.
- Hacıfettahoğlu, İsmail., 2003, *Ali Şükrü Bey*. Atlas Yayınları: Ankara.
- Hafifbilek, Cemal., 1998, *1920.Telos Yayıncılık: İstanbul*.
- Hanioglu, Şükrü., 1989, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*. Der Yayınları: İstanbul.
- Hanioglu, Şükrü., 1986, *Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük'*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Harris, George S., 1979, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*. Boğaziçi Yayınları: İstanbul.
- Hatemi, Nilüfer., 2002, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Günlükleri*. 2. Cilt. Yapı ve Kredi Yayınları: İstanbul.
- Hiçyılmaz, Ergun., 1996, *Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*. İkinci Baskı. Kamer Yayınları: İstanbul.
- Hiçyılmaz, Ergun., 1993, *Gizli Belgelerle Çerkes Ethem*. Varlık Yayınları: İstanbul.

- Hiçyılmaz, Ergun., 1993a, *Başverenler Başkaldıranlar*. Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul.
- Hikmet, Nazım., 1974, *Kuvayi Milliye*. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Iacovella, Angelo., 1999, *Gönye ve Hilal*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- İlgaz, Hasene., 2001, "Teşkilat-ı Mahsusa Günleri Ebulhindili Cafer Bey: Teşkilat-ı Mahsusa Erzurum Müfreze Kumandanı - I ve II". Edit. Ali Birinci. *Türk Yurdu*. Cilt 21, Sayı 165 ve 166.
- İlkan Selma ve Faruk İlkan., 2005, *Ankara İstiklal Mahkemesi. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i kast ve Taklib-i Hükümet Davasına ait Resmi Zabıtlar*. Simurg Yayınevi: İstanbul.
- İğdemir, Uluğ., 1999, *Sivas Kongresi Tutanakları*. Türk Tarih Kurumu: Ankara
- İğdemir, Uluğ., 1989, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*. Türk Tarih Kurumu: Ankara
- İğdemir, Uluğ., 1989a, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- İleri, Rasih Nuri., 1994, *Atatürk ve Komünizm*. Sarmal Yayınevi: İstanbul.
- İlgürel, Mücteba., 1999, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*. Atatürk Araştırma Merkezi: İstanbul.
- İnan, Arı., 1997, *Tarihe Tanıklık Edenler*. Çağdaş Yayınları: İstanbul.
- İnönü, İsmet., 2001, *Defterler (1919-1973)*. Edit. Demirel, Ahmet.YKY: İstanbul.
- İnönü, İsmet., 1985, *İsmet İnönü Hatıralar*. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- İslam, İbrahim., 1995, *Milli Mücadelede Yeni Adana Gazetesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Erzurum.
- Jevakhoff, Alexandre., 1998, *Kemal Atatürk Batı'nın Yolu*. İnkılap Yayınevi: İstanbul.
- Jaeschke, Gotthart., 1991, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Jaeschke, Gotthart., 1989, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Kabacalı, Alpay., 1994, *Talat Paşa'nın Anıları*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kadri, Hüseyin Kazım., 2000, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*. Dergah Yayınları: İstanbul.
- Kandemir, Feridun., 1966, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*. Yakın Tarihimiz Yayınları: İstanbul.
- Kansu, Aykut., 1995, *1908 Devrimi*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kansu, Mazhar Müfit., 1997, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Karabekir, Kazım., 1998, *Gizli Harp İstihbarat*. Edit. Emrullah Tekin. Kamer Yayınları: İstanbul.
- Karabekir, Kazım., 1982, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*. Edit. Faruk Özerengin. Emre Yayınları: İstanbul.
- Karabekir, Kazım., 1967, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı*. Menteş Kitapevi: İstanbul.
- Karabekir, Kazım., 1960, *İstiklal Harbimiz*. Türkiye Yayınevi: İstanbul.
- Karal, Enver Ziya., 1999, *Osmanlı Tarihi. IX. Cilt*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.

- Karaömerlioğlu, M. Asım., 2004, "Helphand-Parvus and his Impact on Turkish Intellectual Life." *Middle Eastern Studies*, Vol. 40, no.6, November 2004, pp. 145-165.
- Kazancıgil, Aykut., 1991, *General Cemal Karabekir Maçka Silahhanesi Hatıraları*. Nehir Yayınları: İstanbul.
- Keleşılmaz; Vahdet., 1999, *Teşkilatı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: Ankara.
- Kerman, Zeynep., 1982, *Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele*. Dergh Yayınları: İstanbul.
- Kılıç, Ali., 1955, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*. Sel Yayınları: İstanbul.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin., 1993, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Kültür Ofset LTD. Şti.: Ankara.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin., 1970, *Erzurum Üniversitesi Araştırma Dergisi*. "Erzurum Kongresi" Öncesine ait Yeni Belgeler. Sayı 1 Ekim 1970.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin., 1960, *Milli Mücadelede Kars*. Hamle Matbaası: İstanbul.
- Kıvılcımlı, Dr. Hikmet., 1992, *Yol. I*. Bibliotek Yayınları: İstanbul.
- Kocabaşoğlu, Uygur., 1998, "Birinci TBMM'nden 'Sol' Portreleri!". *Birinci Meclis*. Edit. Cemil Koçak Sabancı Üniversitesi: İstanbul.
- Kocabaşoğlu, Uygur ve Metin Berge., 1994, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*. Kebi-keç Yayınları: Ankara.
- Kocahanoğlu, Osman Selim., 2000-I ve II; *Maliye Nazırı Cavit Bey. Felaket Günleri. Mütareke Devrinin Feci Tarihi*. İki Cilt. Temel Yayınları: İstanbul.
- Kocahanoğlu, Osman Selim., 1998, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)*. Temel Yayınları: İstanbul.
- Kocatürk, Utkan., 1986; "Celal Bayar'la Bir Konuşma". *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*. Cilt 2. Mart, Sayı 5.
- Köstüklü, Nuri., 1999, *Milli Mücadelede Denizli, Isparta, Burdur Sancakları*. Atatürk Araştırma Merkezi: İstanbul.
- Kuran, Ahmet Bedevi., 2000, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet., 1966, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara.
- Kuşçubaşı Eşref Sencer., 1997, *Hayber'de Türk Cengi* Edit. P.H. Stoddard ve Basri Danışman. Arba Yayınları: İstanbul.
- Kutay, Cemal., 1992-I-II-III-IV-V, *Yüzyılımızda Bir İnsan*. Beş Cilt. Kazancı Kitap Ticaret: İstanbul.
- Kutay, Cemal., 1973-I-II, *Çerkes Ethem Dosyası*. İki Cilt. Boğaziçi Yayınları: İstanbul.
- Kutay, Cemal., 1962, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*. Tarık Yayınları: İstanbul.
- Küçük, Hülya., 2003, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*. Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Küçük, Yalçın., 1979, *Türkiye Üzerine Tezler-2*. Tekin Yayınevi: İstanbul.
- Lenin, V.I., 1974, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*. Ant Yayınları: İstanbul.
- Lök, Atilla., 2000, "Paul Dumont: Tesadüfen Tarih". *Tarihçinin Mutfağı. Toplum-sal Tarih*. Sayı 78. Haziran.

- Mahmut Şevket Paşa., 1988, *Mahmut Şevket Paşanın Günlüğü*. Arba Yayınları: İstanbul.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet., 1993, *Dr. Reşid Bey'in Hatıraları. "Sürgünden İntihara"*. Arba Yayınları: İstanbul.
- Menç, Hüseyin., 2002, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*. Amasya Valiliği Kültür Yayınları: Amasya.
- Menteşe, Halil., 1986, *Osmanlı Mebusan Meclisi reisi Halil Menteşe'nin Anıları*. Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Meşhur Valiler., 1969, *İçişleri Bakanlığı Yayınları*: Ankara.
- Moralı, Nail., 1973, *Mütareke'de İzmir Olayları*. Ankara.
- Nadi, Yunus., 1955, *Ankara'nın İlk Günleri*. Sel Yayınları: İstanbul.
- Nedim, Ahmed., 1993, *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*. İşaret Yayınları: İstanbul.
- Nesimi, Abidin., 1977, *Yılların İçinden*. Gözlem Yayınları: İstanbul.
- Nureddin, Vala., 1965, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- NKB. *Nutuk'da Anılan Komutanların Biyografileri.*, 1981. Genel Kurmay Basımevi: Ankara.
- Oğuz, Burhan., 2000, *Yaşadıklarım Dinlediklerim*. Simurg Yayınları: İstanbul.
- Okyar, Fethi., 1980, *Üç Devirde Bir Adam*. Tercüman Yayınları: İstanbul.
- Okyar, Osman ve Mehmet Seyitdanlıoğlu., 1999. *Fethi Okyar'ın Anıları*. İş Bankası Yayınları: Ankara.
- Orbay, Rauf., 1993-I-II, *Cehennem Degirmeni. Siyasi Hatıralarım*. 2 Cilt. Emre Yayınları: İstanbul.
- Önal, Sami., 2002, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*. Literatür Yayınları: İstanbul.
- Özalp, Kazım., 1971, *Milli Mücadele. 1919-1922*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Özdemir, Mehmet., 1974, *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler içinde*. Refet Bele Paşa. Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını. Ankara.
- Özdemir, Zekeriya., 1997, *Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Hareketleri*. Bigadiç Kaymakamlığı Yayınları: Ankara.
- Özel, Sabahattin., 1991, *Milli Mücadelede Trabzon*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Özgül, Metin Kayahan. 1988. "Bir Ütopya Taslağı: Hayat-ı Muhayyel". *Türk Dünyası Araştırmaları*. Nisan.
- Özkan, Tuncay., 1999, *Bir Gizli Servisin Tarihi*. Milliyet Yayınları: İstanbul.
- Özkaya, Yücel., 1989, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)* Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Özkaya, Yücel., 2001. *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*. Cumhuriyet Kitapları: İstanbul.
- Parlar, Suat., 1997, *Osmanlıdan Günümüze Gizli Devlet*. Bibliotek Yayınları: İstanbul.
- Pehlivanlı, Hamit., 1992, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*. Yayınevi yok: Ankara.
- Perinçek, Mehmet., 2005, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Pipes, Richard., 1974, *USSR-The Formation of the Soviet Union*. Harvard University Press: New York Atheneum.

- Potyemkin, Vladimir., 1979, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*. May Yayınları: İstanbul.
- Pulur, Hasan., 2000, *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor*. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Refik, Ahmet., 1999, *İki Komite İki Kıtıl*. Bodir Yayınevi: İstanbul.
- Sami, Şemsettin., 1996, *Kamus-ı Türki*. Çağrı Yayınları: İstanbul.
- Sarıhan Zeki., 1998, *Çerkes Ethem'in İhaneti*. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Sarıhan Zeki., 1996, *Mehmet Akif*. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Şarıhan Zeki., 1995, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. 4. Cilt. 2. Baskı. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Sarısaman, Sadık., 1995, "Ömer Naci Bey Müfrezesi". *Atatürk Yolu*. Cilt 4, Kasım, Sayı: 16.
- Selçuk, İlhan., 1993, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*. 1. Cilt. Çağdaş Yayınları: İstanbul.
- Selçuk, İlhan., 1987, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*. 2. Cilt Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Selek, Sabahattin., 1976, *Anadolu İhtilali*. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Selvi, Haluk., 2000, *Milli Mücadele'de Erzurum*. (1918-1923). Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Sertel, Zekeriya., 1977, *Hatırladıklarım*. Gözlem Yayınları: İstanbul.
- Sezgin, Ömür., 1984, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*. Birey ve Toplum Yayınevi: Ankara.
- Sobolev, Alexander., 1979, *Üçüncü Enternasyonalin Kısa Tarihi*. Bilim Yayınları: İstanbul.
- Stoddard, P.H., 1994, *Teşkilat-ı Mahsusa*. Arba Yayınları: İstanbul.
- Sorgun, Taylan., 1997, *Halil Paşa. İttihat ve Terakkiden Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*. Kamer Yayınları: İstanbul.
- Suphi, Mustafa., 1977, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*. Güncel Yayınları: İstanbul.
- Süslü, Azmi ve Mustafa Balcıoğlu., 1999, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: Ankara.
- Şamsutdinov, A.M., 1999, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi: 1918-1923*. Doğan Kitapçılık: İstanbul.
- Şapolyo, Enver Behnan., *Tarihsiz, Kuvayı Milliye Tarihi Gerilla*.
- Şener, Cemal., 2000, *Çerkes Ethem Olayı*. 2 Cilt. Cumhuriyet Yayınları: İstanbul.
- Şimşir, Bilal., 1973, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*. Cilt I. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Şimşir, Bilal., 1985, *Malta Sürgünleri*. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Taçalan, Nurdogan., 1970, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*. Milliyet Yayınları: İstanbul.
- Tanör, Bülent., 1998, *Türkiye'de Kongre İktidarları*. Yapı ve Kredi Yayınları: İstanbul.
- Tansel, Fevziye Abdullah., 1989, *Ziya Gökalp Külliyyatı-II*. Limni ve Malta Mektupları. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tansel, Selahattin., 1973, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. 4 Cilt. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: Ankara.
- Tansu, Samih Nafiz., 1957, *İki Devrin Perde Arkası*. Hilmi Kitapevi: İstanbul.

- Taşyürek, Muzaffer., 2000, *Erzurum Kongresi ve I. BMM'de Erzurum Milletvekilleri*. Erzurum Kitaplığı: İstanbul.
- Tekeli, İlhan ve Gencay Şaylan., 1978, Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi. *Toplum Bilim* No: 5-6. Yaz-Güz.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin., 2003, *Cumhuriyetin Harcı*. İçinde "Kör Ali İhsan (İlloğlu) Bey ve Temsili Meslek Programı". İstanbul Bilgi Uni. Yayınları: İstanbul.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin., 1989, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. TTK Basımevi: Ankara.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin., 1980, *Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları*. TTK Basımevi: Ankara.
- Tevetoğlu, Fethi., 1989, Milli Mücadele Kahramanlarından: Baha Said Bey. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt VI, Kasım, sayı 16. s. 207-221.
- Tevetoğlu, Fethi., 1989a, Atatürk-İttihat ve Terakki. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt V, Temmuz, sayı 15. s. 613-623.
- Tevetoğlu, Fethi., 1988, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Tevetoğlu, Fethi., 1988a, Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt V, Kasım, sayı 13. s. 183-193.
- Tevetoğlu, Fethi., 1987, Ömer Naci. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Tevetoğlu, Fethi., 1986, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Tevetoğlu, Fethi., 1967, *Türkiye'de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*. Yayınevi yok: Ankara.
- Timur, Taner., 1994, *Türk Devrimi ve Sonrası*. 3. Baskı. İmge Kitabevi: Ankara.
- Toprak, Zafer., 1997, "Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni". *Toplumsal Tarih*. Sayı 43. Temmuz.
- Toprak, Zafer., 1995, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Toprak, Zafer., 1984, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru Gidenler'". *Toplum ve Bilim*. Sayı: 24. Kış
- Toprak, Zafer., 1977, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık". *Toplum ve Bilim*. Bahar. Sayı: 1.
- Tufan, Osman., 1998, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*. Arma Yayınları: İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer., 1989, *Türkiye'de Siyasi Partiler*. Cilt III. İttihat ve Terakki. Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer., 1988, *Türkiye'de Siyasi Partiler*. Cilt I. İkinci Meşrutiyet Dönemi. Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer., 1986, *Türkiye'de Siyasi Partiler*. Cilt II. Mütareke Dönemi. Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Tunçay, Mete., 1999, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Tunçay, Mete., 1995, *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'sı*. BDS Yayınları: İstanbul

- Tunçay, Mete., 1991, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları: Ankara.
- Tunçay, Mete., 1991a, *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*. 3 Cilt. BDS Yayınları: İstanbul.
- Tunçay, Mete., 1991b, *Türkiye'de Sol Akımlar I Belgeler (1908-1925)*. 3 Cilt. BDS Yayınları: İstanbul.
- Tunçay, Mete., 1991c, *Cihat ve Tehcir*. 1915/16 Yazıları. Afa Türkiye Üzerine Araştırmalar-7.
- Tunçay, Mete., 1983, *Bilineceği Bilmek*. İstanbul: Alan Yayınları.
- Tunçay, Mete., 1982, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*. Belge Yayınları: İstanbul.
- Tunçay, Mete., 1980, "Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt". *Toplum ve Bilim*. Bahar-Yaz. S. 122-131.
- Tunçay, Mete ve E.J. Zürcher., 1995, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Turan, Kenan., 1995, *Çerkes Ethem*. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türk İstiklal Harbi., 1974, VI. Cilt. *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*. Genel Kurmay Basımevi: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi., 1999, II Cilt. *Batı Cephesi 2. Kısım*. Genel Kurmay Basımevi: Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*., 1985. 4 Cilt. Türkiye İş Bankası Yayınları: Ankara.
- Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*., 1993, 5 Cilt TBMM. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: Ankara.
- Uran, Hilmi., Tarihsiz, *Çeşme Kaymakamı Hilmi Uran Hatıralarım*. Çeşme Matbaası: İzmir.
- Ünal, Muhittin., 1994, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Ünal, Muhittin., 1996, *Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü*. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Ünüvar, Veysel., 1997, *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay. 1920-1921*. Göçebe Yayınları: İstanbul.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet., 1990, *İlk Meclis*. Çağdaş Yayınları: İstanbul.
- Yamauchi, Masayuki., 1995, *Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*. Bağlam Yayıncılık: İstanbul.
- Yalçın, Hüseyin Cahit., 1943, *Talat Paşa*. Yedigün Neşriyatı: ?.
- Yalçın, Semih E. ve Ali Güler., 2000, *Atatürk, Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği*. 3 Cilt. Berikan Yayınları: Ankara.
- Yalman, Ahmet Emin., 1970, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. 4 Cilt. Yenilik Basımevi: İstanbul.
- Yenibahçeli Şükrü'nün Hatıraları*. Basılmamış metin.
- Yerasimos, Stefanos., 1979, *Türk Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*. Gözlem Yayınları: İstanbul.
- Yılmaz, Mustafa., 1987, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.

- Yüksel, Mehmet., 1993, *Faik Ahmet Barutçu'nun İstikbal Gazetesi Belgelerine Göre. Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa*. Yunus Dergisi Yayınları: Trabzon.
- Zenkovsky, Serge A., 1960, *Pan Turkism and Islam in Russia*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts.
- Zürcher, Erik Jan., 1996, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İkinci baskı. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan., 1987, *Milli Mücadelede İttihatçılık*. Bağlam Yayınları: İstanbul.

- Abdullah 195
Abdullah Azmi 278
Abdulmuttalib (Öker) 247
Abdurrahman Nihat (Afganlı,
Peşaverli) 139, 176, 220
Abdülaziz Çavuş 77
Abdülhalim Efendi 99, 391, 392, 401
Abdülhamit (Sultan) 49, 52, 141
Abdülkadir 77
Abdülkerim 181
Abidin (Dr.) 245
Açıksöz 52, 94, 99, 100, 101, 106, 107,
108, 111, 114, 334, 346, 347, 376,
383, 387, 391, 401
Adivar, Adnan (Dr.) 128, 168, 180,
181, 273, 280, 308, 329
Adil (Hacı) 41, 135, 179
Ağaoğlu, Ahmet 45, 46, 131
Ahmed Nedim (eski Hicaz Valisi) 247
Ahmet (Barutçuzade, Hacı) 256, 292
Ahmet (Denizli Müftüsü) 241
Ahmet Ferit Tek 128
Ahmet Fevzi 254
Ahmet Nedim 249
Ahmet Refik 44, 364
Ahmet Rıza 41, 47
Ahmet Rüstem (Alfred) 181, 273, 274,
276, 317, 320
Ahmet Tevfik Paşa 103
Akçura, Yusuf 46, 91, 128
Albayrak 28, 106, 108-112, 114, 219,
245, 247, 248, 251, 256, 262, 309,
310, 337, 376
Ali (Çetinkaya) 76, 175, 336
Ali Fethi (Okyar) 34, 38, 43, 47, 55,
61, 64, 65, 67, 75, 76, 77, 130, 141-
143, 145, 146, 148, 149, 151, 153,
155, 167, 185, 318
Ali Fuat (Paşa, Cebesoy) 22, 23, 27,
95, 124, 136, 150, 153, 159, 167,
172, 173, 181, 185, 186, 192, 196,
197, 198, 202, 203, 206, 215, 216,
223, 238, 246, 259, 260, 263, 264,
265, 266, 271, 273, 274, 275, 276,
277, 278, 287, 314, 319, 326, 327,
328, 330, 346, 347, 351, 370, 371,
384, 385, 387
Ali Galip 160, 264, 337
Ali İhsan Bey (Kör) 47, 117
Ali Kemal 99, 147, 148, 391

- Ali Nizami 104
 Ali Pişov 231
 Ali Rıza 202, 225, 255, 299
 Ali Rıza Paşa 69, 168, 181, 281
 Ali Şükrü 95, 256, 370
 Aluntaş, Ahmet 355
 Ankara 18, 19, 23, 26, 32, 91-93, 95, 98, 104-106, 110, 115-117, 136, 162, 170, 179, 180, 183, 190, 203, 207, 208, 212-214, 216, 220-222, 226, 237, 255, 256, 258, 268, 273, 274, 277-279, 281-285, 288, 289, 292-294, 301, 304-311, 315, 319-323, 325-327, 330, 333-336, 338, 339, 341, 345-347, 349, 350, 352-355, 359, 361, 365, 366, 369, 370, 372-376, 380, 381, 383, 384, 388
 Arif (Ayıcı) 175, 231, 359, 362
 Arif (Baytar Kaymakam) 245
 Arif (Iskeçeli) 76, 268
 Arif Cemil 82, 87, 102, 211, 243
 Arif Oruç 108, 345, 348, 362
 Atalay, Besim 95
 Atuf Kamçıl 42, 76
 Avni Paşa 180
 Aziz Bey 42
 Azmi (vali) 165
 Baha Sait 11, 168, 212, 289, 291-300, 301, 303, 304, 413-416
 Bahaettin Şakir (Dr.) 42, 58, 88, 180, 244
 Bahtiyar 278
 Bakü 11, 12, 95, 99, 102, 112, 117, 118, 159, 242, 246, 292, 300-303, 328, 374, 391, 409
 Balkan, Fuat 42, 74, 161, 176, 177, 291
 Bedirhan Paşa (Kürt) 363
 Bedri 169, 312
 Bekir Efendi 163, 322, 356
 Bekir Sami (Günsav) 162, 202, 203, 220, 223-227, 233, 241, 287, 379
 Bekir Sami (Kunduk) 23, 128, 181, 254, 263, 264, 269, 270, 273, 274, 278, 280, 281, 317, 415
 Berlin 11, 19, 25, 58, 64, 81-83, 85-87, 102, 104, 120, 121, 135, 142, 168, 179, 189, 211, 215, 246, 284, 312, 316, 320, 322, 356-358, 397
 Bozok, Salih 79, 318
 Budiyeni 196
 Cafer (Ebulhindili, Köseoğlu, Erzurumlu) 109, 244, 245, 248, 290, 317, 319, 336, 337
 Cafer Tayyar 154, 177, 187, 273, 275, 288
 Cami (Baykurt) 265
 Campanella 50, 51
 Cavid (Ekin) 247
 Cavit (Van Vali Vekili) 307, 308
 Cavit Bey (Cavid, Maliye Nazırı) 130
 Celal (Korkmazof) 92
 Celal Bey (Bayar, Galip Hoca) 23, 42, 51, 52, 61, 100, 129, 140, 144, 156, 218-220, 228-231, 238, 241, 291, 317-319, 330, 354, 359, 379
 Celaleddin Arif 169, 274, 278, 309, 310
 Cemal (Paşa) 30, 58, 59, 67-69, 88-92, 101, 102, 119, 120, 127, 130, 132-134, 139, 140, 143, 146, 148, 160, 163, 169, 170, 171, 179, 182, 199, 201, 206, 213, 215, 222, 290, 311, 316, 317, 319, 329, 330, 338-340, 352, 371-374
 Cemal (Trabzon valisi) 243
 Cevat (Dursunoğlu, Dursunbeyzade, Erzurumlu) 109, 110, 248, 249
 Cevat Abbas 76, 174, 292
 Cevat Paşa (Çobanlı) 42, 265
 Çerkes Ethem (Etem, Edtem) 34, 35, 94, 125, 136, 139, 140, 173, 218, 219, 220-222, 231, 235, 258, 307, 318, 331, 338-344, 345, 348-351, 353-363, 364, 365, 374, 376
 Çerkes Reşit 42, 75, 76, 140, 175, 218, 219, 220, 221, 224, 227, 231, 235, 240, 244, 258, 274, 321, 329, 340, 341, 345, 349, 351, 353-361, 363, 367, 379
 Çiçerin 92

- Dadaş Salim (Erzurumlu) 77
 Damat Ferit 17, 30, 238
 Dayı Mesut 44, 172, 175, 176, 227, 291
 Denikin 303, 332, 333, 394, 403
 Doğu Ergil 360
- Edip Servet 41, 317
 Eliva, Chalva 292
 Emin (Mansurizade) 220, 230
 Emre, Ahmet Cevat 23
 Engels, Friedrich 51, 104, 117
 Enver (Bey, Paşa) 13, 19, 22, 24-27, 30, 40, 41, 42, 54-60, 64-69, 73, 74, 76, 81, 86-90, 92, 98-101, 106-108, 112, 119-122, 130, 133, 135, 136, 138-140, 142, 143, 146, 148, 152, 155, 156, 159, 160, 165, 168, 170-172, 174, 178-180, 182, 189, 190-192, 195, 196, 201, 202, 204-208, 210, 212-216, 218, 222, 223, 226, 228, 245, 246, 255-258, 268, 275, 281, 284, 289-291, 297, 309-323, 326, 330, 331, 332, 335, 339, 340, 342-344, 349, 355-360, 364, 365, 370, 371, 373, 374, 376, 378, 379, 396, 398
 Ermeni 38, 40, 45, 49, 58, 68, 125, 180, 227, 244, 248, 249, 297, 336, 342, 363-365, 378, 397
 Erzurum 11, 12, 21, 28, 106, 108-110, 112, 118, 152, 169, 172, 180, 185-188, 191, 192, 195, 197, 203, 204, 206, 207, 214, 219, 234, 238, 242-265, 268, 269, 273, 289, 290, 293, 297, 307-310, 313-315, 317, 322, 325, 329, 332, 333, 335-340, 346, 375, 379, 380
 Esat (Çınar) 195
 Esat Paşa (Göz Dr.) 176, 265, 292
 Eşref Edip 99, 400
 Eşref Kuşçubaşı (Sencer) 75, 76, 116, 176, 228, 268, 358, 359
 Ethem Nejat 104
 Eyüp Sabri (Ohrili) 42, 55, 317-319, 321, 322, 329, 338, 339, 349, 354, 359, 371-376
- Faik (Kaltakkıran) 131, 133
 Fehmi (Danagöz) 163
 Fehmi (Hacı) 235
 Fevzi (Çakmak) 177, 178, 192, 263, 264, 367
 Fourier 51
 Frew (Mösyö) 69
 Frunze 350
 Fuat (Bulca) 76, 292
 Fuat (Carım) 136
 Fuat Sabit (Dr.) 26, 92, 116-119, 245, 248, 301-303, 372
- Galip Bahtiyar 94, 131, 133
 Galip Kemali 91
 Galip Paşa 359
 Gence 242, 409
 Genç Kâlemler 45
 Gökâlp, Ziya 41, 52, 53, 63, 97, 98, 104, 145, 178
 Grave, Jean 46
 Güner, Zekai 288
- Habib 41, 64
 Hacim Muhittin (Çarıklı) 93, 195, 231-241, 261, 274, 285, 342
 Hakkı (Hafız) 64, 142
 Hakkı (Hilmioğlu) 83
 Hakkı (Sapançalı) 42, 76-79, 168, 268
 Hakkı Baha (Pars) 41, 61, 241
 Hakkı Behiç 26, 110, 238, 261, 268, 269, 273, 317, 319, 327, 328, 330, 338, 339, 345, 349, 354, 359, 371-375
 Hakkı Cenab (Dr.) 245
 Halet (Sagıroğlu, Erzincanlı) 247
 Halide Edip (Adıvar) 93, 168, 181-184, 186, 236, 237, 265, 319, 330, 381
 Halil Menteşe 46, 343
 Halil Paşa (Kut) 11, 42, 76, 92, 106, 113, 118, 144, 152, 158, 168, 195, 202-205, 207, 210, 213, 215, 216, 223, 226, 227, 245, 246, 255, 258, 290, 297, 298, 301-304, 306, 311, 312, 334, 365, 379, 415

Halit (Halid, Deli, Eyyüplü) 226, 245, 248
 Halit Paşa (Karaosmanoğlu) 242
 Halka Doğru 49, 51, 52, 107
 Hamal Ferit 102
 Hamdullah Suphi 83, 95, 96, 124, 128
 Hamid (Sultan) 75
 Hamit (vali) 308
 Hamit Sadi (Selen) 104
 Hamit Şevket (İnce) 223
 Hasan Tahsin 345
 Haydar 273
 Hayri 31, 41, 143
 Hemişoğlu Rasim (Acar) 245
 Hikmet (Babanzade) 133, 156
 Hilmi (Filibeli) 243, 244, 245
 Hilmi Bey 47, 180, 248, 255, 273
 Hüsamettin (Ertürk) 42, 168, 187, 188, 190, 192, 196, 359
 Hüseyin Cahit (Yalçın) 32, 38, 43, 49-51, 53, 54, 58, 62, 64, 88, 129, 131, 132, 149, 155, 213, 336, 374
 Hüseyin Hüsnü 133, 338
 Hüseyin Kazım Kadri 49, 50, 279, 280
 Hüseyin Rauf (Orbay) 34, 68, 78, 138-140, 143, 154, 161, 167, 171, 172, 184, 198, 342-344, 379
 Hüseyin Tosun 64
 Hüseyinzade Ali 41, 45
 Hüsnü (Konyalı) 175
 Hüsnü Açıksöz 107
 Hüsrev Gerede 165, 170, 193, 253
 Hüsrev Sami 78, 262, 263, 267-269, 274, 329
 İbrahim (Cihangiroğlu) 221, 244
 İbrahim (Hafız) 41
 İbrahim Çolak 176
 İbrahim Süreyya (Yigit) 76, 181, 220, 250, 253, 261, 278
 İbrahim Tahtakılıç 219, 221, 222, 231, 293, 379
 İbrahim Tali (Dr.) 76, 188, 319, 320
 İbrahim Tali (Öngören) 76, 95, 107, 162, 188, 253, 256, 266, 270, 304, 310, 319, 320, 323
 İhsan Namık 41

İlhami Nafiz 104
 İlyaçef 293, 414
 İlyava 92
 İnönü, İsmet 23, 64, 160, 161, 163, 166, 176, 177, 231, 321, 326, 354
 İsmail (Bilen) 329
 İsmail (Canbolat) 61, 131-135, 138, 140, 149, 154, 156, 171, 173, 184, 185
 İsmail (Şekeroğlu) 266
 İsmail Fazıl Paşa 264, 266
 İsmail Hakkı (Arap) 104
 İsmail Hakkı (Bolşevik) 245, 361, 365
 İsmail Hakkı (Danışment) 266
 İsmail Hakkı (Müftizade) 246
 İsmail Hakkı (Okday) 103
 İsmail Hakkı Paşa 178
 İsmail Hami 264
 İsmail Suphi 128, 238, 240
 İstanbul 11, 18, 19, 29, 32, 37, 38, 44, 45, 48-50, 57, 58, 62, 67-70, 73, 79, 85, 86, 104, 105, 110, 113, 117, 120, 127-129, 131, 137, 138, 140, 142, 143, 147, 150, 152-154, 160-162, 164, 165, 167-170, 172, 175, 178, 179, 181-188, 190, 192-201, 203-206, 209, 212, 214, 215, 217, 220, 221, 223, 227, 230, 232-234, 236-238, 240, 242, 246, 248, 249, 251, 252, 255, 256, 258-261, 264, 265, 267, 270-292, 295, 301, 305, 310, 311, 314, 315, 325, 326, 328, 336, 341, 343, 344, 356, 357, 365, 366, 374, 378-380, 388, 414
 İstikbal 12, 19, 108, 112, 113, 256, 257, 334
 İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) 12, 13, 17, 18, 21, 22, 24, 25, 27-34, 37-58, 60-74, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 89-92, 97, 103, 105, 107, 108, 116-119, 122, 123, 127-139, 141-147, 149-159, 163, 167, 169, 170, 173, 175, 178-180, 189, 191, 197, 203, 205-207, 210, 212, 218-221, 227-230, 232, 233, 235, 236,

- 240-244, 247-249, 254-257, 266-268, 279, 283, 289, 292, 293, 297, 302, 311, 313-315, 317-319, 322, 328-330, 334, 336-338, 341-344, 355, 363, 364, 374, 377-381
- İttihatçı 11-15, 18, 19, 24-27, 29, 30, 32, 37-40, 44, 46, 47, 51, 56, 60-62, 69-71, 73, 85, 89, 91, 92, 98, 99, 109, 105-107, 109, 110, 112, 115, 116, 122-124, 128-131, 134, 135, 142, 144, 148, 149, 152-158, 168, 169, 181, 183, 185, 191, 202, 206, 208, 212, 218, 220, 221, 223, 227, 228, 234, 237, 241, 242, 244, 245, 247, 249, 251, 253-258, 260, 262-264, 266, 267, 283, 290, 299, 300, 303-305, 307, 309-313, 315-317, 320, 322, 327, 329-331, 336, 338, 341, 346, 348, 349, 355, 359, 360, 365, 369, 370, 372, 376-379
- İzmitli Mümtaz 42, 76, 77, 268
- İzzet Paşa 31, 143, 146, 161, 279
- Jaurés, Jean 40, 46, 47
- Kadri Efendi 96
- Karakol Cemiyeti 13, 14, 93, 128, 129, 141, 154, 156, 167-170, 172, 173, 178-180, 182, 184, 186-188, 190-192, 196-198, 201, 206, 219, 223, 234, 240, 265, 266, 271, 285-287, 291-295, 344, 378, 379, 413-416
- Karasu, Emanuel (Emin) 38, 221
- Kars 109, 119, 242-244, 246, 323, 350
- Kazım (Karabekir) 12, 13, 22, 151, 154, 159, 167, 188, 206, 214, 238, 248-250, 252, 254, 269, 270, 273, 274, 281, 290, 291, 296, 304, 306, 309, 314, 320-323, 332
- Kazım (Manastırlı, Dirik) 185, 188, 250, 252, 253, 270, 304, 314
- Kazım (Orbay) 214, 262, 290, 309, 321, 323, 380
- Kazım (Özalp, Köprülülü) 165, 227, 233, 234, 273, 287, 291, 293, 353, 354, 359, 379
- Kazım Nami 41
- Kazım Nuri 230, 242
- Kemal (Kara) 41, 48, 53, 56, 58, 63, 129, 130, 133, 147-149, 153, 158, 168, 173, 175, 178, 179, 184, 185, 187, 230, 246, 268, 378, 380, 381
- Kemalettin Sami (Çolak Kemal) 161, 168, 183, 201, 227
- Kılıç Ali 291, 338, 354
- Kıvılcımlı, Hikmet (Dr.) 329
- Kör Ali İhsan bkz. Ali İhsan
- Küçük Kazım (Yurdalan) 247, 248, 252, 255
- Lem'i 104
- Lenin 86, 88, 92, 105, 111, 114, 195, 196, 297, 369, 410
- Mahmut Esat 242
- Mahmut Şevket Paşa 40, 63, 64, 73, 142, 223
- Malato 46
- Manastır 38, 55, 61, 73, 142, 159, 270, 304
- Marks, Karl 104, 114
- Mazhar Müfit 181, 188, 250, 253, 267-269, 273, 274, 314
- Mdivani 105, 116
- Mehmet (Dinç) 243
- Mehmet (Sındırgılıoğlu) 242
- Mehmet Ağa (Keleşzade) 242
- Mehmet Akif 98-100, 104, 107, 256
- Mehmet Efe (Demirci) 164, 222, 352, 353, 356, 369
- Mehmet Emin (Yurdakul) 77
- Mehmet İzzet (Eyüpoğlu) 262
- Mehmet Muhsin (Billursoy) 358
- Mehmet Şükrü 95, 96, 261, 267
- Mehmet Tahir 41
- Mehmet Vehbi (Sarıdal, Sadık Ahi) 104, 436
- Memduh Şevket (Esendal) 48, 102, 117, 349, 374
- Minber 145-149, 154
- Mithat (Süleyman Necati'nin kardeşi) 109

- Michat Şükrü (Bleda) 41, 47, 55, 74,
 116, 132, 228, 343
 More, Thomas 50
 Moskova 11, 19, 25, 27, 58, 59, 86-92,
 117, 118, 136, 147, 169, 204, 214,
 291, 302, 312, 316, 319, 320, 322,
 326, 329, 351, 356-358, 374, 376,
 387, 397, 398
 Muğlalı Mustafa 177, 227
 Muhittin Baha 241, 329
 Muhittin Birgen 32, 48, 49, 58, 67, 77,
 105, 116, 117, 131, 138, 211
 Musa (Hacı) 254, 269
 Mustafa (Dr.) 329
 Mustafa (Ragıpzade) 268, 269, 273
 Mustafa Kemal (Atatürk) 11, 12, 14,
 17, 18, 22, 24, 25, 29, 31-34, 39, 41,
 42, 55, 56, 58-69, 71, 72, 75, 80,
 84, 85, 88, 92, 97, 101, 103, 105,
 106, 110, 118, 119, 121, 122, 128,
 130, 133, 135, 136, 138-143, 145,
 148-166, 173-176, 178, 181-196,
 198-216, 219, 220, 226, 228, 229,
 231, 233, 234, 236, 238-240, 242,
 248-255, 257-289, 291-299, 301,
 303, 304, 307, 309-318, 320, 321,
 325-328, 331-333, 337, 341, 345,
 350-355, 359, 369, 370-374, 377-
 381, 384, 385, 398, 399, 416
 Mustafa Lûtfi 96
 Mustafa Necib 64
 Mustafa Nermi 104
 Mustafa Suphi 11, 26, 34, 48, 117,
 118, 128, 147, 194, 303, 310, 327,
 328, 340, 346, 349, 350, 370-372,
 374-376
 Mustafa Şeref 102
 Mümtaz 73
 Mümtaz Fazlı (Taylan) 104
 Münib (Vanlı) 247
 Müştak Sıtkı 109, 111
 Naciye Sultan 358
 Nafi Atıf (Kansu) 23
 Nafiz (Hacı) 242
 Nail (Yenibahçeli) 112, 174, 241, 244,
 255, 257, 268, 312, 322, 359
 Naim Cevat 202, 223, 227, 290, 312
 Naki 41
 Namık İsmail 104
 Namık Kemal 78
 Narodnikler 47
 Nazım (Dr.) 28, 40-42, 46, 55, 58, 64,
 121, 122, 135, 136, 137, 160, 211,
 218, 228, 338, 341, 355
 Nazım (Hikmet) 84, 103-105, 116,
 351
 Nazım (Tokat Mebusu, Resmor) 165,
 166, 328, 329, 348, 351, 355
 Nazım Paşa 38
 Nazmi (Aydınlı, Topçuoğlu) 176,
 220, 237
 Necip Ali (Küçükagaşade) 261
 Necmi 290
 Nejat Kaymaz 360
 Neriman Nerimanof 392
 Nesim Mazlıyah 85
 Nesimi, Abidin 47, 53, 55, 109, 117,
 119, 349, 362-364
 Niyazi (Resneli) 317
 Nizamettin Nazif 52, 107
 Numan Usta 85
 Nuri (Conker) 76, 317
 Nuri (Kılıgil) 76
 Nuri Paşa (Mataracı) 42, 204, 205,
 226, 245, 246, 291, 297, 298, 300,
 308, 311, 322, 415
 Nurullah Esat (Sümer) 23, 104
 Orçonikidze 119
 Osman (Topal) 256, 322
 Osman Nevres 127
 Osman Tufan 220
 Owen, Robert 51
 Ögüt 94, 99, 106, 113, 334
 Ömer Fevzi 139, 173
 Ömer Mümtaz 268, 269, 273
 Ömer Naci 41, 42, 53, 64, 76, 77-79,
 227, 228, 244, 249, 341, 343
 Özbek Şeyhi 290
 Paris 40, 46, 47, 64, 105, 137, 142
 Parvus 49, 85

- Pirinççizade Feyzi 246
- Radek 85-90, 92, 102, 192, 195, 298
- Rahmi (İzmir Valisi) 133, 343
- Rahmi Apak 331
- Raif Hoca (Dinç) 247
- Rasih 346
- Rasim 247, 266
- Rauf Ahmet 278
- Recep Zühtü 220
- Refet (Bele) 84, 159, 160, 163-166, 259, 260, 268, 269, 271, 308, 309, 314, 352-354, 371
- Refik (Manyasizade) 64
- Refik (Saydam, Dr.) 76, 250, 314
- Refik İsmail 128, 168
- Refik Şevket (İnce) 220
- Remzi 64
- Reşat Hikmet 265
- Reşit (Vali, Dr.) 123, 342, 363-365
- Reşit Paşa 273
- Rıfat Paşa 283
- Rıza Paşa 201
- Rusuhi (Dr.) 41, 58, 121
- Sabiha (Sertel) 136
- Sabit (Sağiroğlu, Erzincanlı) 247
- Sabri (Toprak) 133
- Sadullah 254, 269
- Saffet (Arıkan) 163
- Said Halim Paşa 130
- Saint Simon 51
- Sait (Mansuri Zade) 220, 230
- Sait (Yüzbaşı) 168
- Salah Cimcoz 135
- Salih (Omurtak) 176
- Salih Paşa 181, 270
- Salih Zeki (Hacıoğlu) 110, 303
- Salamon 196
- Sami Sencer (Hacı) 358
- Sarı Edip (Efe) 231, 241, 338, 359, 365
- Selahattin (Çolak) 164, 168, 266
- Selahattin (Yzb) 226, 227, 246
- Selahattin Adil 230
- Selahattin Nevzat 101
- Selanik 38, 41, 44, 45, 49, 55, 61-64, 78, 134, 135, 137, 141, 142, 160, 163, 220, 343
- Selim (Yörük) 291
- Selim Sami (Kuşçubaşı, Hacı) 42, 73, 77, 78, 218, 320, 322, 341, 348, 358, 359, 364
- Sertel, Zekeriya 131, 136
- Server Atabek 244
- Servet (Bıdıbıdı) 104, 105
- Servet (Trabzonlu) 160, 164, 253, 254
- Seyit Balel 391
- Sırn 329
- Sivas 12, 70, 125, 127, 150, 160, 164, 172, 178, 180, 181, 183-189, 199, 200, 202-207, 222, 229, 231, 235, 237-240, 242, 247, 250, 259, 260-272, 276, 277, 286, 287, 293, 314-317, 320, 325, 326, 330, 337, 338, 380, 416
- Sofya 65-67, 79, 130, 141, 143
- Stalin 33, 92
- Süleyman Askeri 42, 74, 76, 78, 160, 268, 317
- Süleyman Nazif 22, 246
- Süleyman Necati (Güneri) 109, 110, 245, 247-249
- Süleyman Sami 328, 346, 350, 383, 384
- Süleyman Sururi 223, 224, 233, 238
- Süreyya (İloğlu) 208
- Şamsutdinov 350
- Şemsettin (Günaltay) 133, 156
- Şemsettin Sami 143
- Şeref 228
- Şerif Manatov 329
- Şevket (Galatalı) 120, 168, 170, 177, 199, 200, 227, 271, 284, 289, 310, 380
- Şevket (İnceoğlu) 220, 241
- Şevket Aziz (Kansu) 23
- Şeyh Ata 172
- Şeyh Fevzi 269
- Şeyh Nuri (Nazillili) 241
- Şeyh Servet 241, 329
- Şeyh Şerif Salih el Tunusi 98
- Şükrü Şaraçoğlu 230

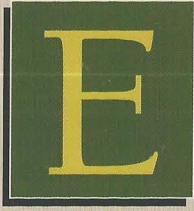
- Tahsin (Uzer) (Erzurum Valisi) 243
- Talat (Küçük) 24, 92, 106, 112, 118, 195, 202, 255, 257, 258, 310, 312, 320-322, 357
- Talat (Paşa) 13, 19, 38, 41-43, 48, 49, 51, 53-60, 63, 68, 71, 72, 81, 82, 84-92, 97, 101, 102, 120, 121, 130-140, 142, 143, 145, 146, 151, 155, 156, 160, 163, 165, 168, 171, 178, 179, 182, 185, 189, 192, 195, 196, 206-216, 228, 242, 244, 246, 257, 264, 267, 268, 279, 284, 292, 304, 311, 312, 314-320, 325, 326, 329, 339, 343, 363, 370, 378, 379
- Taner Timur 234
- Tanin 28, 32, 41, 49, 51, 62, 81, 82, 88-91, 102, 103, 105, 120-122, 135, 137, 138, 165, 180, 182, 205, 211-213, 283, 290, 316-319, 329, 330, 336, 338-340, 352, 371-374, 376
- Tanör, Bülent 14, 18, 226, 234
- Teşkilat-ı Mahsusa 13, 14, 25, 31, 44, 48, 55, 72-80, 98, 99, 107-109, 116, 117, 127, 136, 139, 140, 154, 160, 168, 173-177, 180, 191, 192, 197, 218-224, 226-228, 231-233, 238, 240-248, 256, 257, 273, 290-292, 309, 313, 317, 322, 336, 341-344, 348, 353, 358, 360, 364, 366-369, 378, 379
- Tevfik (Çerkes) 125, 139, 140, 173, 218, 220, 235, 331, 340, 342, 345, 353, 355, 360
- Tevfik Fikret 49-51
- Tevfik Paşa (Sadrazam) 103, 1403 153, 156, 185
- Tevfik Rüştü (Aras, Dr.) 133-138
- Townshend 345
- Trabzon 12, 19, 38, 108, 110, 112-114, 129, 150, 160, 180, 188, 204, 242-244, 247, 250, 253-258, 260, 262, 263, 268, 273, 291, 308-310, 321-323, 334, 356, 357, 374, 375, 380, 391
- Troçki 33, 49, 92, 195
- Tunalı Hilmi 47, 95
- Turgut Alp 51
- Türk Ocağı 38, 46, 49, 85, 118, 221, 228-230, 234, 237, 292
- Türk Yurdu 46
- Ulaş, Hüseyin Avni 248, 249, 310, 325
- Uşak 221, 222, 224, 292-294, 299, 356, 387, 414, 415
- Ütopistler 49
- Vahdettin (Sultan) 153, 174, 184, 185
- Vaillant 46
- Vakkas Ferit 110
- Vala Nurettin 98, 104, 105, 116
- Vasıf (Çınar) 230, 234
- Vasıf (Kara) 85, 120, 127, 128, 141, 160, 161, 163, 168-178, 180-182, 185-190, 192, 196, 199, 202, 203, 206, 214, 226, 231-233, 236-238, 240, 259, 264-270, 272, 275, 276, 278-280, 282, 284-290, 292, 294, 296, 297, 310, 315, 316, 380, 413
- Veysel (Ünûvar) 306
- Viyana 142
- Von Seeckt 55, 178
- Von vas Muss (Mösyö) 139, 173
- Vrangeli 403, 409
- Yahya Kaptan (İzmit) 287
- Yahya Kaptan (Trabzon) 202, 203
- Yahya Kemal (Beyatlı) 43, 46, 137, 364
- Yakup Cemil 42, 73, 76-79, 244, 268
- Yalçın Küçük 360
- Yeni Adana 106, 115
- Yeni Dünya 94, 107, 108, 147, 194, 330, 345, 346, 348-350, 376, 383
- Yeni Felsefe Mecmuası 45
- Yenibahçeli Şükrü 24, 77, 161, 163, 168, 172-176, 190, 241, 257, 268, 312, 318, 321-323, 356, 359, 378
- Yeşil Ordu 21, 28, 29, 92, 113, 231, 241, 307, 309, 311, 317, 326-336, 346, 349, 355, 360, 365, 370, 376
- Yörük Ali Efe 353, 356
- Yudenic 403

Yunus Nadi 131,133,134, 137, 138,
170, 181, 278, 317, 329
Yusuf (Başagazade) 261
Yusuf Kemal (Tengirşenk) 23
Yusuf Rıza (Artvinli) 243
Yusuf Şetvan 42

Zinoviyev 92, 370
Ziya Hilmi 105
Zülfizade Zülfi 246-7
Zürcher, Erik Jan 15, 45, 56, 57, 67,
131, 380, 381
Zürih 208

“Henüz memlekette İttihat Terakki Teşkilatından maada kökleşmiş bir taazzuv [şekillenme, örgütlenme] tamamlanmamıştı, Müdafaa-i Hukuklar İttihatçıları vasıtasile istenilen istikamete çekilebilirdi.”

Kâzım Karabekir

mel Akal, Milli Mücadele'nin “sevk ve idaresi”ni gerçekleştiren kadroları ele aldığı bu araştırmasında, sürecin büyük ölçüde İttihatçıların örgütlenmesine dayandığını ortaya koyuyor. Bu örgütlenmenin de büyük ölçüde İttihatçıların ‘komitacı’ tecrübesinden yararlanarak, yukarıdan aşağıya gerçekleştirildiğini gösteriyor.

“Bu örgütlenmelerin üstünde, hatta dışında bir siyasi aktör olan” Mustafa Kemal, “nasıl ve hangi koşullarda bu mücadelenin liderliğine yükseldi?” Kitabın temel sorusu, bu. Akal, Mustafa Kemal'in İttihatçı güç odaklarıyla mücadele içinde liderliğini kurma sürecini ayrıntılı biçimde ele alıyor.

Bolşevizmle flört, kitabın bir başka ağırlık merkezi. Milli Mücadele yönetiminin ve İttihatçıların Bolşevik harekete duydukları sempatinin kâh pragmatik kâh ideolojik boyutlarını görüyoruz. Dönemin Anadolu'sundaki İslami renge boyanmış Bolşevik propagandası, bu olgunun ilginç bir cephesidir.

Milli Mücadele'nin/Kurtuluş Savaşı'nın önderlik yapısı ve politik sosyolojisi üzerine titiz ve iddialı bir inceleme. ■

